
**KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI MIEJSKIEJ
W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA
JEJ UŻYTKOWNIKÓW**

-----

autor:

mgr inż. arch. Karolina Kozłowska

Promotorzy:

dr hab. inż. arch. Jerzy Suchanek, prof. PP

prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew K. Zuziak

dr hab. inż. arch. Adam Rybka, prof. PRz

Promotor pomocniczy:

dr inż. arch., inż. bud. Marzena Banach

ROZPRAWA DOKTORSKA
Poznań 2023

„Contra vim mortis non est medicamen hortis (łac.)
Przeciwko mocy śmierci nie ma ziół w ogrodach”.
(Jędraszko, 1973, s. 48)

Panu dr. hab. inż. arch. Adamowi Rybce prof. PRz zawdzięczam przede wszystkim pomoc w wyselekcjonowaniu obszarów badawczych, możliwość wyjazdów umożliwiających realizację planowanych badań, wielostronne wspieranie podejmowanych działań i okazywane zaufanie.

Natomiast niespełna półroczną opiekę nad moją pracą doktorską, kontynuowaną przez Pana prof. dr. hab. inż. arch. Zbigniewa K. Zuziaka zapamiętam jako pełną inspirujących dyskusji i sugestii, hojnego dzielenia się swoją wiedzą znakomitego urbanisty, architekta, filozofa, Miłośnika Sztuki w wielu jej przejawach.

„Wyjechałem i mnie nie ma,
I na Rynku, i na Brackiej,
To się może przedłużyć
Może nawet na zawsze?”
(Długosz, 2016, s. 5)

Dr hab. inż. arch. Jerzemu Suchankowi prof. PP serdecznie dziękuję za zainteresowanie się problematyką mojej pracy doktorskiej, podjęcie trudu kontynuacji funkcji promotora i umiejętność stawiania wymagań.

Pani promotor pomocniczej dr inż. arch., inż. bud. Marzenie Banach serdecznie dziękuję za wszystkie zgłoszone wskazówki, poświęcony czas i życzliwość.

Mojej najbliższej Rodzinie i Przyjaciołom za nieocenione wsparcie i wyrozumiałość.

1. WSTĘP	7
1.1. Motywy podjęcia tematu.....	9
1.2. Uzasadnienie wyboru tematu, aktualność problematyki.....	9
1.3. Problem naukowy	16
1.4. Teza i cel pracy.....	18
1.5. Przedmiot i zakres badań.....	19
1.6. Metody badawcze.....	21
1.7. Struktura pracy, schemat badań	22
2. POJĘCIA I PODEJŚCIA.....	27
2.1. Objaśnienie najważniejszych pojęć.....	29
2.2. Podejścia	29
2.3. Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim	37
2.4. Spis najważniejszych akronimów.....	38
3. STAN BADAŃ I LITERATURA	41
3.1. Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?.....	43
3.2. Progresywna natura bezpieczeństwa	50
3.3. Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?	53
3.4. Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym	57
3.5. Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym	64
3.6. Programy europejskie	76
3.7. Programy i badania polskie	79
3.8. Podsumowanie stanu badań	80
4. UWARUNKOWANIA PRAWNE	83
4.1. Prawodawstwo światowe	84
4.2. Prawodawstwo europejskie.....	87
4.3. Prawodawstwo polskie.....	91
4.4. Rzeszów	94
4.5. Podsumowanie.....	98
5. CZYNNIKI STRESOTWÓRCZE W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ.....	99
5.1. Stres, model stresu środowiskowego	100
5.2. Stresory środowiska fizycznego.....	105
5.3. Podsumowanie.....	176
6. CZYNNIK POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA NA TLE PRZEMIAN STRUKTURY OSIEDLI DUŻYCH MIAST EUROPEJSKICH	181
6.1. Wstęp.....	182
6.2. Berlin – dzielnica <i>Marzham-Hellersdorf</i>	182
6.3. Lyon – dzielnica <i>La-Duchère</i>	198
6.4. Amsterdam – dzielnica <i>Bijlmermeer</i>	216
6.5. Podsumowanie.....	231
7. BADANIA NAD POCZUCIEM BEZPIECZEŃSTWA W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ DUŻYCH MIAST POLSKICH.....	233
7.1. Ogólna ocena bezpieczeństwa w miastach w Polsce	234
7.2. Badania przeprowadzone w wybranych miastach wojewódzkich.....	235
7.3. Bydgoszcz	240

8. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW NA PRZYKŁADZIE RZESZOWA – METODA STUDIUM PRZYPADKU	247
8.1. Opis własnej metody badawczej.....	249
8.2. Analiza programów i danych statystycznych.....	252
8.3. Analiza danych dotyczących rozmieszczenia stresorów społecznych w Rzeszowie	256
8.4. Analiza wyznaczonych miejsc dla wybranych przypadków stresorów społecznych 266	
8.2. Własna metoda badawcza	321
8.3. Ocena poczucia bezpieczeństwa przez użytkowników – ankieta.....	340
9. ZAKOŃCZENIE	362
9.1. Analiza wyników, weryfikacja tezy i problemów badawczych	362
9.2. Wnioski i rekomendacje	368
10. BIBLIOGRAFIA	370
10.1. Publikacje książkowe	370
10.2. Prace dyplomowe	376
10.3. Artykuły.....	377
10.4. Teksty internetowe	384
10.5. Teksty niepublikowane.....	388
10.6. Dokumenty prawne	388
10.7. Dane statystyczne	391
10.8. Strony internetowe.....	392
10.9. Materiały audio, video.....	392
11. SPIS ILUSTRACJI	395
11.1. Spis rysunków	395
11.2. Spis tabel.....	401
12. STRESZCZENIE/ABSTRACT	403

1. WSTĘP

Ludzie nigdy dotąd nie byli tak dobrze zabezpieczeni, jak są dzisiaj. Nigdy nie żyli tak długo. Najprawdopodobniej też nigdy nie zaznali tak wielkiej wolności. Nigdy też mieszkańcy małych i wielkich krajów uprzemysłowionych nie mieli, teoretycznie rzecz biorąc, mniej powodów, aby się obawiać czegokolwiek. Równocześnie jednak nigdy wcześniej nie występowało tak wielkie, trwałe i przytłaczające poczucie braku bezpieczeństwa. Wcześniej ludzie znali lęk, ale nie tak szeroko rozpowszechniony, rodzący wewnętrzne poczucie braku bezpieczeństwa dławiące nas wszystkich nawet wówczas, gdy wszystko jest w porządku.

(Kellens, Lemaître, 1987, za: Krajewski, 2008, s. 201)

Motywy podjęcia tematu

Uzasadnienie podjęcia tematu, aktualność problematyki

Problem naukowy

Teza i cel pracy

Przedmiot i zakres badań

Metody badawcze

Struktura pracy, schemat badań

1.1 Motywy podjęcia tematu

“Tak , to jest koniec, ale także początek historii, która jest moim życiem, o którym z przyjemnością z tobą porozmawiam, abyśmy sprawdzili razem, czy *summa summarum* był w nim jakkolwiek sens”.

(Terzani, 2006/2010, s. 17)

Wahanie, lęk

Przejście osoby z dysfunkcją psychiczną przez otwartą przestrzeń urasta do poziomu niemożliwości. Lęk jest paraliżujący, aby pokonać tak rozległy obszar poza pojmowaniem skali, z którą jest oswojony.

Poczucie zagrożenia

Spóźnienie, niewinna przyczyna zbliżająca nas do uczucia strachu, obawy. Gdy oczekujemy na przystanku na następny autobus, przestrzeń, którą na co dzień doskonale znamy, nagle po zapadnięciu zmroku budzi w nas narastającą obawę przed każdym szumem, zbliżającym się przechodniem, którego nie możemy zidentyfikować z powodu głębokiej ciemności.

Natarczywość

Dziecko wraca ze szkoły. Jedyna droga przebiega przez zaułek, gdzie rezydują miejscowi chuligani. Codzienna obawa, jego i rodziców, przed wymuszeniem, pobiciem, poniżeniem.

Powyższe obrazy, przedstawione z życia i osobistej praktyki zawodowej autorki, posiadają wspólny mianownik – brak poczucia bezpieczeństwa. Zaobserwowane, zasłyszane, udokumentowane przykłady analogicznych przestrzennych obaw nawarstwiły wątpliwości i zrodziły pytania:

- Z jakiego powodu obawiamy się przebywania w przestrzeni dla nas stworzonej?
- Dlaczego pozostajemy w poczuciu dyskomfortu przebywania w danym miejscu?
- Czy jesteśmy na to skazani?

1.2 Uzasadnienie wyboru tematu, aktualność problematyki

Dlaczego rozpatrujemy problem bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich?

„Poczucie bezpieczeństwa jest rozstrzygające, jeśli chcemy, aby ludzie zaakceptowali przestrzeń miejską”.

(Gehl, 2014, s. 91)

„Nasze miasta muszą być miejscami, gdzie ludzie prowadzą spełnione życie w godności, dobrym zdrowiu, bezpieczeństwie, szczęściu i nadziei”¹

(Organizacja Narodów Zjednoczonych [ONZ], 1996, s. 2 [tłum. własne])

Jak tłumaczą autorzy raportu dotyczącego odporności miast: „[I]udność miejska staje w obliczu coraz bardziej zróżnicowanych presji naturalnych i wywołanych przez człowieka – w tym szybkiej urbanizacji, zmian klimatycznych, terroryzmu i rosnącej podatności na zagrożenia naturalne. Wiele z tych presji jest złożonych, wzajemnie powiązanych i trudnych do przewidzenia z dużą dokładnością w przyszłości. Aby zbudować odporność miasta², muszą oni nauczyć się adaptować i rozwijać, radząc sobie jednocześnie z niepewnością”³ (Arup, 2016, s. 1 [tłum. własne]). Z kolei Deklaracja Stambulska (ONZ, 1996) dotycząca postępowania odnośnie do obszarów zdegradowanych zdecydowanie nakierowuje naszą uwagę na potrzebę większej wolności człowieka i życia w lepszych standardach, w tym spełniającego warunek bezpieczeństwa. Temat bezpiecznych miast podejmuje również Nowa Agenda Miejska (*United Nations* [UN], 2016c). Treść zapisów agendy odnosi się bezpośrednio do bezpieczeństwa w wymiarze fizycznym, w tym do przestępczości, terroryzmu, ataków ekstremistycznych, co podkreśla sentencja: „[b]ędziemy wspierać zapewnianie dobrze zaprojektowanych sieci bezpiecznych, dostępnych, ekologicznych ulic i innych przestrzeni publicznych wysokiej jakości, które są dostępne dla wszystkich oraz wolne od przestępczości i przemocy, w tym molestowania seksualnego i przemocy ze względu na płeć, z uwzględnieniem wymiaru ludzkiego” (UN, 2016c, s. 33). Jednak poza bezpośrednio artykułowanymi związkami możemy też doszukiwać się pośrednich wpływów poprzez podejmowanie tematu dobrostanu, zdrowia psychicznego i pielęgnacji spójności społecznej, na którą mocno oddziałują integracja i inkluzyjność społeczna. „Wszystkie trzy czynniki wzajemnie się uzupełniają i na siebie wpływają i są od siebie zależne, w konsekwencji budują mocny obszar warunkujący poczucie bezpieczeństwa” (Kozłowska, 2022, s. 44).

Przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego (Eliard, 2017). Naukowcy wskazują, iż przyczynia się to do wyższej intensywności występowania chorób psychicznych (Gruebner i in., 2017), a także niższych osiąganych wartości w poziomie dobrostanu (Wersebe i in., 2018). Może to być też powodem ograniczania kontaktów społecznych. Jak twierdzą Peen i in. (2010), w przestrzeniach miejskich nagromadzenie czynników stresotwórczych jest znacznie większe niż w przestrzeniach ruralnych. W miastach kontaktujemy się na co dzień z nagromadzeniem stresorów o charakterze środowiskowym, w tym

---

¹ W oryginale: „Our cities must be places where human beings lead fulfilling lives in dignity, good health, safety, happiness and hope”. Deklaracja dotyczyła wytyczenia głównych kierunków postępowania odnośnie do obszarów zagrożonych.

² Odporność miejska (*urban resilience*) to

„[z]dolność miast (jednostek, społeczności, instytucji, przedsiębiorstw i systemów) do przetrwania, adaptacji i rozwoju bez względu na to, jakiego rodzaju chronicznych stresorów i ostrych wstrząsów doświadczają”. (*Resilient Cities Network* (b.d.) [tłum. własne]).

³ W oryginale: „Urban populations are facing an increasingly diverse range of natural and man-made pressures – including rapid urbanisation, climate change, terrorism, and increasing vulnerability to natural hazards. Many of these pressures are complex, interrelated and difficult to predict with any great accuracy into the future. In order to build resilience, cities must learn to adapt and thrive while managing uncertainty”.

wysokim poziomem zanieczyszczenia takich komponentów środowiska naturalnego, jak woda, powietrze, gleba, z zanieczyszczeniami hałasem i światłem, ale także z czynnikami o podłożu strukturalnym i społecznym, jak wysokość budynków, rozległość przestrzeni, zagrożenia komunikacyjne oraz zagrożenia związane z przestępczością oraz terroryzmem.

W badaniach statystycznych wskaźników jakości życia na obszarze Unii Europejskiej wśród sześciu kryteriów wyodrębniono grupę bezpieczeństwa ekonomicznego i fizycznego (Eurostat, 2021). Obok zestawienia odnotowanych przypadków przestępstw badania uwzględniają też subiektywny stan postrzegania poziomu przestępczości. Według wyjaśnień podejścia autorzy powyższej statystyki argumentują, iż brak poczucia bezpieczeństwa może skutecznie obniżyć jakość życia jednostki.

Wokół istoty problemu braku poczucia bezpieczeństwa koncentrują się działania organizacji *Cutting Crime Impact*. Autorzy raportu CCI (Davey i in., 2020) wypowiadają się na temat integracji poczucia braku bezpieczeństwa w ramach bezpieczeństwa europejskiego. Wnioskują oni, iż brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale też na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z wpływem na zachowania polityczne, gospodarcze, a także na zachowania w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich.

W badaniach nad bezpieczeństwem w przestrzeni zbudowanej musimy korzystać z ekлекtycznej wielości dyscyplin, mając na celu stworzenie zintegrowanej całości. W architekturze jako nauce technicznej, ale zobligowanej do zrozumienia potrzeb humanistycznych i społecznych, znaczenie bezpieczeństwa będzie wielowątkowe. Zależać będzie ono od wartości technicznych związanych z branżami projektowymi, w tym najmocniej z naukami inżynieryjno-technicznymi, szczególnie architekturą i konstrukcją, jak i naukami społecznymi: psychologią środowiskową, socjologią miasta i naukami o bezpieczeństwie, naukami medycznymi, jak psychiatria, a także pewnymi kierunkami nauk o Ziemi: geografiami humanitarną oraz geografiami przestępczości.

Szerokie podłoże poszukiwań wyznaczają wypowiedzi i wyniki badań psychologii środowiskowej. Bańka (2002) definiuje bezpieczeństwo jako podstawową potrzebę człowieka, która odgrywa istotną rolę w wartościowaniu otoczenia i podejmowaniu działań. Równocześnie przypisuje on w procesie pracy nad osiągnięciem stanu bezpieczeństwa znaczącą rolę kształtowaniu przestrzeni, które postrzega jako czynnik wyzwalający lęk, ale również uniemożliwiający rozwijanie zachowań agresywnych. Jak wskazuje Eliard (2017, b.s. [tłum.własne]), dobrze zaprojektowanie miasta może złagodzić stres poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów” (*psychological buffers*). Obrazowo wnioskuje on, iż można nawet myśleć o projektowaniu urbanistycznym jak o swego rodzaju „psychologicznej protezie” (*psychological prosthesis*).

Konstruktywne wnioski przytaczają architekci. Profesor Czyński (2006, s. 332) wskazuje „rolę architektonicznej struktury barier dystansów przestrzennych w przystosowaniu się człowieka do życia w środowisku społecznym w obronie przed występującymi w nim stresorami i zagrożeniami behawioralnymi”. Architekci z

Politechniki Mediolańskiej koncentrują się na węższym zakresie bezpieczeństwa miejskiego – przestępczości. Podkreślają oni, iż „[p]rzestępczość i strach przed nią mogą wpływać na sposób funkcjonowania miasta, a także na atrakcyjność i funkcjonowanie niektórych obszarów miejskich. Gdy ludzie czują się zagrożeni, zmieniają swój styl życia i w konsekwencji sposób, w jaki korzystają z miasta na co dzień”⁴ (Dipartimento di Architettura e Pianificazione, Politecnico di Milano [DiAP], 2007, s. 2 [tłum. własne]). Z kolei wypowiedź prezesa Królewskiego Instytutu Architektów Brytyjskich określa stanowisko w sprawie zabezpieczenia przestrzeni miejskich przed potencjalnym atakiem terrorystycznym. Twierdzi on, iż „nasze środowisko zbudowane winno przede wszystkim odzwierciedlać cechy właściwe dla otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa, a dobry projekt zapewniać poczucie bezpieczeństwa bez sięgania do przesadnych i przeskalowanych zabezpieczeń technicznych i wywoływania przy tym syndromu oblężonej twierdzy” (RIBA, 2011, s. 2, za: Jasiński, 2013, s. 251). Powyższe współczesne wypowiedzi architektów zaangażowanych we współtworzenie przestrzeni bezpiecznych wyznaczają obszary aktywności projektowej i naukowej, ukierunkowanej na podnoszenie poziomu poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich. W przytoczonych opiniach zauważamy czynniki związane z codziennym pokonywaniem przestrzeni, jak stresory przestrzenne i zagrożenia behawioralne, subiektywną ocenę poziomu przestępczości i strachu przed przestępczością oraz czynnik poczucia strachu wobec zagrożenia terroryzmem mający najmocniejszy globalny charakter.

Są to konkluzje będące współczesną formą kontynuacji badań, obserwacji zapoczątkowanych w latach 50. i 60., wywołujących dyskurs o problemie bezpieczeństwa w obszarze interdyscyplinarnym.

Już Jacobs (1961/2014) w sentencji z lat 60.: „[k]iedy ludzie mówią o jakimś mieście lub jego dzielnicy, że jest niebezpieczna, lub porównują ją do dżungli, oznacza to przede wszystkim, że czują się bezpiecznie na ulicach” (s. 47) dostrzega problem odczuwania bezpieczeństwa. Równoległe w czasie spostrzeżenia Lyncha (1960/2011) podkreślają istotność dobrego środowiskowego obrazu. W jego badaniach „uogólniony mentalny wizerunek materialnego świata zewnętrznego ugruntowany w umyśle człowieka” jest „źródłem ważnego poczucia emocjonalnego bezpieczeństwa” (Lynch, 1960/2011, s. 5). Harmonijna relacja pomiędzy człowiekiem a otoczeniem zewnętrznym jest przeciwieństwem dla dezorientacji będącej źródłem strachu. Odnotowuje on również istotność w formułowaniu tego obrazu zarówno bezpośrednich wrażeń, jak i odłożonych w pamięci przeszłych doświadczeń. Kreacją podejścia o strukturze bardziej subiektywnej, lecz opartej na doświadczeniu empirycznym, są struktury nakładających się kalek wzorców Alexandra, konfiguracji fizycznych odpowiadających określonym sytuacjom życiowym. Wzorce Alexandra otwierają nowe, odmienne od charakterystycznego dla lat 60. podejście odcinające się od matematycznego formułowania zasad projektowania przestrzeni, typowego również dla jego wcześniejszych prac. Wierny założeniu, iż „forma wynika z treści”,

---

⁴ W oryginale: „Crime and fear of crime can affect the way a city works as well the attractiveness and functioning of some urban areas. When people feel threatened, they alter their life-style and consequently the ways they use the city on a daily basis”.

przedstawia on koncepcję struktur składających się z „ustalonych tradycją sytuacji przestrzennych i odpowiadających im konkretnych sytuacji społecznych” (Alexander i in., 1977/2008, s. XIX). W tym podejściu ujawniają się także wzorce sprzyjające budowaniu przestrzeni, w których ludzie czują się dobrze i bezpiecznie, np. wzorzec hierarchii przestrzeni otwartej, co podkreślają następujące słowa: „[n]a zewnątrz, poza budynkami, ludzie zawsze szukają takich miejsc, gdzie będą osłonięci od tyłu, mając widok na szerszą przestrzeń, poza obszar, który znajduje się bezpośrednio przed nimi” (Alexander i in., 1977/2008, s. 566). O blisko dekadę późniejsze przemyślenia Newman (1973, s. 206 [tłum. własne]) podkreślają, iż „możliwe byłoby przewidywanie i kontrolowanie szerokiego zakresu zachowań i relacji społecznych poprzez zapewnienie określonych ustawień architektonicznych”⁵. W dalszych rozważaniach Newman (1973) stwierdza, iż rozpatrywanie takich zależności może pomagać w kreowaniu przestrzeni wyzwających zachowania sprzyjające kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni. Jednocześnie przestrzega przed odczytywaniem jego założeń jako deterministycznej roli architektury wobec ludzkich zachowań. Bardziej spostrzega jej rolę w obszarze wpływu „jako uwolnienie potencjalnych postaw behawioralnych i pozytywnych relacji społecznych”⁶ (Newman, 1973, s. 206) niż kontrolującą i manipulującą ludzkimi uczuciami. Potrzebę badań nad związkami środowiska fizycznego lub w większym zawężeniu – środowiska zabudowanego głosi psycholog środowiskowy Lang (1987), który jednak przestrzega przed stosowaniem podejścia absolutystycznego, opartego na przeświadczeniu o deterministycznej roli architektury wobec ludzkich zachowań. W swoich rozważaniach skłania się on mocno w kierunku podejścia relatywistycznego, dla którego charakterystyczne jest uznanie względności oceny wartości i norm oraz uzależnienie jej od okoliczności (Żmigrodzki, b.d.). Przekreśla to uznanie, że środowisko zbudowane jest głównym wyznacznikiem ludzkich zachowań. Badacz ten wnioskuje o rozpatrywanie powiązań przyczynowych pomiędzy cechami środowiska zbudowanego a zachowaniami człowieka z udziałem zmiennych pośredniczących. Lang (1987) podkreśla konieczność postrzegania afordancji, w projektowaniu ukrytego zrozumienia sposobu interakcji z obiektem (Żmigrodzki, b.d.), z przestrzenią otaczającą.

Jak ukazuje historia CPTED, podejście do bezpieczeństwa w przestrzeniach zbudowanych ulegało przeobrażeniom. Rau (2022), przewodnicząca ICA⁷, trzem kolejnym generacjom CPTED nadała określenia: fizyczna, społeczna i psychoemocjonalna. Podkreśla to etapy przejścia od czysto twardych założeń I generacji, poprzez zwrócenie uwagi na czynnik społeczny w II i w końcu przejście do najbardziej rozszerzonej kontekstualnie III generacji. III generacja nie lekceważy osiągnięć pierwszych dwóch, lecz wprowadza *crime prevention* w bardzo rozległy obszar oddziaływań, poczynając od poszukiwania związków z zasadami zrównoważonego rozwoju.

---

⁵ W oryginale: „it would be possible to predict and control a wide range of behaviour and social relationships through provision of particular architectural settings”.

⁶ W oryginale: „to release potential behavioral attitudes and positive social relationships”.

⁷ ICA – International CPTED Association.

Przez długi czas podejścia psychologiczne i wiktymizacyjne były prowadzone dwutorowo, niespójnie i ze słabo artykułowaną współzależnością. Obecnie zmiana oblicza *crime prevention* i przebudowanie jego formuły w III generacji CPTED zachęca do zwrócenia uwagi na możliwość połączenia nurtu opartego na twardych celach: prewencji, przeciwdziałaniu wiktymizacji, utrudniania działań terrorystycznych z działaniami zwróconymi w stronę postrzegania afordancji z otaczającym środowiskiem zbudowanym. Zrozumienie ukrytego sposobu interakcji z otaczającym środowiskiem wymaga od zaangażowanych w proces projektowy uświadomienia sobie behawioralnej i społecznej specyfiki zachowań przestrzennych użytkowników przestrzeni miejskich. Coraz mocniej wyklarowaną spójność tych dwóch podejść widać np. wyraźnie w formowaniu zabezpieczeń antyterrorystycznych. Strategia wzmocnienia celu (*target hardening*), będąca jednym z filarów I generacji CPTED, pierwotnie bliska tworzeniu architektury „twierdzy”, przeszła przeobrażenie i współcześnie wiązana jest z podejściem i jednocześnie przesłaniem do atakujących: zobaczcie, nie boimy się, żyjemy nadal normalnie, nie osiągnęliście zamierzonego celu. Unaocznia to przejście pomiędzy „architekturą strachu i niepewności” w stronę architektury „niewidzialnego bezpieczeństwa” (Jasiński, 2013, s. 226, 227). W związku z powyższym coraz trudniej mówić o definitywnej rozdzielności tych obszarów. Z uwagi na narastające ilości stresorów pochodzących z coraz to nowych obszarów konieczne jest według autorki niniejszej dysertacji rozważenie konieczności poszerzenia obszaru wspólnych badań dla przeciwdziałania wiktymizacji i postrzegania afordancji z otaczającym środowiskiem zbudowanym.

Budowanie jakości przestrzeni jest wynikiem relacji pomiędzy materialną strukturą a humanistycznym wymiarem człowieka. Nieodzowne jest skorelowanie doświadczeń zarówno nauk społecznych, badających strukturę natury człowieka i jego ponadindywidualnych zależności w naturalnym środowisku człowieka, jak i nauk technicznych, mających wpływ na przestrzeń poprzez proces projektowy.

Dlaczego jest to aktualny problem?

„Zdrowie jest stanem pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia, a nie tylko brakiem choroby lub niepełnosprawności”⁸.

(World Health Organization [WHO], 1948, s. 1 [tłum. własne])

Wiek „bezgraniczności” – tak Urry (2000/2009) nazwał czasy nam towarzyszące, z nasilonymi przepływami ludzi, kultury, technologii, wiedzy. Czasy niezwykle intensywnej wymiany doświadczeń i wzorców zachowań. Powszechność tego zjawiska przyzwyczajają nas do konfrontowania naszych poczynań według sieciowych zależności, ubezpodmiotowania jednostki i mniejszych grup. Jednak doświadczenia globalne wpływają na doświadczenia i postrzegania indywidualne, lokalne. Zmienia się tym samym zakres obaw i stresów – na miejsce opanowanych przychodzą nowe, a możliwości naszej adaptacji są przeciwieństwo ograniczone. Zbyt wysokie wymagania przystosowawcze spowodowane nagłymi zmianami miejsca zamieszkania ze

---

⁸ W oryginale: „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”.

względu na migrację lub zmiany oblicza środowiska zamieszkania, z którym się utożsamialiśmy, powodują załamanie naszego poczucia bezpieczeństwa. Zjawisko potęguje nagły wzrost liczby mieszkańców miast. Badania wykazują, że głównie mieszkańcy struktur najmocniej zurbanizowanych są szczególnie narażeni na intensywność czynników stresotwórczych (Peen i in., 2010), choroby o podłożu psychiatrycznym (Gruebner i in., 2017), takie jak depresja, zaburzenia lękowe, schizofrenia oraz niższe wartości osiągnięcia dobrostanu (Wersebe i in., 2018).

Szerokie podłoże tematu zmusza do interdyscyplinarnych poszukiwań. Nagły postęp komunikacyjny, szczególnie komunikacji międzyludzkiej, otworzył możliwości szerokiej wymiany informacji i współdzielenia się osiągnięciami naukowymi. Globalizacja w perspektywie wymiany doświadczeń umożliwia zaobserwowanie zjawisk, które są wspólne dla wielu społeczeństw. „Pozwala to na rozhermetyzowanie wielu dziedzin nauki i korzystanie z osiągnięć różnych specjalności przy opracowywaniu jednego problemu” (Rybka, Kozłowska, 2017, s. 287). Jednym z procesów przyjmujących ogólnoświatowy charakter jest zrozumienie wielodyscyplinarnego podejścia w celu zapewnienia komfortu życia i jednego z jego głównych składników – poczucia bezpieczeństwa.

Jednocześnie konieczna jest odpowiedź na potrzebę poczucia sprawczości i świadomości wagi podejmowanych decyzji oraz ich poprawności i adekwatnego odniesienia do realnych problemów miejskich. Jak wskazuje Kowalczyk (2020), zmienność miast, ich funkcji, wartości kulturowych, potrzeb mieszkańców może się przyczyniać do degradacji przestrzeni miejskiej. Równocześnie wskazuje on brak poczucia bezpieczeństwa jako jeden ze szczególnych wskaźników charakterystycznych dla przestrzeni zdegradowanych. Niestety, utrudnieniem działań jest bardzo powierzchowne, hasłowe jedynie odniesienie się w regulacjach prawnych dotyczących procesów planowania miast i osiedli oraz programów wytyczających nowe podejścia w urbanistyce do potrzeby jego rozpatrywania podczas procesów metamorfozy urbanistycznej lub planowania nowych przestrzeni miejskich. Aby w sposób skuteczny wpłynąć na decyzje podejmowane przy rewitalizacji, należy, jak podaje profesor Zuziak (2012, s. 8), poddać analizie mechanizmy prowadzące do kryzysu wartości przestrzeni i w konsekwencji podjąć decyzje, które mają „wywołać korzystne zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni miejskiej podlegającej degradacji”.

Podsumowanie

Przyczyny podjęcia tematu:

Ogólne:

- nasilające się presje naturalne i antropomorficzne, które wymagają coraz bardziej rozbudowanych procesów adaptacyjnych podejmowanych przy budowaniu odporności miejskiej;
- potrzeba większej wolności człowieka i życia w lepszych standardach, w tym spełniającego warunek bezpieczeństwa;

- brak bezpośredniego wskazania i szerszego podnoszenia kwestii poczucia bezpieczeństwa w dokumentach regulacyjnych wyznaczających nowe podejścia w urbanistyce.

Szczegółowe:

- przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego;
- poziom pobudzenia stresowego może prowadzić do:
  - wyższej intensywności występowania chorób psychicznych,
  - niższych osiągniętych wartości w poziomie dobrostanu,
  - ograniczania kontaktów społecznych;
- brak poczucia bezpieczeństwa może skutecznie obniżyć jakość życia jednostki;
- brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale też na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z oddziaływaniem na zachowania polityczne, gospodarcze, ale też na zachowania w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich;
- dobrze zaprojektowane miasto może złagodzić stres poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów”, a projektowanie urbanistyczne może stać się rodzajem „psychologicznej protezy” (Eliard, 2017, b.s. [tłum. własne]);
- brak wystarczających uregulowań prawnych, które mogłyby wspierać proces podejmowania decyzji projektowych.

1.3 Problem naukowy

Wiek XXI, określany wiekiem ery miast, wprowadza nas w perspektywę globalnej i wciąż nasilającej się tendencji wyboru przestrzeni miejskiej jako przestrzeni zamieszkania⁹. Jednocześnie działanie w rozbudowanej skali doświadczenia miejskiego prowadzi nas do konkluzji, iż „[m]iasta nie istnieją w łagodnym środowisku i nie można ich łatwo zamknąć przed światem, nie wracają automatycznie do równowagi, ponieważ wiecznie się zmieniają”¹⁰ (Batty, 2011, s. 9, za: Carmona, 2021, s. 37 [tłum. własne]). Tym samym stają się podstawą rozbudowanego procesu decyzyjnego „z wieloma punktami wyboru”. Równocześnie miejskie powikłania przyczyniają się do wzrostu liczby zagrożeń, ich radykalizacji, a szybkość i nieprzewidywalność przemian utrudnia prognozowanie działań. W konsekwencji tego bezpieczeństwa miast jest objęte szczególną troską od strony legislacyjnej i praktycznej. Programy o międzynarodowym zasięgu, intensywnie medialnie eksponowane, jak zrównoważony rozwój i odporność miast, określają konsekwencje naszych działań w prognostycznym ujęciu, jednocześnie skupiając się na

⁹ Populacja mieszkańców obszarów miejskich na świecie wynosiła w 2018 r. 55%. Prognozy wskazują na wzrost do 2050 r. aż do 68%. W zestawieniu z 2018 r. aż 23% populacji obszarów miejskich to mieszkańcy miast poniżej 300 tys. mieszkańców (UN, 2019). Liczba mieszkańców Rzeszowa w 2018 r. wynosiła 191,6 tys. (Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2020). W Europie w 2018 r. odnotowano poziom populacji obszarów miejskich na poziomie 74% (UN, 2019), w Polsce około 60% (Serwis Samorządowy PAP, 2019).

¹⁰ W oryginale: „Cities do not exist in benign environments and cannot be easily closed from the wider world, they do not automatically return to equilibrium for they are forever changing”.

holistycznym budowaniu bezpieczeństwa miasta postrzeganego jako zbiorczy organizm. Jak zaznacza Carmona (2021), dzięki realizacji programów i użyciu nowoczesnej technologii część zagrożeń opanowano, a nawet w pewnym stopniu wyeliminowano, jednak pozostają inne zagrożenia, rzeczywiste i wymaginowane, które wciąż wydają się rozrastać. Jak wnioskuje autorzy *Action Plan Urban Agenda Partnership Security in Public Spaces (The Partnership on Security in Public Spaces, 2020)*, zdolność miast do zapewnienia bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa mieszkańcom i innym użytkownikom jest kluczowa dla ich rozwoju. Niestety, jak zauważają, wiedza o tym zagadnieniu jest jeszcze fragmentaryczna.

Obszarami miast, w których widoczne jest szczególne nawarstwienie stresorów fizycznych i psychicznych, są przestrzenie z publicznym charakterem użytkowania. Według Czarneckiego i Siemińskiego (2004) przyczyniają się do tego: rozbudowana skala wpływająca na rozluźnienie relacji międzyludzkich, duża różnorodność aktywności oraz większa mobilność mieszkańców, a także heterogeniczność społeczności miejskiej. Związane są one głównie, jak twierdzi Niezabitowski (1996), z możliwościami utraty orientacji w przestrzeni, jej otwartością i rozległą skalą sprzeczną z ludzkim wyobrażeniem schronienia, stłoczeniem. W środowisku publicznym intensyfikują się nasze kontakty, stykają się postawy i zachowania różnych grup społecznych. Są to, jak definiuje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, obszary „o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców” (Ustawa, 2003, art. 2, pkt 6). Jednocześnie brak poczucia bezpieczeństwa i strach przed wiktylizacją zagrażają korzystaniu z przestrzeni publicznych i tworzeniu lepszych miejsc (Carmona, 2021). Według Carmony (s. 346 [tłum. własne]) „[s]tworzenie poczucia bezpieczeństwa i pewności jest więc niezbędnym warunkiem udanego projektu urbanistycznego”¹¹. W odpowiedzi na to zapotrzebowanie coraz śmielej przebijają się podejścia skoncentrowane na odczuciach użytkowników przestrzeni i ich personalnym komforcie, jak wrażliwe i empatyczne projektowanie wykorzystujące doświadczenia psychologii środowiskowej i neuronauki. Powyższy kontekst oraz świadomość, iż miasto rozpatrujemy jako „wielokrotnie złożoną strukturę” i jest to „skomplikowana sieć stosunków i zależności między różnymi częściami” (Chmielewski, 2001, s. 26), gdzie występuje wysoka koncentracja czynników stresujących, zwrócenie uwagi na bezpieczeństwo jednostki w jej indywidualnym postrzeganiu przestrzeni miejskiej, wyeksponowanym podczas codziennych działań, wydaje się zasadnym wyborem tematyki badawczej.

Wymienione osądy skłaniają do postawienia pytań:

- Jakie właściwości elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni?
- Czy rozpatrywanie czynnika poczucie bezpieczeństwa można określić jako współczesną tendencję w przestrzennej polityce miejskiej?
- Czy i w jaki sposób czynnik odpowiedzialności za kształtowanie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we

---

¹¹ W oryginale: „[c]reating a sense of security and safety are thus essential prerequisites of successful urban design”.

współczesnych badaniach, realizacjach i planowaniu przemian zagrożonych obszarów miejskich?

- W związku ze sformułowaniem problemu badawczego nasuwają się dopełniające go pytania badawcze:
- W jakim zakresie wiedza o czynniku poczucia bezpieczeństwa została uwzględniona w polityce miejskiej w skali międzynarodowej, europejskiej, krajowej i lokalnej?
- Czy i w jakim stopniu elementy struktury miejskiej o obiektywnie stwierdzonym charakterze stresogennym są oczywistą determinantą braku poczucia bezpieczeństwa? Jaka jest rola zmiennych pośredniczących w tym procesie?
- Jaka jest korelacja czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni?
- Jakie można zredukować zbyt wysokie wymagania przystosowawcze?

W powiązaniu z powyższym kształtuje się pytanie praktyczne:

- Jakie wytyczne projektowe do działań profilaktycznych i reaktywnych powinno się uwzględniać w lokalnej przestrzennej polityce miejskiej?

Brak sformułowania i uporządkowania zasad bezpiecznego kształtowania przestrzeni miejskiej w obrębie Rzeszowa skłonił autorkę niniejszej dysertacji do podjęcia się ich określenia.

Powiązanie analizy literatury, danych statystycznych, programów stworzonych dla przestrzeni bezpiecznych, badań terenowych w miastach europejskich z analizą i diagnozą architektoniczno-urbanistyczną określonych fragmentów przestrzeni publicznych Rzeszowa stanowi oryginalny wkład badawczy autorki.

1.4 Teza i cel pracy

Teza pracy:

Badanie poczucia bezpieczeństwa jednostek stanowi kluczowe wyzwanie i jednocześnie może stać się istotną tendencją we współczesnym podejściu do kształtowania bezpiecznej przestrzeni miejskiej.

Cel pracy:

Podstawowym celem badawczym jest:

- określenie i zestawienie czynników stresogennych będących właściwością elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogących wpływać negatywnie na subiektywny stan poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni, a tym samym w konsekwencji osłabiać jakość życia, w tym spójność społeczną i dostępność przestrzenną;
- określenie relacji pomiędzy stanem poczucia bezpieczeństwa a kształtowaniem przestrzeni z udziałem zmiennych pośredniczących (rys. 1.4.1);
- uzyskanie wiedzy na temat poziomu rozpoznania problemu braku poczucia bezpieczeństwa w kontekście ogólnego podejścia do bezpieczeństwa i formowania zasad kształtowania bezpiecznej przestrzeni, ze szczególnym naciskiem na przestrzeń publiczną;

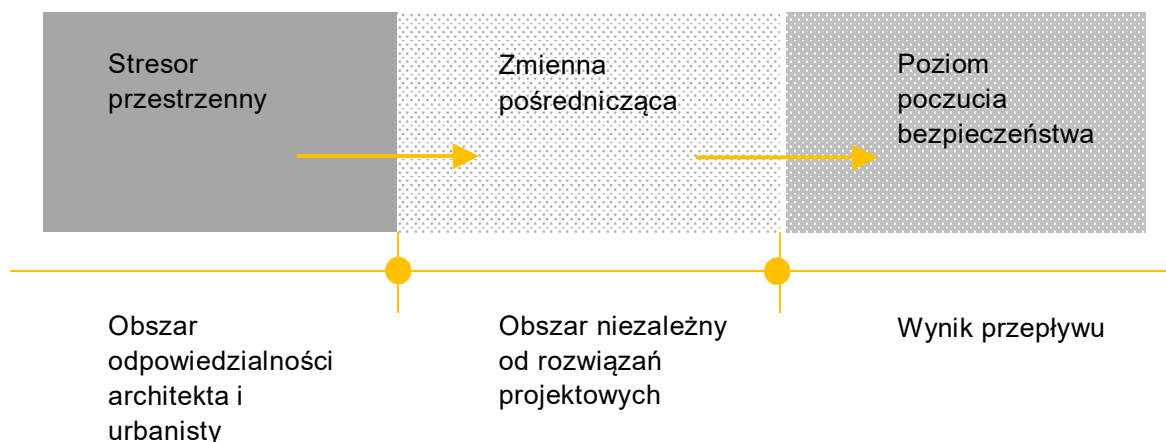
- określenie możliwości opracowania wzorców postępowania dla przestrzeni zagrożonych poddanych rewitalizacji i dla nowo projektowanych założeń.

Ponadto w pracy wyznaczono cele praktyczne:

- wskazanie i zmapowanie możliwych stresorów przestrzennych na podstawie wyników badań przestrzennych i badań sondażowych w wyznaczonym obszarze śródmiejskim Rzeszowa;
- określenie koniecznych zmian w obszarze czynników architektoniczno-urbanistycznych w celu poprawy poczucia bezpieczeństwa w tym fragmencie miasta.

Rysunek 1.4.1

Oddziaływanie stresora przy udziale zmiennych pośredniczących na poziom poczucia bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne.

1.5 Przedmiot i zakres badań

Przedmiotem niniejszej pracy jest zdefiniowanie przestrzennych źródeł braku poczucia bezpieczeństwa wśród użytkowników przestrzeni zbudowanej.

Problem bezpieczeństwa ujmowany jest w perspektywie obiektywnej i subiektywnej. Obiektywne podejście analizuje je z zewnątrz człowieka za pomocą wymiernych wskaźników, subiektywne spojrzenie zwraca uwagę na indywidualne odczucia człowieka (Klamut, 2012, s. 41). Autorka w niniejszej pracy pragnie się skupić na subiektywnym pojmowaniu bezpieczeństwa w zdefiniowanej przestrzeni, rozumianym jako stan umysłu wolny od poczucia zagrożenia. W dysertacji rozpatrywane jest poczucie braku bezpieczeństwa spowodowane występowaniem realnego, obiektywnie stwierdzonego zagrożenia w postaci stresora przestrzennego i wynika z subiektywnej, indywidualnej, psychologicznej reakcji na właściwości otoczenia.

Określone właściwości strukturalno-przestrzenne środowiska fizycznego oddziałują na psychofizjologiczne reakcje indywidualne i społeczne użytkownika przestrzeni. Rozwiązania przestrzenne mogą sprzyjać powstaniu stresorów o charakterze społecznym, przestrzennym, środowiskowym i w konsekwencji wpływać na reakcje użytkowników przestrzeni w sferze behawioralnej, sensorycznej,

psychologicznej. Autorka nie zawęża obszaru poszukiwań jedynie do najszerzej podejmowanego w literaturze przedmiotu braku poczucia bezpieczeństwa wywołanego stresorami o charakterze społecznym o podłożu wiktyimizacyjnym, lecz ujmując temat szerzej, mając na uwadze rozpatrzenie stresorów wynikłych z rozwiązań strukturalnych, które jednocześnie mogą powodować przeciążenie sensoryczne i wpływać na jakość korzystania z przestrzeni publicznej miast.

Podmiotem i jednocześnie w konsekwencji adresatem badań są zwłaszcza piesi użytkownicy przestrzeni publicznej miast, których styczność z badaną przestrzenią ma charakter stały (mieszkańcy), powtarzalny (praca, szkoła, zakupy, przesiadanie się), ale też czasowy dla osób, które jedynie sporadycznie odwiedzają daną przestrzeń. Powoduje to, iż ich styczność ze stresorami będzie miała zróżnicowany charakter.

Szczególnym adresatem są osoby dotknięte problemem wykluczenia przestrzennego, a w konsekwencji też społecznego, spowodowanego brakiem poczucia bezpieczeństwa. W opinii autorki opartej na własnych obserwacjach i literaturze przedmiotu problem wykluczenia przestrzennego będzie głównie dotyczył grup outsiderów przestrzennych, takich jak osoby starsze, z niepełnosprawnością fizyczną i psychiczną, kobiety i dzieci oraz osoby wykluczone społecznie, np. bezdomni. Autorka ma świadomość, iż kwalifikacja do grupy osób wykluczonych przestrzennie jest bardzo szeroka. Może być tymczasowa, długotrwała lub nawet stała, ale wyjaskrawienie tego problemu w obrębie wspomnianych grup społecznych umożliwi wyodrębnienie szerszej grupy czynników stresujących.

Zakres przestrzenny badań

Z uwagi na występowanie w literaturze fachowej wielu typologii podziału przestrzeni¹² publiczną autorka skoncentrowała się na dwóch typach podziału. Pierwszy z nich wynika ze statusu własności i dostępności przestrzeni – niezwykle istotnego czynnika w przypadku rozpatrywania problemów bezpieczeństwa w zabudowanej przestrzeni. Obok przestrzeni publicznej (*public*) wydziela on przestrzeń półpubliczną (*semipublic*)¹³, określaną również jako otwarta dla różnych grup społecznych, tak jak publiczna, ale poddaną społecznej obserwacji i kontroli (Newman, 1973; Czyński, 2006). Drugi podział oparto na dwustopniowej strukturze, która powiązana jest z miejscem występowania. Przewiduje on wyodrębnienie przestrzeni publicznej zewnętrznej i wewnętrznej¹⁴, nazywanych przez Lorensa (2006, za: Pluta, 2012) otwartą i dośrodkową.

Przedmiotem badań są przestrzenie zewnętrzne (na zewnątrz budynków), półpubliczne i publiczne. W zakresie skali przestrzennej badania ograniczono do

---

¹² Według Wejcherta (1993, za: Pluta, 2012) przestrzenie miejskie można podzielić według formy przestrzennej, funkcji, stanu technicznego, sposobu władania terenem. Dodatkowo wyszczególnia się np. kryterium zarządzania przestrzenią, społecznego oddziaływania, własności przestrzeni, rangi i zasięgu oddziaływania (Pluta, 2012).

¹³ Podział oparty na czterostopniowej strukturze przestrzeni na: przestrzeń publiczną (*public*) – ulica, rynek miejski, park; półpubliczną (*semipublic*), np. taras w kawiarni, ławka w parku, plac przed budynkiem; półprywatną (*semiprivate*), np. ogród przed domem, podwórze, sień, klatka schodowa, korytarz; prywatną (*private*), np. wnętrze mieszkania (Czyński, 2006; Newman, 1996; Gawlikowski, 1991, za: Pluta, 2012).

¹⁴ Zewnętrzna przestrzeń publiczna określa tę na zewnątrz budynków, wewnętrzna z kolei odnosi się do przestrzeni wewnątrz budynków.

skali urbanistycznej i architektonicznej. Ze względu na rozległość badanego zagadnienia autorka nie analizuje szczegółowo podmiotowego zjawiska w skali architektonicznej. Ogranicza się jedynie w tej skali do brzegowych relacji ze skalą urbanistyczną. Pozostałe odniesienia służą wyłącznie jako materiał porównawczy i tło poszukiwań.

Ze względu na specyfikę zjawiska i jego zróżnicowanie w zależności od wielkości jednostki osadniczej poszukiwania ograniczono do zabudowanych przestrzeni dużych miast¹⁵. Do analizy przypadków dobrych praktyk wybrano dzielnice trzech miast europejskich: Berlina, Lyonu i Amsterdamu, po przejściu procesu rewitalizacji opartego na założeniach programu CPTED, pierwotnie zmagające się z wysokim wskaźnikiem przestępczości i brakiem poczucia bezpieczeństwa.

Z uwagi na niemożliwość określenia, ze względu m.in. na różnice w warstwie kulturowej, behawioralnej, emocjonalnej, zasad uniwersalnych, możliwych do zastosowania w odmiennych lokalizacjach geograficznych, autorka ogranicza obszar badań szczegółowych do miasta, z którym ma najdłużej trwające i najmocniejsze relacje.

W zakresie badań szczegółowych analizy ograniczono do wyselekcjonowanych przestrzeni publicznych i półpublicznych (zewnętrznych) Rzeszowa. Skupiono się na przestrzeniach najmocniej towarzyszących codziennemu użytkowaniu. Istotny jest tutaj aspekt powtarzalności, wielokrotności i intensywności przebywania w danym miejscu.

Zakres czasowy

Problematyka pracy dotyczy zagadnień współczesnych i przyszłych – prognozujących. Dysertacja oparta jest również na analizie problemów zaistniałych w przeszłości, w przypadku których dystans czasowy (od kilkunastu do 60 lat) pozwala ocenić skutki podjętych wówczas działań projektowych.

1.6 Metody badawcze

Ze względu na interdyscyplinarny obszar poszukiwań praca związana jest z wieloma dyscyplinami naukowymi wywodzącymi się z różnych dziedzin nauki, a nawet związanych z różnymi obszarami wiedzy. W dysertacji zastosowano kilka metod badawczych.

Metodyka badań oparta na schemacie:

Zebranie danych → analiza → ocena → synteza

Przyjęte metody badawcze:

- Analiza źródłowa:

Literatura dotyczy kwestii wychodzących poza szczegółowy obszar badań, lecz jest to niezbędne ze względu na pełne zrozumienie tematu i jasne nakreślenie tła badawczego. W analizie źródłowej wykorzystano: publikacje zwarte, czasopisma, opisy programów wspierających formowanie bezpiecznych przestrzeni, dokumenty

---

¹⁵ Według Głównego Urzędu Statystycznego miasta są podzielone na małe (poniżej 20 tysięcy mieszkańców), średnie (20-100 tysięcy mieszkańców) i duże (powyżej 100 tysięcy mieszkańców) (stat.gov.pl).

standaryzacyjne (obowiązujące i będące w przygotowaniu), dokumenty planistyczne i strategiczne dotyczące wybranych obszarów, materiały kartograficzne (przede wszystkim z uwagi na konieczność korelacji przestrzennej opisywanych zjawisk), materiały konferencyjne, materiały z badań terenowych: dokumentację fotograficzną, opisową, notatki własne.

- Metody ilościowe:

W zakresie metod badawczych ilościowych wykorzystano dane statystyczne dotyczące poczucia bezpieczeństwa i przestępczości, opracowane przez GUS i CBOS oraz Komendę Główną Policji. Z uwagi na to, iż obszar badań dotyczy też stanów emocjonalnych związanych z odpowiednim kształtowaniem przestrzeni, badania ilościowe powinny być uzupełnione o wyniki ankietyzacji przeprowadzonej wśród użytkowników badanej przestrzeni.

- Studium przypadku:

Szczegółowe badania związane są z metodą studium przypadku (*case studies*), studia wielokrotne o charakterze porównawczym.

- Metody jakościowe:

Metody jakościowe związane z użyciem technik informacji eksperckich, wywiadów uczestniczących, uzupełniających wyniki ankietyzacji, i obserwacja.

1.7 Struktura pracy, schemat badań

Struktura pracy

Niniejsza praca składa się z ośmiu zasadniczych rozdziałów.

Rozdział 1 – Wstęp – to część wprowadzająca, w której przedstawiono motywy podjęcia tematu, uzasadniono potrzebę podjęcia tematu, nakreślono aktualność problematyki, określono problem naukowy, tezę i cel pracy, a także sprecyzowano przedmiot i zakres badań, omówiono metody badawcze i zaprezentowano strukturę pracy oraz schemat badań (rys. 1.7.1).

Rozdział 2 – Pojęcia i podejścia – ma na celu uporządkowanie i ułatwienie odczytywania pracy. Wyjaśniono w nim najważniejsze pojęcia użyte w tekście rozprawy, z uwagi na nieścisłości w tłumaczeniach przedstawiono w formie tabelarycznej wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim oraz zamieszczono spis akronimów użytych w pracy.

Rozdział 3 – Stan badań i literatura – rozdział, w którym autorka m.in. podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie: czy i w jaki sposób czynnik odpowiedzialności za kształtowanie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we współczesnych badaniach zagrożonych obszarów miejskich?

W ramach omówienia stanu badań odniesiono się do ogólnego przedstawiania problemu bezpieczeństwa, proponowanych podejść do kategoryzacji i typizacji pojęcia bezpieczeństwo. Omówiono jego progresywną naturę oraz najistotniejsze współcześnie ujęcia. Na tle ogólnego podejścia nakreślono charakter i sposób rozumienia pojęcia poczucie bezpieczeństwa. Ponadto przedstawiono stan badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w

obszarze nauk społecznych, nauk o zdrowiu, nauk inżynieryjno-technicznych, jak architektura i urbanistyka, a także szeroko omówiono najrozleglej przedstawione w literaturze podejście do bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w kontekście międzynarodowej strategii *Crime Prevention Through Environmental Design*.

Rozdział 4 – Uwarunkowania prawne – ma na celu przedstawienie współczesnego podejścia do bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej, ze szczególnym odniesieniem do stanu poczucia bezpieczeństwa na czterech poziomach legislacji: międzynarodowym, europejskim, krajowym i lokalnym (Rzeszów). W tym rozdziale określono zakres wiedzy o czynniku poczucia bezpieczeństwa w miejskiej polityce na poziomie międzynarodowym, europejskim, krajowym i lokalnym.

W podsumowaniu tej części dysertacji autorka podjęła się odpowiedzi na pytanie: czy rozpatrywanie czynnika poczucie bezpieczeństwa można określić jako współczesną tendencję w przestrzennej polityce miejskiej w ujęciu legislacyjnym oraz jak zarysowane są różnice w tym zagadnieniu pomiędzy poszczególnymi poziomami legislacji?

Rozdział 5 – Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej – zamyka część teoretyczną pracy. Podstawą jego konstrukcji jest odpowiedź na pytanie: jakie właściwości elementów strukturalnych miejskiej przestrzeni zbudowanej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni? Autorka przedstawiła pojęcie *stres* i model stresu środowiskowego wyznaczający podstawę podejścia do problemu poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej. W drugiej części rozdziału omówiono poszczególne stresory w kategoriach przestrzennych, uwarunkowania przestrzenne stresorów społecznych oraz stresory zależne od szerszych właściwości otoczenia. Zwięźle scharakteryzowano stresory środowiskowe, które stanowią tylko tło badań. W podsumowaniu rozdziału opracowano tabelaryczne zestawienie stresorów użyte w części analitycznej, w rozdziale 8 rozprawy.

Rozdział 6 – Czynniki poczucia bezpieczeństwa na tle przemian struktury osiedli dużych miast europejskich – ma charakter teoretyczno-empiryczny. Opracowano go na podstawie badań mieszanych, teoretycznych i analitycznych z wykorzystaniem literatury przedmiotu, programów rewitalizacyjnych, notatek prasowych, w tym badań własnych przeprowadzonych *in situ* w postaci obserwacji, wykonania dokumentacji fotograficznej. Istotą rozdziału jest określenie tła przemian struktury miejskiej dużych miast europejskich z mocnym uwzględnieniem czynnika bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa mieszkańców. W rozdziale zostały przedstawione przypadki przebudowy dzielnic: *Bijlmermeer* w Amsterdamie, *Marzham-Hellersdorf* w Berlinie oraz *La-Duchère* w Lyonie.

Autorka w tym rozdziale wyjaśnia kwestię udziału czynnika poczucia bezpieczeństwa w realizacjach przebudowy zagrożonych obszarów miejskich miast europejskich. W tej części pracy podjęto również tematykę poziomu wiedzy o czynniku poczucia bezpieczeństwa w polityce miejskiej w dużych miastach europejskich.

Rozdział 7 – *Badania nad poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej dużych miast polskich* – zawiera omówienie polskich przypadków badań nad poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w większych polskich miastach. Przeanalizowane zostały podejścia w obszarze urbanistyki operacyjnej, ankiety przeprowadzone wśród mieszkańców, dotyczące poczucia bezpieczeństwa, oraz badania naukowe uwzględniające obszary omawianych miast. Do analizy wybrano miasta: Białystok, Bydgoszcz, Kraków, Łódź, Poznań, Warszawa. W omówieniu przypadku Bydgoszczy wykorzystano oprócz badań teoretycznych własne badania analityczne.

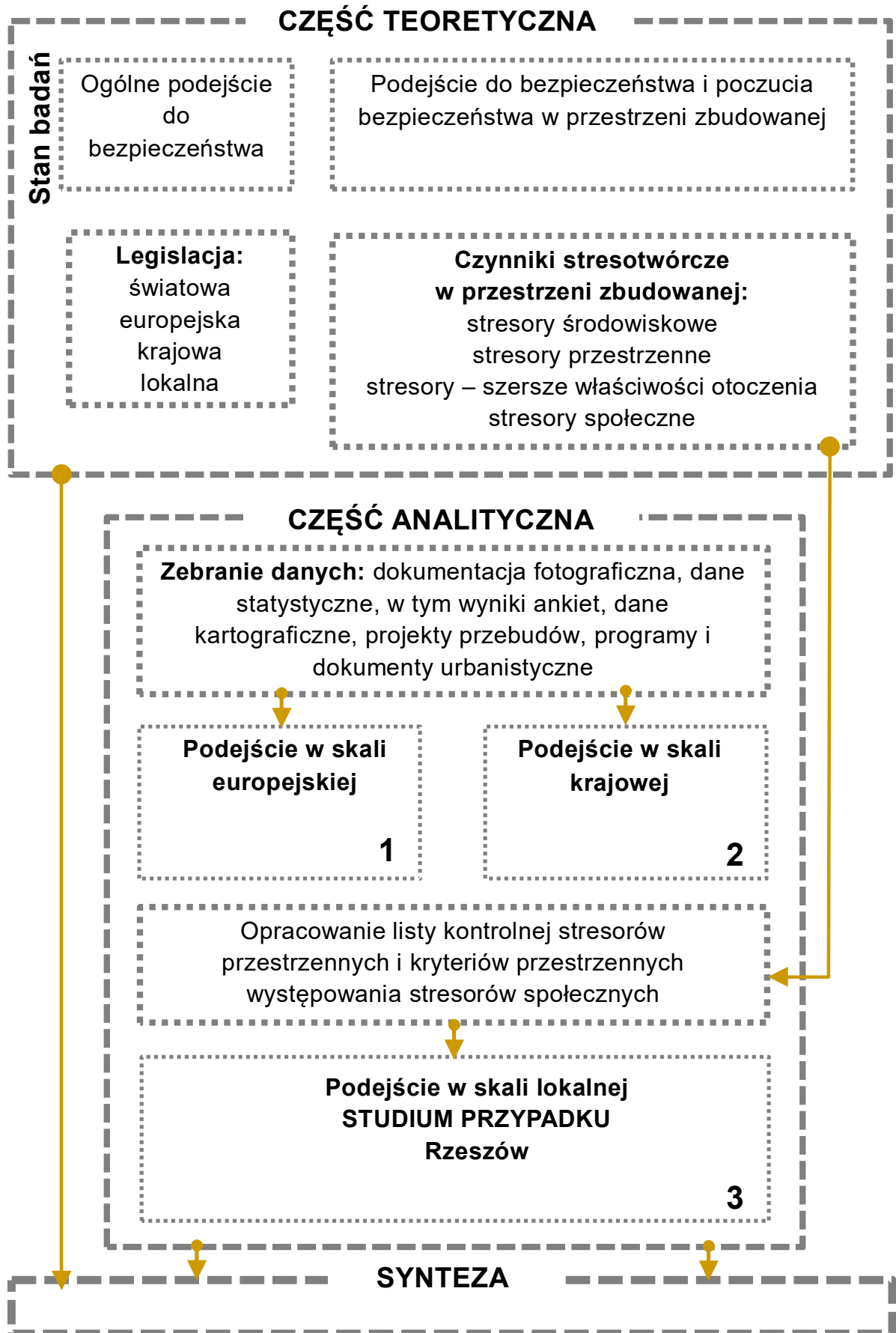
Autorka w tej części dysertacji podejmuje się określenia udziału czynnika poczucia bezpieczeństwa w badaniach i planowaniu przemian zagrożonych obszarów miejskich w dużych miastach w Polsce. W rozdziale 7 uwzględniono poziom wiedzy o czynniku poczucia bezpieczeństwa w polityce miejskiej w skali lokalnej.

Rozdział 8 – *Analiza kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa użytkowników na przykładzie Rzeszowa* (rys. 1.7.2) – to prezentacja studium przypadku. Podmiotem studium jest Rzeszów ze szczególnym uwzględnieniem osiedla Śródmieście Północ. W rozdziale tym określono, na podstawie lokalnego programu rewitalizacji dla gminy miasta Rzeszów, danych pozyskanych z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa oraz osobiście pozyskanych danych z obserwacji, osiedle Śródmieście Północ jako obszar zdegradowany. Wyznaczony obszar przebadano pod kątem występowania stresorów przestrzennych i społecznych. Wyniki analiz poddano weryfikacji w postaci badań sondażowych przy użyciu kwestionariusza ankiety. Na podstawie zestawienia wyników ankiety opracowano mapę mentalną stresorów subiektywnie stwierdzonych przez badane osoby. W końcowej fazie studium przypadku wykonano macierz porównawczą danych pozyskanych z analiz obiektywnie zarejestrowanych stresorów i ich subiektywnego odczuwania. Redakcja tak zarysowanego rozdziału pozwoliła udzielić odpowiedzi na pytanie: czy i w jakim stopniu elementy struktury miejskiej o obiektywnie stwierdzonym charakterze stresogennym są oczywistą determinantą braku poczucia bezpieczeństwa? Ponadto na podstawie wyników ankiety określono rolę zmiennych pośredniczących w procesie korelacji czynników obiektywnych i subiektywnych odczuć użytkowników. Podejście przyjęte w tej części pracy pozwoliło wstępnie określić obszary, w których są konieczne przeobrażenia struktury fizycznej miasta, co w konsekwencji pozwoli na redukcję zbyt wysokich wymagań przystosowawczych użytkowników przestrzeni publicznej.

Rozdział 9 – *Podsumowanie* – stanowi syntezę uzyskanych wyników badań. W tej części zweryfikowano słuszność tezy założonej we wstępie pracy oraz podano odpowiedzi na pytania badawcze. Ponadto zaproponowano wnioski i rekomendacje dla przyszłych działań projektowych oraz koniecznych do wprowadzenia w bazowych dokumentach planistycznych, takich jak lokalne programy rewitalizacji lub miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

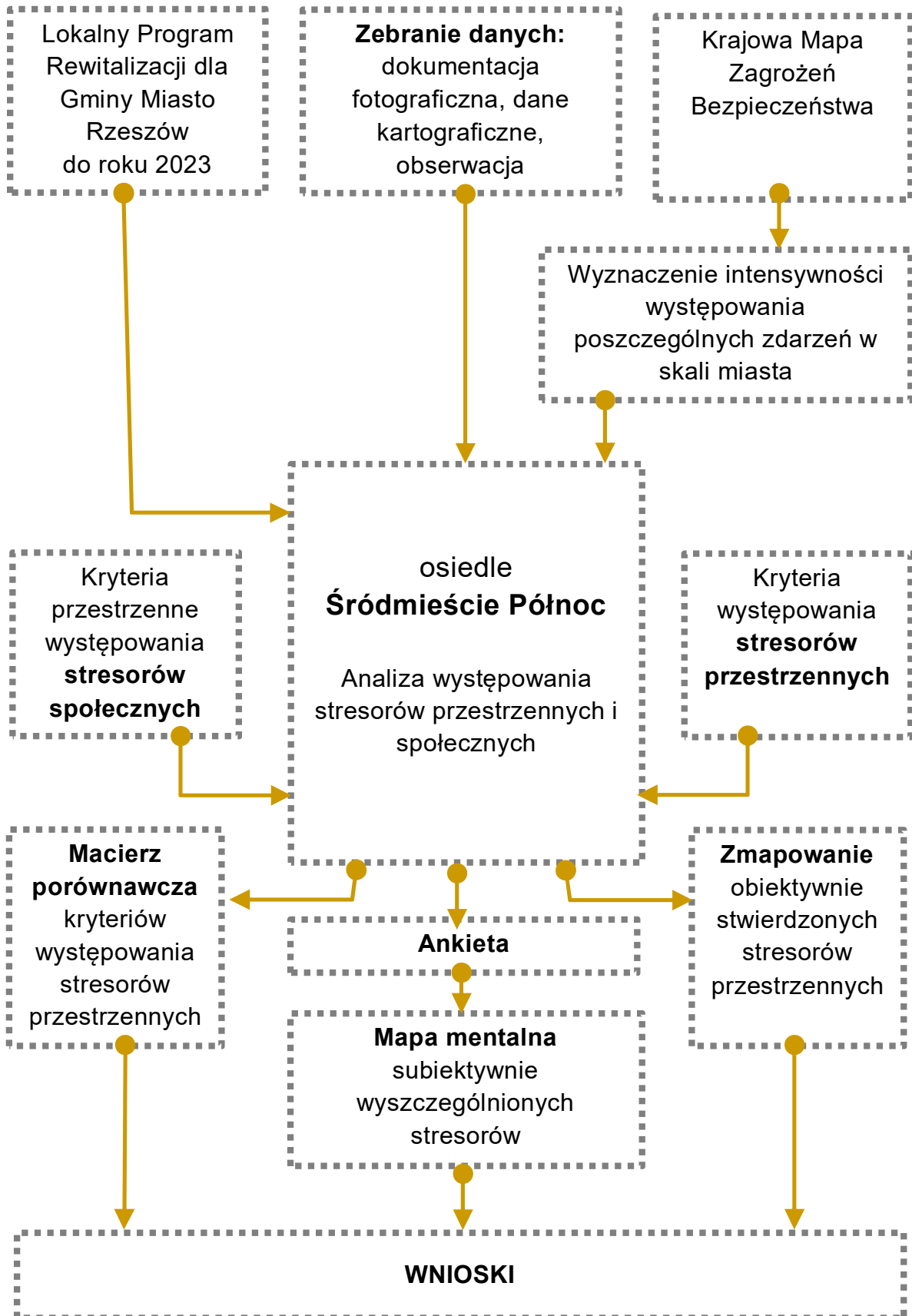

Rysunek 1.7.1
Schemat badań

Rysunek 1.7.2

Schemat podejścia w skali lokalnej, studium przypadku – Rzeszów

2. POJĘCIA I PODEJŚCIA

Objaśnienie najważniejszych pojęć

Podejścia

Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Spis najważniejszych akronimów

2.1 Objaśnienie najważniejszych pojęć

Poczucie bezpieczeństwa

Na podstawie podejścia Freia (1977, za: Zięba, 2012) można stwierdzić, iż stan poczucia bezpieczeństwa jest korelacją dwóch czynników: subiektywnego (prawidłowej perspektywy percepcji zagrożenia odzwierciedlającej realny stan rzeczy) i obiektywnego (rzeczywistego nieznacznego zagrożenia zewnętrznego podmiotu) (zob. rozdz. 3, pkt 3.1).

Stres

Stres jest reakcją organizmu na wszelkie stawiane mu żądanie, wymagającą od organizmu przystosowania się do zakłócenia, wypracowaną przez człowieka z powodu chęci powrotu do odczucia normalności.

Stres środowiskowy

Stres środowiskowy obejmuje istnienie elementów środowiska, które mogą negatywnie wpływać na dobrostan jednostki i mają działanie awersyjne. Elementy te określa się jako materialne parametry środowiska występujące w formule środowiska fizycznego, obok kształtowania przestrzeni i lokalizacji obiektów.

Stresor

„Bodźce prowokujące stan stresu” (Niezabitowski, 1996), nazywane stresorami, powodują reakcję organizmu człowieka określaną mianem stresu.

Stresory środowiska fizycznego

Stresory środowiskowe, stresory przestrzenne (strukturalne), stresory społeczne, zmienne projektowe.

Lęk przed przestępczością

(*insecurities about crime, fear of crime*)

To brak poczucia bezpieczeństwa w obliczu przestępczości.

2.2 Podejścia

Crime Prevention Through Environmental Design [CPTED]

Prewencja kryminalna poprzez kształtowanie przestrzeni to strategia opracowana przy udziale ekspertów z wielu obszarów wiedzy, dążąca do ograniczenia lub wyeliminowania przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie przestrzeni zbudowanej. Działanie programu CPTED (czyt. *sep-ted*) mają wzmacniać nie tylko zasady określające odpowiednie kształtowanie środowiska, ale też korelację tych zasad z odpowiednim kształtowaniem relacji społecznych. Wzmacnianie poczucia wspólnoty wśród mieszkańców wpływa na kontrolę terytorialną, tym samym ograniczając przestępczość i strach przed nią (EDOCA, SVOB, 2002; www.cpted.net).

Saville¹⁶ (Rau, 2021) proponuje następujący podział faz podejścia CPTED:

- era społeczności (*community era*): lata 60. XX w., publikacje Jane Jacobs, Elizabeth Woods;
- narodziny CPTED (*CPTED birth*): lata 70. XX w., publikacje Oscara Newmana, C. Ray Jeffreya;
- era akademicka (*academic era*): lata 80. XX w., publikacje geografów, kryminologów środowiskowych, skoncentrowanie działań na fizycznym wzmocnieniu celu, system zamkniętych osiedli ograniczający włączenie ludzi w działania, przez wielu dzisiaj uważany za mocno wykluczający wiele grup społecznych;
- II generacja CPTED¹⁷ (*second generation*): lata 90. XX w., publikacje Tima Crowa, rewizja podejścia Oscara Newmana, utworzenie międzynarodowej organizacji ICA¹⁸;
- era ICA: lata 00. XXI w.;
- zielony nurt (*green move*): lata 10. XXI w.

Najnowszym podejściem ICA, stosowanym już od około 5 lat, jest wprowadzenie struktury parasolowej (*umbrella structure*), mocno włączającej spójność, wniknięcie w lokalne struktury. Saville sugeruje konieczność istnienia nie tylko organizacji na poziomie regionalnym o znacznym zasięgu terytorialnym, ale grup lokalnych rozumiejących miejscowy kontekst, znających lokalne prawo. Struktura ta wprowadza również możliwość zaangażowania się na różnych poziomach współpracy – formalnej i nieformalnej (Rau, 2021).

W CPTED wyróżniane są dwie koncepcje: fizyczna (CPTED I generacji) i społeczna (CPTED II generacji) (International Organization for Standardization [ISO], 2021).

I generacja CPTED (rys. 2.2.1)

- Wzmocnienie terytorialne, terytorialność (*territorial reinforcement, territoriality*)¹⁹ (patrz: rozdział 5.2.)

Według Cozensa i in. (2005) to główna koncepcja CPTED, na której opierają się pozostałe. Odpowiedni podział przestrzeni wspomaga odpowiednie wyznaczenie celu, przeznaczenia danej przestrzeni i określenie dopuszczalnych wzorców użytkowania. Te cechy wspomagają nadzór nad tą przestrzenią. Jak wskazuje zapis w normie ISO (2021), terytorialność ma wzmagać poczucie odpowiedzialności za określoną granicami przestrzeń i prowadzić do większej troski o nią. Jak twierdzą Brown i Altman (1981, za: Cozens i in., 2005), najefektywniejsza terytorialność jest na poziomie lokalnym, ale jej podział będzie różnił się pomiędzy różnymi kulturami,

---

¹⁶ Gregory Saville – Amerykanin (USA), współzałożyciel i pierwszy prezydent ICA w 1996 r., międzynarodowej organizacji CPTED, urbanista i kryminolog, pierwszy kryminolog z wykształceniem urbanistycznym, który rozpoczął wprowadzenie strategii CPTED w Kanadzie. Podczas pracy na Uniwersytecie Stanowym na Florydzie współpracował z C. Ray Jeffreym, jednym z twórców strategii CPTED. Twórca programu *Safe Growth* związanego z wprowadzeniem metody planowania bezpiecznego sąsiedztwa (Rau, 2021; https://www.linkedin.com/in/gregory-saville-60812820?original_referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F).

¹⁷ Konferencja ICA w Orlando w USA w 1997 r. (The International Crime Prevention Through Environmental Design Association [ICA], b.d.).

¹⁸ Konferencja założycielska ICA w 1996 r. w Calgary (Kanada) (ICA, b.d.).

¹⁹ Najnowszym terminem jest *wzmocnienie terytorialne* (ISO, 2021), *terytorialność* jest starszym ujęciem, ale często jeszcze przywoływanym w publikacjach (Cozens i in. 2005).

grupami społecznymi, a nawet dzielnicami (Merry, 1981, za: Cozens i in., 2005). Docelowym działaniem terytorialności ma być zniechęcenie nielegalnych użytkowników do przebywania na danym terenie. Granice własności przestrzeni mogą określać zarówno symboliczne, jak i fizyczne bariery (Cozens, Love, 2015).

- Naturalny nadzór (*natural surveillance*)

Metody nadzoru dzielone są na nieformalne/naturalne i formalne/zorganizowane (Cozens i in., 2005; Cozens, Love, 2015) lub według zbliżonego do pierwszego trójstopniowego podziału na nadzór zorganizowany (*organized surveillance*), mechaniczny (*mechanical*) i naturalny (*natural*) (Crowe, Fennelly, 2013). Pierwotnie głównie zwracano uwagę na nadzór formalny, sprawowany przez patrole policyjne lub ochronę przy sklepach, oraz na nadzór mechaniczny, zapewniany poprzez odpowiednie oświetlenie i instalację kamer. Obecnie jednak, jak zauważają Crowe i Fennelly (2013), nie odrzucając pierwszych dwóch form, główny nacisk kładzie się na naturalne techniki zapobiegania przestępczości i wykorzystanie naturalnych możliwości, jakie stwarza środowisko. Tym samym w nowszym podejściu, przedstawianym również w normie ISO 22341:2021, w sześciu strategiach podejścia fizycznego CPTED wymieniany jest na pierwszym miejscu nadzór naturalny (*natural surveillance*). Sprawowany jest on poprzez nieformalnych strażników, takich jak mieszkańcy, przechodnie, kupujący. Sprzyja mu odpowiednio zaprojektowana przestrzeń, zapewniająca kontakt wzrokowy pomiędzy budynkami, budynkami a zewnętrzną przestrzenią, realizowany poprzez odpowiednie odległości, skierowanie okien w stronę przestrzeni zewnętrznej, usytuowanie wejść od strony publicznych przestrzeni i odpowiedni poziom oświetlenia. Strategia ta jest mocno wspierana przez strategię terytorialności. Na konieczność naturalnego nadzoru zwracała uwagę już Jacobs, określając to bardzo nośnym terminem *oczy ulicy*. Wyróżnił tę metodę w swoim podejściu do przestrzeni bronionych również Newman (1973).

Nadzór ma być sygnałem dla potencjalnego przestępcy o zwiększonej możliwości ryzyka w obserwowanym terenie. Ma on stworzyć wrażenie, że przestępcy są obserwowani, nawet jeśli nie są (Armitage, 2016).

Jak wskazują liczne badania, metoda nadzoru nie jest w pełni skuteczna we wszystkich przestrzeniach. Na przykład metody nadzoru mechanicznego za pomocą CCTV są efektywne w przestrzeniach zagrożonych kradzieżami, ale już nie w pełni podczas napadów (Armitage, 2000, za: Cozens i in., 2005), i należy je wprowadzać w odpowiednim miejscu i warunkach (Wilson i Sutton, 2003, za: Cozens i in., 2005). Jak podsumowują Cozens i in. (2005), metody nadzoru naturalnego, mechanicznego i formalnego okazały się jednak skuteczne w ograniczeniu przestępczości, ale i lęku przed przestępczością.

- Naturalna kontrola dostępu (*natural access control*)

Według ISO (2021) koncepcja ta koncentruje się na zmniejszeniu możliwości popełnienia przestępstwa poprzez zwiększenie percepcji ryzyka u przestępców oraz utrudnienie wstępu nieautoryzowanym użytkownikom (Crowe, Fennelly, 2013). Podobnie jak strategia nadzoru, dzielona jest według Cozensa i in. (2005) na nieformalną/naturalną, formalną/zorganizowaną i mechaniczną, a Crowe i Fennelly (2013) wyróżniają kontrolę dostępu naturalną, formalną i mechaniczną. Naturalna

kontrola dostępu jest zapewniona poprzez odpowiednie zdefiniowanie przestrzeni i znajomość wzorców ruchu (Cozens, 2016), formalna – poprzez strażników, a mechaniczna realizowana jest za pomocą wzmocnień typu zamki, blokady, elektroniczna kontrola dostępu. W kontroli dostępu istotne jest przejrzyste określenie sytemu wejść i wyjść (Cozens, 2016). Naturalna kontrola dostępu wzmocniana jest przez prawidłowy podział terytorialny (przestrzenie publiczne, półpubliczne, półprywatne i prywatne) oraz odpowiednio wprowadzone rozwiązania projektowe w formie ogrodzeń, słupków, ścian, znaków, oznaczeń poprzez zróżnicowanie nawierzchni, oświetlenia (Cozens, 2016), podziału parkingów na strefy dla określonych użytkowników, ograniczenie liczby wyjazdów/wjazdów (Crowe, Fennelly, 2013). Cozens (2016) zaleca wprowadzenia oznaczeń, które informują o podziale na strefy nieograniczone, kontrolowane i ograniczone.

- Wzmocnienie miejsca/wzmocnienie celu (*site hardening/target hardening*)

Wzmocnienie celu jest strategią z mocnym poparciem w regułach CPTED, a szczególnie *Rational Choice Theory*. Zakłada ona, iż przestępca dokonuje oceny ryzyka i opłacalności podjęcia działania. Zwiększenie kosztów i zmniejszenie korzyści poprzez wzmocnienie celu zmniejsza prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa (Gibson, 2016). Wzmocnienie jest powiązane z kontrolą dostępu, jednak wprowadza mocniej sformalizowane formy zabezpieczenia, jak płoty, bramy, zamki, blokady, wzmocnione szkło, systemy alarmowe. Jednocześnie jest to też mocno dyskutowana strategia z uwagi na silny jej wpływ na efekt twierdzy (ISO, 2021). Przyczynia się to do wycofywania mieszkańców poza bariery fizyczne i osłabia znacznie samokontrolę środowiska (Cozens i in., 2005). Jak określa zapis w ISO (2021), jest czasem nazywane kontrolą dostępu w skali mikro.

- Wizerunek i zarządzanie/konserwacja (*image and management/maintenance*)

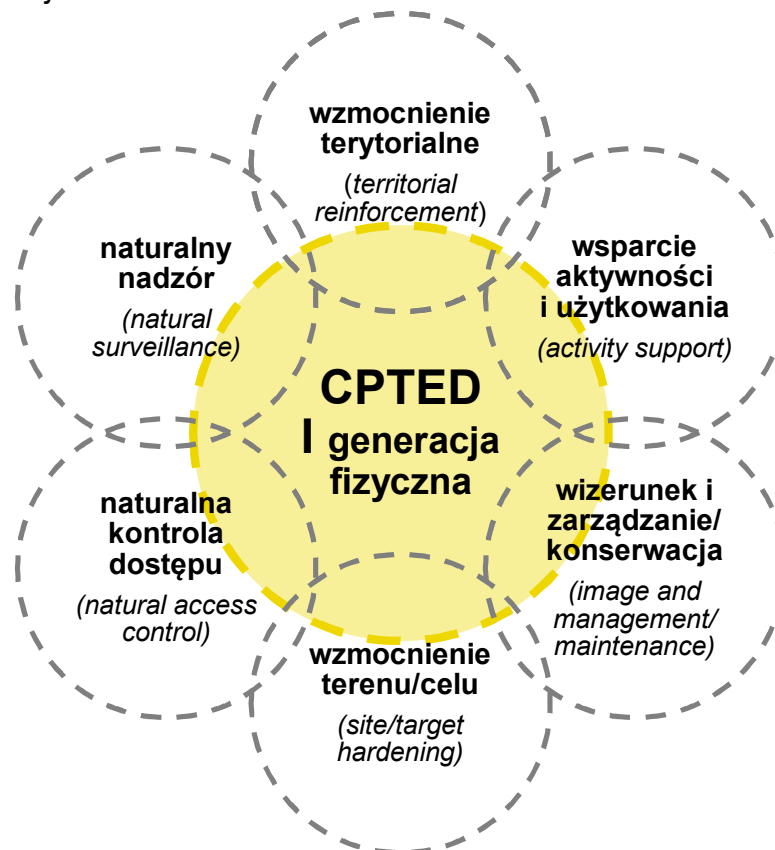
Wilson we wstępie do książki *Wybite szyby* (Kelling, Coles, 2000/1996) zauważa, iż „nieład i bałagan mogą opanować społeczności lokalne, co w rezultacie może doprowadzić do znalezienia się tychże w orbicie najróżniejszych działań przestępczych” (s. 9). Promowanie dobrego wizerunku i rutynowa, stała konserwacja środowiska zbudowanego przekazują sygnał do wszystkich użytkowników przestrzeni (ISO, 2021). Działanie to prowadzi do ograniczenia przestępczości i strachu przed przestępczością, a także użytkowania terenu zgodnie z jego przeznaczeniem. Zadbany wizerunek i odpowiednie utrzymanie przestrzeni powoduje pozytywne efekty behawioralne motywowane emocjami (Cozens, 2016). Z kolei zaniedbane otoczenie może wpływać na wzrost lęku w przestrzeni (Ross, Mirowsky, 1999, za: Cozens i in. 2005). Opuszczona, źle utrzymana przestrzeń jest sygnałem, że żadna z grup społecznych nie bierze za nią odpowiedzialności (Cozens, 2016). Podkreśla to wypowiedź Lee Rainwatera wynikła w dyskusji o mieszkańcach Pruitt-Igoe, przytoczona przez Newmana (1973, s. 106): „Obecność nieludzkich zagrożeń daje druzgocące poczucie, że żyją w niemoralnym i niekontrolowanym świecie. [...] ich fizyczny świat mówi im, że są gorsi i źli równie skutecznie jak ich interakcje międzyludzkie”. Istotne w tej strategii są: wysoka dbałość o przestrzeń i szybkie interwencje w naprawie i likwidowaniu zniszczeń, np. zaśmiecaniu terenu, likwidowaniu nielegalnych graffiti, poprawianiu widoczności poprzez dbałość o

krzewy. Jednym ze słynniejszych programów mocno promujących tę strategię była teoria *wybitych szyb* Wilsona i Kellinga, zastosowana m.in. w Nowym Jorku, wprowadzana też na zdewastowanych przedmieściach Detroit.

Rysunek 2.2.1

I fizyczna generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ISO (2021).

- **Wsparcie aktywności i użytkowania (activity support)**

Zadaniem strategii jest projektowanie celowego wsparcia, formalnego i nieformalnego, aby zwiększyć legalne aktywności jednostek w przestrzeni półpublicznej i publicznej oraz legalne użytkowanie (Cozens, 2016). Realizacja strategii dokonuje się poprzez odpowiednie oznakowanie przestrzeni zachęcające do pożądanых zachowań we wskazanych miejscach. Istotne jest tutaj działanie polegające na umieszczeniu potencjalnie niebezpiecznych, zagrożonych przestępczością punktów (np. bankomaty/wpłatomaty) w miejscach bezpiecznych, z aktywnym nadzorem (ISO, 2021). Powodzenie strategii jest oparte na założeniu, iż większa liczba legalnych użytkowników zwiększa możliwość ujawnienia niepożądanych działań (Cozens, 2016). Jednocześnie Cozens i in. (2005) zwracają uwagę, iż zwiększenie aktywności i liczby pieszych w przestrzeni wpływa na redukcję wielu negatywnych zachowań, ale może też wspierać aktywność innych, np. kradzieże kieszonkowe. Wsparciu aktywności służy również ograniczenie podziału przestrzennego opartego na konkretnej aktywności i zwrócenie się w stronę mieszanego przeznaczenia przestrzeni (Poyner, Webb, 1991; Pettersson, 1997, za: Cozens i in., 2005). W przypadku tej strategii podnoszona jest także kwestia sporu z

jedną z zasad Nowego Urbanizmu. Według założenia CPTED należy ograniczyć liczbę dróg ucieczki, podczas gdy Nowy Urbanizm zaleca jak największą przepływowość przestrzeni w celu zmaksymalizowania aktywności.

II społeczna generacja CPTED (rys. 2.2.2)

II generacja CPTED, określana mianem społecznej, była odpowiedzią na krytykę CPTED I generacji za fizyczny determinizm i pomijanie czynników społecznych (Cozens, Love, 2015). Saville i Cleveland (1997) zarzucają fizycznemu podejściu oparcie się na niekompletnych praktykach i brak uwzględnienia holistycznego podejścia do teorii ludzkich zachowań. Według nich zaczynamy badania od cech środowiska fizycznego, ale na koniec i tak musimy rozpatrzeć aspekt społeczny środowiska, ze szczególnym uwzględnieniem struktury zachowań.

Autorzy artykułu (Saville, Cleveland, 1997) wygłoszonego na konferencji w Orlando, uznanego za przełomowy i wytyczający podejście II generacji, wskazują na podejście CPTED realizowane w Holandii, gdzie mocno zainspirowano się i uwzględniono w lokalnej strategii wzorce Alexandra.

Podejście II generacji opiera się na czterech kluczowych społecznych strategiach: spójności społecznej, kulturze wspólnoty, łączności społecznej i progę wydolności (ISO, 2021).

- Spójność społeczna (*social cohesion*)

Spójność społeczna jest centralnym elementem podejścia społecznego. Skupia się ona na „rozpoznawaniu, wspieraniu i celebrowaniu różnorodności społeczności”²⁰ (Cozens, Love, 2015, s. 5). Opiera się na wspieraniu zrozumienia i wzajemnego szacunku do różnorodności jednostek i grup, co przyczynia się do mocniejszego poczucia przynależności i rozwoju pozytywnych relacji (Cozens, Love, 2015; ISO, 2021).

- Łączność społeczności (*social connectivity*)

Dobrze zintegrowana, umocniona społeczność przejawia mocniejsze poczucie miejsca. Jest to niezbędna cecha społeczności przy wprowadzaniu programów współpracy z organizacjami, agencjami. Jednocześnie łączność gwarantuje lepszą samokontrolę społeczną, co w konsekwencji zniechęca do działań przestępczych (Cozens, Love, 2015; ISO, 2021).

- Kultura społeczności (*community culture*)

Kultura społeczności w praktyce przejawia się we wspólnej organizacji spotkań, festiwali w ramach pewnej grupy. Pielęgnowanie więzi społecznych prowadzi do wyższego odczuwania terytorialności (ISO, 2021). Według założeń strategii powinna się przyczyniać do pozytywnych zachowań, dobrego nastawienia do wspólnoty. Niestety, jak zwraca uwagę Cozens (2016), może też w niektórych społecznościach prowadzić do wykluczenia wybranych społeczno-ekonomicznych grup.

- Pojemność progowa (*threshold capacity*)

Pojemność progowa służy lepszemu utrzymaniu ekosystemu społeczności lokalnej. Sprzyja lepszemu wykorzystaniu terenu, działaniom w ludzkiej skali i trosce

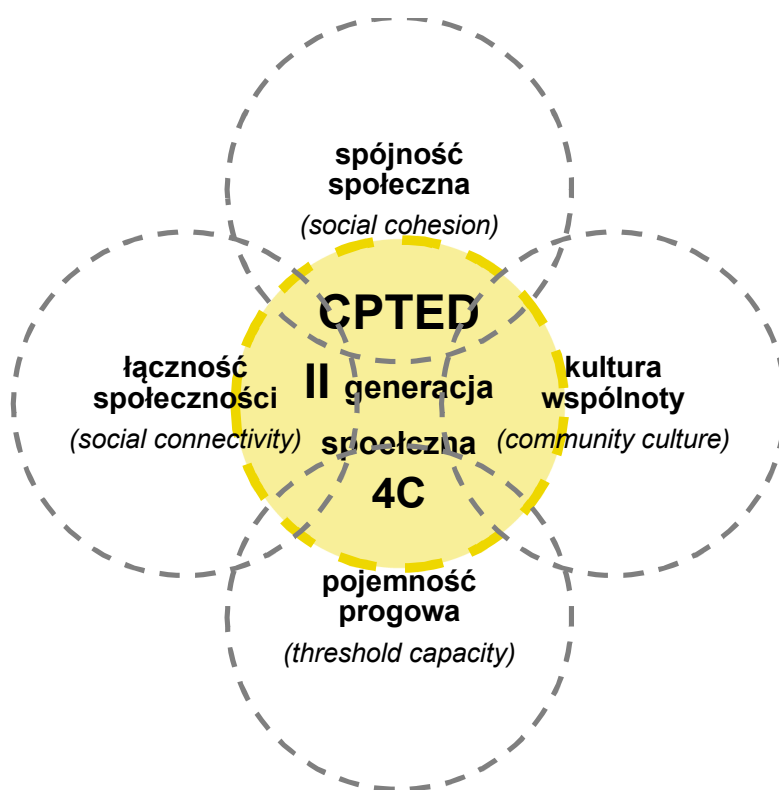
---

²⁰ W oryginale: „recognizing, supporting, and celebrating community diversity”.

o pieszego (ISO, 2021). Osiągnięcie punktu krytycznego i przekroczenie pojemności progowej mogą prowadzić do zaburzenia funkcjonowania społeczności, a w dalszej perspektywie do wzrostu przestępczości oraz strachu przed przestępczością (Saville, 1996, za: Cozens, Love, 2015). Odmiennym przykładem jest niedobór spowodowany nadmierną migracją z obszaru i zwiększająca się liczba pustostanów, degradacja wizerunku dzielnicy, co prowadzi do wandalizmu (Cozens, Love, 2015) lub innych działań przestępczych.

Rysunek 2.2.2

II społeczna generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ISO (2021).

III generacja CPTED

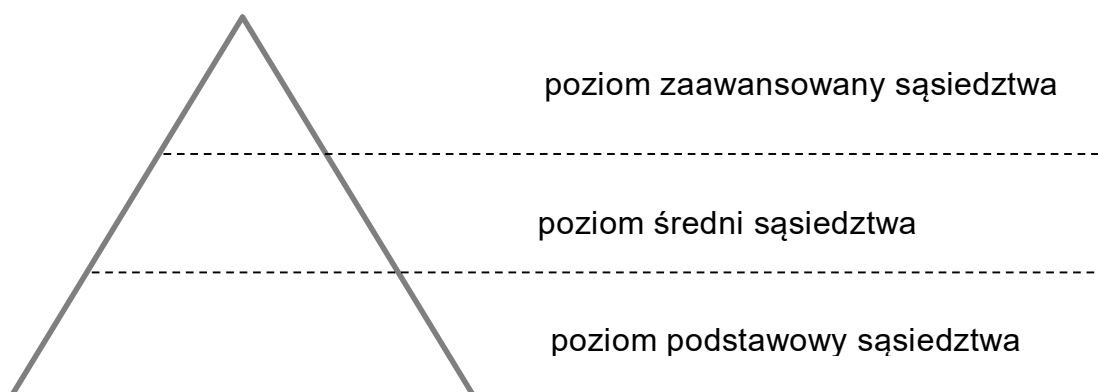
III generacja CPTED wyrosła z krytyki zbyt redukcjonistycznego podejścia wcześniejszych generacji, a szczególnie fizycznej, zdystansowanej do zdrowia środowiskowego i rozwoju urbanistycznego. Publikacją zakreślającą jednoznacznie ramy CPTED III generacji jest artykuł Mihinjac i Savilla (2019) *Third-Generation Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED)*. Określa on strukturę bazową najnowszego podejścia. Autorzy artykułu podkreślają, iż bazą najnowszego podejścia jest czerpanie z najnowszych osiągnięć nauk kognitywnych, behawioralnych i o środowisku, i włączenie do badań CPTED dociekań dotyczących jakości i satysfakcji z otoczenia. Już w 2016 r. Cozens (2016) postulował potrzebę łączenia badań nad ryzykiem przestępczości i wpływem działań przestępczych z nowymi, innymi ocenami środowiskowymi.

Nie oznacza to, że wcześniejsze osiągnięcia są całkowicie odrzucane. III generacja akceptuje strategię nadzoru i kontroli oraz efektywnego projektu fizycznego i spójności społeczno-kulturowej z wcześniejszych dwóch podejść (MIT, 2011, za: Mihinjac, Saville, 2019). W nowym podejściu rozpatrywana jest istota żywotności (*liveability*), która bezpieczeństwo integruje i uzależnia od pozostałych swoich wskaźników. Koncepcja III generacji zakłada, iż wolność od strachu i wiktyimizacji²¹ może być osiągnięta poprzez zapewnienie odpowiednich warunków życia w mieście, wyższych niż podstawowe, związane z zapewnianiem dostępu do żywności i schronieniem.

CPTED III generacji przedstawia poziomy żywotności sąsiedztwa w układzie hierarchicznym (rys. 2.2.3).

Rysunek 2.2.3

Poziomy żywotności sąsiedztwa – III generacja CPTED

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mihinjac, Saville (2019).

Poziom najniższy związany jest z zapewnieniem jedynie podstawowych potrzeb, niezbędnych usług i infrastruktury. W takim sąsiedztwie nie występuje spójność społeczna, przestrzeń najczęściej charakteryzuje wysoka dysfunkcyjność oraz wysoki poziom przestępczości i strachu przed nią.

Poziom średni charakteryzuje raczej przeciętna aktywność społeczna. Takie sąsiedztwo cechuje jednak możliwość pewnej realizacji potrzeb społecznych. Przystępczość i strach przed nią są raczej niskie.

Najwyższy, docelowy poziom odznacza się wysoką spójnością społeczną, możliwością realizacji potrzeb bezpieczeństwa, zdrowia i pełną możliwością działań prospołecznych. Takie sąsiedztwo charakteryzuje niski poziom przestępczości i strachu przed nią (Mihinjac, Saville, 2019).

Układ ten odzwierciedla także podejście hierarchiczne do wzajemnego układu wszystkich trzech generacji CPTED. Pierwszy poziom wiąże z pierwszą, fizyczną generacją i zapewnieniem podstawowej potrzeby bezpieczeństwa, drugi – ze społeczną, kojarzy ze średnimi potrzebami psychologicznymi, dobrą spójnością

²¹ Wiktyimizacja to „proces przekształcania się potencjalnej ofiary w ofiarę faktyczną”. Rozróżniamy witalizację pierwotną i wtórną. Pierwsza oznacza konsekwencję doznania krzywdy. Wpływ przestępstwa na ofiarę zależy od jej subiektywnej ceny i konstrukcji psychicznej. Wiktyimizacja może też być pośrednia, doznana przez świadków zdarzenia. Druga, wtórna wiktyimizacja występuje w przypadku odczucia krzywdy w wyniku nieakceptowania przez środowisko, niezrozumienia ofiary przestępstwa (Policja, Działdowo, b.d.).

społeczną i skutecznością społeczną, a ostatnia, trzecia generacja zapewnia ponadto transcendencję i możliwość samorealizacji.

Safe growth

Safe growth (Saville, 2018) to przejście od zapobiegania przestępczości do idei bezpiecznego sąsiedztwa. Łączy idee CPTED z planowaniem sąsiedztwa, realizowany jest w sposób oddolny, od współpracy z mieszkańcami, właścicielami lokalnych sklepów, funkcjonariuszami lokalnej policji. Podejście to jest wdrażane w wielu krajach: Nowej Zelandii, Australii, Szwecji, Kanadzie, USA.

Smart Cities

Smart Cities jest jedną z najmocniejszych i jednocześnie najnowszych koncepcji zarządzania przestrzenią miejską. W znacznym stopniu wpływa na poziom bezpieczeństwa i na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców. Miasta zarządzane z wykorzystaniem najnowocześniejszych technologii komunikacyjno-informacyjnych dążą do poprawy konkurencyjności, kreatywności innowacyjności, atrakcyjności (Moch, 2019). Banach (2018) i Moch (2019) zwracają uwagę, iż przy znacznym poziomie wprowadzonych zmian wyłaniają się nowe zagrożenia. Moch zwraca uwagę, iż o ile bezpieczeństwo technologiczne jest na wysokim poziomie w inteligentnych miastach, to już bezpieczeństwo publiczne i jednostkowe jest jeszcze niedostatecznie rozwinięte. Moch wymienia przykłady wpływu *Smart Cities* na lepsze funkcjonowanie struktury bezpiecznych miast. Są to:

- monitorowanie przemieszczania się osób i rzeczy,
- system rozpoznawania twarzy,
- inteligentne systemy oświetleniowe poprawiające bezpieczeństwo na ulicach,
- oświetlenie z czujnikami wykrywania wystrzałów, migające na wypadek alarmu,
- inteligentny system monitoringu miejskiego, wyposażony w system wideodetekcji i algorytmy wykrywające bójkę, napad,
- inteligentne systemy sygnalizacji świetlnej poprawiające bezpieczeństwo na drogach.

Jak konstatuje Banach (2018, s. 61) „[c]elem wprowadzania inteligentnych technologii do miast powinna być nie tylko widoczna poprawa jakości życia w sensie udogodnień, ale również niewidoczna na pierwszy rzut oka poprawa bezpieczeństwa”.

2.3 Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Tabela 2.3.1

Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim

Pojęcie j. pol.	Pojęcie j. ang.	Twórca pojęcia
krytyczne strefy intensywności	critical intensity zones	Angel
atraktory przestępczości	crime attractors	Brantingham
generatory przestępczości	crime generators	Brantingham

teoria wzorów przestępczości	Crime Pattern Theory	Brantingham
ograniczenie wpływu przestępczości	cutting crime impact	Davey, Wootton
przestrzeń broniona	defensible space	Newman
tło środowiskowe	environmental backcloth	Brantingham
oczy ulicy	street eyes	Jacobs

Źródło: opracowanie własne.

2.4 Spis najważniejszych akronimów

Tabela 2.4.1

Spis najważniejszych akronimów

Akronim	Pełna nazwa
CABE	Commision for Architecture and Built Environmen siedziba: Londyn (Wielka Brytania) adres internetowy: https://www.gov.uk/government/organisations/commission-for-architecture-and-the-built-environment-cabe , https://www.designcouncil.org.uk
CCI	Cutting Crime Impact
CPTED	Crime Prevention Through Environmental Design siedziba: zob. ICA
DOCA	Designing Out Crime Association siedziba: Wielka Brytania
E-DOCA	European Designing Out Crime Association siedziba: Amsterdam (Holandia) adres internetowy: http://www.e-doca.eu
EUCPN	EU Crime Prevention Network siedziba: Bruksela (Belgia) adres internetowy: https://eucpn.org
ICA	International CPTED Association siedziba: Calgary (Kanada) adres internetowy: http://www.cpted.net/ w Europie: Design Against Crime Research Centre siedziba: Londyn (Wielka Brytania) adres internetowy: http://www.designagainstcrime.com , The Crime Prevention Website siedziba: Wielka Brytania adres internetowy: http://TheCrimePreventionWebsite.com
ICD 11	International Classification of Diseases 11th Revision (Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób – rewizja 11)
SBO	Secured by Design siedziba: Londyn (Wielka Brytania) adres internetowy: https://www.securedbydesign.com

SVOB	Stichting Veilig Ontwert en Beheer siedziba: Amsterdam (Holandia) adres internetowy: http://www.veilig-ontwerp-beheer.nl
WHO	World Health Organization (Światowa Organizacja Zdrowia)

Źródło: opracowanie własne.

3. STAN BADAŃ I LITERATURA

„Kiedy przyglądamy się przedmiotom i budowlom zdającym się żyć w zgodzie ze sobą, nasza percepcja w szczególny sposób uspakaja się i obojętnieje. Postrzegany przez nas obiekt nie narzuca nam żadnego przekazu-po prostu jest. Nasza percepcja staje się wyciszona, nieuprzedzona i niezaborcza. Leży poza granicami znaków i symboli. Jest otwarta i pusta. Jak gdybyśmy widzieli coś, czego nie sposób przesunąć do centrum świadomości. Teraz, gry nastąpiła ta próżnia postrzegania, w obserwatorze może się wyłonić wspomnienie, które pochodzi jakby z otchłani czasu. Widzieć obiekt znaczy teraz także wyczuwać świat w całości; nie ma bowiem niczego, czego nie dałoby się zrozumieć”. (Zumthor, 2010, s. 17)

Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?

Progresywna natura bezpieczeństwa

Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?

Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym

Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym

Programy europejskie

Programy i badania polskie

Podsumowanie stanu badań

3.1 Co to jest bezpieczeństwo? Jak je rozumiemy?

Pojęcie *bezpieczeństwo* posiada różnorodną i rozległą wykładnię. Termin ten funkcjonuje jako antonim zagrożenia, niebezpieczeństwa. Bezpieczny to nie niebezpieczny, wolny od niebezpieczeństwa. Wynika to, jak podaje słownik etymologiczny języka polskiego (Bańkowski, 2000), z ekspansji semantycznej antonimu *niebezpieczny*. Przez znaczną część XX w. przeważało wyjaśnianie pojęcia *bezpieczeństwo* w podejściu negatywnym, ujmującym je jako brak zagrożeń (Korzeniowski, 2017). Stąd też w wielu definicjach i tłumaczeniach tego terminu mowa jest o opozycji do stanu zagrożenia (Michalos, 2014; Polski Komitet Normalizacyjny [PKN], 2008), ryzyka zagrożenia (Cambridge Dictionary, b.d.), niebezpieczeństwa (Cambridge Dictionary, b.d.; Michalos, 2014; Merriam-Webster.com dictionary, b.d.) lub uwolnieniu od negatywnych czynników, takich jak uczucie lęku (American Psychology Association [APA], b.d.). Bezpieczny to znajdujący się w stanie ochrony przed zagrożeniem – „taki, któremu nic nie grozi” (Malmor, 2013, s. 45), posiadający poczucie bezpieczeństwa, bezpieczne miejsce w życiu. Miejsce bezpieczne rozumiane jest jako miejsce chronione przed istniejącymi lub potencjalnymi zagrożeniami, których doświadczenie może spowodować szkodę lub krzywdę (Merriam-Webster.com dictionary, b.d.).

Istnieje również podejście pozytywne, związane z budowaniem potencjału obronnego (Korzeniowski, 2017) i tworzeniem definicji w odniesieniu do stabilności (Pokruszyński, Piwowarski, 2019) oraz pewności siebie (APA, b.d.). Malmor (2013, s. 45) przywołuje też funkcjonujące w XV w. określenie *bez pieczy*, czyli bez opieki, dotyczące osoby pewnej, takiej, która tej opieki nie wymaga. Termin ten pochodzi ze złożenia łacińskich słów: *se* (oznaczającego przyimek *bez*) i *cura* (określającego m.in. troskę i niepokój) (Kumaniecki, 1957). *Securus* określa człowieka beztroskiego, pewnego, bezpiecznego (Kubicka, Suwała, b.d.). Plezi (1999) wyjaśnia *securus* w kontekście osoby (z odwołaniem do spokoju, człowieka wolnego od trosk, bezpiecznego, zabezpieczonego) i rzeczy zapewniającej spokój, ale też nieprzynoszącej szkody, niegrożącej odpowiedzialnością, niegroźnej. Wywodzące się od *securus* słowo *securitas* oznacza bezpieczeństwo (Kubicka, Suwała, b.d.), ale też spokój umysłu i wolność od trosk (Kumaniecki, 1983). *Securitas* w starożytnym Rzymie była jedną z żeńskich personifikacji *abstracta* masowo pojawiających się na monetach rzymskich, przeważnie na rewersach (Wrotek, b.d.). Była przedstawiana najczęściej jako postać siedząca, ale też wsparta o kolumnę (Wrotek, b.d.; Korzeniowski, 2008). Jako jej atrybuty wymieniane są: berło, róg obfitości, gałązka lauru, oliwka (Korzeniowski, 2008) i patera (Wrotek, b.d.). *Securitas* symbolizowała bezpieczeństwo i ufność.

Ogromny ciężar gatunkowy (Hołyst, 2014b) terminu *bezpieczeństwo* i wielość ujęć (Pokruszyński, 2010) oraz szerokie spectrum odbiorców (Hołyst, 2014b) znacznie utrudniają prawidłowe przedstawianie jego treści. Z uwagi na to, iż „pojęcie bezpieczeństwa ujmowane jest w różnych kontekstach, aspektach, wymiarach i perspektywach” (Kołodziejczyk, 2007, s. 245), charakterystyczna jest typologia oparta na licznych kryteriach klasyfikacyjnych (Kołodziejczyk, 2007).

(2007) i Korzeniowski (2017) dla przejrzystości formułowania pojęcia i jego uporządkowania proponują oparcie się na metodzie profesora Ajdukiewicza wywodzącej się z logiki pragmatycznej. Ajdukiewicz (1975) przedstawia trzy podejścia przy konstruowaniu treści pojęcia w odmiennej rozległości rozpatrywania istoty treści i zwięzłości formułowania pojęcia. Podejście pierwsze, zwane treścią pełną, najrozległej przedstawiające treść pojęcia, oparte jest na wyłonieniu „wszystkich cech wspólnie posiadanych przez wszystkie desygnaty²² jakiejś nazwy” (Ajdukiewicz, 1975, s. 50). W przypadku wielu pojęć, a szczególnie tak rozległego obszaru badań jak bezpieczeństwo, zbiór cech może być niezwykle obszerny. Pewnym zawężeniem podejścia przy formułowaniu jest wyłonienie treści charakterystycznej, która zawiera cechy jednoznacznie przedstawiające zakres nazwy. Szczególnym przypadkiem treści charakterystycznej jest trzecie podejście, określające treść nazwy od cech niezbędnych do jej istnienia, takich, bez których ta nazwa utraciłaby swój charakter, jak określa Kołodziejczyk (2007) – uchwycenie minimum definicyjnego. Ajdukiewicz (1975) ostatnie podejście nazywa treścią konstytutywną. Jak zaznacza Kołodziejczyk (2007), w przypadku zastosowania powyższych metod w konstruowaniu pojęcia *bezpieczeństwo* musimy ograniczyć liczbę desygnatów i cech charakterystycznych do najistotniejszych.

Według metody Ajdukiewicza bezpieczeństwo z uwagi na wyjaśnienia w oparciu o wiele desygnatów należy zaliczyć do pojęć ogólnych²³.

Przy podejściu pozytywnym Kukułka (1994, za: Kołodziejczyk, 2007) wyróżnia trzy wymiary rozważań nad bezpieczeństwem: podmiotowy (określony przez pewność istnienia), przedmiotowy (związany ze stanem posiadania) i procesualny (funkcjonalny) – odniesiony do możliwości rozwoju. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007, s. 229) jako podstawowe desygnaty wyróżnił: „istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość (identyczność), niezależność, spokój, posiadanie i pewność rozwoju”. Kołodziejczyk (2007) akcentuje rozszerzenie treści bezpieczeństwa o nowe desygnaty: szanse i wyzwania.

Definicję bezpieczeństwa można poddawać analizie, rozpatrując dwie przeciwstawne strony zjawiska: podmiot zagrożenia, który wymaga ochrony, i rodzaj zagrożenia (Korzeniowski, 2017).

Podmiotem zagrożenia mogą być:

- Jednostka

Człowiek (Korzeniowski, 2017), jednostka ludzka, której problem bezpieczeństwa Hołyst (2014a) rozpatruje w czterech wymiarach zdrowia człowieka: fizycznym, psychicznym, społecznym i duchowym.

- Grupa

Korzeniowski (2017) proponuje analizę grupy z podpodziałem na: małą grupę, społeczeństwo i ludzkość. Od tego podziału nie odbiega zasadniczo interpretacja Hołysta (2016) wyróżniającego obok społeczeństwa gatunek ludzki, najrozległej ujęty podmiot bezpieczeństwa. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007) podmiotową

---

²² Desygnat – przedmiot oznaczony przez jakąś nazwę (Ajdukiewicz, 1975).

²³ Ajdukiewicz (1949/2008) wyróżniał trzy rodzaje pojęć. Pojęcie ogólne posiada więcej niż jeden desygnat. Pojęcie jednostkowe oparte jest tylko na jednym desygnacie. Pojęcie puste to takie, którego desygnat nie istnieje.

definicję bezpieczeństwa określa jako podstawową w typologii. Zięba (2017) nakreśla obraz grup społecznych w wymiarze instytucjonalnym jako reprezentantów nawet pojedynczych ludzi, ale też narodów, społeczeństwa, państwa, systemów międzynarodowych.

Korzeniowski (2017) dodatkowo jako podmioty w rozpatrywaniu bezpieczeństwa wyróżnia: naturę, rzecz, pieniądze i informacje. Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007) kryterium podmiotowe, szczególnie przy przyjęciu podziału na narodowe i międzynarodowe, uznaje za podstawowe. Pozostałe kryteria, które wyróżnia, jak przedmiotowe (polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne), przestrzenne (lokalne, subregionalne, regionalne, nadregionalne, globalne), sposobu organizowania (indywidualne, działania jednostronne, system równowagi sił, system blokowy, kooperacyjne, zbiorowe), czasowe (stan, proces), uważa za pomocnicze.

Kolejnym kryterium podziału definicji bezpieczeństwa, jakie wyróżnił Korzeniowski (2017), jest rodzaj zagrożenia. Zaproponował on zestawienie w postaci przeciwstawnych określeń:

- obiektywne – subiektywne,
- wewnętrzne – zewnętrzne,
- abstrakcyjne – konkretne,
- potencjalne – aktywne,
- statyczne – dynamiczne.

Wyróżniane są też desygnaty jako warunki przetrwania gatunku (Hołyst, 2014b), potrzeby (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017), wartości (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017), stanu (Hołyst, 2014b), prawa (Hołyst, 2014b; Korzeniowski, 2017) i procesu (Wiśniewski, 2021).

- Bezpieczeństwo jako warunek przetrwania

Z wymogiem bezpieczeństwa przychodzimy na świat, jest on wpisany w kod genetyczny człowieka. Świadomość bezpieczeństwa, będąca wrodzoną zdolnością naszego umysłu (Hołyst, 2014a, s. 15), warunkuje egzystencję gatunku. Zwierzęta i ludzie obdarzeni są instynktem przetrwania (samozachowawczym – *self-preservation instinct*)²⁴, który wyzwała zachowania mające na celu przetrwanie jednostki (APA, b.d.). Ten rodzaj instynktu kieruje działaniami człowieka tak, aby uniknął on niebezpieczeństwa (Żmigrodzki, b.d.) obrażeń i poprzez to zmaksymalizował szanse przeżycia w środowisku (APA, b.d.).

- Bezpieczeństwo jako potrzeba

Jak twierdzi Bańka (1997, s. 46), potrzeba to jedno z bazowych pojęć psychologicznych, gdyż „całość zachowań ludzi kierowana jest dążeniem do zaspokojenia różnego rodzaju napięć, jakie powstają w organizmie człowieka w procesie regulacji stosunków z otoczeniem”. Jankowiak i Krupiński (2012) w

---

²⁴ Wyjaśnianie działań człowieka w oparciu o zachowania instynktowne jest zgodne z kierunkiem psychodynamicznym we współczesnej psychologii, opracowanym przez Zygmunta Freuda (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). Freud w teorii psychoanalitycznej wyróżnił dwa rodzaje instynktów. Oprócz instynktu samozachowawczego wyodrębnił instynkt seksualny kierujący przetrwaniem gatunku. Oba instynkty zostały połączone później przez Freuda w instynkt życia (Erosa) przeciwstawiany instynktowi śmierci (Thanatosa) (APA, b.d.).

klasyfikacji potrzeb ludzkich naturalne pragnienie bezpieczeństwa w kontekście grupy i własnego miejsca w świecie przypisują potrzebie zakorzenienia²⁵. Bezpieczeństwo jako potrzeba psychiczna partycypuje w osiągnięciu równowagi pomiędzy zasobami i wyzwaniem stawianymi jednostce ludzkiej i grupom społecznym w sferze psychicznej, fizycznej i społecznej. Wyjaśniane jest jako „unikanie przez człowieka wszelkich sytuacji zagrażających życiu i zdrowiu oraz poszukiwanie wsparcia w drugim człowieku” (Jankowiak, Krupiński, 2012, s. 237).

Jankowiak i Krupiński (2012) przedstawiają potrzebę bezpieczeństwa jako popęd wtórny, czyli bardziej powszechny i nie tak istotny jak popędy pierwotne fizjologiczne (Maslow, 1987/2006). W szeroko omawianej w literaturze piramidzie hierarchizacji potrzeb Maslowa potrzeba bezpieczeństwa jest umiejscowiona jako następna po potrzebach podstawowych – fizjologicznych (Maslow, 1987/2006). Maslow (1987/2006, s. 66) do zbioru potrzeb bezpieczeństwa zalicza potrzeby „pewności, stabilności, oparcia, opieki, wolności od strachu, lęku i chaosu, struktury, porządku, prawa i granic, silnego opiekuna itd.”, lecz uznaje potrzebę bezpieczeństwa jako dominującą jedynie w krytycznych sytuacjach.

Do hierarchicznego usystematyzowania potrzeb odniosła się także psycholog środowiskowa Ingrid Gehl w swojej książce *Bo-miljø (Living environment; środowisko życia)* z 1971 r. (Peters, 2016). Jako bazowe i podstawowe określiła potrzeby związane z przetrwaniem i zdrowiem, pośredni poziom w hierarchii zajęły potrzeby bezpieczeństwa i komfortu, a najwyższy – samopoczucie psychiczne²⁶. Potrzeby bezpieczeństwa wyróżnia również w swojej klasyfikacji Murray (za: Klamut, 2012) i dzieli je na potrzebę unikania urazu fizycznego i potrzebę unikania urazu psychicznego w dwóch podejściach: ze strony otoczenia i w oczach własnych. Według Sztumskiego (1968, s. 326) racjonalnym podejściem do formułowania potrzeb wyróżnia się koncepcja Thomasa i Znanieckiego oparta na wyszczególnieniu czterech potrzeb: „a) bezpieczeństwa, b) uznania, c) wzajemności, wynikających z «pragnienia oddźwięku emocjonalnego» oraz d) nowych doświadczeń”²⁷.

Charakterystyczną właściwością potrzeb jest uaktywnianie się ich w warunkach odczuwania napięcia motywacyjnego, pobudzanego poprzez niezaspokojenie i odczucie braku, tu bezpieczeństwa. Potrzeba bezpieczeństwa będzie uaktywniana w wypadku zagrożenia, ponieważ ta sytuacja będzie motywująca do działań na rzecz przywrócenia bezpieczeństwa (Klamut, 2012).

- Bezpieczeństwo jako wartość

W obszarze wartości bezpieczeństwo będzie rozpatrywane w podejściu filozoficznym jako doświadczenie aksjologiczne, w ogólnym i szczegółowym

---

²⁵ Jankowiak i Krupiński (2012) w ramach potrzeb ludzkich obok potrzeby zakorzenienia wyróżniają także potrzebę powiązań (kontakt z naturą i społeczeństwem, odpowiedzialność za innych), potrzebę transcendencji (poczucie sprawstwa, działania zmierzające do celu i sensu istnienia), potrzebę tożsamości (indywidualizm jednostki lub identyfikacja z grupą), potrzebę systemu orientacji (sposób postrzegania świata), potrzebę stymulacji (zaangażowanie się w sprawy zewnętrzne).

²⁶ Dalsze badania Gehl były skoncentrowane na samopoczuciu psychicznym. Stwierdziła ona, iż pierwsze dwa poziomy mają określone solidne podstawy w normach i przepisach, a najwyższa kategoria jest spychana na tor boczny (Peters, 2016).

²⁷ Koncepcja została przedstawiona w amerykańskiej publikacji z 1918 r. pod tytułem *Polish Peasant in Europe and America*, autorstwa Williama Isaaca Thomasa i Floriana Znanieckiego.

wymiarze aksjologii²⁸. Takie ujęcie w podejmowaniu tematyki bezpieczeństwa, jak wyjaśnia Hołyst (2014b), pozwala wyjść poza ograniczony schemat podejścia poznania naukowego określonego przez paradygmaty i obiektywne warunki rzeczywistości. Przełamanie granic poznania odsłania możliwości zadawania pytań o czynniki istotne dla działań człowieka, które wpływają pośrednio lub bezpośrednio na poczucie bezpieczeństwa (Hołyst, 2014b). Słownikowa definicja wartości odnosi się m.in. do sfery znaczeniowej, gdzie przedstawiana jest jako cecha czegoś, co jest dobre pod jakimś względem. Ujmowana jest ona także w warstwie właściwości i oznacza cechy czegoś, które gwarantują zaspokojenie potrzeb (Żmigrodzki, b.d.).

Wyjaśnianie wartości jako wzoru, „zbioru cech i zasad godnych naśladowania, szanowanych w jakichś kręgach i przekazywanych z pokolenia na pokolenie” (Żmigrodzki, b.d.) współgra z eksplikacją pojęcia *bezpieczeństwo kulturowe*. Termin *bezpieczeństwo* interpretowany jest także jako wartość kulturowa, niezależny genetycznie system przekazywania informacji o stanowiących cel dążenia człowieka cechach otoczenia. Jako kulturowy mechanizm stanowi ona obszar zróżnicowania rozumienia bezpieczeństwa zależnie od wartości uznawanych w danym narodzie, grupie etnicznej czy społecznej. Stanowi to jednocześnie utrudnienie w jasnym i jednoznacznym redagowaniu globalnej definicji bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa.

- **Bezpieczeństwo jako stan**

Samo słowo należy do kategorii terminów psychologicznych. Słownikowa charakterystyka pojęcia *bezpieczeństwo* wyjaśnia je jako stan psychiczny i posiadanie oparcia w drugiej osobie oraz stan prawny (sprawnie działający system prawny) (Dunaj, 1996), ale też „stan spokoju, pewności egzystencji i ciągłości rozwoju” (Pokruszyński, Piwowarski, 2019, s. 26). Bezpieczeństwo to „stan, w którym w razie zagrożenia powinno zadziałać coś, co ma mu zapobiec, a sytuacje, w których może wydarzyć się coś złego, są mało prawdopodobne” (Żmigrodzki, b.d.). Stan to też znajdowanie się w określonej sytuacji, jak również układ faktów tworzących daną sytuację (Żmigrodzki, b.d.). Pojęcie to wiązane jest także z niezmiennością, stałością (Adamczyk, 2017) i trwaniem (Kupiński, 2019). W takim podejściu do bezpieczeństwa niektórzy badacze zauważają nieściśłość w formowaniu pojęcia, podkreślając, iż bezpieczeństwo to ciągły proces społeczny doskonalący mechanizmy podchodzenia do zapewnienia bezpieczeństwa (Kukułka, za: Adamczyk, 2017). Pokruszyński (2010) podkreśla, iż trudno osiągnąć stan bezpieczeństwa w rozumieniu stabilności, stałości, ponieważ w wyniku potrzeby doskonalenia będzie on podlegał ciągłym przemianom.

- **Stan poczucia bezpieczeństwa**

Podmiotowym czynnikiem przy analizie stanu bezpieczeństwa jest pojęcie *zagrożenie*. Jak twierdzi Zięba (2016), jest to czynnik o charakterze asymetrycznym, czyli taki, który może powodować niepokój. W rozpatrywaniu istoty zagrożenia należy rozważyć percepcję sytuacji przez podmiot, która może być zaburzona i fałszywa lub

---

²⁸ Aksjologia ogólna odnosi się do zagadnień natury, kryteriów, klasyfikacji wartości i hierarchii dóbr. Jako szczegółowa teoria wartości podejmuje zagadnienia dotyczące wartości moralnych, estetycznych, poznawczych i witalnych (Hołyst, 2014b).

realnie odzwierciedlać stan rzeczy (Zięba, 2016). W konsekwencji tego stan bezpieczeństwa będziemy badać jako obiektywne podejście do zagrożenia lub subiektywne, odzwierciedlające stan świadomości zagrożenia (Zięba, 2016). Możemy też spotkać podejście w ujęciu relacji podmiotu do zagrożenia i rozpatrywać je jako zewnętrzne (zaistniałe na zewnątrz podmiotu) i wewnętrzne (rozumiane jako stan wewnętrzny podmiotu) (Kołodziejczyk, 2007). Koreluje z tym ujęciem tłumaczenie pojęcia *stan* jako sytuacji, „w której ktoś lub coś się znajduje”, ale także jako „czyjeś usposobienie lub czyjs nastrój” (Wydawnictwo Naukowe PWN [PWN], 1997–2022).

Zależność subiektywnego i obiektywnego podejścia do stanu bezpieczeństwa przedstawił Frei (1977, za: Zięba, 2012). Wyróżnił on cztery stany zależne od zmiennych (tab. 3.1.1): stan percepcji (fałszywej lub prawdziwej) i stan rzeczywistego zagrożenia (znaczny i nieznaczny). Przy spojrzeniu pod kątem percepcji (subiektywnego czynnika) dwa stany odwołują się do właściwie ocenionej sytuacji, kolejne dwa ukazują rozbieżność pomiędzy oceną sytuacji a jej obiektywnie ocenionym poziomem zagrożenia (Kupiński, 2019). Najgroźniejszy, oznaczający najdalej idącą nieprawidłowość, jest stan fałszywego bezpieczeństwa, w którym podmiot realnie wysokie zagrożenie ocenił błędnie. Pośrednimi stanami jest stan obsesji wynikły z nieprawidłowej oceny zagrożenia, której wynikiem jest postrzeganie zagrożenia w sytuacji realnie bezpiecznej, i stan braku bezpieczeństwa charakterystyczny dla realnie niebezpiecznej sytuacji i prawidłowej jej oceny przez podmiot. Stanem najkorzystniejszym dla podmiotu jest stan poczucia bezpieczeństwa ukształtowany przez właściwą percepcję zagrożenia i faktyczny brak zagrożenia podmiotu.

Przy tak sformułowanym dwuwymiarowym, pełnym konfliktów podejściu heurystycznym Freia (1977, za: Kołodziejczyk, 2007) uwydatnia się rozdzielnie sfery przedmiotowej obiektywnej rzeczywistości i sfery świadomości podmiotu w postaci jednostki, grupy lub zbiorowości społecznej.

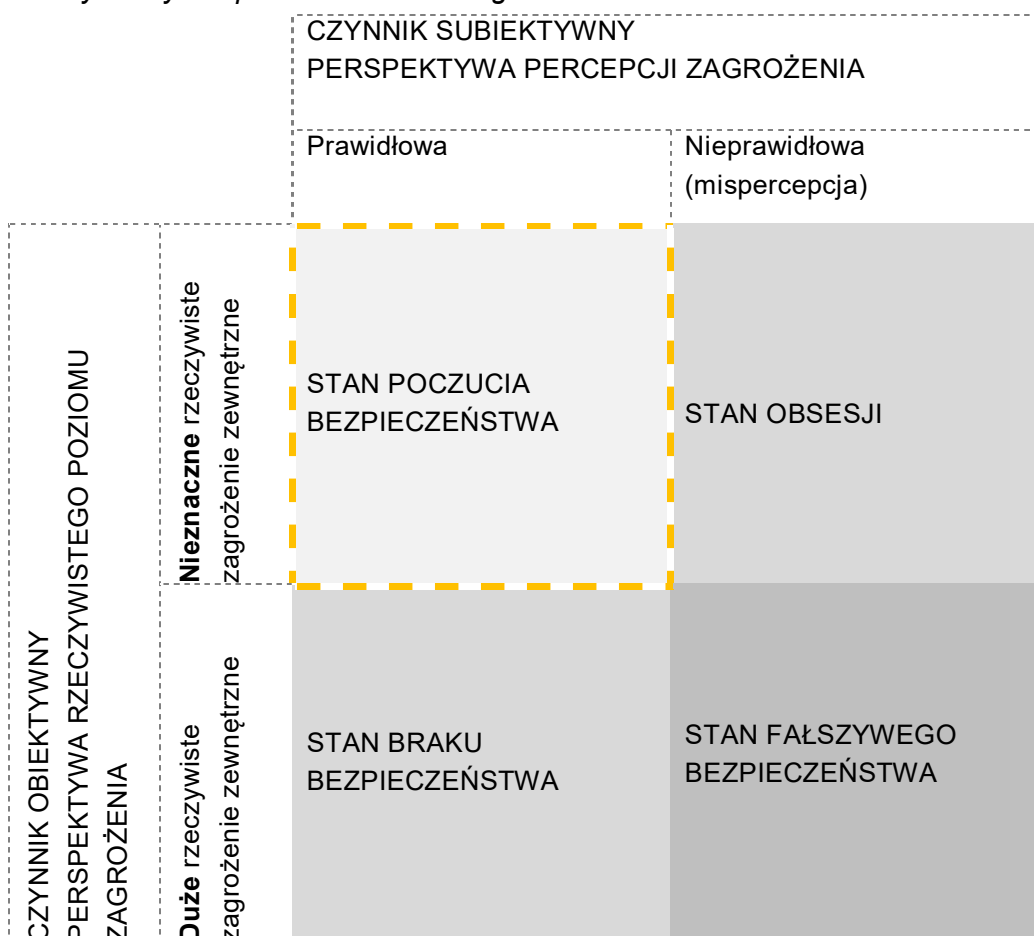
Każdy podmiot bezpieczeństwa określa swój system wartości i potrzeb, który jest dla niego na akceptowalnym poziomie: „Każdy podmiot bezpieczeństwa odczuwa inny stan bezpieczeństwa i taki stan ma charakter subiektywny. Oznacza to, że poczucie bezpieczeństwa wynika z systemu wartości podmiotu bezpieczeństwa. Dla każdego podmiotu bezpieczeństwa poczucie bezpieczeństwa w tych samych okolicznościach oznacza inną wartość” (Czupryński i in., 2015, s. 11).

W analogii do tego twierdzenia Czupryński (2014) przedstawia sześciopozomową skalę zależności potrzeb i wartości podmiotu w odniesieniu do obiektywnych warunków przetrwania i jego rozwoju (tab. 3.1.2). Każdej z sześciu zależności przypisuje odpowiedni poziom satysfakcji z bezpieczeństwa. Rewelacyjny poziom satysfakcji odnosi do sytuacji, gdzie potrzeby i wartości są mniejsze niż obiektywne warunki bezpieczeństwa, najniższy poziom (fatalny) określa zróżnicowanie zależności.

Tabela 3.1.1

Cztery stany bezpieczeństwa według Freida

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zięba (2012); Adamczyk (2017).

Tabela 3.1.2

Relacje subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa do obiektywnych warunków jego występowania

Charakter zależności	Poziom satysfakcji z bezpieczeństwa	Poziom zarządzania bezpieczeństwem
$A < B$	Rewelacyjny	Akceptowany
$A \leq B$	Bardzo dobry	
$A = B$	Dobry	
$A \geq B$	Przeciętny	Krytyczny
$A > B$	Zły	Niezadowolający
$A \neq B$	Fatalny	

A – system potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa

B – obiektywne warunki przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czupryński (2014).

- Bezpieczeństwo jako proces

Jak twierdzą Czupryński i in. (2015), bezpieczeństwo charakteryzuje wymiar procesualny zależny od zachodzących w czasie zmian w poziomie bezpieczeństwa. Osiągnięcie każdego z tych poziomów będzie zakończeniem procesu i będzie równoznaczne z osiągnięciem stanu bezpieczeństwa. W takim ujęciu stan bezpieczeństwa będzie „efektem ewolucji jego procesów” (Czupryński i in., 2015, s. 16). Bezpieczeństwo należy rozpatrywać jako pojęcie dynamiczne przy założeniu jednoczesności stanu rzeczy i procesu społecznego (Ficoń, 2009, za: Stańczyk, 2017). Charakteryzuje je dążenie do rozwoju, który może doświadczać zarówno postępu, jak i regresu (Kołodziejczyk, 2007). Trwałość ewolucyjnych przemian bezpieczeństwa uwypukla pewną właściwość w zależności od poszczególnych procesów, które znajdują się na różnym etapie. Niektóre z nich będą na etapie rozwoju, inne będą zanikać, a pozostałe mogą pozostać na tym samym poziomie (Czupryński i in., 2015).

- Bezpieczeństwo jako prawo

Do problemu bezpieczeństwa rozlegle odnoszą się nauki prawne. Hołyst (2014b) nakreśla dwa ujęcia bezpieczeństwa jako prawa: węższe (jako prawo jednostki) i szersze (jako wymiar instytucjonalny określający system zajmujący się bezpieczeństwem człowieka). Niezbywalne prawo człowieka do bezpieczeństwa w jego wielowymiarowej²⁹ interpretacji jest źródłem formułowania wielu aktów prawnych, w tym międzynarodowych, i nadaje bezpieczeństwu bardziej praktyczny wymiar (Stańczyk, 2017). Skorowski (2004, za: Hołyst, 2014b) podaje trzy kategorie praw człowieka: wolnościową, społeczną i solidarnościową. Kategoria wolnościowa określa m.in. prawo do wolności wyborów w różnych płaszczyznach: kulturowej, społeczno-gospodarczej, politycznej, małżeńsko-rodzinnej i religijnej. Kategoria społeczna koncentruje uwagę na wymaganiach, które są przywilejem jednostki i grupy, służą prowadzeniu godnego życia. Ostatnia, solidarnościowa, sprzyja ochronie wartości i dóbr służących zapewnieniu godności przy współpracy całego społeczeństwa. Stańczyk (2017, s. 46) w „schemacie sposobów definiowania bezpieczeństwa poprzez wskazania zasadniczych punktów odniesienia” normy, w tym prawa i wolności, grupuje w jednej z trzech wiodących kategorii obok kategorii dążeń (do praw, wartości, celów) i kategorii dostępności (do dóbr, produktów). Jak twierdzi Tamanaha (2004, za: Hołyst, 2014), prawo mocno oddziałuje na zachowania podmiotów, w tym społeczeństwa, organów państwa, a poprzez to może kształtować pewne zjawiska, jak poczucie bezpieczeństwa obywateli.

3.2 Progresywna natura bezpieczeństwa

Pojęcie *bezpieczeństwo* “przedstawiane jest w literaturze z progresywną eksplikacją. Rozszerza się znaczenie, ujmowanie i zakres jego występowania. Nieustannie nasila się potrzeba jego formułowania w coraz to nowych obszarach badawczych. Tym samym analiza bezpieczeństwa wprowadzana jest do

---

²⁹ Hołyst (2002) wyróżnia pięć wymiarów życia, w których odnosimy się do praw człowieka: biologiczny, społeczny, polityczny, ekonomiczny i religijny.

kolejnych dyscyplin naukowych, które dążą do ustalenia prawidłowości w jego definiowaniu, a które nie były dotychczas powiązane z tym pojęciem” (Kozłowska, 2022, s. 36).

Teoria bezpieczeństwa konfrontuje poszukiwania wielu nauk. Określają ją metody badawcze z różnych dyscyplin naukowych. Progresywną naturę pojęcia w czytelny sposób unaocznia analiza filozoficzna i historyczna.

- Analiza bezpieczeństwa w ujęciu filozoficznym

W czasach starożytnych bezpieczeństwo nie było rozpatrywane jako odrębnie istniejący termin. To szczęście było wartością, do której się dążyło. Bezpieczeństwo było, jak twierdzą Pokruszyński i Piwowarski (2019), wartością oczywistą. Głównie możemy doszukiwać się jego wątków w filozofii pokoju i filozofii wojny, bardzo wyraźnie zaznaczonych w dziełach Platona. Filozofię starożytną charakteryzowały zbyt skrajne podejścia: utopijnej wizji pokoju, który miał zapewniać przetrwanie i samorealizację jednostki, i wojny, obciążonej nadmiernym militarystycznym (Pokruszyński, Piwowarski, 2019). Wieki średnie kontynuowały ten podział. Nadal wątki bezpieczeństwa rozpatrywane były w kontekście wojny i pokoju. Pokój był wartością nadrzędną, a wojna, poprzedzona pokojowymi negocjacjami, miała być uznana za słuszną tylko wtedy, kiedy broniła społeczeństwa. Czasy nowożytne zmieniają postrzeganie bezpieczeństwa w opracowaniach filozoficznych poprzez zmianę jego podmiotu. Nie rozpatrujemy go tylko w kontekście państwa, ale też człowieka oświeconego, rozumnego, który swoją pracą zasłużył na harmonijne życie. Postępowość czasów nowożytnych szczególnie akcentuje wolność człowieka do jego samostanowienia i ochrony jego interesów. Ubiegłe wieki zdominowane były pojęciem *bezpieczeństwo militarne i polityczne*. Termin *bezpieczeństwo* był rozwarstwiony na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne. Rozdział ten jasno określił renesansowy filozof polityczny – Machiavelli, definiując dwie troski księcia: „dwojaki rodzaj obawy może księcia dotknąć, wewnętrzna przed własnymi poddanymi, zewnętrzna od obcej potencji” (Machiavelli, 1532/b.d., s. 55). Jak twierdzi Zięba (1997, za: Kołodziejczyk, 2007, s. 229): „bezpieczeństwo wewnętrzne oznacza stabilność i harmonijność danego organizmu bądź systemu (podmiotu zbiorowego), [...] zewnętrzne brak zagrożenia ze strony innych podmiotów”.

W poszczególnych działach filozofii³⁰ analizujemy podejmowanie tematu bezpieczeństwa w różnych kategoriach. Pokruszyński i Piwowarski (2019) przywołują podejście Ingardena³¹ do wyjaśniania istoty ontologii. Według niego analizujemy trwanie, rozpościeranie się i dokonywanie w czasie odpowiednio rzeczy, procesów i zdarzeń.

W epistemologii w kontekście bezpieczeństwa dostrzegają oni przestrzeń do wyjaśniania pojęcia *stan*, w tym *stan braku zagrożeń* rozumiany jako bezpieczeństwo, i *system* lub inaczej *struktura* – terminu współzależnego z socjologią

---

³⁰ Grecy uczeni z Akademii Platńskiej w IV w. p.n.e. ustalili trzy działy filozofii: naukę o bycie, naukę o poznaniu i naukę o wartościach. Grecy nazywali je odpowiednio fizyką, logiką i etyką. Nowsze nazwy określają pierwszy dział jako ontologię i metafizykę, drugi – jako epistemologię i gnozeologię oraz trzeci – jako aksjologię (Tatarkiewicz, 1995).

³¹ Roman Ingarden (1893–1970) – polski filozof, fenomenolog. Autor m.in. *Sporu o istnienie świata* (Petrozolin-Skowrońska, 1995).

bezpieczeństwa. Odnajdują też związki bezpieczeństwa z aksjologią w analizie kultury bezpieczeństwa.

Najszerzej omawianym w ramach filozofii zakresem bezpieczeństwa jest bezpieczeństwo ontologiczne (*ontological security*). Termin ten został określony przez psychologa R.D. Lainga w latach 60. XX w. (Gustafsson i Krickel-Choi, 2020), a rozpowszechniony przez socjologa Giddensa³² na początku lat 90. XX w. (Pawłuszko, 2018). Filozofia starożytna, średniowieczna i nowożytna reprezentowały zróżnicowane podejście do terminu *ontologia* m.in. w zakresie związków z metafizyką. Pojęcie to przywrócił i rozpropagował niemiecki filozof epoki oświecenia Wolff (PWN, 1997–2022), odnosząc się do ontologii jako ogólnej części metafizyki³³ (Stępień, 2019). Tak ujęta ontologia badała byt jako byt możliwy, wewnętrznie niesprzeczny (Stępień, 2019). W polskiej filozofii XX w. Ingarden przyjął troisty podział ontologii, rozważając ją „z trzech punktów widzenia: pod kątem właściwego mu sposobu istnienia, budowy formalnej i wreszcie materialnego uposażenia”³⁴ (Rosiak, 2001, s. 36–37). Obecnie ontologia, która ma za zadanie ustalić „granice możliwości” (Ingarden, za: Rosiak, 2001, s. 38), co jest możliwe, a także ustalić pojęcia pierwotne (Rosiak, 2001), jest niezwykle pomocna w wyjaśnianiu pojęcia *bezpieczeństwo* dla współczesnego człowieka, który „musi stale rekonstruować swoją pozycję społeczną, ponieważ nie otacza go już nic pewnego” (Pawłuszko, 2018, s. 238).

Giddens (1991/2010, s. 106) przyjął formułę bezpieczeństwa ontologicznego jako reakcji na kryzys tożsamości i zdefiniował je jako „poczucie trwania i porządku zdarzeń, w tym zdarzeń wykraczających poza obszar bezpośredniego doświadczenia jednostki”. Jak wyjaśnia, istotą bezpieczeństwa ontologicznego jest „posiadanie przez podmiot odpowiedzi na fundamentalne pytania egzystencjalne, które zadaje nam życie” (Giddens, 1991/2010, za: Pawłuszko, 2018, s. 239). Steel (za: Pawłuszko, 2018, s. 239) eksplikuje to podejście jako „poczucie sensu istnienia w konkretnej czasoprzestrzeni”. Konfrontuje właściwości tradycyjnej formuły bezpieczeństwa, opartej na przetrwaniu, z bezpieczeństwem ontologicznym, wynikającym z istnienia. Jeśli przy tradycyjnym podejściu źródłem niebezpieczeństw będzie strach, wynikiem doznania fizycznego uszkodzenia, a reakcją zmiana w rozplanowaniu sił, to w bezpieczeństwie ontologicznym zamiast strachu wyróżnimy niepewność, wyniki zmierzmy poprzez określenie różnicy pomiędzy własną narracją a postępowaniem i w końcu reakcją na doznanie niebezpieczeństwa będzie zmiana tożsamości, nawyków (Pawłuszko, 2018).

- Analiza bezpieczeństwa w ujęciu historycznym

Refleksję filozoficzną uzupełnia historyczny zapis analizy sytuowania osiedli ludzkich zaproponowany przez Cozensa (2016). Pierwotnie bezpieczeństwo objawiane było jako poszukiwanie schronienia od zagrożeń w naturalnych,

---

³² Anthony Giddens – brytyjski socjolog, wykładowca na Uniwersytetach w Cambridge i Londynie (Giddens, Sutton, 2009/2022).

³³ Wolff rozdzielił metafizykę na dwie części: ogólną i szczegółową. Część ogólną (*metaphysica generalis*) reprezentowała ontologia, do szczegółowej (*metaphysica specialis*) zaliczał kosmologię ogólną, psychologię i teologię naturalną (Rosiak, 2001).

³⁴ Ontologia według troistego podziału Ingardena dzieli się na: formalną, egzystencjalną i materialną (Rosiak, 2001).

sprzyjających geograficznie lokalizacjach, takich jak wysokie, pionowe struktury skalne, obszary bagienne, trudno dostępne zakola rzek. Kolejnym krokiem była rozbudowa tych systemów spowodowana rozrastającymi się gospodarstwami osiedleńców i wzrostem obaw przed kradzieżą dobytku. Proste zabezpieczenia w postaci palisad, wąskich mostów z czasem rozwijały się w znacznie bardziej zaawansowane budowle, takie jak twierdze i późniejsze bastiony. Dawały one już nie tylko doraźną ochronę przed kradzieżą dobytku, ale możliwość długotrwałej ochrony osobistej i całej społeczności oraz dogodnej obserwacji przeciwnika. Jak konstatuje profesor Bogdanowski (1996, s. 11), *architectura militaris* „stanowi (sic!) jeden z najważniejszych i nierozdzielnych czynników cywilizacji i kultury”. Lecz już wtedy zdawano sobie sprawę z tego, iż nawet najpotężniejsza fortyfikacja nie jest jedynym warunkiem bezpieczeństwa i niemal równie ważny jest czynnik psychologicznego stanowiący potencjał broniącej się załogi (Bogdanowski, 1996). Znaczącą zmianę w postrzeganiu możliwości zapewnienia bezpieczeństwa Cozens (2016) dostrzega we wprowadzeniu oświetlenia ulic w XVII w. we Francji, za czasów Ludwika XIV. To już nie monumentalne budowle, ale umiejętnie wprowadzone rozwiązania techniczne znacznie wnikliwiej „odczytały” potrzebę tamtych czasów. Słabnie dominująca do tej pory polityczno-militarna formuła bezpieczeństwa. Szczególnym przełomem są według Cozensa (2016) czasy rewolucji przemysłowej pod koniec XIX w. Wprowadzają one nie tylko nowe obszary definiowania bezpieczeństwa, jak naprawa warunków sanitarnych, bezpieczeństwo w miejscu pracy, zapobieganie nasileniu się przestępstw kryminalnych. Można stwierdzić, że analizę historyczną lokalizacji osiedli ludzkich i analizę podejścia filozoficznego określa w pewnym stopniu równoległość czasowa spostrzegania zakresu bezpieczeństwa. Jedynie w rozważaniach filozoficznych doszukujemy się wcześniej istotności człowieka w zredefiniowanym świecie.

3.3 Jakie formy bezpieczeństwa są dla nas ważne?

„Na konstruowanie profilu bezpieczeństwa nakłada się specyfika współczesnych czasów, która koncentruje się na globalnych zależnościach, sieciowych, złożonych relacjach pomiędzy państwami, społeczeństwami i grupami. Pojęcie *bezpieczeństwo* przesuwają środek ciężkości znaczenia zależnie od zagrożeń, z jakimi się stykamy. Globalizacja w odniesieniu do bezpieczeństwa ma charakter deterministyczny. Powoduje to rozpatrywanie istoty bezpieczeństwa w interdyscyplinarnych poszukiwaniach. Odnosimy potrzebę bezpieczeństwa do różnych skal funkcjonowania i obszarów naukowych. Utożsamiamy je z rozległymi definicjami bezpieczeństwa narodowego, gospodarczego, ekologicznego, klimatycznego, kulturowego. Jednocześnie analiza potrzeb społecznych w drugiej połowie XX w. wskazuje na konieczność uzupełnienia postrzegania bezpieczeństwa nie tylko w skali globalnej, narodowej, ale także ludzkiej (UN, 1994). Bezpieczeństwo człowieka rozwinęło się z obaw o jego osobiste bezpieczeństwo w ciągu dnia (UN, 1994). Według autorów Human Development Report z 1994 r. (UN, 1994) tendencja ta wiąże się z dwoma rodzajami zagrożeń: chronicznymi (związanymi z głodem, chorobami

i represjami), ale także nagłymi sytuacjami w domu, pracy i społeczności. Obecne rozumienie bezpieczeństwa związane jest z aktywnością, wypracowaniem i utrzymaniem tego stanu, ale też z koniecznością zrozumienia, gdzie, z kim i w jakim czasie ten system budujemy” (Kozłowska, 2022, s. 36-37).

Współcześnie na skutek globalizacji i spotęgowania współdziałania państw wyrazistość tego podziału ulega stopniowemu zatarciu. Bezpieczeństwo korelowane jest z nowymi pojęciami i poprzez to zyskuje nietradycyjne konteksty znaczeniowe. Jak twierdzą Rybka i Kozłowska (2017, s. 288) „Efekty internacjonalizacji spowodowały zwrócenie uwagi na człowieka i potrzebę ochrony jego życia i godności. Od połowy lat 90. XX wieku zaczęła funkcjonować nazwa *human security* deprecjonująca państwo jako jedyny podmiot podczas identyfikacji zagadnień związanych z bezpieczeństwem”. Jednocześnie jak tłumaczy Marczuk (2014), należy postrzegać rolę *human security*³⁵ nie jako przeciwstawną, a uzupełniającą wobec bezpieczeństwa narodowego. Podmiotem bezpieczeństwa w tym podejściu staje się jednostka ludzka, a celem jej „godne trwanie, przetrwanie i rozwój w demokratycznym państwie” (Marczuk, 2014, s. 41). Dzisiejsze pojmowanie bezpieczeństwa związane jest ze stabilnością, ale też niezależnością, poczuciem tożsamości, ochroną poziomu i jakości życia (Rybka, Kozłowska, 2017, s. 288). Jak twierdzi Hołyst (2014a, s. 9), bezpieczeństwo „to nie tylko pewnego rodzaju stan psychiczny, lecz także biologiczny, społeczny, kulturowy i prawny, w którym dana osoba ma poczucie całkowitej pewności – wie, że ma wsparcie w innej osobie lub w sprawnie funkcjonującym systemie prawnym”.

W XX i XXI w. powstaje wiele alternatywnych koncepcji bezpieczeństwa. Jednym z ważnych czynników w pozytywnej definicji bezpieczeństwa o charakterze prorozwojowym jest podejście określane mianem kultury bezpieczeństwa³⁶. Uproszczona definicja kultury bezpieczeństwa w odniesieniu do podmiotu określa, iż jest to jego „zasób wiedzy i sposoby myślenia o bezpieczeństwie, ale także sposoby odczuwania bezpieczeństwa oraz związane z tym sposoby osiągnięcia bezpieczeństwa” (Cieślarczyk i in., 2014, s. 22). Pokruszyński i Piwowarski (2019) definiują ją jako nieograniczony terytorialnie i chronologicznie zasób pozostawiony do naszej dyspozycji. Według Cieślarczyka i in. (2014) podstawą kultury bezpieczeństwa są wartości podmiotu realizowane poprzez normy, które z kolei mają wpływ na pozostałe elementy, takie jak postawy, zachowania i działania podmiotu oraz jego współdziałanie z innymi podmiotami. Cieślarczyk (Cieślarczyk i in., 2014, s. 28–29) wyróżnia trzy sfery kultury bezpieczeństwa, których zestawienie posiada „olbrzymi wpływ na percepcję otoczenia i poczucie bezpieczeństwa podmiotów,

---

³⁵ Istnieją dwa ujęcia *human security*, dla których podłożem był wcześniejszy raport ONZ *Human development report* z 1994 r. Pierwsze podejście, określane mianem szerokiego, rozwinięte zostało w Japonii i ówczesnie obejmowało większość krajów azjatyckich. Charakteryzuje je szerokie rozumienie bezpieczeństwa jednostki, mocno akcentujące problemy społeczno-gospodarcze, a szczególnie kwestię ubóstwa. Spowodowane jest doświadczeniem regionów azjatyckich przez wielkiej skali katastrofy humanitarne będące konsekwencją trzęsień ziemi, tsunami, epidemii i awarii reaktora jądrowego. Drugie podejście reprezentuje Kanada. Określa się je jako podejście wąskie. Skoncentrowane jest ono na wolności od strachu. Ma na celu zagwarantowanie praw człowieka, wolności od przemocy i zabezpieczenie przed zagrożeniami bez użycia przemocy (Marczuk, 2014).

³⁶ Wydarzeniami, które ujawniły potrzebę rozwijania podejścia w kontekście kultury bezpieczeństwa, były znaczące i słynne katastrofy w latach 80. XX w., przede wszystkim katastrofa promu kosmicznego Challenger w 1986 r. na terenie USA i wybuch reaktora w elektrowni jądrowej w Czarnobylu, w tym samym roku, na terenie ówczesnego ZSRR, obecnie Ukraina (Arpansa, b.d.).

kształtując ich nastawienia, postawy, zachowania i działania względem otoczenia”. Wydzielone sfery kultury bezpieczeństwa to:

- subiektywna sfera kultury mentalnej, której elementami będzie sfera świadomościowa i duchowa;
- subiektywno-objektywna sfera kultury organizacyjnej, której elementami są: prawo, procedury i struktury;
- objektywna sfera kultury materialnej, której elementami są: technika, technologie i infrastruktura.
- Warunkiem koniecznym zaistnienia bezpieczeństwa jest ich równomierne współdziałanie (Cieślarczyk i in., 2014, s. 28–29).

„Współczesna epoka globalnych transformacji uaktualniła i wyniosła nowe dylematy ekologiczne, ekonomiczne i energetyczne na poziom ogólnoludzkich priorytetów” (Ryś, 2019, s. 7). Globalizacja w gospodarce światowej akcentuje potrzebę bezpieczeństwa ekonomicznego, o czym przekonaliśmy się podczas kryzysów w latach 20. XX w. i na początku XXI w. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa definiuje bezpieczeństwo ekonomiczne jako „rodzaj bezpieczeństwa systemu gospodarczego, realizowany poprzez zapewnienie wysokiej sprawności jego funkcjonowania, należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju oraz zdolności skutecznego przeciwstawienia się zagrożeniom jego funkcjonowania” (Pawłowski i in., 2020, s. 23). Rozpatrujemy je w dwóch obszarach: społeczno-gospodarczym (skonstruowanym przez elementy polityczne, ekonomiczne, socjalne i ekologiczne) i obronno-ekonomicznym (opartym na elementach militarnych, obronnych i gospodarczych) (Bał, 2017).

Zaobserwowane już pod koniec XIX w. negatywne zmiany klimatyczne (Ćwięk, 2019) spowodowały konieczność wyodrębnienia kategorii bezpieczeństwa ekologicznego. Nie zamyka się ona jedynie w wymiarze wewnętrznym, w obrębie jednego kraju, ale mocno poddana jest internacjonalizacji i często jest rozpatrywana w wymiarze międzynarodowym (Sala i in., 2019). Dla bezpieczeństwa ekologicznego rozważane są dwa typy zagrożeń: naturalne, jak „powodzie, susze, huragany, trąby powietrzne, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów, pożary” (Ćwięk, 2019, s. 11), oraz wynikające ze szkodliwej działalności człowieka (antropogeniczne), jak zanieczyszczenia spowodowane przez katastrofy reaktorów jądrowych, katastrofy chemiczne, uciążliwe emisje szkodliwych substancji (Ćwięk, 2019). W ramach pojęcia *bezpieczeństwo ekologiczne* zauważamy potrzebę ochrony zdrowia, sanitarno-epidemiologiczną, ochrony środowiska, ale i gospodarki odpadami (Kitler, 2017).

Rozbudowane zależności pomiędzy państwami, gwałtownie rozrastająca się populacja ludzka i związany z nimi niespotykany do tej pory popyt wprowadziły nową kategorię obaw związaną z bezpieczeństwem energetycznym i powiązanim z nim ściśle bezpieczeństwem surowcowym. Z kolei jednym z najdotkliwszych braków surowcowych jest woda, a przede wszystkim woda pitna. Jej niedobory powiązane z brakiem żywności, przeludnieniem i krańcowym ubóstwem społeczeństw krajów rozwijających się doprowadziły do braku bezpieczeństwa humanitarne. Aleksandrowicz (2018) zwraca uwagę na bezpośrednie powiązanie konsekwencji

zmian klimatycznych, takich jak m.in. exodus klimatyczny, migracje klimatyczne, wojny klimatyczne, z bezpieczeństwem. Zauważa on, iż „zmiany klimatyczne pociągają za sobą dwie bezpośrednie konsekwencje: przemoc, bardzo często w postaci terroryzmu i exodus ludności szukającej nie tylko ochrony przed przemocą, lecz także miejsca do życia” (Aleksandrowicz, 2018, s. 21).

Zjawiskiem, które nasiliło się po II wojnie światowej, bardzo mocno oddziałującym na poczucie bezpieczeństwa różnej wielkości podmiotów, jest terroryzm przejawiający się w coraz to nowych typach działania, jak cyberterroryzm, bioterroryzm, terroryzm chemiczny, nuklearny. Nie jest to nowa forma radykalnej formy sprzeciwu. Pierwsze ataki o charakterze terrorystycznym miały miejsce już w starożytności, ale zjawisko to przekształciło swój obszar oddziaływania z lokalnego na ogólnosiątkowy. Cechami, które zwiększają jego oddziaływanie, jest niezwykła elastyczność przystosowania *modus operandi* do współczesnych form zabezpieczeń, ale także jego niezwykła asymetryczność³⁷ możliwości działania stron. Specyfiką działań terrorystycznych jest nie tylko osiągnięcie celu bezpośredniego (pozbawienie życia, zranienie, zniszczenie), ale również pośredniego, który w niektórych przypadkach staje się celem nadrzędnym: zastraszenia i chęci wymuszenia zmiany określonych zachowań lub świadczeń (Pawłowski i in., 2020), zdestabilizowania. Wykreowana na swoiste motto tych działań jest starożytna sentencja chińska: „Zabij jednego, przeraź dziesięć tysięcy” (Aleksandrowicz, 2008, za: Jasiński, 2013). Działaniami ukierunkowanymi w szczególny sposób na zachwianie poczucia bezpieczeństwa są najnowsze formy ponowoczesnego terroryzmu – terroryzmu nowej ery (*New Age Terrorism*). Charakteryzuje go w pewnym stopniu odejście od znanych nam form hierarchicznej struktury organizacyjnej, przypadkowych ofiar, użycia tradycyjnych technik rażenia i uwzględniania wsparcia opinii publicznej. Ponowoczesny terroryzm koncentruje się na przypadkowych ofiarach konfliktu, często o charakterze masowym – ofiarą może być każdy. Posługuje się też nieprzewidywalnością oraz użyciem najnowocześniejszych technik i środków rażenia. Pewnym obrazem zmiany jest odejście od trudnych do przeprowadzenia, wymagających działania sieciowego (łatwiejszego do inwigilacji przez służby), spektakularnych ataków, jak ataki na World Trade Center czy infrastrukturę krytyczną. Nowe formy wybierania celów koncentrują się na tzw. miękkich celach – m.in. zatłoczonych przestrzeniach publicznych, które charakteryzują się łatwą do przewidzenia regularnością wypełniania i dużą dostępnością. Refleksja Jasińskiego (2013, s. 250) odnosząca się do możliwości godzenia celów obronnych i pełnego korzystania z przestrzeni nie jest optymistyczna: „[o]dpowiedź na pytanie, jak chronić miasta, ich przestrzeń publiczną i budynki przed atakami terrorystycznymi, nie szerząc strachu i nie wzmacniając złowrogiego przesłania terroryzmu, a także nie ograniczając przy tym praw obywatelskich, jest trudna”.

Wyszczególniane są również potrzeby ochrony dorobku kulturowego i tożsamości narodowej, oświaty i wychowania. W budownictwie od połowy XX w. wyróżnia się

---

³⁷ Asymetryczność w konflikcie polega na braku równowagi stron. Skutkuje to dążeniem do wyrównania sił, często z pomocą bardzo nietypowych, zaskakujących środków (Pawłowski i in., 2020).

teoria bezpieczeństwa konstrukcji i teoria niezawodności, charakteryzujące się odmienną specyfiką stosowania.

Niezwykle aktualną potrzebą wynikłą z rozbudowania sieciowych zależności w kontekście zapotrzebowania państwa, ale i jednostki, jest bezpieczeństwo i ochrona informacji, zagrożone doskonalonymi wciąż formami cyberterroryzmu.

Nauki o bezpieczeństwie stanowią samodzielną dyscyplinę nauki w obszarze i dziedzinie nauk społecznych³⁸, jednak problemy bezpieczeństwa dotyczą większości obszarów wiedzy, takich jak obszar nauk przyrodniczych (dyscypliny: ochrony środowiska i ekologii), obszar nauk technicznych (dyscypliny związane z projektowaniem), obszar nauk medycznych i nauk o zdrowiu.

Przy jednoczesnej różnorodności pojmowania problemów związanych z bezpieczeństwem odczytywane jest też ono w sposób całościowy.

Nagle nagromadzenie teorii bezpieczeństwa w XX i XXI w. zapewne związane jest częściowo ze zjawiskiem pozornym – naukowym sformułowaniem potrzeb dla zjawisk zachodzących w wiekach wcześniejszych, np. bezpieczeństwo humanitarne lub ochrony środowiska. Jednak większość tych teorii jest konsekwencją zaistnienia nowych zależności spowodowanych głównie globalizacją i rozrastającą się populacją ludzką.

3.4 Analiza stanu badań nad bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu emocjonalno-behawioralnym

Jako źródło pojęcia *bezpieczeństwo* wymieniana jest psychologia. Będąc nauką o umyśle, służy ona zrozumieniu zachowań w różnych środowiskach ludzkiej aktywności (APA, b.d.), odnosi się do indywidualnych doświadczeń człowieka i jego potrzeb. Związki bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa z psychologią obejmują psychologię architektury, psychologię środowiskową, psychologię poznawczą i psychologię bezpieczeństwa. Analiza poczucia bezpieczeństwa w ujęciu psychologicznym nie zawsze odnosi się do realnej sytuacji, ale przede wszystkim związana jest z podejściem człowieka do niej (Klamut, 2012). Poczucie bezpieczeństwa jest w tym zakresie uznaniowe, o zabarwieniu emocjonalnym, stworzone z bazy doświadczeń i obrazów zapisanych w naszej pamięci. Szczególnie aktywnym i najszerzej związanym z kształtowaniem³⁹ otoczenia kierunkiem psychologii jest psychologia środowiskowa, najbardziej interdyscyplinarna specjalizacja tej nauki. Jednak aby w pełni podjąć temat psychologii środowiskowej, należy przedstawić związki architektury i bezpieczeństwa z psychologią w odrębnych odwołaniach.

Subdyscypliną psychologii najmocniej skoncentrowaną na bezpieczeństwie jest psychologia bezpieczeństwa. Dociekania w jej obrębie koncentrują się na

---

³⁸ Według rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych bezpieczeństwo zakwalifikowane jest do obszaru nauk społecznych, dziedziny nauk społecznych i stanowi samodzielną dyscyplinę nauk o bezpieczeństwie.

³⁹ Obecnie kierownik Katedry Psychologii i Kierownik Zakładu Psychologii Społecznej i Środowiskowej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

psychospołecznych podstawach występowania zagrożeń. Psychologów bezpieczeństwa zajmują takie aspekty, jak: psychospołeczne podstawy fundamentalizmu, przestępczości, zachowań patologicznych, skutki działań bojowych, patologii społecznej, agresji i przemocy w relacjach interpersonalnych (Kuczabski, 2020, 2021). Działania psychologii bezpieczeństwa zmierzają do określenia wpływów działań emocjonalnych jednostki na spowodowanie zagrożeń wpływających na poczucie bezpieczeństwa społecznego. Obszar badań tej subdyscypliny nie wiąże się z kształtowaniem przestrzeni i będzie stanowił w tej dysertacji jedynie tło badawcze, a nie podstawę dociekań.

O konstrukcie powiązań i możliwości doszukiwania się ich pomiędzy architekturą i psychologią rozlegle wypowiedział się profesor Lenartowicz w książce *O psychologii architektury* (1992). Swoje poszukiwania odpowiedzi na to zagadnienie ujął również w kompendium wiedzy o wspomnianych zależnościach w formie *Słownika psychologii architektury* (2010). Lenartowicz (1992) jednak skłania się bardziej ku innej redakcji tego pojęcia: psychologii człowieka w architekturze. Nakreśla on wysokie wymagania stawiane budowaniu relacji i wiązaniu pojęć tych dwóch nauk. W swojej pracy przyjmuje jako wyjściową do dalszych badań publikację Lee (1977, za: Lenartowicz, 1992). Definiuje przedmiot psychologii architektury jako związek człowieka ze środowiskiem fizycznego otoczenia rozumianego jako zestawienie środowiska naturalnego, urbanistycznego oraz budynków i przestrzeni pomiędzy nimi. Lee uznaje, iż w badaniach nad reakcją człowieka na bodźce wywołane przez stworzone przez niego otoczenie z uwagi na to, iż należy rozpatrywać to jako proces aktywny, istotne jest uznanie doświadczenia podmiotu. Kluczowe z punktu widzenia niniejszej dysertacji jest rozpoznanie modelu opracowanego przez Lenartowicza (1978, za: Lenartowicz, 1992), który dotyczy zależności człowieka i jego otoczenia. Opiera się on w głównej mierze na pracach Zygmunta Kleyffa z lat 60. i 70. Wyraża go prosty łańcuch zależności i wzajemnych wpływów:

$$G \rightarrow S \rightarrow W \rightarrow U,$$

gdzie:

G – problematyka budownictwa,

S – cechy artefaktów tworzonych przez człowieka w otoczeniu,

W – właściwości obiektywne, zdolność artefaktów do wpływania na inne rzeczy; w wypadku niniejszej pracy na człowieka; rozpatrujemy tutaj takie cechy, jak twardość, masa, barwa,

U – właściwości subiektywne (użyteczność), „zdolność rzeczy do zaspokajania potrzeb użytkownika” (Lenartowicz, 1992, s. 37).

Podsumowując, proces wywołuje bodziec (S) aktywowany przez strukturę otoczenia, co skutkuje spostrzeżeniem u odbiorcy (W), percepcją obiektywnych cech otoczenia, a kończy proces ocena (U) – zależne od odbiorcy, subiektywne przetworzenie cech i właściwości cech obiektywnych otoczenia (Lenartowicz, 1992).

Innego typu wypowiedzią, skierowaną do szerszej grupy odbiorców z zakresu psychologii architektury, jest pozycja duńskiego architekta i urbanisty Rasmussena *Odczuwanie architektury*. Autor wyjaśnia w sposób niezwykle przystępny i obrazowy, jak postrzegamy otaczające nas rzeczy. W doświadczeniu, odkryciu i ludzkich

instynktach widzi jedną z podstaw tworzenia architektury. Jak sam zauważa, „nie wystarczy widzieć architekturę; trzeba jej jeszcze doświadczyć” (Rasmussen, 2015, s. 35). Interesują go relacje bryły i pustki, spostrzegania koloru, światła dziennego, skali, proporcji, a nawet słyszenia architektury.

Na znaczenie emocjonalnego oddziaływania przestrzeni zbudowanej na użytkownika zwraca również uwagę w swoich badaniach profesor Bonenberg (2010). Przedstawia on propozycję diagnozy przestrzeni publicznej uzależnioną od preferencji konsumentów zmierzonych za pomocą stanów emocjonalnych. Wyróżnia trzy agregacje odczuć: pozytywną (radość zachwyty, nadzieja), obojętną (spokój, nuda, ciekawość) i negatywną (lęk, gniew, niesmak, przygnębienie). Badania przestrzeni publicznej Poznania z użyciem tej metody pozwoliły zauważyć, iż występuje wyraźna segmentacja odczuć dotyczących przestrzeni publicznych i może być to metoda wspomagająca opracowywanie dokumentów planistycznych (Bonenberg, 2010).

Konieczność dostosowywania przestrzeni do emocjonalnych i psychologicznych potrzeb człowieka sygnalizuje profesor Taraszkiewicz (Taraszkiewicz, Taraszkiewicz, 2021). Podkreśla on ze współautorką, iż brak zdolności sprostania tym nasilonym i nowym wyzwaniom może spowodować trwałe i rozległe w czasie skutki.

Psychologia środowiskowa łączy się z architekturą, socjologią miasta i geografią społeczną, ekologią. Wyróżnia pojęcie stresu środowiskowego dotyczącego mieszkańców większych miast i analizuje zagrożenie dla człowieka, którego źródło upatruje w negatywnie odbieranym środowisku. Za nieformalne otwarcie współpracy pomiędzy architekturą a psychologią uważa się słowa Churchilla: „My kształtujemy nasze budynki, a potem nasze budynki kształtują nas”⁴⁰ (UK Parliament, b.d.). Churchill w swoim przemówieniu z 1943 r. sprzeciwił się jednoznacznie odbudowie zombardowanej Izby Gmin według nowoczesnego, bardziej przestronnego projektu. Wytłumaczył to zaobserwowaniem prawidłowości, że przestrzenie niekomfortowe potęgują w użytkownikach chęć ich opuszczenia i w konsekwencji pracę w większej dyscyplinie czasowej i skupieniu.

Jako wyodrębniona subdyscyplina psychologii pojawiła się w Stanach Zjednoczonych na przełomie lat 70. i 80. XX w. Szybko zyskała znaczną popularność w świecie z powodu umiejętnego łączenia teoretycznej eksplikacji zachowań człowieka z praktycznym jej zastosowaniem przy formowaniu przestrzeni⁴¹. W Polsce ze względu na blokadę ustrojową na pierwsze publikacje trzeba było czekać do początku lat 90. O konstrukcie miejsca w ujęciu psychologicznym wypowiada się rozlegle w swoich publikacjach profesor Bańka⁴², autor pierwszego w kraju podręcznika z psychologii środowiskowej – *Społecznej psychologii środowiskowej* z 2002 r. Wyróżniającym się ośrodkiem badawczym zajmującym się psychologią środowiskową była Katedra Psychologii Społecznej Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem profesor Marii Lewickiej, która

---

⁴⁰ W oryginale: „we shape our buildings and afterwards our buildings shape us”.

⁴¹ We wszystkich skalach: architektonicznej, urbanistycznej i planowania przestrzennego.

⁴² Wiodące publikacje prof. Bańki dotyczące zagadnienia psychologii środowiskowej: *Społeczna psychologia środowiskowa* (2002); *Forma i przestrzeń w świadomości użytkowników i projektantów* (2003); *Architektura psychologicznej przestrzeni życia: behawioralne podstawy projektowania* (1997).

zainicjowała i kierowała pierwszym w Polsce ośrodkiem badań środowiskowych w ramach Wydziału Psychologii UW. Fundamentalną publikacją w kraju, odnoszącą się do zagadnienia powiązań człowieka i miejsca, jest monografia profesor Lewickiej *Psychologia miejsca* (2012) nakreślająca wielość zależności człowieka z miejscem i jego cechami, określająca podstawę i konsekwencję tego powiązania.

Jedną z najbardziej wyczerpujących wypowiedzi dotyczących psychologii środowiskowej w literaturze światowej jest podręcznik amerykańskich autorów: Bella, Greena, Fishera i Bauma *Environmental Psychology* (2001/2004), wykorzystywany nie tylko w Stanach Zjednoczonych, ale i w Europie⁴³. Według opinii profesor Lewickiej jest szczególnie cenny ze względu na doświadczenia Stanów Zjednoczonych w zmaganiu się ze zjawiskami destrukcji miast, które z opóźnieniem, ale też dotyczą miast europejskich. Warto podkreślić również przedstawienie w tym podręczniku stosowanych wspólnie środków zaradczych.

O wspólnej historii psychologii architektury i psychologii środowiskowej przypomina profesor psychologii środowiskowej z Uniwersytetu w Liverpoolu Donald w *Environmental and Architectural Psychology*. Psychologia skłoniła się mocno w ostatnich latach w kierunku środowiska naturalnego i zrównoważonego rozwoju, tym samym skupia uwagę na zmianie zachowań, a nie na związkach z przestrzenią zbudowaną i projektowaniem, które były podstawą jej rozwoju. Donald (2022) dowodzi, iż mimo zmiany głównego kierunku badań wciąż jest to nauka skoncentrowana na związkach z architekturą i kształtowaniem przestrzeni, i tym rozważaniom poświęca swoją publikację.

Kluczową kwestią z uwagi na obszar poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej są publikacje poświęcone zagadnieniom behawioralnym w kontekście przestrzennym, związane z obszarem aktywności psychologii środowiskowej. Najnowsze podejście do zagadnień behawioralnych, analizujących aktywność jako reakcję na bodźce wewnętrzne i zewnętrzne, jest rozpatrywanie tych zachowań jako czynności obserwowanych obiektywnie, introspektywnie i jako procesy nieświadome. Zmienia to podejście do historycznych podstaw behawioryzmu, który rozdzielał zachowania, reakcje wobec bodźców na obiektywne i subiektywne, przy czym te ostatnie odrzucał przy prowadzeniu badań, uznając za niemierzalne (APA, b.d.). Jedną z najistotniejszych publikacji odrzucających paradygmat poszukiwań poczucia bezpieczeństwa głównie w przestrzeniach kryminogennych jest monografia Czyńskiego⁴⁴ *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym* z 2006 r. Rekomenduje on pełniejsze podejście do bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej, nieograniczone jedynie do aktywnych czynników kontroli, jak systemy monitorujące, obecność służb porządkowych, techniczne zabezpieczenia budynków. Zdaniem Czyńskiego powinniśmy traktować te systemy jedynie jako dopełnienie systemu pasywnego, jakim jest odpowiednie projektowanie środowiska architektonicznego i kształtowanie

---

⁴³ W Polsce wymieniony podręcznik został przetłumaczony w 2004 r. W przekładzie brali udział naukowcy ściśle związani z zagadnieniem tej gałęzi psychologii, w tym prof. dr hab. Maria Lewicka i prof. dr hab. Tytus Sosnowski, obecnie pracownicy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

⁴⁴ Dr hab. inż. arch. Marek Czyński, profesor nadzwyczajny Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technicznego w Szczecinie.

przestrzeni całego środowiska zabudowanego. W swojej monografii udowadnia, iż odpowiednie zrozumienie podstaw teorii stresorów przestrzennych i społecznych może być istotą bezpiecznego projektowania przestrzeni.

Wartościową pozycją jest książką *Creating Architectural Theory. The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design*, której autor, Lang, podejmuje temat metod projektowania uwzględniających sposoby interakcji użytkowników przestrzeni z otoczeniem. Analizuje on nie tylko istotę czynników behawioralnych w projektowaniu, ale skupia się też na metodologii projektowania, rozpatrując modele projektowania przy podejściu intuicyjnym, racjonalnym i argumentacyjnym. Podejmuje również temat teorii i estetyki edukacji projektowej.

Psychologia środowiskowa – charakterystyka działania

„Zachowanie danej osoby można dokładniej przewidzieć na podstawie wiedzy o tym, gdzie się znajduje niż na podstawie tego, kim jest”.⁴⁵

(Donald,

2022, s.1)

„Gdzie przystajesz, takim się stajesz” (Topoliński, 2012). Tą parafrazą popularnego powiedzenia profesor Lewicka podczas radiowego wywiadu szkicowo nakreśliła charakter psychologii środowiskowej jako wstęp do dalszych rozważań dotyczących kształtowania wzajemnych relacji człowieka i środowiska zbudowanego. To przejrzyste tłumaczenie skierowane do szerszego odbiorcy uzupełniają definicje akademickie.

Bańka (2002) charakteryzuje psychologię środowiskową jako obszar badań skoncentrowany na korelacji zachowań człowieka ze środowiskiem fizycznym, lecz z uwzględnieniem wyraźnego wpływu czynników kulturowych. W percepcji tej definicji psychologia środowiskowa związana jest przede wszystkim z obszarem środowiska fizycznego, w którego tworzeniu brał udział człowiek.

Z kolei autorzy psychologii środowiskowej, konstruując jej definicję, wzięli pod uwagę całościowy charakter jej „związków pomiędzy z jednej strony zachowaniem i doświadczeniem a środowiskiem zbudowanym przez człowieka i środowiskiem naturalnym z drugiej” (Bell i in., 2001/2004, s. 23).

Molarnie postrzeganie związków człowieka z otoczeniem umacnia pogląd Tolmana (Tolman, za: PWN, 1997–2022), „który wskazywał, że zachowanie człowieka nie jest łańcuchem pojedynczych, «molekularnych» połączeń bodźca i reakcji, ale ma charakter całościowy, «molarny», jego przebieg jest celowy, ukierunkowany przez różnego rodzaju centralne, związane z samym podmiotem, «zmiennie pośredniczące» między bodźcem a reakcją”.

Profesor Lewicka (Topoliński, 2012) rozbudowuje powyższe definicje psychologii środowiskowej o uwypuklenie bilateralnego charakteru oddziaływania środowiska fizycznego i człowieka. Środowisko fizyczne wpływa na zachowanie, odczucia i emocje człowieka, a z drugiej strony aktywność człowieka zostawia swój ślad w

---

⁴⁵ W oryginale: „A person's behaviour can be more accurately predicted from knowing where they are than knowing who they are”.

środowisku. Profesor Lewicka przypomina tym samym o nasilaniu się w ostatnich latach nurtu „zielonego” w psychologii środowiskowej.

Jedną z cech psychologii środowiskowej odróżniających ją od pozostałych gałęzi psychologii jest podejście do badań. Ponad zbudowaniem teorii stawia ona uzyskanie praktycznych wskazówek do zastosowania w środowisku i w konsekwencji opiera się mocniej na metodach badań środowiskowych przeprowadzanych w naturalnym środowisku poddanym analizie (Bell i in., 2001/2004).

Przez badaczy podkreślana jest interdyscyplinarna natura psychologii środowiskowej (Bańka, 2002; Bell i in., 2001/2004). Bańka wyjaśnia tę potrzebę oparcia się na współpracy z innymi dyscyplinami jako wynikową kontaktu psychologii środowiskowej ze środowiskiem zbudowanym, wyróżniającym się licznymi zmiennymi i dużą różnorodnością, a tym samym rozległym obszarem poszukiwań. Jako dyscypliny pokrewne tej gałęzi psychologii wskazywane są: socjologia miasta, geografia społeczna, antropologia miasta i planowanie, ekologia. Dyscypliny, w których psychologia środowiskowa może znaleźć zastosowanie, to urbanistyka, architektura, budownictwo, ale też zalecana jest dla prawników i zarządców muzeów, szpitali, szkół, więzień (Bell i in., 2001/2004).

Psychologia i architektura mają bardzo zbliżony obszar działania, różni je sposób dążenia do celu. W psychologii środowiskowej założenia weryfikowane są za pomocą badań (sprzężenie zwrotne)⁴⁶, architektura za pomocą projektów wpływa na przestrzeń (sprzężenie postępowe).

Najmłodszą nauką partnerującą architekturze na polu doświadczeń skupionym na procesach naszego mózgu odpowiadających bodźcom środowiskowym, zastrzeżonym dotychczas dla dociekań intuicyjnych i wspierania się doświadczeniem, jest neuronauka. Określa ona, w jaki sposób mózg kontroluje czynności związane z procesami myślowymi, ruchowymi, percepcją, zapamiętywaniem i procesem uczenia (Ritchie, 2020). Dzięki badaniom z zakresu neuronauki takie nauki o umyśle, jak psychologia, psychiatria, neurologia, dokonały w ostatnim ćwierćwieczu znaczącego postępu. Według niektórych poziom odkrywczości badań może przyrównać do przełomu nauki w epoce renesansu (The Academy of Neuroscience for Architecture [ANFA], b.d.). Ogromne zapotrzebowanie na zagadnienia neuronauki uwypuklone jest poprzez dodawanie przedrostka *neuro-* do kolejnych zagadnień z odległych dziedzin naukowych, jak ekonomia, prawo, marketing, estetyka, teologia, ale też architektura. Ramachandran (2011/2012) określa to swoistą „neuromodą”, lecz w pełni postrzega istotę zapotrzebowania na współpracę z neuronauką.

Potencjał doświadczeń neuronauki dostrzegła też architektura, coraz wnikliwiej zagłębiając się w ten obszar współpracy. W niniejszej dysertacji przywołano publikacje: Zeisela (2006) *Inquiry by design. Environment/Behaviour/Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning*, Metzgera (2018) *Neuroarchitecture*, Ritchiego (2020) *Neuro architecture, designing with the mind in mind* oraz Lucchiniego i Bonenberg (2022) *A common ground between*

---

⁴⁶ Sprzężenie zwrotne – szczególny rodzaj oddziaływania pomiędzy dwoma obiektami. Zwrotność polega na tym, iż skutek oddziaływania zwrótnie oddziałuje na przyczynę (PWN, b.d.).

neurosciences and architectural design: empathy, embodiment, emotion, które przybliżają naturę związków architektury i neuronauki. Pozwalają one lepiej zrozumieć znaczenie zdolności adaptacyjnych, nastroju, zachowania w przestrzeni zbudowanej. Dzięki badaniom hipokampa, który organizuje i przechowuje pamięć o doświadczeniach przestrzennych, architekci mają możliwość lepszego rozpoznania procesu tworzenia map mentalnych napotkanej przestrzeni, gdzie przestrzeń zbudowana tworzy pewien rodzaj „rusztowań dla naszej pamięci”⁴⁷ (Ritchie, 2020, s. 97). Wprowadzenie tych zagadnień do podstawy teoretycznej pracy autorki pozwoli na pełniejsze zrozumienie ludzkich reakcji na środowisko zbudowane.

Wyjściem poza indywidualne zależności człowieka i przestrzeni oraz rozpatrywaniem bezpieczeństwa i przestępczości jako zjawisk społecznych zajmuje się socjologia, w szczególności socjologia miasta. Podwaliny pod poszukiwania w zakresie relacji pomiędzy przestrzenią fizyczną i przestrzenią społeczną wyznaczył Znaniecki – przedwojenny socjolog, autor *Socjologicznych podstaw ekologii ludzkiej*⁴⁸ z 1938 r. Określił on, iż proces wartościowania przestrzeni przez ludzi wyraźnie wpływa na to, jak ją użytkują. Po II wojnie światowej pracy w zakresie poszukiwań związków pomiędzy przestrzenią fizyczną i geometryczną, szczególnie w przestrzeni miast, a przestrzenią społeczną podjął się Aleksander Wallis, często też odnoszący się do wcześniejszej pracy Znanieckiego. W swoich publikacjach: *Socjologia i kształtowanie przestrzeni* (1971), *Miasto i przestrzeń* (1977), *Informacja i gwar* (1979) omawia problemy procesów społecznych związanych z utrzymaniem i kształtowaniem miast. Architekturę i urbanistykę miasta spostrzega on jako mocną determinantę w kontrolowaniu więzi społecznych. Przypisuje jej stwarzanie możliwości podtrzymywania więzi społecznych, ale też ich blokowania tam, gdzie zbiorowość byłaby w stanie je rozwinąć (Wallis, 1971). Podsumowuje rolę nauk związanych z kształtowaniem struktury miasta: „[u]rbaniści i architekci organizują kontakty między ludźmi, nie tylko projektując wielkość określonych funkcjonalnie przestrzeni, lecz poprzez nadanie owym przestrzeniom architektonicznych treści kontakty te współtworzą bądź niszczą” (Wallis, 1971, s. 22). Prace obu badaczy do dziś utrzymują swoją aktualność i są często cytowane w pozycjach dotyczących socjologii miasta.

Do współczesnych, rozleglejszych i najpełniej wyjaśniających opracowań zjawisk socjologicznych i artykułowania ich zależności z mocno zglobalizowaną dziś przestrzenią miejską należą publikacje Jałowieckiego i Szczepańskiego *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej* (2010), Majera *Socjologia i przestrzeń miejska* (2010). Autorzy ci nie odnoszą się bezpośrednio do zagadnienia bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich, jednak Majer (2010, s. 8) uznaje, iż z uwagi na ludzki wymiar przestrzeni w socjologii „przestrzeń fizyczna oraz przestrzeń społeczna są, lub przynajmniej powinny być, nierozdzielne”. Szczególnie szeroko porusza on aktualne zagadnienie kryzysu i odnowy miast, co w kontekście kształtowania bezpiecznych przestrzeni jest istotnym tłem badawczym. Jałowiecki i Szczepański szeroko nakreślają historię przestrzeni miejskiej i procesów

---

⁴⁷ W oryginale: „scaffolds for our memory”.

⁴⁸ Praca nie doczekała się światowej publikacji, jest jedynie zapisem pokonferencyjnym.

metropolitalnych, lecz także rozpatrują zagadnienie socjologicznego pojęcia przestrzeni, w tym percepcji, waloryzacji i przyswajania. Wartościową pozycją socjologii miast jest publikacja Martyny Löw z 2000 r. *Socjologia przestrzeni*, w której autorka, podobnie jak polscy badacze, nie odnosi się bezpośrednio do bezpieczeństwa, ale podnosi temat percepcji w przestrzeni.

Najpełniejszą wypowiedzią autorstwa socjologów w kontekście poszukiwania relacji z bezpieczeństwem i poczuciem bezpieczeństwa są publikacje Giddensa, szczególnie *Socjologia* (2009/2022) opracowana we współautorstwie z Suttonem oraz *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności* (1991/2010). Giddens szeroko omawia pojęcie bezpieczeństwa ontologicznego i przywraca ten termin po historycznym uśpieniu współczesnej dyskusji (zob. ppkt 3.2).

3.5 Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej w ujęciu kryminalnym

---

Hermetyzacja zagadnienia przestępczości w obszarze odpowiedzialności jedynie służb porządkowych zamknęła drogę poszukiwań powiązań i zależności przestrzennych ze stopniem poczucia zagrożenia i obawą przed przestępstwami.

Dopiero lata 60. ubiegłego wieku przyniosły rozważania wnikliwej obserwatorce Jacobs (1961/2014), która odsoniła w swojej publikacji *Życie i śmierć wielkich miast Ameryki* nieprawidłowość w postrzeganiu (dociekaniu i prewencji) zjawiska przestępczości. Lata 70. XX w. wyjaskrawiły problem braku powiązań zjawisk przestępczych z innymi dziedzinami, takimi jak działania projektowe przestrzenne, socjologia, psychologia, partycypacja społeczna. Prace z tych dekad XX w. są podstawą do tworzenia nowych programów do walki z przestępczością na gruncie ogólnoświatowym.

Publikacja amerykańskiego kryminologa Jeffrey *Prewencja kryminalna przez kształtowanie przestrzeni* w 1971 r. zapoczątkowała stworzenie programu CPTED, wciąż uaktualnianego, który stanowi podwalinę do tworzenia autorskich programów w wielu państwach na całym świecie. Bardzo mocne jest przedstawicielstwo krajów zaangażowanych na terenie Europy⁴⁹.

Praca architekta Newmana *Defensible Space* dotycząca kształtowania przestrzeni bronionej w zakresie zabudowy mieszkaniowej stała się podbudową wytycznych amerykańskiego programu prewencji kryminalnej *Situational Crime Prevention*.

Teoria *wybitych szyb* socjologów Wilsona i Kellinga stworzyła w późniejszym czasie podstawę m.in. programu *zero tolerancji* Giulianiego do walki z przestępczością na terenie Nowego Yorku. Wraz z teorią kryminologii środowiskowej Brantinghamów uwarunkowała ona rozszerzenie założeń programu CPTED o zwrócenie uwagi na społeczności korzystające z danej przestrzeni i ich relacje z otoczeniem.

---

⁴⁹ Prekursorami wdrażania idei CPTED są głównie Wielka Brytania i Dania. Oba te kraje mają najszerzej dopracowane programy do walki z przestępczością.

Jane Jacobs, dziennikarka, aktywistka społeczna, USA

---

kluczowe publikacje:

Jacobs, J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki* (Ł. Mojsak, tłum.). Warszawa: Fundacja Centrum Architektury (wydanie oryginalne 1961).

„Musimy nauczyć się szanować te społeczności, które już istnieją – tak ich niewiele”.

(Tankel, za: Jacobs, 1961/2014)

Prace Jacobs odzwierciedlały jej wnikliwą obserwację aktywności miejskiej. Była antagonistką abstrakcyjnych koncepcji budowania miast. Krytkowała modernistyczną urbanistykę, „idee superkwartałów, osiedli, niezmiennego planu oraz trawy, trawy i jeszcze raz trawy” (Jacobs, 1961/2014, s. 41). Upatrywała w niej „utopię społeczną” i „uwolnienie od odpowiedzialności” (Jacobs, 1961/2014, s. 40).

Przedstawiła trzy warunki bezpiecznej ulicy (Jacobs, 1961/2014):

- Zdecydowane rozgraniczenie pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną.
- Ulica pozostaje pod nadzorem oczu mieszkańców. Budynki nie mogą odwracać się tyłem do przestrzeni ulicy, tzw. oczy ulicy.
- Zapewnienie stałego ruchu ulicznego, on przyciąga wzrok i uwagę mieszkańców.
- Podkreślała powodzenie działania przestrzeni miejskiej poprzez zapewnienie różnorodności. Według niej warunkami niezbędnymi do jej osiągnięcia były: różnorodność funkcjonalna dzielnicy, częste krzyżowanie się ulic i zmiany kierunku drogi, różnorodność wieku budynków, która zapewni przebywanie obok siebie mieszkańców o zróżnicowanych dochodach, i wysokie zagęszczenie ludzi.
- Różnorodność funkcjonalna miała spowodować napływ ludzi w różnym czasie w ciągu doby. Ostrzegła przed procesem autodestrukcji miejsc aktywnych, aby nie wykorzeniać z ich przestrzeni pierwotnych funkcji, które zapewniały im powodzenie.

Odniesienia krytyczne.

Poglądy Jacobs zostały scharakteryzowane jako zbyt romantyczne, wyidealizowane podejście w odniesieniu do XIX-wiecznych struktur miejskich (Zukin 2011, za: Gibson 2016). Cozens (2011) zarzuca im wręcz anegdotyczny charakter i brak poparcia wnioskami z badań, choć docenia przełomowe znaczenia pracy Jacobs. Z kolei jej postulatowi dużego zagęszczenia tkanki miejskiej sprzeciwiał się Angel. Kwestionował on przydatność stosowania tej zasady w różnych środowiskach i uzależniał jej powodzenie od kontekstu. Sformułował określenie *krytyczne strefy intensywności*, czyli występowania granicy, do której może wzrosnąć intensywność miejsca bez utraty możliwości jej kontrolowania (Gibson, 2016; Cozens i in., 2005). Soomeren i Woldendorp (1996, s. 190) przytaczają również krytykę odnoszącą się do zagęszczenia „more people – more trouble”, gdzie szczególnie w okolicach pubów i barów pojawiały się kłopoty z utrzymaniem bezpieczeństwa w przestrzeni. Krytykę postulatu Jacobs odnoszącego się do wysokiego zagęszczenia przywołuje również Cozens (2011), powołując się na badania Sorensena i potrzebę rozpatrywania właściwości zagęszczenia ruchu ulicy – czy jest to ruch lokalny, czy przelotowy.

Jednocześnie przypomina badania Darleya i Latanea z 1968 r. oraz Morgana z 1978 r. dowodzące apatii przechodniów i malejącego prawdopodobieństwa reakcji w obliczu znacznego wzrostu liczby osób postronnych. Teoria naturalnego nadzoru poprzez *oczy ulicy* została racjonalnie oceniona przez samą Jacobs: wyraźnie podkreśliła ona, że odnosi się ona do dużych miast, i sprzeciwiała stosowaniu jej w mniejszych aglomeracjach.

„Z całą stanowczością odradzam czytelnikom interpretowanie moich spostrzeżeń w kontekście miasteczek lub niewielkich ośrodków miejskich, a także rejonów podmiejskich niewchłoniętych jeszcze przez miasto. [...] Wystarczająco dużo kłopotów przysporzyło już patrzenie na wielkie miasta przez pryzmat fantazji o życiu niewielkich osad. Postrzeganie miasteczek w kategorii metropolii spowoduje tylko jeszcze większą konfuzję” (Jacobs, 1961/2014, s. 35).

Clarence Ray Jeffery, profesor kryminologii, USA

kluczowe publikacje:

Jeffery, C. (1971). *Crime Prevention through environmental design*. Beverly Hills: Sage Publications.

Jeffery, C. (1975). *Behaviour control techniques and criminology*. Honolulu: Ecology of Youth Development Workshop.

Jeffery, C. (1990). *Criminology: An interdisciplinary approach*. Englewood Cliffs. N.Y: Prentice Hall.

Jeffery sprzeciwiał się ówczesnemu systemowi walki z przestępczością w USA. Główny zarzut, jaki mu postawił, to zbyt późne uruchamianie systemu, już po popełnieniu przestępstwa. Zawniósł za nowym modelem zapobiegania przestępczości, który byłby skoncentrowany na zapobieganiu, a nie tylko na odstraszaniu i procesie rehabilitacji oraz leczenia. Kwestionował również podejście kryminologów do osoby przestępcy, które pozostawało wówczas pod mocnym wpływem socjologów i było skoncentrowane na jego indywidualnych cechach. Według Jeffery’ego bardziej uzasadnione było podejście oparte na włączeniu do analizy także środowiska fizycznego popełnienia przestępstwa.

Podważał on też racjonalność prowadzenia badań w obrębie jednej dyscypliny akademickiej. Był zwolennikiem interdyscyplinarnego podejścia do badań zgodnie z przytoczonym przez niego zapisem: „Jest prawdopodobne, że wiele problemów społecznych powstaje w wyniku interakcji warunków społecznych, psychologicznych i biologicznych”⁵⁰ (1973, za: Jeffery, 1975 [tłum. własne]) z raportu o badaniach interdyscyplinarnych Narodowego Instytutu Zdrowia Psychicznego.

Do analizy środowiskowej obok dyscyplin związanych z naukami społecznymi i prawem włączał również nauki inżynierskie, takie jak: inżynieria, architektura i projektowanie urbanistyczne.

Sformułował własne postulaty prewencji kryminalnej. Oparte one były na czterech warunkach:

---

⁵⁰ W oryginale: „It is likely that many social problems arise out of the interaction of social, psychological, and biological conditions”.

- uruchomieniu programu prewencji kryminalnej przed wystąpieniem przestępstwa, a nie po jego zaistnieniu;
- skoncentrowaniu się na bezpośredniej kontroli zachowania, a nie na kontroli pośredniej;
- skupieniu się na środowisku popełnienia przestępstwa oraz na jego interakcji z przestępcą, a nie na samej osobie przestępcy;
- oparciu programu na działaniach interdyscyplinarnych, a w szczególności na dyscyplinach, które analizują zachowanie człowieka (Jeffery, 1975).

Odniesienia krytyczne.

Mimo iż poglądy Jeffery'ego były innowacyjne, nie znalazły one w latach 70. poparcia. Gibson (2016), powołując się na publikację Mannheim z 1972 r., przyczyn porażki praktycznej realizacji i kontynuacji jego badań upatruje w braku opracowania szybkich rozwiązań, możliwych do natychmiastowego zastosowania.

Teoria przestrzeni defensywnych

(Defensible Space Theory)

Oscar Newman, architekt, USA

kluczowe publikacje:

Newman, O. (1969). *Physical Parameters of Defensible Space, Past Experience and Hypotheses*. New York: Columbia University Press.

Newman, O. (1972). *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design*. New York: Macmillan.

Newman, O. (1972). *Defensible Space: People and Design in the Violent City*. London: Architectural Press.

Newman, O. (1975). *Design Guidelines for Creating Defensible Space*. Washington: U.S. Government Printing Office.

Newman, O. (1980). *Community of interest*. New York: Anchor Press.

Newman skoncentrował swoją uwagę głównie na określeniu powiązania pomiędzy środowiskiem zbudowanym a zachowaniami społecznymi, często przestępczymi. Środowiskiem, któremu poświęcił szczególną uwagę, były obszary socjalnego wysokiego budownictwa mieszkaniowego. Na uwarunkowania powstania jego flagowej teorii *defensible space* złożyły się: mocny wzrost przestępczości w Stanach Zjednoczonych, liczne publikacje akcentujące potrzebę wspomagania postaw terytorialnych, m.in. autorstwa Jacobs, Wood, Angela, oraz prace, które stwierdzały bezpośredni związek pomiędzy wzrostem wskaźników przestępczości a osłabieniem funkcjonowania społeczności (Gibson, 2016). Sam Newman (1973) mocno we wstępie do swojej kanonicznej publikacji podkreśla wpływ szczególnie dwóch osób – Woods i Jacobs – za ich wstępne sformułowanie problemu i zaangażowanie w politykę publiczną mimo trudnych pod względem społecznym i ekonomicznym czasów.

W 1980 r. opublikował pracę *Community of interest*. Odnosiła się ona do fizycznego otoczenia wspólnot społecznych. Newman akcentował w niej silne związki pomiędzy możliwością sprawowania nieformalnej kontroli w osiedlach

mieszkaniowych a odpowiednim zbudowaniem cech fizycznych otoczenia (Soomeren, Woldendorp, 1996).

Newman (1973, s. 3) akcentuje, iż przestrzeń obronna to model dla środowisk mieszkaniowych, który przedstawia „fizyczny wyraz tkanki społecznej, która się broni”⁵¹. Konstatuje też, iż „*defensible space*» to termin zastępczy dla szeregu mechanizmów – rzeczywistych i symbolicznych barier, silnie zdefiniowanych obszarów oddziaływania i zwiększonych możliwości nadzoru – które łączą się w celu oddania środowiska pod kontrolę jego mieszkańców”⁵² (Newman, 1973, s. 3 [tłum. własne]).

Założenia teorii *defensible space* (Newman, 1973, 1976, 1996; Atlas, 2008; Gibson, 2016) są następujące:

1. Na zapewnienie bezpieczeństwa wpływają zachowania, które mogą wynikać z fizycznego ukształtowania środowiska mieszkaniowego.
2. Forma i rozplanowanie budynków mogą wpływać na wyzwolenie zachowań samozachowawczych mieszkańców, które prowadzą do obrony swoich praw i mienia.
3. Wyznaczenie stref wpływu terytorialnego mieszkańców, aby łatwo mogli przyjąć aktywne postawy wobec tych przestrzeni. Zaproponowanie podziału przestrzeni na publiczną, półpubliczną, półprywatną i prywatną.
4. Umożliwienie mieszkańcom kontrolowania przynależnej przestrzeni poprzez naturalny nadzór, rozpoznawanie swoich i obcych, np. poprzez wprowadzenie w mieszkaniach okien skierowanych na przestrzeń publiczną ich środowiska życia.
5. Lokalizowanie wejść do budynków i obszarów publicznych w sąsiedztwie bezpiecznych przestrzeni. Wypracowanie interakcji pomiędzy ulicą a środowiskiem mieszkalnym.
6. Projektowanie przestrzeni w taki sposób, aby była odczytywana jako broniona. Dążenie do nieujawniania słabości mieszkańców, aby nie byli postrzegani jako bezbronni. Unikanie izolacji grup społecznych.

Odniesienia krytyczne.

Akademicy krytykowali Newmana za zbyt deterministyczne postrzeganie roli architektury w kształtowaniu ludzkich zachowań (Atlas, 2008). Podważali oni pogląd, iż wprowadzenie zmian w środowisku fizycznym gwarantuje zmiany zachowania wobec przestępczości (Soomeren, Woldendorp, 1996).

Zarzucano mu zbyt jednoznaczne rozgraniczenie w interpretowaniu i przewidywaniu ludzkich zachowań, uzależnione od miejsca pochodzenia i zamieszkania.

---

⁵¹ W oryginale: “the physical expression of a social fabric that defends itself”.

⁵² W oryginale: „Defensible space” is a surrogate term for the range of mechanisms—real and symbolic barriers, strongly defined areas of influence, and improved opportunities for surveillance—that combine to bring an environment under the control of its residents”.

„Nie każdy mieszkaniec slumsów jest przestępcą i nie każdy mieszkaniec osiedla z zamkniętej społeczności wyższej klasy jest wybitnym obywatelem”⁵³ (Atlas, 2008, s. 58 [tłum. własne]).

Pojawił się też dodatkowy problem podczas realizacji programu, który podważał słuszność bazowego założenia teorii dotyczącego sprawowania naturalnego nadzoru mieszkańców nad otoczeniem. W rzeczywistości mieszkańcy często nie chcieli lub bali się zgłaszać zachowań niepowołanych, ponieważ sprawcy pochodzili z ich społeczności, z ich sąsiedztwa (Atlas, 2008).

Założenia teorii Newmana okazały się również trudne do zaimplementowania w przestrzeniach komercyjnych, publicznych, m.in. w szkołach, z uwagi na mniej naturalne reakcje użytkowników niż w przestrzeniach mieszkalnych (Atlas, 2008).

Opracowaniu Newmana zarzucano niedopracowanie pod względem metodologicznym (Soomeren, Woldendrop, 1996; Atlas, 2008). Akcentowano konieczność dalszych badań i dokładniejszego postępowania dowodowego, a w szczególności empirycznego uzasadnienia (Gibson, 2016). Pomimo tych zastrzeżeń program Newmana został sfinansowany przez rząd USA i dopuszczony do testowania pod nazwą CPTED, ponieważ podawał konkretne rozwiązania projektowe (Gibson, 2016).

Teoria wzorów przestępczości

- (Crime Pattern Theory)

Paul J. Brantingham i Patricia L. Brantingham, kryminolodzy, USA

kluczowe publikacje:

Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1981). *Environmental Criminology*. Beverly Hills: Sage Publications.

Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1995). Criminology of place. Crime generators and crime attractors. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 3(3), 1–26.

Wystąpienie przestępstwa Brantinghamowie (1995) uzależniali od zaistnienia interakcji pomiędzy potencjalnymi przestępcą i ofiarą, którzy znaleźli się w tym samym czasie w otoczeniu sprzyjającym popełnieniu czynu karalnego. Stanowczo podkreślili, iż sposób zestawienia, konstruowania, planowania przestrzeni może znacząco wpływać na stworzenie obszarów pobudzających do popełnienia przestępstwa lub takich, które powodują strach przed przestępstwem. Według nich takie przestrzenie stanowią produkty uboczne wielu środowisk zurbanizowanych. Zwrócili oni uwagę również na fakt, że może zaistnieć pewne zaburzenie potencjalnie spodziewanej prawidłowości, iż obawiamy się tylko przestrzeni kryminogennych. Zauważyli oni, iż występują przypadki odczuwania lęku w przestrzeniach statystycznie bezpiecznych i na odwrót – niezgłaszane są obawy wobec przestrzeni z wysokim wskaźnikiem przestępczości.

Wskazali, że na taki stan rzeczy mogą mieć wpływ zarówno sytuacje, jak i miejsca oraz warunki demograficzne, społeczne, ekonomiczne. Na przykład z reguły wysokim wskaźnikiem deklarowanego strachu przed przestępczością odznaczała się grupa

---

⁵³ W oryginale: „Not everyone in a slum is a criminal, and not everyone in an upper-class gated community is an outstanding citizen”.

osób w podeszłym wieku, w przeciwieństwie do znacznie mniejszych obaw u ludzi młodych. Często wskazywane miejsca, które budziły strach, były wyizolowane i niedostatecznie oświetlone. Jako czynniki budzące niepokój wymieniane były też akty wandalizmu, przestrzenie nieuporządkowane, zaśmiecone i obszary pod władaniem konkretnej grupy społecznej, która oznaczała swoją władzę nad przestrzenią np. w formie graffiti.

Omawiani badacze wyróżnili cztery rodzaje przestrzeni, która powinna być poddana analizie w kontekście wiktylizacji i strachu przed nią: generatory przestępczości (*crime generators*), atraktory przestępczości (*crime attractors*), miejsca neutralne (*crime neutral sites*) i generatory strachu (*fear generators*).

Generatory przestępczości zdefiniowali jako miejsca wysokiej koncentracji ludności, obszary węzłowe, np. centra handlowe, punkty przesiadkowe, dzielnice biurowe, stadiony. Przecinają się w nich drogi wielu ludzi podczas ich codziennych aktywności. Brantinghamowie (1995) twierdzili, że nie są to miejsca związane z konkretną motywacją przestępczą, ale przestępca przebywający w nich może natrafić na wiele okazji przestępczych, które w sprzyjającym czasie zapewne wykorzysta.

Z kolei atraktory przestępczości to miejsca, obszary, w których możliwości popełnienia przestępstw są dobrze znane. Przestępca udaje się tam intencjonalnie w celu popełnienia konkretnego czynu karalnego. Do takich miejsc Brantinghamowie szczególnie zaliczyli obszary koncentracji barów, tereny naznaczone prostytutką, rynki narkotykowe, duże nienadzorowane parkingi, duże centra handlowe, szczególnie te, które są powiązane z punktami przesiadkowymi. Większość przestępstw w tych obszarach popełniają osoby z zewnątrz, a atrakcyjność przestępcza tych miejsc przyciąga sprawców nawet z odległych rejonów.

Brantinghamowie wyróżniają też obszary neutralne dla popełniania przestępstw, nieatrakcyjne dla przestępcy, w których czyny karalne popełniane są okazjonalnie. Jednocześnie wyjaśniają oni, że rzadko można delimitować obszary jednoznacznie przypisane do jednej z tych kategorii i pozbawione cech dwóch pozostałych. Często występują miejsca, obszary ze znamionami wszystkich trzech pierwszych kategorii (Brantingham, Brantingham, 1995).

Brantinghamowie wykreowali teorię wzorów przestępczości (*Crime Pattern Theory*). Opiera się ona na trójkącie: sprawca–przestrzeń–czas. Szczególnie podkreśla znaczenie miejsca przestępczego i koncentruje się na analizie geograficznego i czasowego rozmieszczenia przestępstw (Cozens, 2016).

Węzły Brantinghamowie (1995) definiują jako centralne miejsca, w których koncentruje się życie ludzi związane z pracą, środowiskiem mieszkalnym, szkolnym czy rekreacją i czasem wolnym. Lynch (1960/2011) wyjaśnia działanie węzłów jako punktów koncentracji wynikłej z zagęszczenia konkretnej formy użytkowania lub koncentracji fizycznego obrazu. Nazwał je też „miejscami – strategicznymi punktami miasta, do których obserwator może się dostać – intensywnymi ogniskami, pomiędzy którymi się porusza” (Lynch, 1960/2011, s. 55 [tłum. własne]). Węzły mogą stać się zarówno generatorami przestępczości, atraktorami przestępczości, obszarami neutralnymi dla popełniania przestępstw, jak i generatorami strachu (Brantingham,

Brantingham, 1995). Cozens (2016) łączy węzły z wyższymi poziomami przestępczości wewnątrz i naokoło nich.

Ścieżki odgrywają rolę łączników pomiędzy węzłami. Związane są z rutynowymi przejściami podczas codziennych aktywności. Określenie ścieżek – wzorców przemieszczania się – sprawcy i ofiary znacznie ułatwia określenie potencjalnego miejsca i czasu przestępstwa (Brantingham, Brantingham, 1995).

Krawędzie rozgraniczają różne rodzaje obszarów. Lynch (1960/2011) odczytuje je jako układ organizujący dla użytkowników przestrzeni. Według niego mogą pełnić przeciwstawne role. Mogą oddzielać i stanowić rodzaj bariery – odstraszać wtedy osoby z zewnątrz, w tym przestępców, ale też nasilają się wtedy ich niekorzystne cechy izolujące. Mogą też być szwem, służyć łączeniu i jak twierdzą Brantinghamowie (1995) – pełnić funkcję buforów wyciszających potencjalne konflikty. Cozens (2016) uważa, że są to przestrzenie przejściowe, podatne na zmiany i przez to możliwe jest tam wystąpienie nieoczekiwanych zdarzeń. Krawędzie zazwyczaj cechują się wysokimi wskaźnikami przestępczości i doświadczają konfliktów terytorialnych (pomiędzy sąsiadującymi grupami lub różnymi sposobami użytkowania terenu) (Brantingham, Brantingham, 1995; Cozens, 2016). Mogą też sprzyjać obcym, którzy czują się wyalienowani wewnątrz obszarów (Brantingham, Brantingham, 1995).

Odniesienia krytyczne

Cozens (2016) wyraża przekonanie, że teorię wzorców przestępczości odnosi się najtrafniej do skali mezo – dotyczącej sąsiedztwa, bliskiego otoczenia. Trudniej ją stosować w realnych warunkach w skali całego miasta (makro) i skali związanej z poszczególnymi budynkami (mikro).

Soomeren i Woldendorp (1996) podkreślają możliwości przewidywania dzięki teorii wzorców przestępczości tego, które obszary mogą być zagrożone przestępczością. Sprzyja to wprowadzeniu racjonalnych zmian środowiskowych i zapobieganiu na danych terenach ryzyku przestępczości. Jednocześnie zauważają oni, iż teoria nie odnosi się tylko do wyborów przestrzennych, ale też podejmowania decyzji w znacznie szerszym kontekście.

Teoria wybitych szyb

(Broken Windows Theory)

James Wilson i George Kelling, socjologowie, USA

kluczowe publikacje:

Wilson, Q., Kelling, G. (1982). *Broken windows. The police and neighbourhood safety*. The Atlantic Monthly.

Kelling, G., Coles, K. (1996). *Fixing broken windows: restoring order and reducing crime in our communities*. New York: Simon & Schuster.

„Domy będą stały opuszczone, ogrody zarosną chwastem, tu i ówdzie pojawią się powybijane szyby w oknach. Rodzice nie będą już upominali niesfornych dzieci, a te będą się stawały coraz bardziej niesforne. Dotychczasowi mieszkańcy zaczną się wyprowadzać, a ich miejsce zajmą dzicy lokatorzy, przed sklepem na rogu zaczną się gromadzić grupki nastolatków, którzy nie zechcą się usunąć mimo próśb

właściciela. Zaczną się bijatyki, a przed spożywczym bibki «stojaków», wszędzie będzie coraz więcej śmieci. Potem zamroczony pijak padnie na chodniku i prześpi się tak do rana, do przechodniów zaczną się jak rzepy przyczepiać «sępiciele» (Kelling, Coles, 1996/2000, s. 32–33 [tłum. własne]).

Powyższy cytat pierwotnie został użyty w przełomowym artykule *Broken windows. The police and neighborhood safety* z 1982 r., autorstwa Wilsona i Kellinga. Przedstawia on sytuację, która według obu badaczy jest typowa dla rejonów miejskich, które tracą kontrolę nad funkcjonowaniem stosunków społecznych. Według nich poszczególne przedstawione zjawiska to znaki zaniku życia miejskiego dające wyraźny sygnał, że dana przestrzeń nie jest bezpieczna. Lekceważenie tych zjawisk według nich może prowadzić z czasem do wystąpienia poważnych przestępstw.

Tytuł artykułu *Broken windows* ma dosłowne, ale i symboliczne znaczenie. Może się odnosić też do wspomnianych wyżej sytuacji, które zapoczątkowały proces utraty bezpieczeństwa. Problemy danego środowiska zaczynają się od pierwszej wybitej szyby, której zlekceważenie powoduje wybicie wszystkich (Wilson, Kelling, 1982; Kelling, Coles, 1996). Jak twierdzą Wilson i Kelling (1982), problem może dotyczyć zarówno „dobrych”, jak i „złych” dzielnic. Powoduje go złamanie barier wspólnotowych nieprzyzwalających wcześniej na akceptację takich zjawisk. Niema informacja: „nic nas to nie obchodzi”, przekazana poprzez brak reakcji, jest swoistym zapalnikiem.

Teoria szeroko poruszała zagadnienie roli policji w kształtowaniu bezpieczeństwa. Zwrócono uwagę na potrzebę powrotu do pieszych patroli policyjnych. Działania te nie doprowadziły do faktycznego spadku popełnianych przestępstw, ale wyraźnie wpłynęły na poprawę poczucia bezpieczeństwa wśród mieszkańców i ograniczały negatywne skutki ich izolacji lub podejmowania ryzykownych działań w celu samoobrony (Wilson, Kelling, 1982; Kelling, Coles, 1996).

Odniesienia krytyczne.

Cozens (2016) uważa teorię Wilsona i Kellinga, obok pracy Newmana z 1972 r., za podstawę operacyjną programu CPTED, ponieważ zwraca ona uwagę na potrzebę rutynowego zarządzania środowiskiem zbudowanym.

Z kolei Klinenberg (2018) podkreśla nadmierną radykalizację teorii po przełożeniu jej założeń na programy interwencyjne „zero tolerancji”, zapobiegające przestępczości. Zwraca on uwagę na to, iż teoretyczne założenie monitorowania drobnej przestępczości w praktyce uległo nadmiernej radykalizacji. Jeszcze dobitniej to zjawisko opisują Jay i Conklin (2017) na przykładzie Detroit. Zarzucają oni powiązanie praktycznej realizacji teorii *wybitych szyb* przez policję z programem *stop-and-frisk*, czyli zatrzymanie i przeszukanie. Według nich ten proceder był mocno nadużywany i zbyt gorliwie wykonywany szczególnie w odniesieniu do mieszkańców bez stałego miejsca zamieszkania, czyli włóczęgów i bezdomnych.

Klinenberg (2018) oprócz wypunktowania słabych stron w realizacji teorii zauważa jej racjonalną i użyteczną stronę. Odnosi się tu do opieki nad pustostanami i podjęcia działań w celu zminimalizowania ich niepożądanego wpływu na poziom

bezpieczeństwa w okolicy. Niekontrolowane pustostany były miejscami dogodnymi do ukrycia się, handlu narkotykami, przechowywania broni. Klinenberg (2018) wspomaga się tutaj badaniami Branasa i McDonalda prowadzonymi w latach 1999–2008. Udowodnili oni powiązanie pomiędzy objęciem opieką pustostanów, zabezpieczeniem ich i uporządkowaniem ich otoczenia a spadkiem przestępczości.

Teoria rutynowych działań

(Routine Activities Theory)

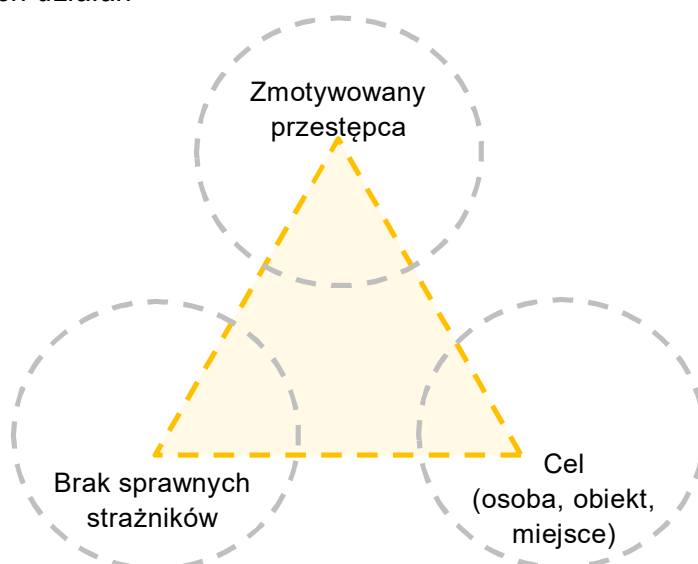
Marcus Felson i Lawrence E. Cohen, USA

kluczowe publikacje:

Cohen, L., Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: a routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588–608.

Rysunek 3.4.1

Trójkąt rutynowych działań

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cohen, Felson (1979).

Cohen i Felson (1979) zakładają, że zjawisko przestępcze zachodzi przy zbieżności w przestrzeni i czasie trzech elementów: obecności przestępcy, występowania odpowiedniego celu i braku wystarczającego nadzoru (sprawnych opiekunów) (rys. 3.4.1). Pozbawienie tej konwergencji już jednego elementu powoduje duże prawdopodobieństwo niezaistnienia przestępstwa. Tę zależność mogą zaburzyć zmiany strukturalne wpływające na rozkład rutynowych aktywności człowieka, co w konsekwencji może się przełożyć na wskaźniki przestępczości (Cohen, Felson, 1979).

Teoria kładzie duży nacisk na znaczenie braku wystarczającego nadzoru, kontroli sprzyjającego popełnianiu przestępstwa (Cohen, Felson, 1979; Gibson, 2016). Gibson (2016) podkreśla, że teoria rutynowych działań (aktywności) kładzie nacisk na rozpatrywanie kontekstu społecznego jako obowiązującego elementu w analizie przestępczości.

Odniesienia krytyczne

Gibson (2016) uważa, że teoria rutynowych działań jest szeroko uzasadniona empirycznie i solidnie przetestowana. Uznaje ją za niepodważalną w rozpatrywaniu programów CPTED. Cozens (2016) konstatuje celowość teorii w rozpatrywaniu wielu rodzajów przestępstw, ale jednocześnie sygnalizuje odnośnienie się w literaturze głównie do przestępstw przeciwko mieniu.

Teoria racjonalnego wyboru

(Rational Choice Theory)

Derek Cornish i Ronald Clark, USA

kluczowe publikacje:

Cornish, D., Clark, R. (1986). *The reasoning criminal*. New York: Springer-Verlag.

Koncepcja racjonalnego wyboru w kryminologii odnosi się do sposobu myślenia przestępcy przed podjęciem działań przestępczych. Twórcy teorii zakładają, że przestępca wykonuje kalkulację opłacalności zamierzonego czynu, rozpatrując poziom ryzyka (konsekwencje ujęcia), wysiłek (ucieczka) i nagrodę (wartość celu) (Gibson, 2016; Cozens, 2016). Cornish i Clark (1986, za: Cozens, 2016) twierdzą, że przestępca, podejmując decyzję, rozpoznaje i analizuje czynniki środowiskowe i w zależności od przestępstwa bierze pod uwagę inne zmienne. Wyraźnym powiązaniem z założeniami CPTED jest możliwość wpływania na proces decyzyjny przestępcy poprzez modyfikację warunków środowiskowych, czyli poprzez proces projektowy, zarządzanie i odpowiednie użytkowanie przestrzeni zbudowanych (Cozens, 2016).

Odniesienia krytyczne.

Gibson (2016), analizując krytyczne odniesienia do teorii w środowisku naukowym, wymienia niską wiarygodność badań empirycznych, duży stopień zapożyczenia z innych teorii, które nie doceniały racjonalnego sposobu podejmowania decyzji. Przywołuje tutaj także opinię Haywarda z 2007 r., który zarzuca teorii ograniczenie w stosowaniu do przestępstw przeciwko mieniu.

Teoria sytuacyjnego zapobiegania przestępczości

(Situational Crime Prevention Theory) (tab. 3.5.1)

Derek Cornish i Ronald Clark, USA

kluczowe publikacje:

Clark, R. (1980). „Situational” crime prevention: Theory and practice. *Brit. J. Criminology*, 20, 136–147.

Clark, R. (1997). *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*. New York: Harrow and Heston.

Cornish, D., Clarke, R. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decisions: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. *Prevention Studies*, 16, 41–96.

Clarke, R., Mayhew, H. (1980). *Designing Out Crime*. London: HMSO.

Wortley, R. (2008). Situational crime Precipitators. W: R. Wortley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis* (s. 48–68). Devon, UK: Wilan Publishing.

Tabela 3.5.1

Sytuacyjne czynniki sprzyjające występowaniu przestępstw

<p>Zachęty (<i>prompts</i>) składniki otoczenia wywołujące impuls do obudzenia uspionych reakcji</p>	<p>Czynniki wyzwalające (<i>triggers</i>) to np. obraz, film, przedmiot, zapach itd.; mogą wywoływać reakcje odruchowe, np. pobudzenie, nostalgię, agresję, i pobudzać do działań przestępczych</p> <p>Sygnaly (<i>signals</i>) to znaki, informacje, które informują nas o tym, co jest możliwe lub nie, np. nieodebrana poczta jest sygnałem dla włamywacza, że nikogo nie ma w domu</p> <p>Modele (<i>imitations</i>) zachowań naśladowanych przez człowieka po bezpośredniej lub pośredniej (np. w środkach masowego przekazu) obserwacji</p> <p>Oczekiwania (<i>expectations</i>) to wywołanie reakcji w następstwie wyobrażenia o danej sytuacji, a nie jego realnym działaniu</p>
<p>Naciski (<i>pressures</i>) wywieranie wpływu społecznego na jednostki; inaczej możemy zachowywać się w grupie niż będąc sami</p>	<p>Dostosowanie (<i>conformity</i>) to podporządkowanie się zasadom panującym w grupie wbrew własnym przekonaniom</p> <p>Posłuszeństwo (<i>obedience</i>) to ślepe wykonywanie poleceń autorytetu</p> <p>Podporządkowanie się/niepodporządkowanie się (<i>compliance/defiance</i>) to zgoda na jakieś zachowanie w wyniku zachęty innych i sprzeciw wobec wymuszenia jakichś zasad</p> <p>Anonimowość (<i>anonymity</i>) jednostek pobudza do większej radykalności czynów, niż podczas gdy są rozpoznawane, np. napad w masce, anonimowość w tłumie, sieci</p>
<p>Zezwolenia (<i>permissions</i>) przyzwolenia na zachowania, które wpływają na zniekształcenie granicy moralnej</p>	<p>Minimalizowanie zasad (<i>minimising the rule</i>) to usprawiedliwianie łamania reguł poprzez minimalizowanie poziomu niesprawiedliwości czynu</p> <p>Minimalizowanie odpowiedzialności (<i>minimising responsibility</i>) to zmniejszanie swojej winy np. poprzez zrzucanie jej na innych</p> <p>Minimalizowanie konsekwencji (<i>minimising consequence</i>) to podważanie konsekwencji czynu, np. przy okradaniu bogatej firmy</p> <p>Minimalizowanie ofiar (<i>minimising the victim</i>) to zmniejszanie wartości, godności ofiary</p>

Prowokacje (*provocations*)

sytuacje wywołujące stres mogą sprowokować do zachowań antyspołecznych

Frustracje (*frustration*) to emocjonalna reakcja na niemożliwość osiągnięcia celu

Stłoczenie się (*crowding*) to zjawisko z zakresu psychologii, reakcja na wysoką gęstość zaludnienia wewnętrzną (mieszkanie) lub zewnętrzną (osiedle)

Terytorializm (*territoriality*) to poczucie prawa do terenu

Środowiskowe czynniki drażniące (*environmental irritating*) to np. hałas, upały, zanieczyszczenie powietrza; mogą mieć działania pobudzające

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wortley (2008).

3.6 Programy europejskie

W Europie pod koniec XX w. i w pierwszej dekadzie XXI w. – w Wielkiej Brytanii, Holandii i Niemczech – wprowadzono programy/narzędzia mające na celu zwalczanie przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie przestrzeni.

W Wielkiej Brytanii w latach 90. XX w. na szeroką skalę wprowadzono program *Secured by Design* (SBD) obejmujący swoim działaniem nowe i remontowane budynki oraz ich najbliższe otoczenie. Jest on aktywny do dziś. W działania są zaangażowani specjalnie przeszkoleni specjaliści w zakresie teorii CPTED. W ramach oceny są wystawiane certyfikaty bezpieczeństwa. W pierwszej dekadzie XX w. w Wielkiej Brytanii ukazała się publikacja *Safer Places – The Planning System and Crime Prevention* autorstwa biura wicepremiera ds. planowania i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, dotycząca planowania nowych i odnawianych obszarów, oparta na założeniach CPTED. W celu redukcji wysokiego poziomu przestępczości ulicznej, wysokiego poziomu zachowań antyspołecznych i strachu przed przestępczością wprowadzono program *Crime Opportunity Profiling of Streets* (Oxley, 2005). Raport z ulicy jest przeprowadzany z udziałem lokalnej policji, lokalnej społeczności biznesowej i mieszkańców (Oxley, 2005).

Certyfikaty bezpieczeństwa wydawane są także w ramach certyfikacji BREEM punkt 06 – Ochrona. Do oceny tego punktu została opracowywana Ocena Potrzeb do spraw Bezpieczeństwa – *Security needs assessment* (SNA). Ocenę budynku i jego otoczenia przeprowadzają certyfikowani specjaliści ds. bezpieczeństwa (BREEM, 2023).

Aktywnym organem doradczym w zakresie bezpieczeństwa środowiska zbudowanego jest CPTED-UK.

Brytyjski program *Secured by Design* zainspirował wprowadzony na obszarze Holandii w 1989 r. program *The Dutch Police Label Secure Housing*⁵⁴ (Jongejan, Woldendorp, 2013). W 1998 r. przekształcił się on w holenderski standard przy projektowaniu i budowie nowych osiedli. Przy opracowywaniu wytycznych programu holenderskiego został wykorzystany język wzorców Alexandra. Program holenderski

⁵⁴ Oryginalna nazwa programu w języku holenderskim to: *Politiekeurmerk Veilig Wonen*®.

mocniej niż brytyjski koncentruje się na planowaniu urbanistycznym i krajobrazie, a także, jak zapewniają jego autorzy, jest bardziej elastyczny i lepiej dostosowany do wprowadzenia w sytuacjach specyficznych. Jego cele koncentrują się na zapobieganiu przestępczości i ograniczeniu strachu przed nią (Jongejan, Woldendorp, 2013).

Oprócz wspomnianego najszerzej rozpowszechnionego programu Holendrzy opracowali programy pomocne w ocenie istniejących przestrzeni. Pierwszy z nich, *Virtual reality*, za pomocą symulacji komputerowej 3D ocenia standardy CPTED poprzez wirtualną wędrówkę użytkownika przestrzeni. Drugi program, *Visual inspection/stickers to safety*, za pomocą kontrolnych nalepek z oznaczeniem rodzaju przestępstwa, wprowadzanych w przestrzeni podczas wizji lokalnej, służy ocenie przestrzeni wewnętrznych i zewnętrznych. Anonimowo wprowadzone nalepki angażują również osoby z problemami w komunikacji osobistej (Oxley, 2005).

Dodatkowo Holendrzy wdrożyli program adresowany tylko do najmłodszych – *Kids & Space*. Skupia się on na angażowaniu dzieci podczas warsztatów w ocenę bezpieczeństwa szczególnie przestrzeni publicznych z ich najbliższego otoczenia (Oxley, 2005).

Aktywnym organem projektowym i doradczym, który podejmuje współpracę międzynarodową, jest organizacja DSP-group z siedzibą w Amsterdamie, założona przez Brama van Dijka i Paula van Soomerena (DSP, b.d.). Ostatnie działania zespołu DSP są skupione m.in. wokół integracyjnych i bezpieczniejszych przestrzeni publicznych oraz aktywnie wspierają wzmocnienie wątku poczucia bezpieczeństwa w działaniach CPTED.

W Niemczech na początku XXI w. wprowadzono dwa programy skoncentrowane na tworzeniu bezpiecznych przestrzeni: *Regional Criminological Analysis (CRA)* i *Integrated Audits*. Pierwszy opiera się na analizie danych statystycznych i przeprowadzeniu badań ankietowych wśród mieszkańców. Adresowany jest do mniejszych jednostek administracyjnych: małych miast lub osiedli miejskich (Jager, 2005). Drugi opiera się na systematycznych obserwacjach przestrzeni miejskich. Jego cele skoncentrowane są na zapobieganiu przestępczości, ale też na bezpieczeństwie w ruchu ulicznym. Finalizowany jest audytem dotyczącym wybranego fragmentu przestrzeni, który może być wsparciem przy procesie projektowym (Oxley, 2005).

Ciekawą nową aktywnością w Niemczech na obszarze Dolnej Saksonii jest inicjatywa stanowego biura dochodzeniowego, *Landeskriminalamt Niedersachsen*. Angażuje ona w swoich działaniach zespół interdyscyplinarny, ze szczególną aktywnością socjologów i socjologów architektury (Schröder, Schlüter, 2021). Koncentruje ona swoje badania i działania na mierzeniu i zapobieganiu poczuciu niepewności w przestrzeniach miejskich. Narzędzie obejmuje pięcioetapowy proces pomiaru bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej. W pierwszym etapie dokonywana jest inwentaryzacja obszaru, podczas której brane są pod uwagę takie istotne dla bezpieczeństwa kryteria, jak:

- aktualny obraz okolicy,
- czytelność i orientacja,

- zagospodarowanie przestrzenne i przeznaczenie,
- przejrzystość i granice terytorialne,
- łatwość zarządzania i widoczność,
- oświetlenie,
- dostępność,
- solidność i odporność,
- możliwość bezpiecznego parkowania,
- środki nadzwyczajne i ewakuacyjne,
- połączenia i transport.

Drugi etap zakłada zlokalizowanie według danych policyjnych miejsc przestępstw i rodzajów zagrożeń. Trzeci etap określa sposoby użytkowania terenu, w szczególności liczbę osób, rodzaj grup społecznych, kierunki przemieszczania się, intensywność użytkowania. Czwarty etap to spacer po osiedlu, metoda obserwacji i oceny z punktu widzenia ekspertów i użytkowników. Ostatni etap to mapowanie emocji (Schröder, Schlüter, 2021; Cutting Crime Impact [CCI], b.d.).

Jest to jeden ze współcześnie aktywnych programów mocno skoncentrowany nie tylko na obiektywnym poziomie bezpieczeństwa, ale też na subiektywnych ocenach użytkowników przestrzeni publicznych. *LKA Niedersachsen* wchodzi w skład konsorcjum sześciu organów ścigania⁵⁵ zaangażowanych w projekt *Cutting Crime Impact* [CCI] zainicjowany przez naukowców z Uniwersytetu w Salford. Program skupia się na walce z drobną przestępczością (*petty crime*) o dużym wpływie na codzienne użytkowanie przestrzeni. W ramach programu mocno akcentowany jest pomiar i zapobieganie brakowi poczucia bezpieczeństwa, w które to działania najmocniej obok *LKA Niedersachsen* jest zaangażowany *Departament d'Interior – Generalitat de Catalunya* [INT].

Naukowcy z Salford, Davey i Wootton (2022), propagują również ideę projektowania skoncentrowanego na człowieku (*human-centered design*), która skupia uwagę podczas procesu projektowego na potrzebie jednostki ludzkiej, uwzględnia perspektywę człowieka, a odchodzi od szeroko obecnej w projektowaniu perspektywy z punktu widzenia technologii.

Badania poczucia bezpieczeństwa w kontekście strategii CPTED, porównywane do obiektywnie stwierdzonych wskaźników przestępczości, podjęli również naukowcy z Preszowa na Słowacji (Matlovičová, Mocák, 2021). Są one przeprowadzane głównie za pomocą aplikacji dostępnej on-line i obejmują kilka pytań, w tym: gdzie czujemy się bezpiecznie? które miejsca są według nas niebezpieczne? które wydają się zaniedbane? które są łatwe do korzystania dla pieszych i rowerzystów? które można wskazać jako zagrożenie ruchu drogowego? które ocenimy jako pozytywne lub negatywne pod względem zieleni? które przestrzenie publiczne są lubiane, biorąc pod uwagę ich ogólny rozmiar? które nie podobają się z powodu zaniedbania? (<https://www.pocitovamapa.sk/presov-2018/nahlad>).

---

⁵⁵ Oprócz *LKA Niedersachsen* w skład konsorcjum wchodzi organy ścigania z Wielkiej Brytanii, Estonii, Hiszpanii, Holandii i Portugalii.

3.7 Programy i badania polskie

Do intensyfikowania działań i upubliczniania problematyki przestępczości przyczyniają się organizacje i konferencje międzynarodowe, programy badawcze, agendy. Działania naukowe w wielu dziedzinach prowadzą do tworzenia coraz bardziej zrównoważonych i multidyscyplinarnych strategii zapobiegania przestępczości.

Literatura przedmiotu jest rozległa, choć głównie reprezentowana przez opisy programów prewencyjnych, i to przede wszystkim w literaturze zagranicznej.

Na gruncie polskich badań problem zapobiegania przestępczości poprzez kształtowanie środowiska przestrzennego był poruszany stosunkowo rzadko. Do najrozleglejszych publikacji należą opracowania Katedry Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych Instytutu Projektowania Urbanistycznego Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej pod opieką profesora Andrzeja Wyżykowskiego z 2004 i 2005 r., opracowanie pokonferencyjne Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej *Habitaty bezpieczne* pod redakcją profesora Zbigniewa Bacia, książka Artura Jasińskiego *Architektura w czasach terroryzmu* (głównie ogniskująca uwagę na zagadnieniu kształtowania przestrzeni zabezpieczonej przed atakami terrorystycznymi) z 2013 r. Pozycją, która wnikliwie rozpatruje problem bezpieczeństwa osiedli mieszkalnych, jest monografia z 2018 r. autorstwa Joanny Zabawy-Krzypkowskiej *Jakość zamieszkania w istniejących zespołach mieszkaniowych w aspekcie problematyki bezpieczeństwa*. W środowisku architektonicznym do problemu bezpieczeństwa odniósł się także profesor Zbigniew Zuziak w publikacji z 2011 r. *Kryterium bezpieczeństwa w urbanistyce współczesnej*. Omawia on możliwe połączenia pomiędzy perspektywą strukturalną, inżynierską i strategiczną. Wspomniane publikacje są opracowaniami stworzonymi w zespołach architektonicznych. O problemie relacji przestrzennych z kryminogennymi zachowaniami wypowiadają się też rozlegle naukowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydziału Prawa z zespołu profesor Janiny Czapskiej w publikacji z 2012 r. *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*. Do bardziej wyczerpujących prac skoncentrowanych na podstawach i realizacji programów zapobiegania przestępczości poprzez odpowiednie kształtowanie środowiska należy publikacja *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych* pod redakcją Bernarda Wiśniewskiego (2011, 2021) ze Szkoły Policyjnej w Szczytnie.

Badaniem występowania prawidłowości w przestrzennym rozmieszczeniu przestępstw zajmuje się subdziedzina geografii – geografia przestępczości. Badania w ramach tego nowego kierunku nie ograniczają się jedynie do mapowania przestępstw, ale ogniskują swoją uwagę również na autokorelacji przestrzennej poczucia bezpieczeństwa. Uwzględniane są tu też różnice pomiędzy źródłami występowania braku poczucia bezpieczeństwa, spowodowanego obiektywnymi przesłankami i występowaniem realnego zagrożenia, a źródłami subiektywnego odbioru przestrzeni i źródłem strachu spowodowanego przez pewne cechy

przestrzeni⁵⁶. Na terenie Polski w trakcie sporządzania opracowań związanych z wartościami autokorelacji przestrzennej wybranych przestępstw jest Łódź ze szczególnie aktywnym ośrodkiem badań związanym z Wydziałem Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego i wiodącymi publikacjami Stanisława Mordwy (m.in. *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*).

Pozycje literatury naukowej uzupełniają programy związane z promowaniem przestrzeni bezpiecznych. Obecnie dotyczą one tylko wybranych obszarów w Polsce. Województwo małopolskie wdrożyło projekt „Zintegrowana Polityka Bezpieczeństwa” przyznający dwa rodzaje certyfikatów bezpieczeństwa: „Szkoły Promującej Bezpieczeństwo” i „Uczelni Wyższej Promującej Bezpieczeństwo” (Policja małopolska, b.d.). Projekt jest oparty na doświadczeniach holenderskiego *Veilig Vonen*.

Na terenie Wrocławia jest przyznawany certyfikat bezpieczeństwa nieruchomościom, w których zastosowano rozwiązania podwyższające poziom zabezpieczeń⁵⁷ (Urząd Miasta we Wrocławiu, 2018).

3.8 Podsumowanie stanu badań

Współczesne podejście do bezpieczeństwa opiera się na ujęciu pozytywnym. W przeciwieństwie do wcześniejszego, negatywnego, akcentującego dążenie do braku zagrożeń i skupienie się na ochronie, zabezpieczeniu trwania, pozytywne ujęcie wprowadza do pojmowania bezpieczeństwa wymiar procesualny, odniesiony do możliwości rozwoju. Współcześnie bezpieczeństwo postrzegamy jako potencjał obronny, budowanie pewności siebie i stabilności, rozpatrując przy tym szanse i wyzwania.

Skupieniu się na poczuciu bezpieczeństwa jednostki sprzyja wprowadzone w latach 90. XX w. uzupełnienie podejścia o *human security*. Tradycyjne ujęcie podmiotu bezpieczeństwa jako narodu, państwa dopełniono podmiotem postrzeganym w jednostce.

Postrzeganie bezpieczeństwa w nowym formacie i uzupełnionym podejściu, uwzględniając przy tym jego progresywną naturę, określa sprzyjające podłoże do dalszych dociekań i badań na temat nowych, słabo eksponowanych dotąd wartości w bezpieczeństwie, jak subiektywny czynnik poczucia bezpieczeństwa.

Szczególnie narażonymi na niższe poczucie bezpieczeństwa przestrzeniami są przestrzenie dużych miast z mocno nasiloną reprezentacją stresorów przestrzennych i społecznych o konotacjach przestrzennych.

W kwestii kształtowania bezpiecznych przestrzeni najcenniejszymi źródłami doświadczeń są nauki w zakresie badań behawioralno-emocjonalnym, takie jak nauki o umyśle reprezentowane przez psychologię, psychiatrię, neurologię, nauki

---

⁵⁶ Rozmieszczenie terytorialne przestępstw badanie jest metodą *Crime Mapping*, natomiast poziom poczucia bezpieczeństwa – metodą GIS.

⁵⁷ Program opracowany przez Komendę Miejską Policji Miasta Wrocławia, którego współrealizatorami są: Urząd Miasta Wrocław, Komenda Miejska Państwowej Straży Pożarnej oraz Straż Miejska Wrocławia. W styczniu 2015 r. certyfikat został po raz pierwszy przyznany spółdzielni mieszkaniowej. Tym samym objął większy obszar niż budynek i bezpośrednio jego otoczenie.

behawioralne reprezentowane przez socjologię, ale też pewne subdyscypliny geografii i nauki techniczne, jak architektura i urbanistyka.

Rozwinięcie związków i współpracy architektury i urbanistyki z naukami społecznymi, naukami o zdrowiu i naukami o ziemi w zakresie kształtowania przestrzeni bezpiecznych wyraźnie jest określone w takich subdyscyplinach, jak psychologia środowiskowa, neuroarchitektura, socjologia miast, geografia przestępczości.

Na podkreślenie zasługuje progresywny trend w podejmowaniu tematu współpracy z naukami społecznymi wśród architektów jako naukowców, dydaktyków i projektantów. Szczególnie wyraziście przejawia się to w psychologii architektury będącej pod skrzydłami psychologii środowiskowej i neuroarchitektury.

Jest to szczególnie istotne w obliczu poszerzającego się kontekstu badawczego zarówno w psychologii środowiskowej, jak i w podejściu CPTED, które w najnowszej rewizji włącza w zakres analiz zrównoważony rozwój. Jako niezwykle dynamiczny i medialnie nagłośniony kontekst umożliwia on wzmocnienie tych programów i dyscyplin, lecz jednocześnie, zwłaszcza w psychologii środowiskowej, przysłania kontekst założycielski, związany mocno z kształtowaniem przestrzeni.

Istotny i najrozleglejszy opracowany w literaturze, poparty licznymi programami badawczymi, jest obszar związany z podejściem behawioralnym, a szczegółowo o podłożu wiktyimizacyjnym. Prawie 70 lat doświadczeń strategii CPTED sfinalizowane zostało normą ISO i licznymi praktykami projektowymi. Z uwagi na ograniczenie daleko idących działań praktycznych staje się to pewną wytyczną możliwości i sposobu prowadzenia badań w kontekście poczucia bezpieczeństwa.

4. UWARUNKOWANIA PRAWNE

Prawodawstwo światowe
Prawodawstwo europejskie
Prawodawstwo polskie
Prawodawstwo lokalne

4.1 Prawodawstwo światowe

ISO 22341:2021 – Security and Resilience – Protective Security – Guidelines for Crime Prevention Through Environmental Design (ISO, 2021)

Jest to pierwsza norma międzynarodowa poświęcona tematyce zapobiegania przestępczości i strachowi przed przestępczością poprzez projektowanie środowiskowe. Dokument promuje rozpowszechnione i przyjęte w środowisku międzynarodowym podejście CPTED (zob. rozdz. 2.2), podejmujące temat zrozumienia i badania kontekstu środowiskowego czynników ryzyka przestępczości i bezpieczeństwa, ale też poczucia strachu. Zakres przestrzenny normy odnosi się do działań zarówno w środowisku budowlanym nowym, jak i już istniejącym. Dokument szczególną uwagę poświęca pojęciu ryzyka, które tłumaczy jako „wpływ niepewności na cele”⁵⁸ (s. 7). Ryzyko przedstawia w formie trójkąta zależności pomiędzy trzema elementami: aktywami, zagrożeniami i podatnością. Jednoczesność zaistnienia wszystkich trzech składowych ryzyka skutkuje wystąpieniem zdarzenia przestępczego. Definicji aktywów norma nie ogranicza jedynie do materialnego stanu środowiska fizycznego, ale rozszerza je o niematerialne, miękkie wartości.

W normie podkreślono, iż wskutek przestępstwa nie tylko odczuwamy materialne konsekwencje, ale wynikiem wiktyfikacji są także straty niematerialne, w tym „utrata reputacji, wpływ na wartości i zachowania społeczne, strach, ból, utrata jakości życia”⁵⁹ (ISO, 2021, s. 11). Jako jedną z trzech kategorii wyzwań bezpieczeństwa obok przestępstw kryminalnych i zachowań antyspołecznych wymienia się strach przed przestępczością. Autorzy dokumentu podkreślają, iż aby dokonać pełnej identyfikacji problemów w danym miejscu, należy poddać badaniom również „skłonność miejsca do przyciągania przestępczości lub wywoływania strachu przed przestępczością” (ISO, 2021, s. 18). Strachowi przed przestępczością przypisywane jest występowanie złego samopoczucia w przestrzeni i obawy podczas skorzystania z niej, choć zauważany jest problem odmienności potęgowania wrażeń w zależności od cech użytkownika przestrzeni. W normie określono grupę czynników, które w szczególny sposób mogą wpływać na tworzenie „napięcia lub dyskomfortu w korzystaniu z miejsca”⁶⁰ (ISO, 2021, s. 19). Są to: prostytucja, narkomania, wandalizm, złe utrzymanie, problematyczny projekt środowiska, który sprzyja izolacji, brak nadzoru, orientacji, alternatywnych dróg i ryzyko wypadków⁶¹ między użytkownikami.

Aby określić możliwość zaistnienia powiązania pomiędzy charakterem środowiska a poczuciem niepewności, niepokoju i strachem przed przestępczością, norma akcentuje potrzebę zbadania i oceny określonych czynników środowiska fizycznego, takich jak:

„– ogólny charakter obszaru i sposób użytkowania ziemi;

⁵⁸ W oryginale: „the effect of uncertainty on objectives”.

⁵⁹ W oryginale: “damage to reputation, impact on societal values and behaviour, fear, pain, lost quality of life”.

⁶⁰ W oryginale: „tension or discomfort in the use of a place”.

⁶¹ Ryzyko wypadków dotyczy kolizji pomiędzy grupami użytkowników poruszających się w odmienny sposób: pieszych, rowerzystów, użytkowników pojazdów.

- forma i gęstość zabudowy;
- charakterystyka przestrzeni otwartych i terenów zielonych;
- relacje pomiędzy przestrzeniami publicznymi, półpublicznymi i prywatnymi;
- pierzeje ulic i wejścia do budynków;
- trasy i przystanki transportu publicznego;
- przepływy ruchu i parkowanie;
- ruch pieszy i rowerowy;
- działania na parterze i ich harmonogramy;
- przeważające działania na wyższych piętrach;
- oświetlenie publiczne i prywatne w przestrzeni publicznej;
- obecność zniszczeń środowiskowych lub terenów opuszczonych;
- poziom utrzymania i opieki⁶² (ISO, 2021, s. 25).

Podkreślona jest także potrzeba rozpatrywania skłonności miejsca do zachowań przestępczych i antyspołecznych w porze nocnej i dziennej.

Nowa Agenda Miejska – Habitat III

Nowa Agenda Miejska (UN, 2016b) przyjęta została podczas konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie mieszkalnictwa i zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich (Habitat III), która odbyła się w Quito 17–20 października 2016 r. Ustanowienie agendy wynikało ze spodziewanych trendów przeobrażających funkcjonowanie miast, wynikających z prognozowanego podwojenia populacji miejskiej. Treść agendy opracowana przez szeroką grupę interesariuszy – od władz, poprzez przedstawicieli społeczeństwa, aż po praktyków – określa wizję działań miejskich w obliczu spodziewanego wzrostu zagrożeń i wyzwań, w tym wobec zasad zrównoważonego rozwoju m.in. w kategorii bezpieczeństwa.

Treść agendy nie przywołuje bezpośrednio czynnika poczucia bezpieczeństwa i nie odnosi się do jego właściwości, jednak porusza rozległe czynniki pośrednio wpływające na stan poczucia bezpieczeństwa, jak spójność społeczna (szeroko propagowana w II generacji CPTED), jakość życia, potrzeba ochrony słabszych grup. W treści agendy odnajdujemy bezpośrednie odwołania do ogólniej ujętego pojęcia *bezpieczeństwo*. Spostrzegane zagrożenia to przede wszystkim terroryzm, przestępczość, przemoc, zastraszanie, stygmatyzacja określonych grup społecznych. Środkiem zaradczym, zapobiegającym negatywnym zjawiskom, jest promowanie spójności społecznej i włączenia społecznego. Osiągnięcie tego stanu według zapisów agendy możliwe jest poprzez projektowanie przestrzeni miejskiej

---

⁶² W oryginale:

- „– the general character of the area and land uses;
- the built form and density;
- the characteristics of open spaces and green areas;
- the relationship between public, semi-public, private and semi-private spaces;
- street frontage and building entrances;
- public transport routes and stops;
- traffic flows and parking;
- pedestrian and bicycle movements;
- ground floor activities and their time schedules;
- prevailing activities in the upper floors;
- public and private lighting in public spaces;
- the presence of environmental decay or derelict land;
- the level of maintenance and care”.

uwzględniające dostępność i odpowiednią organizację przestrzenną. Agenda podkreśla konieczność dostępności wszystkich do publicznego uczestnictwa w eliminacji przemocy. Zauważa istotę czynników zbieżnych z zaawansowanym stopniem żywotności sąsiedztwa, propagowanym w III generacji CPTED: zielonych wysokiej jakości przestrzeni publicznych, którym partneruje wsparcie międzypokoleniowych interakcji, kulturowej ekspresji. Bezpieczne przestrzenie publiczne są odczytywane jako determinanty zwiększania wartości społecznej i ekonomicznej. Promowana jest ich sieciowa struktura z dążeniem do otwartości, wielofunkcyjności i dostępności. Wspierana jest aktywizacja parterów budynków z wykorzystaniem ich pod formalne i nieformalne działania, w tym handel. Akcent kładziony jest także na promocję ruchu pieszego i rowerowego. W sposób szczególny, opierając się na zapobieganiu niekontrolowanemu rozrastaniu się miast, traktowane są działania uzupełniające i zapewniające planowaną rozbudowę urbanistyczną, w tym przede wszystkim rewitalizacja, odnawianie i modernizacja.

United Nations (UN). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015)

Agenda (UN, 2015, s. 4) prezentuje wizję świata ukierunkowanego na zmiany, „w którym każdy człowiek ma możliwość rozwoju. Świata wolnego od lęku i przemocy. [...] Świata, w którym miasta i osiedla ludzkie są bezpieczne, odporne i zrównoważone”. Znajdujemy w jej zapisach nawiązania do bezpieczeństwa ujętego w koneksji z różnorodnym i rozbudowanym obszarem działalności ludzkiej. Bezpieczeństwo w agendzie ukazywane jest jako istotny czynnik nurtu zielonego, w tym bezpieczeństwo żywnościowe, wody pitnej, surowcowe, również jako czynnik środowiska pracy, nauczania, opieki zdrowotnej, statusu społecznego. Agenda podejmuje też problem bezpieczeństwa w przestrzeniach zbudowanych, ale w ogólniejszym ujęciu – jako bezpieczeństwo miast, osiedli ludzkich i ich składowych dróg, przestrzeni publicznych i przestrzeni zielonych.

Podkreślana jest także konieczność wzmocnienia pozycji osób szczególnie podatnych na zagrożenia: kobiet, dzieci, młodzieży, osób z niepełnosprawnością, osób chorych, starszych, uchodźców, migrantów. Do grup wrażliwych agenda zalicza też osoby zamieszkujące, przebywające na obszarach narażonych szczególnie na takie zintensyfikowane zagrożenia, jak kryzysy humanitarne lub zagrożenia terrorystyczne.

Agenda 2030 bezpośrednio nie odnosi się do stanu poczucia bezpieczeństwa. Pomimo tego możemy odnajdywać związki pośrednie poprzez rozpatrywanie czynników pośredniczących, takich jak: dobrostan⁶³, zdrowie psychiczne, spójność społeczna.

Agenda (UN, 2015a) podkreśla znaczenie dobrostanu w trzech obszarach: fizycznym, psychicznym i społecznym. W dokumencie kładziony jest nacisk na

---

⁶³ Należy rozróżnić pojęcia *dobrostan* i *dobrobyt*. Dobrostan, jak wskazuje słownik (Żmigrodzki, b.d.), to „korzystny stan psychiczny i fizyczny odczuwany przez człowieka”. Dobrobyt natomiast wiązany jest z zamożnością i dobrymi warunkami życia. Według autorki w tłumaczeniu agendy na język polski nie rozróżniono tych dwóch stanów i takie samo tłumaczenie podano dla *prosperity* oznaczającego dobrobyt i *well-being* bardziej odpowiadającego dobrostanowi, według słownika (Cambridge, b.d.) określającego pomyślność i dobre samopoczucie.

objęcie opieką osób z zaburzeniami behawioralnymi, rozwojowymi i neurologicznymi. Często artykułowana jest również troska o zabezpieczenie pełnego uczestnictwa społecznego i spójności społecznej budowanej poprzez wzmacnianie integracji⁶⁴ i inkluzyjności społecznej.

Powyższe założenia wspierające realizację celów agendy mają wyraźne koneksje ze stanem poczucia bezpieczeństwa. Pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa a dobrostanem, zdrowiem psychicznym i spójnością społeczną zachodzi sprzężenie zwrotne, ukazując wzajemność wpływów.

Analizując powiązanie czynnika poczucia bezpieczeństwa w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju określonych w agendzie, „można założyć, iż subiektywny czynnik poczucia bezpieczeństwa jest składnikiem zrównoważonego rozwoju (ZR), ale z całą pewnością można stwierdzić, iż jest on elementem wspierającym i jednocześnie zależnym od ZR” (Kozłowska, 2022, s. 45).

4.2 Prawodawstwo europejskie

CEN/TC 325⁶⁵ – Crime Prevention Through Building, Facility and Area Design

W ramach prac komitetu technicznego *Zapobieganie przestępczości poprzez projektowanie budynków, obiektów i terenów* opracowano następujące dokumenty standaryzacyjne w postaci norm [EN], raportów technicznych [TR] i specyfikacji technicznych [TS]:

- EN 14383-1:2006

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 1: Definition of specific terms (The European Committee for Standardization [CEN], 2006b);

- CEN/TS 14383-2:2023

---

⁶⁴ Integracja i inkluzyjność społeczna są mocno wpływowymi elementami spójności społecznej, która oznacza solidarność, jedność, spójność społeczną (APA, b.d.). Oba terminy odnoszą się do tożsamych obszarów wpływów społecznych, lecz posiadają odmienną wykładnię. Inkluzyjność oznacza proces włączenia społecznego. Jak twierdzą Davey i Gordon (2021), koncentruje ona swoje działania na przywróceniu do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym grup i jednostek wcześniej wykluczonych, znajdujących się w niekorzystnej sytuacji. Zaliczają oni do grup wykluczonych również osoby poddane zagrożeniom i obciążone chorobą psychiczną. Z kolei integracja społeczna dotyczy procesu asymilacji (APA, b.d.) w ramach grupy, przyjęcia bardziej aktywnej postawy społecznej i przystosowania się do życia w obrębie grupy (Michalos, 2014; UN, 2016a). Integracja przy pełnej akceptacji odmienności członków grupy (APA, b.d.) akcentuje potrzebę zharmonizowania aktywności w obrębie nawet różnorodnych wewnętrznie grup.

⁶⁵ CEN (fr. *Comité européen de normalisation*) – Europejski Komitet Normalizacyjny jest jedną z trzech europejskich organizacji normalizacyjnych obok CENELEC (Europejski Komitet Normalizacyjny Elektrotechniki) i ETSI (Europejski Instytut Norm Telekomunikacyjnych) (PKN, b.d.). CEN jest organizacją non profit z siedzibą w Brukseli i działa w ramach prawa belgijskiego. Został uznany przez Unię Europejską (EU) i Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA) za odpowiedzialny za opracowywanie norm na poziomie europejskim (CENCENLEC). Członkami i partnerami CEN są krajowe jednostki normalizacyjne z krajów UE, PKN od 1 stycznia 2004 r., kraje zrzeszone w EFTA oraz Turcja, Serbia i Republika Macedonii Północnej (PKN). System normalizacyjny CEN, obok systemu CENLEC, wyróżnia się w skali światowej z powodu wpływu na dokumenty normalizacyjne krajów członkowskich. Ustanowienie normy europejskiej powoduje zastąpienie normy krajowej kraju członkowskiego CEN nowym dokumentem standaryzacyjnym EU lub zawieszenie prac nad dokumentem krajowym (CEN). Stosowanie normy europejskiej nie jest prawnie obowiązkowe, lecz pozwala na ujednoczenie postępowania w danym obszarze. Oprócz dokumentów normalizacyjnych w postaci Norm Europejskich (EN) CEN uwzględnia w swoich pracach dwa niższej rangi dokumenty: Specyfikację Techniczną (CEN/TS – Technical Specification) i Raport Techniczny (CEN/TR – Technical Report). Specyfikacja techniczna jest wynikiem braku zatwierdzenia projektu Normy Europejskiej (prEU) i powinna być poddana rewizji co 3 lata. Raport Techniczny jest rezultatem niezatwierdzenia (lub braku konsensusu) projektu Normy Europejskiej (prEN) ani projektu Specyfikacji Technicznej (FprCEN/TS). Raporty Techniczne (CEN/TR) powinny być regularnie aktualizowane. Źródło (PKN, b.d., <https://www.cencenelec.eu>)

Crime Prevention through building design, urban planning and city maintenance (CEN, 2023); zastąpił: CEN/TR 14383-2:2007 Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 2: Urban planning (CEN, 2007);

- CEN/TS 14383-3:2005

Prevention of crime – Urban planning and building design - Part 3: Dwellings (CEN, 2005);

- CEN/TS 14383-4:2006

Prevention of crime – Urban planning and design – Part 4: Shops and offices (CEN, 2006a);

- CEN/TR 14383-5:2010

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 5: Petrol stations (CEN, 2010);

- CEN/TS 14383-6:2022

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 6: Schools and educational institutions (CEN, 2022);

- CEN/TR 14383-7:2009

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 7: Design and management of public transport facilities (CEN, 2009a);

- CEN/TR 14383-8:2009

Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 8: Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles (CEN, 2009b).

Poszczególne dokumenty odnoszą się do problemów bezpieczeństwa związanego ze szczególnymi funkcjami, jak mieszkania, sklepy i biura, stacje benzynowe, szkoły i inne budynki oświaty oraz obiekty publicznego transportu, a także ich bezpośredniego otoczenia. Ostatnia część standardu dotyczy problemu ataków terrorystycznych i sposobu zabezpieczenia się przed nimi w budynkach i otoczeniu. Problemy bezpieczeństwa związane ze skalą urbanistyczną najrozleglej wyjaśniane były w raporcie technicznym CEN/TR 14383-2:2007 Zapobieganie przestępczości – Urbanistyka i projektowanie budynków – Część 2: Urbanistyka. Z uwagi na dystans czasowy i zmianę podejścia do problemów bezpieczeństwa oraz zmianę zagrożeń dokument został poddany rewizji. Nowa postać części drugiej standardu to specyfikacja techniczna CEN/TS 14383-2:2023 *Crime Prevention through building design, urban planning and city maintenance. Principles and proces (Zapobieganie przestępczości poprzez projektowanie budynków, urbanistykę i utrzymanie miasta. Zasady i procesy [tłum. własne])*. Również rewizji i uzupełnieniu została poddana norma związana z terminologią. Obecnie prace są w fazie grupy roboczej [WG]. Spodziewana data publikacji standardu to 2024 r.

Druga, najnowsza wersja części drugiej standardu 14383 poza omówieniem problemów dotyczących zapobiegania przestępczości poprzez odpowiednie projektowanie otoczenia i zarządzanie nim porusza także problem subiektywnego odczuwania lęku przed przestępczością. W rozpatrywaniu tej kwestii wyraźnie zarysowana jest współodpowiedzialność odpowiednio kształtowanych założeń przestrzennych. Standard określa procedury, środki i procesy związane z przestępczością i strachem przed nią dla przestrzeni nowo budowanych i już

istniejących. Podkreślana jest w nim mocno rola procesu planowania i projektowania, ale też zaakcentowano znaczenie bieżącej konserwacji i zarządzania obszarem. Pomimo subiektywnych źródeł odczuwania strachu przed przestępczością podkreślany jest jego realny wpływ na ludzkie zachowania. Odczuwanie strachu może prowadzić do unikania określonych miejsc, lęku przed korzystaniem z komunikacji publicznej, spacerowaniem po zmroku lub w ekstremalnych przypadkach zaprzestania wychodzenia z domu, co wpływa na obniżenie jakości życia. Poziom odczuwania strachu jest uzależniony od wielu czynników, w tym: miejsca, płci, wieku, doświadczenia wcześniej przestępstwa. Wskazywane są również grupy społeczne, które w szczególny sposób są uwrażliwione na odczuwanie strachu przed przestępczością. Najczęściej wymieniane są osoby starsze, kobiety, osoby z niepełnosprawnością, osoby, które były wcześniej ofiarą przestępstwa. Najwięcej lęku budzą przestępstwa zagrażające bezpieczeństwu osobistemu, a nie utracie dóbr materialnych. Z odczuwania strachu lub lęku przed przestępczością wynikać mogą poważne następstwa związane ze zmianą codziennego zachowania. Jedną z konsekwencji najdotkliwszych dla prawidłowego funkcjonowania przestrzeni jest jej stopniowe unikanie. Może ono dotyczyć nie tylko osób bezpośrednio odczuwających lęk, ale też ich bliskich, np. matki będą dążyć do wycofania swoich dzieci z danej przestrzeni.

Wskazywane są w standardzie czynniki o charakterze strukturalnym, które mogą powodować uczucie strachu przed przestępczością. Są to: problematyczny projekt urbanistyczny, izolowanie obszarów ze złą widocznością i tym samym słabym nadzorem lub nawet jego brakiem, nieczytelność przestrzeni powodująca słabą orientację w przestrzeni, brak alternatywnych dróg (tym samym brak możliwości ucieczki), słabe doświetlenie obszarów. Ponadto wyróżniono czynniki o charakterze społecznym. Wyszczególniono tu używanie i handel narkotykami, prostytutkę i pewne formy rozrywki, reputację obszaru oraz wiedzę, świadomość poziomu przestępczości w okolicy i poziom postrzeganej przestępczości. Wyróżniany jest też czynnik związany z zarządzaniem i złym utrzymaniem obszaru.

Standard wskazuje również, jak można zapobiegać generatorom strachu. Podkreślana jest tutaj potrzeba zapobiegania tworzeniu obszarów monofunkcyjnych. Zaleca się różnicowanie funkcji mieszkaniowej, usługowej i rozrywkowej. Jeśli jednak obszar rozrywkowy już występuje, to standard wskazuje jako rozwiązanie zaprojektowanie alternatywnych ruchliwych, dobrze oświetlonych i łatwych do kontrolowania dróg dla pieszych. Jako skuteczne metody zapobiegania wandalizmowi wskazuje stałość, jakość i szybkość konserwacji, naprawy zniszczeń i utrzymania czystości. W tym wypadku podkreśla dodatkowo, że materiały użyte do konserwacji powinny być dopasowane do pierwotnych. Wspomagającym działaniem jest tworzenie struktur przestrzennych sprzyjających poczuciu terytorialności. Poczucie własności, przynależności do terenu wiąże się z poczuciem odpowiedzialności za jego utrzymanie.

Standard wskazuje też, jak zapobiegać „problematycznemu projektowi urbanistycznemu”. Jako istotne podaje przeciwdziałanie tworzeniu przestrzeni sprzyjających ukryciu się przestępców i wzmocnienie możliwości dobrego widzenia i

rozumienia, co dzieje się w otoczeniu. Minimalne warunki to umożliwienie pieszemu określenia rysów twarzy z odległości 4 m. Kolejny rozpatrywany czynnik projektu urbanistycznego to izolacja i zła widoczność. Problem głównie dotyczy powstałych obszarów monofunkcyjnych, takich jak obszary przemysłowe, duże centra handlowe, obszary biurowe, parkingi, przejścia podziemne, parki. Zapobieganiu temu stanowi służy przede wszystkim miksowanie funkcji, w tym zwrócenie okien sprzyjających spontanicznemu nadzorowi na główne ciągi spacerowe. W obszarach, gdzie ta naturalna kontrola społeczna nie jest możliwa o określonych porach, np. wiaty, przejścia podziemne, parki, proponowane jest zamykanie ich i blokowanie dostępności publicznej do nich. Jak wskazuje standard, poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej sprzyja także przestrzeń z dobrym oznakowaniem, sprzyjająca dobrej orientacji w terenie, oraz wprowadzenie alternatywnych dróg ucieczki w wypadku powstania zagrożenia.

The Partnership on Security in Public Spaces. Action Plan Urban Agenda⁶⁶ Partnership Security in Public Spaces (2020)

Agenda przedstawia problem bezpieczeństwa i poczucia bezpieczeństwa mieszkańców oraz odwiedzających miasta i obszary miejskie jako kluczowy element tworzenia zrównoważonego rozwoju i zarządzania przestrzeniami miejskimi. Zwraca uwagę, iż problem jest niezwykle istotny z uwagi na bardzo wysoki odsetek (aż 75%) mieszkańców miast w Unii Europejskiej. Dodatkowo zauważa, iż wiedza o bezpieczeństwie miejskim jest niepełna i skoncentrowana głównie na problemie przestępczości i aspektach prawnych. Agenda przedstawia pełniejszy kontekst rozumienia bezpieczeństwa. Jako czynniki wpływające na nie wymienia: spójność społeczną, integrację społeczną, innowacyjność, bliskość, egzekwowanie prawa, odporność i ochronę budynków wraz z infrastrukturą i zielenią. Zapisy agendy odnoszą się również do potrzeby przywrócenia poczucia bezpieczeństwa wśród użytkowników miast, a nie tylko koncentrowania się na ochronie i zabezpieczeniu sfery publicznej. Podkreślany jest obok tworzenia bezpiecznego środowiska sposób jego postrzegania. Agenda postuluje, iż należy podjąć działania już na etapie projektowania. Koncentracja działań na obszarze zabezpieczeń przestrzeni publicznych przed atakami terrorystycznymi lub klęskami żywiołowymi jest niewystarczająca. Trzeba dociekać głębszych aspektów w zakresie zapobiegania i budowania bezpieczeństwa w projektowaniu struktur architektonicznych i urbanistycznych obszarów miejskich. Dokument określa konieczność rozważania ochrony fizycznej, ale też dbałości o takie aspekty społeczne, jak spójność społeczna i integracja, wykorzystanie nowych technologii, ale też interwencje nudgingowe⁶⁷.

---

⁶⁶ Pakt amsterdamski jest dokumentem założycielskim Agendy Miejskiej dla UE, która została uruchomiona w 2016 r.

⁶⁷ *Nudge* w dosłownym tłumaczeniu określa lekkie szturchnięcie, popchnięcie (Cambridge Dictionary, b.d.). Interwencje nudgingowe to interwencje o podłożu behawioralnym, nakłaniające w sposób łagodny do zmiany zachowań. Jest to obszar badań behawioralnych, a celem nudgingu jest nakierowanie na podjęcie pozytywnej decyzji. Jednak warunkiem zakwalifikowania danej praktyki jako nudgingowej jest wolność wyboru i nieużywanie środków przymusu (<https://link.springer.com/article/10.1057/s41284-021-00285-3>).

W zapobieganiu przestępczości wyróżnia się trzy modele zmiany zachowania:

- *Nudges*: ustalony mechanizm społecznego wpływu na zmianę zachowania,
- *Tugs* (holownik): metoda związana już z pewnym przymusem i wydawaniem poleceń, aby osiągnąć zmianę zachowania,

Jednocześnie podważa zakładanie stuprocentowej pewności powodzenia przy zastosowaniu powyższych praktyk. Przyjmuje powstanie sytuacji, które pomimo dążenia do pozytywnego celu mogą wpłynąć na obniżenie poczucia bezpieczeństwa. Takie sprzężenie może nastąpić przy wprowadzeniu kamer CCTV, jednak agenda wyróżnia wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Unii Europejskiej jako jedno z kluczowych wyzwań partnerstwa.

4.3 Prawodawstwo polskie

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Najwyższy akt prawny Rzeczypospolitej Polskiej określa jako podstawę bezpieczeństwa bezpieczeństwo obywateli i bezpieczeństwo państwa. Do troski o bezpieczeństwo są zobowiązani: Prezydent RP, Rada Ministrów, Siły Zbrojne. Władze państwa zobowiązane są do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego ujmowanego razem z porządkiem publicznym i bezpieczeństwa zewnętrznego. Bezpieczeństwo jest wiązane z nienaruszalnością i ochroną granic, ochroną środowiska opartą na zasadach zrównoważonego rozwoju, tak aby zapewnić bezpieczeństwo ekologiczne przyszłym, ale też współczesnym pokoleniom, oraz ochroną przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Konstytucja RP odnosi się też do bezpieczeństwa obywateli poprzez zapewnienie im nietykalności i wolności osobistej oraz bezpiecznych warunków pracy.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2020)

Dokument zwraca uwagę na to, iż środowisko bezpieczeństwa staje się nieprzewidywalne, ponieważ cały czas podlega transformacjom z uwagi na wzrastającą liczbę coraz bardziej różnorodnych zagrożeń. Strategia odnosi się do aspektu podmiotowego bezpieczeństwa, ale też przedmiotowego, z uwzględnieniem wielu wymiarów współczesnego funkcjonowania bezpieczeństwa narodowego. Do globalnej niepewności przyczynia się coraz szersza grupa rozłożonych w czasie ze zróżnicowaną intensywnością zagrożeń zbrojnych, w tym terroryzm. Strategia podkreśla, iż analiza bezpieczeństwa obejmuje wiele wymiarów, nawet od bezpieczeństwa w przestrzeni kosmicznej zaczynając i kończąc na cyberprzestrzeni.

Omawiane w Strategii są kluczowe dla państwa podmioty bezpieczeństwa, jak: bezpieczeństwo łączności, bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo finansowe państwa z zapewnieniem stabilności gospodarki, bezpieczeństwo ochrony zdrowia, w tym ostatnio wyraźnie akcentowane sposoby zwalczania zagrożeń epidemicznych. Jednym z wyraźnie wyodrębnionych podmiotów jest bezpieczeństwo środowiska naturalnego, a w konsekwencji bezpieczeństwo żywnościowe i dostępności do dobrej jakości wody pitnej. Wśród czterech filarów bezpieczeństwa narodowego Strategia obok niepodległości, porządku międzynarodowego umacniania tożsamości narodowej wyróżnia trwały i zrównoważony rozwój społeczny i gospodarczy oraz ochronę środowiska naturalnego. Zaznacza też istotność

-
- *Teachable Moments* (momenty do nauczania): dostarczenie komunikatu z nowymi informacjami do odbiorcy (Cardiff University, b.d.).

budowania odporności państwa i jako jeden z elementów realizacji tego założenia wymienia kształtowanie warunków z uwzględnieniem potrzeb bezpieczeństwa narodowego przez odpowiednie podejście w obszarze planowania i zagospodarowania przestrzennego kraju.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane

Prawo budowlane reguluje zagadnienia odnoszące się do działań związanych z obiektami budowlanymi. Do kwestii bezpieczeństwa odnosi się tylko w zakresie procesów budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz zapewnienia odpowiednich procedur podczas tych procesów i kwalifikacji osób w to zaangażowanych. W trakcie budowy nakazuje zachowanie zasad bezpieczeństwa i ochrony zdrowia ludzi, związanych z powstaniem ryzyka w wyniku wykonywania niebezpiecznych prac budowlanych. W wypadku realizacji prac ustawa odwołuje się też do zasad bezpieczeństwa i higieny pracy. Ponadto jeśli określony obiekt lub roboty budowlane zagrażają bezpieczeństwu lub stanowią zagrożenie dla mienia, mogą być w postępowaniu administracyjnym objęte surowszymi regułami. Jako wpływające na zmianę użytkownika obiektu budowlanego są wyszczególnione przypadki zmiany warunków bezpieczeństwa odnoszące się do zakresu bezpieczeństwa pożarowego, powodziowego, pracy, zdrowotnego, higieniczno-sanitarnego i ochrony środowiska oraz założeń konstrukcyjnych. Ustawa nie reguluje przepisów i nie odnosi się w swojej treści do zagadnienia zdrowia psychicznego lub subiektywnego postrzegania zagrożenia. Ryzyko niebezpieczeństwa wiąże z możliwością powstania obiektywnych i realnych zagrożeń.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie

To rozporządzenie do Prawa budowlanego problem bezpieczeństwa przedstawia w całej gamie powiązań, zabezpieczeń fizycznych w trakcie użytkowania obiektu. Koncentruje się na zabezpieczeniach instalacji, bezpieczeństwie zdrowia i higienie pracy, bezpieczeństwie pożarowym i konstrukcji. Nie podejmuje jednak problemu zagrożeń wynikających z subiektywnego odczuwania stresorów przestrzennych. Problem zdrowia ogranicza do fizycznych właściwości obiektu związanych z ochroną czystości powietrza, ochroną przed promieniowaniem jonizującym i elektromagnetycznym, zawilgoceniem i korozją biologiczną. W otoczeniu budynku odnosi się do uciążliwości, które jednak są również związane z fizycznymi właściwościami obiektu. Jedynie przy analizie oświetlenia zwraca uwagę na oświetlenie dojsć do budynków w celu zapewnienia użytkownikom bezpieczeństwa po zmroku. Rozporządzenie reguluje ponadto, jednak w ograniczonym zakresie, przystosowanie otoczenia i budynków do korzystania przez osoby z niepełnosprawnością⁶⁸. Regulacje głównie ograniczają się tylko do problemów osób z niepełnosprawnością ruchu i wzroku.

---

⁶⁸ W rozporządzeniu przywołane jest określenie *osoba niepełnosprawna*. Najaktualniejszym obecnie określeniem jest *osoba z niepełnosprawnością*. Ta wersja jest dokładnym tłumaczeniem frazy *persons with*

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Wśród trzynastu najistotniejszych składników koniecznych do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wymienia się m.in. „wymagania ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także potrzeby osób ze szczególnymi potrzebami⁶⁹ [...] potrzeby obronności bezpieczeństwa państwa [...] potrzeby interesu publicznego” (Ustawa, 2003, s. 1). Podkreślenia wymaga akcentowanie rozbudowanych analiz nie tylko ekonomicznych i środowiskowych, ale też społecznych, które poprzedzają przystąpienie do prac, z określeniem przeznaczenia terenu, sposobu zagospodarowania. Ustawa akcentuje także wagę podejścia uwzględniającego rozpatrywanie interesu publicznego i prywatnego oraz zapewnienie udziału społeczeństwa w pracach.

Ważne ze względu na tematykę niniejszej pracy jest określenie pojęć związanych z ładem przestrzennym, interesem publicznym oraz obszarem przestrzeni publicznej. Definicja ładu przestrzennego według ustawy ukierunkowuje uwagę na harmonijne kształtowanie przestrzeni z uwzględnieniem szerokiego wachlarza uwarunkowań i wymagań związanych z aspektami funkcjonalnymi, społeczno-gospodarczymi, środowiskowymi, kulturowymi i kompozycyjno-estetycznymi.

Z kolei interes publiczny to „uogólniony cel dążeń i działań, uwzględniających zobiektywizowane potrzeby ogółu społeczeństwa lub lokalnych społeczności, związanych z zagospodarowaniem przestrzennym” (Ustawa, 2003, s. 3).

Ze względu na przypisanie obszarowi przestrzeni publicznej szczególnego znaczenia dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne⁷⁰ powinny sprzyjać poprawie jakości życia i nawiązywaniu kontaktów społecznych. Bezpośrednio zagadnienia bezpieczeństwa są przytaczane w ustawie w kontekście takich problemów inżynierskich, jak zagrożenie powodzią, osuwanie się mas ziemnych, zagrożenia geologiczne oraz związane z bezpieczeństwem państwa i ochroną granic lub obszarów zamkniętych.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

Ustawa (2015, s. 1) reguluje postępowanie i rozumienie „procesu wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych”. Według niej obszar w stanie kryzysu z powodu koncentracji zjawisk negatywnych o podłożu społecznym może zostać zakwalifikowany jako obszar zdegradowany. Szczególne zjawiska społeczne zakwalifikowane w ustawie jako negatywne to:

- bezrobocie,

---

disabilities przywołanej w *Convention on The Rights of Persons with Disabilities* (ONZ, 2006) uchwalonej w Nowym Jorku w 2006 r. przez Organizację Narodów Zjednoczonych.

⁶⁹ Według ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami osobę ze szczególnymi potrzebami definiujemy jako „osobę, która ze względu na swoje cechy zewnętrzne lub wewnętrzne, albo ze względu na okoliczności, w których się znajduje, musi podjąć dodatkowe działania lub zastosować dodatkowe środki w celu przezwyciężenia bariery, aby uczestniczyć w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami” (Ustawa, 2019, s. 1). Przy czym barierę rozumiemy jako „przeszkodę lub ograniczenie architektoniczne, cyfrowe lub informacyjno-komunikacyjne, które uniemożliwia lub utrudnia osobom ze szczególnymi potrzebami udział w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami” (Ustawa, 2019, s. 1).

⁷⁰ Położenie obszaru przestrzeni publicznej oraz określenie jego cech funkcjonalno-przestrzennych powinno według ustawy określać studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

- ubóstwo,
- przestępczość,
- wysoka liczba mieszkańców będących osobami ze szczególnymi potrzebami,
- niski poziom edukacji i kapitału społecznego,
- niewystarczający poziom uczestnictwa w życiu publicznym i kulturalnym.

Warunkiem kwalifikacji oprócz występowania jednego z powyższych negatywnych zjawisk społecznych jest obecność przynajmniej jednego zjawiska z pozostałych czterech grup zjawisk: gospodarczych, środowiskowych, przestrzenno-funkcjonalnych i technicznych. Z punktu widzenia problemu zarysowanego w niniejszej dysertacji najistotniejszym czynnikiem jest niedobór lub niska jakość przestrzeni publicznej. Jako dopełniające i zależne czynniki można wyróżnić: niewyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną, niedostosowanie rozwiązań urbanistycznych do zmieniających się funkcji, niedostosowanie infrastruktury do wymagań osób ze szczególnymi potrzebami i degradację stanu technicznego obiektów.

Obszarem rewitalizacji jest część lub całość obszaru zdegradowanego znacząca dla rozwoju lokalnego gminy. Istotnym założeniem prowadzenia procesu rewitalizacji jest pełna partycypacja społeczna na każdym etapie procesu, uwzględniająca szeroką grupę interesariuszy – od mieszkańców i właścicieli nieruchomości po rozbudowaną grupę podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, społeczną i władzę publiczną.

Do weryfikacji aktualności procesu rewitalizacji służą mierniki i metody badawcze charakteryzujące się obiektywnym i weryfikowalnym podejściem oraz dostosowane do lokalnych warunków.

Z powyższych naświetlonych w ustawie założeń wynika definicja rewitalizacji przytoczona przez ustawodawcę: to „proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (Ustawa, 2015, s. 1).

4.4 Rzeszów

Program rewitalizacji obszarów miejskich w Rzeszowie na lata 2007–2015

Program rewitalizacji opracowano w 2010 r. przez zespół pod kierownictwem profesora Noworola (Noworól i in., 2010). W ramach charakterystyki sytuacji na terenie miasta program odwołuje się rozlegle do ustaleń Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (SUiKZP) gminy miasto Rzeszów z 2000 r. Odniesienie do bezpieczeństwa w ramach SUiKZP zawęża się do ogólnego, lecz bezpośredniego sformułowania takich prognostycznych działań, jak poprawa stanu bezpieczeństwa społecznego. Uszczegółowienie podejścia określa następujące działania: „zwiększenie intensywności działań technicznych – monitoring – i osobowych – patrole piesze, zmotoryzowane i konne odpowiednich

służb” (s. 21). W odniesieniach pośrednich do poczucia bezpieczeństwa w charakterystyce działań studium w obszarze centrum odnajdujemy:

- poprawę jakości życia mieszkańców,
- dopasowanie zespołów zabudowy i przestrzeni publicznych do współczesnych wymogów,
- wprowadzenie różnorodnych funkcji,
- wprowadzenie miejsc społecznych spotkań,
- poprawę mikroklimatu miasta (rozbudowa zielonej infrastruktury).

Charakterystyka sytuacji społecznej na obszarze Rzeszowa zawiera analizę bezpieczeństwa publicznego i przestępczości, która ogranicza się do dokładnego zestawienia czynów przestępczych na obszarze miasta, z uwzględnieniem ich rodzajów i miejsca występowania. Zestawienie prezentuje więc obciążenie przestępczością poszczególnych osiedli miejskich. Największą liczbę przestępstw stwierdzono na osiedlach: Śródmieście Północ i Śródmieście Południe, natomiast za najbezpieczniejsze uznano osiedla peryferyjne.

Poza zestawieniem przestępczości zbadano także grupę wykroczeń i miejsc niebezpiecznych oraz analizę ruchu drogowego. Badania danych pozyskanych z Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie, Straży Miejskiej i GUS nie odnoszą się jednak do subiektywnego poczucia bezpieczeństwa, a tylko do wskaźników kryminogennych. Na podstawie wskaźników o podłożu kryminogennym (przestępczość, wykroczenia) określono, iż szczególnie niebezpieczne w skali miasta i dotknięte wyższym poziomem zdarzeń kryminogennych niż pozostałe osiedla są osiedla w centrum: Śródmieście Północ i Śródmieście Południe. Z uwagi na występowanie wykroczeń autorzy programu podsumowują, iż głównym problemem osiedli w Rzeszowie są: problemy wynikające z nadużywania alkoholu (głównie zakłócanie porządku publicznego), przestępczość nieletnich (przede wszystkim związana z dewastacją mienia) i zakłócanie spokoju i ciszy nocnej. Wśród lokalizacji wykroczeń dominują miejsca publiczne, w tym: przestrzenie zielone, dworce, otoczenie budynków oświaty i placówek handlowych. Szczególną przestrzenią jest obszar Rynku, gdzie dochodzi do niebezpiecznych przestępstw, jak pobicia, wymuszenia, kradzieże.

W ramach badań zespołu określono na podstawie wcześniejszych analiz zakres obszaru zdegradowanego. Na potrzeby wyznaczenia obszaru rewitalizacji przeprowadzono analizy dyslokacji:

- poziomu bezrobocia,
- poziomu ubóstwa i warunków mieszkaniowych,
- poziomu przestępczości,
- poziomu zanieczyszczenia środowiska naturalnego,
- niskiego kapitału urbanistycznego (głównie oparto się na wyznaczeniu w SUiKZP obszaru koniecznych przekształceń).

Wyznaczony w programie obszar rewitalizacji (podstawowy) obejmuje Obszar Śródmieścia i Obszar Osiedli Blokowych otaczających Śródmieście.

Obszar Śródmieścia to, jak określają autorzy programu, najbardziej żywa i komercyjna część miasta, z licznymi przestrzeniami publicznymi i zagęszczeniem

budynków użyteczności publicznej. Przeważają tutaj funkcje: oświaty, kultury, administracji, handlu. Jednocześnie w tym obszarze odnotowano największą kumulację zjawisk wykluczenia społecznego. Podlega on też dodatkowemu włączeniu do Obszaru Wsparcia do objęcia Projektami Mieszkaniowymi (OWPM), z widoczną marginalizacją społeczną, infrastrukturalną i środowiskową.

Drugą czytelną grupą zabudowy są osiedla blokowe otaczające obszar Śródmiejski, z charakterystyczną zabudową „w duchu uproszczonej architektury modernistycznej” (Noworól i in., 2010, s. 173). W ramach tych obszarów szczególnie pilne są działania związane ze zróżnicowaniem funkcjonalnym, wsparciem jakości przestrzeni publicznych i wzmocnieniem infrastruktury społecznej.

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023

Lokalny Program Rewitalizacji został opracowany i przyjęty uchwałą Rady Miasta Rzeszowa w 2017 r. W analizie sytuacji gminy do problemu bezpieczeństwa autorzy programu odnieśli się podczas rozpatrywania sfery społecznej. W ramach omówienia problemu bezpieczeństwa publicznego, przedstawionego jako „ogół warunków chroniących obywateli” (s. 23), poruszono zagadnienie przestępczości i przemocy w rodzinie. Dominującymi rodzajami przestępstw według załączonego zestawienia były kradzieże cudzej własności, uszkodzenia rzeczy oraz naruszenia ustawy o narkomanii. Znaczące jest użycie terminu *poczucie bezpieczeństwa* i zdefiniowanie go jako jednej z „najbardziej podstawowych potrzeb ludzkich” (s. 22), jednak autorzy w programie nie odnoszą się szerzej do tego zagadnienia i nie wyjaśniają rozumienia tego problemu. Jako główne cele, oprócz poczucia bezpieczeństwa, wymieniają poprawę porządku publicznego i poprawę poziomu bezpieczeństwa. Stan poczucia bezpieczeństwa jest przywołany w omówieniu sfery przestrzenno-funkcjonalnej w odniesieniu do obecności lokali socjalnych w sąsiedztwie. Według autorów mieszkańcy źle odbierają obecność osób tam zamieszkujących, żyjących z zasiłków z pomocy społecznej, popełniających przestępstwa i objętych procedurą Niebieskiej Karty. Wpływa to na mniejsze poczucie bezpieczeństwa wśród mieszkańców i w konsekwencji problemy z integracją społeczną.

Obszar zdegradowany w programie autorzy wyznaczyli zgodnie z zasadami określonymi w ustawie o rewitalizacji. Największe nagromadzenie zjawisk negatywnych analiza wykazała w osiedlach centralnych. Przeważają tutaj problemy szczególnie skoncentrowane w sferze społecznej. Najwyższą sumaryczną wartość nagromadzenia problemów odnotowano w pięciu centralnych osiedlach i dwóch osiedlach z uproszczoną zabudową modernistyczną. Przekroczenia względem średniej dla Rzeszowa w osiedlach centralnych osiągały wartości od 174,98% do aż 272,18% dla osiedla Śródmieście Północ.

W celach działań rewitalizacyjnych problem bezpieczeństwa bezpośrednio przywołano jako jeden z punktów w sferze działań społecznych w postaci „poprawy poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego” (s. 145). Pośrednio możemy doszukiwać się wielu działań wspierających proces poprawy poczucia bezpieczeństwa, w tym w szczególności: w sferze społecznej – wzmocnianie więzi społecznych i procesów integracji międzypokoleniowej, aktywizacji osób starszych i

niepełnosprawnych; w sferze funkcjonalno-przestrzennej – rozwój infrastruktury rekreacyjnej, kulturalnej, edukacyjnej oraz poprawa estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych; w sferze gospodarczej – wsparcie działań inwestycyjnych, w tym prowadzenie działalności gospodarczej, wsparcie działania usług.

Wskazane na najbardziej zagrożone obszary Śródmieścia Północ (według dawnego podziału osiedli) zostały objęte kilkoma Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego. W pierwszej kolejności treść powyższych dokumentów planistycznych akcentuje dominację hybrydy funkcjonalnej Śródmieścia i współuczestniczenia w ramach zabudowy funkcji mieszkalnej i usługowej oraz mocną aktywizację wewnątrz urbanistycznych w ramach zabudowy kwartałowej (Uchwała, 2021). Teren wokół dworca PKS z kolei jest przeznaczony na rzeszowskie centrum komunikacyjne (Uchwała, 2007).

Strategia Rozwoju Miasta Rzeszowa do roku 2025

„Tutaj jest taki spokój i bezpieczeństwo, człowiek wraca z wielkiej podróży czy z wielkich miasta, to po prostu tutaj czuje się taki «u siebie», spokojniejszy” (s. 51) – ta wypowiedź mieszkańca Rzeszowa przytoczona w strategii w części badań własnych podkreśla bardzo częstą opinię o mieście obecną w odpowiedziach ankietowych. Miasto ze średnią wieku 39 lat (stan aktualny w momencie opracowania strategii) i liczbą studentów średnio około 60 tysięcy na niecałe 200 tysięcy mieszkańców – te fakty budują bardzo optymistyczny wizerunek Rzeszowa, w strategii podkreślany poprzez dążenie do tworzenia miasta ludzi młodych, wykształconych, zaangażowanych w liczne inicjatywy społeczne, miasta rodzinnego.

Podkreślany jest rodzinny charakter miasta oraz jego ukierunkowanie na studentów. W zakresie bezpieczeństwa odniesienia jednak ograniczają się, podobnie jak w programach rewitalizacji, do analizy bezpieczeństwa publicznego w kontekście stwierdzonych przypadków przestępstw i wykroczeń. Wyniki analizy są zbieżne z wynikami w programie rewitalizacji. Najczęstsze przestępstwa to kradzieże, zniszczenie mienia i przestępstwa narkotykowe. Najczęstsze wykroczenia związane są z nieprawidłowym parkowaniem, nadużywaniem alkoholu i zakłócaniem porządku publicznego.

Wyniki ankiet przytoczone w strategii podkreślają, iż bardzo często bezpieczeństwo w mieście jest utożsamiane z wizją miasta widzianego oczyma mieszkańców. Ponadto ponad połowa ankietowanych (52,2%) stwierdziła, iż Rzeszów jest miastem bezpiecznym, oceniając ten element na poziomie bardzo dobrym lub dobrym.

W analizie mocnych i słabych stron miasta w kontekście bezpieczeństwa strategia odnosi się tylko do zaplecza lokalowego organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne oraz do wykrywalności i poziomu przestępczości, które są oceniane słabo na tle regionu.

4.5 Podsumowanie

---

1. Problem poczucia bezpieczeństwa jest słabo zarysowany w odniesieniach prawnych. Najczęściej poruszana jest kwestia bezpieczeństwa, ale nie jego subiektywnego czynnika – poczucia bezpieczeństwa.
2. Bezpośrednie odwołania ograniczają się do wymienienia hasłowo poczucia bezpieczeństwa. Wyraźnie odczuwany jest brak nakreślenia istoty tego terminu i wskazania sposobów przeciwdziałania jego brakowi.
3. Obecnie można problem analizować za pomocą pośrednich czynników wspólnych dla poczucia bezpieczeństwa i zrównoważonego rozwoju lub strategii zapobiegania przestępczości poprzez badanie takich czynników, jak: dobrostan, spójność społeczna, zdrowie psychiczne.
4. Najnowsze dokumenty normalizacyjne na poziomie międzynarodowym i europejskim zwracają już wyraźną uwagę na problem poczucia bezpieczeństwa i wskazują go jako prawie równorzędny z fizycznym brakiem poczucia bezpieczeństwa.
5. Niestety, zakres powyższych dokumentów jest związany z zapobieganiem przestępczości i nie obejmuje zakresu poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do czynników pozakryminalnych.
6. Dokumentem, który wyraźnie sygnalizuje istotność rozwijania podejścia badawczego w zakresie poczucia bezpieczeństwa miast, a przede wszystkim przestrzeni publicznych, jest Agenda (2020). Przedstawia ona też najszerzej ujęty problem poczucia bezpieczeństwa ujęty w kontekście spójności i integracji społecznej, innowacyjności, odporności miast, bliskości i ochrony budynków.
7. W skali krajowej najistotniejszym dokumentem jest ustawa o rewitalizacji odnosząca się do problemu przestrzeni zdegradowanych. Nie porusza ona bezpośrednio problemu poczucia bezpieczeństwa, ale stanowi bazę dla jego wdrażania w programach lokalnych.
8. W skali lokalnej w odniesieniu do Rzeszowa o czynniku poczucia bezpieczeństwa wspomina najnowszy, obowiązujący do 2023 r. Lokalny Program Rewitalizacji. Jednak żaden z obowiązujących dokumentów nie odnosi się szerzej do zagadnienia i nie podaje strategii działań koniecznych w procesie rewitalizacji, dążących do poprawy poczucia bezpieczeństwa mieszkańców miasta.

5. CZYNNIKI STRESOTWÓRCZE W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ

„Zdrowie jest stanem pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia, a nie tylko brakiem choroby lub niepełnosprawności”.⁷¹

(World Health Organization [WHO], 1948, s. 1 [tłum. własne])

Stres, model stresu środowiskowego
Stresory środowiska fizycznego
Podsumowanie

---

⁷¹ W oryginale: „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”.

5.1 Stres, model stresu środowiskowego

Obserwacje codziennych zmagania prowadzą do subiektywnej konkluzji, że stres jest zły, trudny, powoduje wejście w zły nastrój, obniża ludzkie możliwości, męczy człowieka.

Profesor psychologii Sęk (2002, za: Heszen, 2013) w ramach wieloletnich badań nad stresem przeprowadziła ankietę wśród grupy zróżnicowanej pod względem wieku, wykształcenia (choć przeważały osoby z wykształceniem średnim i wyższym), przynależności społecznej. Badanie wykazało rozbieżność pomiędzy akademicką definicją stresu a jego potocznym rozumieniem. Zaledwie 12,64% odpowiedzi respondentów pokrywało się z jej akademicką formułą. Wśród nich dominowały spostrzeżenia, iż stres to stan lub reakcja o zabarwieniu negatywnym, obciążającym człowieka i prowadzącym nawet do załamania. Niektóre wypowiedzi określały go jako negatywny bodziec lub sytuację, która źle wpływa na nasze życie (Sęk, 2002, za: Heszen, 2013).

Prekursorem badań nad psychologią stresu był kanadyjski naukowiec Selye. Zdefiniował on stres jako „nieswoistą reakcję organizmu na wszelkie stawiane mu «żądanie»” (Selye, 1974/1977). Nieswoistą, ponieważ wymagającą od organizmu przystosowania się do zakłócenia, wypracowaną przez człowieka z powodu chęci powrotu do odczucia normalności. Selye zwrócił uwagę na dwoistą naturę stresu. Według niego stres jest wszechobecny, ale nie jest jedynie negatywny, może mieć pozytywne właściwości i nie należy starać się go całkiem eliminować. Dualizm natury stresu opisał pojęciami *dystres* – zły stres, ciężki, wywołujący choroby (*distress, bad stress*) i *eustres* – dobry stres (*eustress, good stress*) o właściwościach motywujących (Terelak, 1995, s. 14; Dugiel, Tustanowska, Kęcka, Jasińska, 2012). Najniższy poziom stresu utożsamiał ze stanem zupełnej obojętności fizycznej i psychicznej. Wyróżnił też pojęcie stresora i zdefiniował je jako „czynnik wyzwalaający stres” (Selye, 1974/1977, s. 138). W ramach analizy funkcji przystosowawczych opracował definicję trójfazowego ogólnego zespołu przystosowania – G.A.S. (*General Adaptation Syndrome*). Przy pierwszym zetknięciu ze stresorem następuje reakcja alarmowa. Organizm nie wykształcił jeszcze odporności na stresor i jest bardziej podatny na jego działanie. W drugiej fazie organizm się przystosowuje do działania stresora i wzrasta jego odporność. Trzecia faza jest najbardziej groźna dla organizmu. Związana jest z długotrwałym, szkodliwym działaniem stresora i powtórzeniem reakcji alarmowej, lecz na tym etapie skutki dla organizmu są nieodwracalne, następuje wyczerpanie i organizm traci umiejętność dalszej adaptacji (Selye, 1974/1977).

Literatura przedmiotu (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020) wskazuje na trzy obszary definiowania ram stresu psychologicznego. Pierwsze podejście, nazywane też bodźcowym (Heszen, 2013), opiera się na interpretacji stresu jako wynikowej zewnętrznych bodźców, sytuacji. Jak zauważają Heszen-Selińska i Sęk (2020), jego formułowanie jest potoczne, odnosi się jedynie do zaistnienia trudnej sytuacji. Zastanawia tylko, kiedy sytuacja jest trudna i dla kogo? Nie wszyscy na ten sam bodziec czy – jak określił czynnik uaktywniający stres Selye – stresor zareagują

podobnie. Ta niejednoznaczność i brak pewności wyniku wyklucza to podejście jako samodzielną metodę w redukcji stresu. Jednak jak twierdzi Sęk (2002, za: Heszen, 2013), przy określeniu charakterystycznych, obiektywnie stwierdzonych cech bodźca lub sytuacji możemy być świadomi jego typowego oddziaływania na organizm.

Drugie podejście, określane jako reakcyjne (Heszen, 2013), opiera się na analizowaniu wewnętrznych reakcji człowieka. Mocno związane z interpretacją stresu Sely'ego jako reakcji emocjonalnej, bliskie jest powszechnemu rozumieniu tego zagadnienia. W medycynie to podejście stosowane jest do dziś. Psychologowie zarzucają mu jednak nadmierną minimalizację w postrzeganiu stresu i ujmują wewnętrzne reakcje jako stan stresu będący jedną ze składowych zjawiska stresu (Heszen, 2013; Heszen-Selińska, Sęk, 2020).

Trzecie, najbardziej współczesne podejście, kieruje optykę stresu na współdziałanie i wzajemne relacje pomiędzy czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Dobrze oddaje je definicja stresu psychologicznego Lazarusa. „Stres jest to określona relacja między osobą a otoczeniem, która oceniana jest przez osobę jako obciążająca lub przekraczająca jej zasoby i zagrażająca jej dobrostanowi” (Formański, 2004, s. 55). Według Heszen (2013) najbardziej doceniana publikacja Lazarusa, której współautorką była Folkman, to *Stress, appraisal and coping* opublikowana w 1984 r. Autorzy wyraźnie podkreślają w niej wpływ kontekstu sytuacyjnego na aktywności człowieka. Wzajemną relację człowieka z otoczeniem określają mianem transakcji, Lazarus określa je mianem oceny poznawczej. Transakcje mają charakter nierozzerwalny, nie stanowią sumy poszczególnych elementów składowych (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020).

Lazarus i Folkman (1984, s. 45) tłumaczą ocenę poznawczą „jako proces kategoryzowania kontaktu [ze środowiskiem] i jego różnych aspektów w odniesieniu do jego znaczenia dla dobrostanu”⁷². Wyróżniają oni dwa poziomy oceny poznawczej: pierwotny (*primary appraisal*) i wtórny (*secondary appraisal*). W ramach oceny pierwotnej wyróżniają: nieistotną (*irrelevant*), łagodnie pozytywną (*benign-positive*) i stresującą (*stressful*). Stresującą wiążą ze stratą, zagrożeniem, wyzwaniem, krzywdą. Konsekwencją zaistnienia sytuacji stresującej jest wystąpienie oceny wtórnej i określenia, czy można, jeśli w ogóle, coś zrobić i jaki jest koszt działania. Istotną właściwością podejścia Lazarusa jest uwzględnienie w ocenie pierwotnej prywatnej, subiektywnej oceny uczestnika sytuacji (Formański, 2004), a nie chłodnej, obiektywnej kalkulacji. Koncentracja w podejściu Lazarusa opiera się na jednostce, nie na społecznym odczuciu. Najistotniejsze w tym poziomie oceny są elementy, które wpływają na dobrostan (*well-being*) jednostki. Ocena pierwotna relacji opiera się na trzech poziomach kwalifikacji: niemającym znaczenia, sprzyjająco-pozytywnym i stresującym. Relacja, transakcja stresująca wyjaśniana jest w teorii Lazarusa jako strata lub krzywda (*harm/loss*), zagrożenie (*threat*) i wyzwanie (*challenge*) (Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Strata i krzywda związane są z następstwami zaistniałej sytuacji, np. utrata bliskiej osoby, strata dóbr materialnych

---

⁷² W oryginale: „as the process of categorizing an encounter, and its various facets, with respects to its significance for well-being”.

lub wpływów, pozycji. Łączą się z uczuciami żalu i smutku. Zagrożenie i wyzwanie związane są z możliwością wystąpienia danych sytuacji w przyszłości. Zagrożenie jest kojarzone w negatywny sposób z odczuciami lęku i strachu. Wyzwanie natomiast ma podwójną konotację – związane jest z możliwością zarówno negatywnej, jak i pozytywnej transakcji. W tym przypadku oprócz negatywnych odczuć charakterystycznych dla zagrożenia występują emocje pozytywne, takie jak podekscytowanie, zapał. Po pierwotnej analizie transakcji zaistniałych lub spodziewanych następuje etap związany z reakcją obronną, objawiającą się jako działanie zapobiegawcze, eliminujące źródła powstania stresu, lub działania minimalizujące jego negatywne skutki. Ten etap związany jest ze zjawiskiem radzenia sobie ze stresem (*coping*) i należy do oceny wtórnej (Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Ocena ta może też zmienić kwalifikację oceny pierwotnej i nadać pierwszej analizie bardziej pozytywny lub negatywny charakter, wynikający już z analizy możliwości radzenia sobie z daną transakcją (Heszen, 2013).

Do podejścia relacyjnego w psychologii stresu zalicza się także teorię zachowania zasobów (*Conservation of Resources Theory* – COR) Hobfolla (Heszen-Celińska, Sęk, 2020). Sprzeciwia się on rozpatrywaniu zjawiska stresu w odniesieniu tylko do jednostki, charakterystycznemu dla teorii Lazarusa. Według niego zaistnienie zjawiska stresu i późniejsze próby jego opanowania należy rozważać w odniesieniu do jednostki, z uwzględnieniem jej kontekstu społecznego. Jak twierdzi Heszen (2013), negatywnie odnosi się także do zaproponowanej przez Lazarusa subiektywnej metody oceny relacji człowiek–otoczenie. Podejście Hobfolla jest mocniej interdyscyplinarne niż Lazarusa, nawiązuje w nim nie tylko do psychologii, ale też do wątków zaczerpniętych z antropologii, socjologii, filozofii. Opiera on spostrzeżenie zjawiska stresu na zasobach, które wyjaśnia jako „przedmioty, warunki, własności osobiste i formy energii, które albo same są wartościowe dla przeżycia, albo służą jako środek do osiągnięcia obiektów mających tę własność” (Heszen-Celińska, Sęk, 2020, s. 161). Zjawisko stresu według tej teorii może być wywołane przez przyczyny obiektywne, jak możliwość utraty zasobów, faktyczna ich utrata lub brak spodziewanych zysków z ich zainwestowania (Formański, 2004; Heszen, 2013; Heszen-Celińska, Sęk, 2020).

Powyższe podejścia stanowią teoretyczne podstawy stresu środowiskowego (*environmental stress*). Perspektywa stresu środowiskowego obejmuje istnienie składowych środowiska, które mogą negatywnie wpływać na dobrostan jednostki i mają działanie awersyjne (Bell i in., 2001/2004). Bańka (2002) elementy te definiuje jako materialne parametry środowiska występujące w formule środowiska fizycznego obok kształtowania przestrzeni i lokalizacji obiektów. Według Bańki mogą one oddziaływać na człowieka w grupie (katastrofa) lub osobno. „Bodźce prowokujące stan stresu” (Niezabitowski, 1996), nazywane stresorami, powodują reakcję organizmu człowieka, którą Bell i in. (2001/2004) nazywa stresem. Reakcja ta może występować jako zmienna pośrednicząca lub interweniująca, a za jej składowe uważa się czynniki emocjonalne, behawioralne i fizjologiczne (Bell i in., 2001/2004). Analizę komponentów fizjologicznych proponuje teoria Sely’ego zaliczana do

biologicznych koncepcji stresu (Terelak, 1995). Na składowych emocjonalnych i behawioralnych zbudowana jest z kolei teoria Lazarusa zaliczana do psychologicznych teorii stresu (Terelak, 1995; Niezabitowski, 1996). Badacze psychologii środowiskowej przyjmują wszystkie powyższe komponenty za składowe modelu stresu środowiskowego. Rozpatrują różne podłoża reakcji jako elementy współzależne, nieoddziałujące osobno, które wpływają na reakcję stresową w sposób powiązany (Bell i in., 2002/2004). Bańka (2002, s. 184) definiuje stres środowiskowy bardzo syntetycznie jako „ogólny koszt życia w destrukcyjnym środowisku fizycznym”. Dopełniając zapis teorii stresu środowiskowego, wyjaśnia, że jest to synteza prostych oddziaływań pojedynczych stresorów i kosztów poniesionych przez jednostkę.

Badacze przestrzeni: architekci, urbaniści, psychologowie środowiskowi podają odmiennie zestawione zbiory czynników stresujących w przestrzeni. Bańka (2002) do zbioru stresorów zalicza materialne parametry środowiska, takie jak: światło, hałas, wibracje, promieniowanie elektromagnetyczne, gorąco, toksyny. Psycholodzy środowiskowi Bell i in. (2001/2004) przytaczają podział opracowany przez Lazarusa i Cohena z 1997 r. Opiera się on na trzech kategoriach stresorów środowiskowych: wydarzeniach katastrofalnych, stresorach osobistych i stresorach tła. Pierwsza kategoria związana jest z wydarzeniami nagłymi, często niespodziewanymi, o szerokim spektrum i znacznej sile oddziaływania. Zalicza się do niej klęski żywiołowe, katastrofy zawinione przez człowieka, np. wybuchy nuklearne, wojny, pożary. Zaistnienie tego typu wydarzenia powoduje szczególnie w pierwszej fazie poczucie dezorientacji, bezruchu. Przy tej kategorii stresorów uaktywnia się na etapie procesu radzenia sobie ze stresem mocne poczucie wspólnoty i wsparcia społecznego.

Kategoria stresorów osobistych związana jest z utratą bliskiej osoby, chorobą, stratą pracy. Mogą one być nagłe, ale też spodziewane. Z uwagi na odczuwanie tych stresorów przez mniejszą grupę ludzi lub nawet indywidualnie nie występuje pozytywna wartość wsparcia społecznego. Siła stresorów z tej kategorii stanowi również wyzwanie dla procesów adaptacyjnych. Stresory z kategorii wydarzeń katastrofalnych i osobistych mogą też występować równolegle, np. utrata bliskich w katastrofie.

Ostania grupa stresorów wyróżniona przez Lazarusa i Cohena odnosi się do stresorów tła. Są one słabsze niż wydarzenia katastrofalne lub osobiste, wyróżniają się jednak chronicznym oddziaływaniem. Rotton (1960, za: Bell i in., 2001/2004) wyodrębnia dwie ich grupy: uciążliwości dnia codziennego związane często z rutynowymi działaniami o niskiej intensywności i stresory otoczenia. Stresory dnia codziennego mogą mieć charakter stały i nagły, łatwiej jest je wyeliminować pojedynczej osobie. Przykładami są: zajmowanie się domem, dojazdy do pracy, ale też kradzież. Stresory otoczenia związane są z globalnymi obciążeniami, takimi jak: zanieczyszczenie, hałas, zatłoczenie. Ich wyraźnie permanentny charakter i rozległy zasięg występowania uniemożliwiają ich osłabienie przez indywidualną interwencję. Długotrwałość ich oddziaływania wymaga z kolei wyraźniejszych działań adaptacyjnych.

Heszen (2013) wyodrębnia klasyfikację stresorów na podstawie ich formalnych właściwości, takie jak siła oddziaływania, lokalizacja, charakterystyka czasowa i kontrolowalność. Przedstawiony przez nią podział ze względu na nasilenie stresora w dużej mierze pokrywa się z klasyfikacją zaproponowaną przez Lazarusa i Cohen⁷³. Jako najsilniejsze są wyszczególnione wydarzenia ekstremalne, katastrofalne, o rozległym oddziaływaniu, ale w odróżnieniu od Lazarusa i Cohen, do tej grupy Heszen zalicza indywidualne doświadczenia traumatyczne, np. przemoc fizyczną czy utratę bliskiej osoby. W przypadku analizy doświadczeń o średniej sile oddziaływania Heszen opiera się na zapisach teorii koncepcji wydarzeń życiowych Holmesa i Rahe'a z 1967 r. Odnacza się ona stopniowaniem siły stresorów od najsilniejszych (jak śmierć), poprzez utratę pracy, rozwód, aż do wydarzeń, które powszednio są kojarzone z pozytywnymi emocjami, takie jak wyjazd na wakacje, ślub. Przyczyną takiej formy delimitacji tej grupy jest oparcie się na czynniku konieczności poniesienia wysiłku adaptacyjnego. Ostatnią grupą stresorów, o najlżejszym oddziaływaniu, są uciążliwości dnia codziennego (*hassles*), podobnie jak w koncepcji Lazarusa i Cohen.

Podział ze względu na lokalizację wiąże się ze stresorami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Zewnętrzne to czynniki środowiskowe, wewnętrzne, jak opisuje je Ogińska-Bulik (2009, za: Heszen, 2013), są ściśle związane z osobowością człowieka. Szczególnie podatnymi osobowościami na stresory są osobowości typu D (osobowości stresowe) z tendencją do negatywnej emocjonalności i zahamowań społecznych. Jedną z wyróżnionych charakterystycznych dla tego typu osobowości cech jest niskie poczucie bezpieczeństwa.

W perspektywie czasowej podział stresorów jest oparty na założeniach koncepcji homeostazy⁷⁴ Cannona i przewiduje występowanie stresorów ograniczonych w czasie, nazywanych incydentalnymi (według Cannona) lub ostrymi (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). W czasie działania wskazuje na takie cechy otoczenia i warunków społecznych, jak: przeludnienie, przestępczość, zagrożenie terroryzmem, złe warunki ekonomiczne, przynależność rasową, ale i poważne zagrożenia związane z chorobami cywilizacyjnymi, takimi jak np. AIDS i choroby nowotworowe.

Ze względu na kontrolowalność podział według Heszen (2013) był uzależniony od stopnia posiadanych informacji na temat stresora. Świadomość pełnej informacji określana była jako przewidywalność; delikatna, nieokreślona wcześniej ingerencja zapisana jest jako kontrolowalność instrumentalna; ostatnia, gdzie świadomie człowiek zrzuca się kontroli nad stresem, to kontrolowalność potencjalna. Zimbardo i Gerrig (2010/2012) dostrzegają znaczenie poziomu postrzeganej kontroli (*perceived control*) szczególnie w procesie radzenia sobie ze stresem. Osoby, które posiadają przekonanie o własnych możliwościach wpływania na konsekwencje zaistnienia stresora, czyli odznaczają się wyższym poziomem postrzeganej kontroli, charakteryzują się słabszym odczuwaniem stresu fizycznego i psychicznego.

---

⁷³ Lazarus i Cohen (1977) już w latach 70. opisywali podział stresorów na zjawiska katastrofalne (*cataclysmic phenomena*), wydarzenia życiowe (*changes affecting fewer persons*), zmiany, które wpływają na mniejszą grupę lub jednostki, oraz codzienne kłopoty (*daily hassles*) z podziałem na stabilne, powtarzalne i chroniczne.

⁷⁴ Pojęcie *homeostazy* według Zimbardo i Gerringa (2020/2012, s. 111) to „stałość i równowaga warunków wewnętrznych organizmu” lub stała tendencja do przywracania i utrzymywania tej równowagi (Sillamy, 1989/1994)

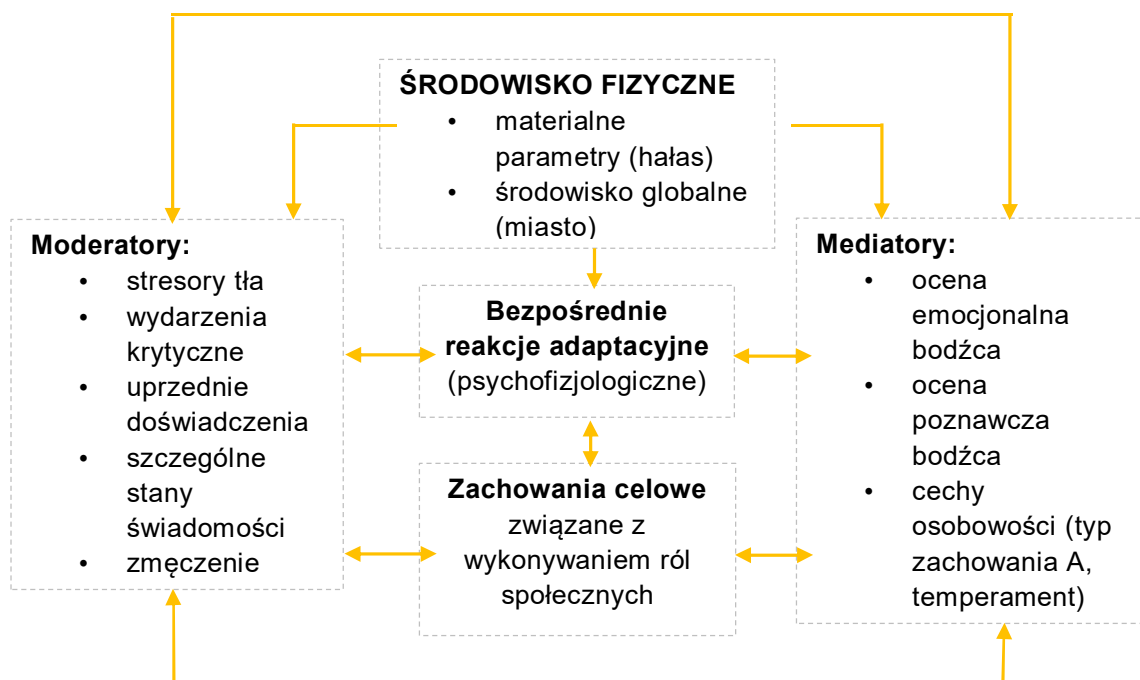

Według psychologicznego modelu stresu środowiskowego człowiek ma umiejętność oceniania stopnia wpływu na organizm destrukcyjnych właściwości bodźców środowiskowych (Bańka, 2002). Warunki środowiska wpływają na reakcję stresową człowieka z takim nasileniem, jak percepcja i procesy oceniające danej jednostki odbierają stresogenność tych warunków. Bodźce środowiskowe wpływają również na jednostkę proporcjonalnie do jej reakcji w odniesieniu do cech środowiska, jak i wielkości posiadanych zasobów, które regulują proces radzenia sobie ze stresem.

W związku z powyższym pomiędzy destrukcyjnymi, stresogennymi czynnikami środowiska a reakcją jednostki na nie zachodzą procesy moderujące za pomocą zmiennych modyfikujących i procesy mediujące z udziałem zmiennych pośredniczących (rys. 5.1.1). Moderatorami mogą być czynniki fizjologiczne (np. wyczerpanie organizmu) i psychologiczne (np. doświadczenie wcześniej podobnej sytuacji). Mediatorami są procesy poznawcze i oceniające, oparte na kontroli jednostki nad bodźcem, jej reakcji emocjonalnej na niego i cechach osobowościowych jednostki (Bańka, 2002).

Rysunek 5.1.1

Psychologiczny model stresu środowiskowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bańka (2002, s. 186).

5.2 Stresory środowiska fizycznego

Definicja psychologii środowiskowej opracowana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (*American Psychological Association – APA*) grupuje stresory środowiska fizycznego jako stresory środowiskowe, zmienne projektowe,

projekty technologii i szersze właściwości otoczenia środowiska fizycznego (tab. 5.2.1) (APA, b.d.).

Tabela. 5.2.1

Stresory środowiska fizycznego, podział według APA

Grupa	stresory
Stresory środowiskowe	<ul style="list-style-type: none"> – hałas – zatłoczenie – zanieczyszczenie powietrza – temperatura
Zmienne projektowe	<ul style="list-style-type: none"> – oświetlenie
Projektowanie technologii	<ul style="list-style-type: none"> – ergonomia
Szersze właściwości otoczenia	<ul style="list-style-type: none"> – rozplanowanie kondygnacji – wielkość budynków – lokalizacja budynków – bliskość natury

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APA (b.d.).

Takie uformowanie grup stresorów wyraźnie podkreśla rozległość wpływu projektantów różnych dyscyplin na ukształtowanie krajobrazu stresogenności środowiska fizycznego. W ramach czwartej grupy wyodrębniono jako czynniki stresogenne właściwości środowiska zbudowanego zależne od jakości i sposobu formowania układów przestrzennych.

Tabela 5.2.2

Stresory środowiska, podział według Bańki

Grupa	stresory
Stresory środowiskowe	<ul style="list-style-type: none"> – oświetlenie – hałas – drgania i wibracje – warunki klimatyczne – ciepło – substancje chemiczne – promieniowanie i pole elektromagnetyczne
Przestrzeń personalna	<ul style="list-style-type: none"> – zaburzony podział terytorialny, naruszenie tego podziału – zatłoczenie – brak poczucia prywatności

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bańka (2002).

Psycholog środowiskowy Bańka (2002) wydzieliła dwie grupy stresorów środowiska (tab. 5.2.2.). Pierwsza grupa to stresory środowiskowe wynikłe z ekstremów pogodowych i klimatycznych oraz zanieczyszczeń środowiska i

uciażliwości środowiskowych. W drugiej grupie koncentruje stresory personalne, związane z intensywnością i zatłoczeniem, gradacją własności przestrzeni i łączącym się z nią poczuciem prywatności. Nie wydziela czynników strukturalnych jako odpowiedzialnych za stres środowiskowy.

Na potrzebę dokładniejszego zbadania środowiska zbudowanego jako źródła stresu psychologicznego poprzez analizę interakcji pomiędzy przestrzenią zbudowaną a procesami behawioralnymi zwracał uwagę na początku lat 80. XX w. Zimring (1982). Podobne przekonanie wyraził Niezabitowski (1996), który zauważył dysproporcje w poziomie badań czynników fizykalnych, nazywanych przez Bańkę (2002) materialnymi parametrami środowiska, w odniesieniu do strukturalno-przestrzennych.

Psychologiczny model stresu środowiskowego uwzględnia oddziaływanie układów przestrzennych jako elementów środowiska fizycznego na indywidualne lub grupowe (społeczne) reakcje psychofizjologiczne człowieka. Komponenty pośredniczące w emanacji środowiska fizycznego na człowieka w postaci moderatorów lub mediatorów też mogą być składowymi środowiska zbudowanego. Niezabitowski (1996) sygnalizuje możliwą kwalifikację stresorów przestrzeni zbudowanej do wszystkich kategorii w ogólnej klasyfikacji czynników stresujących (zob. podział według Lazarusa i Cohena na katastrofy, stresory osobiste i stresory tła z podgrupami stresorów dnia codziennego i stresorów otoczenia). Równoległe stwierdza, że kategorią obejmującą swoim zakresem największą ilość stresorów środowiska zbudowanego jest kategoria stresorów otoczenia (*ambient stressors*), która należy do stresorów tła. Przynależą do tej grupy bodźce o długotrwałym czasie występowania i niskim lub umiarkowanym natężeniu oddziaływania (Niezabitowski, 1996; Bell i in., 2001/2004).

Niezabitowski (1996) wyznaczył dziewięć wymiarów, według których można klasyfikować stresory struktur przestrzennych:

- łatwość identyfikacji bądź zauważalność,
- rodzaj dostosowania się, radzenie sobie ze stresem,
- wartość zdarzeń,
- stopień kontroli,
- przewidywalność,
- konieczność i ważność,
- związek z ludzkim działaniem (proces zależny lub nie od człowieka),
- czas trwania i okresowość,
- intensywność.

Łatwość identyfikacji i niezauważalność Niezabitowski (1996) związał z procesem przyzwyczajania się. Na podobną prawidłowość zwrócił uwagę Zimring (1981, 1982). Według niego ludzie na co dzień nie zauważają cech przestrzeni zbudowanej i traktują ją obojętnie, jak powietrze. Zmianę w postrzeganiu przestrzeni i dostrzeżenie jej cech wywołują dopiero odczucia krzywdy, dyskomfortu, przyjemności lub zachwyty wzbudzone przez składniki tej przestrzeni.

Wymiar dostosowywania się i radzenia sobie ze stresem (*coping*) związany jest ze strategiami poznawczymi i behawioralnymi, szeroko opisanymi przez Sely'ego

(1974/1977) w teorii ogólnego zespołu przystosowania (G.A.S.). Radzenie sobie ze stresem pomaga redukować negatywne skutki stresu, emocje, konflikty i zachodzi w sytuacjach, które są zbyt wymagające i obciążające zasoby człowieka. Zimbardo i Gerrig (2010/2012, s. 814) opisują radzenie sobie jako „[p]roces postępowania z wymaganiami wewnętrznymi lub zewnętrznymi, które są postrzegane jako zagrażające lub przeciążające jednostkę”. W warunkach szczególnego, długotrwałego i powtarzającego się obciążenia stresorami, jak przypomina Niezabitowski (1996), może zachodzić zjawisko wyuczonej bezradności (*learned helplessness*). Objawia się ono zahamowaniem reagowania na przykre bodźce. Taki brak reakcji często jest tłumaczony wcześniejszymi doświadczeniami, na które jednostka nie miała wpływu (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012).

Wyuczona bezradność wiązana jest też ze zjawiskiem kontroli wyszczególnionym przez Niezabitowskiego jako jeden z wymiarów klasyfikacji stresorów struktur przestrzennych. Jednostka bez poczucia kontroli nad sytuacją traci chęć do wprowadzania zmian i inicjatywę podejmowania prób zmiany sytuacji (APA, b.d.). Kontrola utożsamiana jest z władzą, tutaj z posiadaniem mocy, możliwością wpływu na zdarzenie, sytuację, zachowania, ludzi oraz możliwością modyfikacji, a nawet eliminacji stresora (Niezabitowski, 1996; APA, b.d.). Evans i Cohen (1987) wyróżniają dwa typy kontroli: psychologiczną (oceniającą), odnoszącą się do indywidualnej dyspozycji i osobistych zasobów jednostki, oraz kontrolę odnoszącą się do instrumentalnych możliwości wywierania wpływu na zdarzenie. W drugim przypadku kontrola związana jest z cechami zmiennej sytuacyjnej.

Słabo kontrolowane stresory o przewlekłym czasowo charakterze wstępowania ze względu na związane z nimi zjawisko stopniowego niezauważania i możliwość przyzwyczajania się są najgroźniejsze dla zdrowia człowieka (Evans, Cohen, 1987).

Wymiar wartości zdarzenia wyjaśniany jest poprzez percepcję stresu jako złego i dobrego, czyli dystresu (*distress*) i eustresu (*eustress*), pojęć wprowadzonych przez Sely'ego (1974/1977). Evans i Cohen (1987) w opisie tego wymiaru podkreślają, że niezależnie od tego, czy ktoś traci, czy zyskuje, obciążenie reakcją stresową może być znaczące.

Wymiar przewidywalności według Niezabitowskiego (1996) pozwala na przygotowanie się na wystąpienie stresora. Heszen (2013) wiąże przewidywalność z kontrolowalnością i poziomem świadomości pełnej informacji. Evans i Cohen (1987) stwierdzają, że zdarzenia o jednolitym charakterze, których rozkład np. czasowy znamy lub możemy przewidzieć, są łatwiejsze w odbiorze od tych, które nas zaskakują.

Wymiar konieczności związany jest z ustaleniem hierarchizacji ważności stresorów oraz umiejętnością opartą na subiektywnej ocenie stresorów, związanej z ich selekcjonowaniem i odrzucaniem. Wykształcenie, posiadanie powyższych umiejętności według badań Bauma i współpracowników zmniejszało podatność na obciążenie stresem (Bell i in., 2001/2004).

Ocena stresora będzie zależna też od związku lub jego braku z ludzkim działaniem. Jeśli w ocenie uczestnika przestrzeni stresor ma niezależny charakter od jego działań i w związku z tym nie przypisuje sobie on odpowiedzialności za jego

występowanie, może to wpłynąć na ocenę tego stresora i będący jego następstwem proces radzenia sobie z nim (Evans, Cohen, 1987). W opinii autorki może nastąpić zmiana oceny osobistego wpływu na występowanie stresora. Cohen podała przykład zanieczyszczenia powietrza jako stresora niezależnego w opinii większości od działań osobistych, tylko od przemysłu. Po ponad 30 latach od tej publikacji mogła nastąpić zmiana percepcji zanieczyszczenia i zauważenie silniejszych związków z postępowaniem jednostki.

Przedostatni wymiar, jaki wymienił Niezabitowski, to czas trwania i okresowości. Szeroko omawiany podział opiera się na stresorach incydentalnych i chronicznych (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012; Heszen, 2013). Uzupełnia go spojrzenie Evansa i Cohena (1987). Ze względu na czas trwania wprowadzają oni dwa wymiary stresorów: trwanie związane z wcześniejszą osobistą historią i długość obecnie występującego obciążenia. W związku z wymiarem czasu opisują oni pojęcie okresowości. Kojarzą ją z regularnością, przewidywalnością i ciągłością (stresory dyskretne, np. wydarzenia życiowe, i stresory ciągłe, np. zanieczyszczenie).

Finalnym wymiarem przywołanym przez Niezabitowskiego jest intensywność. Podstawowym odniesieniem dla niej jest trójpodział Lazarusa i Cohena (Bell i in. 2001/2004) od najintensywniejszego, najmocniejszego stresu w kategorii katastrof, po stresory silne w kategorii stresorów osobistych i znacznie słabsze stresory tła. Bańka (2002), odnosząc się do siły oddziaływania stresorów środowiskowych, wspomina o czynniku nowości bodźca jako najmocniej wpływającym na organizm człowieka. Określa, że najczęściej wybieranym środowiskiem są obszary o umiarkowanej sile oddziaływania lub silnie pobudzające, ale z możliwością kontroli, umożliwiające wycofanie się w strefach wyciszających. Niepożądane są obszary charakteryzujące się monotonią i brakiem stymulacji. Zachęcają one do poszukiwań większej intensywności, w tym do eksploracji środowisk niebezpiecznych. Z kolei nadmienia on, że wysoka intensywność, która nie daje wyboru zmiany miejsca, zmusza do opuszczenia obszaru. Przykładem mogą być bary, gdzie właściciele planują dużą zmienność klientów i stymulują intensywność miejsca światłem i głośną muzyką.

Pomiarem zależności pomiędzy intensywnością bodźców fizycznych a rozległością doświadczeń zmysłowych zajmuje się psychofizyka (Zimbardo, Gerrig, 2010/2012). Zadaje ona pytanie o to, jaki powinien być minimalny próg stymulacji danym bodźcem, aby wywołać wrażenie zmysłowe (badanie progu absolutnego). Bada ona w tym celu zależność pomiędzy skalą odbioru bodźca a kolejnymi poziomami jego intensywności – od niskiej do wysokiej (analiza funkcji psychosomatycznej). Poziom minimalnej intensywności bodźca potrzebny do jego detekcji jest zmienny nawet dla tej samej osoby i zależy np. od poziomu zmęczenia i koncentracji. Psychofizyka jest dziedziną psychologii, która odnosi się do modalności zmysłowej, czyli najszersza jej aplikacja będzie miała miejsce w przypadku analizy stresorów tła.

Czytelną właściwością stresorów strukturalno-przestrzennych jest ich niejednokrotne występowanie w dwubiegunowym układzie. Takie stresory, jak otwartość, przejrzystość, niedostępność, bliskość, złożoność przestrzeni, posiadają

swoje odpowiedniki w postaci antonimów. Taką zależność opisał w swojej pracy Czyński (2006). Wartości przeciwstawne, o mocnym ekstremalnym charakterze, narzucone użytkownikowi przestrzeni, mają właściwości stresogenne (tab. 5.2.3). Czyński zwrócił uwagę na istotę doboru odpowiedniej miary i wagi opozycyjnych czynników przez projektantów. Jednoznaczne przesunięcie nasilenia danej cechy w stronę jednego z biegunów prowadzi do odczuwania przez użytkowników przestrzeni niedoboru wartości przeciwstawnej. Rolą projektanta jest według Czyńskiego (2006) odpowiednie zbalansowanie w przestrzeni zbudowanej opozycyjnych czynników.

Tabela 5.2.3

Stresory środowiska fizycznego, podział według Czyńskiego

Grupa	Stresory przeciwstawne, opozycyjne	
Stresory przestrzenne (strukturalne)	Stresory opozycyjne, przeciwstawne	
	– otwartość przestrzeni	– zamkniętość przestrzeni
	– przejrzystość barier	– brak przejrzystości barier
	– niedostępność	– dostępność
	– bliskość przestrzenna	– zdystansowanie
	– złożoność, labiryntowość	– pustka
	– stłoczenie	
	– przegęszczenie	
Stresory społeczne	– za gęsto/za pusto	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czyński (2006).

Na podstawie powyższych zestawień stresorów środowiska fizycznego autorka opracowała zestawienie zbiorcze będące podstawą dalszych badań (tab. 5.2.4).

Tabela 5.2.4

Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej – zestawienie zbiorcze

Grupa	Stresory	
Stresory środowiskowe	<ul style="list-style-type: none"> – hałas, drgania i wibracje – zanieczyszczenie powietrza – temperatura – substancje chemiczne – promieniowanie i pole elektromagnetyczne – oświetlenie 	
Stresory przestrzenne	– otwartość przestrzeni	– zamkniętość przestrzeni
	– przejrzystość barier	– brak przejrzystości barier

	<ul style="list-style-type: none"> – niedostępność – bliskość przestrzenna – złożoność, labiryntowość – rozległość 	<ul style="list-style-type: none"> – dostępność – zdystansowanie – pustka – zawężenie
	<ul style="list-style-type: none"> – zaburzony podział terytorialny, naruszenie tego podziału – wzmocnienie celu – stłoczenie, przegęszczenie, intensywność – brak poczucia prywatności – forma, materiał, kolor 	
Szersze właściwości otoczenia	<ul style="list-style-type: none"> – wielkość budynków – lokalizacja budynków – bliskość natury 	
Stresory społeczne	<ul style="list-style-type: none"> – opanowanie przestrzeni przez grupę społeczną – lęk przed przestępczością 	
Stresory związane z zarządzaniem	<ul style="list-style-type: none"> – zaniedbanie, zanieczyszczenie przestrzeni 	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APA, (b.d.), Bańka (2002), Czyński (2006).

Stresory środowiskowe

Hałas

„Hałasem określa się wszelkie niepożądane, nieprzyjemne, dokuczliwe, uciążliwe lub szkodliwe drgania ośrodka sprężystego oddziaływujące za pośrednictwem powietrza na narząd słuchu i inne zmysły oraz elementy organizmu człowieka” (Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy [CIOP-PIB], b.d.). Jak twierdzą Bell i in. (2001/2004), specyfika hałasu polega na tym, iż niepożądane i nieprzyjemne są dźwięki niechciane i niespodziewane, a nie wszystkie dźwięki głośne, charakterystyczne, wysokie. Jednym z najważniejszych psychologicznych skutków hałasu jest przykrość; powoduje u ludzi poirytowanie i zniecierpliwienie. Szczególnie przykry jest hałas przerywany i nieprzewidywalny. Podkreśla ten fakt również Bańka (2002). Największą uciążliwość hałasu przypisuje on dźwiękom udarowym, nierytmicznym, niesystematycznym, oddziałującym nagle na niezaadaptowany do nich organizm. Znacznie łagodniej odbierany jest hałas stały i przewidywalny. Istotne w rozpatrywaniu hałasu jest jego tło akustyczne. Jeśli uciążliwy dźwięk występuje na tle innych przysłaniających go dźwięków, odczucie uciążliwości jest znacznie mniejsze (Bell i in., 2001/2004). Mimo iż hałas, jak twierdzą Bell i in., nie jest tak obezwładniająco oddziałującym stresorem, to jego długofalowe działanie prowadzi do nadmiernego pobudzenia, stresu, mniejszej uwagi i ograniczeń behawioralnych.

Oświetlenie

Jak twierdzi Bańka (2002), niedostateczne oświetlenie powoduje nie tylko ograniczoną widoczność, ale też frustrację emocjonalną i uniemożliwia wykonywanie zadań. Jako bardziej sprzyjające i zgodne z naturą człowieka jest oświetlenie światłem naturalnym. Jak wykazują badania, osiąga ono znaczną przewagę na odbiórem oświetlenia sztucznego w zakresie psychicznego komfortu, odczuwania przyjemności, zdrowia ogólnego i wzroku (Boyce, 2003, za: Gentile, b.d.). Dodatkowo, jak wyszczególnia Gentile, światło dzienne (*daylight*) wpływa na redukcję stresu i wzrost odporności, redukcję odczuwanie bólu, powoduje wzrost produktywności i umiejętności uczenia się. Z kolei oświetlenie światłem sztucznym może być mocnym stresorem środowiskowym. Jest ono rozpatrywane jako problem zanieczyszczenia światłem. Międzynarodowa Unia Astronomiczna ([IAU], b.d.) wyszczególnia w tym zakresie smog świetlny niekorzystny dla środowiska, światło niepożądane i olśnienie. Te dwa ostatnie czynniki mogą znacząco wpływać na stany emocjonalne w środowisku miejskim. Światło niepożądane, inaczej przeszkadzające lub – jak określa je Michałek (2012) – irytujące, nadmiernie oddziałuje na organizm człowieka. Przywołuje on zapis z normy PN-EN 12464-2⁷⁵: „światło przeszkadzające to światło niepożądane, które z powodu niewłaściwych w danej sytuacji cech ilościowych, kierunkowych lub spektralnych powoduje irytację, niewygodę widzenia, odwracanie uwagi lub redukcję widzenia istotnych informacji” (Michałek, 2012, s. 136). Ten typ światła został uznany za zakłócający okołodobowy rytm u ludzi. Z kolei olśnienie w wyniku wywołania znacznych kontrastów powoduje nagłe zaburzenie widzenia. Michałek określa je jako najmocniej wpływające na bezpieczeństwo. Może ono także wpływać na niedobór widzenia w sytuacjach niebezpiecznych i na brak możliwości rozpoznania innych osób. Istotna jest też barwa światła. Światło o chłodnej niebieskiej barwie będzie oddziaływać pobudzająco na nasz organizm – szczególnie niepożądany efekt w porze nocnej. Dodatkowo powoduje konkretne skutki fizyczne jak ograniczenie produkcji melatoniny.

Szczegółnej wrażliwości na oświetlenie są poddane osoby wrażliwe wzrokowo z epilepsją i ze spektrum autyzmu. Mocno stresujące jest dla nich oświetlenie drgające, np. fluorescencyjne. Zalecane są regulacje oświetlenia zarówno dziennego, jak i sztucznego (Mostafa, 2021). W przestrzeni zurbanizowanej szczególnie mocnymi źródłami światła, często ze zmiennym natężeniem, są reklamy świetlne.

Niedobory oświetlenia ulic są jedną z najczęstszych przyczyn braku poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej. Jak podkreśla DiAP (2007), brak aktywności w przestrzeni może być rekompensowany przez dobrze zaprojektowane oświetlenie, które zapewni redukcję rozdrażnienia, podenerwowania i strachu. Dobry poziom oświetlenia zniechęca do zachowań antyspołecznych i kryminalnych i jest rozpatrywany jako jeden ze środków w podejściu do wzmacniania celu (*target hardening*).

---

⁷⁵ Światło i oświetlenie -- Oświetlenie miejsc pracy -- Część 2: Miejsca pracy na zewnątrz (PN-EN 12464-2:2008).

Drgania, wibracje

Problem drgań jako stresora środowiskowego poruszył Bańka (2002). Uznaje je przede wszystkim za szkodliwe i powodujące ogólną dezorientację organizmu. Jako szczególnie szkodliwe wymienia przeciążenia, a przede wszystkim przeciążenia na linii stopy–głowa. Naruszają one zmysł wzroku, receptory kinestetyczne, błędnik i zmysł skórny. Konsekwencją tych oddziaływań jest ogólna dezorientacja organizmu, zaniepokojenie i zaburzenia zachowania.

Zanieczyszczenie

Zagadnienie zanieczyszczenia powietrza w kontekście odczuwania sytuacji stresujących poruszyli Bell i in. (2001/2004). Zwrócili oni uwagę, iż zanieczyszczenia, odór są zjawiskami, do których człowiek wykazuje słaby poziom przystosowania. Ludzie nawet dłużej mieszkający w takich warunkach zwracają uwagę tak samo na odczuwanie obciążenia jak ludzie o krótkim czasie przebywania w danej przestrzeni. Istotne jest, iż zanieczyszczenie powietrza wpływa na siłę odczuwania sytuacji stresujących. Tutaj Bell i in. (2001/2004) powołują się na badania przeprowadzone w Los Angeles, gdzie m.in. zanieczyszczenie powietrza było wykazane jako istotny predyktor dystresu. Z drugiej strony zanieczyszczenie jest mocniej odczuwane, jeśli jesteśmy poddani działaniu sytuacji stresującej (Bell i in., 2001/2004).

Klimat

Bańka (2002) oraz Bell i in. (2001/2004) zwracają uwagę na wpływ klimatu na odczucia behawioralne, choć przyznają, że jest to temat bardzo złożony. Rozpatrujemy tu nie tylko wpływ ciepła, ciśnienia atmosferycznego, wiatru, ale i nagłe stany pogodowe, jak burze, wyładowania atmosferyczne. Skrajne przypadki zachowań i pobudzenia behawioralnego odczuwamy w wyniku zmiany temperatury otoczenia. Bańka (2002) zauważa, iż przebywanie organizmu w stanie wyższych temperatur początkowo ma pozytywny wpływ na organizm w postaci pobudzenia behawioralnego. Podstawowym problemem przestrzeni miejskiej jest występowanie wyspy ciepła. Bell i in. (2001/2004) przywołują z kolei podejścia w krajach narażonych na silne wiatry, gdzie wydarzenia przestępcze są łagodniej traktowane, jeśli stwierdzono ich wystąpienie w czasie znacznego nasilenia wiatru.

Stresory przestrzenne

Otwartość/zamkniętość przestrzeni

Stresogenność przestrzeni miejskiej będzie uwarunkowana również stopniem otwarcia i zamknięcia wnętrza. Jak podkreśla Lewicka (2012, s. 205): „[z]amkniętość może być źródłem relaksu i poczucia bezpieczeństwa, ale też klaustrofobii i nudy, otwartość zaś źródłem ekscytacji i zainteresowania, ale również przestymulowania, irytacji i niepokoju”.

Tuan (1977/1987) odnosi się do postrzegania przestrzeni w świecie zachodnim jak do symbolu wolności. Postrzeganie to określa podejście do rozumienia stopnia zwartości wnętrza. Jak konstatuje Tuan (1977/1987), otwarcie to wolność, ale też ekspozycja na zagrożenie. Otwarta przestrzeń, która jednak nie ma śladów

użytkowania, jest pusta i potrzebuje reakcji. Zamknięta przestrzeń staje się z kolei miejscem z ustalonymi nawykami użytkowania. Odbieranie otwartej przestrzeni z perspektywy zamkniętego wnętrza przepełnia nas odczuciem ogromu miejsca poza strefą, w której przebywamy.

Wejchert (1984) także przypisuje otwarciu i zamknięciu odpowiednie stany emocjonalne. Według niego wnętrza krajobrazu miejskiego mogą wywoływać rozbieżne emocje: „[s]ą one mniej lub więcej czytelne, mają różne wielkości, wywołują też różnorodne napięcia i wrażenia” (Wejchert, 1984, s. 142). Wyróżnia on oprócz formalnej typologii wnętrz typologię uzależnioną od doznań obserwatora. Dzieli wnętrza na obojętne i kierunkowe, z dookreśleniem wnętrz agresywnych. Przy wnętrzach obojętnych podkreśla rolę otwarć. Ich brak zróżnicowania względem siebie, osłanianie widoku na przestrzeń zbliżoną charakterem jest elementem wspomagającym obojętny emocjonalnie charakter wnętrza, niebudzący żadnych napięć. Niestety, tego typu wnętrza, jeśli pozbawione są drobnych napięć poprzez wprowadzenie elementów zielonych, zróżnicowanego rysunku podłogi, będą się powtarzać w miejskim krajobrazie i mogą wywołać wrażenie niepożądanego monotonii.

Pod kątem wzbudzania mocnych doznań emocjonalnych wyróżnia Wejchert (1984) dwa typy otwarć, w tym specyficzny układ szeregu otwarć kierunkowych charakterystyczny dla placów gwiazdzystych. Uwaga obserwatora skierowana w wielu kierunkach jednocześnie wywołuje odczucie niepokoju. Typem otwarcia stresującego jest także otwarcie z kierowaniem wzroku na narożnik budynku. Wzrok zderza się z ostrą krawędzią budynku i jest zmuszony do rozszczepienia koncentracji uwagi na dwóch kierunkach. Pozytywną rolę otwarć zauważa Lorens (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2014). Stwierdza on, iż w przypadku wnętrz zamkniętych, małych, mogących wytworzyć uczucie klaustrofobii, otwarcia, prześwity pełnią rolę uwalniającą od poczucia zniewolenia.

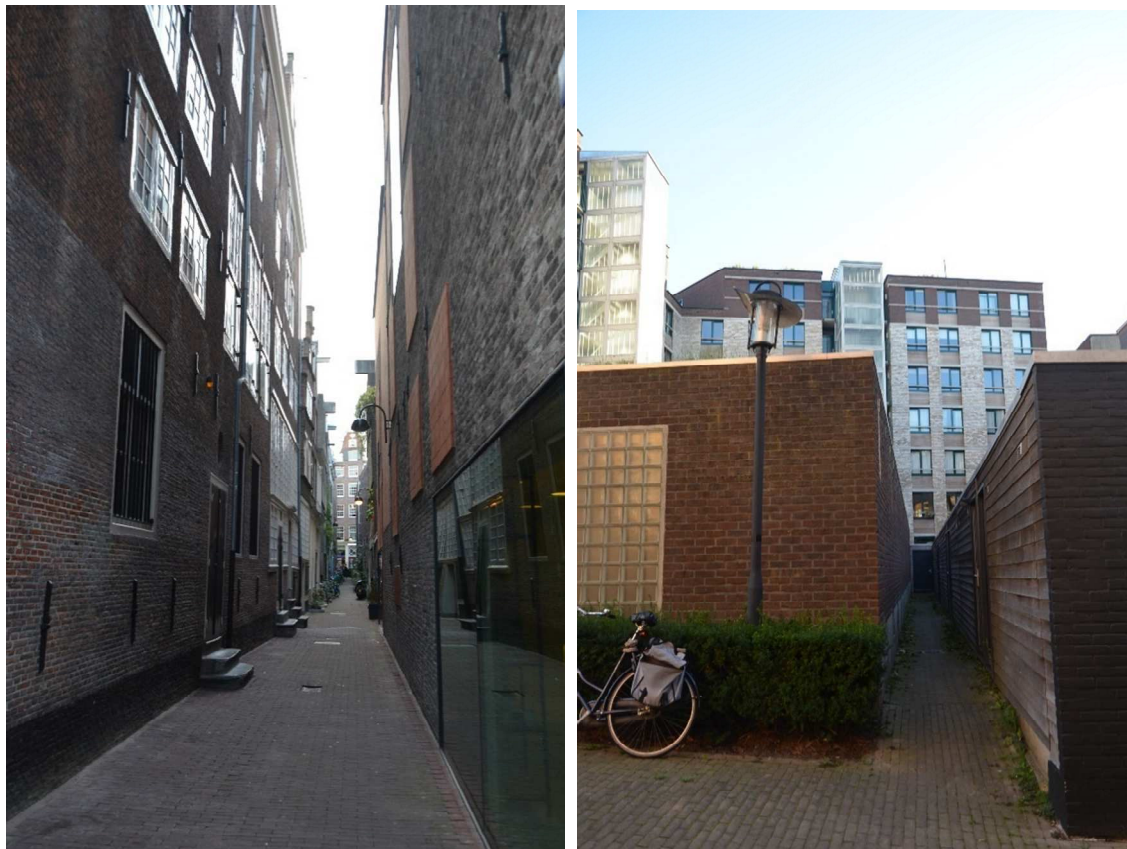
Sumlet (2018) wyróżnia trzy typy odczuwania zamknięcia przestrzeni. Są to zamknięcia związane z kształtem, charakterystyczne dla przestrzeni z niskim współczynnikiem widoczności nieba SVF (*sky view factor*), właściwym dla wnętrz z dominacją wymiaru pionowego, tzw. wertykalnym typem zamknięcia. W takim wnętrzu doznajemy uczucia przytłoczenia nadmierną wysokością ścian urbanistycznych. Drugim typem są wnętrza wzmagające poczucie ograniczenia, wnętrza z fizycznie odczuwaną bliskością ścian (rys. 5.2.1). Ostatni typ wnętrza według Sumleta prowadzić może do poczucia zamknięcia i jest on związany z ograniczeniem dróg ucieczki.

Szczególnym przypadkiem właściwym do analizy stresogenności zamknięcia i otwarcia są osiedla zamknięte (*gated community*). Jak podaje Jakubiak (2023), ich obecność w strukturach miast wynika z nakładających się na siebie zjawisk globalizacji, ponowoczesności i postsocjalizmu. Gądecki (2009) podkreśla, iż potrzeba bezpieczeństwa jest decydująca przy wyborze osiedla zamkniętego jako miejsca zamieszkania. Potrzeby prestiżu, wizerunku połączonego z estetyką i formowania się klasowości wymieniane są na odleglejszych pozycjach. Analizując ten układ osiedli od strony poczucia bezpieczeństwa, Lewicka (2012) zwraca uwagę na różnice w ich postrzeganiu przez mieszkańców tych osiedli i osoby z zewnątrz.

Samo postrzeganie bezpieczeństwa przez mieszkańców w większości przypadków jest na wyższym poziomie niż osób z osiedli otwartych.

Rysunek 5.2.1

Przykład wewnątrz wzmagających poczucie ograniczenia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam.

Jakubiak (2023) podkreśla, iż w ostatnich latach dominuje tzw. infrastruktura bezpieczeństwa, charakterystyczna dla osiedli zamkniętych, w postaci wysokich płotów, gęstej wysokiej zieleni, murów, a także ścian budynków w przypadku miejskich kondominiów. Wstęp jest kontrolowany z pomocą szlabanów, zamykanych furtek z instalacją przywoławczą, monitoringu i ochrony osobowej w postaci stróżów kontrolujących wejścia. Reakcje na ten typ zabezpieczeń są różne. Z jednej strony mieszkańcy z osiedli otwartych źle oceniają tzw. infrastrukturę bezpieczeństwa. Obecność tych elementów w ich otoczeniu określają jako izolującą fizycznie, dezintegrującą przestrzennie i społecznie. Ptak i Serafin (2017) na podstawie przeprowadzonych badań określają hierarchię elementów infrastruktury bezpieczeństwa zależną od odczuwalnego stopnia zamkniętości. Podają, iż najmocniej odczuwany stopień zamkniętości charakterystyczny jest dla wysokich ogrodzeń i ogrodzeń nieprzeziernych oraz zamkniętych bram i furtek, wejść z weryfikacją wchodzącego. Jako średnio wpływające na stopień zamknięcia respondenci określili ogrodzenia transparentne, obecność stróża, furki otwarte, ale z możliwością zamknięcia, szlabany, system oznaczeń informujący o zakazie wjazdu, systemy monitoringu i niskie ogrodzenia. Najłagodniej oceniono ogrodzenie w formie

żywoplotu, otwarte wjazdy i symboliczne wydzielenie przestrzeni. Powyższe zestawienie sugeruje ocenę osiedli zamkniętych, stopnia ich izolacji, wyłączenia z przestrzeni miejskiej zależną od oceny stopnia zamkniętości, różną dla poszczególnych realizacji (Ptak, Serafin, 2017). Jednak poczucie bezpieczeństwa mieszkańców osiedli zamkniętych sami oni oceniali powyżej 85%. Badania Zaborskiej (2007) dowodzą, iż połowa respondentów preferowałaby zamieszkanie w osiedlu zamkniętym, a jedna czwarta – w osiedlu otwartym i półotwartym. Dodatkowo Zaborska do badań włącza zrealizowane w podwrocławskich Siechnicach „Osiedle Błękitne”, oparte na regułach CPTED. Porównanie trzech osiedli wrocławskich – otwartego, zamkniętego i zrealizowanego na zasadach CPTED – pozwoliło na uzyskanie wyników badań świadczących o lepszym poziomie poczucia bezpieczeństwa w osiedlu zamkniętym i opartym na CPTED niż osiedlu otwartym. Z kolei konkurencyjny predyktor, jak zaufanie do sąsiadów i stosunki sąsiedzkie, był lepiej oceniany w osiedlu otwartym i opartym na CPTED. Za perspektywiczne podejście w ramach tworzenia osieli bezpiecznych nie w formie wydzielonych fortec, ale opartych na programach stworzonych na bazie podejścia CPTED, uważa także Tobiasz-Lis (2011).

Trudno jednoznacznie określić granicę pomiędzy stresogennością układów z cechami zamknięcia i otwarcia. Tuan (1977/1987) reprezentuje pogląd, iż doświadczanie obu form jest potrzebne. Człowiek potrzebuje obu emocji wywołanych różnie określoną przestrzenią wolności, wyzwania, przygody i przeciwstawionym im bezpiecznym schronieniem. Nie wyróżnia on poczucia bezpieczeństwa jako jedyne go wyznacznika ewaluacji obu przeciwstawnych układów. Zauważa jedynie, że osoby z fobiami przestrzennymi mogą wyraźnie preferować określone układy. Konstatacja profesor Lewickiej (2012) jest bardzo zbliżona. Nie akcentuje ona opozycyjności w układzie zamkniętość–otwartość, lecz bardziej skłania się do zauważenia w tym zestawieniu współzależności. Podsumowuje, iż „dobra architektura potrafi umiejętnie oscylować między tymi dwoma rodzajami emocji, zamykając to, co zamknąć trzeba, a otwierając to, co nie powinno być zamknięte” (Lewicka, 2012, s. 205). Jak podkreśla, architektura powinna łączyć oba rodzaje wnętrz poprzez wyszczególnienie gradacji przejścia pomiędzy nimi w postaci odpowiednio zredagowanych przestrzeni prywatnych, półprywatnych, półpublicznych i publicznych.

Przejrzystość/brak przejrzystości barier

Cecha przejrzystości elementów strukturalnych reguluje stopień otwartości/zamkniętości barier przestrzennych. Rozległe do zagadnienia przejrzystości w kontekście poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni odnosi się profesor Czyński (2006). Pozornie wydaje się zasadne rozpatrywanie przejrzystości i jej braku jako antonimów. Czyński nakreśla jednak dwie skrajne sytuacje o różnym poziomie stresogenności. Pierwsza to skrajny stres osoby, która doznaje jednocześnie zamknięcia i braku schronienia. Sytuacja dotyczy osoby znajdującej się w szklanej przestrzeni otwartej na widok publiczny. Zupełnie inaczej zarysowuje się sytuacja o znacznie niższej stresogenności, gdzie ta sama

architektura umieszczona jest w innym kontekście, w przestrzeni naturalnej, bez obserwatorów zewnętrznych. W sytuacji określonej jako „widzieć i być widzianym” (Czyński, 2006, s. 93) przejrzystość przegród odbiera nam poczucie schronienia, osłonięcia, ludzkim zachowaniom – przestrzenną identyfikację. W tak określonej przestrzeni obserwator staje się również obserwowanym. Jest to dla wielu z nas sytuacja trudna do tolerowania.

Dalsza konstatacja profesora odnosi się do różnego poziomu stresogenności układu przeciwnego: „nie widzieć i nie być widzianym” (Czyński, 2006, s. 95). Cechują ją odmienności zależne od własności przestrzeni. W przestrzeni prywatnej jest to rozwiązanie pożądane – dążymy do osłonięcia i izolacji. W przestrzeni publicznej takie rozwiązanie jest wysoce stresogenne. Użytkownicy pozbawieni świadomości i możliwości kontroli wnętrza przed podjęciem decyzji o wejściu do środka są poddani wyższemu poczuciu zagrożenia. Bardziej pożądanym rozwiązaniem jest sytuacja, gdzie użytkownik, mimo iż naraża się na przymusowość kontaktów, jest świadomy okoliczności, w które chce się zaangażować.

Prywatność

Wynikającym z rozpatrywania emocjonalnego wymiaru otwartości i zamkniętości przestrzeni wymiarem emocjonalnym jest poczucie prywatności. Alexander i in. (1977/2008) przypominają pewną prawidłowość. Osobowości ludzkie oparte są na opozycyjnej prawidłowości ekstrawersja–introwersja, dążeniu do społeczności lub przeciwnie – do prywatności. We wzorcu *hierarchii przestrzeni otwartej* przywołani badacze uwypuklają rolę bezpiecznego naturalnego zaplecza i umożliwienia widoku na szerszą, otwartą przestrzeń. Człowiek czuje się bezpieczniej, jeśli posiada możliwość spokojnej obserwacji, znajdując się plecami do zaplecza, które gwarantuje mu osłonięcie od tyłu.

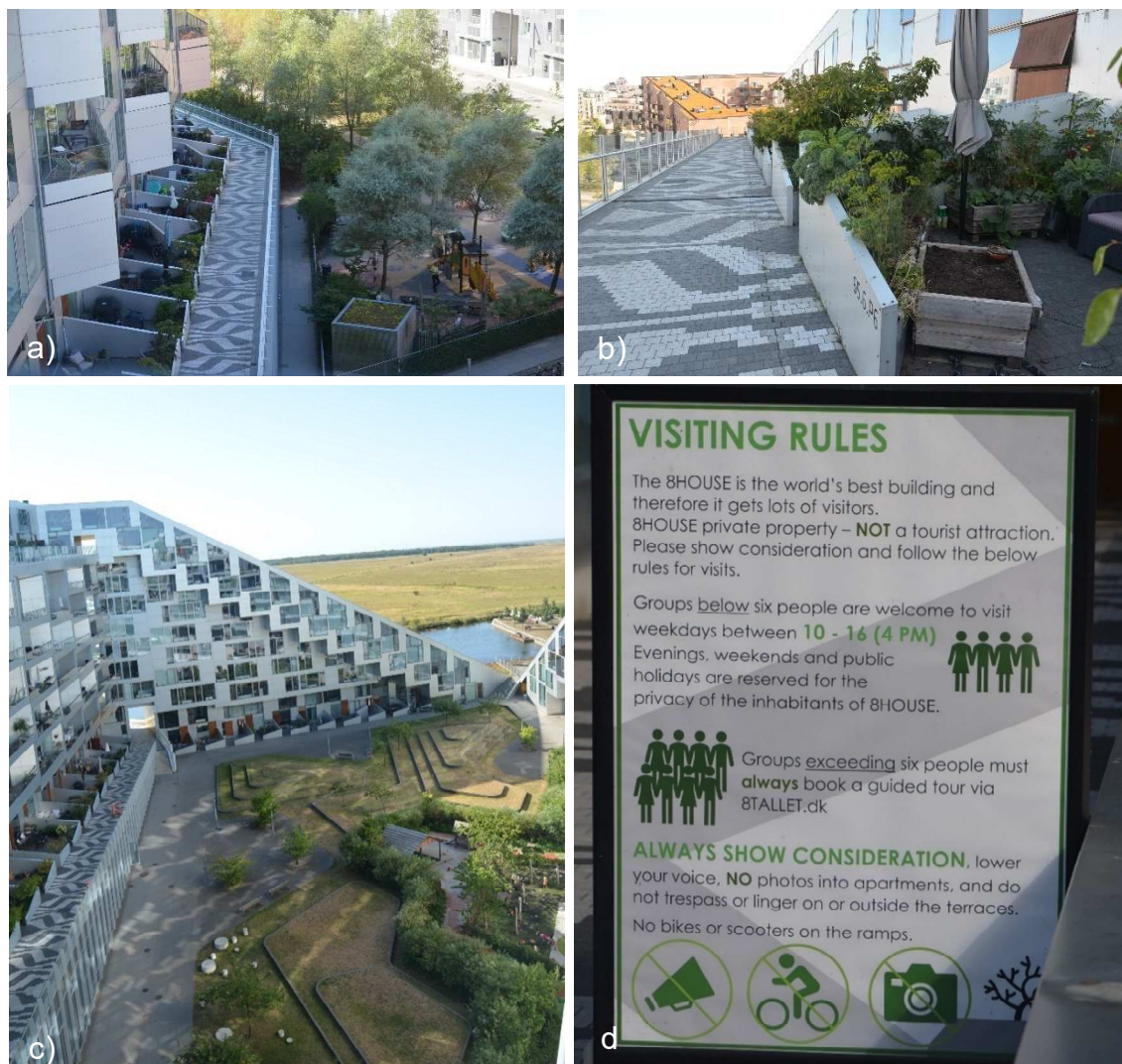
Altman (Altman, Chemers, 1980, za: Bell i in., 2001/2004) wydziela dwa nurty prywatności: wycofania, odseparowania się od innych, i personalizowania przestrzeni. Podkreśla również, iż bardziej dokuczliwa i uciążliwa jest utrata prywatności słuchowej i obawy przed podsłuchaniem niż prywatności wizualnej. Bańka (2002) wyróżnia prywatność zależną od dystansu interpersonalnego i od delimitacji przestrzeni. W przypadku rozpatrywania prywatności naukowcy często odwołują się do hierarchizacji przestrzeni (Lewicka, 2012; Zabawa-Krzypkowska, 2018), choć jak stwierdza Lenartowicz (1992), należy wyważyć proporcje pomiędzy tym, co publiczne, i tym, co prywatne, i jednocześnie wykorzystać kontrast pomiędzy nimi dla budowania pełnego znaczenia architektury. Najwyższe poziomy hierarchizacji – półprywatny i prywatny – jak wnioskuje Bell i in., mogą powodować poczucie izolacji. Istotna różnica pomiędzy prywatnością i izolacją, mimo pozornej bliskości tych terminów, przejawia się w stopniu narzucenia. Prywatność jest dobrowolna, izolacja jest przymusowa, narzucona warunkami zewnętrznymi (Bańka, 2002). Jak podaje Bańka (2002), izolacja zachodzi, jeśli poziom prywatności doświadczanej przewyższa poziom prywatności oczekiwanej. Sillamy (1989/1994) izolację definiuje jako mechanizm obronny przejawiający się unikaniem i odgradzaniem od tego, co jest nieprzyjemne. Wzorcem jest dążenie do

zbalansowania tych dwóch rodzajów prywatności w przestrzeni. Bańka (2002) dodatkowo zauważa, iż prywatność nie może być rozpatrywana jako zależna jedynie od struktury architektonicznej.

Odmienne aspekty braku prywatności godzące w poczucie bezpieczeństwa wyróżnił Sumlet (2018). Odnosił się on do badań rozpoznawalności osoby Loftusa i Harley (2005; Sumlet, 2018). Istotnym spostrzeżeniem jest, iż nie sama utrata prywatności jako bycia widzianym przez innych jest przyczyną obaw przestrzennych, tylko poważniejsze obawy budzi bycie rozpoznany, choć przede wszystkim dotyczy to osób popularnych (Loftus, Harley, 2005; Sumlet, 2018)⁷⁶.

Rysunek 5.2.2

Podział terytorialny i nałożone restrykcje w przestrzeni 8 House, Kopenhaga

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: południowa Kopenhaga.

a), b) Widok na półpubliczną przestrzeń pochylni – ósemki, z której prowadzą wejścia do półprywatnych stref mieszkańców poprzedzających wejście do mieszkania.

c) Widok na jeden z dwóch wewnętrznych półpublicznych dziedzińców, z otwarciem widokowym na naturalny krajobraz.

⁷⁶ Autorka zdecydowała się nie przytaczać odległości podanych w artykule Loftusa i Harley (2005) z uwagi na przedstawienie badań w odniesieniu do wąskiej grupy postaci najbardziej rozpoznawanych – celebrytów.

d) Informacja o regułach obowiązujących podczas zwiedzania 8 House.

Autorka zaobserwowała wyraźną potrzebę ochrony prywatności w słynnej realizacji budynku mieszkalnego wielorodzinnego w Kopenhadze, *8House*⁷⁷, duńskiej pracowni architektonicznej *BIG*. Budynek dzięki swojej innowatorskiej formie zyskał niezwykłą popularność. Odczytywany jako forma ikoniczna, symbol współczesnej architektury mieszkaniowej, stał się celem masowej turystyki. W realizacji jasno jest określona delimitacja własności przestrzeni z zachowaniem zasad terytorialności (rys. 5.2.2). Wejścia do mieszkań są dostępne z pochyłej ósemki – ciągłej promenady i zarówno ścieżki rowerowej łączącej wszystkie poziomy mieszkań. Poprzedzają je półprywatne, czytelnie wydzielone ogrody. Obszar komunikacyjny z założenia może być odczytywany jako przestrzeń półpubliczna, dostępna dla mieszkańców budynku i ich odwiedzających. Intencją autorów było stworzenie mimo znacznych wysokości budynku miejsca z dużym poczuciem wspólnoty i intymności (*BIG*, b.d.). W projekcie przewidziano dwa kameralne dziedzińce wewnętrzne łączone węzłem „muszkowym” (*BIG*, b.d.), na które skierowany jest widok z pochylni – ósemki. Tu też zaplanowano przestrzenie rekreacyjne dla dzieci z przedszkola umieszczonego w budynku. Ogromny napływ turystów poruszających się po pochylni spowodował zaburzenia prawidłowo określonego podziału terytorialnego i wnikanie obcych osób w prywatną i półprywatną przestrzeń mieszkańców. Nastąpiła pełna degradacja poczucia prywatności. Obecnie w celu uregulowania zasad odwiedzania budynku i przywrócenia jego właściwości mieszkańcom określono restrykcyjne reguły dla odwiedzających turystów, w tym zakaz fotografowania wewnątrz mieszkań i użytkowania przestrzeni półprywatnych.

Niedostępność/dostępność

Zaburzony podział terytorialny

Według koncepcji psychologii środowiskowej „terytorialność ludzką można rozumieć jako zbiór zachowań i procesów poznawczych jednostki, odpartych na spostrzeganej własności przestrzeni fizycznej” (Bell i in., 2001/2004). Newman (1973, s. 51 [tłum. własne]) określa mianem terytorialności „zdolność środowiska fizycznego do tworzenia postrzeganych stref wpływów”⁷⁸. Cozens (2016) spostrzega terytorialność jako podstawę fizycznej generacji podejścia CPTED.

Badacze psychologii środowiskowej wskazują na różne źródła terytorialności. Jak twierdzą Bell i in. (2001/2004), rzadko przez badaczy wskazywany jest tylko jeden czynnik stanowiący jej podłoże. Najczęściej wymieniany jest instynkt. Instynktowne, czyli wrodzone, genetycznie dziedziczone działania są określane jako konieczne dla życia człowieka (PWN, 1997–2022). Ludzie i zwierzęta posiadają naturalny popęd do delimitacji swoich obszarów i późniejszej ich obrony.

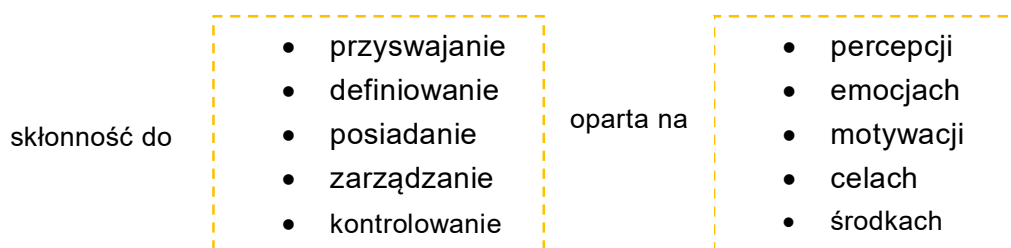
Jako podłoże zachowań terytorialnych wskazywana jest również skłonność do przyswajania (rys. 5.2.3), wyuczenia się określonych zachowań (Cozens, 2016; Bell i in., 2001/2004).

⁷⁷ Budynek zrealizowano w Kopenhadze w 2010 r.

⁷⁸ W oryginale: „The Capacity of the Physical Environment to Create Perceived Zones of Territorial Influences”.

Rysunek 5.2.3

Skłonność do przyswajania– schemat powiązań

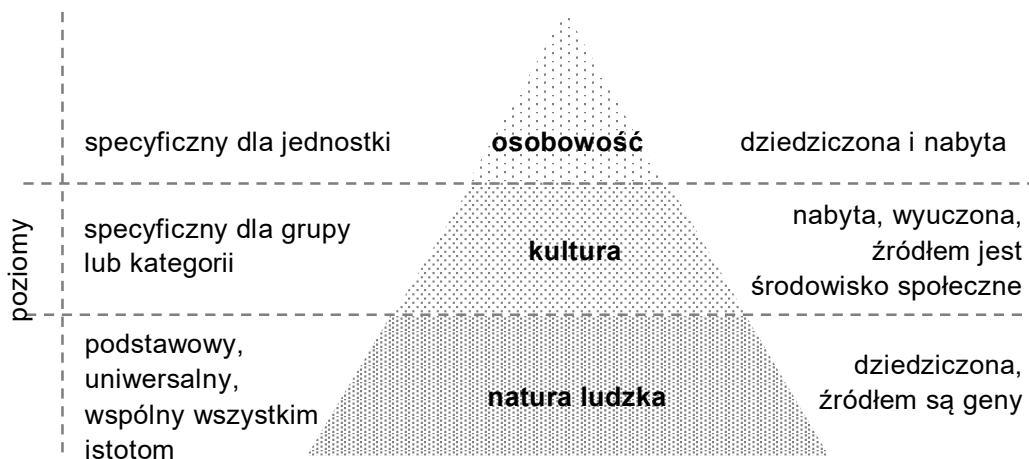

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cozens (2016).

Wyuczonej formy terytorialności można się doszukiwać we wzorach kulturowych, który naprowadzają na to, jak jednostka lub grupa powinny reagować w sytuacjach istotnych dla nich (Olszewska-Dyoniziak, 1991). Odmienne uwarunkowane kultury będą posiadały różniące się potrzeby i granice zachowań terytorialnych. Odmienności te dostrzegamy pomiędzy kulturami z innym postrzeganiem potrzeby określania granicy swojej społeczności i państwowości, jak kultury nomadyczne, poszukujące, bez stałego miejsca pobytu, kultury aterytorialne (diasporyczne) i kultury mocno terytorialne (Bell i in., 2002/2004). Hofstede i in. (2010/2011) podkreślają, że istotniejsze jest rozumienie kultury jako wzorów, zasad dla powszednich zachowań, reakcji i sposobu ich wyrażania niż jej wyższej, wysublimowanej intelektualnie formy. Wzory te nazywają zaprogramowaniem umysłu (rys. 5.2.4).

Rysunek 5.2.4

Trzy poziomy ludzkiego zaprogramowania umysłu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hofstede i in. (2010/2011).

Hofstede i in. (2010/2011) wśród tych wzorów zachowań obok sposobu pozdrawiania się, okazywania uczuć, dbałości o siebie, jedzenia wymieniają także zachowywanie fizycznej odległości pomiędzy sobą. W powiązaniu z naturą ludzką, która określa nasze zdolności do przeżywania emocji, m.in. strachu, i potrzeby przynależności do grupy, umiejętności obserwacji środowiska, kultura określa, w jaki sposób te emocje wyrażamy i jak postrzegamy rzeczywistość. W związku z

powyższym wzorce kulturowe będą decydować o sposobie podejścia do zachowań terytorialnych na poziomie jednostki, grupy i społeczeństwa. Wzorce kulturowe wpłyną też na postrzeganie dystansów międzyludzkich – proksemicznych, opracowanych przez Halla (1966/1976), kluczowych przy gradacji przynależności przestrzeni.

Kolejnym podejściem opisywanym przez Bella i in. (2001/2004) jest upatrywanie podłoża zachowań terytorialnych w łączności instynktu i procesu uczenia się. Według tego podejścia instynkt jest odpowiedzialny za posiadanie potrzeb terytorialnych, a proces poznawczy – za jego formę i intensywność.

Cozens (2016) przywołuje zdanie Armitage (2013) definiujące terytorialność jako emocję, według której ludzie czują się zmotywowani do definiowania przestrzeni jako własnej i obejmowania jej później kontrolą.

Jak twierdzi Ekblom (2011), istotne jest, aby dostrzegać odmienność interpretacji terytorialności w zależności od różnych poziomów społecznych (jednostkowy – pokój, grupowy – dom i społeczny – sąsiedztwo) i różnych zakresów geograficznych. Jest to pogląd zbieżny z podziałem przestrzeni według Altmana (tab. 5.2.5) wyróżniającym poziomy zależne od tego samego poziomu podziału społecznego: pierwotne (przynależne jednostce, jak dom, biuro), wtórne (będące w posiadaniu grupy, jak klasa w szkole) i publiczne (pozostałe we władaniu społecznym). Istotne w podziale Altmana jest doprecyzowanie stopnia postrzegania własności, który może wpłynąć na budowanie prywatności i w konsekwencji na sposób konstruowanie barier pomiędzy podziałami przestrzennymi, ich stopień zamkniętości, przejrzystości.

Tabela 5.2.5

Podział terytoriów według Altmana

Rodzaj terytorium	Przykład	Stopień postrzegania własności	Stopień personalizacji	Stopień prawdopodobieństwa obrony
Pierwotne	dom, biuro	wysoki	rozległa	całkowita kontrola nad terytorium
Wtórne	klasa	umiarkowany	do pewnego stopnia, tylko w czasie prawnego użytkowania	pewien zakres władzy, jeśli jesteśmy prawnymi użytkownikami
Publiczne	plaża	niski	czasem tymczasowa	niewielkie prawdopodobieństwo obrony

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bell i in. (2001/2004).

Newman podkreślił, iż w miarę jak przenosimy się do przestrzeni intensywniejszych, właściwych dla przestrzeni miejskich, zachowanie terytorialności jest coraz trudniejsze. Czysty podział przestrzeni na publiczną i prywatną według niego okazał się niewystarczający. Przy zaledwie dwubiegunowym rozwiązaniu styczną do przestrzeni prywatnej była publiczna niepostrzegana już w strefie odpowiedzialności i wpływów osób korzystających z niej. Aby zredukować stresogenność układu, konieczne jest postrzeganie poszczególnych stref jako

znajdujących się pod czyjąś kontrolą: jednostki, grupy, społeczeństwa. Takie rozwiązanie, jak wnioskował Newman (1973), wysyła wyraźny sygnał i pozwala prawowitym użytkownikom przestrzeni kontrolować penetrowanie środowiska przez osoby z zewnątrz. Prawdopodobnie użytkownika przestrzeni zapewnia wprowadzenie stref pośrednich w postaci przestrzeni półpublicznych i półprywatnych, stref częściowej współodpowiedzialności (tab. 5.2.6). Przekraczając granicę strefy wyznaczoną w sposób rzeczywisty lub symboliczny, osoba z zewnątrz powinna być świadoma ograniczenia dowolności zachowań. Jednocześnie dla osoby z wewnątrz jest to sygnał o wejściu w strefę względnego bezpieczeństwa.

Tabela 5.2.6

Podział terytoriów według Newmana

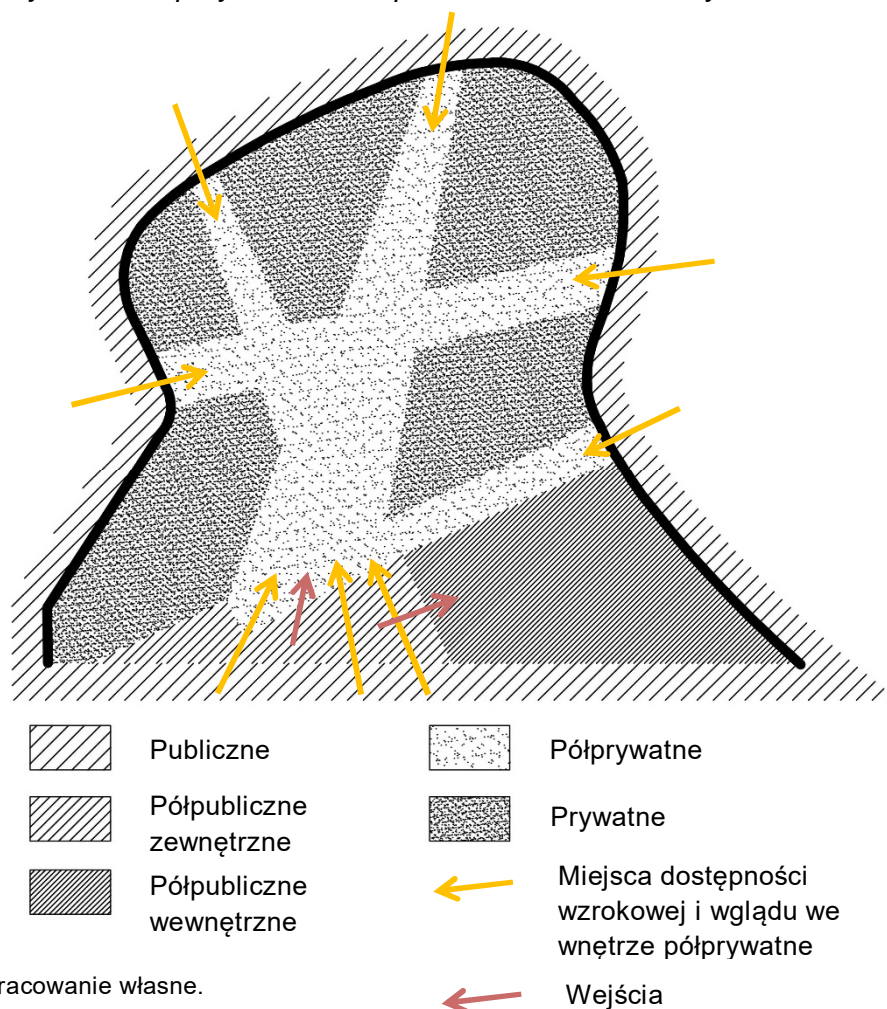
Przeznaczenie przestrzeni	Lokalizacja	
	Wewnątrz budynku	Na zewnątrz budynku
Prywatne	Wnętrza domów jednorodzinnych i mieszkań w budynkach wielorodzinnych	Powierzchnia działki przy budynku jednorodzinny, mieszkania na parterze w budynkach wielorodzinnych które są wygradzone barierami, dostępne są do użytkowania przez jedną rodzinę i dostępne są z wnętrza mieszkania należącego do tej rodziny
Półprywatne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinny, do których dostęp jest możliwy tylko za zgodą zarządzających tą przestrzenią lub mieszkańców	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są wygradzone i dostępne tylko z prywatnych i półprywatnych przestrzeni wewnątrz budynku
Półpubliczne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinny, do których dostęp jest możliwy tylko za pomocą klucza lub za zgodą mieszkańców poprzez domofon, dźwiękowy system przywołaniowy	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są dostępne z publicznych przestrzeni, ale określone jako należące do domu lub budynku poprzez symboliczne bariery
Publiczne	Wnętrza, wspólne przestrzenie komunikacyjne i wspólne pomieszczenia użytkowe mieszkańców w budynku wielorodzinny, do których dostęp jest nieograniczony	Przestrzenie zewnętrzne budynków wielorodzinnych, które są niezdefiniowane jako związane z jakimkolwiek budynkiem lub wejściem do budynku w sposób rzeczywisty lub symboliczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Newman (1973).

Terytorialność reguluje to, kto będzie wchodził w interakcje. Wyraźnie jest ona zdefiniowana w zespole budynków ambasad krajów skandynawskich w Berlinie (rys. 5.2.5, 5.2.6). Komplex oplata wokół przestrzeń publiczna. Projektanci określili zewnętrzną ścianę z zablokowanym wglądem w przestrzeń prywatną – wnętrza budynków poszczególnych ambasad. Pozostawili jednak, aby uniknąć hermetyzacji przestrzeni, wgląd przez przezroczyste bariery w przestrzeń wewnętrznego rozwidlonego patio – określonego jako przestrzeń półprywatna. Do niej dostęp jest już ściśle kontrolowany i możliwy tylko dla osób uprawnionych. Pełniejsze otwarcie przestrzeni jest zrealizowane od strony wejścia do kompleksu ambasad, sąsiadującego z wejściem do budynku o charakterze przestrzeni półpublicznej, specjalnie zaprojektowanego dla osób z zewnątrz nieuprawnionych do przebywania w ambasadach. Jest to przestrzeń do mniej formalnych spotkań, informacyjna, gastronomiczna. Wejścia do przestrzeni kontrolowanej i do budynku informacyjnego zaprojektowano z placu o półpublicznym charakterze zaakcentowanym wyraźną białą linią wznoszącą się poza strefą wejścia w wyższy krawężnik.

Rysunek 5.2.5

Podział terytoriów na przykładzie kompleksu ambasad skandynawskich w Berlinie

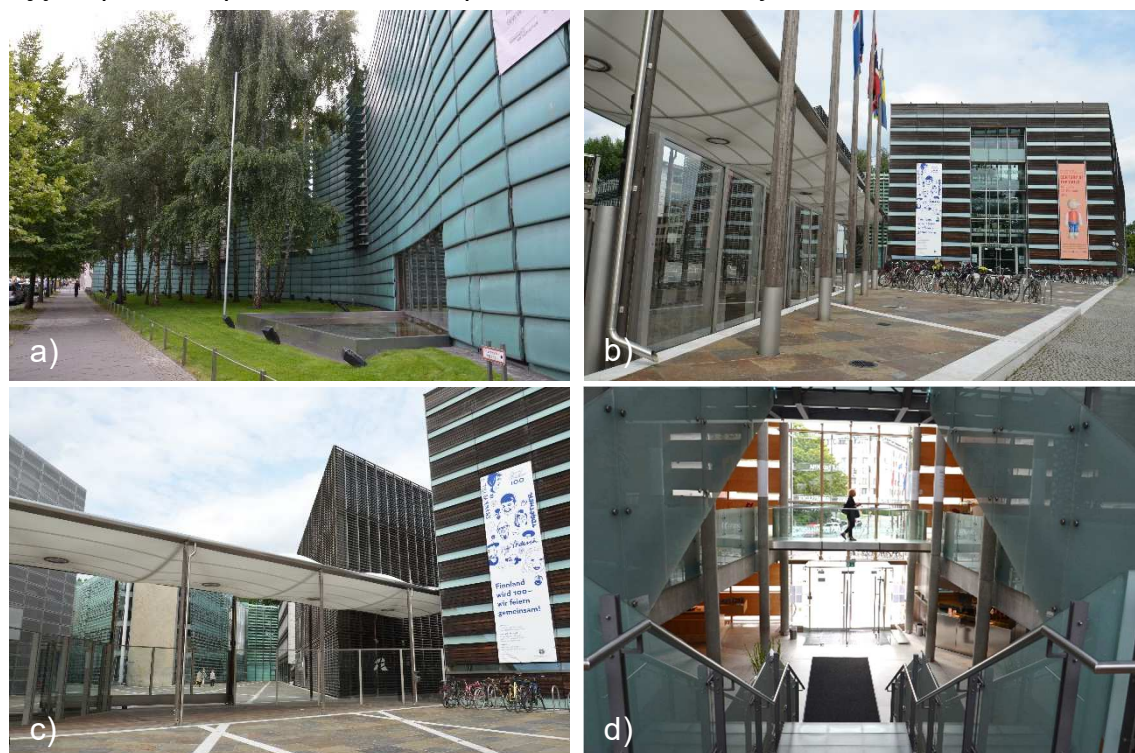
Źródło: opracowanie własne.

Projektantom udało się osiągnąć za pomocą jasno zdefiniowanych barier prawidłową hierarchizację przestrzeni z kontrolowaną dostępnością. Jednocześnie

uniknęli oni efektu twierdzy i zminimalizowali stresogenność układu poprzez wprowadzanie barier symbolicznych, jak biały krawężnik i jasno określone, lecz o dużej przezierności, szklane ekrany, oraz zaproponowanie budynku w domenie półpublicznej, co skraca dystans do tak oficjalnej, międzynarodowej funkcji kompleksu.

Rysunek 5.2.6

Ujęcia podziału przestrzeni – kompleks ambasad skandynawskich w Berlinie

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin.

- Przestrzeń publiczna – ciąg pieszy wokół kompleksu; pozostawiony wizualny wgląd do przestrzeni półprywatnej; przestrzeń prywatna jest oddzielona wizualnie od publicznej.
- Przestrzeń półpubliczna, plac przed wejściem do przestrzeni półprywatnej – plac pomiędzy budynkami ambasad i wejście do budynku dostępnego dla zwiedzających.
- Wizualne połączenie, przejrzystość przegrody pomiędzy przestrzenią półpubliczną i półprywatną.
- Przestrzeń półpubliczna – wewnątrz budynku dla zwiedzających.

Jak przedstawiają naukowcy, architekci z Politechniki Mediolańskiej, charakter przestrzeni publicznych, w tym układ, kształt, wykończenie, powinien wywoływać w uczestnikach poczucie przynależności, odpowiedzialności. Aby uzyskać efekt poszanowania przestrzeni, jej użytkownicy muszą odczuwać przynależność do niej; wtedy biorą za nią odpowiedzialność. W celu jasnego zdefiniowania granic (może być jedynie proste umebłowanie przestrzeni) niezwykle ważne jest określenie celu przestrzeni już na etapie projektowania, a nie dopiero w fazie wyposażania tej przestrzeni. W razie potrzeby należy zapewnić odpowiednie obszary przejściowe. Przestrzeń nie powinna być projektowana poza skalą, powinna być dopasowana do liczby spodziewanych użytkowników i rodzaju działalności (DiAP, 2007).

Stresory przestrzenne – skala – rozległość/zawężenie

Lawson (2001) postrzega pojęcie skali jako jeden z fundamentalnych składników języka przestrzeni (*the language of space*). W swoich wypowiedziach dotyczących skali sprzeciwia się ujmowaniu jej jako architektonicznej abstrakcji. Dowodzi, iż źródłowość pojęcia *skala* ma bardzo ludzki wymiar. „Nie ma na tym świecie niczego, do czego bylibyśmy tak przywiązani jak do siebie samych. Nie ma niczego, co cenimy bardziej niż ludzką formę – po prostu jesteśmy nią żywotnie zainteresowani”⁷⁹ (Lawson, 2001, s. 46 [tłum. własne]). Według niego, analizując cechy przestrzenne, porównujemy je z elementami zapamiętanymi, głęboko zakorzenionymi w naszym umyśle. Utrzymany w naszej pamięci zapis kształtu, rozmiaru elementów, które dobrze poznaliśmy, przy porównaniu z elementami nowymi budzi natychmiastową refleksję, że coś wydaje się zbyt małe lub przesadnie rozległe.

Do odpowiedniego konstruowania skali przestrzeni zbudowanych odnosi się Gehl (2013, 2014). Ludzki wymiar przestrzeni, podobnie jak Lawson, opiera on na analizie percepcji pieszego. Apeluje o dostrzeganie wyraźnej różnicy pomiędzy doskonałą kompozycją obserwowaną z lotu ptaka a postrzeganiem przestrzeni przez pieszego. Na przykład analizując układ Brazylii (Gehl, 2015), jeśli obserwujemy go ze znacznej wysokości, zauważamy niezwykle wyrafinowany i piękny rysunek kompozycji założenia stolicy ukształtowany w formie abstrakcyjnych skrzydeł. Analiza tej samej przestrzeni z pozycji pieszego skłania nas do konstatacji zbyt rozległych dystansów pomiędzy budynkami, braku odpowiedniej infrastruktury dróg pieszych, braku oparcia w przestrzeniach otaczających. Wszystko jest odległe i sprawia wrażenie braku dostępności.

Nadmierne odchylenia od ludzkiego wymiaru objawiające się zbytnią rozległością lub zawężeniem przestrzeni, ewentualnie nadmierną wysokością mogą powodować mocne reakcje lękowe, nawet w postaci fobii. Najszerzej rozeznany reakcjami lękowymi, szczególnie w obszarze psychiatrii i częściowo psychologii, spowodowanymi nadmiernością lub niedomiarem skali przestrzennej, są agorafobia, klaustrofobia i akrofobia. Według Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10⁸⁰ i ICD-11 opracowanej przez WHO wspomniane fobie są sklasyfikowane jako zaburzenia lękowe, podgrupa zaburzeń nerwicowych (WHO, 2008) (rys. 5.2.7). Na początku 2022 roku WHO wprowadziła nową klasyfikację ICD-11 (rys. 5.2.8).

Nazwa *agorafobia* pochodzi od greckiego *agora* (rynek, miejsce zgromadzeń publicznych), *phóbos* (strach) oraz łacińskiego *phobia* (stany lęku) (Kopaliński, 2007). Lęki w ujęciu agorafobii (*agoraphobia*) odnoszą się do rozległości i zbytniej otwartości przestrzennej, ale także do obawy przed miejscami nieznanymi i publicznymi, szczególnie zatłoczonymi (APA, b.d.; Pużyński, 1993; Sillamy, 1989/1994). Strach lub niepokój w przypadku agorafobii są wzbudzone też z powodu świadomości lub przekonania o braku możliwości ucieczki, wydostania się w przypadku sytuacji, w której możemy potrzebować pomocy (APA b.d.; WHO, b.d.).

⁷⁹ W oryginale: „There is nothing we are quite so attached to in this world as ourselves. There is nothing that we appreciate the geometry of more than the human form – quite simply, we are vitally interested in it”.

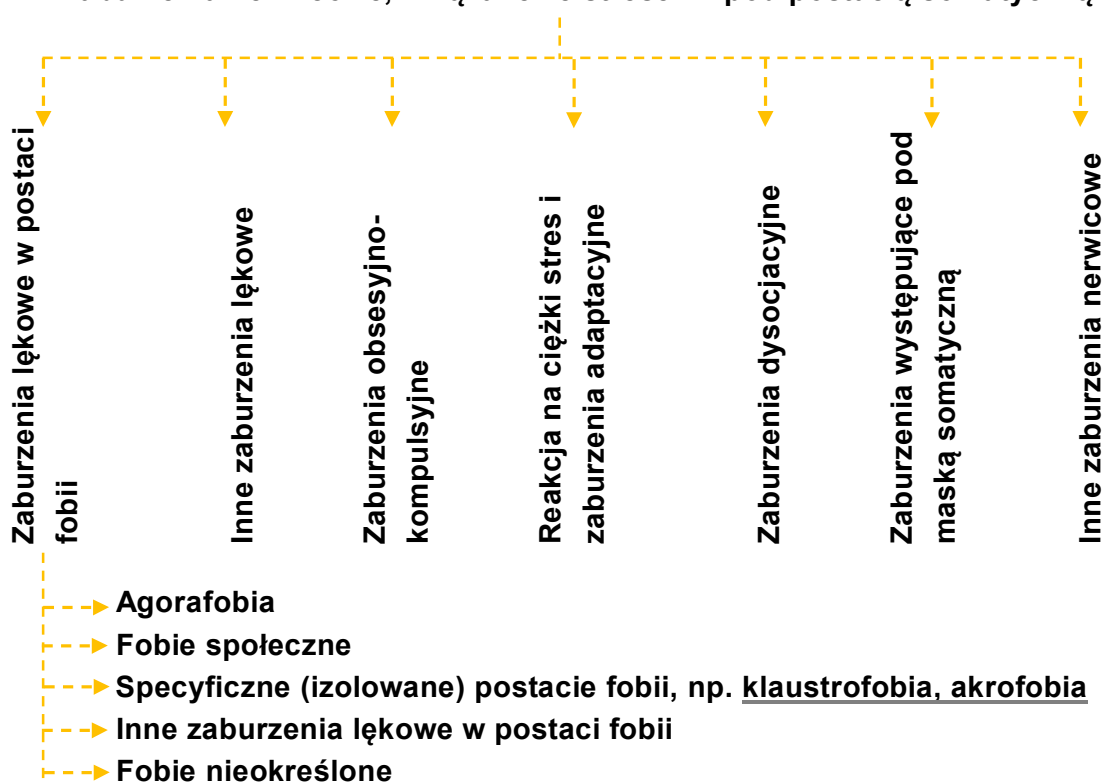
⁸⁰ ICD-10 – 10th revision of the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (<https://icd.who.int/browse10/2019/en>).

Stąd uczucie agorafobii może wystąpić także w samochodzie podczas odległej podróży. Chorzy na agorafobię obawiają się przekroczenia przestrzeni rozległego, zatłoczonego placu, ulicy, szczególnie jeśli nie jest to oswojona, znana przestrzeń. Przy pokonaniu tych przestrzeni szukają oparcia w towarzyszącej osobie (WHO, b.d.; Sillamy, 1989/1994), prowadzeniu zwierzęcia lub posiadaniu znanego przedmiotu (np. parasol, laska) (Sillamy, 1989/1994). Według ICD-11 (WHO, b.d.) objawy mogą utrzymywać się przez wiele miesięcy i przyczyniać się do ograniczeń osobistych, rodzinnych, społecznych i edukacyjnych.

Rysunek 5.2.7

Klasyfikacja zaburzeń nerwicowych według ICD-10

Zaburzenia nerwicowe, związane ze stresem i pod postacią somatyczną

Źródło: opracowanie własne na podstawie: WHO (2008).

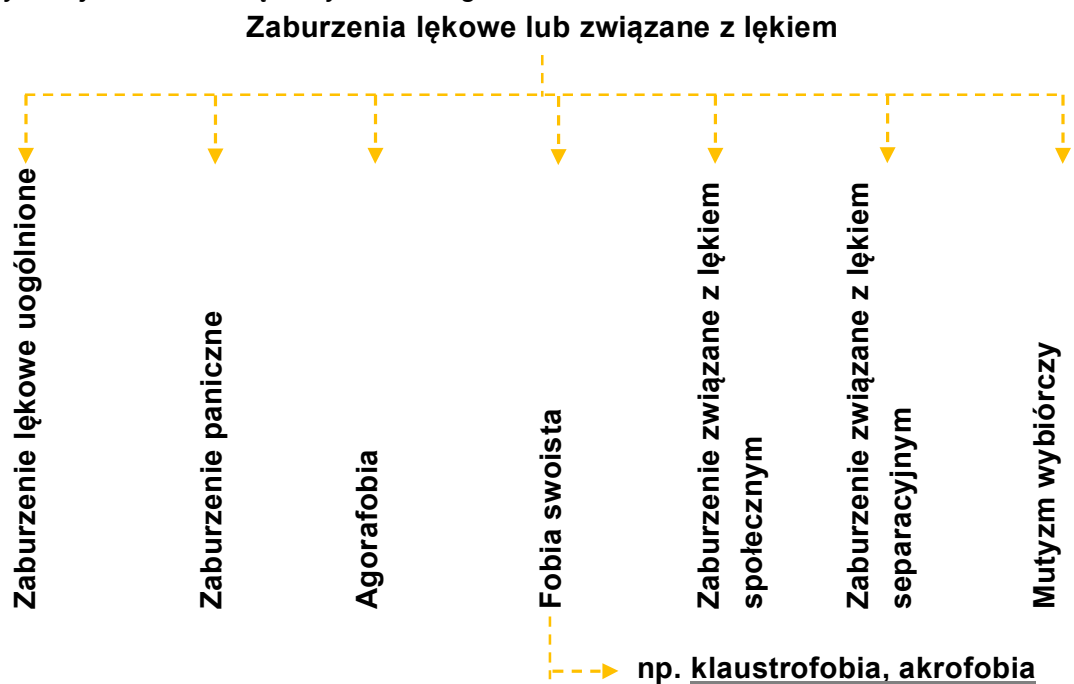
Ciekawe powiązanie zachowań zwierząt w rozległych przestrzeniach z zachowaniami przy pokonywaniu przestrzeni przez osoby z nadwrażliwością lękową lub stwierdzoną agorafobią wyróżnili podczas swoich badań Walz, Mühlberger i Pauli (2016). Zaobserwowali oni, że u ludzi z nadwrażliwością lękową lub agorafobią występują podobne zachowania jak u niektórych gatunków zwierząt, np. unikanie otwartej przestrzeni lub tigmotaksja⁸¹ oznaczająca ruch organizmu wywołany

⁸¹ Tigmotaksja – jedna z taksji, czyli najważniejszych, wrodzonych sposobów zachowania się organizmów, polegających na poruszaniu się w wyniku przyjmowania odpowiednich pozycji względem czynników, bodźców zewnętrznych, np. takich, jak światło, temperatura, substancje chemiczne (PWN, 1997–2022; Zimny, 2003). Jest rodzajem taksji wywołanej poprzez dotyk (Zimny, 2003). U większości mikroorganizmów uzewnętrznia się poprzez dążenie do dotyku, przywieranie do powierzchni. U ssaków, np. u szczurów, królików, zaobserwowano tigmotaksje

bodźcami dotykowymi (Zimny, 2003). Podobne zachowania u zwierząt są biologicznie zakorzenione i wynikają z instynktu unikania zagrożeń. U ludzi są one przesadną reakcją biologiczną zakorzenionego modułu strachu, pochodną niedoskonale ewolucyjnie ukształtowanej funkcji biologicznej. Zachowania związane z objawami tigmotaksji wymuszały poruszanie się po krawędziach przestrzeni. Osoby poruszające się w ten sposób zapewniały sobie poprzez to możliwości powolnej obserwacji, stopniowego odkodowywania śledzonej przestrzeni. Przywołani badacze uważają, że osoby z lękami przestrzennymi mogą potrzebować więcej czasu od osób zdrowych na odczytanie przestrzeni. Ponadto uznali oni sytuacje lękowe za zwiększającą motywację do kodowania otaczającego kontekstu i związanego z tym hipokampalnego⁸² uczenia się miejsc. W wyniku przeprowadzonych badań wyraźnie powiązali zjawisko tigmotaksji i lęku agorafobicznego i odczytali go jako wyolbrzymioną reakcję na ukształtowany ewolucyjnie moduł lękowy, tak jak w przypadku innych fobii.

Rysunek 5.2.8

Klasyfikacja zaburzeń lękowych według ICD-11

Źródło: opracowanie własne na podstawie: WHO (b.d.)

w postaci poruszania się po krawędziach otwartych przestrzeni podczas testów otwartego pola (Pałka, Maj, Derewicka, Kozioł, Kmiecik, Migdał, Bieniek, 2015).

⁸² Hipokamp – niewielka struktura w płacie skroniowym kory mózgowej odgrywająca istotną rolę w przenoszeniu informacji z pamięci krótkotrwałej do długotrwałej oraz orientacji przestrzennej. Hipokamp za pomocą tzw. komórek czasu i komórek miejsca reguluje umiejętności kodowania lokalizacji w kontekście czasoprzestrzennym (<https://neuroexpert.org/wiki/hipokamp/>).

Kolejna kategoria zaburzeń lękowych, wśród których możemy wyróżnić fobie związane z elementami przestrzennymi, to fobie swoiste (specyficzne) (*specific phobia* (WHO, b.d.). Do tej grupy zaliczamy klaustrofobię i akrofobię (WHO, 2008). Fobie specyficzne związane są z występowaniem silnego lęku, nieproporcjonalnego do rzeczywistego zagrożenia, który może być wywołany poprzez ekspozycję na obiekty lub sytuacje (WHO, b.d.). Fobie te podzielone są na kilka podtypów: zwierzęce, związane ze środowiskiem naturalnym (np. wysokość), urazy krwi, sytuacyjne (np. zamknięte przestrzenie) i inne (Wardenar i in., 2017). Pacjenci cierpiący na ten rodzaj fobii albo znoszą bardzo mocno obciążający ich lęk, albo unikają sytuacji, które mogą go wywołać (Eaton i in. 2018; WHO, b.d.). Podobnie jak w przypadku agorafobii, mogą prowadzić do ograniczenia funkcji życiowych (WHO, b.d.). Średnia z zestawienia badań naukowców z Ameryki Północnej, Ameryki Łacińskiej, Europy, Azji, Afryki i Bliskiego Wschodu wskazała, że znacznie częściej na fobie specyficzne zapadają kobiety (9,2–14,6%) niż mężczyźni (2,4–7,6%) (Eaton i in., 2018, s. 17). Wykazano również wyższy odsetek zapadających na fobie wśród osób z niższym wykształceniem, lecz jednocześnie nie odnotowano znaczących różnic, porównując wyniki pomiędzy obszarami wiejskimi, przedmieść i miejskimi. Zaobserwowano też, iż najbardziej rozpowszechnionymi fobiami są: lęk wysokości (*acrophobia*) i lęk przed zwierzętami (*zoophobia*), znacznie rzadziej lęk przed zamkniętymi przestrzeniami (*claustrophobia*) i lęk przed tłumem (*ochlophobia*⁸³) (Eaton i in., 2018).

Nazwa *klaustrofobia* pochodzi od łacińskiego *claustrum* – zamknięcie, rygiel (Kopaliński, 2007). Radomsky i in. (2001) uważają, że osobom cierpiącym na klaustrofobię może towarzyszyć subiektywne odczucie przebywania w pułapce. Zaznaczają oni również, że lęk nie dotyczy bezpośrednio skali przestrzeni, tylko spodziewanych konsekwencji przebywania w niej. W ramach badań wyszczególnili oni dwie powiązane wzajemnie składowe klaustrofobii: lęk przed ograniczeniem (*fear of restriction*) i lęk przed uduszeniem (*fear of suffocation*). Silny, uporczywy lęk wyzwała zamknięcie np. w samolocie, samochodzie, windzie oraz znajdowanie się w przestrzeniach zamkniętych, takich jak tunele (APA, b.d.), zamknięte pokoje, windy, piwnice, pociągi, zatłoczone miejsca (Radomsky i in., 2001). Lęk przed ograniczeniem, będący oznaką klaustrofobii, może wywoływać także przebywanie na fotelu dentystycznym i w długiej kolejce (Radomsky i in., 2001). Badania Lourenco i in. (2011) wykazały zależność pomiędzy wielkością przestrzeni bliskiej (peripersonalnej) człowieka a nasileniem klaustrofobii. Osoby wykazujące większe nasilenie klaustrofobii, czyli większą podatność na lęk przed zamknięciem i ograniczeniem fizycznym, charakteryzowała rozleglejsza przestrzeń peripersonalna niż osoby bez objawów klaustrofobii lub z mniejszym nasileniem lęku. Przestrzeni peripersonalnej przypisywana jest najczęściej funkcja kontrolująca działania wzrokowo-ruchowe, ale spostrzegana jest ona również przez badaczy w odmienny sposób. Hall (1966/1976, s.173) definiuje ją jako „niewielką strefę ochronną czy też otoczkę izolującą dany organizm od innych”. Według Lourenco i in. (2011) przestrzeń

---

⁸³ Ochlofobia (*ochlophobia*) – chorobliwy strach przed tłumem (Merriam-Webster.com dictionary, b.d.) według ICD-11 (WHO, b.d.) przypisana do agorafobii.

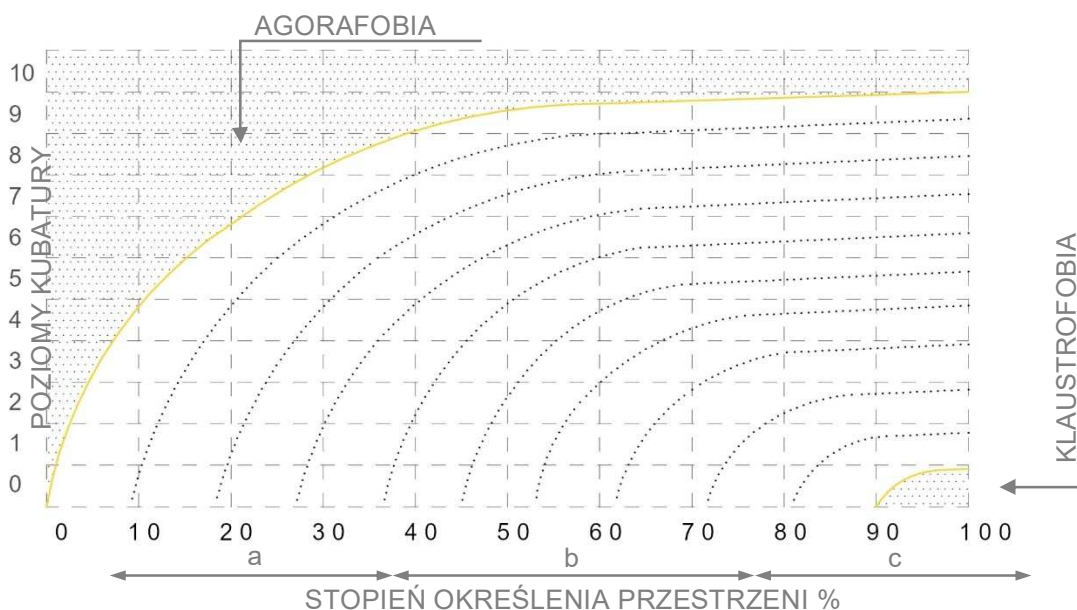
bliska zapewnia dystans fizyczny i psychologiczny w stosunku do zagrożeń, które u osoby z rozległą przestrzenią peripersonalną pozostającej w zamknięciu wywołują mocny lęk. Brak otwartości i rozległości, zbytnie zacieśnienie (Kopaliński, 2007) powodują uczucie uporczywego lęku.

W latach 60. architekt Thiel (1969) opracował schemat zależności agorafobii i klaustrofobii od zmiennych związanych z określonością przestrzeni i jej kubaturą (rys. 5.2.9). Jako stałą wartość ustanowił proporcje wnętrz.

Dla wnętrz sugerowanych i do około połowy skali wnętrz zarysowanych (stopień określoności około 50%) obserwujemy, że zależność agorafobii od narastającej kubatury przestrzeni gwałtownie wzrasta. Pełną niezależność od stopnia określenia wnętrza osiąga dopiero dla poziomu 10 – $22 \times 10^9 \text{ m}^3$. Z kolei klaustrofobia jest charakterystyczna dla najniższego stopnia kubatury – 24 m^3 przy równoczesnym najwyższym stopniu określoności (zamknięcia) wnętrza – 90–100%. Należy podkreślić, iż stopnie kubatury zostały określone przez Thiela dla jednakowych proporcji wysokości do szerokości i szerokości do długości (1:1,6), ponieważ nawet przy stałej kubaturze i stopniu określoności przestrzeni przy wprowadzeniu zmiennych proporcji odczucia agorafobii i klaustrofobii mogą ulec zmianie.

Rysunek 5.2.9

Charakterystyka przestrzeni agorafobicznej i klaustrofobicznej według Thiela

Źródło: Opracowanie własne za: Thiel (1969, s. 54); Czyński (2006).

Poziom 0 = 24 m^3 ; $h = 1,8 \text{ m}$; $s = 2,9 \text{ m}$; $l = 4,61 \text{ m}$

Poziom 10 = $22 \times 10^9 \text{ m}^3$; $h \sim 1750 \text{ m}$; $s \sim 2800 \text{ m}$; $l \sim 4500 \text{ m}$

Poziomy pośrednie stanowią ciąg logarytmiczny pomiędzy wartościami brzegowymi.

Wymiary wysokości do szerokości, szerokości do długości w proporcjach 1:1,6.

Stopień określenia wnętrza (Thiel, 1969, s. 53):

a – < 30% – przestrzeń sugerowana (*espace suggere*),

b – 30–70% – przestrzeń zarysowana (*espace esquisse*),

c – > 70 – przestrzeń ograniczona (*espace volume*),

gdzie: 0% – oznacza pole widzenia składające się w połowie z nieba, a w połowie z pustego terenu, a 100% oznacza w pełni zamknięte wnętrze.

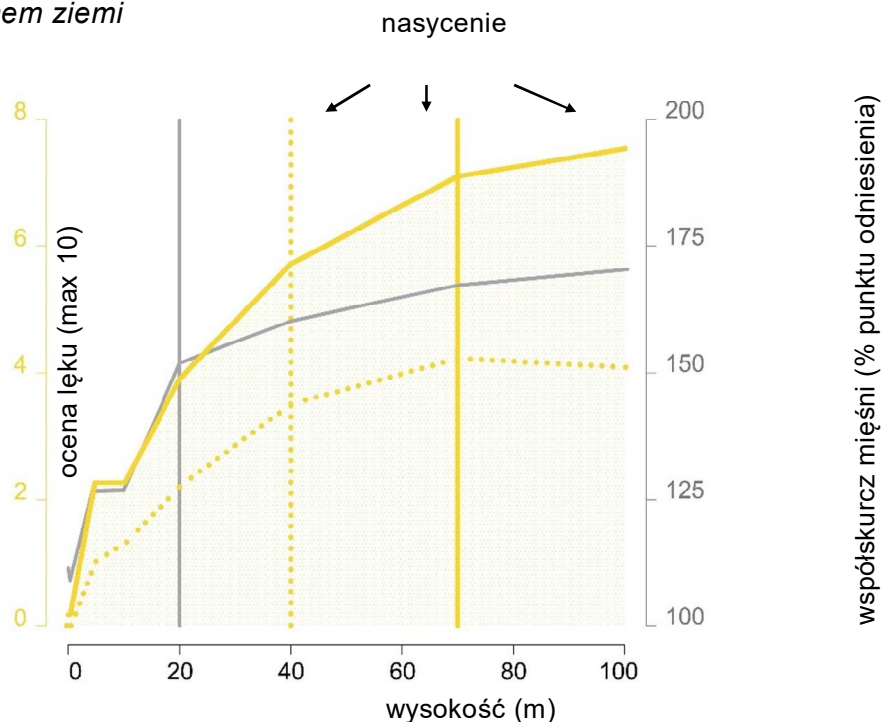
Strach nawet w łżejszej postaci niż fobie może powodować zaburzenia percepcyjne i wpływa na poziom przetwarzania wzrokowego. Lęk powoduje przeszacowanie wymiarów i przyczynia się do ich nierzeczywistego postrzegania. Wraz ze wzrostem lęku wzrasta przeszacowanie wysokości, a także nachylenia stoków (Lourenco i in., 2011).

Przeciwstawną klaustrofobii fobią specyficzną jest akrofobia związana z lękiem spowodowanym postrzeganiem nadmiernej wysokości, wiązanej ze zbytnim oddaleniem.

Akrofobia wywodzi się od greckiego *akrós* – krańcowy, najwyższy, najbardziej zewnętrzny (Kopaliński, 2007). Jak wykazują badania (Huppert, Wuehr, Brandt, 2020; Kapfhammer i in., 2016), ten typ fobii, nazywany też lękiem wysokości, jest najostrzejszym z trzech wyróżnianych stanów reakcji na wysokość. Doświadcza jej od 3 do 6% ludności. Najłżejsze objawy, które dotyczą wszystkich, związane są z fizjologiczną nierównowagą wysokościową postawy ciała. Z kolei około 28% doświadcza wzrokowej nietolerancji wysokości, która powoduje lęk przed utratą równowagi lub upadkiem. Wynika ona z zaburzonej kontroli wzrokowej postawy i chodu. Lęk wysokości ma charakter antycypacyjny (Huppert i in., 2020), związany jest z obawą przed upadkiem, a nie bezpośrednio z wysokością; wysokość jest pośrednią przyczyną. Lękom towarzyszą zaburzenia percepcyjne, które mogą prowadzić do przeszacowywania wymiarów (Lourenco i in., 2011). U osób z lękiem wysokości następuje większe przeszacowanie wymiaru w układzie pionowym niż poziomym (Lourenco i in., 2011).

Rysunek 5.2.10

Zależność reakcji lękowych i posturalnych od wysokości bezwzględnej nad poziomem ziemi

Źródło: Opracowanie własne za: Huppert i in.(2020, s. 231–240).

- Krzywa poziomu lęku osób z akrofobią
- ..... Krzywa poziomu lęku osób bez akrofobii
- Krzywa reakcji mięśniowej organizmu osób z akrofobią i bez akrofobii

Linie pionowe pokazują wysokość bezwzględną, na której następuje poziom nasycenia dla poszczególnych krzywych.

Badania były prowadzone przy użyciu wirtualnej technologii. Osoby badane były eksponowane na wysokość w zakresie 0–100 m przy użyciu wyświetlacza zamontowanego na głowie.

Podczas wznoszącej ekspozycji na wysokość wyróżnia się reakcje lękowe i posturalne rozpoczynające się od niespokojnej kontroli stabilności postawy, współskurczu mięśni i usztywnienia całego ciała, w tym aparatu okulomotorycznego (Huppert i in., 2020) (rys. 5.2.10). W konsekwencji potęgowany jest lęk pierwotny. Osoby poddane badaniom (rys. 5.2.10) wykazywały wzrost współskurczu mięśni do wysokości około 20 m; później wielkość się stabilizowała. Natomiast lęk u osób nieakrofobicznych potęgował się wyraźnie do wysokości 40 m i osiągał nasycenie, u osób z akrofobią wzrastał gwałtownie do wysokości 70 m i osiągał stabilizację. Wzrok u osób z akrofobią skoncentrowany jest mocno na horyzoncie, akrofobicy nie eksplorują wzrokowo swobodnie przestrzeni jak osoby niewykazujące lęku wysokości.

Jako podsumowanie rozważań na temat skali posłużą słowa Rasmussena (1958/2015, s. 139), które w pełni nakreślają brak możliwości deterministycznego podejścia w poszukiwaniu właściwych rozwiązań: „[d]oświadczenie uczy, że istnieją pewne relacje, które w konkretnych wypadkach – na przykład pudełek od zapalek – odpowiadają wielu osobom. Nie znaczy to jednak, że w architekturze istnieją jakieś proporcje, które byłyby jedynie słuszne”.

Bliskość przestrzenna/zdystansowanie

„[...] to nie czysta geometria jest ważna, ale raczej sposób, w jaki geometria organizuje nasze relacje”⁸⁴.

(Lawson, 2001, s. 100 [tłum. własne])

W nawiązaniu do zacytowanych słów Lawsona nie jest najważniejszy w rozważaniach o przestrzeni sam wymiar i jego geometria, tylko sposób, w jaki wpływa na nasze relacje z innymi jej użytkownikami i z otoczeniem. Skala i analizowane powyżej fobie odnoszą się do przestrzeni, objętości przestrzennej, w jakiej się znajdujemy i na jaką reagujemy. Z kolei bliskość i opozycyjne zdystansowanie związane są z wzajemnymi odległościami pomiędzy ludźmi oraz ludźmi i elementami otoczenia. Badacze wyróżniają dwa nurty pochodzenia i formowania się determinant rozumienia dystansu. Pierwszy przemawia za wykształceniem podejścia do dystansu w wyniku ewolucyjnych przemian człowieka (Bell i in., 2001/2004). Bańka (2002, s. 149) tłumaczy to podejście jako instynktowną bazę zachowań, „zakodowane pewne formy reagowania na bodźce płynące z otoczenia”, które nie podlegają procesowi uczenia się. Nazywa to podejście determinantą infrakulturową. Pogląd ten wynika z

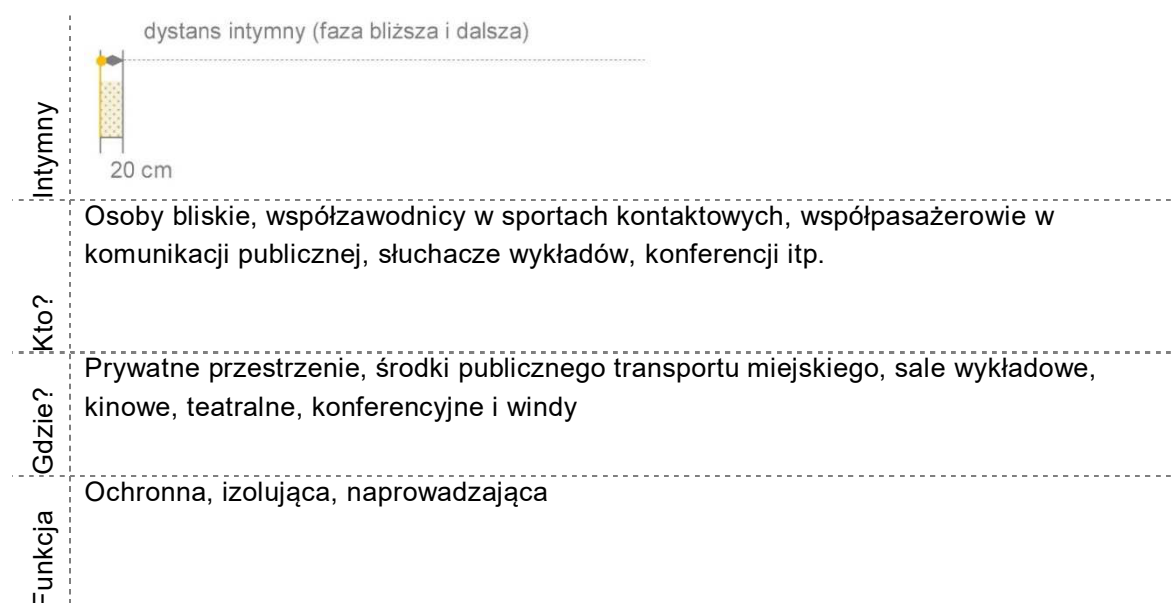
⁸⁴ W oryginale: „it is not the purely geometrical that is important but rather the way that geometry organizes our relationships”.

modeli etologicznych, które tłumaczą definiowanie dystansów jako wynikowych procesu poznawczego i dokonywania stopniowej selekcji w odpowiedzi na niebezpieczeństwo i stres (Bell i in., 2001/2004). Druga determinanta dystansu związana jest z procesem uczenia się. Bańka (2002) określa ją jako determinantę prekulturową, dla której charakterystyczne jest postrzeganie formowania zachowań jednostki na podstawie dostarczonych przez kulturę struktur i znaczeń. Temat analizy właściwości i wielkości regulacji przestrzennych w odniesieniu do wymaganych dystansów podejmują badacze z zakresu psychologii środowiskowej. Bell i in. (2001/2004) podkreślają znaczenie przestrzeni osobistej i terytorialności. Przestrzeń osobista według ich eksplikacji to indywidualna, otaczająca nas niewidoczna granica wyznaczona względem innych osób. Zawsze nam towarzyszy. Z kolei terytorialność związana jest z miejscem. Przestrzeń osobista jest zmienna i elastyczna w zależności od sytuacji, natomiast terytorialność towarzyszy zjawiskom grupowym i jest względnie stała.

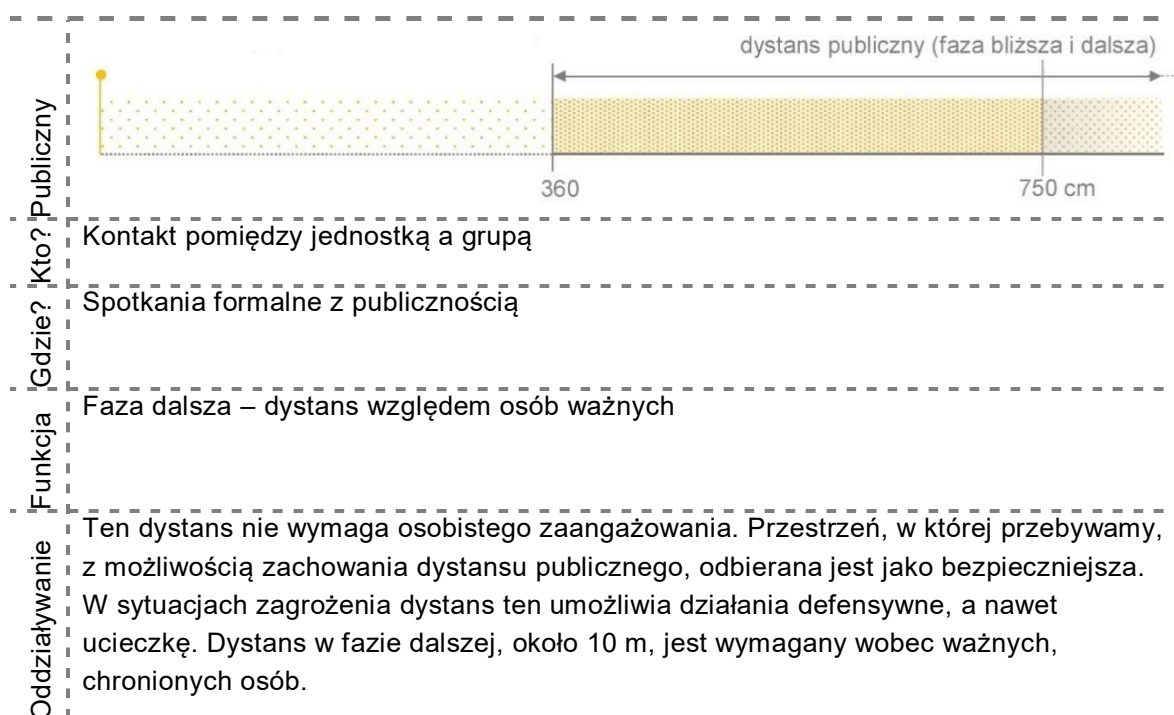
Przestrzeni osobistej przypisywane są dwie wiodące funkcje: ochronna i komunikacyjna (Bell i in., 2001/2004). Chroni ona przed zagrożeniami emocjonalnymi, jak nadmierne zbliżenie, naruszenie prywatności i intymności lub nadmierne oddalenie prowadzące do stresu, ale także przed fizycznymi, jak bezpośredni atak. Często przywoływane w literaturze przedmiotu w kontekście podziału i określenia wielkości przestrzeni osobistej są badania Halla (1966/1976). Na podstawie obserwacji, po uwzględnieniu czynników sytuacyjnych i indywidualnych, wyróżnił on cztery główne podtypy dystansów interpersonalnych: intymny, osobisty, społeczny i publiczny (rys. 5.2.11).

Rysunek 5.2.11

Taksonomia dystansów interpersonalnych według Halla

Oddziaływanie	<p>Jest to dystans najmocniej ze wszystkich oparty na odczuciach sensorycznych. W wyniku bliskiego kontaktu może dojść do przytłoczenia, przeciążenia sensorycznego. Związany jest on z zaufaniem i intymnością. W wielu kulturach (np. państwa europejskie, USA) nieaprobowany w przestrzeni publicznej. Jeśli nastąpi zbliżenie, wywołuje się reakcja stresowa, usztywnienie ciała, skoncentrowanie wzroku w obojętnym punkcie.</p>
Indywidualny	<p>dystans indywidualny (faza bliższa i dalsza)</p> <p>45 75 120 cm</p>
Kto?	Przyjaciele, znajomi, przechodnie
Gdzie?	Przestrzenie prywatne, restauracje, bary, przestrzenie komunikacji pieszej, chodniki, korytarze, przejścia
Funkcja	Ochronna, komunikacji prywatnej
Oddziaływanie	<p>Znacznie słabsze oddziaływanie sensoryczne niż w dystansach intymnych, umożliwia komunikację werbalną i rozpoznawanie mimiki twarzy (przydatne np. przy przeprowadzeniu przesłuchań policyjnych). Naruszenie tego dystansu w przestrzeniach komunikacyjnych, kiedy nie ma możliwości swobodnego ominięcia (przestrzenie ucieczkowe), prowadzi do stresu. Taką sytuację odbieramy jako możliwość wystąpienia zagrożenia i agresji.</p>
Społeczny	<p>dystans społeczny (faza bliższa i dalsza)</p> <p>120 210 360 cm</p>
Kto?	Współpracownicy, współobecni podczas formalnych spotkań
Gdzie?	Miejsca pracy, przestrzenie formalne, faza bliższa – nieformalne spotkania towarzyskie
Funkcja	Oddzielenie, odosobnienie, zapewnienie bezpieczeństwa poprzez kontrolę zachowań innych
Oddziaływanie	<p>Poza granicą dominacji, możliwość kontroli zachowań innych osób pozwala nam na reakcję na ich zachowanie, np. ucieczkę w sytuacji zagrożenia. Faza dalsza umożliwia nam dystansowanie się od sytuacji i innych osób i nie wymusza zaangażowania w każdą sytuację interpersonalną np. poprzez rozmowę.</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hall (1966/1976); Czyński (2006); Lawson (2001); Bell i in (2001/2004).

W literaturze przedmiotu w odniesieniu do określenia dystansów interpersonalnych pojawia się termin *przestrzeń osobista (personalna)* (Bell i in., 2001/2004; Bańka, 2002). Jednak według niektórych badaczy podważana jest poprawność tego sformułowania, choć tłumaczą oni, że jest to pojęcie mocno zakorzenione (Aiello, 1987, za: Bell i in., 2001/2004). Wspomniani badacze wyjaśniają, iż przestrzeń osobista rozumiana jest jako prywatna kulista forma – bańka powietrza. Takie tłumaczenie przestrzeni personalnej sugeruje jej stałość wobec nie tylko innych ludzi, ale i natury nieożywionej, co jest rozumowaniem błędnym. Charakter dystansów interpersonalnych nie ma znaczenia osobistego, tylko dotyczy dystansów między jednostkami. Odległość pomiędzy ludźmi jest liniowa, nie kulista. Takie ujęcie nawiązuje do podejścia etologów, na którym swój podział oparł Hall. Etolog i zoopsycholog Hediger⁸⁵ (1955, za: Lawson, 2001; Hediger 1950, za: Bańka, 2002) określał na podstawie wieloletnich obserwacji, iż przestrzeń pomiędzy zwierzętami ma charakter liniowy, podzielona jest na strefy: dalszą – dystans ucieczki (*flight distance*) – związaną z reakcjami orientacyjnymi i bliższą – dystans walki (*fight distance*) – związaną z podjęciem decyzji o obronie swojej przestrzeni.

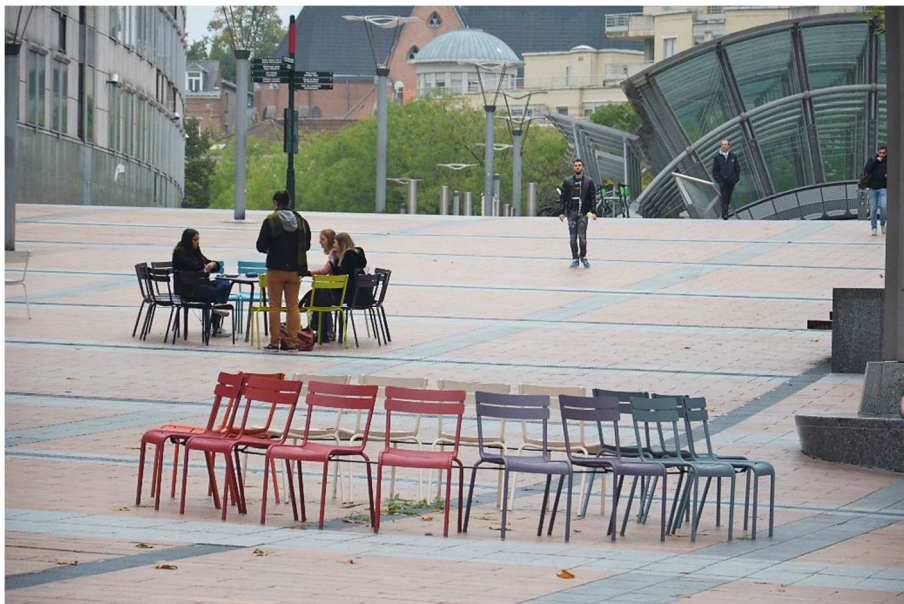
Przestrzeń zewnętrzna ma duży procent udziału wielu zmiennych, elementów o niestałych cechach. Osmond (1957, za: Bańka, 2002) wydzielił dwa rodzaje przestrzeni: o zmiennych cechach społecznie ucieczkową (*sociofugal space*) i społecznie przyciągającą (*sociopetal space*). Przestrzeń ucieczkową charakteryzują

⁸⁵ Etologia jest nauką biologiczną o zachowaniach zwierząt. W szczególności zajmuje się psychologią zwierzęcą. Obecnie swoje działania rozszerza na niektóre zachowania człowieka (etologia człowieka) (PWN, 1997-2022). Hediger według notki biograficznej opracowanej przez Polskie Towarzystwo Etologiczne, był zoopsychologiem i dyrektorem szwajcarskich ogrodów zoologicznych. Zajmował się terytorializmem u zwierząt, wzajemnymi dystansami i hierarchią biologiczną (Polskie Towarzystwo Etologiczne, b.d.).

warunki środowiskowe utrudniające, zniechęcające lub uniemożliwiające nawiązywanie kontaktów interpersonalnych (APA, b.d.). Odnajdujemy jej przykłady na dworcach, poczekalniach, toaletach (ogólnodostępnych, publicznych) (Osmond, 1957, za: Bańka, 2002). Analogicznie przestrzeń społecznie przyciągająca promuje, sprzyja kontaktom interpersonalnym (APA, b.d.) i możemy ją odnaleźć np. w kawiarniach (Osmond, 1957, za: Bańka, 2002), przy okrągłym ustawieniu krzeseł przy stole (APA, b.d.) (rys. 5.2.12).

Rysunek 5.2.12

Ucieczkowe i przyciągające ustawienie krzeseł

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela, Esplanada Solidarność 1980.

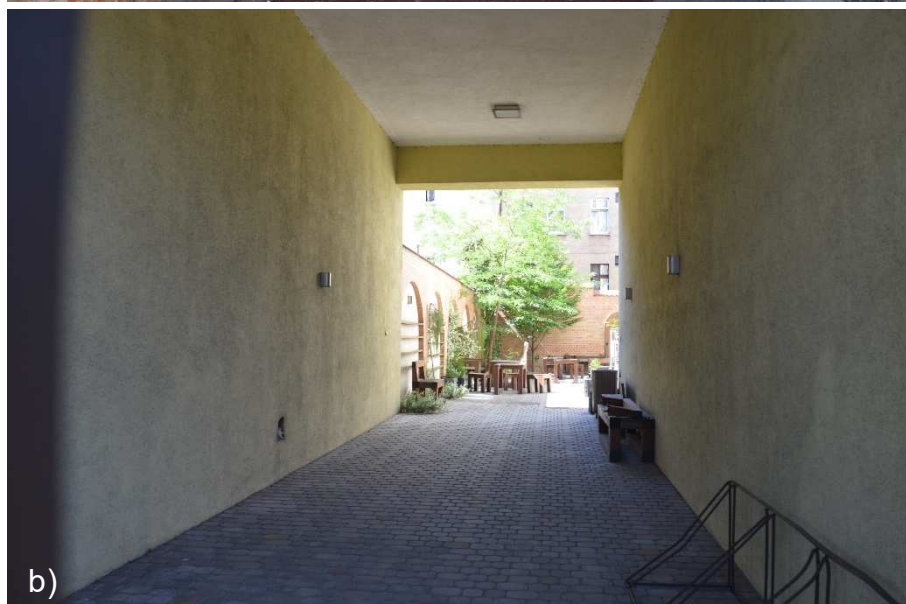
Samo ustawienie krzeseł plecami do środka okręgu sprzyja odosobnieniu. Odwrotność tego ustawienia – krzesła otaczają stolik i są skierowane tak, aby móc siedzieć frontem do innych – wyraźnie ułatwia kontakt interpersonalny.

Czyński (2006) wyróżnia przestrzenie patologiczne jako nadrzędną kategorię nad przestrzeniami uciezkowymi i opresyjnymi. Definiuje je jako „trwałe wady struktur architektonicznych i urbanistycznych” (Czyński, 2006, s. 205), „które pozwalają w sposób laboratoryjny uchwycić związek ich formy architektonicznej z przestrzenią organiczną człowieka, przestrzeniami jego receptorów zmysłowych oraz zachowań i relacji społecznych” (Czyński, 2006, s. 206).

Według badacza przestrzenie uciezkowe związane są z przemieszczaniem, a nie stałym przebywaniem. Odnajdujemy je w różnych formach komunikacji zewnętrznej i wewnątrz budynków. Charakteryzuje je też zróżnicowany stopień otwartości wnętrza – od podziemnych tuneli, poprzez kładki, mosty, aż do pewnych form krajobrazu naturalnego. Na stresogenność tych przestrzeni może wpływać różne ustawienie względem siebie takich zmiennych, jak: funkcja, rozmiar, kształt, ale też ocena dostępności (rys. 5.2.13).

Rysunek 5.2.13

Przykład przejść w parterze o różnym stopniu stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bydgoszcz: a) przejście przy ulicy Pomorskiej; b) przejście przy ulicy Naruszewicza.

- a) Przykład przestrzeni patologicznej – ucieczkowej z elementami przestrzeniami opresyjnej. Przejście nieoświetlone, zaniedbane, sygnały świadczące o zawładnięciu jej przez jedną grupę społeczną (graffiti), trudność w ustaleniu dostępności, dodatkowo umieszczone w środkowej części wejścia do klatek schodowych umożliwiają ukrycie się potencjalnych napastników.
- b) Przykład przestrzeni o bardzo niskim poziomie stresogenności – funkcja, kształt, wymiary zbliżone do przestrzeni a), lecz przestrzeń jest zadbana, czysta, oświetlona, mamy możliwość wglądu w nią całą, wprowadzenie mebli świadczy o przynależności jej do pobliskiej kawiarni – łatwość klasyfikacji dostępności.

Profesor Czyński (2006) dokonał najdokładniejszej według wiedzy autorki analizy i skonkretyzowania skali stresogenności w przestrzeniach ucieczkowych. Parametr ten oparł na trzech analizach: ergonomicznej, proksemicznej i architektonicznej.

Z czynnikami bliskości i zdystansowania najmocniej związane są parametry ergonomiczny (dotyczący przestrzeni kinestetycznej człowieka i przestrzeni wizualnej) i proksemiczny (wyznaczający dystanse interpersonalne). Analiza architektoniczna związana jest ze stopniem otwarcia wnętrza.

Natężenie odczucia stresogenności przestrzeni związane jest z ograniczeniem swobody kinestetycznej. Analizując przekrój poprzeczny przestrzeni ucieczkowej, widać, że najbardziej stresująca przestrzeń to bezpośrednio styczna do konturu ciała człowieka w wymiarze poziomym i pionowym jednocześnie, mocno ograniczająca ruch. Przestrzeń o najniższym odczuciu stresu (w przekroju zamkniętym) w analizie ergonomicznej zapewniają swobodę kinestetyczną – pełne rozpostarcie ramion i możliwość wyciągnięcia ręki w górę (Czyński, 2006).

Wymiar i kształt przekroju podłużnego pionowego i poziomego Czyński (2006) uzależnia od zapewnienia przestrzeni wizualnej związanej z wartościami kątów widzenia dokładnego 30° i widzenia średniego 54° . Wymiar stychny do kąta 54° to granica przestrzeni zrównoważonych; zbliżanie wymiaru do granicy kąta 30° potęguje narastanie cech ucieczkowych. Z drugiej strony, jak konstatuje Czyński, przestrzeń w granicach kąta widzenia dokładnego (30°) zapewnia możliwość szybkiej wizualnej kontroli wnętrza.

Stresory przestrzenne – złożoność, labiryntowość/pustka

Istotnym źródłem emocjonalnego poczucia bezpieczeństwa według Lyncha (2011, s. 5) jest „uogólniony mentalny wizerunek materialnego świata zewnętrznego ugruntowany w umyśle człowieka”, zdefiniowany przez niego jako obraz środowiska. Według niego dobry obraz środowiskowy „to przeciwieństwo strachu, który rodzi się z dezorientacji” (Lynch, 2011, s. 5). Taki obraz pozwala też wypracować harmonijną relację pomiędzy użytkownikiem przestrzeni a światem zewnętrznym. Lynch reprezentuje pogląd, iż czytelne środowisko zapewnia bezpieczeństwo, ale też buduje głębię i intensywność ludzkiego doświadczenia. Uzupełnia ten pogląd wnioskiem, iż wizualny chaos niewyklucza umiejętności życia w mieście, dzięki dobrze rozwiniętym u ludzi zdolnościom przystosowawczym mózgu. Konsekwencją tego jest wysoka zdolność ludzka do odnajdywania drogi nawet w najbardziej skomplikowanym układzie. Lynch jednocześnie opowiada się za czytelnym układem z uwagi na możliwość osiągnięcia emocjonalnej satysfakcji i sprzyjanie kontaktom. Na poziom czytelności środowiska wpływają czynniki oddziałujące na orientację przestrzenną – takie stresory przestrzenne, jak złożoność, labiryntowość oraz pustka i monotonia (Czyński, 2006). Umiejscowione są one w swoistej opozycji, choć nie stanowią wprost swoich antonimów.

Złożoność – wyjaśniana w odniesieniu do części, komórek – przedstawiana jest jako istnienie wieloelementowej budowy, w kontekście człowieka jako osoby, którą trudno poznać, zrozumieć z uwagi na jego niejednoznaczny i bogaty osobowość (Żmigrodzki, b.d.). Przeciwstawiana jest ona prostocie, jasności, ale też przyswajalności i zrozumiałości (Dąbrówka, Geller, 1995). Bliskożnaczność pojęcia *złożoność* według słownikowego ujęcia postrzegana jest w skomplikowaniu,

wieloaspektowości i wielowątkowości (Ludwiczak i in., 2000). Polemikę z utożsamianiem złożoności ze skomplikowaniem i chaosem podejmuje Rubinowicz (2011). Przedstawia on koncepcję nowej złożoności, utożsamianej z matematyczną teorią chaosu. W złożoności pozornie odbieranej jako forma swobodna i nieregularna odczytuje on wynik wielokrotnego powtórzenia prostego, elementarnego układu.

Za złożonością i sprzecznością opowiada się Venturi: „[a]kceptując zarówno sprzeczność, jak i złożoność, dążę do witalności oraz wiarygodności” (Jencks, Kropf, 2006/2013, s. 57). Przeciwstawia ją niespójności, arbitralności niekompletnej architektury i pretensjonalnej zawilości. Profesor Lenartowicz (1992) w złożoności w architekturze podkreśla pozytywne cechy napięcia i żywotności. Przybliżył on filozoficzne podejście do aspektu złożoności i przywołuje określenie optymalnej złożoności (*optimal complexity*) jako równowagi osiągniętej pomiędzy złożonością i jasnością bodźcową. Rolę złożoności odczytuje w cesze współczesnej architektury – wielowartościowości. Przywołuje poglądy Jencksa⁸⁶, który podkreślał jednowartościowy charakter zabudowy modernistycznej posługującej się uproszczonymi wartościami⁸⁷. W takim ograniczeniu spostrzegał konsekwencje natury psychologicznej. Tak stworzona architektura nie informowała dostatecznie użytkowników o swojej funkcji społecznej. W złożoności podkreśla zaletę tworzenia miejsca i tym samym wspomaganie budowania tożsamości. Lecz jednocześnie spostrzega znaczenie nowości i możliwości wystąpienia trudności w percepcji odbioru. Jak przybliżył Lenartowicz (1992), złożoność w rozumieniu psychologicznym wywołuje odruch orientacji, podobnie jak informacja. Polega to na przetwarzaniu informacji nieodnajdywanych w schematach pamięciowych i tworzeniu nowych schematów. Odbiór emocjonalny złożoności zależy od poziomu i czasu trwania rozbieżności pomiędzy oczekiwaniem a rzeczywistością. Tomaszewski (1975, za: Lenartowicz, 1992) twierdzi, iż ujemne emocje może wzbudzić brak rozbieżności trwający dłuższy czas. Jednocześnie Łukaszewski (1970, za: Lenartowicz, 1992) uważa, iż nadmierny wzrost rozbieżności powoduje ujemne odczucia, choć niewielki jej poziom odbierany jest pozytywnie jako niespodzianka. Jak podkreśla profesor Lenartowicz, w dobrze ujętej złożoności należy osiągnąć zrównoważenie pomiędzy nadmierną prostotą a zbytnią złożonością, osiągając tym samym poziom „użytecznej ilości informacji” (s. 103) i optymalnej stymulacji.

Ze skomplikowaniem i trudnością w odczytywaniu kojarzona jest także forma labiryntu. Labirynt (rys. 5.2.14) symbolizuje plątaninę, sytuację skomplikowaną, bez wyjścia (Kopaliński, 1990). Kopaliński (1990) wyjaśnia także, iż pokonanie labiryntu, czyli odnalezienie jego centrum i drogi do wyjścia, symbolizuje zwycięstwo ducha nad materią. Saternus (2013) przypomina dawne określenia labiryntu – błędnik, błędyniec. Oznaczał on budowlę lub założenie ogrodowe o skomplikowanym kształcie, gdzie pośrodku umieszczona była szczególnie, zazwyczaj strzeżona rzecz

---

⁸⁶ Jencks (Jencks, Baird, 1969, za: Jencks, Kropf, 2013, s. 63) wypowiedział się, iż wieloznaczność architektury tworzonej z „równoważnych zagadnień formy, funkcji i techniki [...] tworzy wielowartościowe doświadczenie”. Obiekt jednowartościowy definiował jako sumę przeszłych form, które pozostają niezależne i których połączenia są słabe.

⁸⁷ Venturi (1966, za: Jencks, Kropf, 2006, s. 58) także sprzeciwiał się podejściu „albo-albo”, jak sam określał, „purystycznego języka ortodoksyjnej architektury modernistycznej” (s. 57), i sprzyjał podejściu „jedno i drugie” (s. 58). Sprzeciw swój wyraził parafrazą modernistycznego motto Van der Rohe „mniej znaczy więcej” (s. 57). Przekształcił je do postaci: „[w]ięcej nie znaczy mniej” (s. 58).

lub pomieszczenie. Profesor Czyński (2010) formułę labiryntu odnosi do poszukiwania miejsca w przestrzeni charakteryzującej się rozciągłością i bezkresem – miejsca, dla którego charakterystyczny będzie brak ciągłości, zdefiniowanie i ograniczenie. Niestabilność atrybutów zarówno przestrzeni, jak i miejsca wzbudza w człowieku poczucie zagubienia i niepewności, a nawet przerwa na zastanowienie się nie przynosi spokoju. Czyński (2010) przedstawia także labirynt w ujęciu aksjologicznym, przypisując przestrzeni cechę wolności, miejscu – bezpieczeństwa, a labirynt kojarzy z określeniem niewoli i zagrożenia.

Rysunek 5.2.14

Mitologiczny labirynt kreteński

Źródło: https://www.joom.com/pl/products/5f633da7edfcd101066cf41e?variant_id=5f633da7edfcd104066cf422.

Fotografia przedstawia srebrną monetę grecką z rysunkiem labiryntu kreteńskiego. W centrum labiryntu postać Minotaura, pół-byka, pół-człowieka. Labirynt zbudowany na zlecenie króla Minosa przez Dedala w celu uwięzienia Minotaura. Jediną możliwością pokonania labiryntu okazał się podstęp Ariadny, której oznaczenie przebytej drogi nicią (nić Ariadny) pozwoliło Tezeuszowi po pokonaniu potwora na pewny powrót (Chadzinikolau, 2014). Układ labiryntu odzwierciedlającego skomplikowane, wręcz niemożliwe pokonanie później przenoszono na realizację grobów władców w starożytności (Kopaliński, 1990).

Trudny do pokonania układ labiryntu, choć nie w tak dosłownej i doskonałej geometrycznej formie, odnajdujemy we współczesnych miastach, a szczególnie w ich częściach historycznych.

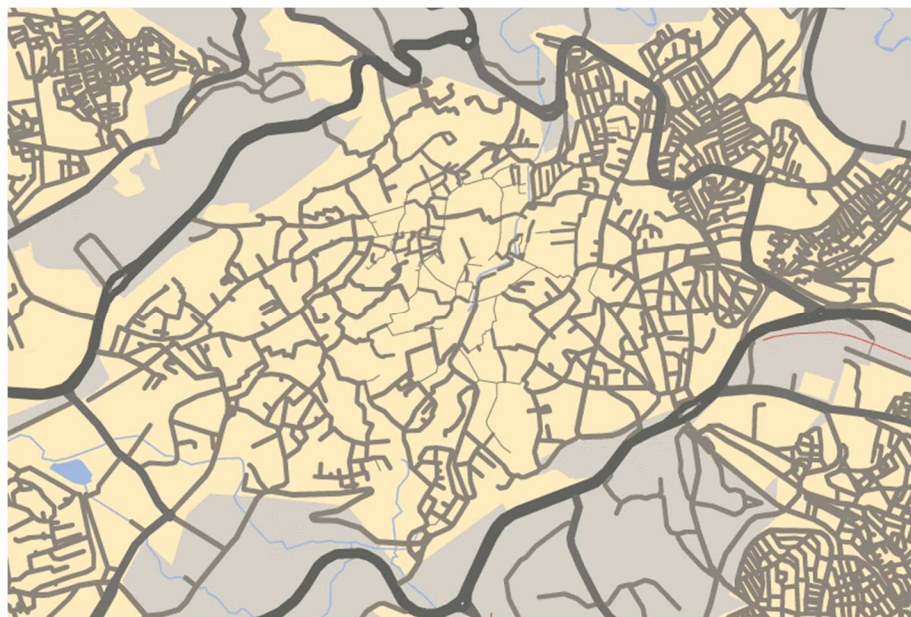
Typem, który w szczególnie wyjaskrawiony sposób potęguje labiryntowość układu, jest miasto arabskie (rys. 5.2.15, 5.2.16). Należy zaznaczyć, iż poczucie zagubienia jest w szczególności sposób właściwe dla człowieka Zachodu, który przyzwyczajony jest do odmiennych zasad urbanistycznych. Youssef Hoteit (1993, s. 17) przytacza wypowiedź zachodniego badacza, geografę Dickinsona: „Te miasta bez planu, płatanina budynków i domów, z ulicami pełnymi życia, różniącymi się szerokością i kierunkiem, rozgałęziającymi się od innych głównych ulic i kończącymi

się w zaułkach. Te miasta, labirynty, których nie sposób rozszyfrować nawet z mapą...”⁸⁸.

Labiryntowość układu, duży udział *cul-de sac*⁸⁹, częste załamywanie biegu ulicy, zmiana perspektywy i wynikający z tego kręty układ ulic⁹⁰ miały wzbudzać u obcego poczucie zagubienia i niemożliwości przejścia (Youssef Hoteit, 1993). Taki układ był również traktowany jako dodatkowe zabezpieczenie na wypadek wystąpienia konfliktów wewnętrznych i sprzyjał łatwości wygradzenia obszaru.

Rysunek 5.2.15

Układ ulic w medinie w Fezie, Maroko

Źródło: opracowanie własne.

Obszar zabudowany

Obszar naturalny

Autostrady

Arterie obwodowe

Ulice lokalne

⁸⁸ W oryginale: „Estas ciudades sin plano, amasijo de edificios y casas, con calles llenas de vida que varían de anchura y de dirección y se ramifican saliendo de otras principales para terminar en culs-de-sac, estas ciudades, laberintos imposibles de descifrar, incluso con una mapa...”.

⁸⁹ *Cul-de-sac*, wąskie nieregularne uliczki bez wylotu, jak podaje Szatkowska (2011), określane w świecie arabskim słowami *zuqaq* lub *darub*. Duża liczba ślepych ulic, a raczej zaułków, wynika z mocnego poczucia ochrony prywatności. Te fragmenty układu komunikacyjnego nie są traktowane jako fragment przestrzeni publicznej, tylko półprywatna przestrzeń, czasami zamykana na noc, która służy małej społeczności sąsiedzkiej (Youssef Hoteit, 1993).

⁹⁰ Jak podaje Youssef Hoteit (1993), ulica w mieście arabskim nie jest traktowana jako element strukturalny. Odwrotnie niż w świecie zachodnim, to nie dom miał dostosować się do wcześniej zaprojektowanej ulicy, tylko ulica została zmuszona do „znalezienia swojego miejsca w lukach pozostawionych przez domy” (s. 32 [tłum. własne]). Ulica, szczególnie w obszarach mieszkalnych, służyła przechodzeniu, komunikowaniu się, niezatrzymywaniu się.

Rysunek 5.2.16

Medina w Fezie

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Fez.

Lynch (2011) przedstawia trzy podejścia prowadzące do akceptowanej formy labiryntu. Jako najważniejsze podaje nieograniczenie orientacji i zdolności do ostatecznego wydostania się z układu. Kolejny warunek to ograniczenie elementu niespodzianki tylko do wybranych fragmentów w całości czytelnego, wyrazistego obszaru. Dodatkowy warunek zakłada, iż struktura labiryntu musi posiadać sens, „jakąś formę, którą można zgłębić i zatrzymać w czasie” (Lynch, 2011, s. 7).

Określenie *monotonia* według słownikowej definicji kojarzone jest z niezmiennością w dużym odstępie czasu lub na dużej przestrzeni (Żmigrodzki, b.d.). Utożsamiana jest ona z nudą, jednostajnością, przeciwstawiana różnorodności i zmienności (Dąbrówka, Geller, 1995). Wnikliwy obserwator przestrzeni Białoszewski przedstawił jej obraz w wierszu *Obmiatanie panoramy patrzeniami na trzy widoki między dwoma zasłaniaczami* – słownym szkicu warszawskiego blokowiska:

„blok

Siekierki

blok

lotnisko

blok

Siekierki

blok

Mok o” (Happach, Happach, 2010)

Mok o to odniesienie do Mokotowa, który uległ rozpadowi, jak twierdzi Happach (2018), w wyniku monotonii identyczności i braku tożsamości. Happach przywołuje krytyczną wypowiedź Wejcherta (1993, za: Happach, 2018, b.s.) na temat monotonnego środowiska: „Ujemny wpływ środowiska pozbawionego osobowości, monotonnego, prostackiego w formie, jest szeroki i powoduje wyraźne zmiany w psychice ludzi z danym środowiskiem związanych przez wiele lat”. Krytyce

architekturę funkcjonalistyczną również poddał Parreno (2021). Nieskończoność jednorodności odrzucała indywidualną percepcję i utrwała nudę⁹¹. Kosiński (2013) dostrzega monotonię w nowych monokulturowych realizacjach zabudowy deweloperskiej i podkreśla powstały kontrast pomiędzy wartościowymi zespołami modernistycznymi, w tym Skibniewskiej. Dualizm podejścia do monotonii nakreślili Giecewicz i Kwieciński (2019). Zauważają oni, iż monotonia może być pięknem, ale też wartością niepożądaną. Jej postrzeganie uzależnione jest od wzajemnych zależności jedności i różnorodności. W monotonii widzą oni estetykę wyróżniającą się w krajobrazach naznaczonych formami architektonicznymi „walczącymi o uwagę”, przesyconymi różnorodnością.

Wartościowej odpowiedzi na temat wpływu monotonii w architekturze na człowieka dostarczył czeski naukowiec Beneš (Krivý, 2019). Monotonia wynika z braku zmian poznawczych wpływa na konstrukcję psychiczną człowieka i jest przyczyną stresu i frustracji. Sprzyja temu charakterystyczne dla monotonii powtarzanie identycznych informacji i prowadzenie do podkreślania stereotypów, jedności i nudy. Tak ukształtowane otoczenie z charakterystycznym według Beneša (1989, za: Krivý, 2019, s. 8) „brakiem semiotycznie naładowanych punktów orientacyjnych”⁹² prowadzi do dezorientacji⁹³. Powodem takiego stanu jest według naukowca źle wprowadzona standaryzacja i brak rozpoznania psychologicznej różnorodności mieszkańców reprezentujących odmienne style życia.

Charakterystycznym procesem emocjonalnym doświadczanym w monotonnym krajobrazie jest osłabienie reakcji behawioralnej określane mianem habituacji (*habituation*). Nie reagujemy na powtarzające się wielokrotnie stare bodźce i tym samym możemy skupić uwagę na nowych doznaniach emocjonalnych (Zimbardo, Gerring, 2010/2012).

Swoistą receptę na unikanie monotonii w otoczeniu nakreślił Parreno (2021)⁹⁴. Opierał się on na założeniu, iż raz wymyślone rzeczy, wyprodukowane i skonsumowane, po czasie stają się męczące. Jest to oczywiste i niemożliwe do uniknięcia. Rozwiązaniem jest wymyślanie na nowo w nieskończoność.

Pustka, ostatni z omawianych stresorów dezorientacji, jest definiowana jako antonim tłumy, pełni, ruchliwości. Przedstawiana jest jako próżnia, niebyt, pustynia, ustronie, ale i otchłań, przeciwstawiana tłumowi, ogromowi, istnieniu. Intrygujące w pustce jest jej odmienne postrzeganie w różnych kulturach architektonicznych.

W kulturze wschodniej, w Japonii, pustce przypisywane jest określenie *ma*. Pustka jest pomiędzy, jednocześnie dzieli i zbliża dwie odrębne przestrzenie. Jest przenikaniem w stanie zachowanej równowagi pomiędzy światem zewnętrznym i wewnętrznym (Żeromska, 2015). W kulturze Wschodu pustka jest mistyczna, łączy

---

⁹¹ Nuda według słownika (Ludwiczak, 1998) to synonim monotonii; stan psychiczny wywołany brakiem wrażeń, jednostajnością, beczynnością (Żmigrodzki, b.d.).

⁹² W oryginale: „the absence of semiotically charged landmarks”.

⁹³ Beneš (1989, za: Krivý, 2019) w analizie dezorientacji oparł się na dwóch podejściach. Podejście do dezorientacji w ujęciu przestrzenno-logistycznym charakteryzuje się zagubieniem własnej drogi i ograniczeniem produktywności indywidualnej i społecznej. Drugie podejście podchodzi do dezorientacji w ujęciu fenomenologiczno-psychologicznym, dla którego charakterystyczne są: utrata równowagi emocjonalnej i dobrego samopoczucia.

⁹⁴ Parreno (2021) szeroko odwołuje się także do badań Mendiniego, który analizował monotonię wulgarności, neutralność, banalność i kicz.

estetykę elementarnych elementów i mistycyzmu, a jednocześnie przejawia w sobie istotę religijną tego obszaru (Wąs, 2007). Szczególnym wyrażeniem pustki jest twórczość Toyo Ito, który nakreślił jej odmienność od rozumienia w kulturach Zachodu słowami: „[p]rzestrzeń na Zachodzie rozumiana jest zupełnie inaczej niż u nas. Wiele o tym myślałem. Być może my, Japończycy, mamy mylne wyobrażenie o waszym rozumowaniu, ale wydaje mi się, że dla was przestrzeń to coś, co zostało wydrążone w czymś pełnym. Tym czasem dla nas jest to pustka, próżnia, coś, co istnieje między dwoma słupami. Przeszłość pusta, przeszłość bez znaczenia. Nic. [...] Kiedy mówię, między słowami, które wypowiedziałem, i tymi, które dopiero powiem, nie ma nic. Biała przestrzeń, właśnie ona mnie interesuje. Uważam ją za niesłychanie ważną” (Copans, Neumann, 2004).

O ile w kulturze Wschodu pustka, nicność jest przestrzenią, poprzez którą dąży się do osiągnięcia równowagi, w kulturze Zachodu posłużyła ona za narzędzie do budowania poziomego napięcia.

Często odnajdywanym w literaturze odniesieniem są dwie realizacje związane z tematyką Holocaustu: *Muzeum Żydowskie* w Berlinie autorstwa Daniela Liebeskinda oraz *Pomnik Pomordowanych Żydów Europy* w Berlinie według projektu Petera Eisenmana. Intencjonalnie użycie pustki wywołało silne skojarzenia emocjonalne. Pomimo wspólnego odniesienia oba projekty obrazują inną postać pustki. U Liebeskinda pustka bliższa jest pojęciu próżni (*void*), Eisenman zapisał ją w formie braków, niedopowiedzeń (Wąs, 2007).

Geometrycznie erodująca linia krawędzi w pomniku daje złudzenie rozsypywania się uregulowanej i uporządkowanej struktury (5.2.17). Wchodząc do licznych dróg wewnątrz struktury, nie mamy świadomości jej głębokości i nieuchronnej utraty kontaktu z otoczeniem. Jak wyjaśnia Lubiak (2013, s. 133), jest to działanie skutkujące zawieszeniem „nawyków percepcyjnych” i działaniem architektonicznie podprogowym. Zerwanie powiązania wzrokowego z otoczeniem jest odczytywane u Eisenmana jako kolejny przejaw pustki w formie braku. Mimo iż sam układ wydaje się w pełni prosty i czytelny, zróżnicowana topografia podłoża⁹⁵ zaburza czytelność celu drogi, „na której nie znajduje się odpowiedzi” (Wąs, 2007, s. 105). Istotnym elementem, którego Eisenman celowo zaniechał, jest szata semiotyczna. Całkowity brak oznakowań, jednolitość materiału sprawia wrażenie zagubienia. Wąs (2007) określa to jako sytuację niewygodną i niezwykłą dla rozumu. Jak podkreśla, pustka w przypadku tego projektu jest też odczytywana w skali urbanistycznej jako „wielka czarna dziura w centrum Berlina” zlokalizowana w pobliżu symbolicznej przestrzeni bramy Brandenburskiej i placu Paryskiego.

---

⁹⁵ Betonowe bloki i podłoże zostały przez Eisenmana niezależnie od siebie pofalowane w odmiennych częstotliwościach, jakby poddane ruchom sejsmicznym. Spowodowało to zróżnicowanie amplitudy pomiędzy szczytami wyniesionych bloków a zapaścią w podłożu pomnika. To wzmacnia nieprzewidywalność drogi i potęgowanie emocji podczas przejścia (Lubiak, 2013).

Rysunek 5.2.17

Pomnik Pomordowanych Żydów Europy – Holocaust-Mahnmal

Źródło: a) K. Kozłowska; b) <https://www.google.com/maps>, miejsce: Berlin, dzielnica: *Mitte*, *Ebertstraße*.

Jak spostrzega Wąs (2007), odmienne rozumienie zamierzonej stresogenności pustki zauważamy w projekcie Liebeskinda (rys. 5.2.18). Pustka odczytana jako próżnia⁹⁶ najmocniej wyartykułowana jest wewnątrz muzeum, choć zauważamy wyraźne jej ślady również na zewnątrz. Liebeskind chciał wywołać w odbiorcy poczucie bezpośredniego zagrożenia i dezorientacji. Pustka niemożliwa do wypełnienia, która trwa, ma silnie dręczący charakter (Wąs, 2007).

Liebeskind (2017) w wywiadzie tak wytłumaczył swoje podejście: „Angielskie słowo *void* jest zwykle terminem technicznym w architekturze oznaczającym fakt, że

⁹⁶ Arystoteles spostrzegał odmiennie próżnię. Według niego to ciągłość materii wypełniającej pustkę. Nie wierzył w próżnię absolutną. Jego przekonanie obecnie potwierdza fizyczne odkrycie kwantów Higgsa. Takie postrzeganie próżni sprawia bardziej komfortowe uczucie. Znane jest ono w postaci sentencji: „[n]atura boi się próżni», horror vacui” (Chrzanowska-Kluczevska, 2006, s. 85).

nie ma nic powyżej ani poniżej. Po niemiecku «*die Leere*». Nie chciałem stworzyć przestrzeni w sensie tego technicznego terminu dla nieznanego, ale miejsce spotkania, przestrzeń nieobecności, która jest jednak rzeczywistą, fizyczną przestrzenią⁹⁷. Pustka w projekcie Liebeskinda jest celowo użytym środkiem architektonicznym, który podkreśla, uwidocznia stratę (Das Jüdische Museum Berlin, b.d.).

Rysunek 5.2.18

Muzeum Żydowskie w Berlinie/Muzeum Holokaustu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, *Kreuzberg*, Lindenstraße.

⁹⁷ W oryginale: „The word ‘void’ in architecture in English is usually a technical word to say there is nothing kind of below or above. ‘Die Leere’ in German. I wanted to create a space that is not a technical name for not knowing something, but a space of encounter that is a space of absence which is a real space, which is a physical space”.

- a) Pustka pomiędzy budynkiem i betonową *Wieżą Holokaustu*. Wrażenie napięcia podkreśla rysunek posadzki wypełniony odcinkami torów kolejowych.
- b) *Memory Void* z instalacją Menashe Kadiszmana *Shalekhet*. Jedna z siedmiu głównych zaplanowanych przestrzeni pustki, mroczna, ze światłem docierającym jedynie przez szczelinę w dachu. Wchodząc do tej przestrzeni, stąpamy po instalacji złożonej z setek stalowych, symbolicznych, przerażonych twarzy. Niezwykła perswazja ciszy zaburzonej nieznośnym dźwiękiem obijających się o siebie stalowych elementów, potęgowanym przez betonowe ściany wieży.

Wzmocnienie celu, kontrola dostępu

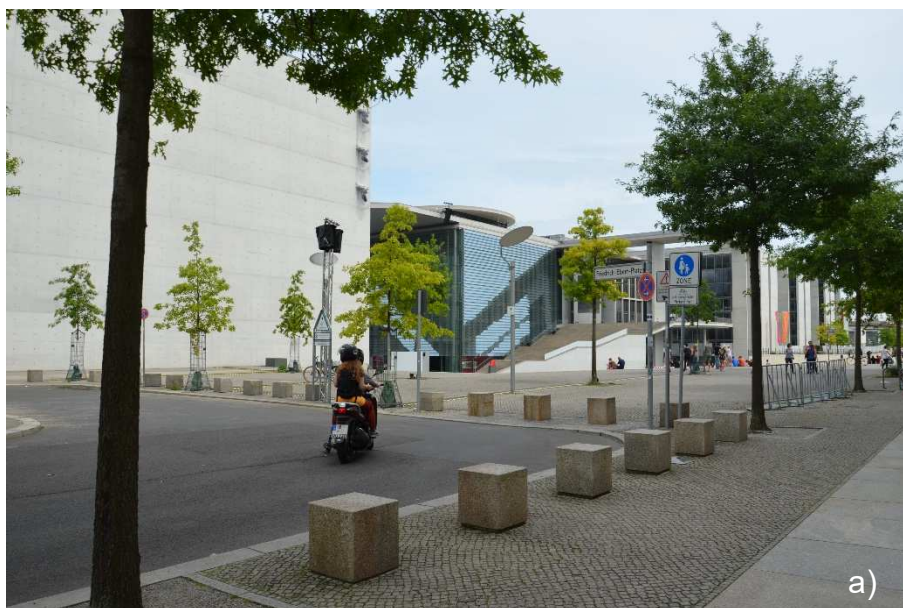

„Najpierw ucieczka, chęć ukrycia, potem przeciwstawienia się, wreszcie przygotowania do obrony to uczucia właściwe zarówno starożytnemu łowcy, jak i żołnierzowi dwudziestowiecznej armii. W nich też od zarania tkwiły: strach wycofującego się, obawa ukrywającego lub czynna, właściwa broniącemu dobrze ku temu przygotowanego miejsca” (Bogdanowski, 1996, s. 11). Powyższy opis dotyczy podłoża historycznej *architectury militaris*, gdzie zauważane strach i obawa, zarówno odnoszące się do broniącego, jak i atakującego, nasuwają skojarzenia z podejściem w ramach współczesnych praktyk zapobiegania przestępczości. Wyróżniane są dwa charakterystyczne ujęcia: integrujące i separujące (Landman, 2009). Pierwsze propaguje w środowisku zbudowanym włączenie, otwartość i asymilację. Realizacja w ramach tego podejścia opiera się na nadzorze, dobrej widoczności i propagowaniu wglądu w przestrzeń publiczną, dbałości o estetykę i wizerunek oraz wyznaczaniu jedynie symbolicznych granic. W tym podejściu jest istotna dbałość o właściwy sygnał psychologiczny. Przeciwstawne temu jest podejście segregujące. Realizowane jest ono poprzez wprowadzenie w przestrzeni fizycznych wzmocnień. Właściwe dla niego będą praktyki związane z propagowaniem mocno wyznaczonych granic, cechami przestrzeni bronionej, wzmocnieniem celu i kontrolą dostępu. Częściowo pokrywają się one z podejściem integrującym, lecz zasadniczo różnią się przyjętymi środkami wyrazu. Interwencje w tym podejściu są związane z wprowadzeniem w przestrzeni:

- limitowania dostępu do przestrzeni komunikacyjnych, w tym ograniczeniem dostępu pojazdów do przestrzeni przeznaczonych tylko dla pieszych (rys. 5.2.19a),
- wysokich, wzmocnionych ogrodzeń, murów,
- bram z kontrolą dostępu prowadzących do przestrzeni budynków rządowych, obszarów biznesowych, szkół, obszarów mieszkalnych (rys. 5.2.19b, 5.2.20),
- wzmocnionych antywłamaniowych żaluzji,
- budek strażniczych,
- kamer CCTV,
- limitowania dostępu dla użytkowników do przestrzeni otwartych publicznych, w tym zabezpieczenia przed przebywaniem niektórych grup społecznych, jak osoby pod wpływem alkoholu lub dilerzy narkotykowi.

Rysunek 5.2.19

Fizyczne środki zabezpieczenia – ochrona przed niekontrolowanym wjazdem

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Berlin: *Paul-Löbe-Allee* na północ od Reichstagu; b) Amsterdam: ulica wokół *De Oude Kerk* centrum Amsterdamu.

- a) Rytmicznie ustawione kamienne sześciany mają wizualnie złagodzoną formę, choć ich geometryczne ustawienie wzdłuż ulicy nie nasuwa skojarzenia z meblami miejskimi, tylko z formą fizycznego zabezpieczenia.
- b) Zabezpieczenie stalowymi pachołkami (*bullards*)⁹⁸ wjazdu na ulice wokół świątyni (teren zagrożony atakami), z ograniczonym dostępem regulowanym elektronicznie w formie ruchomych słupków. Jest to rozwiązanie bardzo funkcjonalne, choć forma od razu budzi skojarzenia z obszarem o wysokim stopniu ryzyka.

⁹⁸ *Bullard* – angielskie określenie pachołka, niskiego słupka o mocnej konstrukcji. Pierwotnie służyły one do zahaczania lin przy cumowaniu łodzi (Cambridge Dictionary, b.d.), obecnie są używane jako fizyczne formy zabezpieczenia.

Rysunek 5.2.20

Zabezpieczenie wejścia do wydzielonego obszaru mieszkalnego

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela: *ulica d'Anderlecht*.

Pełna kontrola dostępu do wnętrza kwartału mieszkalnego. Przedśionek wejściowy zabezpieczony podwójną stalową bramą od strony ulicy i podwórza. Elektroniczna kontrola dostępu w postaci domofonu. Brak możliwości wejścia osób postronnych, skrzynki pocztowe umieszczone w bramie.

Jawne manifestowanie fizycznych zabezpieczeń i niedocenianie wpływu na mentalny odbiór użytkowników przestrzeni przypisuje temu podejściu oddziaływanie charakterystyczne dla efektu fortecy⁹⁹. Użyte środki związane są czytelną odpowiedzią na zagrożenia atakami terrorystycznymi, szczególnie z użyciem pojazdów, przestępczością, zwłaszcza aktami wandalizmu, włamaniami.

Jak twierdzi Shaftoe (1996, za: Landman, 2009), ta grupa podejmowanych działań może wpłynąć na redukcję przestępczości, ale też na podwyższenie poziomu strachu. Cozens (2016) wnioskuje, iż nadmierne wzmocnienie celu może być przyczyną mentalności fortecy (*fortress mentality*), a tym samym powodować powolne wycofywanie się użytkowników z przestrzeni publicznej. Typowym przykładem fortyfikacji środowiska miejskiego są osiedla zamknięte (*gated communities*). Ten typ podejmowanych rozwiązań powoduje zanikanie zdolności społeczeństwa do podejmowania wspólnych działań i umiejętności samokontroli.

Ceccato (2020) w ewaluacji ponad dwudziestu wyników badań odnoszących się do stosowania jednego ze środków kontroli dostępu – kamer CCTV – konkluduje, iż większość badań (67%) określa ich pozytywny wpływ na redukcję przestępczości, szczególnie w przestrzeniach parkingów, lecz przynoszą one niejednoznaczne wyniki odnośnie do wpływu na postrzeganie bezpieczeństwa i redukcję strachu. Przywołany badacz podejmuje się określenia założenia, iż można ocenić ich wpływ na poczucie bezpieczeństwa pozytywnie, lecz będzie to mocno uzależnione od typu użytkownika. Sceptyczne podejście do CCTV jest widoczne szczególnie u kobiet, które odczuwają

⁹⁹ Strategia wzmocnienia celu jest często obszarem współpracy inżynierów budownictwa i architektów. Przykładem takiej współpracy jest nowy Eurokod dotyczący konstrukcji szklanych wykorzystywanych też w zabezpieczeniach przeciw aktom wandalizmu np. na przystankach komunikacji miejskiej (Kozłowska, 2018).

je jako ingerencję w prywatność i podglądanie. Jednocześnie naukowcy wykazują, iż jawne wprowadzenie kamer (rys. 5.2.21) powoduje wzrost poczucia bezpieczeństwa (Ceccato, 2013, za: Ceccato i in., 2022).

Rysunek 5.2.21

Informacja o obecności kamer bezpieczeństwa na stacji metra w Berlinie

Źródło: K. Kozłowska.

Czytelnie wprowadzona informacja z użyciem znaku graficznego i tekstu widoczna już przy rozpoczęciu schodzenia do stacji podziemnej. Grafika opatrzona notatką „dla twojego bezpieczeństwa”.

Do szkodliwego wpływu nadmiernych zabezpieczeń na psychikę użytkowników i konieczności uwzględnienia psychologicznego ich oddziaływania na poczucie bezpieczeństwa odnosił się Sommeren (2017, 2018). Davey i Wootton (2017) zauważają, iż podejście związane z utwardzeniem celu może wprowadzić pewien odczuwalny dla zwykłych użytkowników poziom wizualnej brutalności, która z kolei prowadzi do potęgowania strachu w przestrzeni. Naukowcy zalecają, aby skłaniać się do rozwiązań bardziej subtelnych, nietworzących tak mocnych fizycznych barier (zamiast płotów elementy zielone, przestrzenie wodne lub bariery psychologiczne, jak żółta ramka wokół bankomatu delimitująca obszar odpowiedniego dystansu). Jednocześnie podkreślają, iż do osiągnięcia pożądanego efektu przy pewnych formach zabezpieczeń będzie konieczna obecność innych użytkowników. Psychologiczne bariery nie zadziałają po zmroku i przy niewielkiej liczbie użytkowników.

Wzmocnienie celu, Kopenhaga – współczesna forma sekurytyzacji publicznej przestrzeni miejskiej

Do praktykowania działań zmierzających do ograniczenia efektu twierdzy w przestrzeni zwróciły się władze Kopenhagi. Jak twierdzi Simpson (2022), po atakach terrorystycznych w XXI w. tradycyjne ujęcie symetryczności konfliktu zagrażającego przestrzeniom miejskim z zewnątrz przekształciło się w asymetryczne starcie ukierunkowane od wewnątrz przestrzeni miejskich. Różnorodność form ataków – od zamachów samobójczych po ataki bombowe z użyciem pojazdów i skierowanie ich na grupę użytkowników miejskich – ma wywołać poczucie zagrożenia dotyczącego

każdego. Ataki skierowane są już nie tylko w stronę celów strategicznych, ale na celowniku znaleźli się zwykli mieszkańcy i odwiedzający przestrzeń miejską, co ma wywoływać stan ogólnego i uniwersalnego poczucia zagrożenia. Problem polega na przejściu od historycznego rozpatrywania zabezpieczenia miasta skupionego na jego granicznych obszarach do zwrócenia uwagi na tereny wewnętrzne. Intensyfikacja ryzyka doprowadziła do uodparniania się miasta skierowanego nie tylko na strategiczne budynki, np. dzielnice rządowe, cele infrastrukturalne, ale też na najwrażliwsze jego przestrzenie publiczne. Współcześnie centralnym obszarem skupienia zagrożeń są przestrzenie publiczne z dużą liczbą osób nieświadomych niebezpieczeństwa, jak mieszkańcy, turyści, odwiedzający, kupujący itp. W tym miejscu zarysował się oczywisty konflikt pomiędzy przeznaczeniem przestrzeni publicznych jako otwartych, inkluzyjnych, budujących spójność społeczną, wpływających na jakość życia a radykalnością środków służących ich zabezpieczeniu.

Dania szczytując się mianem państwa opiekuńczego przeorganizowała swoje podejście do kwestii bezpieczeństwa. Nowa strategia uwzględnienia kontekst zmiany sposobu myślenia o bezpieczeństwie, w który wpisuje się terroryzm, przestępczość, pandemia. Zmiany w przestrzeni Kopenhagi zostały szczególnie zradykalizowane po zamachu bombowym w Oslo w 2011 r. (Simpson, 2022). Początkowo wprowadzano tymczasowe środki antyterrorystyczne, jak pierścienie z granitowych bloków. Fizyczne środki bezpieczeństwa (PSM) zostały wprowadzane w Christianenborgu, dzielnicy żydowskiej, a nawet proponowano zamknięcie średniowiecznego rdzenia miasta dla samochodów. Specjalnej uwadze zostały poddane „ruchliwe miejsca, w których gromadzi się wiele osób, miejsca turystyczne, znane na całym świecie. Intensywność i oczywistość wprowadzonych zabezpieczeń była nawet podłożem rozległej dyskusji politycznej zwolenników surowego betonu tzw. Betonklodser, i przesłania, aby nie dać wygrać terrorystom ze sprzymierzeńcami złagodzenia wizualnego” (Simpson, 2022). Proces łagodzenia wyrazu rozpoczął się od stopniowej „nawizacji” i ulepszenia już istniejących elementów po wprowadzenie nowych, już odpowiednio przystosowanych, które jednocześnie służą jako meble miejskie, jak ławki, stojaki rowerowe, słupki, donice i rzeźby (rys. 5.2.22, 5.2.23, 5.2.24, 5.2.25) (Simpson, 2022). Tak wizualnie przetworzone elementy PSM zostały też wprowadzone do podręcznika projektowania miejskiego. Przyczyniło się to do wypracowania współczesnej formy sekurytyzacji przestrzeni publicznej miejskiej, opartej na wchłonięciu zabezpieczeń w elementy wyposażenia miejskiego. Wspiera to ich integrację z koncepcją miasta nadającego się do zamieszkania, z mocno akcentowaną *liveability*, i analizującego subiektywne samopoczucie użytkowników. Współcześnie analizowane są nie tylko komponenty fizyczne, ale też psychologiczne. Fizyczne środki zabezpieczenia wprowadzane są w sposób w pełni świadomy, przemyślany estetycznie i uwzględniający reakcje emocjonalne (Simpson, 2022).

Rysunek 5.2.22

Fizyczne środki zabezpieczenia – granitowe rzeźby, bloki

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: a) plac przed głównym wejściem do *Maersk Tower* – budynku Uniwersytetu w Kopenhadze, b) *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi, c) *Nyhavn* – historyczny port.

- c) Przykład złagodzenia wizualnego mocnych granitowych barier chroniących wejście główne do budynku Uniwersytetu przed atakiem z użyciem pojazdów. Na placu ustawiono granitowe kule

różnych rozmiarów w pozornie przypadkowym ustawieniu. Elementy dla postronnych użytkowników mocniej kojarzą się z aranżacją placu niż z zabezpieczeniem antyterrorystycznym.

- d) *Strøget* – główna ulica handlowa Kopenhagi i zarazem jedna z najbardziej popularnych przestrzeni publicznych łącząca historyczny *Kongens Nytorv* (plac Królewski) z ratuszem. Ulica jest przeznaczona wyłącznie dla pieszych. Fotografia pokazuje wprowadzenie zabezpieczeń przed niekontrolowanym wjazdem na deptak w formie granitowych bloków kamiennych sprawiających wrażenie kamiennych siedzisk oraz zabezpieczenie szerokiego wejścia do sklepu w formie eleganckiego słupka.
- e) Niezwykle zatłoczone i popularne wśród turystów historyczne nabrzeże portu *Nyhavn* zabezpieczono granitowymi, pozornie przypadkowo ułożonymi kamiennymi blokami na początku i końcu linii nadbrzeża. Podobnie jak w *Strøget*, bloki o wysokości siedzisk dla użytkowników.

Rysunek 5.2.23

Fizyczne środki zabezpieczenia – zieleń

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: a) molo przy *Playhouse* – teatrze nad wodą; b) *Kongens Nytorv*; c) *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi.

- a) Przykład zabezpieczenia wjazdu na molo, popularnego miejsca koncertów i wydarzeń kulturalnych. Wjazd jest kontrolowany przez szlaban z kontrolą dostępu, pozostałe krawędzie mola zabezpieczono odpowiednio gęsto rozstawionymi dużymi kamiennymi donicami. Tak przyjęty układ nie blokuje dostępu pieszym.
- b) *Kongens Nytorv* (plac Królewski) to jedna z ważniejszych przestrzeni publicznych i węzłów przesiadkowych Kopenhagi. Plac został wyznaczony przez PET¹⁰⁰ jako jedna ze stref będąca pod wzmożoną ochroną antyterrorystyczną. Wszystkie fizyczne środki zabezpieczenia placu są zaprojektowane jako meble miejskie (centralny pomnik, wzmocnione konstrukcje ławek) i elementy zieleni miejskiej. Fotografia pokazuje podwójny krąg drzew wzmocnionych przy ziemi ciężkimi workami z ziemią.
- c) Skrzyżowanie ze *Strøget*. Wjazd na deptak zabezpieczony jest dużymi metalowymi donicami.

Rysunek 5.2.24

Fizyczne środki zabezpieczenia – ogródki kawiarniane

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: *Strøget* – deptak, główna ulica handlowa Kopenhagi. Zewnętrzne ogródki kawiarniane w przestrzeniach będących pod szczególną ochroną antyterrorystyczną posiadają ściśle wyznaczone granice, zabezpieczone najczęściej różną formą stalowych lub kamiennych donic wypełnionych ziemią.

¹⁰⁰ PET – *Politiets Efterretningstjeneste* – Policijna Służba Wywiadowcza Danii (Olszewski, 2022).

Rysunek 5.2.25

Fizyczne środki zabezpieczenia – meble miejskie – stojak na rowery

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Kopenhaga: *Kongens Nytorv* (plac Królewski).

Zabezpieczono wjazd na plac od strony ulicy wzmocnionymi stalowymi stojakami na rowery.

Intensywność, stłoczenie

W potocznym rozumieniu takie terminy, jak *stłoczenie*, *przegęszczenie*, *zagęszczenie*, *intensywność*, posiadają bardzo zbliżoną konotację. Jednak nawet w potocznym rozumieniu *stłoczenie* i *intensywność* odnosimy najczęściej do subiektywnych odczuć. Doświadczamy ich bezpośrednio i personalnie, zauważamy je i odczuwamy, nie posługując się twardymi danymi statystycznymi. Jak twierdzi Stonor (2018, s. 2 [tłum. własne]): „Intensywność to słowo, którego używają prawdziwi ludzie, i być może dlatego, że opisuje ono raczej rezultaty, których ludzie doświadczają, niż nakłady, które zostały włożone w ich stworzenie”¹⁰¹. Zagęszczenie z kolei ma bardziej logiczne wyjaśnienie, oparte na danych statystycznych. Zagęszczenie, gęstość to obiektywne dane: geograficzne, populacyjne, najczęściej podawane jako liczba osób na jednostkę powierzchni. To dwutorowe rozumienie pozornie zbliżonych terminów jest rozlegle wyjaśnione w źródłach naukowych.

W ujęciu psychologicznym intensywność związana jest z ilościową wartością bodźca, ale też z siłą zachowania i działania jednostki w danej czynności (APA, b.d.). Skłania to do zdefiniowania bodźców jako czynników zewnętrznych, niezależnych od jednostki, i wewnętrznych, wynikających ze sposobu odczuwania i postrzegania otoczenia przez jednostkę. Intensywność jest odczytywana również poprzez ilość interakcji przestrzennych na poziomie parteru ulicy (Sevtsuk i in., 2013). W pierwszym zakresie, siły działania bodźca i jego oddziaływania na jednostkę, psychologia środowiskowa dostrzega zagrożenie szczególnie w nakładaniu się wzrastającej intensywności kilku bodźców, doznań jednocześnie i w nowości bodźca (Bańka, 2002). Nadmierna intensywność bodźców może powodować u użytkowników

¹⁰¹ W oryginale: „Intensity is a word that real people use, and perhaps because it describes the outcomes that people experience rather than the inputs that have gone into creating them”.

przeestrzeni przekroczenie wartości progowej etapu przystosowania się i podjęcie decyzji o wycofaniu się z danej sytuacji (Bańka, 2002). Takie sytuacje celowo aranżują niektórzy restauratorzy nastawieni na dużą liczbę zmian klientów w lokalu (Bańka, 2002).

Wywieranie nadmiernego wpływu na wzrost, rozwój i aktywność (Cambridge Dictionary, b.d.) prowadzące do przekroczenia znośnej dla człowieka ilości i intensywności bodźców nazywa się nadmierną stymulacją (*over stimulation – OS*) (Kaim, 2010). Nowo utworzonym synonimem dla tego określenia jest zarejestrowane w 2021 r. słowo *przebodźcowanie* (Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego [OJUW], 2021), którego znaczenie jego autorzy wyjaśniają jako przeciążenie psychofizyczne wywołane nadmiarem bodźców, które sprzyja bezrefleksyjności. Jedną z grup najsilniej i najdotkliwiej doświadczających skutków nadmiernej intensywności bodźców środowiskowych są osoby cierpiące na autyzm. Według Mostafy (2021a) nie jest to jedyna grupa adresatów złagodzenia sensorycznego środowiska. Grupy, które także pozytywnie zareagują na obniżenie intensywności bodźców, to osoby z nadwrażliwością lękową, deficytami uwagi, nadpobudliwością psychoruchową. Mostafa (2021a) twierdzi, iż problem dotyczy również osób starszych, które często doświadczają trudności w procesach poznawczych, odbiorach sensorycznych, np. osoby z demencją lub Alzheimerem. Obszary występowania atakujących bodźców są rozległe: od akustycznych – szum klimatyzatora, szelest materiału, dźwięki sygnalizacji na przejściu dla pieszych (Mostafa, 2016), odgłosy silników pojazdów, klaksony, syreny pojazdów uprzywilejowanych, głośno ustawione radio, odgłosy maszyn np. budowlanych (Kaim, 2010); poprzez wizualne: zbyt jasne światło, kolorystyczna intensywność, rozpraszające wzory (Mostafa, 2016); po dotykowe: tłum (Kaim, 2010); zapachowe: dym z papierosa (Kaim, 2010), zapachy z kuchni, zapachy koszy na śmieci (Mostafa, 2021b). Opozycją do tak intensywnej sytuacji będzie nadmierna monotonia, która też jako wartość skrajna będzie nas prowokować do działania i eksploracji nowych obszarów, w tym obszarów niebezpiecznych (Bańka, 2002).

Synonimami *gęstości* będą *ściskość*, *zwartość* (Ludwiczak i in., 1998). Budowanie zwartości prowadzi z kolei do nieprzenikliwości (APA, b.d.). Forsyth (2003) sprzeciwia się łączeniu terminów *gęstości* i *zatłoczenie*. Kategorycznie definiuje, iż są to określenia niepowiązane. Gęstość wydaje się prostym terminem w odniesieniu fizycznym. Jest to stosunek masy do objętości, niemniej w kontekście struktury miejskiej przedstawia się, jak dowodzą Angel i in. (2021), jako siatka złożonych zależności¹⁰². Jednak nie gęstość jest w tym zestawieniu szczególnie stresująca i obciążająca organizm ludzi, tylko zatłoczenie, stłoczenie lub tłok – „zbiorowisko wzajemnie niesolidarnych jednostek” (Kisielewski, 1998, s. 17). Epstein (2010) wyjaśnia, iż jest to problem z koordynacją realizacji indywidualnych celów. Jeśli uczestniczymy w sytuacji, gdzie gromadzi się coraz więcej osób i każda ma swój indywidualny cel do zrealizowania, następuje sytuacja konfliktowa i pewne cele mogą

---

¹⁰² Angel (b.d.), Angel in. (2021) wykazują sensowność rozpatrywania w kontekście gęstości miejskiej siedmiu wskaźników: zagęszczenia na lokal mieszkalny; zajętości lokali mieszkalnych; wielkości mieszkań; powierzchni użytkowej na mieszkanie; wysokości budynków; średniej powierzchni zabudowy działek pod budynki mieszkalne; obszaru mieszkalnego miasta.

zostać nieosiągnięte. Epstein (2010) podkreśla, że jeśli osiągnięcie celu indywidualnego jednostki w zatłoczonym środowisku staje się niemożliwe z powodu wciągnięcia jej w nieuniknione kontakty międzyludzkie, przyczyniające się do jej rozproszenia i podporządkowania się zachowaniom grupy, jednostka może odczuwać poczucie zagrożenia. Jednak dowodzi on, iż samo zatłoczenie nie jest podłożem stresu, tylko sytuacja, kiedy jednostka nie odnajduje w zatłoczonym środowisku alternatywnej drogi do realizacji celu. Czuje ona wtedy, iż traci kontrolę nad sytuacją, i zaczyna odczuwać stres.

Bardzo przejrzysty obraz tłoku nakreślił Kisielewski (1998, s. 17): „Tłok był wszędzie: w tramwajach, restauracjach, sklepach, kinach, imprezach sportowych. [...] W tłoku każdy czuje się samotny. Wie, że nikt mu nie pomoże. Dla każdego jest rywalem, konkurentem, przeciwnikiem i że wszyscy są jego rywalami. W tych warunkach pękają często wszelkie hamulce społecznej moralności i dyscypliny, a otwierają się możliwości najdzikszej, najbardziej bezwzględnej wolnej konkurencji”.

Koniecznym uzupełnieniem jest świadomość różnorodności reakcji zależnych od poziomu wrażliwości odbiorcy bodźców. Na poziom siły odbierania bodźców środowiskowych ma wpływ poziom wrażliwości człowieka rozumianej jako powiązane aspekty sensoryczno-neuronalne i emocjonalne. Wyróżnia się trzy poziomy wrażliwości: podatne na negatywne bodźce orchidee (osoby wysoko wrażliwe¹⁰³), tulipany (osoby średnio wrażliwe i najslabiej reagujące na bodźce) i dmuchawce (osoby nisko wrażliwe, jednocześnie też słabiej reagujące na pozytywne doświadczenia). Na doświadczenie bodźców wpływa też proces filtrowania, czyli umiejętność selekcyjnego podejścia do bodźców i kontrolowania tych, na które się ma wpływ, oraz odrzucania tych, na które nie mamy wpływu (Gulla, 2021).

Forma, materiał, kolor

Umotywowaniem szczególnego podejścia do znaczenia formy w niniejszej pracy jest wypowiedź Schneider-Skalskiej (2022, s. 185): „z punktu widzenia rozumienia formy w skali powszechnej najistotniejszą rolę, kluczową, przypisujemy przestrzeni publicznej, dostępnej dla wszystkich, rozpoznawalnej i zapamiętywanej poprzez zdefiniowanie, jako wyznacznik, charakteru i urody oglądanego obszaru”. Siła oddziaływania formy na emocjonalną i behawioralną strukturę człowieka znajduje swoje podłoże, jak twierdzi Pallasmaa (2012/2012), w faworyzowaniu zmysłu wzroku w analizie percepcji i doświadczenia formy architektonicznej. Wspiera to wypowiedź Levina (1993, za: Pallasmaa, 2012/2012, s. 23) dowodząca, iż „kultura zachodnia została zdominowana przez paradygmat okulocentryczny, ze wzroku zrodzoną i na wzroku skoncentrowaną interpretację wiedzy, prawdy i rzeczywistości”. To współczesne podejście do percepcji wyniosło zmysł wzroku ponad pozostałe zmysły – słuch, dotyk, węch i doświadczenie w szczególny sposób akcentowanej formy. Obecnie aktywne jest podejście łagodzące ten nurt i akcentujące wielozmysłowość człowieka, jednak zmysł wzroku to, jak określa Polski Związek Niewidomych (b.d.)

---

¹⁰³ Osoby wysoko wrażliwe odczuwają głębokie poznawcze przetwarzanie bodźców (*sensory processing sensitivity*) (Gulla, 2021).

ponad 80% naszego doświadczenia percepcyjnego i to tłumaczy szczególnie sposób oddziaływania formy na człowieka.

Czyński (2006) odwołuje się do teorii *Einführung* określającej związku pomiędzy emocjami człowieka a stylami architektonicznymi. Styl ten kreuje architekturę władzy i prestiżu, charakterystyczną dla czasów totalitarnych. W zaplanowany sposób forma miała wywołać stres u odbiorcy, dyscyplinowała ludzkie zachowania, utrwałała hierarchię i dystans społeczny (Czyński, 2006). Jednak podobne działania, choć o nie tak deterministycznych intencjach, były podjęte przez podejście dekonstruktywistyczne i przywołaną przez profesora Czyńskiego architekturę złomowiska (*Schrottarchitektur*) opartą na relatywizacji świata wartości.

Honorowanie dominacji wzroku zostało ostro skrytykowane przez Pallasmę (2012, s. 39): „architektura przyswoiła sobie psychologiczną strategię reklamy i nieustannej perswazji; budynki zamieniły się w wizualne produkty oderwane od egzystencjalnej głębi i szczerości”. Odniesienie do wprowadzania we współczesnych czasach agresywnych form architektonicznych krytykuje również Chwalibóg (2022, s. 115): jest to „ulubiony środek, którego celem jest zwrócenie na siebie uwagi przez projektantów chcących wykazać, że przełamują obowiązujące standardy”.

Powstaje pytanie, gdzie znajduje się granica określania geometrii formy jako agresywnej i stresującej i czy istnieją przesłanki do celowego jej wprowadzania w otoczenie. Jak wspomina profesor Tatarkiewicz w przedmowie do publikacji Żórawskiego (1962), wiek XX został doświadczony nowym podejściem do psychologii estetyki podkreślającej subiektywny czynnik w przeżyciu estetycznymi. Mowa jest tu o psychologii postaci (*Gestalt*), inaczej układów spoistych. Spoistość podejścia twórców tego nurtu opierała się na tłumaczeniu postrzegania przez człowieka nie tylko jako estetycznego, lecz całościowego. Architektoniczną wypowiedzią rozumiejącą to podejście, jak twierdzi Tatarkiewicz, jest publikacja Żórawskiego *O budowie formy architektonicznej*. Żórawski (1962, s. 23) tłumaczy zależności tworzenia geometrii układów, form i ich wpływ na nasze postrzeganie, choć nie wprowadza tych spostrzeżeń jako determinant projektowych, rozumiejąc, iż „każdy z nas czuje formę inaczej [...], każdy z nas posiada w sobie formy, których nikt inny ani dojrzeć, ani zrozumieć, ani odczuć nie potrafi”. Badacz ten określa nasze preferencje odnośnie do form geometrycznych, spoistych, ale równocześnie zastrzega, iż forma swobodna może znaleźć swoje uzasadnienie w przestrzeni. Jako bardziej drażniące i przykre widzi wybrakowanie założonego rytmu niż celowe jego zaniechanie. Istotne w rozpatrywaniu formy jest również zrozumienie uprzywilejowania przez człowieka odczuwania pionu względem poziomu. Stąd bardziej niepokojące wydają się układy naruszające porządek w geometrii w pionie, jak nachylenie ściany przez naruszenie kąta prostego, niż te same zaburzenia zastosowane w układzie poziomym. Interesujące jest też podejście do tłumaczenia w myślach przez człowieka formy nieopartej na kącie prostym. Żórawski podaje, iż zwalczanie myślowej dominacji kąta prostego jest prostsze w obserwowaniu sprowadzania kąta rozwartego do postaci kąta półpełnego niż zmiana kąta ostrego do postaci kąta prostego. Ta zasada tłumaczy ostrzejsze reakcje użytkowników przestrzeni na obecność kąta ostrego w formie architektonicznej (rys. 5.2.26).

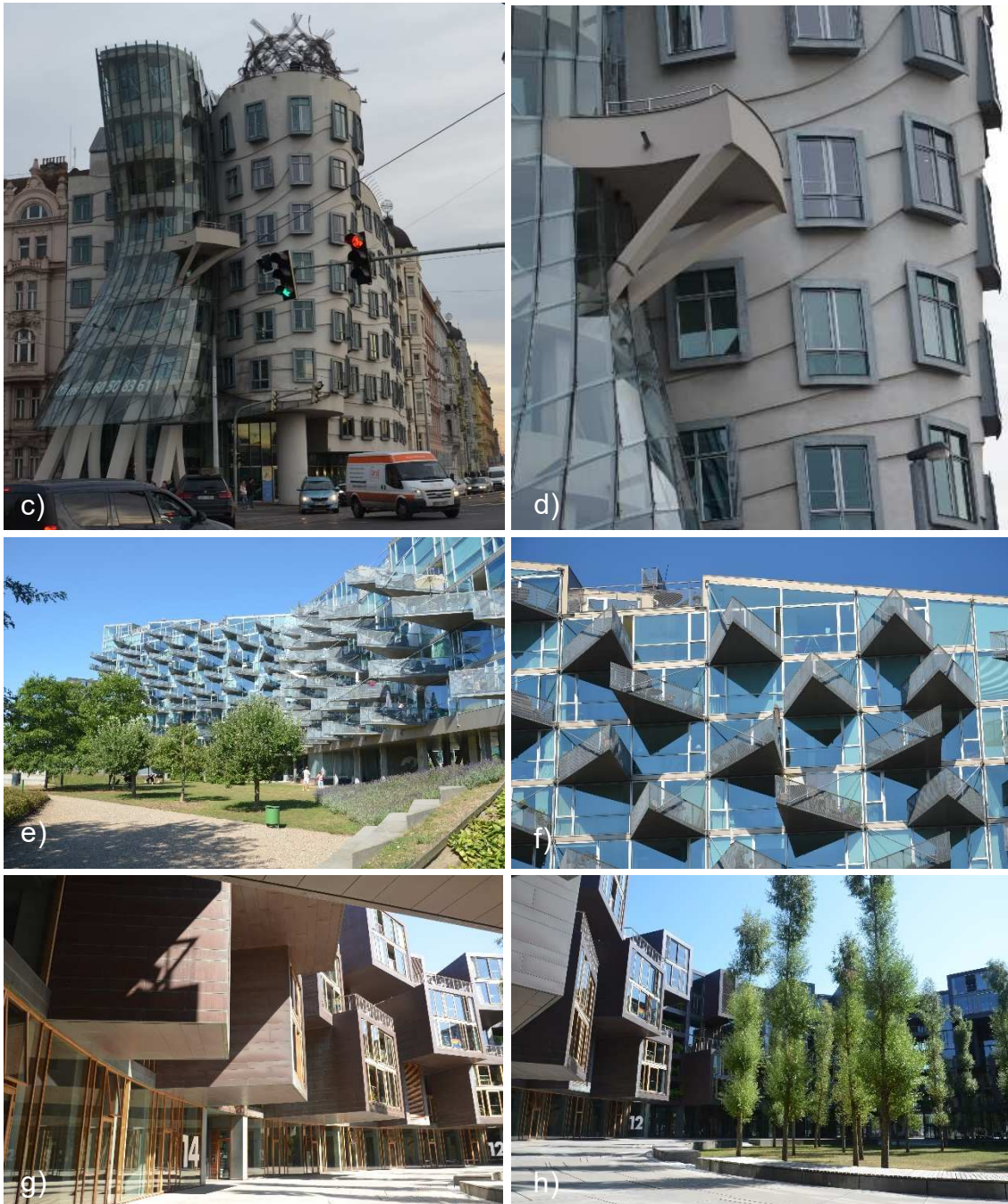
Schneider-Skalska (2022) tłumaczy, iż nietypowość, złożoność architektury jest interesująca, lecz z uwagi na nadmiar bodźców może być atrakcyjna przez krótki czas. Pomimo iż stres estetyczny, jak twierdzi Czyński (2006, s. 66), „wywołuje na ogół łagodne reakcje emocjonalne”, istnieją marginalne przykłady celowo zakładające maksymalizację stresu, jak „krzywe domy” z zaburzonymi poziomami i pionami przegród, gdzie reakcja błędniaka powoduje mocne zawroty głowy u większości odwiedzających, brak możliwości poruszania się bez przytrzymania balustrady i mocną reakcją ucieczkową. Reakcje te, jak zaobserwowała autorka podczas wizyty w „krzywym domu” w Szymbarku, były właściwe dla wszystkich osób, które przebywały w budynku.

Istotną relacją w rozpatrywaniu formy jest jej powiązanie z wprowadzeniem światła naturalnego lub sztucznego do przestrzeni urbanistycznej. Jak określają Michalak i Suchanek (2021, s. 127), odpowiednie prowadzenie światła „pozwała wydobyć z każdego elementu wnętrza krajobrazu miejskiego wartość estetyczną i funkcję w kompozycji przestrzeni”. Podkreślają oni również, iż umiejętnie wprowadzone oświetlenie do przestrzeni miejskiej podkreśla budowanie tożsamości miejsca, podkreśla czytelność kompozycji i hierarchię ważności nie tylko budynków, ale też wnętrz urbanistycznych. Jest również istotnym elementem wspomagającym prawidłową orientację w terenie. Jak konstatują autorzy, światło wpływa na percepcje otaczającej przestrzeni, definiuje kształt i postrzeganie faktury (Michalak, Suchanek, 2021). Odpowiednie wprowadzenie oświetlenia w przestrzeni publicznej wzmacnia poziom poczucia bezpieczeństwa nie tylko poprzez możliwość wcześniejszego zauważenia innych użytkowników, ale także poprzez zbudowanie lepszej czytelności elementów kompozycyjnych i poprawę orientacji w przestrzeni.

Rysunek 5.2.26

Przykłady form stresogennych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), b) Berlin: *Muzeum Żydowskie*, proj. Daniel Liebeskind; c), d) Praga: *The Dancing House*, proj. Frank Gehry i Vlado Milunic; e), f) Kopenhaga: *VM Houses*, proj. Lundgaard & Tranberg Arkitekter; g), h) Kopenhaga: *Tietgenkollegiet*, akademik na terenie kampusu Uniwersytetu Kopenhaskiego, proj. Bjarke Ingels Group (BIG) i JDS.

a), b) Agresywność formy w projekcie Muzeum została zaplanowana celowo. Określona intencja kształtu – rozerwanej gwiazdy Dawida – i uzupełnienie formy o dramaturgię układu posadzki w otoczeniu budynku oraz rysunek elewacji nakreślają nastrojowość pustki, braku możliwości powrotu.

c), d) Istotnie układ elementów budynku przypomina postać podczas tańca. Forma bardziej przykuwająca uwagę i jedynie lekko stresująca podczas pierwszego spotkania.

e), f) Wykorzystanie ostrego kąta i najeżenie agresywnym kształtem balkonów elewacji tworzy w pewnych ujęciach widokowych niepokojące wrażenie.

g), h) Nieregularność wysuwania i nadwieszania wolumenów pokoi studenckich w zbliżeniu budzi lekki niepokój, lecz z dystansu kompozycja bardziej kreuje wrażenie uzupełniania i narastania form, dodatkowo łagodzone przez użycie naturalnego materiału i zieleni. Popularność akademika wśród

studentów Uniwersytetu wspiera pogląd, iż tylko pierwsze wrażenie jest mocniejsze i u większości użytkowników nie zostaje utrwalone.

Materiał

Pierwszym punktem styku pomiędzy jednostkami a budynkami, jak twierdzi Coleman (2020), są materiały. Określa je jako „najbardziej bezpośredni wyraz znaczenia architektonicznego”¹⁰⁴ (Coleman, 2020, s. 278). Podkreśla też, iż zrozumienie skojarzeń nabytych podczas długiego użytkowania „przekształca materiały i formy architektoniczne w odczuwane znaczenie”¹⁰⁵ (Coleman, 2020, s. 278). Okulocentryczna dominacja odbioru formy znajduje w materiale swoje uzupełnienie w pogłębieniu sensorycznego doznania. Tu oprócz wzrokowych doznań decydujący o percepcji materiału będzie zmysł dotyku, słuchu, a nawet węchu, choć Pallasmaa (2012) wymienia także smak. Materiał rozpatrujemy w opozycyjnym zestawieniu cech ciepło–zimno, twardość–miętkość, gładkość–wypukłość.

Znaczące pole percepcji materiału stanowi zmysł dotyku. „Skóra czyta fakturę, wagę, gęstość i temperaturę materiału” (Pallasmaa, 2012, s. 69). Słuchocka (2020) przypisuje zmysłowi dotyku tworzenie stałej świadomości ciała przez człowieka, co określa jako podstawę bezpieczeństwa. Zmysł dotyku według niej zapewnia pełniejszą percepcję środowiska w stanie zagrożenia poprzez dopełnianie odbioru bodźców odczytanych poprzez zmysł wzroku. Takie holistyczne potraktowanie zmysłów stwarza „prawdopodobieństwo pełniejszego rejestru danej rzeczywistości” (Słuchocka, 2020, s. 172). Podobnie wnioskuje Gulla (2021), widząc źródło bezpieczeństwa w wynikłych z doznań dotykowych przeżyciach emocjonalnych. Dotyk według Gulli (2021, s. 34) „sygnalizuje bezpieczeństwo i zaufanie [...] łagodzi objawy stresu”. Bardzo dosłowny przykład takiego oddziaływania materiału poprzez zmysł dotyku obserwujemy u osób niewidomych i niedowidzących, które poprzez odpowiednie zróżnicowanie faktury nawierzchni są przestrzegane przed barierami i nakierowywane na przyjazne ścieżki (5.2.27). Buduje to świadomość otrzymania poprzez materiał informacji, które sprzyjają stanowi bezpieczeństwa i poczuciu bezpieczeństwa.

Rysunek 5.2.27

Pas ostrzegawczy

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Rzeszów.

¹⁰⁴ W oryginale: „the most direct expression of architectural significance”.

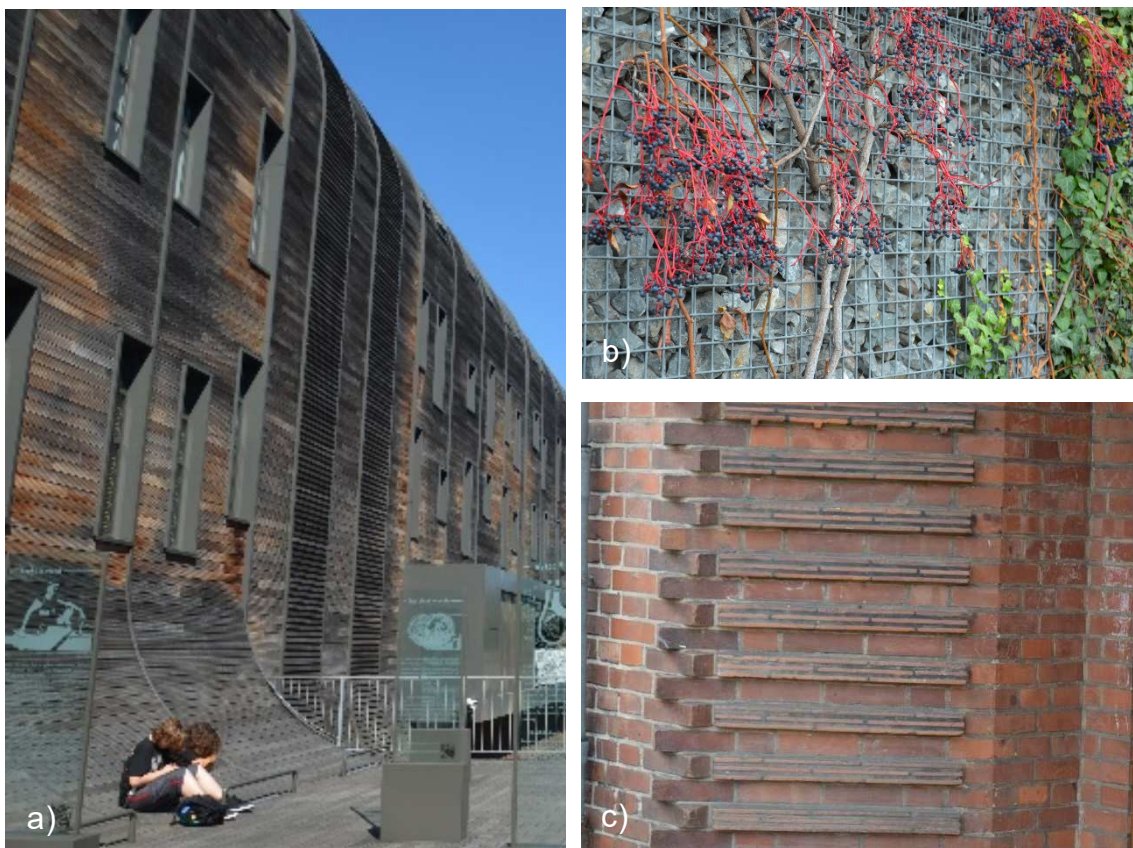
¹⁰⁵ W oryginale: „transforms architectural materials and forms into felt meaning”.

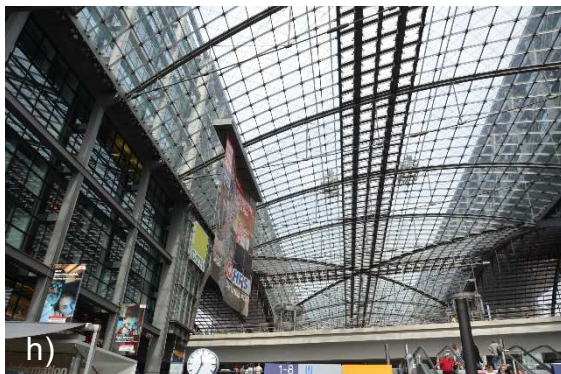
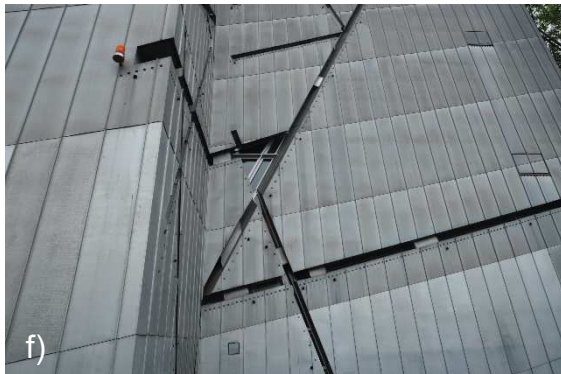

Wywoływanie określonych stanów emocjonalnych i odbieranie pozytywnych i negatywnych bodźców możemy również przypisać rodzajom materiałów (rys. 5.2.28). Coleman (2020) odczytuje podwójną wartościowość naturalnych materiałów, które mogą być niepojące i pocieszające. Zwraca on uwagę przy naturalnych materiałach, jak skóra, drewno, na siłę oddziaływania źródła. Jednocześnie akcentuje, że „cielesne doświadczenie materiału – dotyk – jest bardziej znaczące niż ich użycie jako znaków” (Coleman, 2020, b.s.). Zwracamy uwagę na ich temperaturę, to, czy mogą powodować szok termiczny. Zimą dotyk stali powoduje szok termiczny, ale drewno ogrzane latem jest materiałem przyjaznym. Istotna będzie też odczytywana wzrokowo gładkość. Możemy mówić o szorstkości, która nie jest przyjemna, i gładkości wypolerowanego kamienia, którego dotyk sprawia przyjemność. Należy poruszyć tu również problem nadmiernej gładkości, wypolerowania nawierzchni. Takie nawierzchnie mogą powodować skojarzenie ze śliskością lub dawać nie zawsze pożądany efekt odbicia światła i olśnienia (*glare*). Powierzchnie mocno odbijające światło z efektem lustrzanym są szczególnie mocno odbierane jako niebezpieczne przez osoby wrażliwe, z autyzmem (Mostafa, 2021b), z tendencją do stanów lękowych. Tutaj preferowane będą nawierzchnie antypoślizgowe i wizualnie budzące zaufanie, że nie utracimy równowagi, co mocno oddziałuje na naszą sprawność i pewność przestrzenną, a poprzez to na poczucie bezpieczeństwa.

Rysunek 5.2.28

Przykłady materiałów o różnym poziomie odczuwania stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), Bydgoszcz, Marina nad Brdą, proj. Katarzyna Wojciechowska i Tomasz Rokicki z ZIVVA Laboratorium Projektowe w Warszawie; b) ogrodzenie z gabionów; c) Berlin: Schillerpark¹⁰⁶, proj. Bruno Taut; d) Lyon: lotnisko, dworzec kolejowy, proj. Calatrava; e) Berlin: Pomnik Pomordowanych Żydów Europy, proj. Eisenman; f) Berlin: Muzeum Żydowskie; g) Praga: The Dancing House; h) Berlin: Hauptbahnhof.

- a) Drewno z ujawnionym, naturalnym procesem starzenia sprzyja nawiązaniu kontaktu z materiałem, budzi przyjazne skojarzenia.
- b) Gabiony wypełnione kamieniami, uzupełnione strukturą zieleni, pomimo postrzeganej twardości nie budzą negatywnych odczuć.
- c) Fragment muru budynku na modernistycznym osiedlu. Skojarzenie cegły z materiałem ciepłym, tradycyjnym, przyjaznym, wzbogacone światłocieniem wynikłym ze zróżnicowania struktury wątku, wzbudza odczucie zaufania i spokoju.
- d), e) Betonowe struktury raczej kojarzone z zamierzoną surowością niż agresywnością charakterystyczną dla *brutalizmu*. Odczytywane są mocniej jako płynny kamień o gładkiej, powściągliwej, czystej powierzchni niż apodyktyczna struktura typu *béton brut*.
- f), g) Blacha płaska i stalowa siatka to celowo wprowadzone źródło niepokoju. Poprzecinana blachy wysłała sygnał o traumatycznym przesłaniu obiektu, budzi mocny niepokój u obserwatora. Siatka podkreśla dynamikę obiektu, nie niesie takiego ładunku emocjonalnego jak poprzedni przykład.

¹⁰⁶ W 2008 r. osiedle zostało wpisane na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO.

h), i) Rozległa struktura szklanego dachu nad halą dworcową w powiązaniu z intensywnością całej przestrzeni nie jest mocno odczuwana jako bodziec negatywny. Wyraźniejsze odczucie budzi zaobserwowana sytuacja z monotonną szklaną elewacją z mocnym efektem lustrzanym.

Cechy haptyczne¹⁰⁷ odnotowywane podczas kontaktu z materiałem uzupełnia informacja wprowadzona do przestrzeni poprzez kolor (rys. 5.2.29). „Barwa¹⁰⁸ jest tłem wielu doznań estetycznych, a jednocześnie zawsze tłem doznań przestrzennych, towarzyszących stale człowiekowi. Tworzy ona charakterystyczne cechy środowiska – dodatnie lub ujemne – wpływające na przeżycia psychiczne użytkowników lub przygodnych obserwatorów” (Wejchert, 1984, s. 207). Powyższa wypowiedź koncentruje uwagę na znaczeniu barwy w projektowaniu urbanistycznym. Profesor Wejchert przedstawia jasno sformułowane zasady wprowadzania barwy do przestrzeni zurbanizowanej, lecz na aspekcie psychologicznym mocniej koncentrują się publikacje Ludwina (2017a, 2017b). Ludwin (2017a) porusza wpływ barwy na odczucia emocjonalne. Zaznacza, iż istotnymi czynnikami reagowania na barwę będzie tożsamość kulturowa i subiektywne skojarzenia wynikłe z podświadomości kulturowej. Ludwin (2017a) również podkreśla, iż reakcja na barwę ma charakter emocjonalny poza kontrolą intelektualną. Istotne dla siły reakcji jest zwracanie uwagi na proporcje poszczególnych płaszczyzn pokrytych kolorem. Istotne też jest zjawisko relatywizmu barwnego związanego ze zróżnicowanym oddziaływaniem koloru użytego jako pojedynczy i w grupie z innymi kolorami. Przytacza badania Popka (2008, za: Ludwin, 2017a, s. 40), które wykazują, iż „niewłaściwy dobór kolorów implikuje psychopatologię i pogłębia je, i odwrotnie – dobór harmonijnego zestawu barwnego zawsze zainicjuje regenerację zaburzeń psychofizycznych”. W przestrzeniach urbanistycznych Ludwin (2017a) skłania się do sukcesywnego wprowadzania kodów kolorystycznych prowadzących do lepszego rozpoznania zespołu zabudowy. Identyfikowanie miejsca sprzyja bowiem orientacji w przestrzeni.

Lawson (2001) odnosi się do grupy poszczególnych barw w kontekście pobudzenia emocjonalnego i wpływania na stres. Powołuje się na badania Kwallek i Lewis (1990, za: Lawson, 2001), które wykazały wpływ koloru czerwonego na wyższy poziom stresu i niepokoju, ale także negatywny wpływ koloru niebieskiego jako sprzyjającego stanom depresyjnym. Kolory cieplejsze według Lawsons wymagają większej koncentracji uwagi i związane są z pobudzeniem i podniesieniem poziomu czujności, w przeciwieństwie do kolorów po drugiej stronie koła barw, jak zielony, niebieski i fioletowy.

Przejrzyście naświetla to słynny podróżnik Kamiński (2022, s. 22):

---

¹⁰⁷ Haptyczność, jak określa Gibson (1966, s. 97 [tłum. własne]), to „wrażliwość jednostki na świat sąsiadujący z jej ciałem poprzez wykorzystanie ciała”. Etymologia wskazuje na greckie pochodzenie terminu, który oznaczał *zdolny do uchwycenia*. Gibson zmienia tradycyjny, pięciorejestrowy podział zmysłów na pięć systemów percepcyjnych. Poszczególne rejestry zostały przezeń ujęte w pięć funkcjonalnych systemów percepcyjnych:

- podstawowy system orientacyjny (zmysł równowagi),
- system słuchowy (słuch),
- system haptyczny (dotyk, zmysł temperatury, zmysł bólu, kinestezja, propriocepcja),
- system smakowo-węchowy (smak i węch),
- system wizualny (wzrok) (Podgórski, 2011).

„Za 10 minut lądujemy w Tromso. Myślę, że już nie będę chciał się wybrać do Afryki ani Ameryki Południowej, bo tam kolory strasznie hałasują.

Tu tylko biały i niebieski. Można w tych dwóch kolorach zmieścić wszystko, czego mi trzeba”.

Pluta (2019) zwraca uwagę na znaczenie barwy użytej w podłodze urbanistycznej oraz barwy przy tworzeniu elementów kształtujących tożsamość zespołu urbanistycznego pomimo wprowadzania odmienności architektonicznej.

Kluczową informacją jest, iż oddziaływanie barw zawęża się do przestrzeni oświetlonych. Po zmroku znacznie zmienia się percepcja barwy warunkowana właściwościami metamerycznymi koloru, zależnymi od temperatury światła (Ludwin, 2017b).

Barwa jest istotnym czynnikiem wpływającym na poziom poczucia bezpieczeństwa u osób niedowidzących i ze spektrum autyzmu. Charakterystyczna dla preferencji kolorystycznych u tych osób jest przeciwstawność oczekiwań. Osoby niedowidzące będą preferować znaczne kontrasty kolorystyczne, pozwalające im łatwiej poruszać się w przestrzeni. Ustawienie odpowiednie kontrastów np. na krawędziach schodów, zróżnicowanie kolorystyczne przestrzeni oczekiwania, pół uwagi, wyróżnienie drzwi wejściowych to elementy niezbędne do prawidłowego i bezpiecznego funkcjonowania w przestrzeni. Szczególną grupą są osoby zagrożone monochromatyzmem, stąd dobieranie koloru żółtego do oznaczeń dla osób niedowidzących jako ostatniego możliwego do odczytania. Kolor stanowi dla osób z niepełnosprawnością wzrokową szatę informacyjną i przeciwdziała poczuciu zagubienia. Jednocześnie opozycyjne wymagania są podstawą projektowania przestrzeni dla osób ze spektrum autyzmu. Tu preferowany jest niski kontrast barw. Kontrastowe kolory zastrzeżone są tylko dla niezbędnych znaków; pozostałe kolory są związane z paletą kolorów ziemi.

Rysunek 5.2.29

Przykłady wprowadzenia kolorów o różnym poziomie stresogenności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), Praga: dzielnica *Malá Strana*; b, c) Berlin: Schillerpark.

- a) Słynny mural w Pradze powstały w latach 80. XX w. Pomimo wielowarstwowości kolorystycznej jest miejscem niezwykle do społecznym, a grafika jest cały czas aktualizowana o nowe wpisy, ostatnio związane z wojną na Ukrainie. Główne przesłanie grafiki to wolność i energia (Trójmorze, 2022). Mural pomimo bogactw i kolorów budzi uczucie wzbogacenia przestrzeni o miejsce kontaktów, a kolor ma tu znaczenie nośnika informacji.
- b) c) Wprowadzenie naturalnego koloru cegły i biało-szarego tynku tworzy spójną stylistyczną całość. Naturalne kolory łagodzą odbieranie bodźców. Aby uniknąć niepożądanego monotonii, Taut wprowadza dwa kolory w różnych ujęciach kompozycyjnych.

Szersze właściwości otoczenia

Szersze właściwości otoczenia to grupa czynników, które mogą być uznane za stresory przy pewnym nasileniu wyszczególnionych cech. Grupa ta została zaproponowana przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne. APA zalicza do niej wielkość budynków, lokalizację budynków, bliskość natury.

Pewien zakres cech przynależnych tym kategoriom stanowi zespół wspólny z omawianymi stresorami przestrzennymi, jak skala, forma, intensywność.

Uzupełnienia wymaga odniesienie się do wysokości budynków i bliskości natury.

Wysokość budynków

W pracy analizowano, jak na poczucie bezpieczeństwa wpływa na przebywanie na wysokości, jednak badacze wskazują, iż równie mocny wpływ na nasze poczucie bezpieczeństwa ma ekspozycja człowieka na budynki wysokościowe. Obecnie nie mamy już w centrach miast do czynienia jedynie z ekspozycją na pojedyncze budynki wysokościowe, tylko raczej z „pionowym upakowaniem” (Joye, Dewitte, 2016, [tłum. własne]) i efektem kanionu miejskiego. Setkowicz (2005, s. 335) wyjaśnia, iż „budynki wysokie, obok wielkoskalowych budowli inżynierskich, odgrywają szczególną rolę w percepcji środowiska zbudowanego, ponieważ swą wielkością i formą drastycznie odbiegają od ukształtowanych na przestrzeni dziejów kodów urbanistyczno-architektonicznych”. Ellard (Gardiner, 2017), badacz wpływu wysokich budynków na psychikę człowieka, mówi, iż przebywanie w otoczeniu wysokich budynków ma znaczący negatywny wpływ na nastrój. Jak twierdzą Mazumder i in. (2020), obszary gęsto zabudowane budynkami wysokościowymi można uznać za stresory otoczenia i mogą one wywoływać negatywne reakcje emocjonalne. Uczestnicy przeprowadzonych przez ten zespół badań ocenili, iż po ekspozycji na wieżowiec mają niższe poczucie samokontroli.

Bardzo sugestywne wyniki badań przedstawili Joye i Dewitte (2016). Badali oni wpływ na emocje człowieka wyeksponowania go na struktury wysokościowe w różnych zadanych dystansach. Wyniki badań wykazały, iż nie doświadczamy tylko spodziewanego wstępnie strachu, lecz także pozytywne odczucia. Respondenci wskazywali, iż odczuwają podziw, szczególnie z dalszej odległości. Stopniowe zbliżanie się nasilało jednak efekt poczucia małości, przytłoczenia. Dodatkowym rezultatem, który został wyszczególniony we wnioskach badań, było behawioralne zamrożenie – doświadczane przez użytkowników przestrzeni spowolnienie reakcji. Niespodziewanym wynikiem takiej ekspozycji na wysokościowe budynki był równoległy spadek przestępczości w obszarach budynków wysokościowych.

Czyńska (2021) zwraca uwagę, iż wraz ze zbliżaniem się do budynków zmniejsza się ilość widocznego nieba. W panoramach obserwujemy jego znaczny udział, a po zbliżeniu się do grupy wieżowców jest on znacznie zredukowany. W powiązaniu z wnioskami Sumleta (2018) o wpływie na percepcję wnętrza udziału współczynnika widoczności nieba można wnioskować, iż również ten czynnik mógł mieć wpływ na wyniki badań. Dodatkowo percepcja zabudowy wysokiej jest utrudniona przez zwiększanie się kąta widokowego i przy najbliższym zbliżeniu nasilenie się efektu trzeciego zbiegu perspektywicznego, co znacznie utrudnia percepcję formy (Czyńska, 2021).

Dodatkowym problemem przy narażaniu na ekspozycję drapaczy chmur jest nie tylko ich wymiar pionowy, ale zdystansowanie parterów budynków od codziennych czynności i rytmu ulicy. Jak wnioskuje Mazumder (Prime, 2017): „Miasta nie mogą po prostu przestać budować drapaczy chmur, więc zastanawiamy się, jak wykorzystać projektowanie, aby złagodzić te stresujące skutki”.

Bliskość natury

Stwierdzeniem oczywistym wydaje się określenie, iż obecności i dostępność terenów zielonych obniża poziom stresu miejskiego i zwiększa poczucie bezpieczeństwa. Badania dowodzą, iż kontakt z zielenią ma niezaprzeczalne cechy terapeutyczne. W badaniach nad pacjentami szpitali wykazano, że kontakt z przyszpitalnymi ogrodami zmniejszył poczucie bólu, obniżył odczuwalny stres, zmniejszył agresję (Łatkowska, Miernik, 2012).

Rzeszotarska-Pałka (2012), badając struktury ogrodów sąsiedzkich w przestrzeniach obszarów zabudowy wielorodzinnej, zaobserwowała, iż praca we wspólnych ogrodach nasiliła obecność kontaktów społecznych i pomogła stworzyć lokalną wspólnotę. Pomogło to wyjść z izolacji społecznej mieszkańcom, a w konsekwencji wykreowało przestrzeń znacznie bezpieczniejszą, w której odnotowano spadek liczby aktów wandalizmu i przestępstw ogólnie.

Interesujące wyniki badań opublikowali duńscy naukowcy. Maas i in. (2009) określili w zależności poczucia bezpieczeństwa z obecnością przestrzeni zielonych pewne prawidłowości, ale też anomalie. Szczególnie wyższy poziom odnotowywanej poprawy poczucia bezpieczeństwa przy zwiększonych kontaktach z obszarami zielonymi wykazała grupa osób starszych i kobiet. Choć zaprzeczało to wcześniejszym wynikom innych naukowców, prawidłowość ta została

zakwalifikowana do kontynuacji badań. Zwraca też uwagę wykazana anomalia. W jednostkowym przypadku ogrodów zamkniętych na obszarach mocno zurbanizowanych respondenci wykazywali spadek poczucia bezpieczeństwa. Przy ogrodach zamkniętych w obszarach o niższym stopniu intensywności zabudowy wynik był przeciwny.

Stresory społeczne

Nasilenie zachowań społecznych budzących obawy

Analiza stresorów przestrzennych powinna być skorelowana ze zbadaniem występowania przypadków zachowań społecznych budzących wśród użytkowników obawy lub nawet czasem lęk. Zachowania te są wskazywane jako zagrażające poczuciu bezpieczeństwa użytkowników. Nie są one często bezpośrednio działaniami przestępczymi. Raczej są to zachowania, jak twierdzi Czarniecki (2011, s. 58) „o mniejszym ciężarze gatunkowym i niższej kwalifikacji prawnej występów lub wykroczeń, lecz postrzeganych jako dolegliwe w codziennym życiu i dlatego zwracających uwagę mieszkańców”. Badacz ten wnioskuje, iż działania tych osób mają większy wpływ na postrzeganie stanu bezpieczeństwa na danym obszarze niż realny poziom przestępczości. Są one związane z uciążliwościami, poczuciem zagrożenia mienia (akty wandalizmu), zagrożenia osobistego ze strony osób naprzykrzających się, czasem nawet agresywnych, jak osoby nadużywające alkoholu, będące od wpływem narkotyków, proszące o pieniądze, skłonne do zaczepki, np. hałaśliwe grupy młodzieży. Jako szczególnie agresywna grupa społeczna odbierani są pseudokibice. Niepokojące są zwłaszcza oznaki opanowania przez tę grupę danego fragmentu przestrzeni w postaci wprowadzonych znaków lub napisów.

W literaturze wskazywana jest też grupa osób bezdomnych, które opanowują przestrzeń i organizują miejsca do spania na ulicy (rys. 5.2.30) (Oxley, 2005). Zdaniem autorki jest to grupa wymagająca szczególnej wrażliwości w ocenie działań z uwagi na wyraźną złożoność podejścia (zob. rozdział 8). Z jednej strony użytkownicy przestrzeni mogą czuć się niepewni w przestrzeni wykazującej oznaki opanowania, z drugiej – dużemu zagrożeniu podlegają same osoby bezdomne pozostające na ulicy.

Rysunek 5.2.30

Spanie na ulicy

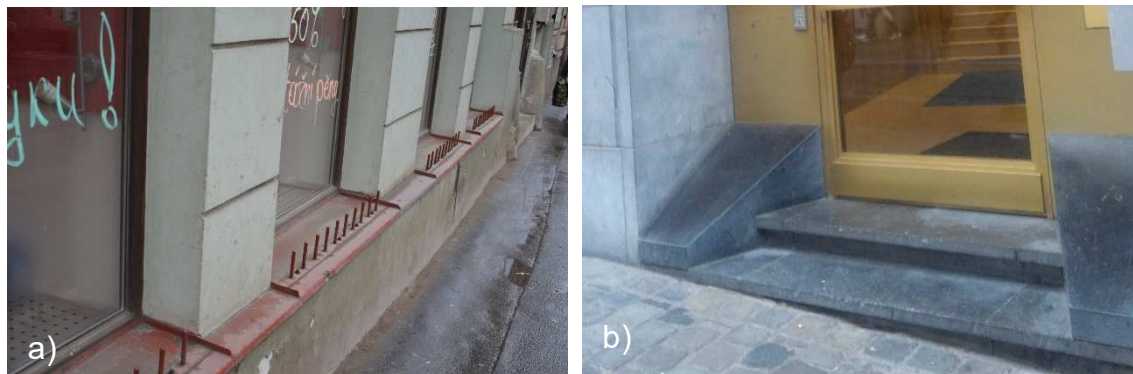

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Bruksela.

Konieczne jest podkreślenie zaobserwowanej zmiany podejścia w określaniu i statystycznym ujmowaniu tej grupy osób. W przestrzeniach publicznych można zaobserwować do dziś wprowadzenie środków zapobiegania zajmowaniu miejsca przez osoby bezdomne lub/i pod wpływem alkoholu, narkotyków w postaci nabijanych na chodnik ówieków, stalowych kolców (rys. 5.2.31). Formowanie tak radykalnych zabezpieczeń zostało negatywnie ocenione jako postępowanie niehumanitarne, stosujące niedopuszczalne środki prewencji (rys. 5.2.31).

Rysunek 5.2.31

Radykalne środki prewencji przeciw gromadzeniu się osób w jednym miejscu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a) Praga; b) Bruksela.

- a) Przykład niehumanitarnego wprowadzenia środków prewencji w postaci stalowych kolców.
- b) Przykład łagodniejszy – wprowadzenie niewygodnego spadku nawierzchni.

Lęk przed przestępczością

„Oczekiwanie na niebezpieczeństwo jest gorsze niż moment, gdy ono na człowieka spada”.

Hitchcock (<https://zyciorisy.info/alfred-hitchcock/>)

Znaczącą właściwością przestrzeni zbudowanych są determinanty fizyczne i społeczne częściowo odpowiedzialne za wiktyzację, ale też wpływające na nasilenie obaw przed nią. Najczęściej w publikacjach przywoływane jest sformułowanie *fear of crime* – strach przed przestępczością (Ceccato, 2012, Cozens, 2011, Gerber i in., 2010; Monahan i in., 2004, Rader, 2017, Soomeren, 2013; Vanderveen, 2011), tłumaczone też na język polski jako lęk przed przestępczością (Ostaszewski, 2012). Pojawia się też określenie używane zamiennie – *insecurities about crime* (Gerber i in., 2010), brak poczucia bezpieczeństwa w obliczu przestępczości [tłum. własne]. Soomeren (2013) posługuje się również określeniem *feelings of insecurity* (poczucie braku bezpieczeństwa), zaznacza jednak, iż ma ono szerszą konotację niż sformułowanie *fear of crime*.

Opracowania z zakresu psychologii i psychiatrii rozróżniają pojęcia *strach* i *lęk*. Słownik *American Psychological Association* (b.d.) definiuje strach (*fear*) jako intensywną reakcję emocjonalną spowodowaną przez wyraźnie rozpoznawalne i specyficzne zagrożenie. Reakcja ta jest krótkoterminowa, związana z terażniejszością, powiązana z unikaniem lub ucieczką przed awersyjnym bodźcem. Z kolei pojęcie lęku APA (b.d.) wyjaśnia jako reakcję emocjonalną związaną z

przyszłością i przewidywaniem zbliżającego się niebezpieczeństwa. Lęk (*fear, anxiety*) jest reakcją długotrwałą i mocniej skoncentrowaną na rozproszonym zagrożeniu. Socjolog i filozof Bauman (2008, s. 6) przedstawił lęk jako nazwę, „jaką nadajemy naszej niepewności: naszej niewiedzy o zagrożeniu i o tym, co należy zrobić – co można, a czego nie można – żeby go natychmiast opanować – albo odeprzeć, jeśli opanowanie go jest ponad nasze siły”. Z kolei Kępiński (1977, s. 268), analizując lęk w obrębie psychiatrii, wymienia wiele określeń odnoszących się do niego: „lęk, strach, groza, przerażenie, bojaźń, niepokój, wstręt, obrzydzenie itp.”. Nadmienia on, iż każde z tych określeń odnosi się do innej sytuacji, spowodowanej przez odmienne bodźce i zróżnicowane reakcje na te bodźce. Na przykład strach, podobnie jak w podejściu psychologicznym, określa jako lęk przedmiotowy, czyli związanym z konkretnymi zjawiskami, sytuacjami, przedmiotami. Według Kępińskiego jest to rodzaj lęku, z którymi musimy się zmierzyć, związany jest z przenikającymi z otaczającego nas świata niebezpieczeństwami, wobec których nie możemy cały czas znajdować się na straconej pozycji. „Lęk bowiem zacieśnia ludzką czasoprzestrzeń, a jego pokonanie ją rozszerza” (Kępiński, 1977, s. 237).

Strach przed przestępczością jest definiowany jako emocjonalna reakcja, która objawia się poprzez poczucie zagrożenia i lęku, a wywołują ją sygnały wysyłane przez otoczenie, odbierane przez ludzi i kojarzone z jakąś formą przestępstwa (Garofalo, 1981). Ujęcie strachu przed przestępczością przez Garofalo wprost zwraca uwagę na fundamentalną rolę elementów otoczenia w jego rozpatrywaniu.

Raport BRE (Monahan i in., 2004, s. 3 [tłum. własne]) ujmuje: „Strach przed przestępczością to ogólna obawa przed byciem zaatakowanym, doznaniem fizycznej krzywdy, ingerencją, która niszczy prywatność i godność”.¹⁰⁹ Oparcie definicji strachu przed przestępczością na doświadczeniu percepcji wiąże ją mocno z naturą procesów poznawczych zgodnie z przedstawieniami filozoficznymi i psychologicznymi. W eksplikacji filozoficznej percepcja jest „formą poznawczej aktywności, gdzie doznanie czegoś jest jednocześnie związane z aktem rozpoznawania, zaś postrzeżenie (percybowanie) okazuje się syntetycznym ujęciem danych wraz z ich pojęciowym powiązaniem” (Sikora, 2016, s. 9). Percepcja jako doświadczenie zmysłowe przedstawia przedmioty fizyczne i ich właściwości oraz zdarzenia (Sikora, 2016). Tutaj przedmiotami lub zdarzeniami (sytuacjami) stanowiącymi treść percepcji będą czynniki obciążające, a raczej ich złożony zbiór, którego składowe będą zróżnicowane względem siebie.

Brantingham i Brantingham (1995, s. 9 [tłum. własne]) sformułowali definicję strachu przed przestępczością w sposób bardziej intuicyjny dla większości użytkowników przestrzeni: „Strach przed przestępczością dotyczy postrzegania i różnorodności i jest wzniesany przez złożoną mieszankę czynników obciążających”¹¹⁰. Jednocześnie zaznaczyli oni, że na ogół nie jest on powiązany z obawami o utratę mienia.

---

¹⁰⁹ W oryginale: „a general fear of being attacked, of suffering some physical harm, of suffering an intrusion that destroys privacy and dignity”.

¹¹⁰ W oryginale: „[f]ear of crime is about perceptions and diversity and is fermented by a complex mix of aggravating factors”.

Do wątku obaw związanych z utratą mienia odniósł się także Garofalo (1981). Rozpatruje on nawet rozdzielnie czynniki powodujących reakcję strachu na potencjalną utratę własności i potencjalną szkodę fizyczną. Ten pierwszy czynnik może powodować według niego reakcję bardziej kalkulacyjną, zbliżoną do uczucia zmartwienia; drugi czynnik wywołuje mocniejszą, bardziej indywidualną i emocjonalną reakcję.

Gerber i in. (2010) przytaczają za niemieckimi kryminologami dwa podstawowe wymiary lęku przed przestępczością: społeczny i osobisty. Wymiar społeczny odnosi się do stopnia postrzegania poziomu przestępczości i odczytywania w wyniku tych informacji zagrożenia dla społeczeństwa. Wymiar osobisty łączy z indywidualnym zagrożeniem jednostki. Dzieli ten wymiar na trzy podlegające mu poziomy: afektywny (związany z emocjonalną reakcją na zdarzenie), kognitywny (odnoszący się do osobistego postrzeganiem prawdopodobieństwa ryzyka zagrożenia przestępczością) i konatywny. Ostatni wymiar jest związany z reakcjami behawioralnymi spowodowanymi w wyniku poczucia zagrożenia, w tym np. unikaniem zagrożonych terenów lub wzmacnianiem własnego systemu ochrony. Lęk przed przestępczością wyjaśniany jest w trzech skalach (Gerber i in., 2010; zob. też: Ceccato, 2012). Pierwsza skala odnosi się do perspektywy osobistej i związana jest z tezą wiktylizacji. Wyjaśnia ona, że poziom lęku przed przestępczością zależy od osobistego doświadczenia bycia ofiarą przestępstwa. Wśród ofiar przestępstw zanotowano znacznie wyższy poziom lęku przed przestępczością niż u osób pozbawionych negatywnych doświadczeń. W ramach drugiej skali analizowany jest mezopoziom społeczny odnoszący się do nieformalnej kontroli społecznej. W tym przypadku źródła lęku przed przestępczością są analizowane w perspektywie cech otoczenia, które większość kojarzy z przestępczością, takich jak: dezorganizacja, nieporządek, niestabilność (Gerber, i in., 2010). Poziom ten wyraźnie nawiązuje do założeń teorii *wybitych szyb* Wilsona i Kellinga (1982). Ostatni poziom jest określany jako makrosocjalny, wyjaśniany w perspektywie problemu społecznego. Analizowany jest tu wpływ różnego rodzaju mediów i przekazywanych przez nie informacji o przestępczości na rzeczywisty poziom lęku przed przestępczością oraz wpływ globalnych zmian społecznych (np. zmiany ustrojowe) na odczuwanie obaw przed wiktylizacją (Gerber i in., 2010).

Literatura przedmiotu (Brunton-Smith, Jackson, 2012; Brantingham, Brantingham, 1995; Soomeren, 2013) wskazuje na występowanie w przestrzeni zbudowanej czynników wywołujących strach przed przestępczością, które równocześnie nie są związane z faktycznymi wskaźnikami przestępczości na danym obszarze. Według Bruntona-Smitha i Jacksona (2012) można postawić tezę, iż odczucie strachu wywołuje obiektywnie stwierdzona wiktylizacja danego obszaru, która uaktywnia racjonalną reakcję. Jednocześnie konkludują oni, iż procent użytkowników przestrzeni, którzy odczuwają obawy przed faktycznie występującą przestępczością, jest znacznie mniejszy niż uczestników, którzy zgłaszali subiektywne obawy w obszarach statystycznie bezpiecznych. Zbieżną argumentację przedstawili Brantingham i Brantingham (1995). Stali oni na stanowisku, iż istnieją miejsca z wysokim stopniem przestępczości, w których ludzie czują się bezpiecznie

i odczuwają niewielki strach przed nią. Podobne podejście reprezentuje również Soomeren (2013; zob. też: Monahan i in., 2004). Autorzy przywołanych publikacji nie znajdują restrykcyjnej zależności pomiędzy strachem, lękiem przed przestępczością a miejscami nią obciążonymi.

Na odczuwanie zagrożenia nawet w przestrzeniach potencjalnie bezpiecznych szczególnie uwrażliwione są grupy delikatniejsze, z mniejszymi możliwościami reakcji, takie jak osoby starsze, z niepełnosprawnością, kobiety (Soomeren, 2013), grupy mniejszościowe (Monahan i in., 2004). Raport *Building Research Establishment* (BRE) (Monahan i in., 2004) zwraca uwagę, iż szczególnie narażone na odczuwanie strachu przed przestępczością są osoby lub grupy odseparowane od życia społecznego, z którymi trudniej nawiązać kontakt. Jednocześnie autorzy raportu podkreślają uniwersalny charakter zjawiska *fear of crime* i fakt, że może ono dotknąć wszystkie grupy społeczne i kultury. Jako obszary o wyraźnej tendencji odczuwania przez użytkowników niepewności lub strachu określają zaniedbane obszary śródmieść, gdzie notowany jest dość wysoki wskaźnik przestępczości.

Garofalo (1981) zwraca jeszcze uwagę na jedną właściwość emocji strachu przed przestępczością. Odnotowuje on rozróżnienie poziomu strachu w zależności od rzeczywistego przebywania bądź nie w budzącej obawy przestrzeni. Osoby, które udzielają odpowiedzi, jednocześnie fizycznie w czasie rzeczywistym odczuwając zagrożenie, deklarują znacznie wyższy poziom obaw przed przestępczością niż osoby przebywające w przestrzeni bezpiecznej, określające tylko potencjalną możliwość wystąpienia strachu, gdyby znalazły się w takiej przestrzeni.

Autorzy wielu publikacji zauważają istotną funkcję fizycznych elementów przestrzeni otaczającej w procesie wywoływania emocji strachu przed przestępczością (Soomeren, 2013; Brunton-Smith, Jackson, 2012; Brantingham, Brantingham, 1995; Wilson, Kelling, 1982; Cozens, 2016).

Soomeren (2013) wyraża jednoznaczną opinię, iż elementy fizyczne i techniczne mogą prowokować do odczuwania strachu przed przestępczością i dlatego analiza zależność pomiędzy nimi powinna być obszarem zainteresowania architektów, planistów, urzędów miasta, mediów.

Fisher i Nasar (1992; zob. też: Cozens, 2016) określili trzy fizyczne właściwości otoczenia, których obecność bądź jej brak uaktywnia uczucie strachu. Wybór pierwszych dwóch czynników wynikał z analizy teorii Appletona z 1975 r. (*the prospect-refuge theory*). Element perspektywy (*prospect*) ujęli w kontekście swobodnego widoku (*open view*), który zapewnia potencjalnym ofiarom możliwość obserwacji terenu – „widzieć i nie być widzianym”¹¹¹ (Fisher, Nasar, 1992, s. 37 [tłum. własne]). Drugi element to schronienie, pierwotnie u Appletona używane w odniesieniu do zapewnienia bezpieczeństwa ofierze. Późniejsze badania zweryfikowały to podejście. Fisher i Nasar możliwość schronienia odnoszą do osoby przestępcy, który korzysta z miejsc, w których może się przyczołnić (*lurk line*), np. ślepe zaułki (*blind spots*).

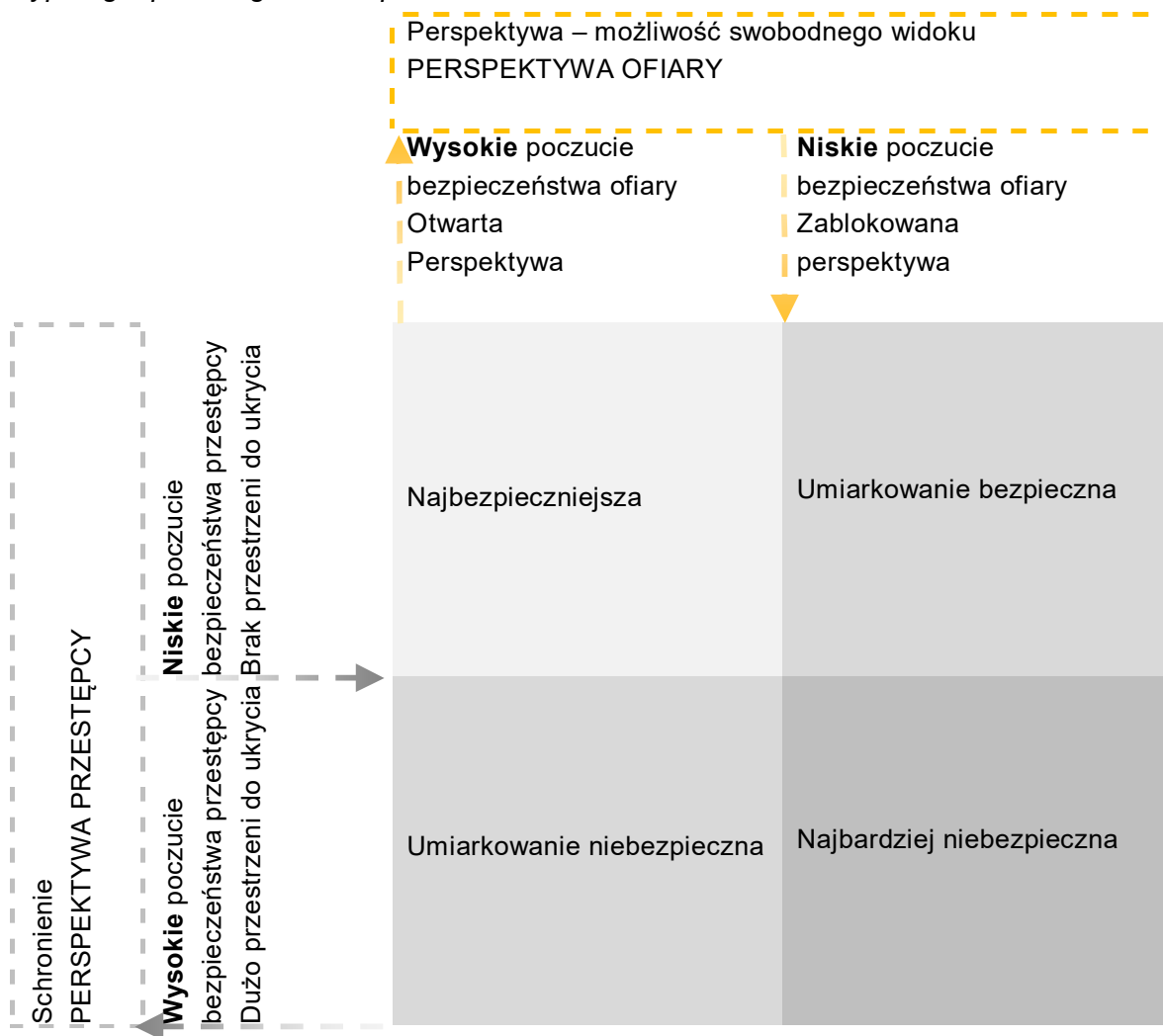
¹¹¹ W oryginale: „seeing without being seen”.

Zależność poczucia bezpieczeństwa od możliwości zapewnienia swobodnego widoku ofierze i obecności schronień wykorzystanych przez przestępcę przedstawiono w tabeli 5.2.7.

Obecność w przestrzeni zaułków, wysokiej roślinności, płotów, elewacji budynków przy niewystarczającym oświetleniu może wzmacniać uczucie braku poczucia bezpieczeństwa (Fisher i Nazar 1992).

Tabela 5.2.7

Typologia postrzegania bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Fisher, Nazar (1992).

Brunton-Smith i Jackson (2012) przy wskazaniu bodźców, które wyzwały subiektywne obawy przed przestępczością, oparli się na teorii *rozbitych szyb* Wilsona i Kelinga (1982). Wymienili tutaj zaburzenia przestrzenne na niskim poziomie, takie jak wandalizm, graffiti, zaśmiecanie przestrzeni, opuszczone budynki. Stanowią one czytelne wizualnie wskazówki dla użytkowników przestrzeni i znacznie bardziej dostępne systemy przestrzennej informacji niż statystyki przestępczości. Detekcja przestrzennych sygnałów w rzeczywistości udostępnia użytkownikom rozległy zbiór danych o przestrzeni, które w kolejnym etapie podlegają ich subiektywnej ocenie.

Przesłanki nieuporządkowania i bałaganu w przestrzeni powodują zachwianie poczucia społecznej kontroli nad otoczeniem.

Brantingham i Brantingham (1995) wyróżnili cztery ogólne typy terenów miejskich, które należy brać pod uwagę przy planowaniu badań dotyczących przestępczości i strachu przed nią. Trzy pierwsze typy (patrz rozdz. 3.5): generatory przestępczości (*crime generators*), atraktory przestępczości (*crime attractors*), miejsca neutralne (*crime neutral sites*) odnosiły się do wyodrębnienia miejsc obciążonych wiktylizacją lub z dużym ryzykiem jej wystąpienia, ewentualnie miejsc o charakterze obojętnym. Ostatnia grupa – generatory strachu (*fear generators*) – dotyczy wartości subiektywnie stwierdzonych, emocjonalnych.

Przywołani badacze zauważają: „Strach (sic!) jest większy dla potencjalnie bezbronnej osoby, gdy jest sama w przestrzeni publicznej bez pewnej wiedzy o tym, co jest w pobliżu, gdy konieczne ścieżki krzyżują się z innymi osobami postrzeganymi jako «potencjalni napastnicy» lub gdy pojawiają się oznaki «problemów»”¹¹² (Brantingham, Brantingham, 1995, s. 9 [tłum. własne]). Przy określaniu ostatniej sytuacji oparli się oni na teorii *wybitych szyb* Wilsona i Kellinga, która jest często wzmiankowana w publikacjach naukowych jako istotny czynnik we wzmacnianiu odczucia strachu.

W oparciu o powyższe spostrzeżenia i wnioski z badań określili pięć czynników potęgujących subiektywne odczuwanie emocji strachu przed przestępczością:

- bezpośredni strach przed inną osobą,
- strach przed byciem samemu,
- strach w nocy, w ciemności,
- strach w nieznanym miejscu,
- strach przed napotkaniem przerażających osób.

Jako czynniki wzmacniające odczuwanie strachu przed przestępczością wyróżnili oni znaczenie poczucia własnej słabości fizycznej i braku możliwości kontrolowania sytuacji. Zwrócili uwagę, że strach przed przestępczością głównie wiąże się z obawami przed potencjalnym atakiem, doznaniem krzywdy fizycznej, utratą prywatności i godności osobistej. Rzadziej wysoki poziom strachu wiąże się z utratą mienia.

Kolejny czynnik wskazywany w literaturze przedmiotu jako podstawa budowania szkodliwego napięcia w przestrzeni jest związany z jednym z założeń teorii CPTED – wzmocnieniem celu (*target hardening*). Cozens (2016) podkreśla, że w przypadku wysokiego poziomu odczuwania strachu przed przestępczością jest wprowadzana szczególnie wyraźna postać zabezpieczeń i zamieniania naszych przestrzeni, domów w fortece. Budowanie fizycznych fortec i ujawnianie mocnej determinacji w zabezpieczaniu terenu prowadzi do zapętlenia się odczuwania strachu. Im wyższy i bardziej widoczny poziom zabezpieczeń, tym mocniejsza świadomość wystąpienia potencjalnych zagrożeń w przestrzeni, co budzi społeczne i jednostkowe obawy.

---

¹¹² W oryginale: „[f]ear is higher for a potentially vulnerable person when alone in public space with no sure knowledge of what is around, when necessary pathways cross those of others seen as «potential attackers» or when there are signs that there are «problems»”.

Cozens (2016) nazywa taki sposób pobudzenia strachu mentalnością forteczną (*fortress mentality*).

Przejrzyście to zjawisko opisuje przypadek miast brazylijskich. Macedo i Benton (2015) podkreślają, iż w Brazylii panuje ogólny klimat braku bezpieczeństwa. Aż jedna trzecia mieszkańców wskazuje brak bezpieczeństwa i przestępczość jako najistotniejsze problemy kraju. Najczęściej wskazywanym przez respondentów obszarem, w którym odczuwają strach przed przestępczością, jest własny dom i bezpośrednie sąsiedztwo. Wysokie ogrodzenia, mury wykończone rozbitym szkłem, kraty w oknach, drut kolczasty to defensywna codzienność zamożnych dzielnic mieszkalnych. Podkreślają jednak, iż intensywność fortyfikowania prywatnych własności nie koreluje z rzeczywistą lokalizacją wysokich wskaźników przestępczości. Jako główne zmienne identyfikowane z tym zjawiskiem wymieniają podeszły wiek, wyższy poziom wykształcenia i wysoką zamożność. Oczywistość wizualna fortyfikowanych własności powoduje powielanie lęków i napędzanie cyklu strachu (*fear cycle*), co w konsekwencji jest przyczyną skoncentrowania środków bezpieczeństwa w postaci sprzętu i służb ochrony w obszarach zdystansowanych od miejsc faktycznie niebezpiecznych (Macedo, Benton, 2015). Głównym stymulatorem potęgowania zabezpieczeń okazuje się być obawa przed przestępczością – subiektywny czynnik, a nie obiektywnie stwierdzona przestępczość.

Stresory związane z zarządzaniem

Zaniedbanie przestrzeni

Wyraźnie odczuwanym i powszechnie występującym stresorem jest zaniedbanie, zdewastowanie przestrzeni. Sytuacja, która wyraźnie wspomaga rozwijanie zachowań nieporządných i przestępczych, została nakreślona i przebadana w teorii *wybitych szyb* Wilsona i Keelinga (zob. rozdz. 3.5). Powiązali oni wywołanie strachu przed przestępczością z istnieniem bałaganu i chaosu w przestrzeni. Istotne w regulacji tej przyczyny było szybkie reagowanie na występujący przypadek zaśmiecania, graffiti, wandalizmu i natychmiastowe przywracanie przestrzeni do pierwotnego stanu.

Beckford i in. (Oxley, 2005) określają miejsca szczególnie wrażliwe na naruszenie ładu, zaśmiecanie, przypadki wandalizmu (rys. 5.2.32). Wśród nich wymienili:

- cofnięte, słabo widoczne wnęki wejściowe do budynków,
- arkady, zadaszenia,
- szachty doświetlające poziom piwnicy lub schody zewnętrzne prowadzące do piwnicy,
- parkingi prywatne i publiczne,
- toalety publiczne,
- przejścia bramne,
- przestrzeń wokół placów budowy,
- niestrzeżone ogrody wewnątrz kwartałów,
- wystawy sklepowe.
- śmietniki przy sklepach,
- zaułki z przestrzenią do siedzenia,

- budki telefoniczne,
- pomniki,
- przystanki autobusowe,
- słupy lamp ulicznych,
- kontenery, skrzynki pocztowe.

Rysunek 5.2.32

Przykłady braku porządku w przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: a), b), c), d) Amsterdam; e) Rzeszów.

- a) Publiczna toaleta męska w Amsterdamie. Przestrzeń nie są zaśmiecona, ale przykre zapachowo,
- b), c), d) Bardzo popularny sposób zaśmiecania w wielu miastach – nalepki (*stickers*), gumy do żucia.
- e) Zamalowywanie nielegalnego graffiti. Wskazane jest, aby było ono wykonane tak, aby przywrócić stan pierwotny. Często różnicowane barwy pokrywają nowe graffiti.

Oczywistym powiązaniem elementów zaniedbania przestrzeni jest jej niewyraźny podział terytorialny i brak określenia, kto jest odpowiedzialny za przestrzeń, kontroluje ją i tym samym odpowiada za jej prawidłowe utrzymanie.

5.3 Podsumowanie

Stres najczęściej jest reakcją obciążającą człowieka, ale też rozpatrywany bywa jako dobry stres o motywujących właściwościach. Definiuje się go jako wynikowe zewnętrznych bodźców lub wewnętrznych reakcji człowieka. Przyjmuje się też najbardziej współczesną optykę uwzględniającą współzależność obu.

Czynnikiem prowokującym do wyzwolenia stanu stresu jest stresor. W przypadku stresu środowiskowego stresor jest elementem środowiska, który wpływa negatywnie na człowieka. Stres środowiskowy to koszt, który musimy ponieść w wyniku przebywania w destrukcyjnym środowisku fizycznym. Jako składowe stresu środowiskowego psychologia środowiskowa przyjmuje komponenty fizjologiczne, emocjonalne i behawioralne. Stresory dzielimy na: stresory tła, osobiste i wydarzenia katastrofalne. Analizujemy właściwości związane z siłą oddziaływania, lokalizacją, czasem i kontrolowalnością.

Model stresu środowiskowego uwzględnia oddziaływanie struktur przestrzennych na reakcje indywidualne i grupowe człowieka. Badacze z zakresu architektury, urbanistyki, psychologii środowiskowej rozpatrują różnie pogrupowane czynniki środowiska. Istotne będzie często obecne przeciwstawne zestawienie cech stresorów. Nie odczytamy pozytywnie monotonii, ale też chaosu. Rolą projektantów jest zbalansowanie intensywności obu.

Na podstawie zestawienia właściwości stresorów środowiskowych i ich analizy określono zestaw cech charakterystycznych dla właściwości stresujących w komponentach środowiskowych.

Stresory przestrzenne – Otwartość/zamkniętość przestrzeni:

- otwarcia obojętne, widok na przestrzeń zbliżony do charakteru wnętrza – zagrożenie monotonią (1a),
- szereg otwarć kierunkowych – odczucie niepokoju (1b),
- otwarcie agresywne – otwarcie na rozwidlenie ulic i narożnik budynku – zdekoncentrowanie (1c),
- zamknięcia związane z kształtem z niskim współczynnikiem widoczności nieba SVF – uczucie przytłoczenia (1d),
- wnętrze z fizycznie odczuwalną bliskością ścian – poczucie ograniczenia (1e),
- wnętrze z ograniczeniem dróg ucieczki – poczucie zamknięcia (1f),
- wnętrze z dużym kątem środkowym, zbliżonym do 60° (1g),
- wnętrze z małym kątem środkowym około 10° (1h),
- zbyt wyrazista infrastruktura bezpieczeństwa – poczucie zamknięcia (1i).

Stresory przestrzenne – przejrzystość/brak przejrzystości barier:

- pełna przejrzystość barier w zamkniętej przestrzeni w otoczeniu miejskim – wysoka stresogenność, uczucie zamknięcia i jednocześnie odczucie braku schronienia (2a),
- pełna przejrzystość barier w zamkniętej przestrzeni w otoczeniu naturalnym – niska stresogenność (2b),
- brak przejrzystości barier przestrzeni publicznej – poczucie zagrożenia przed wejściem, zagrożenie przymusowością kontaktu (2c).

Stresory przestrzenne – prywatność:

- brak naturalnego zaplecza, osłonięcia i możliwości spokojnej obserwacji (3a),
- zaburzenie dystansu interpersonalnego (3b),
- zaburzenie hierarchizacji przestrzeni, wykorzystywanie stref niezgodnie z zamierzoną strukturą własności (3c),
- poczucie izolacji przy nadmiernym wydzieleniu strefy prywatnej i półprywatnej (3d).

Stresory przestrzenne – niedostępność/dostępność:

- brak wyraźnego podziału terytorialnego, określenia charakteru przestrzeni jako publiczna i prywatna (4a),
- brak wprowadzenia obszarów przejściowych w postaci przestrzeni półpublicznej i półprywatnej (4b),
- dostępność dla osób z niepełnosprawnością (4c).

Stresory przestrzenne – skala – rozległość/zawężenie:

- występowanie nadmiernych odchyłeń od ludzkiego wymiaru (5a),
- rozległa przestrzeń bez punktów „oparcia” dla osób z agorafobią w postaci elementów przełamujących rozległość przestrzeni (5b),
- nieograniczenie przy małych kubaturach wysokiego stopnia zamknięcia wnętrza (5c),
- niewprowadzenie alternatywnych przestrzeni uciezkowych (5d),
- niewprowadzenie alternatywnych przejść dla osób nadwrażliwych na ekspozycję wysokości (5e).

Stresory przestrzenne – bliskość/zdystansowanie:

- niezachowanie odpowiedniej rozległości przestrzeni z uwzględnieniem taksonomii dystansów interpersonalnych, szczególnie w przestrzeniach uciezkowych właściwych dla przestrzeni służących przemieszczaniu się, jak tunele, mosty, kładki, przejścia pod budynkami (6a),
- niedostosowanie dystansów do charakteru własności przestrzeni (publiczne, półpubliczne, półprywatne i prywatne) (6b),
- brak zachowanego kąta 30° przestrzeni wizualnej dla uzyskania lepszej kontroli wnętrza (6c).

Stresory przestrzenne – złożoność, labiryntowość/pustka:

- brak optymalnej złożoności (7a),
- wprowadzenie nagłego wzrostu złożoności (7b),
- labiryntowość układu przy braku ograniczenia orientacji i możliwości wydostania się z układu (7c),
- wprowadzenie struktury labiryntowej na dużym fragmencie lub całości układu, brak czytelności układu (7d),
- monotonia (7e),
- pustka, zaniechanie szaty semiotycznej (7f).

Stresory przestrzenne – wzmocnienie celu, kontrola dostępu:

- wprowadzenie segregujących, jawnych i agresywnych elementów bezpieczeństwa (8a).

Stresory przestrzenne – intensywność, stłoczenie:

- natłok bodźców akustycznych, wizualnych, dotykowych i zapachowych w jednej przestrzeni (9a),
- w przestrzeniach zatłoczonych brak możliwości wybrania spokojnej alternatywnej drogi (9b).

Stresory przestrzenne – forma, materiał, kolor:

- wprowadzenie agresywnych form architektonicznych (10a),
- zaburzenie rytmu (10b),
- zaburzenia kąta prostego w układzie pionowym (10c),
- wprowadzenie układu ze zwichrowanymi powierzchniami jednocześnie zarówno w układzie pionowym, jak i poziomym (10d),
- wykorzystanie materiałów szokujących termicznie lub szorstkich w dotyku (10e),
- wprowadzenie materiałów, szczególnie na posadzkach, z efektem lustrzanym lub sprawiających wrażenie śliskich (10f),
- brak informacji dotykowych dla osób niewidomych lub niedowidzących (10g),
- wprowadzenie znacznych kontrastów kolorystycznych (10h),
- wprowadzenie ostrych barw poza strefą informacyjną, szczególnie kolorów podstawowych, nadużycie żółtego koloru (10i),
- pozbawienie miejsca kodów kolorystycznych (10j).

Szersze właściwości otoczenia – wysokość budynków:

- brak przy skoncentrowanym budownictwie wysokościowym aktywizacji parterów i dostępu do przestrzeni zielonych (11a),
- duże zagęszczenie zabudowy wysokościowej, niski współczynnik widoczności nieba (11b).

Szersze właściwości otoczenia – bliskość natury:

- brak dostępnych przestrzeni naturalnych (12a),
- brak na obszarach osiedli ogrodów sąsiedzkich (12b),
- wprowadzenie małych – kieszonkowych – parków w zamkniętych wnętrzach w przestrzeni zabudowy wysokościowej (12c).

Stresory społeczne – nasilenie zachowań społecznych budzących obawy:

- przebywanie osób pod wpływem alkoholu, narkotyków (13a),
- obecność hałasującej młodzieży, pseudokibiców (13b),
- wprowadzenie oznak opanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną (13c),
- wymuszanie datków (13d).

Stresory społeczne – lęk przed przestępczością:

- niezachowanie zasady „widzieć i być widzianym”, zablokowanie potencjalnym ofiarom możliwości wglądu w przestrzeń (14a),
- lokalizacja potencjalnych schronień dla przestępcy (14b),
- brak oświetlenia terenu (14c),
- brak nadzoru naturalnego (14d),
- występowanie wysokich ogrodzeń, roślinności (14e),

- występowanie opuszczonych budynków (14f),
- widoczne i czasowe utrwalone elementy wandalizmu (14g).

Stresory związane z zarządzaniem – zaniedbanie przestrzeni:

- wyraźne oznaki zaniedbania przestrzeni w postaci zaśmiecenia, przykrych zapachów, braku naprawy uszkodzonych elementów, oblepiania nalepkami (15a).

6. CZYNNIK POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA NA TLE PRZEMIAN STRUKTURY OSIEDLI DUŻYCH MIAST EUROPEJSKICH

Wstęp

Berlin – dzielnica *Marzahn-Hellersdorf*

Amsterdam – dzielnica *Biljmermeer*

Lyon – dzielnica *La Duchère*

Podsumowanie

6.1 Wstęp

Istotą rozdziału jest określenie poziomu wprowadzania rozwiązań przestrzennych sprzyjających poczuciu bezpieczeństwa w rozległych rewitalizacjach obszarów zdegradowanych dużych miast europejskich.

Autorka w tym rozdziale wyjaśnia kwestię udziału czynnika poczucia bezpieczeństwa w realizacjach przebudowy zagrożonych obszarów miejskich miast europejskich z wykorzystaniem własnej listy kryteriów wyłaniania czynników strukturalnych mogących negatywnie wpływać na poziom poczucia bezpieczeństwa.

Do analizy wybrano trzy dzielnice miast europejskich:

- Niemcy, Berlin – dzielnica *Marzahn-Hellersdorf*
- Holandia, Amsterdam – dzielnica *Biljmermeer*
- Francja, Lyon – dzielnica *La Duchère*

Podstawowe przyczyny doboru:

- zbliżony czas powstania, lata 70.–80. XX wieku,
- dzielnice europejskie o zbliżonym tle kulturowym i uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych,
- położenie dzielnic w obszarach granicznych miast,
- wysoki stopień degradacji przed przystąpieniem do przemian,
- jedną z głównych przyczyn degradacji była wysoka przestępczość i niski wskaźnik poczucia bezpieczeństwa,
- dzielnice, które na znacznych obszarach przeszły dynamiczny i zaplanowany na rozległą skalę proces przebudowy,
- strategia przebudowy oparta na założeniach strategii CPTED,
- z uwagi na dystans czasowy można już wstępnie ocenić skutki przemian i czy wpłynęły one na poziom poczucia bezpieczeństwa.

6.2 Berlin – dzielnica *Marzahn-Hellersdorf*

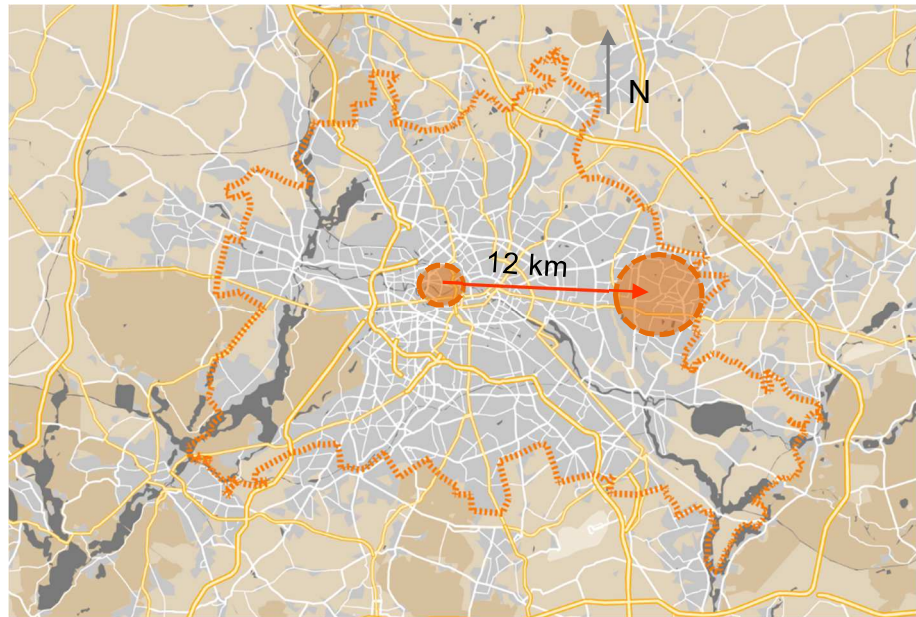
Lokalizacja

Dzielnica *Marzahn-Hellersdorf* zlokalizowana jest we wschodniej części Berlina (rys. 6.2.1).

Odległość od centrum (główny węzeł komunikacyjny, dworzec *Hauptbahnhof*) do dworca autobusowego (*BVG Kundenzentrum*) przy *Marzahner Promenade* wynosi w linii prostej około 12 kilometrów. Dojazd szybką koleją miejską zajmuje około 35 minut.

Rysunek 6.2.1

Lokalizacja dzielnicy Marzahn-Hellersdorf na mapie Berlina

Źródło: opracowanie własne.

Obszar zabudowany

Obszar naturalny

Lasy

Wody

Granica miasta

Autostrady

Drogi główne i lokalne

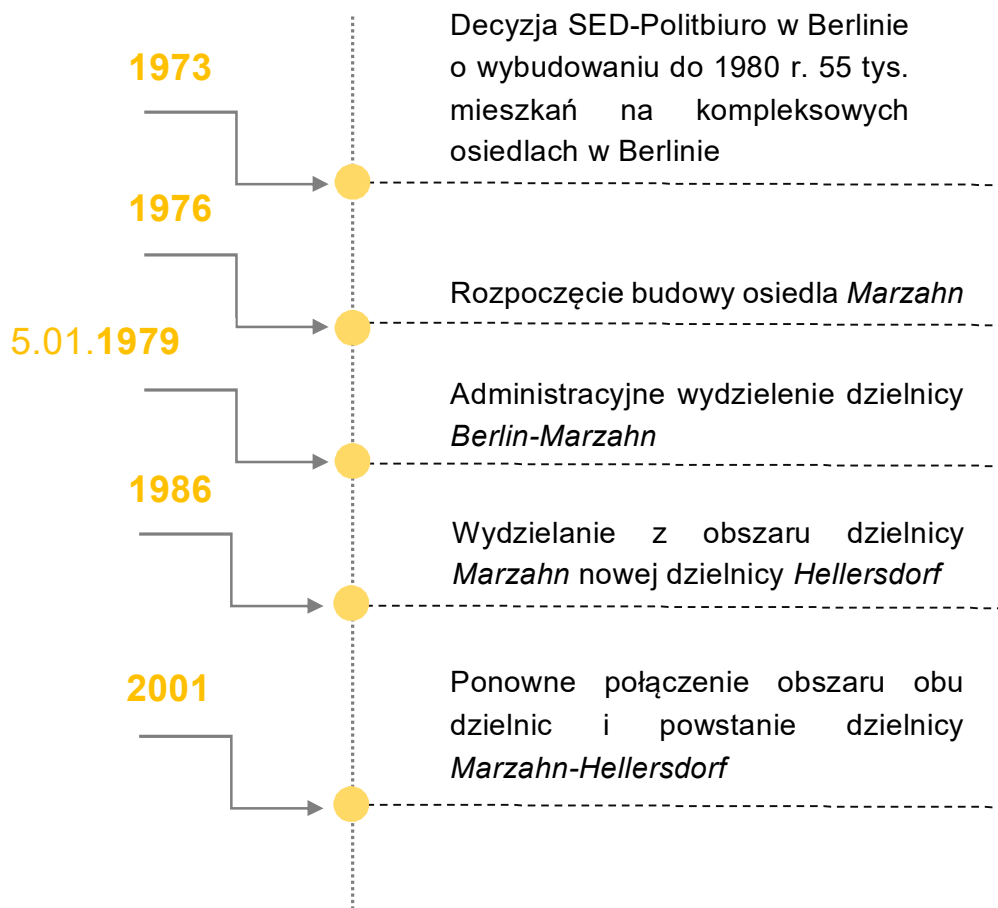
Marzahn-Hellersdorf

Hauptbahnhof

Rysunek 6.2.2

Oś czasu powstania osiedla Marzahn-Hellersdorf

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Chomątkowska (2018), Szczerek (2012), (<https://www.berlin.de/ba-marzahn-hellersdorf/>).

Projekt

Słynne w całym NRD osiedle *Marzahn-Hellersdorf* „miało opinię ziemi obiecanej, okna wystawowego Wschodniego Berlina” (Chomątkowska, 2018, s. 302). Wybudowano je w latach 1977–1989 (rys. 6.2.2) w technologii wielkiej płyty, WBS-70. Zrealizowano w nim 58,5 tysiąca mieszkań, w tym aż 20% w 18–25-kondygnacyjnych i 40% w 11-kondygnacyjnych budynkach, a zaledwie 20% w 5–6-kondygnacyjnych (Rembarz, 2009, za: Szczerek, 2012). Jak podaje Chomątkowska (2018, s. 305): „z każdym kwartałem bloków pojawiają się żłobki połączone z przedszkolami (jest ich czterdzieści pięć), pięć szpitali, pięćdziesiąt osiedlowych boisk, szesnaście pawilonów handlowych, piętnaści lokalnych restauracji i barów, dziewięć klubów młodzieżowych”, a przeciętne mieszkanie ma powierzchnię większą od średniej obowiązującej w stolicy i wynosi 62–63 m².

Diagnoza, problem

Upadek osiedla miał inny przebieg, niż to zaobserwujemy w osiedlach w Amsterdamie lub Lyonie. Tu ogromny wpływ na degradację miała nagła przemiana polityczna i upadek muru berlińskiego, choć nie stanowiły one jedynej przyczyny. *Marzahn* stracił swoją atrakcyjność, otwarte granice i możliwości osiedlania się w centrum miasta spowodowały nagłą wewnętrzną migrację mieszkańców ze strefy wschodniej do zachodniej, tzw. *Plattenflucht*. Pierwotna liczba mieszkańców, szacowana na około 170 tysięcy w 1987 r., już 10 lat później wynosi 140 tysięcy, a w 2005 r. spada drastycznie do niecałych 110 tysięcy. Poważnym problemem *Marzahn* stają się pustostany, które w latach 90. osiągnęły odsetek 15%, a w niektórych budynkach nawet 30%. Jak podaje Chomątkowska (2018), jedną z głównych przyczyn exodusu był niedostatek powierzchni mieszkań, za mało pokoi dla młodych rodzin. Dla starszych atrakcyjniejsza oferta pojawiła się w centrum – mniejsze mieszkanie, ale bliżej centrum. Dodatkowo wskazywano nudę, brak rozrywek i posmaku miejskiego życia.

Pomimo podejmowanych działań remontowych, obejmujących istniejącą zabudowę (remonty mieszkań, unowocześnianie instalacji, termomodernizacja), upadek osiedla postępował. Dodatkowo pogłębił go napływ emigrantów nieznających dobrze języka i dotkniętych wysoką stopą bezrobocia (Chomątkowska, 2018).

Rewitalizacja

Decyzje o rewitalizacji *Marzahn* Senat podjął już w 1991 r. (Szczerek, 2012). Zintegrowane podejście do rewitalizacji już połączonych w 2001 r. osiedli podjęto w 2002 r. Przełomowe było wprowadzenie programu federalnego związanego z przebudową obszarów miejskich na wschodzie – *Stadtumbau Ost*. Jego realizacja opierała się na:

- renowacji starych budynków,
- modernizacji dzielnic miejskich,
- poprawie i promowaniu jakości życia,

- wspieraniu struktury własnościowej mieszkań, domów,
- wyburzaniu nieruchomości, które nie są już potrzebne (Schulz, 2003).

Ważnym wprowadzonym działaniem z uwagi na poprawę jakości życia było objęcie centralnej promenady *Marzahn* programem *Aktywne centra miast i dzielnic (Aktive Stadt- und Ortsteilzentren)*. Podstawowym celem programu było odzyskanie:

- funkcjonalności urbanistycznej,
- żywotności społecznej,
- bogactwa kulturowego centrów miast i dzielnic (Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen, b.d.).

Promenada *Marzahn* to około kilometrowy odcinek przestrzeni publicznej prowadzący od centrum handlowego *Marzahn*, połączonego z lokalnym dworcem autobusowym i stacją S-Bahn. Przestrzeń publiczna została wprowadzona jako szew pomiędzy dwoma ciągami zabudowy mieszkalnej od strony, budynków wysokich, i od strony budynków pięciokondygnacyjnych.

Projekt oparto na pięciu założeniach (rys. 6.2.3) (Szczerek, 2012, bbzl, b.d.):

- Różnorodność funkcjonalna:
  - Zrealizowanie czterech stref: usług, handlu detalicznego, strefy związanej ze zdrowiem oraz kończącego promenadę placu z usługami kulturalnymi.
- Ciągłość przestrzeni publicznej:
  - Realizacja szwu za pomocą współlistniejącego układu przestrzeni zielonej i utwardzonej, wzbogaconej ścieżkami, pochylniami, siedziskami, przejściami, skrzyżowaniami.
  - Wprowadzenie przestrzeni o wyraźniejszym charakterze i łatwiejszej identyfikacji w celu poprawy orientacji w terenie.
  - Zaplanowanie sekwencji wewnątrz urbanistycznych składających się z korytarzy i geometrycznych placów.
- Poprawa widoczności:
  - Wprowadzenie osi widokowych.
  - Akcentowanie miejsc otwarć widokowych do przestrzeni otaczających.
- Strefowanie struktury mieszkaniowej, wprowadzenie trzech stref adresowanych do:
  - osób młodych (mieszkania najbliżej intensywnej przestrzeni centrum handlowego),
  - osób starszych (mieszkania blisko strefy zdrowia),
  - rodzin wielopokoleniowych (w pobliżu strefy kulturowej).
- Budowa nowego wizerunku nowej miejskości.

Rysunek 6.2.3

Obszar przemian wzdłuż osi Marzahner Promenade

Źródło: Nichtoffener Wettbewerb (2009).

Stresory

Stresory przestrzenne – otwartość/zamkniętość

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.4

Wnętrza o cechach zamknięcia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle Marzhan, okolice Marzhaner Promenade.

Wnętrza o cechach zamknięcia (rys. 6.2.4):

- słaba widoczność nieba (SVF), szczególnie w porze letniej (1d),
- zbliżenie ścian urbanistycznych naturalnej i budynku (1e),
- brak widocznych miejsc ucieczki, co pogłębia wrażenie zamknięcia (1f),
- duży kąt środkowy, znacznie powyżej 45° (1g).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.5

Wnętrza o cechach otwarcia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn: a) okolice Marzahner Promenade; b), c), d) Marzahner Promenade.

Wnętrze o cechach otwarcia (rys. 6.2.5):

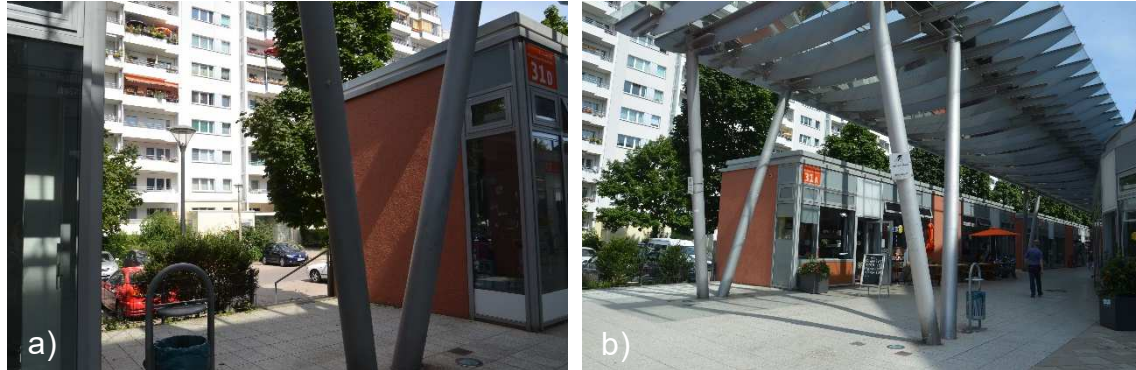
- brak poczucia ogromu, przytłoczenia nagłym otwarciem na rozległe otoczenie,
- otwarcia na promenadę z zadaszonego ciągu handlu detalicznego,
- fizycznie odczuwalne odsunięcie ścian budynków, kąt środkowy poniżej 45° ,
- kąt środkowy powyżej 45° , ale wrażenie kanionu łagodzą liczne wejścia na otaczający teren, zapewniona możliwość ucieczki,
- podcięcie szpaleru drzew i pozostawienie dobrej widoczności na linii wzroku człowieka.

Stresory przestrzenne – przejrzystość/brak przejrzystości barier

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.6

Przejrzystość wnętrza ciągu handlowego poprzez zastosowanie szerokich otwarć

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a), b) okolice *Marzahner Promenade*.

Wnętrze o cechach dobrze wprowadzonej przejrzystości (rys. 6.2.6):

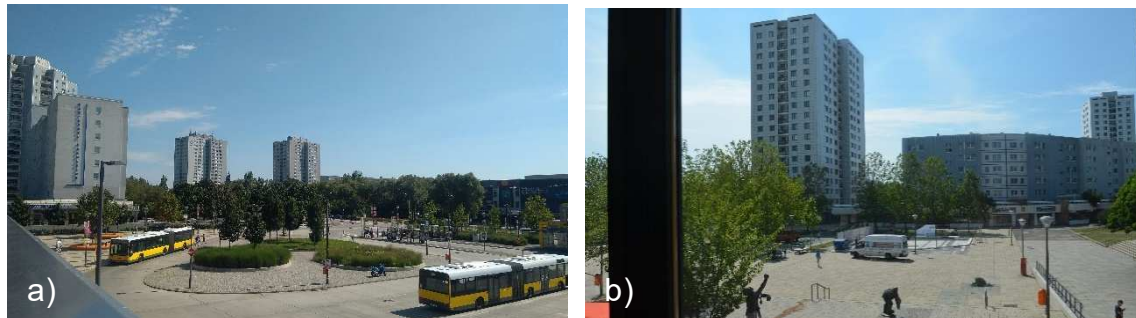
- liczne szerokie otwarcia wnętrza ciągu handlowego umożliwiają wgląd w przestrzeń publiczną przed wejściem do niej,
- wyeliminowanie poczucie zagrożenia przed wejściem.

Stresory przestrzenne – prywatność

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.7

Rozległe wnętrza z zaburzeniem poczucia prywatności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) lokalny dworzec autobusowy przed wejściem we wnętrze promenady *Marzahn*; b) plac wieńczący promenadę *Marzahn*.

Wnętrze z brakiem odczuwanej prywatności (rys. 6.2.7):

- brak zaplecza osłaniającego plecy obserwatora (3a).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.8

Rozwiązania w przestrzeni publicznej chroniące prywatność

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) promenada *Marzahn*; b) *Hellersdorf* – *Cecilienplatz*.

Rozwiązania chroniące prywatność użytkowników w przestrzeni publicznej (rys. 6.2.8):

- meble miejskie dające osłonięcie wewnątrz publicznego skweru,
- odpowiednie wydzielenie przestrzeni z wprowadzeniem zacienionych enklaw budujących poczucie prywatności wewnątrz placu miejskiego.

Stresory przestrzenne – niedostępność/dostępność

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.9

Niepełne wydzielenie obszarów przejściowych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) *Hellersdorf* – żółte osiedle; b) północno-zachodni *Marzahn*.

Brak wydzielenia przestrzeni przejściowej (rys. 6.2.9):

- wejście do przestrzeni półprywatnej klatek schodowych jest zaplanowane bezpośrednio z przestrzeni publicznej, a nie półpublicznej, brak wydzielenia strefy pośredniej przed wejściem (4b).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.10

Wydzielenie obszarów przejściowych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) *Hellersdorf* – żółte osiedle; b) północno-zachodni *Marzahn*.

Wprowadzenie obszaru przejściowego (rys. 6.2.10):

- wyznaczenie symboliczne przestrzeni przed wejściem do przestrzeni półprywatnej (klatka schodowa), tym samym określenie jej jako półpubliczna,
- wydzielenie półprywatnych przestrzeni ogródków przed wejściem od ogrodu do mieszkań.

Stresory przestrzenne – skala – rozległość/zawężenie

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.11

Stresory rozległości przestrzennej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle *Marzahn*: a) plac na końcu promenady *Marzahn*; b) kładka nad ulicą łączącą promenadę ze stacją kolejki.

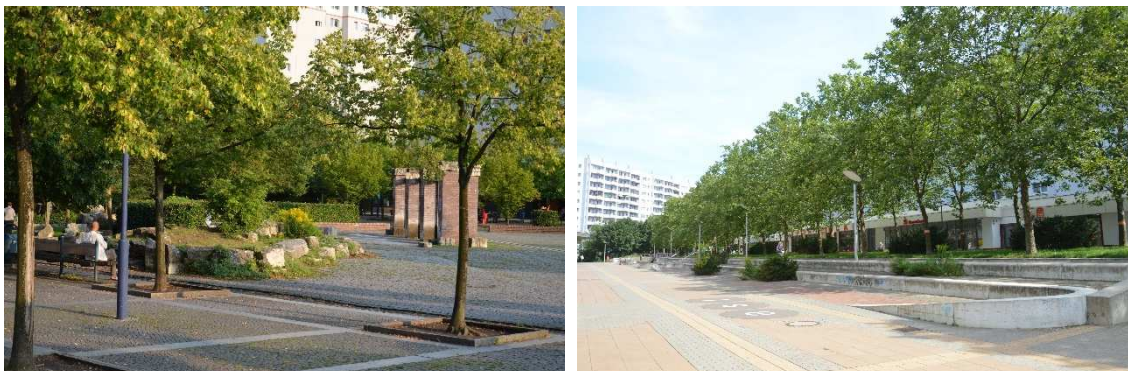
Stresory rozległości przestrzennej (rys. 6.2.11):

- rozległy plac bez punktów „oparcia” dla osób z agorafobią (5b),
- kładka umieszczona wysoko nad ruchliwą ulicą, brak alternatywnego dojścia do kolejki dla osób z lękiem wysokości (5e).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.12

Przykłady zapobiegania odczuwaniu rozległości przestrzennej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn: a) Cecilienplatz; b) promenada Marzahn.

Wprowadzenie elementów „oparcia” (rys. 6.2.12):

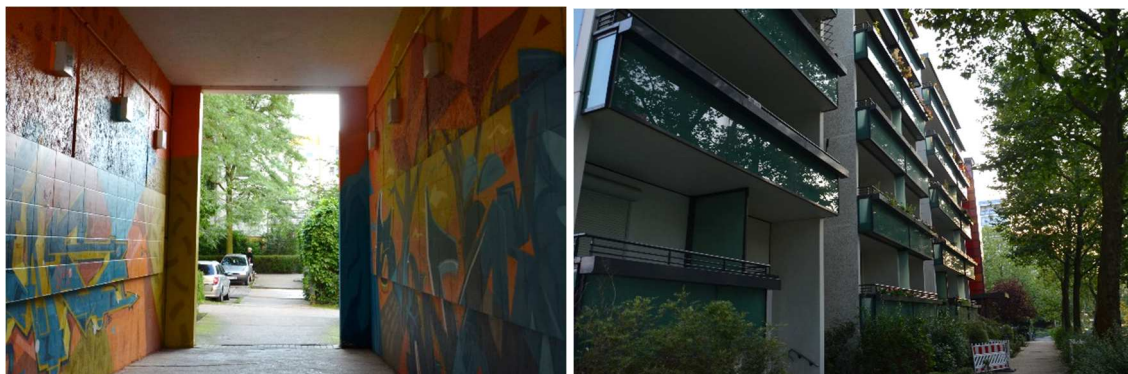
- w obrębie rozległego placu wprowadzenie fizycznych elementów oparcia wizualnego,
- rozległy obszar promenady ma wydzielone dwa alternatywne ciągi piesze: szeroki i znacznie węższy z wyczuwalnymi wzrokowo granicami przestrzeni.

Stresory przestrzenne – bliskość/zdystansowanie

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.13

Przykłady braku zachowania dystansów interpersonalnych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, osiedle Marzahn: a) Hellersdorf – żółte osiedle; b) okolice Cecilienplatz.

Brak zachowania dystansów (rys. 6.2.13):

- brak możliwości wglądu w przestrzeń przejścia pod kątem 30° z ciągu publicznego ciągu pieszego (6c),
- wąskie przejście wzdłuż budynku, brak zachowanych szerokości dystansów interpersonalnych dla przestrzeni publicznej, dodatkowo bliska ściana zieleni uniemożliwia ominięcie nieznanej osoby (6a).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.14

Pozytywne elementy z zachowaniem możliwości zdystansowania

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) północno-zachodni *Marzahn*; b) promenada *Marzahn*.

Przykłady prawidłowego zaplanowania szerokości przejść publicznych (rys. 6.2.14):

- wejście na wzniesioną płytę wnętrza kwartału umożliwia wgląd z przestrzeni zewnętrznej i zdystansowanie się od nieznanymi osobami,
- odpowiednia szerokość publicznego ciągu pieszego umożliwia zachowanie dystansów interpersonalnych.

Stresory przestrzenne – złożoność, labiryntowość/pustka

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.15

Przykłady monotonii w przestrzeni osiedla

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, północno-zachodni *Marzahn*.

Monotonia i brak różnorodności zabudowy (rys. 6.2.15):

- fragment osiedla jeszcze przed rewitalizacją, typowa monotonna estetyka blokowiska (7e),
- brak optymalnej różnorodności układu, jednolitość wysokości (7a).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.16

Układy z odpowiednią złożonością formy

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) okolice *Cecilienplatz*; b) północno-zachodni *Marzahn, Terrassenfelder*.

Złożoność formy (rys. 6.2.16):

- elewacja z wprowadzonym zarzeźbieniem i akcentem kolorystycznym w obrębie klatek schodowych wzbogaca szatę informacyjną,
- zabudowa *Terrassenfelder*, zmiany obszaru objętego rewitalizacją doprowadziły do wyburzenia górnych pięter budynków wysokościowych, pozostawiając maksymalnie 5 kondygnacji – uzyskano poprzez to optymalną złożoność wysokości zabudowy.

Stresory przestrzenne – wzmocnienie celu, kontrola dostępu

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.17

Prawidłowe formy infrastruktury bezpieczeństwa

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) okolice *Cecilienplatz*; b) północno-zachodni *Marzahn, Terrassenfelder*.

Infrastruktura bezpieczeństwa (rys. 6.2.17):

- elementy zabezpieczające przed nieuprawnionym wjazdem do przestrzeni pieszej promenady w formie delikatnych słupków,
- siatki wydzielające przestrzeń infrastruktury sportowej przeziernie, nieblokujące perspektywy na osiedle.

Stresory przestrzenne – intensywność, stłoczenie

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.18

Negatywny przykład przejścia do osiedla

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, okolice *Cecilienplatz*.

Przejście prowadzące do placu *Cecilienplatz* (rys. 6.2.18):

- jest to jedyne dojsie ze stacji miejskiej kolei do placu centralnego na osiedlu; przejście dość wąskie, ze słabą widocznością w porze porannej lub powrotów do miejsca zamieszkania, może być obciążające (9b).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.19

Pozytywny przykład ciągów pieszych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin, promenada *Marzahn*.

Główne przejścia piesze i generator aktywności (rys. 6.2.19):

- przestrzeń wejściowa na promenadę wzdłuż galerii handlowej z zaplanowanymi dwoma ciągami pieszymi,
- pasaż handlowy z szerokością umożliwiającą zachowanie dystansów interpersonalnych i kilkoma możliwościami szybkiego wyjścia z przestrzeni.

Stresory przestrzenne – forma, materiał, kolor

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.20

Nadmierna intensywność formy i koloru

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) *Hellersdorf* – żółte osiedle; b) północno-zachodni *Marzahn, Terrassenfelder*.

Rozróżnienie formy spotęgowane intensywnością koloru (rys. 6.2.20):

- użycie kolorów kontrastowych, ostrych, w tym kolorów podstawowych: jaskrawy żółty i czerwony (10h, 10i),
- kolory pokrywają znaczną część elewacji, nie są tylko strukturą informacyjną (10i).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.21

Prawidłowe użycie kodu kolorystycznego

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) *Hellersdorf* – żółte osiedle; b) *Hellersdorf* – okolice *Cecilienplatz*.

Oszczędne wprowadzenie koloru (rys. 6.2.21):

- kolor, wprowadzony jako akcentujący pionowy klatek schodowych, jest fragmentem struktury informacyjnej na osiedlu, dodatkowo tworzy kod kolorystyczny osiedla,
- kolor akcentujący wejście do klatki schodowej, drugi kolor zielony współgra z naturalnym otoczeniem.

Szersze właściwości otoczenia – wysokość budynków

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.22

Pozytywny przykład rewitalizacji otoczenia budynków wysokich

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) promenada *Hellersdorf*, b) *Hellersdorf – Cecilienplatz*.

Otoczenie budynków wysokich (rys. 6.2.22):

- wprowadzenie aktywnych parterów, wyposażenie ich w zróżnicowane usługi,
- pełna dostępność zieleni publicznej wokół budynków.

Szersze właściwości otoczenia – bliskość natury

Podejście pozytywne

Rysunek 6.2.23

Dostępność przestrzeni naturalnych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) okolice promenady *Marzahn*; b) promenada *Marzahn*.

Przestrzenie naturalne na obszarze osiedla (rys. 6.2.23):

- wprowadzenie ogrodów sąsiedzkich,
- pełna dostępność do zieleni publicznej.

Stresory społeczne – lęk przed przestępczością

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.24

Przykłady przestrzeni ułatwiających działania przestępcze

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) Hellersdorf, przejście do Cecilienplatz; b) Hellersdorf, Cecilienplatz; c) Hellersdorf, okolice Cecilienplatz; d) Marzahn.

Przestrzenie ułatwiające działania przestępcze (rys. 6.2.24):

- boczna, wyludniona alejka z załamaniem elewacji pozwalającym się ukryć napastnikowi (14a, 14b),
- brak możliwości naturalnego nadzoru tzw. oczu ulicy nad strefą głównego wejścia do klatki schodowej, wysunięte partery budynków blokują wgląd w tę przestrzeń (14d),
- nisza pod balkonem bardzo blisko głównego wejścia do budynku (14b),
- ściana nieprześwieconej na wysokości wzroku zielni wzdłuż jedynego dojścia do wejścia do klatek schodowych (14b).

Stresory związane z zarządzaniem – zaniedbanie przestrzeni

Podejście negatywne

Rysunek 6.2.25

Zaniedbanie przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Berlin: a) *Marzahn*, przejście z kolejki miejskiej; d) *Marzahn*, okolice promenady.

Zaniedbane przestrzenie z utrwalonymi oznakami wandalizmu (rys. 6.2.25):

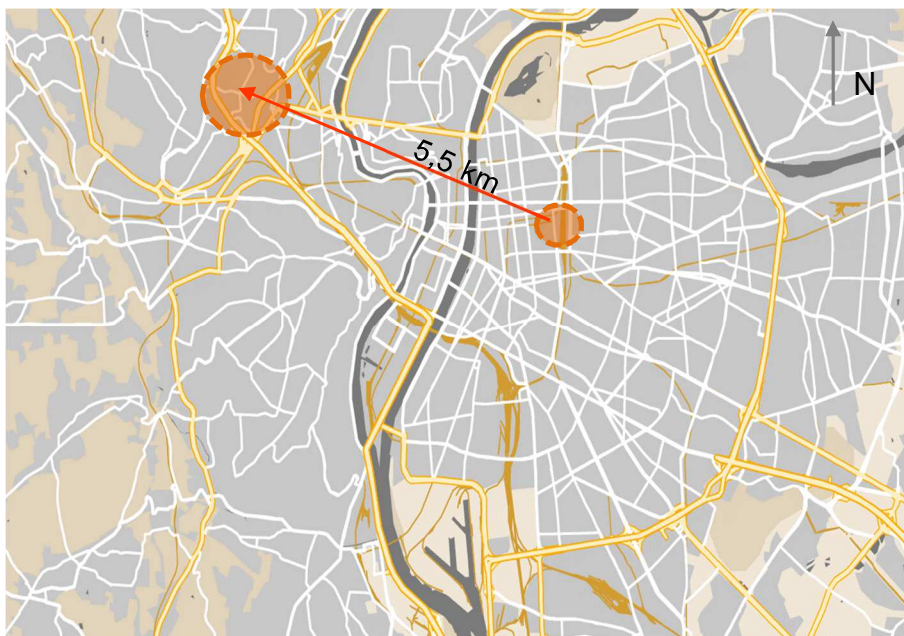
- przejście do dalszej części osiedla z pobliskiej biblioteki,
- zaniedbana nieuporządkowana przestrzeń, słabo oświetlona.

6.3 Lyon – dzielnica *La-Duchère*

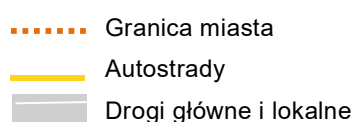
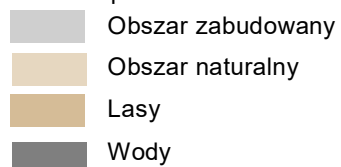
Lokalizacja

Rysunek 6.3.1

Lokalizacja osiedla *La-Duchère*

Źródło: opracowanie własne.

La-Duchère, 9. dzielnica Lyonu, znajduje się w centrum aglomeracji Lyonu, pomiędzy dzielnicami z bardzo dobrą renomą i wskaźnikami jakości życia (rys. 6.3.1) (Verhage, 2009). Teren dzielnicy obejmuje rozległy, wzniesiony znacznie ponad centralny Lyon płaskowyż z niezwykle pięknymi panoramami na historyczne centrum miasta. Obszar jest bardzo dobrze skomunikowany z pozostałymi dzielnicami miasta za pomocą świetnie działającej komunikacji publicznej, dostępny w około pół godziny komunikacją publiczną od głównego dworca w Lyonie (*Gare Part-Dieu*).

Projekt

Do lat 60. dzielnica była niezurbanizowana, służyła przez kilkadziesiąt lat jako obszar obronny miasta. W latach 60. wybudowano na płaskowyżu w ciągu 5 lat 5300 mieszkań. Zamieszkanie dzielnicy rozpoczęto w 1962 r. Całość założenia podzielono na cztery sektory, z których każdy był wyposażony w sklepy, usługi publiczne i miejsca kultu. *La-Duchère* stało się synonimem nowoczesności, miastem w „amerykańskim stylu” z dużą różnorodnością kulturową mieszkańców

Diagnoza, problem

Na przełomie lat 80. i 90. wyjątkowo się pojawiły problemy, które zagrażały upadkiem dzielnicy. Wśród najważniejszych są wymieniane:

- dewaluacja nieruchomości,
- słabnąca populacja (spadek z 20 tysięcy mieszkańców w latach 70. do 12,5 tysiąca w latach 90.),
- wysoki wskaźnik pustostanów (Verhage, 2009),
- przemoc i nieporozumienia w dzielnicy (Verhage, 2009),
- brak konserwacji budynków odpowiadającej na potrzeby mieszkańców (Verhage, 2009),
- niewystarczający standard mieszkań (mieszkania o małej powierzchni, windy zatrzymujące się co trzy kondygnacje) (Graven i in., 2006),
- wysoka koncentracja mieszkań socjalnych (80%) przy niskim udziale mieszkań własnościowych (20%),
- odizolowanie komunikacyjne od Lyonu i sąsiednich gmin, w tym: brak dróg przelotowych, słabe połączenie między dzielnicami (COST Action TU1203, 2016).

Niezwykle istotna była koncentracja czynników zagrażających bezpieczeństwu i poczuciu bezpieczeństwa. Jako szczególnie uciążliwe wymieniane są następujące czynniki (COST Action TU1203, 2016):

- koncentracja przestrzeni bez określonego statusu i funkcji,
- lokalizacja budynków znacznie ograniczająca ruch pieszki,
- zdystansowanie budynków mieszkalnych od przestrzeni publicznych obszarami nieużytkowanymi, zaniedbanymi i opuszczonymi,
- niejasne zdelimitowanie przestrzeni publicznych i prywatnych.

W wyniku koncentracji problemów podjęto decyzję o zakwalifikowaniu obszaru jako „kruchej dzielnicy”, a po wprowadzeniu nowych przepisów w 1989 r. uznano dzielnicę za obszar priorytetowy w polityce miejskiej (Verhage, 2009).

Projekt przebudowy

W latach 90. rozpoczęto realizację „poprawy środowiska życia”, w ramach której określono priorytetowe działanie, takie jak:

- restrukturyzacja przestrzeni publicznych,
- zachowanie terenów zielonych,
- renowacja budynków mieszkalnych,
- poprawa aspektów społecznych (Verhage, 2009).

Niestety, podjęte działania okazały się być nieskuteczne i zbyt delikatne. W 2001 r. rada miejska przyjęła projekt zakładający znacznie radykalniejsze posunięcia – pełną przebudowę urbanistyczną dzielnicy. Założenia projektowe obejmowały (COST Action TU1203, 2016; Graven i in., 2006):

- zmianę i uczynienie układu komunikacyjnego dzielnicy,
- przeprojektowanie przestrzeni publicznych,
- pełną gradację działań – od renowacji budynków po celowe wyburzenia; plan zakładał wyburzenie 750 mieszkań socjalnych; było to podyktowane względami projektowymi; część mrówkowców znajdowała się w centrum założenia; dodatkowym powodem były względy krajobrazowe i przesłanianie widoku na Lyon.

Działania były podzielone na dwa etapy (Graven i in., 2006). Pierwszy (lata 2003–2008) koncentrował się na wyburzeniach, renowacji istniejących nieruchomości, stworzeniu nowej sieci przestrzeni publicznych, budowie nowych obiektów użyteczności publicznej i pracy nad lokalnymi przestrzeniami. Drugi etap (lata 2008–2012) zakładał realizację otwarcia komunikacyjnego dzielnicy i trasy wschód–zachód oraz poprawę komunikacji publicznej. Dodatkowo zrealizowano zmianę układu struktury handlowej obszaru, w tym zmianę centrum handlowego na sieć sklepów wprowadzonych w partery budynków, budowę hali lekkoatletycznej i zmianę struktury własnościowej mieszkań (ograniczono udział mieszkań socjalnych z 80% do 55%).

Priorytetowo potraktowano względy bezpieczeństwa. Określono wymagania w stosunku do komunikacji, rozplanowania funkcji, widoczności.

Najistotniejszymi uwarunkowaniami, m.in. opartymi na strategii CPTED¹¹³, wdrażanymi do projektu były (COST Action TU1203, 2016; Graven i in., 2006):

- w zakresie komunikacji (rys. 6.3.2):
  - zlikwidowanie dystansu komunikacyjnego *La Duchère* z innymi gminami,
  - realizacja głównej drogi i dróg niższych klas, tak aby zapewniały bezpieczeństwo, w tym dobrą wzajemną widoczność pojazdom i pieszym,

---

¹¹³ Do projektu zaangażowano specjalistów, architektów z Politechniki Mediolańskiej, doświadczonych w planowaniu realizacji opartych na zasadach CPTED.

Rysunek 6.3.2

Główne arterie komunikacyjne północ–południe i wschód–zachód

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, La Duchère.

- w zakresie kształtowania otoczenia (rys. 6.3.3):
  - zapewnienie przy realizacji zabudowy mieszkalnej wizualnej dostępności pomiędzy strefą publiczną i prywatną,
  - wyraźne rozróżnienie podziału pomiędzy niedostępną przestrzenią prywatną a otwartą przestrzenią publiczną,
  - wprowadzenie pasów zieleni pomiędzy budynkami a przestrzenią publiczną,
- w zakresie architektonicznym:
  - przejrzystość zabudowy, otwarcie fasad na ulicę,
  - przejrzystość określenia adresów,
  - skrócenie dystansów dojścia pomiędzy ulicą a wejściem do budynków,
  - wprowadzenie zróżnicowania funkcji, w tym zagospodarowywanie parterów budynków na funkcje użytkowe (COST Action TU1203, 2016).

Rysunek 6.3.3

Zakres rewitalizacji dzielnicy La Duchère po 2003 r.

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, La Duchère.

Stresory

Stresory przestrzenne – otwartość/zamkniętość

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.4

Wnętrza o cechach mocnego zamknięcia lub otwarcia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Wnętrza o cechach mocnego zamknięcia lub otwarcia (rys. 6.3.4):

- wnętrze z fizycznie odczuwaną bliskością ścian (1e),
- wnętrze z ograniczeniem możliwości ucieczki (1f),
- wnętrze z kątem środkowym powyżej 60° (1g),
- wnętrze głównej arterii komunikacyjnej i głównego placu dzielnicy z małym kątem środkowym, lekkie wrażenie zmniejszenia czytelności i odczuwanie cech pustynności wnętrza (1h).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.5

Wnętrza o wyważonych cechach zamknięcia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Wnętrze z dobrymi proporcjami zamknięcia (rys. 6.3.5):

- Kąt środkowy w granicach 45° ,
- Możliwość zmiany drogi i ucieczki w kierunku bocznych ulic.

Stresory przestrzenne – przejrzystość/brak przejrzystości barier

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.6

Przejrzystość barier przestrzeni publicznej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Wejście do przestrzeni półpublicznej z przestrzeni publicznej (rys. 6.3.6):

- w pełni przejrzyste bariery ogrodzenia lub bramy, mamy możliwość wycofania się przed wejściem w wypadku zagrożenia.

Stresory przestrzenne – prywatność

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.7

Brak prywatności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Brak możliwości zachowania prywatności (rys. 6.3.7):

- zbliżenie przestrzeni prywatnej bezpośrednio do publicznej przy zastosowaniu przejrzystości barier zmusza lokatorów do zastosowania rozwiązań zastępczych (3c).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.8

Przykłady zachowania prywatności we wnętrzu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Dobrze określona hierarchizacja przestrzeni (rys. 6.3.8):

- wnętrza prywatne są styczne z przestrzenią półprywatną wewnętrznego ogrodu w kwartale.

Stresory przestrzenne – niedostępność/dostępność

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.9

Hierarchizacja przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Prawidłowa hierarchizacja przestrzeni (rys. 6.3.9):

- wejścia do klatek schodowych (przestrzeń półprywatna) odbywają się z przestrzeni półpublicznej, w tym przypadku dostęp kontrolowany, pełna przejrzystość barier pomiędzy przestrzeniami: publiczną, półpubliczną i półprywatną,
- wejście do szkoły zdystansowane mocno od przestrzeni publicznej, dostęp kontrolowany,
- przy styczności obszaru publicznego – przestrzeń ulicy i prywatne sale lekcyjne – brak dostępności wizualnej, wprowadzenie wysoko osadzonych okien, szkło z efektem lustrzanym.

Stresory przestrzenne – skala – rozległość/zawężenie

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.10

Rozległa przestrzeń z punktami „oparcia”

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Rozległa przestrzeń z punktami oparcia wizualnego (rys. 6.3.10):

- w ramach głównego placu dzielnicy wprowadzenie elementów stanowiących wsparcie dla osób z agorafobią,
- przestrzeń głównej arterii komunikacyjnej z wprowadzonym zielonym pasem rozdzielającym pozwala na podzielenie dystansu przy przekraczaniu szerokiej ulicy.

Stresory przestrzenne – bliskość/zdystansowanie

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.11

Brak możliwości zdystansowania

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Wąskie przejścia komunikacyjne (rys. 6.3.11):

- przejście pod budynkiem, brak możliwości zdystansowania od nieznanych ludzi (6a, 6b, 6c),
- przejście z budynku do strefy parkowej, brak możliwości ucieczki, wąskie przejście wymuszające kontakty z nieznanymi ludźmi (6a, 6b).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.12

Zachowanie dystansów interpersonalnych w przestrzeni publicznej

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Przestrzenie komunikacyjne dla pieszych (rys. 6.3.12):

- szerokie trakty komunikacyjne z wydzieleniem strefowania ruchu i wprowadzeniem miejsc przystankowych,
- przestrzeń, w której łatwo zachować prawidłowy dystans interpersonalny i uniknąć niechcianego kontaktu z obcą osobą.

Stresory przestrzenne – złożoność, labiryntowość/pustka

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.13

Monotonia

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Monotonna estetyka zabudowy mieszkalnej wielorodzinnej (rys. 6.3.13):

- przykład mrówkowca – jeden z ostańców starej zabudowy *La Duchère – Plateau*, modernistyczna elewacja wysokościowego budynku ze słabo określoną różnorodnością estetyczną (7e),
- modernistyczne punktowce – monotonna estetyka elewacji; monotonię całego układu przelamuje bardzo atrakcyjne położenie na stoku (7e).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.14

Optymalna złożoność układu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Przełamanie monotonii i różnorodność układu (rys. 6.3.14):

- modernistyczne elewacje zachowanych budynków uległy przeobrażeniu; wprowadzono delikatny, wspomagający orientację akcent kolorystyczny, budynek otoczono zabudową średniowysoką,
- widoczne nawarstwienie skali zabudowy od niskiej zabudowy mieszkalnej, jednorodzinnej bliźniaczej, poprzez średniowysoką wielorodzinną i dominantę budynku wysokościowego, układ wprowadzający optymalną złożoność struktury.
-

Stresory przestrzenne – wzmocnienie celu, kontrola dostępu

Przykład pozytywny

Rysunek 6.3.15

Wzmocnienie celu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Wzmocnienie celu (rys. 6.3.15):

- zabezpieczenie traktu pieszego przed przypadkowym zjazdem samochodów w postaci kamiennych mebli miejskich: ławek, słupków, drzew, koszy na śmieci; brak odczucia efektu forticy,
- główny plac miejski z wprowadzoną infrastrukturą bezpieczeństwa na jego obrzeżach, zaprojektowaną z uwzględnieniem potrzeb psychologicznych użytkowników.

Stresory przestrzenne – forma, materiał, kolor

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.16

Stresujące formy i materiały

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Przykłady stresującej formy i materiału (rys. 6.3.16):

- słynny stadion piłkarski drużyny La Duchère, brutalistyczna bryła, której estetyką są wzmocnione, agresywne elementy wsporników; całość przy pewnym stopniu zaniedbania budzi niepokojące wrażenie,
- ostra, bardzo dynamiczna wieża miejscowego kościoła, jest bardzo mocną dominantą w otoczeniu,
- budynek mieszkalny, wysokościowy; wysokościowy charakter potęgują mocno zaznaczone pionowe klatki schodowych, co powoduje odczucie ogromu i przytłoczenia; budynek przysłania całkowicie perspektywę,
- lustrzane podbicie balkonu – może spowodować efekt olśnienia,
- stalowa siatka stanowiąca obłożenie pionów klatek schodowych, na tle mocnej bryły, tylko wzmacnia wrażenia agresywności bryły.

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.17

Materiały i formy łagodzące estetykę przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Materiały i forma sprzyjające poczuciu bezpieczeństwa w przestrzeni (rys. 6.3.17):

- zróżnicowanie faktury materiału chodników wprowadza informację wspomagającą orientację w terenie,
- wprowadzenie naturalnego materiału łagodzi klimat przestrzeni,

- przestrzeganie użycia ograniczonego zestawu kolorystycznego, brak wprowadzenia znacznych kontrastów i jednocześnie określenie kodu kolorystycznego ulicy.

Szersze właściwości otoczenia – wysokość budynków

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.18

Przykład przestrzennej dominacji bryły

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Przestrzenna dominacja bryły (rys. 6.3.18):

- jeden z pozostawionych *barres*; budynek przeznaczony do remontu; obecnie przytłaczająca bryła dominuje przy wjeździe do dzielnicy; monotonia elewacji potęguje wrażenie,
- droga poprowadzona pod budynkiem narzuca mocne ujęcie perspektywiczne, brak możliwości zmiany punktu obserwacji.

Podejście pozytywne

Rysunek 6.3.19

Pozytywny przykład wprowadzenia budynku wysokościowego

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Budynek wysokościowy (rys. 6.3.19):

- budynek otacza zabudowa średniowysoka, nieprzylegająca bezpośrednio do budynku, zdystansowana przestrzeniami publicznymi zielonymi; zburzenie przy budynku dwóch *barres* pozwoliło uzyskać cenną dominantę układu i zlikwidować efekt przytłoczenia; układ pozwala na zmianę punktu obserwacji bryły.

Szersze właściwości otoczenia – bliskość natury

Podejście pozytywne (rys. 6.3.20)

Rysunek 6.3.20

Dostępność przestrzeni naturalnych i rekreacyjnych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Stresory społeczne – lęk przed przestępczością

Podjęcie negatywne

Rysunek 6.3.21

Aktywatory przestępczości

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Przestrzenne aktywatory przestępczości (rys. 6.3.21):

- zaniedbana, nieprześwietlona struktura zieleni, zwłaszcza wysokiej, całkowicie blokuje możliwość wglądu w przestrzeń; zieleń w pobliżu wejścia do klatki schodowej stanowi potencjalne miejsce ukrycia się przestępcy,
- arkady z niską przejrzystością ściany lub głębokim nadwieszeniem uniemożliwiają zasadę „widzieć i być widzianym”.

Stresory związane z zarządzaniem – zaniedbanie przestrzeni

Podejście negatywne

Rysunek 6.3.22

Przykład złego zarządzania przestrzenią

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Lyon, *La Duchère*.

Zaniedbanie przestrzeni (rys. 6.3.22):

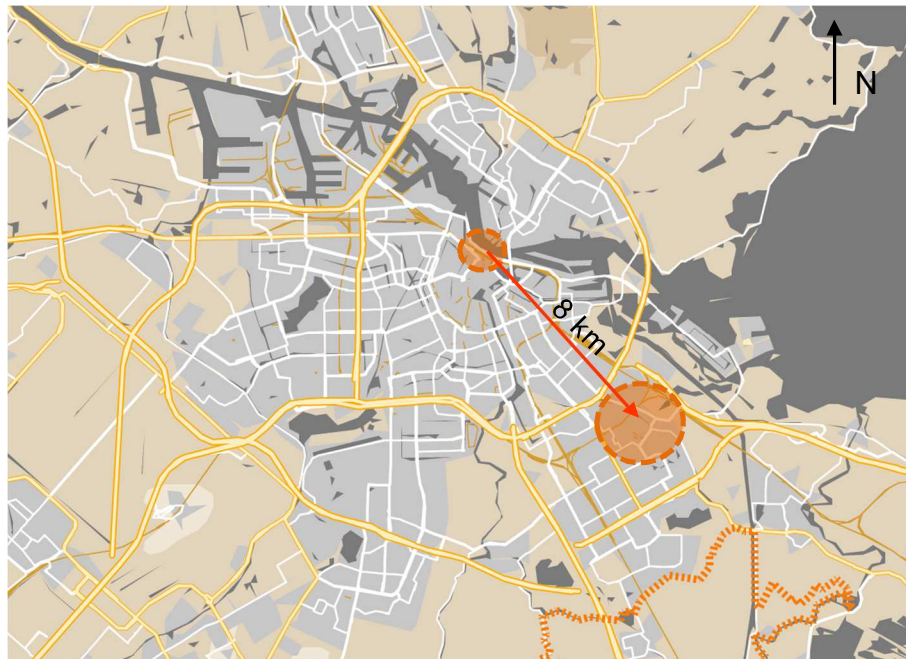
- przykłady zaniedbania – braku kontroli nad przestrzenią,
- stan zarządzania przestrzenią ośmiela potencjalnych napastników do przebywania w tej przestrzeni.

6.4 Amsterdam – dzielnica *Bijlmermeer*

Lokalizacja

Rysunek 6.4.1

Lokalizacja osiedla *Bijlmermeer*

Źródło: opracowanie własne.

	Obszar zabudowany		Granica miasta		<i>Bijlmermeer</i>
	Obszar naturalny		Autostrady		<i>Central Station</i>
	Lasy		Drogi główne i lokalne		
	Wody				

Projekt

Charakterystyczna dla Amsterdamu w XX w. była niezwykła rozległość skali realizacji budownictwa mieszkalnego socjalnego. W latach 90. liczba mieszkań przynależnych do budownictwa socjalnego wynosiła aż 60%. Realizacje opierały się przede wszystkim na budowie niewysokich, 3–4-kondygnacyjnych bloków mieszkalnych (Soomeren i in., 2014). W latach 60. XX w. podjęto przełomową decyzję o realizacji na obrzeżach Amsterdamu wielkoskalowego osiedla planowanego na 100 tysięcy ludności (rys. 6.4.1) (Soomeren i in., 2014; Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Klundert, 2014). Plan *Bijlmeer* zakładał realizację ponad 13 tysięcy mieszkań (Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004) rozplanowanych w 31 (Klundert, 2014) 10-piętrowych budynkach galeriowych (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004), zaprojektowanych w niecodziennym kształcie plastra miodu. Właściwością projektu było charakterystyczne dla modernistycznej urbanistyki ściśle rozdzielanie funkcji (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004).

Wyodrębniono jednorodnie funkcjonalnie obszary (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004; Aalbers i in., 2005):

- Mieszkalny: strefa wewnętrzna z dużym udziałem zieleni, wyposażona w ścieżki dla pieszych i rowerzystów (Soomeren i in., 2014; Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014).
- Biznesowy: budynki użyteczności publicznej, takie jak centra handlowe, obiekty infrastruktury socjalnej, zlokalizowano na zewnątrz obszaru mieszkalnego, w sąsiedztwie dróg komunikacji samochodowej (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014).
- Komunikacyjny: dostęp do komunikacji samochodowej był zapewniony po zewnętrznych strukturach wzniesionych dróg otaczających osiedle mieszkalne (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004), a parkowanie w rozległych garażach usytuowanych w pobliżu estakad (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014). Obszar mieszkalny był wyłączony z komunikacji samochodowej.
- Rekreacyjny: rozległe przestrzenie zieleni publicznej z wprowadzonymi ciekami wodnymi towarzyszyły bezpośrednio zabudowie mieszkaniowej. Niespotykana dotąd liczba tuneli pod drogami szybkiego ruchu zapewniała pełną dostępność pieszym i rowerzystom i całkowicie rozdzielała teren od komunikacji samochodowej (Soomeren i in., 2014).

Realizacja i diagnoza problemu

Założenie zrealizowano w latach 1966–1975 (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014) mimo sprzeciwu departamentu budownictwa publicznego, który zaproponował odmienną koncepcję z wykorzystaniem bardziej współczesnego podejścia i wprowadzeniem miksowania funkcji (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014).

Realizację inwestycji charakteryzował brak konsekwencji czasowej, wyodrębnionych funkcjonalnie obszarów nie realizowano równolegle (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004), co spowodowało pierwotnie słabe wyposażenie w usługi.

Już w latach 70., co potwierdziły obserwacje w kolejnej dekadzie, odnotowano problemy, które zaskoczyły inwestorów i projektantów oczekujących na pełny sukces przedsięwzięcia.

Działanie osiedla osłabiały:

- słaby poziom partycypacji (Klundert, 2014),
- niezrealizowanie pełnego założonego projektu oraz znacznie późniejsza realizacja usług niż obszaru mieszkalnego (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- problemy z parkowaniem (Klundert, 2014),
- źle działający transport publiczny (Helleman, Wassenberg, 2004); do 1980 r. nie było doprowadzone metro (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Klundert, 2014)

- zła gospodarka czynszowa (Klundert, 2014),
- zbyt duży odsetek osób mieszkających samotnie i niski udział rodzin z dziećmi (Klundert, 2014),
- znaczna ilość przestrzeni publicznych i półpublicznych niebędących pod kontrolą (Helleman, Wassenberg, 2004), takich jak kondygnacja schowków magazynowanych dla mieszkańców na poziomie parteru (Helleman, Wassenberg, 2004), 31 budynków garażowych (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004), przestrzenie klatki schodowej i wielu kilometrów galerii-korytarzy (Soomeren i in., 2014),
- chaos w zarządzaniu osiedlem (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014, Helleman, Wassenberg, 2004); w ramach osiedla działało 16 różnych spółdzielni mieszkaniowych (Helleman, Wassenberg, 2004),
- wysoki odsetek niezamieszkałych mieszkań – w 1985 r. było ich 25% (Soomeren i in., 2014).

Jak podają Helleman i Wassenberg (2004), około 80% mieszkańców jako główne problemy osiedla wskazało: zanieczyszczenie, degradację, wandalizm, brak bezpieczeństwa.

Odbudowa i przeobrażenie

Pierwsze wprowadzone działania naprawcze rozpoczęły się już na początku lat 80., m.in. poprzez doprowadzenie linii metra do *Bijlmer* (Klundert, 2014) i zredukowanie dystansu względem pozostałej części miasta.

Najradykałniejsze działania związane z wyburzeniem znacznej części struktury i przebudową pozostałej oraz przebudową infrastruktury komunikacyjnej i społecznej podjęto na początku lat 90.

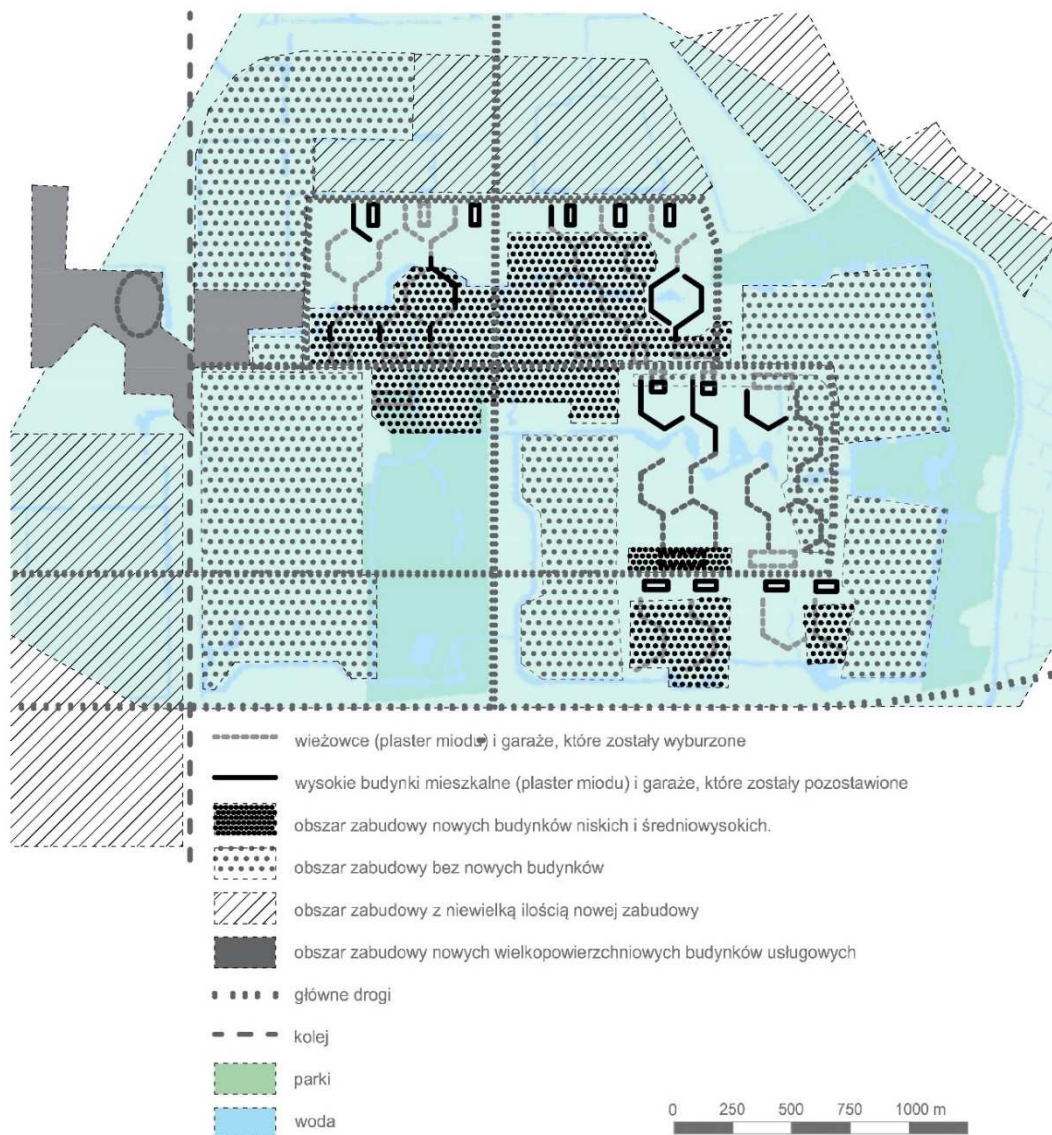
Przeobrażenia strukturalne były następujące (rys. 6.4.2):

- realizacja budynków użyteczności publicznej, w tym handlowych, kultu religijnego, sportu i związanych z bezpieczeństwem, jak posterunek policji (Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- większe zróżnicowanie funkcji wewnątrz obszaru mieszkalnego poprzez wprowadzenie małych sklepów, biur (Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, 2014),
- ułatwienie identyfikacji bloków poprzez wprowadzenie zróżnicowania kolorystycznego (Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- ulepszenie podziału mieszkań i dostosowanie ich do potrzeb osób mieszkających samotnie (Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- naprawa budynków (Soomeren i in., 2014; Klundert, 2014),
- zburzenie części wysokich budynków mieszkalnych (około 800 mieszkań) (Soomeren i in., 2014),
- zburzenie wielopoziomowych parkingów (Klundert, 2014),
- w miejscu wyburzeń zrealizowanie budynków mieszkalnych niskich i średniowysokich (Klundert, 2014),
- obniżenie poziomu dróg i doprowadzenie do zmiksowania ruchu samochodów, rowerzystów i pieszych (Soomeren i in., 2014),

- zaprojektowanie parkingów w pobliżu mieszkań i zapewnienie w ich obszarze dobrej widoczności poprzez usunięcie krzewów (Helleman, Wassenberg, 2004),
- wzmocnienie usług rekreacyjnych związanych ze sportem i rozrywką, w tym arena klubu piłkarskiego Ajax (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004), usług społecznych – obiekty kultu religijnego (Klundert, 2014), centra dziennej opieki i centra dla osób uzależnionych, kina, kluby muzyczne (Helleman, Wassenberg, 2004),
- biznesowe usługi – przestrzenie biurowe, hotele,
- przestrzeń magazynowa na parterach pozostawionych budynków wysokościowych została zamieniona na funkcje komercyjne (Soomeren i in., 2014),
- budowa szkół, w tym szkoły wyższej.

Rysunek 6.4.2

Schemat transformacji strukturalnej Biljmermeer

Źródło: opracowanie własne.

Przeobrażenia społeczne, odnowa społeczna:

- poprawa bezpieczeństwa w obrębie publicznych i półpublicznych przestrzeni (Helleman, Wassenberg, 2004),
- większe otwarcie na inicjatywy mieszkańców, w tym wsparcie dla wielokulturowych aktywności (Helleman, Wassenberg, 2004),
- zachęcanie do aktywizacji i angażowania się w życie osiedla mieszkańców innych narodowości niż holenderska i osób bezdomnych (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- wprowadzenie programów wspierających pozyskanie pracy przez mieszkańców w ramach osiedla (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- budowa centrum aktywizacji kobiet (Helleman, Wassenberg, 2004),
- założenie różnorodności w strukturze własnościowej mieszkań: czynszowe i własnościowe (Soomeren i in., 2014).

Przeobrażenia w zarządzaniu:

- poprawa transportu publicznego (Klundert, 2014),
- obniżenie czynszów, zlikwidowanie opłat za parkowanie (Klundert, 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- poprawa bezpieczeństwa w obrębie przestrzeni publicznych i półpublicznych (Soomeren i in., 2014; Helleman, Wassenberg, 2004),
- wzmocnienie nadzoru (Helleman, Wassenberg, 2004),
- poprawa zarządzania (Helleman, Wassenberg, 2004).

W 2001 r. przeprowadzono ankietyzację mieszkańców (Helleman, Wassenberg, 2004). W badaniach uzyskano wysoki odsetek odpowiedzi, co zapewniło wiarygodne wyniki. Uczestniczyło w nich niemal 80% mieszkańców reprezentujących 81 różnych narodowości. Aż 70% respondentów popierało podjęte działania związane z wyburzeniami.

Badania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Stosunków Królestwa podają, iż ocena wzrostu jakości życia w latach 2002–2018 na przebudowanym obszarze waha się pomiędzy sformułowaniem: od możliwy postęp do wielki postęp (the Ministry of the Interior and Kingdom Relations, 2021). Na ocenianym obszarze nie występuje ocena negatywna, którą odnotowano na obszarach sąsiednich.

W badaniach oceny postępu i zgodności z harmonogramem realizacji przytoczonych przez Soomereana (2016) najslabiej oceniono wskaźnik pustostanów w nowych, lepszych domach, wciąż zły wizerunek w mediach i odległość od rynku pracy. Najkorzystniejsze oceny uzyskały m.in.: opinia o własnym sąsiedztwie, zadowolenie z fizycznego środowiska życia, poprawione wskaźniki zapobiegania przestępczości, niższe wskaźniki zanieczyszczenia i bezrobocia oraz wskaźnik zadowolenia z życia.

Stresory

Stresory przestrzenne – otwartość/zamkniętość przestrzeni

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.3

Stresory przestrzeni zamkniętych, uciezkowych

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Wnętrze o cechach zamkniętości (rys. 6.4.3):

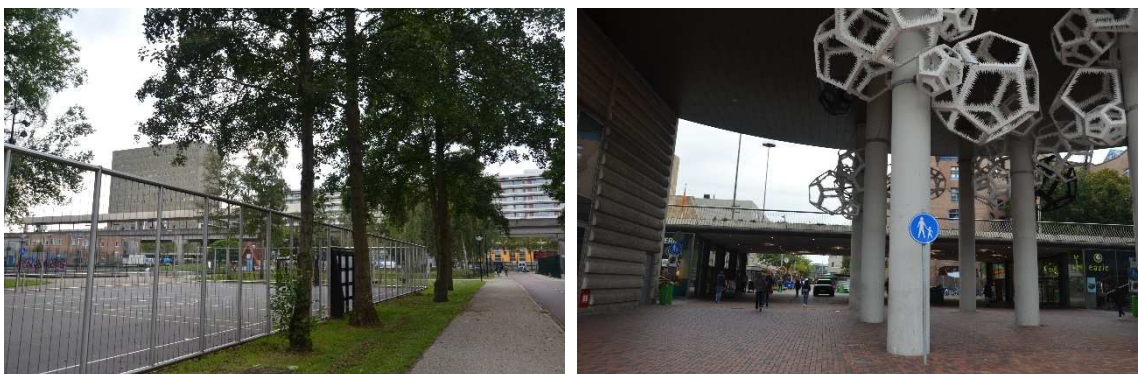
- zaułki, wnętrza zdystansowane do głównych przejść komunikacyjnych, brak czytelnych dróg ucieczki (1f),
- we wnętrzu a) perspektywa otwiera się na dalsze wnętrza o podobnej stresogenności, brak pełnego wglądu w przestrzeń wyjścia (1f),
- we wnętrzu b) brak alternatywnej drogi ucieczki (1f).

Stresory przestrzenne – przejrzystość/brak przejrzystości barier

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.4

Przykład przejrzystości barier

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Przejrzystość barier (rys. 6.4.4):

- ogrodzenie obiektów sportowych z pełną przejrzystością barier pozwala na kontrolowanie wnętrza od zewnątrz i brak poczucia niepewności dotyczącego narażania się na przypadkowy kontakt,

- wejście do głównego obszaru handlowego pod estakadą, rozstawienie słupów konstrukcyjnych umożliwia daleki wgląd w przestrzeń.

Stresory przestrzenne – prywatność

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.5

Przykład zachowania prywatności

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Nadmierna potrzeba prywatności (rys. 6.4.5):

- wydzielenie przestrzeni półprywatnej i prywatnej od przestrzeni półpublicznej i publicznej całkowicie nieprzeziernymi barierami; wrażenie pełnego wydzielenia się od przestrzeni o charakterze publicznym (3d),
- prywatność na granicy izolacyjności (3d).

Stresory przestrzenne – niedostępność/dostępność

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.6

Oznaki wzmocnienia informacji o podziale terytorialnym

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Zachowanie podziału terytorialnego (rys. 6.4.6):

- czytelne wydzielenie własności i kontroli nad obszarem,
- wprowadzenie łatwo odczytywanych znaków o rozdzieleniu stref podziału terytorialnego zrealizowane poprzez:
  - zlokalizowanie ogródków o charakterze półprywatnym pomiędzy przestrzenią prywatną mieszkań a przestrzenią o charakterze półpublicznym,
  - wprowadzenie oznaczeń kontroli nad przestrzenią w postaci barierek przed wejściem lub mebli miejskich,
  - mocniejsze wydzielenie stref do przestrzeni z ograniczonym dostępem za pomocą słupków i bramki wejściowej.

Stresory przestrzenne – skala – rozległość/zawężenie

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.7

Stresory rozległości przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Stresor nadmiernej rozległości przestrzeni (rys. 6.4.7):

- wewnątrz głównej arterii komunikacyjnej dzielnicy, rozległa przestrzeń bez wprowadzonych punktów oparcia wizualnego (5b).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.8

Rozległość wnętrza – przykład pozytywny

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Rozległe wnętrza (rys. 6.4.8):

- wnętrza o wyraźnych cechach rozległości, lecz złagodzonej wprowadzeniem fizycznych elementów w postaci mebli miejskich i zieleni, stanowiących „oparcia” widokowe.

Stresory przestrzenne – bliskość/zdystansowanie

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.9

Stresory dystansów przestrzennych – podejście negatywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Przejścia pod budynkami (rys. 6.4.9):

- przejście z nieczytelnym układem od zewnątrz, brak kąta 30°, aby zachować komfortowy wgląd w przestrzeń (6c).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.10

Dystanse przestrzenne – podejście pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

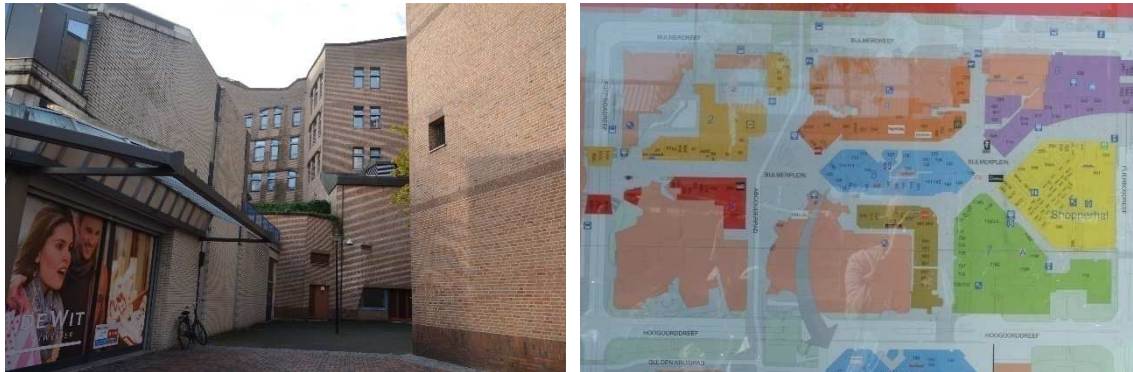
Przejście pod budynkiem (rys. 6.4.10):

- odpowiednia rozległość przejścia,
- wydzielenie przejrzystymi barierami w postaci ażurowych ścian oddzielnych pasm ruchu, pełna możliwość zdystansowania się od obcej osoby.

Stresory przestrzenne – złożoność, labiryntowość/pustka Podejście negatywne

Rysunek 6.4.11

Biljmermeer – stresor labiryntowości układu

Źródło: fotografia Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Labiryntowość układu (rys. 6.4.11):

- labiryntowość układu przy ograniczeniu szaty semiotycznej, trudności z odnalezieniem drogi (7c, 7f),
- wprowadzenie struktury o cechach labiryntowości na rozległym obszarze (7d).

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.12

Szata informacyjna – podejście pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Szata informacyjna (rys. 6.4.12):

- wprowadzenie oznaczeń na rozwidleniu dróg,
- wprowadzenie graficznych schematów kwartałów na ścianach budynków.

Stresory przestrzenne – wzmocnienie celu, kontrola dostępu Podejście negatywne

Rysunek 6.4.13

Stresory wzmocnienia celu

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Stresor wzmocnienia celu (rys. 6.4.13):

- wprowadzenie bardzo mocnej infrastruktury bezpieczeństwa w postaci stalowego ogrodzenia zwieńczonego kolczastym, agresywnym zakończeniem.

Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.14

Wzmocnienie celu – podejście pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Łagodna infrastruktura bezpieczeństwa (rys. 6.4.14):

- wprowadzenie ściany lustrzanej na budynku przy przestrzeni parkingu naziemnego w celu uzyskania lepszej kontroli nad przestrzenią.

Stresory przestrzenne – intensywność, stłoczenie Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.15

Stłoczenie – przykład pozytywny

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Stłoczenie (rys. 6.4.15):

- pomimo zatłoczenia w przestrzeni w obszarze lokalnego rynku układ nie jest stresogenny, ponieważ wzdłuż całego układu zlokalizowano drogę i istnieje możliwość szybkiego opuszczenia miejsca.

Stresory przestrzenne – forma, materiał, kolor Podejście negatywne

Rysunek 6.4.16

Stresory intensywności formy, koloru

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

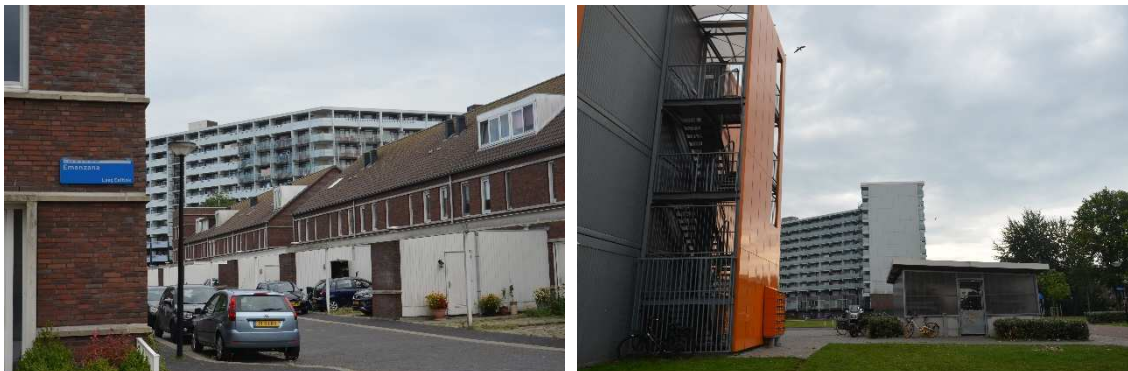
Stresor koloru (rys. 6.4.16):

- nadmierna intensywność kolorystyczna budynku, duża kontrastowość kolorów (10h),
- użycie bardzo jaskrawych barw (10i).

Szersze właściwości otoczenia – wysokość budynków Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.17

Wysokość budynków – podejście pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Obecność budynków wysokich i wysokościowych (rys. 6.4.17):

- brak znacznego zagęszczenia zabudowy w jednym miejscu, budynki wysokościowe są otoczone zabudową średniowysoką,
- wprowadzenie częściowej aktywizacji parterów.

Szersze właściwości otoczenia – bliskość natury Podejście pozytywne

Rysunek 6.4.18

Dostępność przestrzeni naturalnych – podejście pozytywne

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Dostępność przestrzeni naturalnych (rys. 6.4.18):

- całość założenia wpisana jest w zróżnicowany kompleks zieleni miejskiej; układy zieleni wysokiej i układy kanałów wodnych przeplatają cały układ i umożliwiają bardzo bliski kontakt z naturą,
- obecność ogrodów społecznych i małego obszaru gospodarczego przeznaczonego głównie dla dzieci.

Stresory społeczne – lęk przed przestępczością

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.19

Infrastruktura sprzyjająca przestępczości

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Infrastruktura sprzyjająca przestępczości (rys. 6.4.19):

- obecność pustostanów (były budynek parkingu; 14f),
- brak oświetlenia w przejściach pod drogami (14c),
- duża liczba zaułków, potencjalne miejsca schronienia dla przestępcy (14b).

Stresory związane z zarządzaniem – zaniedbanie przestrzeni

Podejście negatywne

Rysunek 6.4.20

Stresory zaniedbania przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska, miejsce: Amsterdam, *Biljmermeer*.

Oznaki zaniedbania przestrzeni (rys. 6.4.20):

- szczególnie widoczne zaśmiecenia wewnętrznych podwórek.

6.5 Podsumowanie

Jak pokazują przykłady *Biljmermeer*, *La Duchère*, *Marzahn-Hellersdorf*, początkowy brak partycypacji, przestrzeni kontaktów, mała różnorodność funkcjonalna i zdystansowanie osiedla od reszty miasta wpływały na niskie poczucie bezpieczeństwa i niezadowolenie z miejsca zamieszkania. Niemal trzydziestoletnie działania ukierunkowane na zbudowanie zintegrowanej aktywnej społeczności, zrealizowane poprzez zróżnicowanie funkcji, wprowadzenie większej ilości funkcji do społecznych, zróżnicowanie funkcji bezpośrednio w obszarze mieszkalnym i liczne programy pomocowe, stworzyły środowisko sprzyjające budowaniu spójności i włączenia społecznego. Obecne badania wskazują, iż zadowolenie ze środowiska zamieszkania jest wysoko oceniane. Należy dodatkowo naświetlić fakt, iż działania w obrębie tych trzech osiedli ściśle pokrywały się z założeniami Zrównoważonego Rozwoju (ZR) Dotyczyły one przebudowy źle funkcjonującej struktury miejskiej, a nie budowy nowej, związane były z intensywnymi pracami nad spójnością społeczną i opierały się na budowaniu różnorodności funkcjonalnej i społecznej.

W zakresie oceny występowania stresorów przestrzennych, społecznych i zarządzania przestrzenią autorka w wyniku obserwacji terenu wyszczególniła następujące prawidłowości. Każde z osiedli ma swoje mocne strony sprzyjające poczuciu bezpieczeństwa, na które w szczególny sposób projektanci zwracali uwagę: *Dzielnica Marzahn-Hellersdorf*:

- wprowadzenie przestrzeni publicznych z widzialnymi enklawami niższej intensywności, wzmocnienie poczucia prywatności w przestrzeni,
- ograniczenie przytłoczenia zabudową wysokościową poprzez dokonanie wyburzeń,
- wprowadzenie przestrzeni publicznych z wydzieleniem stref funkcjonalnych,

- wprowadzenie w przestrzeniach osiedli wyraźnej szaty informacyjnej, poprawa czytelności semiotyki, znaczna poprawa orientacji w terenie.

Dzielnica *La Duchère*:

- poprawa czytelności całego układu urbanistycznego dzielnicy, poprawa orientacji w terenie,
- wprowadzenie różnorodności wysokości zabudowy, zburzenie części wysokościowych budynków, tym samym przeciwdziałanie poczuciu przytłoczenia i ogromu,
- pomimo znacznego stopnia zabudowania obszaru zadbanie o dostępną strukturę zieleni w postaci zaplanowanych parków kieszonkowych, zieleni ulicznej i parku *du Vallon*,
- wprowadzenie bardzo przemyślanej szaty kolorystycznej, kodów kolorystycznych w kwartałach zabudowy.

Dzielnica *Biljmermeer*:

- wprowadzenie różnorodności wysokości zabudowy, zburzenie znacznej części budynków wysokościowych, tym samym przeciwdziałanie poczuciu przytłoczenia i ogromu,
- niezwykła dbałość o przestrzeń, bardzo wysoki poziom zarządzania przestrzenią i zadbania o czystość dzielnicy,
- pełna dostępność do rozległych obszarów naturalnych o zróżnicowanej strukturze.

W zakresie stresorów przestrzennych autorka zauważyła pewną prawidłowość charakterystyczną dla wszystkich trzech dzielnic. Głównym obszarem występowania stresorów były tereny na granicy obszaru poddanego rewitalizacji. Szczególnie widoczne było to w dzielnicy *Marzahn-Hellersdorf* w przestrzeniach pomiędzy stacjami kolejki miejskiej i obszarem zrewitalizowanym. W obszarach poddanych rewitalizacji przypadki występowania stresorów miały charakter incydentalny.

7. BADANIA NAD POCZUCIEM BEZPIECZEŃSTWA W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ DUŻYCH MIAST POLSKICH

**Ogólna ocena bezpieczeństwa w miastach w Polsce
Badania przeprowadzone w wybranych miastach wojewódzkich
Bydgoszcz**

7.1 Ogólna ocena bezpieczeństwa w miastach w Polsce

W naświetleniu poczucia bezpieczeństwa mieszkańców miast wykorzystano dwa raporty, które opierały się na badaniach sondażowych, a nie tylko na poziomie faktycznym przestępczości.

Badanie serwisu Otodom (2021) przeprowadzono w 12 wybranych miastach polskich na próbie 120 tysięcy mieszkańców. Do badania wyznaczono miasta: Białystok, Bydgoszcz, Gdynię, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Szczecin, Warszawę i Wrocław. Za najbezpieczniejsze miasto został uznany Lublin. Najlepiej mieszkańcy ocenili zamożniejsze dzielnice nieoddalone mocno od centrum, z zabudową jednorodziną. Na podium rankingu znalazły się także Bydgoszcz i Gdańsk. Ponad połowę dzielnic Białegostoku mieszkańcy ocenili na poziomie ponad 4 w pięciostopniowej skali oceny. Dzielnicę najlepiej ocenione są oddalone od centrum; podkreślany jest spokojny charakter miejsca. Z kolei dzielnice najlepiej ocenione w Gdańsku to dzielnice mocno zurbanizowane, z dobrze utrzymaną infrastrukturą i strefą rekreacyjną oraz dobrze oświetlone.

Najpełniejsze badania przedstawiające porównanie stanu bezpieczeństwa w polskich miastach przedstawia raport Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana i Fundacji Konrada Adenauera w Polsce z 2017 r. (Arak, 2017), Jego autorzy oceniają bezpieczeństwo w kategoriach: bezpieczeństwa publicznego, otwartości na innych, bezpieczeństwa indywidualnego, komunikacyjnego i społeczno-demograficznego.

W ogólnym rankingu nisko została oceniona Łódź z uwagi na niski poziom bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego, niską wykrywalność przestępstw oraz według raportu niski poziom bezpieczeństwa indywidualnego. W rankingu bezpiecznych i otwartych miast najlepszy wynik uzyskała Warszawa i kolejno Kraków, Rzeszów, Poznań, Gdynia, Gdańsk. Bydgoszcz uplasowała się na 10. pozycji, Wrocław – na 14., a zwycięski w poprzednim rankingu Lublin – na 19. Omawiany w tym rozdziale Białystok znalazł się na 51. pozycji.

W ocenie kategorii bezpieczeństwa publicznego najlepsze wyniki osiągnęły mniejsze miasta. W ocenie wzięto pod uwagę skuteczność policji i wskaźnik przestępczości. Z miast wojewódzkich na 9. pozycji znalazła się Bydgoszcz, a na 11. – Lublin i na 12. – Rzeszów.

W ocenie otwartości na innych, w której brano pod uwagę liczbę przestępstw na tle rasowym oraz otwartość na zatrudnianie mniejszości narodowych z omawianych miast wojewódzkich najwyżej w rankingu znalazła się Bydgoszcz – na 5. pozycji, Gdańsk na 10. pozycji i Poznań na 12. pozycji.

Miasta, które z kolei uzyskały dobry wynik w ocenie indywidualnego bezpieczeństwa, to Kraków (7. pozycja), Gdańsk (9. pozycja), Warszawa (10. pozycja), Rzeszów (13. pozycja). Ta kategoria uwzględniała poczucie bezpieczeństwa, zaufanie do innych i niski poziom przemocy domowej.

W zakresie bezpieczeństwa komunikacyjnego najlepiej oceniono z miast wojewódzkich ponownie Bydgoszcz (3. pozycja), Kraków (5. pozycja) i Poznań (6. pozycja).

W zakresie bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego najlepiej oceniono Rzeszów, następnie Warszawę i Poznań (4. pozycja).

7.2 Badania przeprowadzone w wybranych miastach wojewódzkich

Białystok

Badania przeprowadzone przez Czarneckiego (2011), architekta z Politechniki Białostockiej.

Zakres badań: osiedle mieszkaniowe im. gen. J. Bema w Białymstoku. Osiedle z zabudową mieszkalną wielorodzinną, budynki 5- i 7-kondygnacyjne, wykonane w technologii wielkiej płyty.

W ramach badań autor zestawiał przestrzenne czynniki zagrożenia przestępczością w ramach wybranego osiedla. Przedstawił on w następstwie identyfikacji czynników ich hierarchizację w kategorii związku z elementami newralgicznymi osiedla i w kategorii zakresu oddziaływania. Autor poprzez wyniki badań określił, iż korelacja oceny miejscowych czynników zagrożeń i predyspozycja miejsca do pewnych rodzajów zdarzeń ułatwiają wskazanie kolejności podejmowanych działań w zakresie poprawy rozwiązań przestrzennych wpływających na poziom bezpieczeństwa w danym miejscu.

Bydgoszcz

Badania przeprowadzone przez Koło Naukowe Prawa Karnego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (b.d.)

Wyniki ankiety wykazały, iż mieszkańcy Bydgoszczy czują się bezpiecznie w swoim mieście (ponad połowa ankietowanych). Jako najczęstsze przyczyny zagrożeń respondenci wskazywali patologię, kradzieże, sprzedaż narkotyków, przemoc rodzinną, pijaństwo, włamania, napaścią, ubóstwem. Najgorzej przez niemal połowę ankietowanych ocenianym osiedlem okazało się Śródmieście.

Kraków

W Krakowie naukowcy z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej (Kwiatkowski, Racoń-Leja, 2004) przy współpracy z socjologiem Wydziału Nauk Społecznych Stosowanych AGH określili zestaw działań dla osiedla Bieżanów Nowy. W Krakowie wprowadzono program *bezpieczne osiedla* realizowany w ramach Zintegrowanej Polityki Bezpieczeństwa opartej na doświadczeniach holenderskiego programu *Veilig Vonen*. W ramach programu realizowano zasady tworzenia bezpiecznego osiedla. Bieżanów Nowy jako osiedle z lat 70.–80., blokowisko z monotonna, pozbawioną tożsamości architekturą i słabo wykształconą infrastrukturą publiczną oraz wysokim wskaźnikiem przestępczości, szczególnie czynów chuligańskich, włamań, opanowania przestrzeni przez zwalczające się grupy pseudokibiców, został poddany zintegrowanym działaniom badawczym i w konsekwencji wdrożeniu zasad bezpiecznego osiedla. Podstawowe założenia polegały na uczytelnieniu kompozycji osiedla poprzez podkreślenie deptaka i obudowanie go funkcjami publicznymi, obniżenie liczby kondygnacji najwyższych budynków, włączenie struktury naturalnej obserwacji i likwidacji *martwych pól*

poprzez m.in. uczytelnienie struktury chaotycznej zieleni. Równolegle kontynuowane były działania sondażowe badające rozkład miejsc szczególnie niebezpiecznych.

Badań nad poczuciem bezpieczeństwa w osiedlach krakowskich podjęła się również Czapska (Czapska, 2008), socjologowie z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Badania opisywane przez Czapską (2008) odnoszą się do analizy strachu przed przestępczością na obszarze dwóch charakterystycznych struktur zabudowy w Krakowie: osiedla z peryferyjną lokalizacją i wysokimi zabudowaniami oraz zabudowy starszej części śródmiejskiej. Odpowiednio do tych grup zakwalifikowano osiedla Bieżanów Nowy oraz do drugiej grupy Kazimierz i Grzegórzki. Badania skoncentrowały się na określeniu wzajemnych relacji pomiędzy komponentami kognitywnym, emocjonalnym i behawioralnym oraz czynników, które wpływają na poziom strachu przed przestępczością. W wyniku badań ankietowych naukowcy wyróżnili trzy skale zagrożeń na terenie osiedli: zagrożenie przemocą, zagrożenie uliczne i zaniepokojenie stanem dzielnicy. Odpowiedzi respondentów różniły się pomiędzy różnymi typami osiedli: w zabudowie śródmiejskiej częściej respondenci wskazywali zaniepokojenie przemocą niż w osiedlu Bieżanów Nowy. W badaniach uwzględniono ryzyko wiktyimizacji, metody obrony, indywidualne cechy, jak nastawienie i wcześniejsze doświadczenia wiktyimizacyjne, włączenie społeczne, aktywność, ocenę pracy instytucji i podejście do zagrożeń globalnych.

Badania wykazały zasadność łączenia strachu przed przestępczością z występującymi problemami przestrzeni, w jakiej przebywają mieszkańcy.

Z kolei publikacja Czapskiej z 2012 r. przedstawia badania w ramach europejskiego programu *Karuzela prewencyjna. Wymiana doświadczeń (Sharing good practice in crime prevention – Crime Prevention Carousel)*. Do programu zakwalifikowano osiedla z wysoką zabudową mieszkaniową, tzw. blokowiska. Ocenie poddano sześć osiedli w pięciu miastach europejskich z obszaru Europy Zachodniej i obszaru krajów postsocjalistycznych. Wyselekcjonowane osiedla to: *Biljmermeer* w Amsterdamie, *Békásmegyér* w Budapeszcie, *Hartcliffe* w Bristolu, *Marzahn Nord* w Berlinie, *Gropiusstadt* w Berlinie oraz Prądnik Czerwony w Krakowie. W ramach badań wykonano raporty z uwzględnieniem analizy danych statystycznych i dokumentów pozyskanych m.in. z urzędu miasta, rad dzielnic, policji, spółdzielni mieszkaniowych oraz wywiady z ekspertami. W badaniach autorzy ocenili przebieg zmian wprowadzonych w latach 2001–2006 oraz przebieg działań prewencyjnych, podział zadań pomiędzy odpowiedzialnymi instytucjami, określenie trudności i prognozowanych działań. Badanie podsumowane było ankietą przeprowadzoną wśród zagranicznych grupy ekspertów, którzy oceniali każde z wyszczególnionych osiedli po wizji lokalnej, zapoznaniu się z raportem i rozmowach z osobami zaangażowanymi w praktyczne działania na osiedlu.

W dzielnicy Prądnik Czerwony w wyniku badań stwierdzono, iż nadrzędnym problemem są kwestie środowiska społecznego, bardziej niż materialnego. Mocniej negatywnie odniesiono się do występowania stresorów społecznych typu: narkomania, pijąca młodzież, alkoholizm niż do stresorów przestrzennych, jak graffiti, pustostany, słabe oświetlenie, zanieczyszczenie. Pomimo to miejsca koncentracji stresorów społecznych wyrażały pewną prawidłowość. Koncentracja zdarzeń

dotyczyła okolic supermarketów, miejsc rekreacyjnych i miejsc źle oświetlonych. Pomimo wysokiego wskaźnika poczucia zagrożenia wiktylizacją mieszkańcy bardzo mocno wskazywali jako źródło poczucia bezpieczeństwa związku z dzielnicą. Dobrze oceniali infrastrukturę osiedla, ale działania przestępcze powodowały unikanie przez nich opuszczania mieszkań po zmroku i używania wtedy komunikacji publicznej.

Zalecenia dotyczyły głównie poprawy relacji społecznych na osiedlu, w tym bardzo mocno akcentowanej rozbudowy więzi międzypokoleniowych, wprowadzania w obecnych przestrzeniach stref rekreacyjnych osób zaangażowanych społecznie oraz opieki nad osobami samotnymi i starszymi.

W 2019 r. w Krakowie przeprowadzono badania poczucia bezpieczeństwa mieszkańców (Budziło, Socała, 2019). Wykonano je na zamówienie Urzędu Miasta Krakowa. Przedmiotem badania było poznanie opinii społecznej na temat zagrożeń i problemów występujących na obszarze miasta oraz zapoznanie się ze sposobami radzenia sobie z nimi. W wyniku badań ustalono hierarchizację problemów, prawdopodobieństwo ich wystąpienia oraz oceniono działania służb porządkowych. W ramach badań przeanalizowano: indeks strachu i bezpieczeństwa społeczności lokalnych oraz skalę subiektywnego ryzyka wiktylizacji, subiektywnego ryzyka fizycznego ataku, subiektywnego ryzyka wiktylizacji przestępstwami przeciwko mieniu, niepokojów kryminalnych, stosunek do służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny. Ogólny wskaźnik poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa został bardzo wysoko oceniony – na poziomie ponad 80%. Respondenci za najniebezpieczniejszą dzielnicę uznali Prokocim-Bieżanów. Większość mieszkańców oceniła, że czuje się bezpiecznie w okolicy swojego zamieszkania nawet po zapadnięciu zmroku (wśród kobiet 62,6%, wśród mężczyzn 77,8%). Na pytanie dotyczące najważniejszego problemu mieszkańcy wskazali problemy komunikacyjne, infrastrukturę drogową, w tym niedostatek parkingów, oraz stan zanieczyszczenia środowiska. Bezpieczeństwo umieścili za tymi wskaźnikami, na 6. pozycji, a wskazało na nie zaledwie 9,5% badanych. Stresory społeczne i strukturalne znalazły się znacznie poniżej w hierarchizacji. Ze stresorów społecznych najostrzej oceniono agresywną młodzież, zagospodarowanie przestrzenne, a w dokładniejszej ocenie – nieporządek i konieczność powiększania terenów zielonych. Ciekawym podejściem zasługującym na podkreślenie było skorelowanie poczucia bezpieczeństwa pieszych i rowerzystów. Badania wykazały, iż poziom poczucia bezpieczeństwa osób poruszających się pieszo względem rowerzystów jest wyższy i wynosi 83,6% vs. 71,2%.

Łódź

Obszarem szczegółowych badań poczucia bezpieczeństwa zostali objęci także mieszkańcy Łodzi (Mordwa, 2013a). Badania były realizowane przez Mordwę, geografa, specjalizującego się w geografii przestępczości. Z uwagi na niski poziom wykrywalności przestępstw w Łodzi, szczególnie przestępstw kryminalnych, autor skupił uwagę na opracowaniu mapy percepcji miejsc zagrożonych przestępczością oraz na ocenie poziomu lęku w odniesieniu do komponentu poznawczego, behawioralnego i emocjonalnego na podstawie badań ankietowych. Badania wykazały silniejszą korelację pomiędzy aspektami poczucia bezpieczeństwa,

ryzykiem wiktyimizacyjnym i wcześniejszym doświadczeniem wiktyimizacyjnym. Nie potwierdziły jednak jednoznacznie relacji pomiędzy percepcją zagrożeń wiktyimizacyjnych a danymi pochodzącymi ze statystyk policyjnych. Charakterystyczny dla Łodzi jest ogólny trend, odnotowany w wielu miastach, szczególnego nasilenia przestępczości w obszarze centralnym. Autor sygnalizuje także konieczność prowadzenia dalszych badań, w tym w innych środowiskach naukowych, skoncentrowanych na konkretnych miejscach zagrożonych przestępstwem lub doświadczonych przez zdarzenia przestępcze.

Problem poczucia bezpieczeństwa mieszkańców w Łodzi poruszają także Janiszewska i in. (2017). Publikacja omawia relację poczucia bezpieczeństwa z wskaźnikami jakości życia na przykładzie osiedla mieszkalnego z lat 70.–80. Badania przeprowadzono w formie ankiet wśród mieszkańców osiedla Widzew. Autorzy opracowali także porównanie wyników ankiety z obiektywną analizą przestrzeni według metody CPTED. W badaniach przeanalizowano dostępność obszarów, atrakcyjność, terytorialność i widoczność oraz uwzględniono czynnik czasu w perspektywie dobowej i sezonowej. Autorzy zaobserwowali wyraźną korelację obserwacji terenowych z odpowiedziami respondentów. Wykazali oni, iż pomiędzy faktycznie istniejącymi cechami przestrzennymi a subiektywnymi odczuciami respondentów widać wyraźną różnicę, co potwierdza konieczność prowadzenia badań nad przestrzenią z uwzględnianiem partycypacji mieszkańców.

Poznań

Badania Jabkowskiego i Kilarskiej (2013) w Poznaniu zostały zlecone przez Urząd Miasta w Poznaniu. Wynikły one z potrzeby analizy poziomu przestępczości w mieście i jego korelacji z poczuciem bezpieczeństwa mieszkańców jako jedną z determinantów poziomu życia mieszkańców. Jak argumentują naukowcy, konieczne było uwzględnienie nie tylko stanu faktycznego aspektów związanych z bezpieczeństwem, ale poszerzenie badań o „diagnozę zadowolenia mieszkańców” i analizę „perspektywy indywidualnych doświadczeń życiowych” (s. 10).

Naukowcy z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu wykonali szczegółowe zestawienie na podstawie badań statystycznych poziomu przestępczości w Poznaniu. W zakresie poczucia bezpieczeństwa wykonano badania w trzech formach badań sondażowych: wywiadu kwestionariuszowego przeprowadzonego wśród mieszkańców Poznania, wywiadu pogłębionego przeprowadzonego z przedstawicielami instytucji zajmujących się bezpieczeństwem, przedstawicielami organizacji pozarządowych oraz tzw. „ekspertów codzienności”¹¹⁴. Trzeci rodzaj badań sondażowych przeprowadzono w formie ankiety audytoryjnej wśród młodzieży licealnej.

Wyniki badań wykazały, iż znacząca większość poznaniaków czuje się bezpiecznie w swoim mieście. Zaledwie 5% zadeklarowało wysoki stopień braku poczucia bezpieczeństwa. Mieszkańcy Poznania zadeklarowali również w większości brak obaw przed wychodzeniem po zmroku – zaledwie 11% badanych obawiało się wyjścia z domu po zapadnięciu zmroku. Zwraca uwagę także fakt, iż tak wysoki

---

¹¹⁴ Mianem „ekspertów codzienności” naukowcy określają (Jabkowski, Kilarska, 2013) osoby, które z uwagi na specyfikę swoich czynności zawodowych posiadają częsty kontakt z zagadnieniami związanymi z przestępczością.

poziom poczucia bezpieczeństwa jest deklarowany pomimo wysokich obaw poznaniaków dotyczących możliwości stania się ofiarą przestępstwa (ponad połowa respondentów). Za najniebezpieczniejsze w subiektywnej ocenie zostały uznane dzielnice: Wilda, Jeżyce, Stare Miasto, co nie odzwierciedla faktycznego poziomu przestępczości w tych osiedlach. Kobiety deklarowały wyższy poziom braku poczucia bezpieczeństwa niż mężczyźni, ale interesujący jest niski poziom poczucia zagrożenia wśród osób bezrobotnych. Naukowcy zaobserwowali prawidłowość, iż poziom poczucia bezpieczeństwa wzrastał wraz ze wzrostem poczucia zadowolenia z sąsiedztwa.

Kolejnym opracowaniem dotyczącym jest publikacja z zakresu geografii przestępczości skoncentrowana na badaniu poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Poznania (Bogacka, Sieniecka, 2016). Autorki dokonały oceny subiektywnego wskaźnika bezpieczeństwa poprzez realizację badań ankietowych we wszystkich dzielnicach Poznania. Zawnioskowały one, iż wskazania najbardziej niebezpiecznej dzielnicy według respondentów mogą być obciążone zjawiskiem stygmatyzacji i znacznie wyolbrzymione względem stanu faktycznego. Takim przykładem są osiedla Wilda i Jeżyce, gdzie w Wildzie odnotowano największą liczbę przestępstw, ale Jeżyce respondenci ocenili jako najbardziej niebezpieczną dzielnicę. Pytania respondentów pochodzących z każdej z badanych dzielnic dotyczyły miejsca zamieszkania i oceny dzielnic zewnętrznych. Tutaj badania wykazały zaistnienie zjawiska redukcji dysonansu poznawczego i charakterystycznej wyższej oceny danej dzielnicy przez jej mieszkańców niż przez osoby z zewnątrz. Za najbardziej bezpieczne uznane zostały cztery dzielnice: Grunwald, Stare Miasto, Nowe Miasto i Wilda. Jako najbardziej niebezpieczne zostały przedstawione Jeżyce.

W publikacji z 2017 r. Bogacka zaprezentowała badania nad zależnością typu zabudowy miejskiej od stopnia poczucia bezpieczeństwa. Badania przeprowadzono w Poznaniu w czterech osiedlach o odmiennym typie zabudowy. Do badań wybrano osiedle Sołacz z charakterystyczną zabudową willową, osiedle spostrzegane jako ekskluzywne, osiedle Jeżyce z dominującą zabudową kamieniczną, Piątkowo jako reprezentanta osiedli z wielkiej płyty i Stare Miasto z zabudową kamieniczną, ale dodatkowo reprezentujące przestrzeń śródmiejską.

Badania Bogackiej wykazały, iż jako najbezpieczniejszy typ zabudowy mieszkańcy ocenili zabudowę willową Sołacza. Dzielnica charakteryzuje się wyższym statusem ekonomicznym mieszkańców, niską gęstością zabudowy oraz zapewnianiem dodatkowej ochrony przez zatrudnienie firmy ochroniarskiej.

Kolejnym typem zabudowy ocenionym przez respondentów pozytywnie pod kątem poczucia bezpieczeństwa była zabudowa kamieniczna, ale w centrum miasta. Zabudowa Starego Miasta została oceniona pozytywnie w ciągu dnia przez ponad połowę respondentów – w ciągu nocy pozytywnie oceniło ją około 42% respondentów. Taka ocena miejsca według Bogackiej może wynikać z rozrywkowego charakteru okolicy i łatwego dostępu do wielu lokali gastronomicznych i rozrywkowych oferujących alkohol. Może na ten stan rzeczy również wpływać rozwijanie się zachowań agresywnych wśród użytkowników. Na trzecim miejscu uplasowała się zabudowa blokowiska. Tutaj zaobserwowano wyraźniejsze różnice w

układzie dobowym. Zabudowę kamieniczną niezwiązaną z centrum respondenci ocenili najniżej. Aż połowa respondentów deklarowała brak poczucia bezpieczeństwa w nocy.

Warszawa

Badania sondażowe poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Warszawy zostały przeprowadzone na próbie 2 tysięcy respondentów we wszystkich dzielnicach stolicy (Siemaszko i in., 2018). Dotyczyły one poczucia bezpieczeństwa, ale też doświadczeń osobistych i pytań o punitivność. Warszawiacy określili poczucie bezpieczeństwa na bardzo wysokim poziomie. Znaczący jest fakt, iż ocena poczucia bezpieczeństwa mieszkańców osiągnęła bardzo wysoki pułap 85% przy pytaniu o poczucie bezpieczeństwa podczas spaceru po zmroku. Warszawiacy w pobliżu miejsca zamieszkania najbardziej obawiają się szybkich kierowców, agresywnych grup młodzieży, włamań i niszczenia mienia. Obawy względem osób pod wpływem alkoholu lub środków odurzających znalazły się na czwartym miejscu. Pomimo wysokiego stanu poczucia bezpieczeństwa mieszkańcy nie odczuwają poprawy poziomu bezpieczeństwa i większość ocenia ten stan na niezmiennym poziomie. Zapytani o sugestie poprawy bezpieczeństwa wskazywali (powyżej 80% odpowiedzi) profilaktykę w szkołach, zagospodarowanie czasu młodzieży, wprowadzenie monitoringu, poprawę oświetlenia i terapię uzależnień.

7.3 Bydgoszcz

Niezwykle interesującym przykładem podejścia i konsekwencji w przeprowadzeniu rewitalizacji odznacza się Bydgoszcz. Unikatowe zestawienie sąsiadujących ze sobą przestrzeni poddanych już rewitalizacji i przestrzeni zdegradowanych wyznaczonych do kolejnych etapów rewitalizacji pozwala na zestawienie opozycyjnych cech przestrzeni miejskiej w kontekście jej stresogenności. Pozytywnym przykładem udanych przemian rewitalizacyjnych może poszczycić się obszar o szczególnej wartości historyczno-kulturowej Bydgoszczy – Wyspa Młyńska. W jej przestrzeni możemy odnotować szereg pozytywnych cech struktury miejskiej zarówno urbanistycznej, jak i architektonicznej sprzyjających umocnieniu stanu poczucia bezpieczeństwa. Z drugiej strony doświadczamy wysokiej stresogenności obszaru zdegradowanego jeszcze niepoddanego przemianom rewitalizacyjnym – sąsiadującym bezpośrednio z Wyspą Młyńską od północy – strefą XIX-wieczną Śródmieścia, a szczególnie jej częścią zachodnią, tzw. dzielnicą kolejową.

W 2004 r. władze Bydgoszczy opracowały program pn. *Rewitalizacja zasobów kulturowych i przyrodniczych Wyspy Młyńskiej i jej najbliższego otoczenia* (Urząd Miasta w Bydgoszczy, 2011). Wyspa została poddana w latach 2006–2010 przemianom zrealizowanym w czterech etapach. W ramach przemian wykonano renowację i adaptację do nowych funkcji budynków zabytkowych, przebudowę infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, w tym budowę trzech przepraw mostowych dla pieszych, realizację obszarów rekreacyjnych, jak łąka rekreacyjna, plaża, baseny parkowe, plac zabaw, amfiteatr, a także budowa zgodnie z

wcześniejszymi tradycjami miejsca infrastruktury sportowej związanej z przystanią kajakową i jachtową (Urząd Miasta w Bydgoszczy, 2011; Loose, b.d.).

Wprowadzone zmiany reprezentują w opinii autorki wysoki poziom działań przestrzennych wpływających pozytywnie na stan poczucia bezpieczeństwa. Wśród najważniejszych wymienić można: zlikwidowanie pustostanów, różnorodność funkcji, poszerzenie aktywności i zwrócenie uwagi na aktywizację osób w różnym wieku, rozległy dostęp do przestrzeni zielonych i rekreacyjnych (rys. 7.3.1), jasny układ komunikacyjnych przestrzeni, szerokie pola wejść wizualnych wspomagające zasadę *widzieć i być widzianym* (rys. 7.3.2), wprowadzenie spokojnych barw i kodu kolorystycznego i materiałowego (rys. 7.3.3), możliwość sprawowania nadzoru naturalnego (rys. 7.3.3), dużą czytelność przestrzeni, bezpieczne nawierzchnie dróg i chodników (rys. 7.3.4).

Rysunek 7.3.1

Wyspa Młyńska – przestrzenie rekreacyjne i sportowe

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.2

Wyspa Młyńska – szerokie pola wejść wizualnych

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.3

Wyspa Młyńska – możliwość naturalnego nadzoru, kod kolorystyczny i materiałowy

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.4

Wyspa Młyńska – bezpieczne nawierzchnie

Źródło: K. Kozłowska.

Obszar dzielnicy Śródmieście-Bocianowo zaliczony jest w całości jako obszar zdegradowany i wyznaczony do przemian rewitalizacyjnych. Odznacza się on ścisłą zabudową, kamienicami z XIX wieku z wyraźnym stopniem dekapitalizacji i degradacji substancji mieszkaniowej, znaczną liczbą pustostanów, często kwalifikujących się do rozbiórki. Dodatkowo na obszarze odnotowano słabą dostępność do terenów zieleni urządzonej i nikłą reprezentację terenów rekreacyjno-sportowych. Sprzyja to nasilającemu się trendowi malejącej liczby mieszkańców tego obszaru. Jednocześnie obszar ma wyraźny potencjał centrotwórczy, znaczny udział niezwykle ciekawej substancji zabytkowej, jest miejscem koncentracji różnorodnych usług kulturalnych, oświatowych, administracyjnych oraz miejscem drobnych usług handlowych i rzemieślniczych, ale także zakładów pracy. Niestety obszar odznacza się wysokim wskaźnikiem przestępczości i zagrożenia przestępczością oraz znacznym natężeniem cech stresogennych, które autorka wyróżniła podczas wizji lokalnej.

Według Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Bydgoszczy 2023+ (Rada Miasta Bydgoszczy, 2018) Bydgoszcz odznacza się wysoką liczbą odnotowanych przestępstw, z czego ponad 70% to przestępstwa o charakterze kryminalnym, w tym bójki, kradzieże, pobicia. W wielu rejonach miasta odczuwany jest brak poczucia bezpieczeństwa. Autorka zauważyła podczas wizji lokalnej szczególnie mocną reprezentację stresorów przestrzennych i społecznych oraz związanych z

zarządzaniem, które mogą przyczyniać się do mocniejszego odczucia lęku przed przestępczością i ogólnego braku poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni dzielnicy kolejowej.

Jako najczęściej zaobserwowane stresory wyróżniła: blokowanie wglądu w przestrzeń (rys. 7.3.5); brak możliwości zachowania zasady widzieć i być widzianym; konfiguracje przestrzeni umożliwiającą schronienie się przestępcy (rys. 7.3.6); brak możliwości nadzoru naturalnego (rys. 7.3.7); występowanie wysokich ogrodzeń blokujących wgląd w przestrzeń (rys. 7.3.8); utrwalone akty wandalizmu (7.3.9); wąskie i nieoświetlone przejścia bramne z utrudnionym zachowaniem możliwości wglądu w przestrzeń (rys. 7.3.10); występowanie opuszczonych budynków i znaczny stopień zaniedbania przestrzeni (rys. 7.3.11).

Rysunek 7.3.5

Zablokowanie potencjalnym ofiarom możliwości wglądu w przestrzeń

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.6

Lokalizacja potencjalnych schronień dla przestępcy

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.7

Brak nadzoru naturalnego

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.8

Występowanie wysokich ogrodzeń, roślinności

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.9

Widoczne utrwalone elementy wandalizmu

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.10

Wąskie i nieoświetlone przejścia bramne

Źródło: K. Kozłowska.

Rysunek 7.3.11

Zaniedbanie przestrzeni

Źródło: K. Kozłowska.

8. ANALIZA KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW NA PRZYKŁADZIE RZESZOWA – METODA STUDIUM PRZYPADKU

Opis własnej metody badawczej

Analiza programów i danych statystycznych

Analiza danych dotyczących rozmieszczenia stresorów społecznych w Rzeszowie

Analiza wyznaczonych miejsc dla wybranych przypadków stresorów społecznych

Własna metoda badawcza

Ocena poczucia bezpieczeństwa przez użytkowników – ankieta

8.1 Opis własnej metody badawczej

Cel: określenie rodzaju i planu badań przestrzennych wymaganych do analizowania struktury miejskiej w kontekście subiektywnego czynnika poczucia zagrożenia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej, w tym określenie właściwości fizycznych i funkcjonalnych przestrzeni budzących subiektywny brak poczucia bezpieczeństwa oraz określenie uwarunkowań kontekstu przestrzennego koncentracji stresorów społecznych mogących wpływać na obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa.

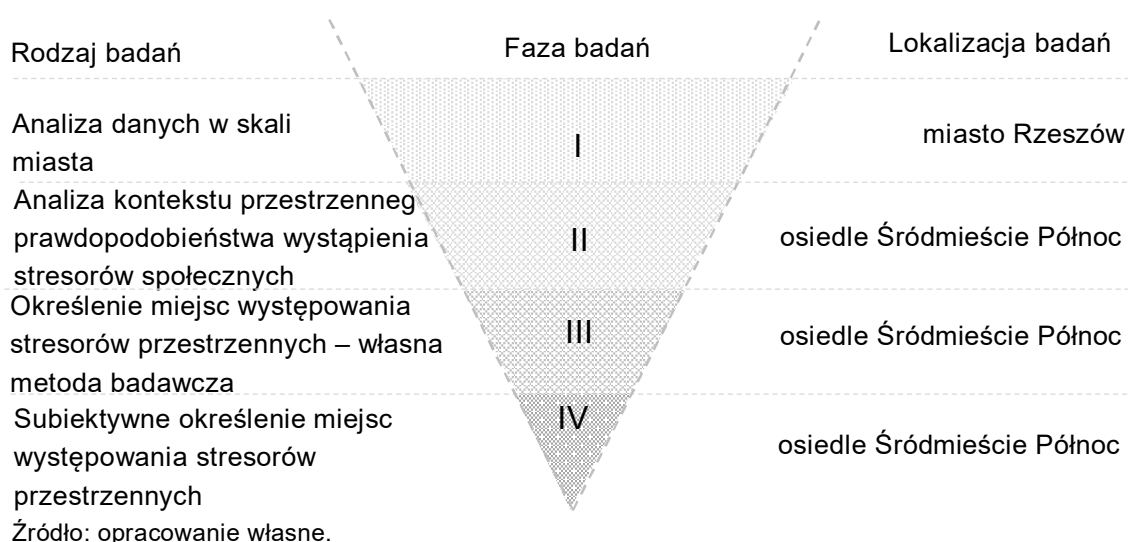
Odpowiedź na pytania badawcze (jak? dlaczego?):

1. Jaki jest kontekst przestrzenny lęku przed przestępczością i obaw wobec stresorów społecznych?
2. Jakie grupy społeczne są najbardziej narażone na brak poczucia bezpieczeństwa spowodowany nieodpowiednim ukształtowaniem przestrzeni?
3. Jakie cechy (mierniki) decydują o kwalifikacji przestrzeni budzącej brak poczucia bezpieczeństwa?
4. Jaka jest przyczyna koncentracji badanego zjawiska mogącego powodować obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa?
5. Czy i dlaczego przestrzeń śródmiejskiej strefy w Rzeszowie jest miejscem szczególnej koncentracji stresorów przestrzennych wpływających na brak poczucia bezpieczeństwa?

Realizację badań podzielono na cztery fazy przedstawione na schemacie (rys. 8.1.1).

Rysunek 8.1.1

Schemat własnej metody badawczej

Faza I – Analiza danych w skali miasta

- Analiza danych w skali miasta obejmuje działania związane z:
- kwerendą obszarów zdegradowanych i wynikłych z nich obszarów wyznaczonych do rewitalizacji według lokalnych programów rewitalizacji, w przypadku Rzeszowa sporządzonych na lata 2007–2015 i do 2023 r. (Noworól i in., 2010, Drabka, 2017) (zob. rozdział 4.4),
- zestawieniem i zmapowaniem zdarzeń naruszających poczucie bezpieczeństwa, stresorów społecznych w granicach administracyjnych miasta Rzeszowa.

Dane będące podstawą wykonania mapy lokalizacji stresorów społecznych pochodzą z Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Policja, GUGiK, b.d.) oraz własnych obserwacji przestrzeni autorki. Na podstawie powyższych zestawień i opracowanych map wykonano delimitację obszaru wynikłego z powiązania wyznaczonych granic przestrzennych największego zagęszczenia i różnorodności stresorów społecznych oraz obszarów zdegradowanych. Tłem analizy jest porównanie wskaźników poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Rzeszowa w odniesieniu do skali województwa i kraju.

Faza II – Analiza kontekstu przestrzennego prawdopodobieństwa wystąpienia stresorów społecznych

Dla wybranych obszarów wykonano szczegółowe badania przestrzenne, oparte na obserwacji, analizie urbanistycznej, wykonaniu i opracowaniu dokumentacji fotograficznej, będących podstawą do szczegółowego opisanie miejsc występowania stresorów społecznych. Wynikiem przeprowadzonych badań jest ocena prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzenia naruszającego poczucie bezpieczeństwa, opisanie kryteriów (mierników), przestrzennych determinant występowania stresorów społecznych i wytypowanie miejsc, które najmocniej sprzyjają temu zjawisku (tab, 8.1.1).

Tabela 8.1.1

Wykaz badań

Podział	Zadania	Techniki
Część teoretyczna	<ul style="list-style-type: none"> • Ogólny opis zagadnienia • Opis potrzeb badanego środowiska	Przegląd i analiza literatury
Część analityczna	<ul style="list-style-type: none"> • Określenie kryteriów oceny zjawiska • Analiza wyznaczonych miejsc według zadanych kryteriów	Mapowanie zjawiska na podstawie danych KMZP i własnych obserwacji, mapowanie właściwości kontekstu przestrzennego, wykonanie dokumentacji fotograficznej Analiza otrzymanych danych
Podsumowanie i ewaluacja	<ul style="list-style-type: none"> • Określenie zbiorczych wniosków	Synteza

- Ocena sprzyjania kontekstu przestrzennego koncentracji stresorów społecznych
- Końcowe podsumowanie uwarunkowań kontekstu przestrzennego koncentracji badanych stresorów społecznych

Źródło: opracowanie własne.

Faza III – Określenie miejsc występowania stresorów przestrzennych – własna metoda badawcza

Opracowanie mapy poznawczej i macierzy porównawczej lokalizacji stresorów przestrzennych określonych według wyznaczników występowania stresorów przestrzennych, zestawionych po szczegółowej analizie literatury i przypadków w rozdziale 5.

Faza IV – Weryfikacja otrzymanych wyników badań dla wybranych obszarów – ankieta

Skonfrontowanie i zweryfikowanie obiektywnie występujących stresorów przestrzennych, społecznych, związanych z szerszymi właściwościami otoczenia oraz z zarządzaniem, a także z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni. W tym celu opracowano ankietę i przeprowadzono ją wśród użytkowników przestrzeni publicznych Rzeszowa, w tym wybranego obszaru osiedla Śródmieście¹¹⁵. Celem badania (ankiety) było uzyskanie informacji o poziomie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni Rzeszowa w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście, w powiązaniu z poczuciem bezpieczeństwa w skali miasta i poczuciem bezpieczeństwa w odniesieniu do stresorów przestrzeni miejskiej. Na podstawie odpowiedzi respondentów opracowano mapę poznawczą subiektywnie wykazanych przez nich stresorów przestrzennych w obszarze przestrzeni publicznych wyznaczonego fragmentu osiedla Śródmieście.

Opis metody mentalna mapa poczucia bezpieczeństwa

Zgodnie z założeniem przedstawionym przez Blumsona (2012, s. 413): „[s]truktura mentalnej reprezentacji przypomina raczej mapę niż język”. Jako metodę zobrazowania i płaszczyznę porównawczą pomiędzy obiektywnie i subiektywnie stwierdzonymi stresorami przestrzeni miejskiej wybrano mapowanie. Dovey i in. (2018, b.s.) akcentują: „[m]apowanie miejskie konstruuje wzajemne powiązania pomiędzy sposobami postrzegania, pojmowania i życia w mieście; i może ujawnić możliwości transformacji miejskiej”.

Jak wyjaśnia Hauziński (2003, s. 30–31), mapy poznawcze „stanowią [...] odzwierciedlenie właściwości przestrzennych i społecznych środowiska” i

¹¹⁵ Nazwa osiedla Śródmieście Północ uległa zmianie w styczniu 2019 r. Pierwotnie obszar starszych osiedli śródmiejskich był podzielony administracyjnie na osiedle Śródmieście Północ (obszar badań autorki) i Śródmieście Południe. W styczniu 2019 r. dokonano połączenia obu osiedli i zmieniono nazwę na Śródmieście –osiedle numer I.

przedstawiają „całościowy zapis wiedzy o związkach między bodźcami a reakcjami, jednostką a otoczeniem”. Gendźwił (2009) wyszczególnia dwa ujęcia map poznawczych. Pierwsze wywodzi się z podejścia Lyncha (1960/2011) i odnosi się do zobrazowania przestrzeni utrwalonej w pamięci. Określa je mianem strukturalnego. Drugie podejście, określone jako ewaluatywne, to ujęcie wartościowania składników przestrzeni. Zostało ono wywołane w publikacji *On mental maps* Goulda (Gendźwił, 2009).

Podejście strukturalne Lyncha (1960/2011) opierało się na metodach: wywiadu dotyczącego obrazu środowiska użytkowników przestrzeni oraz oceny środowiska dokonanej przez zapoznanych z pojęciami obrazowości miasta obserwatorów. Mapy zapisane na podstawie wywiadu i wizji lokalnej ukazywały obrazowość miasta z podziałem na częstotliwość wykazywania danego elementu i jego kategorię (tu: drogi, krawędzie, węzły, rejony, punkty orientacyjne). Dane uzyskane z obu map poznawczych, opartych na wskazaniach obiektywnych eksperckich i subiektywnych użytkowników, były zestawione i porównany był stopień pokrycia wskazań¹¹⁶.

Podejście ewaluatywne, jak określa Gendźwił (2009), to psychologiczne właściwości przestrzeni określone poprzez badanie preferencji przestrzennych wyróżnionych podczas wartościowania obiektów.

Autorka w niniejszej pracy przyjmuje wykonanie mapy poznawczej opartej na obu podejściach – strukturalnym i ewaluatywnym. W ramach podejścia strukturalnego przedstawione są wyniki własnej metody badawczej oraz subiektywnych wskazań użytkowników przedstawiające percepcję składników ocenianej przestrzeni. Podejście ewaluatywne reprezentowane jest przez wartościowanie składników przestrzeni i ocenę psychologicznych właściwości przestrzeni przez zbiorowość użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej.

8.2. Analiza programów i danych statystycznych

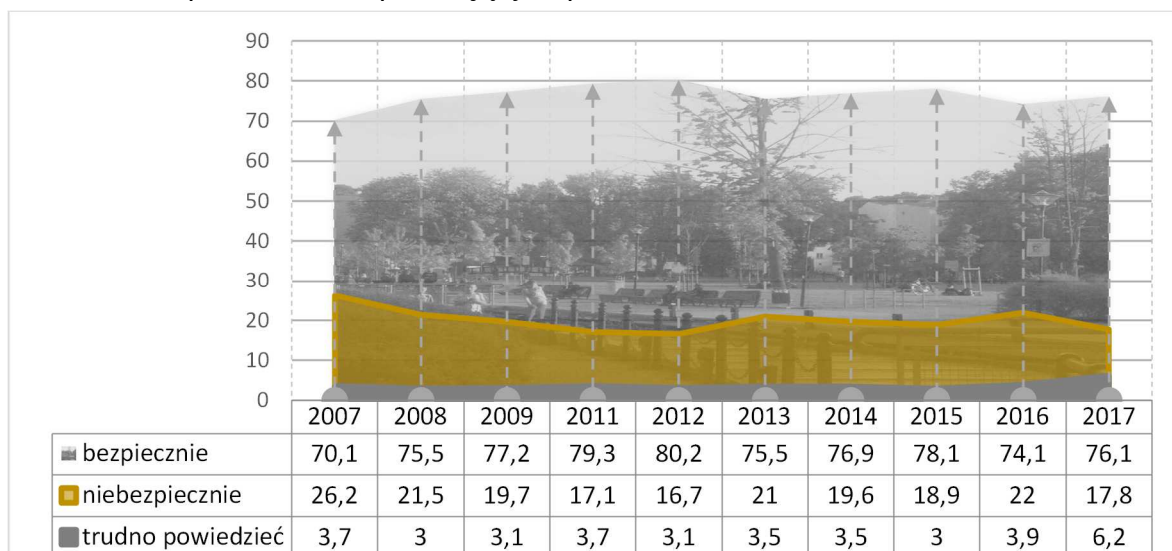

W ramach raportu Polskiego Badania Przystępczości¹¹⁷ zestawiono wartości dla całego kraju i dla poszczególnych województw (Komenda Główna Policji, 2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017). Porównanie badań krajowych (tab. 8.2.1) i w skali województwa podkarpackiego (tab. 8.2.2) wykazało wyższe poczucie bezpieczeństwa mieszkańców województwa od średniego w ramach kraju. Mieszkańcy województwa w 2012 r. wykazują aż o 6,7% wyższe poczucie bezpieczeństwa niż mieszkańcy Polski. Badanie odnosiło się do szczególnie wrażliwej sytuacji w skali dnia i dostarczało wyników na temat poczucia bezpieczeństwa podczas spaceru po zmroku (pytanie: Czy czuje się Pan(i) bezpiecznie, spacerując w swojej okolicy po zmroku?). W literaturze jest to czynnik wskazywany jako reprezentatywny dla poczucia bezpieczeństwa.

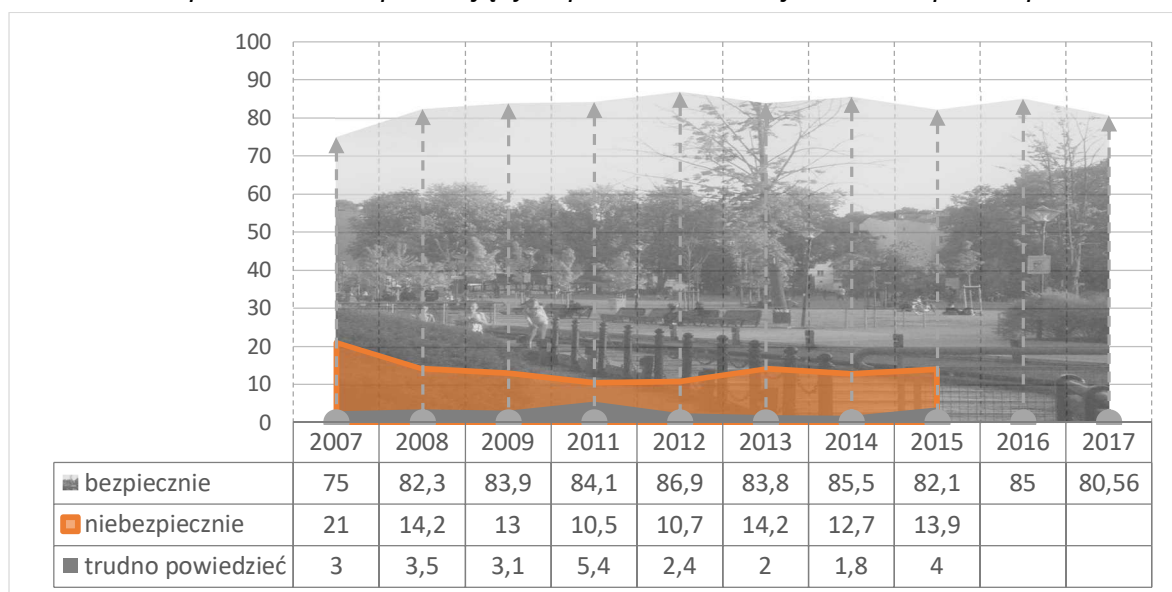
---

¹¹⁶ W publikacji Lynch (1960/2011) przedstawia badania przeprowadzone w Bostonie, Jersey i Los Angeles.

¹¹⁷ Dostęp do badań ogranicza się do 2017 r.

Tabela 8.2.1*Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – Polska*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komenda Główna Policji (2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017).

Tabela 8.2.2*Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – województwo podkarpackie*

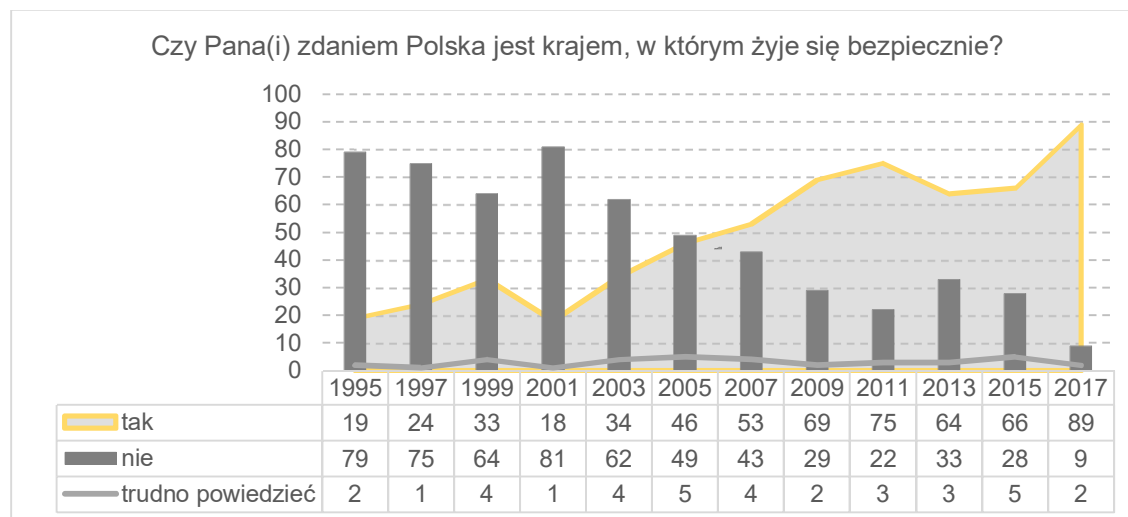
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komenda Główna Policji (2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017).

Według badań Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, 2017) Polacy czują się coraz bezpieczniej (stan do 2017 r.). Bardzo wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa wskazywało w 2017 r. około 90% ankietowanych – jest to wzrost o 70% w stosunku do 1995 r. (tab. 8.2.3). Z kolei odbiór swojego miejsca zamieszkania jako bezpiecznego i spokojnego deklarowało w 2017 r. aż 95% mieszkańców kraju (tab. 8.2.4). Polacy w kontekście ogólnego poczucia bezpieczeństwa wykazywali niższy poziom poczucia zagrożenia przestępczością (tab. 8.2.7). Inaczej było w przypadku pytania bezpośrednio odnoszącego się do obaw stania się ofiarą przestępstwa. Tu Polacy znacznie bardziej obawiali się o bezpieczeństwo swoich

bliskich niż swoje własne. Około 60% badanych deklaruowało brak obaw o swoje bezpieczeństwo, a 50% – brak obaw o bezpieczeństwo bliskich (tab. 8.2.5 i 8.2.6).

Tabela 8.2.3

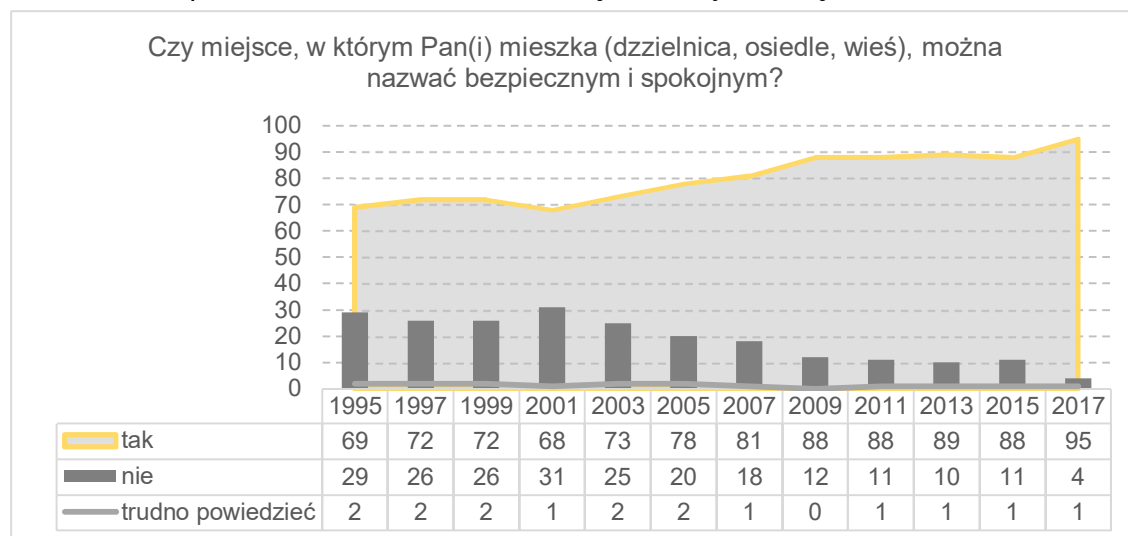
Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju

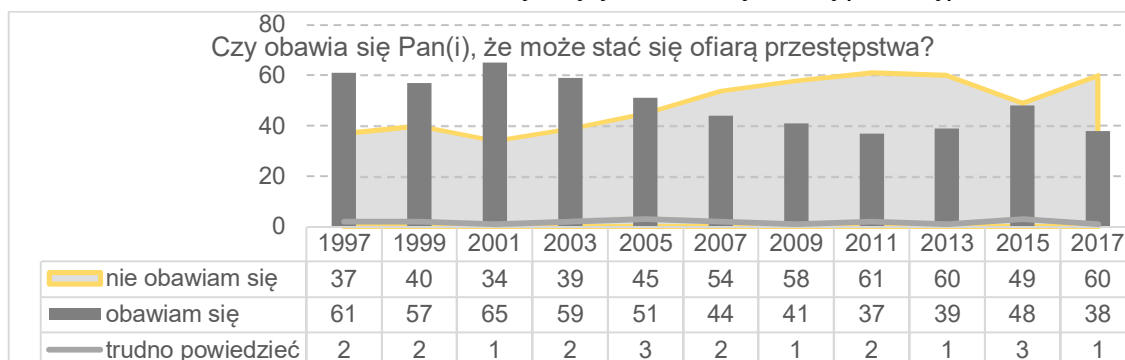
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Centrum Badania Opinii Społecznej [CBOS], (2017).

Tabela 8.2.4

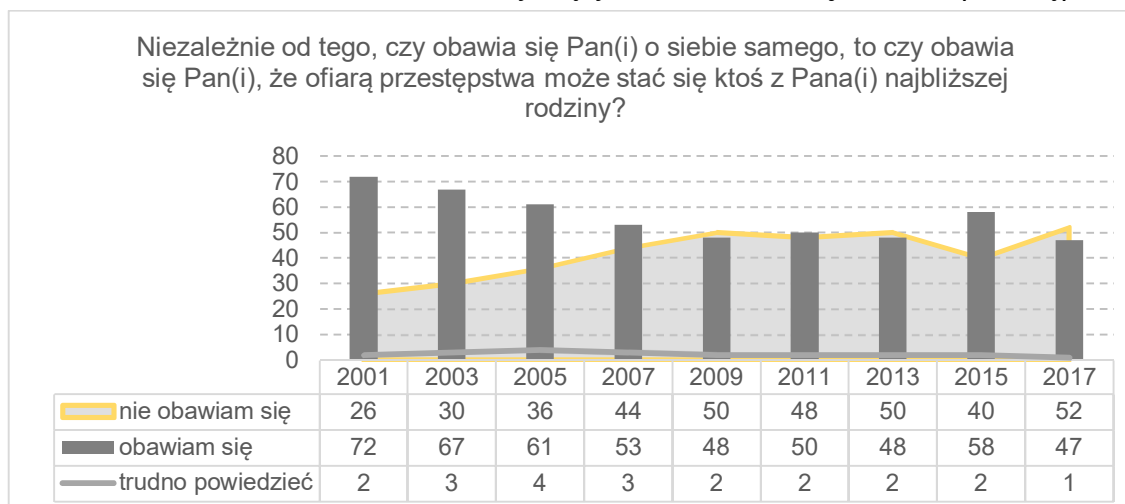
Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju w obrębie miejsca zamieszkania

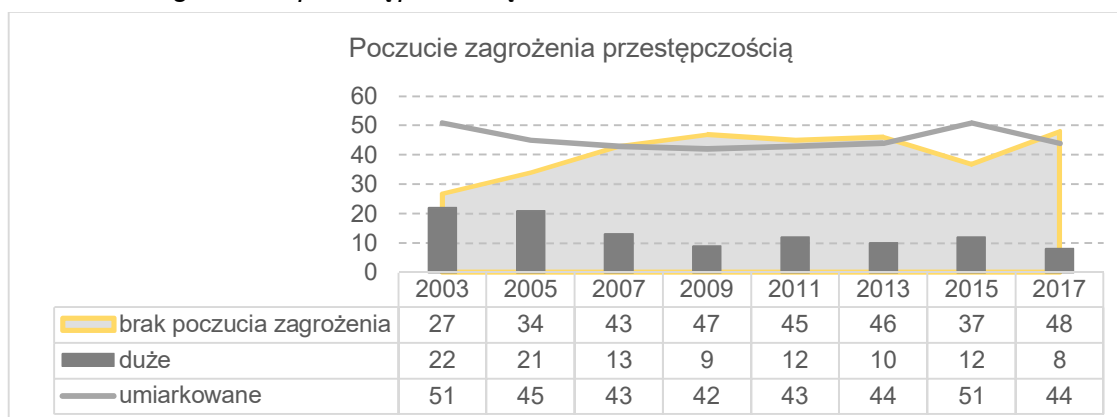
Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (2017).

Tabela 8.2.5*Poziom obaw mieszkańców Polski dotyczący stania się ofiarą przestępstwa*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (2017).

Tabela 8.2.6*Poziom obaw mieszkańców Polski dotyczących osób bliskich jako ofiar przestępstwa*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (2017).

Tabela 8.2.7*Poczucie zagrożenia przestępczością u mieszkańców Polski*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS (2017).

Charakterystyka Rzeszowa

- Miasto wojewódzkie.
- Do 2005 r. powierzchnia miasta wynosiła 53,69 km² (<https://erzeszow.pl>).

- Po przyłączeniu terenów sąsiednich w latach 2006–2021 powierzchnia miasta wynosi obecnie 128,5 km² (<https://erzeszow.pl>).
- Do 2005 r. ludność miasta liczyła 159 tysięcy mieszkańców (<https://erzeszow.pl>).
- Obecnie¹¹⁸ ludność miasta liczy 197,18 tysiąca mieszkańców,
- Ludność¹¹⁹ w wieku 0–14 lat – 30,1 tysiąca (15,7%); 15–64 lat – 129,28 tysiąca (67,48%); 65 lat i więcej – 32,19 tysiąca (16,8%),
- Liczba studentów w 2021 r. w Rzeszowie wynosiła 35,5 tysiąca, 180 studentów na 1000 mieszkańców Rzeszowa.

Wyniki ostatniej diagnozy społecznej w Rzeszowie przeprowadzonej przez socjologów Uniwersytet Rzeszowski (Kotarski, Piróg, 2021).

W badaniu brało udział 4319 respondentów. Badanie przeprowadzono w formie ankiety internetowej. Ze względu na najniższą medianę wieku mieszkańców Rzeszowa spośród wszystkich miast wojewódzkich, wynoszącą 39,5 roku, badanie przeprowadzono wśród studentów Politechniki Rzeszowskiej i Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz uczniów szkół ponadpodstawowych i rodziców uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych.

Zdecydowana większość odpowiedzi respondentów wskazywała, iż Rzeszów to miasto czyste i przyjazne. Najwięcej odpowiedzi pozytywnych odnotowano wśród rodziców (około 90%). Studenci PRz i UR ocenili te wskaźniki pomiędzy 80 a 90%, a najslabiej uczniowie – trochę ponad 70%. Ocena bezpieczeństwa w mieście kształtowała się na wysokim poziomie, choć poniżej osiągniętych wyników dla czystości i przyjazności, ale powyżej oceny zamożności, ilości zieleni i intensywności zdarzeń. Ocena wynosiła odpowiednio w poszczególnych grupach: wśród rodziców 88,5%, wśród studentów PRz 80,6%, wśród studentów UR 78,7% i wśród uczniów 66,5%.

Respondenci wskazali również obszar dworca PKP i PKS jako konieczny do zagospodarowania (62–66% wskazań we wszystkich grupach). Na pytanie o to, co zachęca do zamieszkania w mieście, bezpieczeństwo uzyskało wśród studentów 60% odpowiedzi pozytywnych (6% negatywnych), wśród rodziców – 67,8% pozytywnych (3,2% negatywnych), a wśród uczniów – zaledwie 47% pozytywnych i aż 15,3% negatywnych.

8.3. Analiza danych dotyczących rozmieszczenia stresorów społecznych w Rzeszowie

Analizę występowania, lokalizacji stresorów społecznych na obszarze Rzeszowa wykonano na podstawie danych z Krajowej Mapy Zagrożenia Przestępczością (Policja, GUGiK, b.d.) i obserwacji własnych. Przyjęte do analizy kategorie ujęto w podziale określonym w KMZP i wybrano spośród nich sześć, które są wskazywane w literaturze jako stresory społeczne (zob. rozdz. 5.2.). Wyszczególnione kategorie to (rys. 8.3.1):

¹¹⁸ Stan na 31 grudnia 2022 r. (<https://rzeszow.stat.gov.pl/>).

¹¹⁹ Stan na 31 grudnia 2018 r. (<https://rzeszow.stat.gov.pl/>).

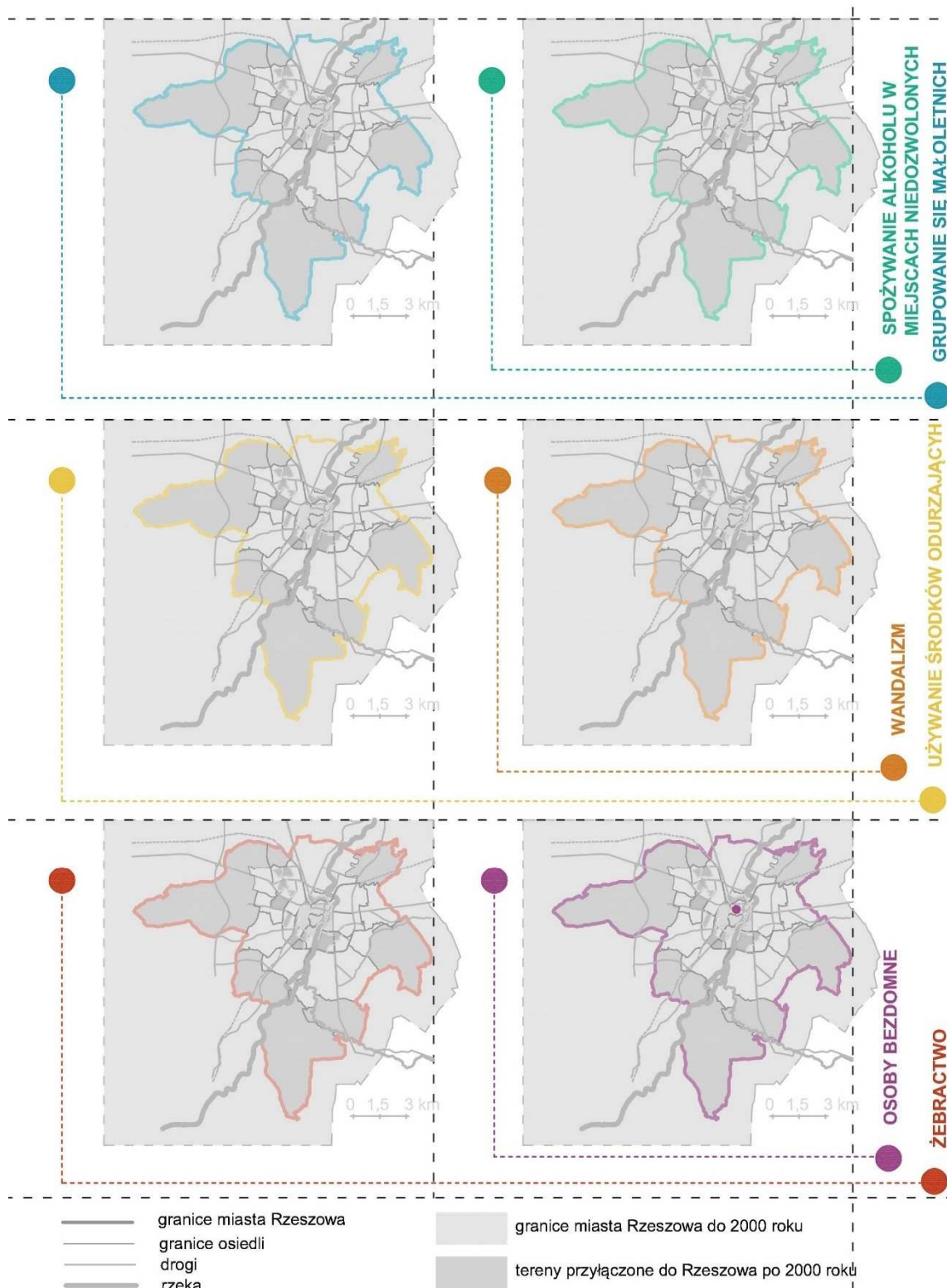

- spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych,
- grupowanie się małoletnich,
- wandalizm,
- używanie środków odurzających,
- bezdomność,
- żebractwo.

Kategoria bezdomność jest wskazaniem szczególnym i z uwagi na jej społeczną wrażliwość autorka wyjaśniła dokładniej specyfikę i różnorodność podejścia. *Bezdomność* jest to nazwa użyta w KMZP w pierwszych latach jej działalności. Obecnie kategoria ta jest określana w bardziej humanitarny sposób: *osoba bezdomna wymagająca pomocy*. Zmiana nazwy dotyczy również osób małoletnich: obecna nazwa to *grupowanie się osób małoletnich zagrożonych demoralizacją*.

Rysunek 8.3.1

Zestawienie rodzajów stresorów społecznych

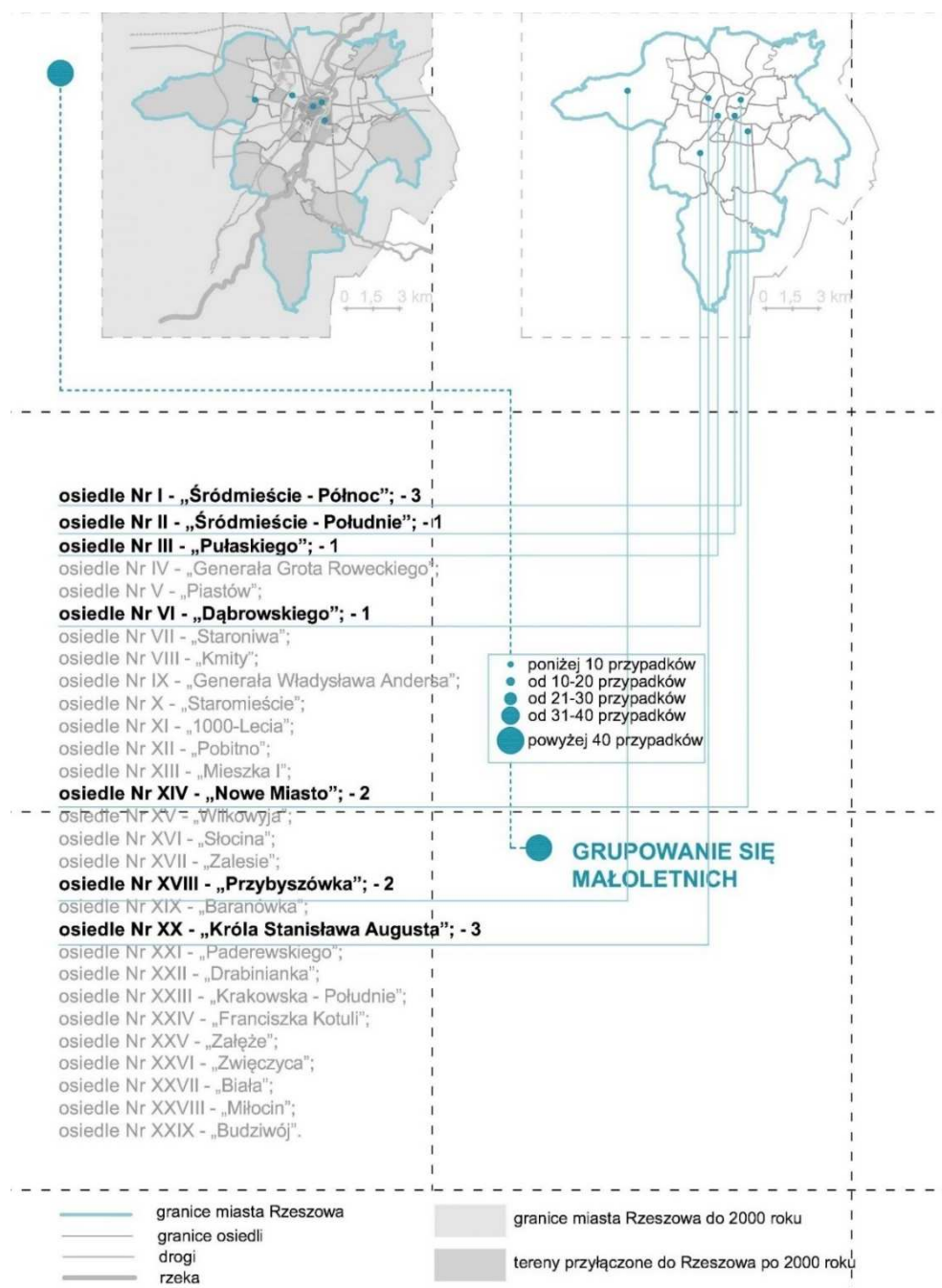
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Grupowanie się małoletnich

Główne rozmieszczenie przypadków grupowania się osób małoletnich zagrożonych demoralizacją (rys. 8.3.2) zaobserwowano w rejonie dzielnic śródmiejskich i do nich przyległych osiedli mieszkaniowych wielorodzinnych o prostej modernistycznej architekturze. Pojedyncze przypadki odnotowano w dzielnicach nowo przyłączonych po 2006 r.

Rysunek 8.3.2

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków grupowania się małoletnich

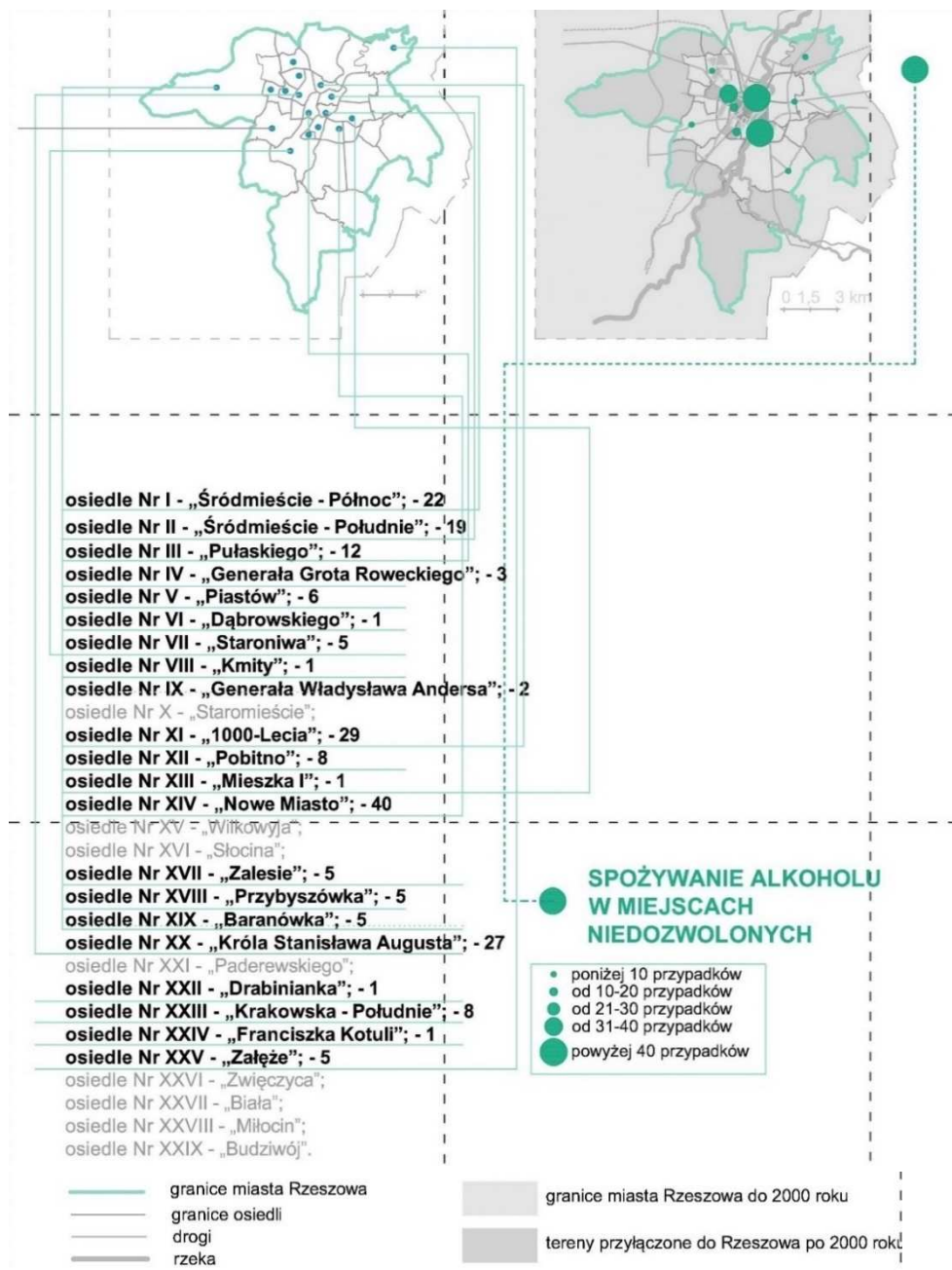
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych

Rozmieszczenie przypadków spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych (rys. 8.3.3) jest najmocniejszym na terenie Rzeszowa stresorem społecznym, o największej liczebności i najrozleglejszym obszarze występowania. Dotyczy większości osiedli poza nowo przyłączonymi po 2006 r. Główna koncentracja przypadków obserwowana była w osiedlach śródmiejskich i z nimi sąsiadujących.

Rysunek 8.3.3

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych

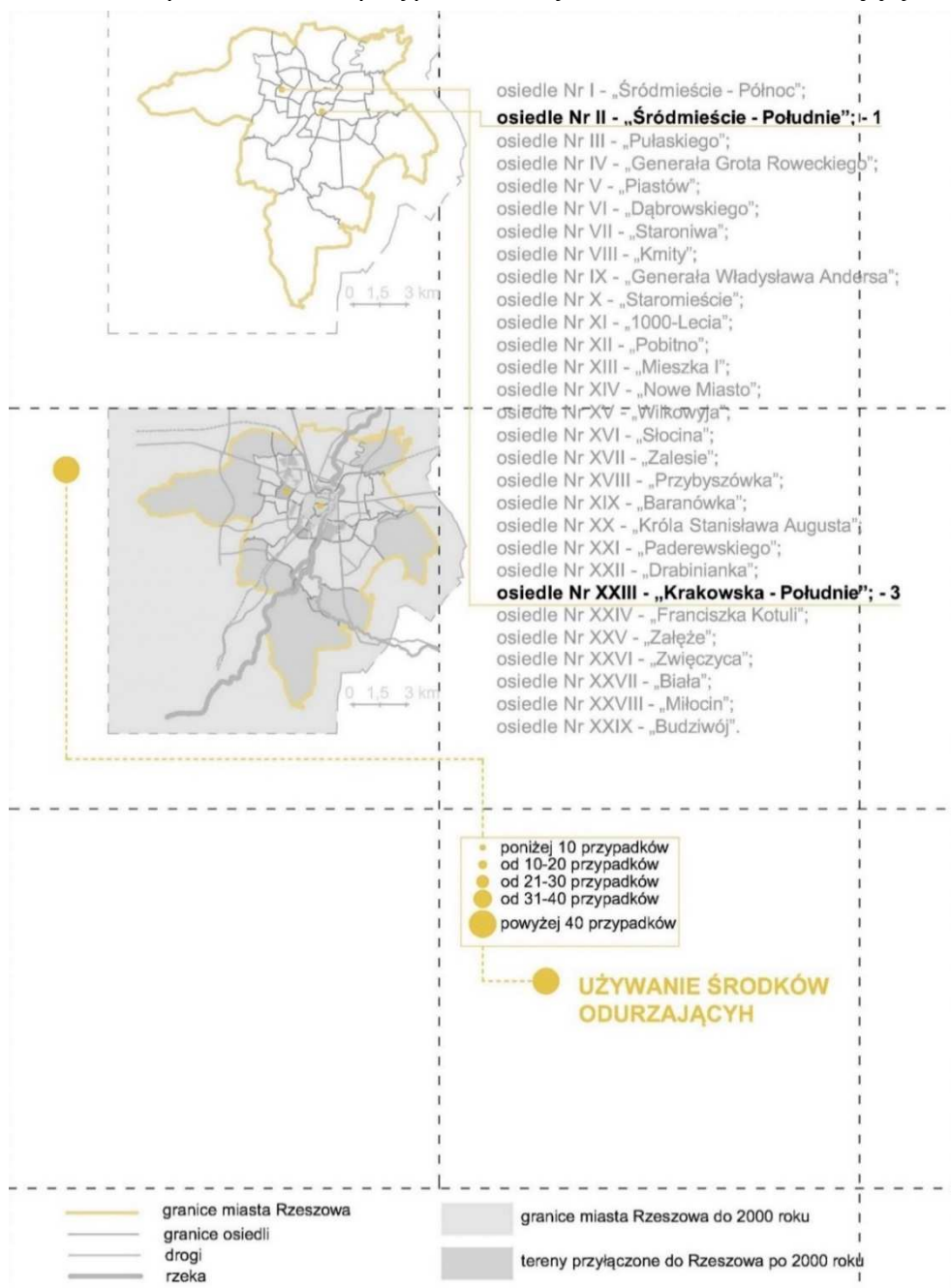
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Używanie środków odurzających

Spożywanie środków odurzających (rys. 8.3.4) odnotowano jedynie w dwóch osiedlach – Śródmieście Południe oraz osiedlu z początku lat 80.

Rysunek 8.3.4

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków używania środków odurzających

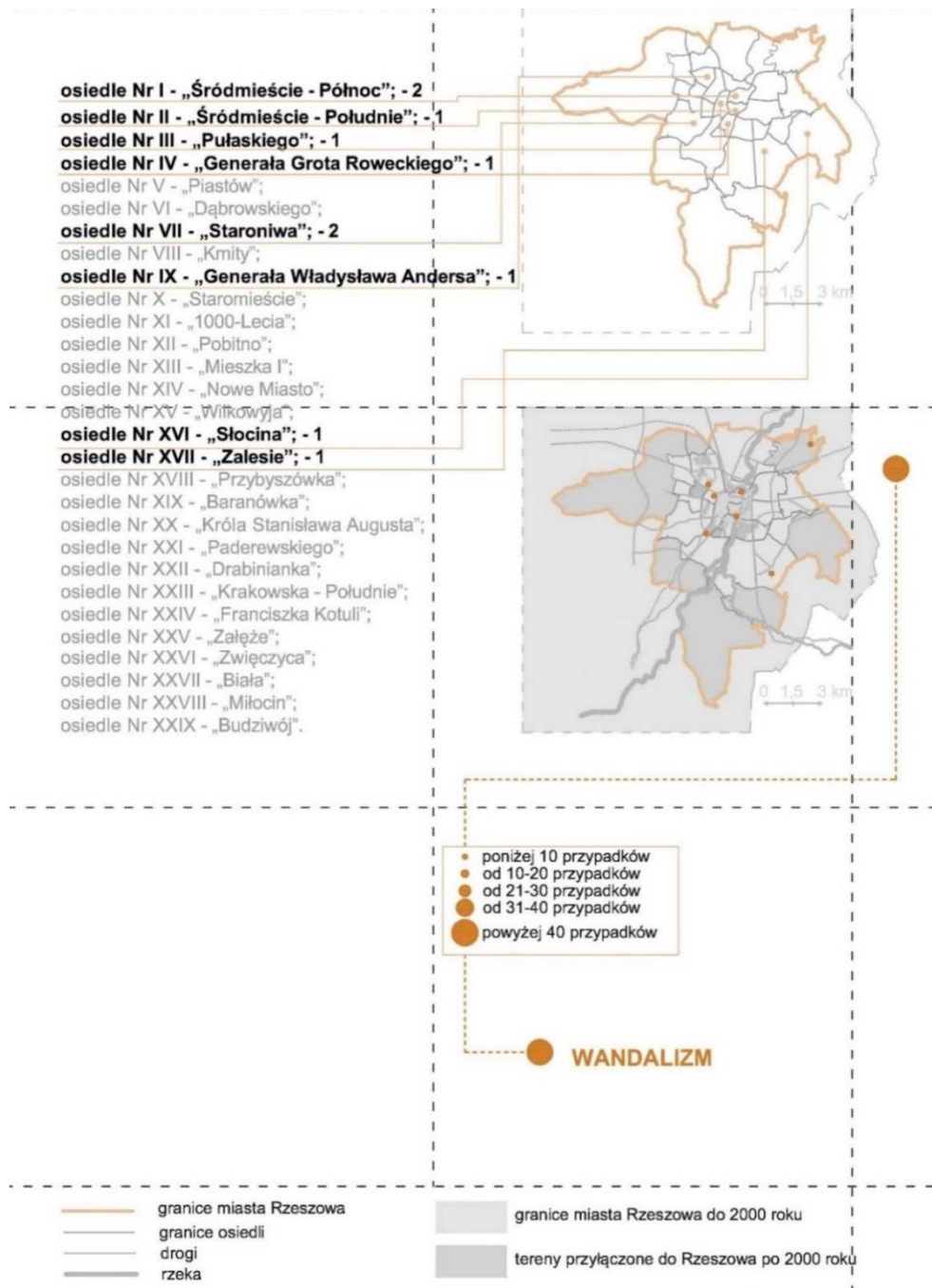
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Wandalizm

Odnotowano pojedyncze przypadki (rys. 8.3.5), głównie w rejonie śródmiejskim i obszarów sąsiadujących. Większość z nich według obserwacji autorki dotyczyła nielegalnego graffiti.

Rysunek 8.3.5

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków wandalizmu

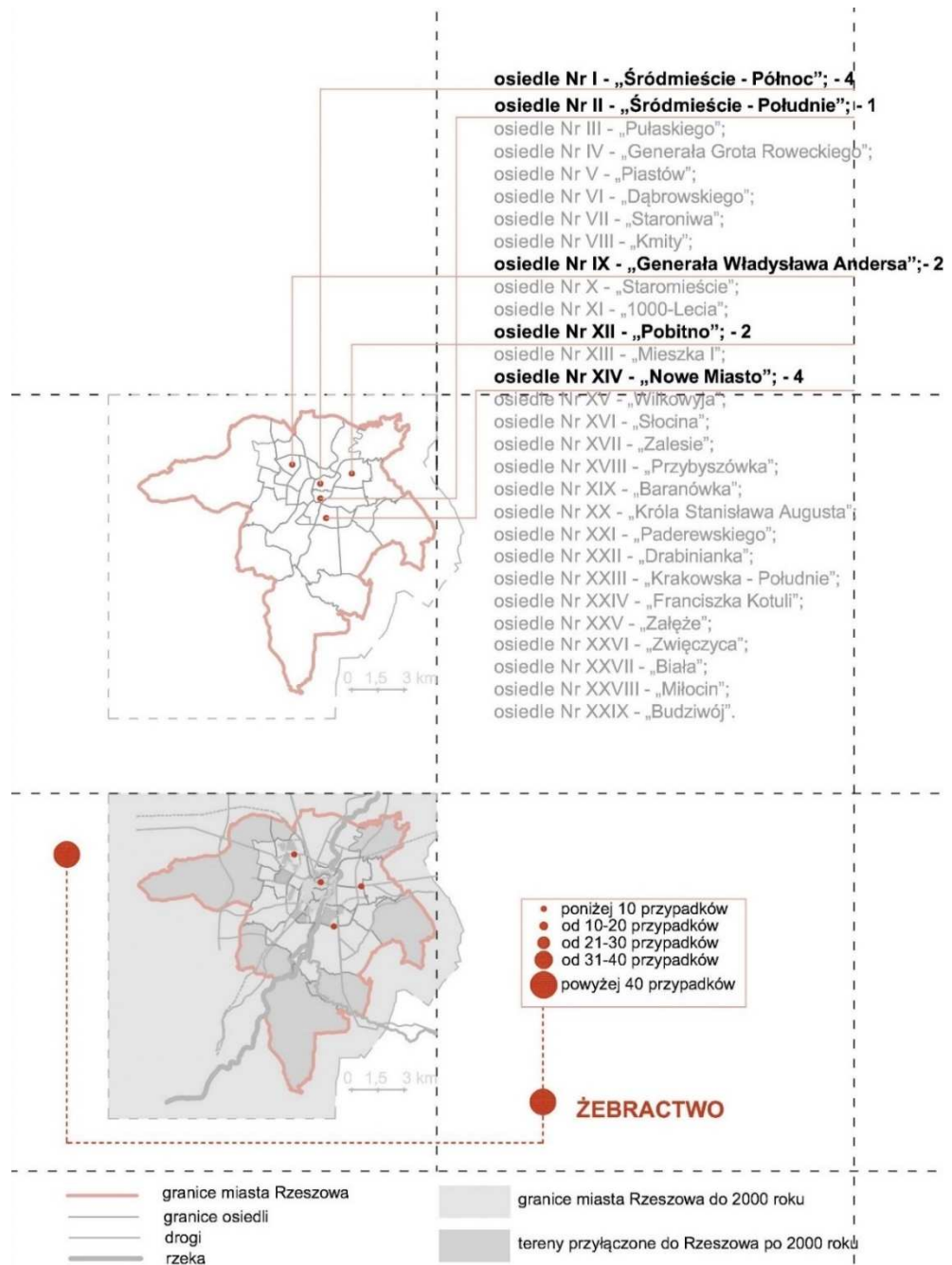
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>

Żebractwo

Odnotowano pojedyncze przypadki (rys. 8.3.6) w obu osiedlach śródmieścia i trzech osiedlach sąsiadujących. Powtarzalność zjawiska zaobserwowana została głównie w rejonie kościołów i punktów znacznej koncentracji ludzi, przy punktach handlowych.

Rysunek 8.3.6

Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków żebractwa

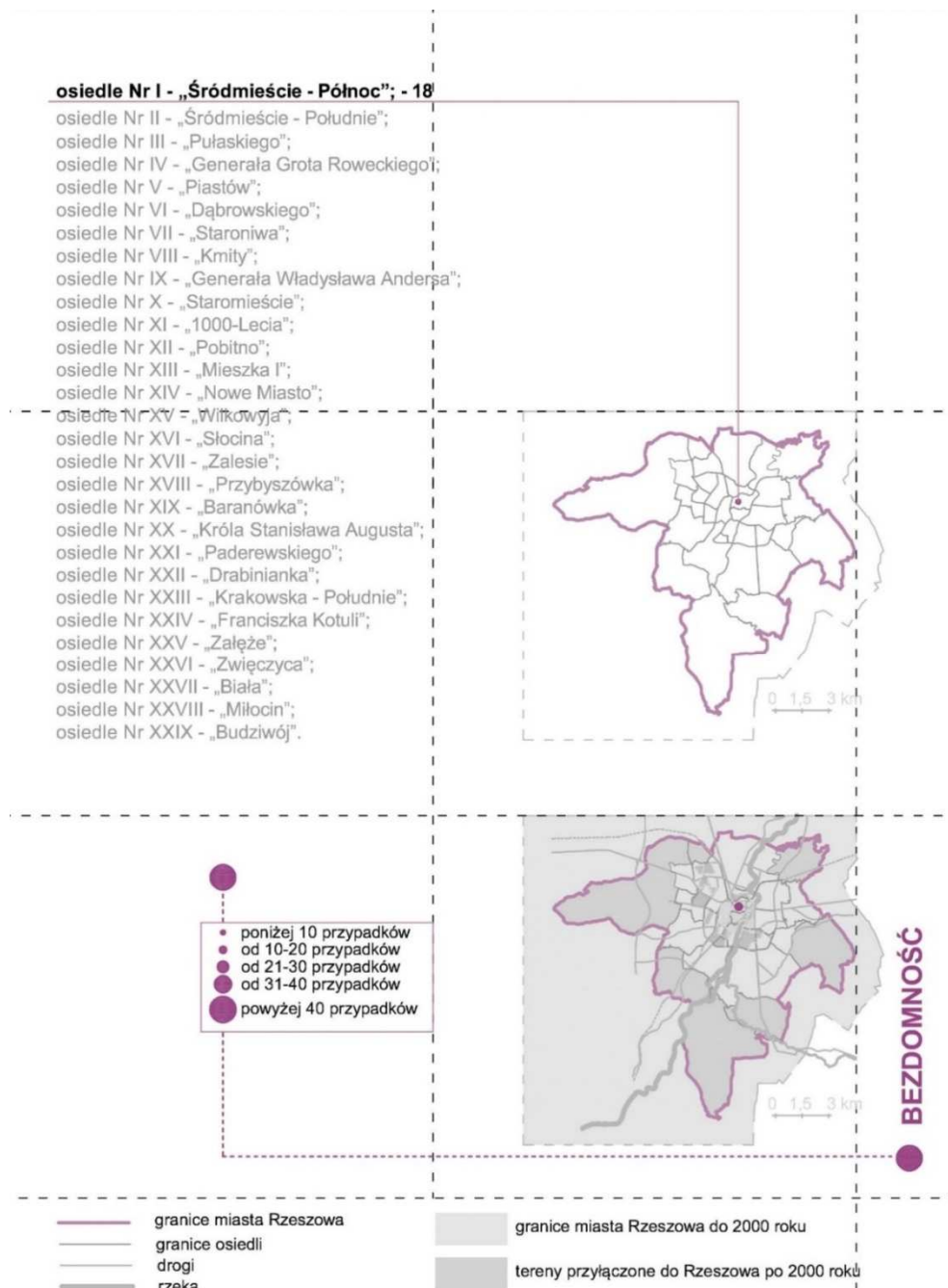
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Osoby bezdomne

Koncentracja osób bezdomnych w przestrzeni publicznej (rys. 8.3.7) dotyczy tylko osiedla Śródmieście Północ.

Rysunek 8.3.7

Rożmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków przebywania osób bezdomnych

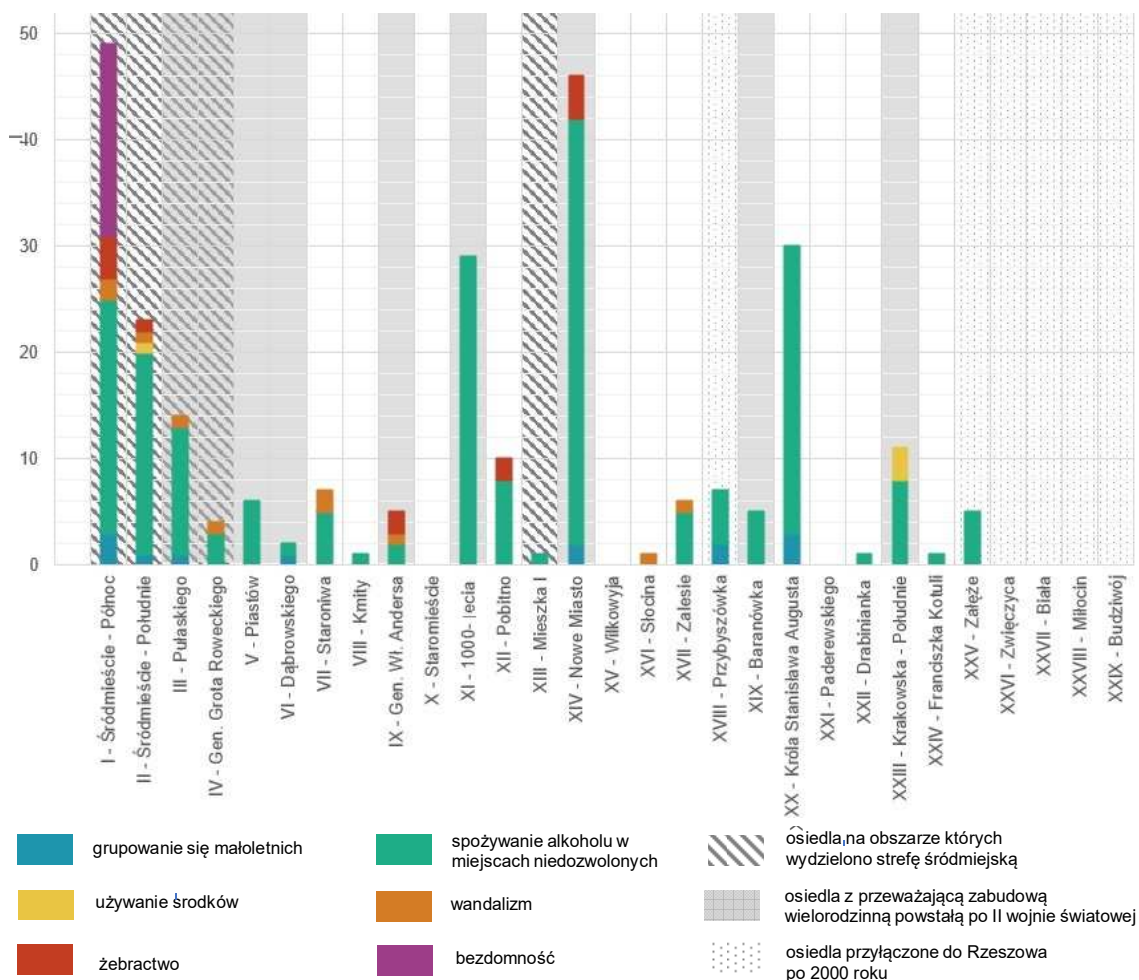
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Zgromadzone dane dotyczące występowania stresorów społecznych zestawiono na rysunku 8.3.8. Wyróżniono obszary, w obrębie których wydzielono strefę śródmiejską, osiedla z przeważającą zabudową mieszkalną wielorodzinną, powstałą po II wojnie światowej, o charakterze uproszczonej architektury modernistycznej, oraz osiedla przyłączone do miasta Rzeszowa po 2006 r.

Rysunek 8.3.8

Roźmieszczenie przypadków stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Policja, GUGiK (b.d.); Rada Miasta Rzeszowa (2000); Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.), <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.

Największą koncentracją zjawiska obecności stresorów społecznych charakteryzuje się obszar osiedla Śródmieście Północ oraz Nowe Miasto z przewagą przypadków spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych. Niska koncentracja zjawiska (jedynie pojedyncze przypadki) jest charakterystyczna dla osiedli przyłączonych po 2006 r. Autorka wstępnie wnioskuje, iż przyczyną takiego zjawiska jest jeszcze słabo zabudowany obszar tych osiedli. Osiedla z uproszczoną zabudową modernistyczną charakteryzuje niski poziom występowania stresorów, z wyjątkiem wspomnianego osiedla Nowe Miasto i osiedla 1000-lecia. Osiedla w ramach strefy śródmiejskiej, określonej w SUIKZP, charakteryzuje różny podział intensywności

występowania stresorów społecznych – największy dla osiedli Śródmieście Północ i Śródmieście Południe.

Charakterystyka osiedla Śródmieście

- W styczniu 2019 r. osiedle zostało utworzone z połączenia dwóch osiedli śródmiejskich Śródmieście Północ i Śródmieście Południe.
- Powierzchnia osiedla Śródmieście – 167 ha
- Liczba mieszkańców osiedla Śródmieście wynosiła na koniec 2022 r. 7041 mieszkańców (<https://erzeszow.pl>)

Charakterystyka fragmentu osiedla Śródmieście wyznaczonego do badań szczegółowych

- Granice: od północy linia kolejowa, od wschodu: ul. Targowa, ul. Fredry i ul. Orzeszkowej, od południa: ul. Sobieskiego, ul. Sokoła; od zachodu: al. Cieplickiego, ul. Marszałkowska.
- Typ zabudowy: Przeważa zabudowa kamieniczna z przełomu wieków XIX i XX w. Uzupełnienia historycznej zabudowy budynkami z lat powojennych. Bardzo niski procent zabudowy nowej. Aż 96% budynków powstało przed 1989 r. (Noworól i in., 2010). Znaczna część historycznej zabudowy w stanie dekapitalizacji.
- Najważniejsze usługi publiczne: Urząd Miejski, Urząd Wojewódzki, Starostwo Powiatowe, Sąd Apelacyjny, Dworzec Główny PKP, Dworzec Główny PKS, Wydział Prawa i Wydział Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wojewódzki Dom Kultury, Zespół Szkół Muzycznych nr 2 przy ul. Sobieskiego.
- Najważniejsze usługi komercyjne: Galeria Ameryka, Galeria Europa, Galeria pl. Wolności, Dom Handlowy przy dworcu PKS, obszar styczny do rozległej przestrzeni targowej w Rzeszowie.

8.4. Analiza wyznaczonych miejsc dla wybranych przypadków stresorów społecznych

---

Do szczegółowej analizy stresorów społecznych wybrano te odnotowane na obszarze dawnego osiedla Śródmieście Północ: spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych, osoby bezdomne, wandalizm i żebractwo.

Największa liczba odnotowanych zdarzeń dotyczy osób bezdomnych i osób spożywających alkohol w miejscach niedozwolonych.

W celu naświetlenia różnorodności i złożoności problemu przebywania osób bezdomnych w przestrzeni publicznej autorka przedstawiła to zagadnienie w wersji rozszerzonej.

Spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych

Według ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230) zakazana jest

sprzedaż, podawanie i spożywanie napojów alkoholowych m.in. w miejscach publicznych, z wyjątkiem miejsc przeznaczonych do spożycia go na miejscu, oraz w punktach sprzedaży napojów alkoholowych, a także w środkach i obiektach transportu publicznego.

Osoby pod wpływem alkoholu są często nadpobudliwe, agresywne, mogą wszczynać bójki i konflikty (Pysz, 2007, za: Pelc, 2010). Alkoholizm jest obok prostytucji, przemocy, narkomanii, przestępczości pospolitej, zachowań suicydalnych i wandalizmu (Majer, Urbanek, 2016, za: Ledwójcik, 2018) jedną z wymienianych patologii społecznych, czyli zachowań zakłócających równowagę społeczną (Pelc, 2010). Spożywanie alkoholu w miejscach publicznych jest też określane, podobnie jak wandalizm, żebractwo, załatwianie potrzeb fizjologicznych, jako zachowanie niezgodne z ogólnie przyjętym porządkiem. Tego typu zachowania, pomimo iż nie posiadają kwalifikacji jako ciężkie przestępstwa, „stanowią jednak poważne zagrożenie dla ładu społecznego, gdyż generują poczucie strachu i stwarzają warunki do rozwoju i rozprzestrzeniania się prawdziwie groźnej przestępczości” (Kelling, Coles, 1996/2000, s. 28). Osoby pod wpływem alkoholu działają impulsywnie i w niekontrolowany sposób, będąc często sprawcami czynów kryminogennych. W kryminologii alkoholizm jest uwypuklany poprzez określenia: nadużywanie alkoholu przez sprawcę przestępstw lub popełnienie czynu w stanie nietrzeźwym (Pelc, 2010).

Czarnecki (2011) wyodrębnia cechy miejsca publicznego sprzyjające spożywaniu w nim alkoholu. Zwraca uwagę na cechy miejsca, które sprzyjają gromadzeniu się młodzieży i osób doświadczających wykluczenia społecznego, miejsca z odczytywanymi oznakami braku nadzoru i przyzwoleniem na popełnienie tego czynu oraz zapewniające minimum kameralności i intymności. Najczęściej wymienianymi miejscami wybieranymi przez osoby nadużywające alkohol są przestrzenie wewnątrzsiedlowe, okolic sklepów sprzedających alkohol¹²⁰, miejsca przyległe do ciągów ruchu pieszego.

Wykroczenie spożywania alkoholu w miejscu publicznym odczytywane jest jako obecność osób mogących zachować się lub zachowujących się agresywnie, zaczepnie wobec przechodniów. Jak podkreśla Czarnecki (2011), takie zachowania, pomimo że nie są kwalifikowane jako ciężkie przestępstwa, są na co dzień dokuczliwe i mocno wpływają na podwyższenie poczucia zagrożenia bezpieczeństwa osobistego. Występowaniu tego typu zachowań mogą sprzyjać tzw. lokalne generatory zagrożenia – w wypadku nadużywania alkoholu szczególnie będą nimi sklepy z alkoholem, ale też pozostałe generatory okazji, jak *beczki miodu*: sklepy całodobowe ze sprzedażą alkoholu, popularne fast foody, lokale rozrywkowe. Jak konstatuje Czarnecki (2011), działanie to możemy osłabić poprzez rozproszenie tych funkcji.

---

¹²⁰ Według ustawy o wychowaniu w trzeźwości (Dz.U. 1982. nr 35, poz. 230, art. 2) „najbliższa okolica punktu sprzedaży napojów alkoholowych – obszar mierzony od granicy obiektu, zamknięty trwałą przeszkodą o charakterze faktycznym, taką jak krawędź jezdni, zabudowa, która ze względu na swój charakter uniemożliwia dostęp oraz kontakt wzrokowy i głosowy, mur bez przejść oraz ciek wodny bez bliskich przepław;”. Brak jest tu wskazania obszaru oddziaływania określonego poprzez dystans przestrzenny.

Żebractwo

Jak nadmienia Barczykowska (2011), żebractwo jest jednym z przejawów tzw. nieporządków (*incivilities*¹²¹), do których ponadto zalicza się włóczęgostwo, nielegalne graffiti, zaniedbanie terenu, zakłócanie spokoju, a nawet prostytutkę uliczną. Jak podkreśla Hołyst (2014c), jest to problem związany z wykluczeniem na tle ekonomicznym i mocno sprzężony z innymi jego przejawami, jak bezdomność, alkoholizm, bezrobocie, ubóstwo, narkomania. Hołyst konstatuje, iż problem dotyczy osób zdesperowanych, „które nie mają nic do stracenia” i tym samym ich zachowanie może być nawet agresywne. Kelling i Coles (1996/2000) omawiają wyniki ankiety przeprowadzonej wśród mieszkańców San Francisco, która wykazała, iż mieszkańcy unikali miejsc, w których byli narażeni na presję ze strony osób żebrzących. Metoda wprowadzona w Bostonie w ramach programu *Bezpieczne i czyste miasto* wspartego teorią *wybitych szyb* polegała nie na wyeliminowaniu całkowicie osób żebrzących, a jedynie narzuceniu im pewnych ograniczeń. Zabroniono nagabywania osób stojących nieruchomo np. na przejściach dla pieszych, przystankach autobusowych. Nie karano spokojnie zachowujących się osób żebrzących, tylko natarczywe formy wymuszania datków (Kelling, Coles, 1996/2000). W Polsce, jak podaje Hołyst (2014c), żebractwo nie jest karane, ale podlega karze jego natarczywa forma lub oszustwa z tym związane, a także zmuszanie nieletnich do tego procederu. Zagrożone tym zjawiskiem są rejony starych dzielnic śródmiejskich, niedoposażone infrastrukturalnie, ze specyficznym składem społeczno-demograficznym, oraz coraz częściej obszary blokowisk (Barczykowska, 2011). Czarnecki (2011) określa precyzyjnie obszary zagrożone żebractwem jako obszary uczęszczane, z dużą rotacją użytkowników, z widocznymi oznakami przyzwolenia i braku nadzoru. Szczególnie wskazuje na obszary śródmiejskie związane z przestrzeniami tranzytowymi, masowo uczęszczane.

Według obserwacji autorki przestrzeniami z najczęstszą obecnością osób żebrzących są place przed wejściem do kościołów, intensywnie użytkowane wejścia do popularnych sklepów, punkty pobierania gotówki, przestrzenie tranzytowe, gdzie grupa osób zatrzymuje się, jak przystanki, przejścia piesze.

Wandalizm

Wandalizm to akt przemocy bezzasadny, lecz umyślny, polegający na destrukcji cudzych dóbr i mienia prywatnego i publicznego oraz czynienie ich niezdatnymi do użycia. Mizia (2004) szereguje cele, jakim mogą służyć akty wandalizmu:

- zaborczy – zdobycie pieniędzy,
- taktyczny – dla wymuszenia reakcji,
- ideologiczny – prowokacja,
- mściwy – skierowany na właściciela mienia,
- zabawowy,
- złośliwy – nie wybiórczy, często skierowany przeciwko instytucjom publicznym przy poczuciu anonimowości.

---

¹²¹ *Incivilities* – nieporządki, ale też zajścia, incydenty i nieprawidłowości.

Bell i in. (2001/2004) zwracają uwagę, iż akty wandalizmu są charakterystyczne dla osób, które czują, że utraciły kontrolę, i mogą poprzez wandalizm sobie to rekompensować. Elementami, które mogą wpłynąć na ograniczenie wandalizmu, są: ich poziom estetyki, trwałości, nieatrakcyjny proces destrukcji.

Keeling i Coles (1996/2000) przywołują sytuację w londyńskim metrze. Problem był mocno nasilony i dopiero bardzo konsekwentne przestrzeganie zasady wycofywania wagonów z użycia choćby z jednym graffiti doprowadziło do uregulowania sytuacji. Grafficiarz nie mógł się wtedy napawać swoim dziełem i czerpać satysfakcji z jego trwania.

Hołyst (2014c) twierdzi, iż namalowane hasła często będą wyrazem poglądów autora, ale też mogą nie mieć nic wspólnego ze sztuką lub ideologią i są wtedy zwykłymi aktami wandalizmu. Są to czyny zabronione skierowane przeciw cudzemu mieniu i mogą się przyczyniać do spadku wartości danej rzeczy. Warunkiem koniecznym, podobnie jak w sytuacji w londyńskim metrze, jest bardzo szybkie przywrócenie mienia do stanu poprzedniego.

Czarnecki (2011) określa warunki sprzyjające powstaniu aktów wandalizmu: niska wandaloodporność mienia, ciekawy efekt podczas destrukcji wizualny lub akustyczny, ekspozycja czynu wydłużona w czasie, przestrzenie z dużą liczbą anonimowych użytkowników lub ukryte i pozbawione nadzoru. Takimi miejscami są często obszary śródmiejskie – przystanki autobusowe, przestrzenie magazynowe, składowe, obszary z licznymi przykładami małej architektury. Wyróżnia osobno także miejsca sprzyjające powstaniu graffiti. Posiadają one trochę odmienną specyfikację: są to miejsca z gładkimi, rozległymi powierzchniami, absorbującymi farbę, dobrze wyeksponowane dla późniejszych odbiorców oraz pozwalające na działanie nawet przy krótkiej obecności.

Specyficznym i bardzo uciążliwym przykładem naruszania ładu jest obok graffiti dzikie plakatowanie i oblepianie nalepkami (*stickers*) słupków, lamp ulicznych, mebli miejskich, skrzynek pocztowych, skrzynek związanych z infrastrukturą itp. Pozornie nie niebezpieczna działalność, jest bardzo rozpowszechniona w niektórych miastach i uciążliwa oraz trudna do wyrugowania z przestrzeni. Władze londyńskie wprowadziły specjalną chropowatą farbę uniemożliwiającą sprawne oblepianie nawierzchni (Oxley, 2005).

Bezdomność

Definicja osoby bezdomnej:

Osoba bezdomna – osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowana na pobyt stały w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym i zameldowana na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania (Ustawa, 2004, art. 6 pkt 8).

Tabela 8.4.1*Polska – województwo podkarpackie – Rzeszów – bezdomność*

rok	Polska	województwo podkarpackie	Rzeszów
2011	43083	1848	322
2013	30712	1060	205
2015	36161	1131	145
2017	33408	1099	142
2019	30330	933	128

Źródło: Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2011, 2013, 2015, 2017, 2019).

Środowisko bezdomnych (tab. 8.4.1) jest mocno zmarginalizowaną grupą społeczną. Jeśli jako grupę odniesienia wybierzemy ogół, to osoby bezdomne „znajdują się na pozycji krańcowej, a charakteryzują je dyskryminujące i upośledzające warunki życia” (Pindral, 2005, s. 16). Pindral zwraca uwagę na automatyzm w moralnym wykluczeniu tzw. marginesu społecznego, tj. bezmyślne przypisywanie im przez ogół społeczeństwa od razu marginalnych jakości – głupsi, szkodliwi, gorsi.

W analizie bezdomności istotne jest zwrócenie uwagi na zjawisko „spirali upadku” (Hertzberger, 1992, za: Pindral, 2005, s. 58). Podstawowymi przyczynami upadku są: długotrwałe bezrobocie, konflikty rodzinne, kalectwo, ubóstwo, które często mogą prowadzić do eksmisji z miejsca zamieszkania. W razie niepowodzenia prób wyjścia z danej sytuacji następuje zmęczenie, depresja i osamotnienie. Często prowadzi to do poszukiwania ulgi w używkach, w tym najczęściej w alkoholu. To z kolei skutkuje agresją i niekiedy stosowaniem przemocy.

Pindral podkreśla, iż szczególnie wśród długotrwałych bezdomnych obserwowana jest tendencja do ukrywania się i izolacji. Również część bezdomnych nie zgłasza się po pomoc, aby uniknąć stygmatyzacji.

Widzenie ogółu – widzenie oczami bezdomnych

Zjawisko przebywania osób bezdomnych w przestrzeniach ogólnodostępnych powoduje powstanie obustronnych obaw – ogółu i osób bezdomnych względem siebie.

Czynniki warunkujące brak poczucia bezpieczeństwa u osób bezdomnych:

- nieustanne poczucie zagrożenia egzystencji,
- brak lokalu mieszkalnego, który zapewniłby poczucie prywatności i prawo do decydowania o tym, komu chcemy pozwolić na przebywanie w naszej osobistej przestrzeni,
- przymuszenie do publicznego eksponowania wszystkich przejawów swego życia,
- dyskryminowanie, stygmatyzowanie,
- trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb człowieka, jak: wystarczająca ilość pożywienia, kilkugodzinny sen, wypoczynek,
- brak dostępu lub mocno ograniczona możliwość wyboru dóbr materialnych i kulturalnych,
- bezradność lub niechęć w uzyskaniu pomocy,
- brak więzi społecznych poza środowiskiem osób aktualnie bezdomnych,
- brak osoby, którą można nazwać bliskim.

Czynniki warunkujące brak poczucia bezpieczeństwa ogółu w obecności osób bezdomnych:

- spostrzeganie osób bezdomnych jako przebywających często pod wpływem alkoholu, który jest niekiedy przyczyną agresji najczęściej słownej, ale też fizycznej,
- wykazywanie agresywnej postawy szczególnie wtedy, kiedy naruszamy czasowo objętą przez bezdomnych przestrzeń (np. wejście do pustostanu zajętego przez osoby bezdomne lub prośba o częściowe zwolnienie miejsca na ławce),
- naprzykrzanie się związane z wyprasaniem datków,
- negatywne odczucia związane z brakiem estetycznego wyglądu, brzydkim zapachem, nadużywaniem wulgaryzmów,
- brak akceptacji dla zajmowania przestrzeni ogólnodostępnych (np. ławka wiaty przystankowej, ławki w poczekalni dworcowej),
- obawy związane z odmiennością i spowodowane nikłym kontaktem z tym środowiskiem; często instynktownie się odsuwamy, mimo że obiektywnie nie ma żadnych przesłanek o zagrożeniu, a osoba bezdomna zachowuje się spokojnie.

Potrzeby osób bezdomnych

Grupę bezdomnych charakteryzuje podobieństwo we wspólnej strategii przetrwania.

- Znaleźć stosunkowo bezpieczne miejsce do spania (najlepiej na całą noc), suche i w miarę możliwości ciepłe (nie jest to zawsze warunkiem koniecznym).

Literatura przedmiotu wskazuje na podział społeczności osób bezdomnych ze względu na chęć pozostania lub nie w schronisku. Osoby bezdomne niekorzystające ze schroniska na pierwszym miejscu wśród swoich potrzeb stawiają niezależność i wolność oraz brak wymogu dostosowania się do reguł funkcjonujących na obszarze schroniska. Wybierają one na nocleg często pustostany, niekontrolowane altany na obszarze ogródków działkowych, niebezpieczne ze względu na możliwość zalania lub zatrucia kanały ciepłownicze, poczekalnie dworcowe, miejsca z wylotami ciepłego powietrza.

Nocleg dla niektórych jest dobry tam, gdzie ich nikt nie kontroluje, np. parki, dostępne strychy, piwnice. Można jeździć autobusami lub kupić tani bilet na dowolny lokalny pociąg i ochrona nie może wtedy wyrzucić z poczekalni; potem bilet się oddaje i traci niewielką kwotę.

- Zdobyć jedzenia, najlepiej darmowego.

Miejscami pozyskania darmowego jedzenia są przede wszystkim jadalnie dla osób bezdomnych. W okresie jesienno-zimowym uruchamiane są dodatkowe, okresowe miejsca wydawania posiłków dla wszystkich osób bezdomnych. W Rzeszowie w okresie zimowym funkcjonują cztery tego typu jadalnie. Zapewniają one jeden gorący posiłek dziennie. Dodatkowym sposobem pozyskania darmowego jedzenia jest znalezienie go w miejscach wyrzucania resztek, np. przy restauracjach, punktach typu fast food. Na placach targowych można wyprosić

u kupców trochę żywności, która i tak nie nadaje się na drugi dzień do sprzedaży, oraz znaleźć ją w śmietnikach należących do sklepów spożywczych, gdzie wyrzucana jest żywność z przekroczoną datą ważności. W okresie zimowym ważna jest też dostępność do ciepłych napoi.

- Dostęp do wody.
- Znalezienie wsparcia ludzi, którzy będą bezdomnych tolerować.
- Zabezpieczenie swojej własności.
- Znalezienie sposobu zarobku.

Wbrew powszechnej opinii nie jest rzadkością posiadanie przez osobę bezdomną stałej pracy. Dla pozostałych osób bezdomnych istotne jest uzyskanie zarobku z prac dorywczych lub poprzez wyproszenie datków od przechodniów za np. odstawianie wózków przed marketem, szukanie puszek przed świtem, proszenie o pieniądze na jedzenie osób zatrzymujących się przy bankomacie.

- Dostęp do alkoholu lub używek.

Wiele osób bezdomnych jest uzależnionych od alkoholu, sporadycznie od używek innego typu. Alkoholizm jest jedną z najczęściej wymienianych przyczyn przejścia w stan bezdomności oraz konsekwencją bezdomności – zjawisko „spirali upadku” (Hertzberger, 1992, za: Pindral, 2005, s. 58).

Dobór kryteriów oceny

Doboru kryteriów (tab. 8.4.2) dokonano na podstawie analizy literatury przedmiotu dotyczącej występowania badanych stresorów społecznych, obserwacji badanych miejsc, a także analizy wywiadów przeprowadzonych przez dziennikarzy.¹²²

Tabela 8.4.2

Uzasadnienie doboru kryteriów oceny

Lp.	Kryteria	Uzasadnienie doboru
1.	Czas występowania zjawiska	Ze względu na brak stałego miejsca pobytu i możliwości schronienia szczególnie istotne jest uzależnienie nasilenia zjawiska od nadejścia okresu zimowego w układzie rocznym i pory nocnej w układzie dobowym.
2.	Lokalizacja	Analiza koncentracji zjawiska.
3.	Sąsiedztwo – funkcja	Analiza, czy gromadzenie się osób bezdomnych, pod wpływem alkoholu, żebrzących ma wpływ na rozmieszczenie poszczególnych funkcji w sąsiedztwie występowania zjawiska. Czy różnorodność funkcji sprzyja koncentracji tych osób i czy oddziałuje na ich gromadzenie się?
4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Analiza, w jakim stopniu bliskość lub oddalenie ciągów komunikacyjnych samochodowych i pieszych ma wpływ na występowanie stresora społecznego. Czy ta zależność w ogóle

¹²² Filmy dokumentalne zespołu filmowego Cinema Albert Production działającego przy Kole Wrocławskim Towarzystwa Pomocy im. św. Brata Alberta (Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta, b.d.).

		zachodzi? Czy intensywność, przepływowość i różnorodność wiekowa uczestników ruchu ma znaczenie przy wyborze miejsca?
5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Analiza, czy łatwy dostęp do miejsc składowania odpadów oddziałuje na koncentrację zjawiska. Śmietniki jako miejsca, w których można pozyskać potrzebne do przetrwania darmowe przedmioty, ale też zdatne do spożycia jedzenie. W drugim wypadku rozpatrywane są szczególnie miejsca składowania odpadów na zapleczu sklepów spożywczych, restauracji, place targowe i ich dostępność.
6.	Obecność przystanków autobusowych	Analiza z uwagi na nasilenie zjawiska korzystania z komunikacji publicznej przez osoby bezdomne w czasie zimowym. Najczęściej przejazd jest bezpłatny, jeśli honorowane są jako podstawa darmowego przejazdu przepustki ze schronisk. Środki komunikacji publicznej traktowane są jako dostęp do ogrzewanej przestrzeni (niekiedy całą noc) albo jako dojazd do miejsc wydawania posiłków lub noclegowni. Jest to też miejsce zatrzymania się innych użytkowników i sprzyjające proszeniu o datki.
7.	Obecność zadaszona	Czy występowanie zadaszonych struktur (otwarte, bez ścian) sprzyja koncentracji stresorów społecznych? Jeśli tak, to jakie formy zadaszona sprzyjają pozostaniu dłużej w jednym miejscu?
8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Literatura przedmiotu wskazuje na duży odsetek wśród bezdomnych osób nadużywających alkohol. Czy rozmieszczenie punktów sprzedaży alkoholu (określenie czasu otwarcia sklepu) wpływa na wybór miejsca?
9.	Obecność punktów gastronomicznych	Czy obecność punktów gastronomicznych wpływa na koncentrację stresorów społecznych? Jeśli tak, to jakich?
10.	Obecność miejsc do leżenia	Gdzie i jakie formy miejsc do leżenia są preferowane?
11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Jakie formy ciepłych miejsc są preferowane? Analiza zjawiska szczególnie w porze zimowej.
12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Czy ochrona obiektu wpływa i blokuje osoby przed próbą wykorzystania danej przestrzeni na spoczynek? Czy forma (osobowa, monitoring) ochrony ma na to wpływ?
13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Czy stopień otwarcia na publiczną obserwację, obecność naturalnego nadzoru („oczy ulicy”) lub łatwość kontroli przez służby porządkowe znacząco wpływa na wybór miejsca?
14.	Estetyka przestrzeni	W jakim stopniu estetyka przestrzeni i możliwość odbioru przestrzeni jako objętej opieką ze zdefiniowanym właścicielem wpływa na wybór miejsca?
15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi:	Czy odległość pomiędzy miejscami przebywania osób bezdomnych a miejscami opieki nad nimi ma wpływ na intensywność zjawiska?

	schronisk, noclegowni, jadalni ¹²³	
16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Czy bliskość osób, które są w posiadaniu gotówki, np. w pobliżu wejść do sklepów, może mieć znaczenie dla koncentracji stresorów społecznych?
17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Labiryntowość przestrzeni sprzyjająca ukryciu się.
18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Intensywność użytkowania, dużo osób mogących ewentualnie wesprzeć finansowo.
19.	Dystans interpersonalny	Czy miejsce wystąpienia zdarzenia pozwala na zachowanie dystansu interpersonalnego publicznego 7,5 m?
20.	Kąt widzenia	Analiza kąta widzenia średniego 54° (przestrzeń zrównoważona) i kąta widzenia dokładnego 30° (przestrzeń uciezkowa).

¹²³ Odległość podawana w metrach jako długość w linii prostej od obiektu, a nie rzeczywista długość dojścia.

Rysunek 8.4.1
Lokalizacja numer 1

Pas wielkoformatowych reklam, uniemożliwiających obserwację placu z wyższych kondygnacji. Bałagan informacyjny.

Zadaszony przystanek dla busów komunikacji podmiejskiej

Źródło: K. Kozłowska

Droga o dużej intensywności ruchu

Miejsce zdarzenia

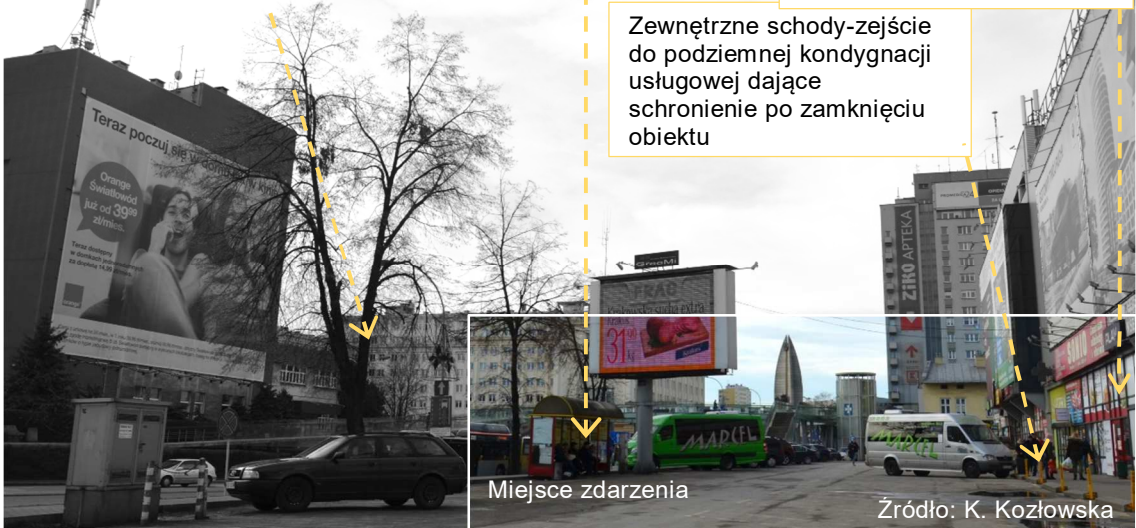
Źródło: K. Kozłowska

Dominująca w przestrzeni bryła Urzędu Wojewódzkiego

Zadaszony przystanek dla busów komunikacji podmiejskiej, umożliwiający schronienie się

Przeszklenia ściany parteru zasłonięte reklamami

Zewnętrzne schody-zejście do podziemnej kondygnacji usługowej dające schronienie po zamknięciu obiektu

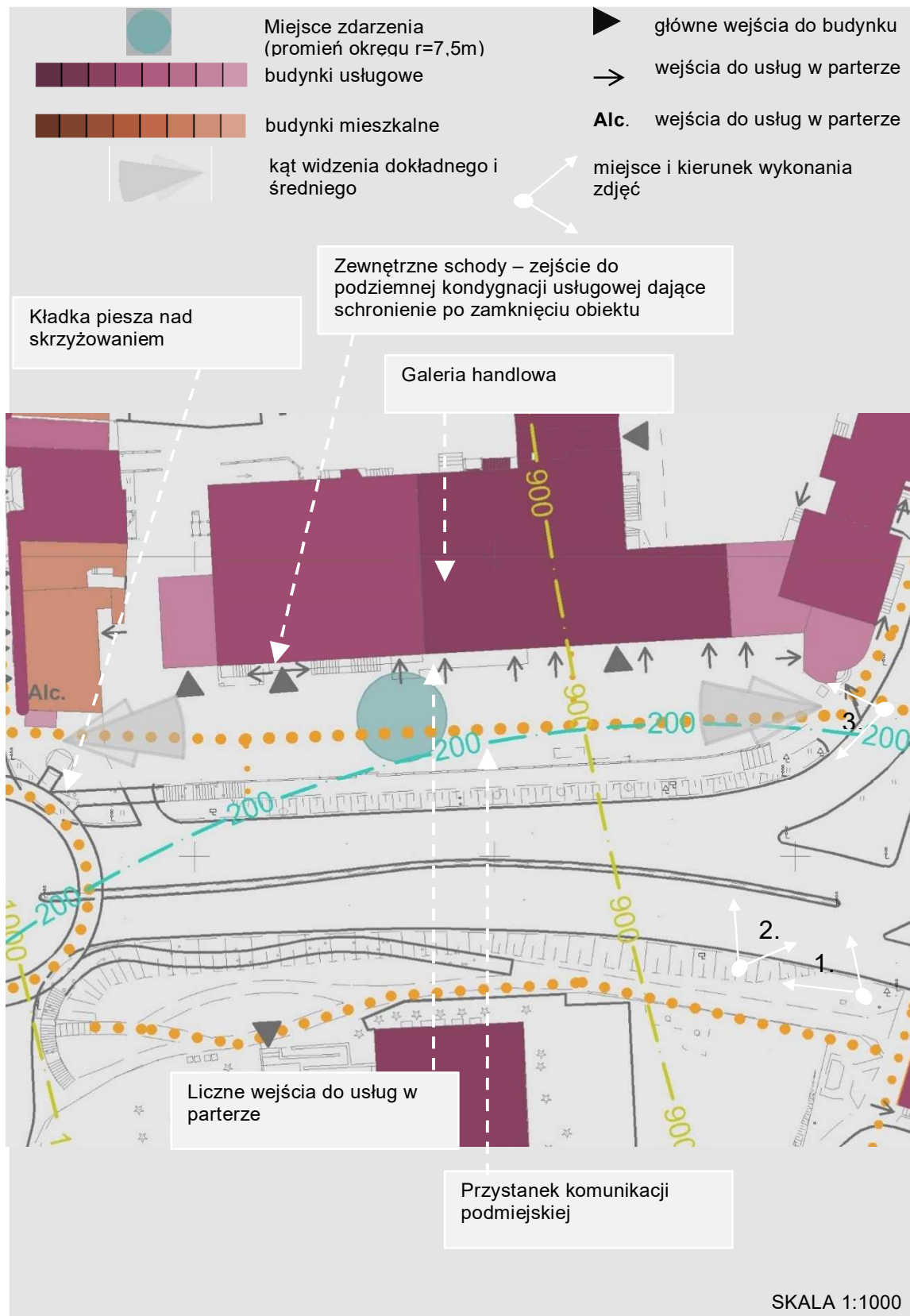

Miejsce zdarzenia

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.2

Lokalizacja nr 1 – miejsce występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.3*Analiza lokalizacji numer 1*

Lp.	Kryteria	Opis
1.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
1.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, w pobliżu ul. Lwowskiej.
1.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Przed galerią handlową, jedną z mniejszych w obrębie miasta, blisko wejść do budynku. Bezpośrednio przy parkingu busów obsługujących połączenia lokalne.
1.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	W pobliżu jednej z najważniejszych arterii komunikacyjnych przecinających Rzeszów w kierunku wschód–zachód. Ciąg pieszy – łącznik pomiędzy kilkoma kierunkami charakteryzujący się dużym natężeniem, przepływowością i zmiennością. Odnotowano obecność ludzi w różnym wieku.
1.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Tak, ale jedynie małe, przeznaczone dla przechodniów i podróżnych.
1.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Tak, zadaszona wiata przystankowa z wydzielonym długimi ławkami do siedzenia.
1.7.	Obecność zadaszona	Tak, w obrębie wiaty i załamania ściany na poziomie I piętra. Bezpośrednio przy budynku brak dobrej ochrony przed opadami.
1.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Bezpośrednio w sklepie spożywczym zlokalizowanym w galerii.
1.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, w galerii i dodatkowy punkt obok budynku. Głównie żywność typu fast food.
1.10.	Obecność miejsc do leżenia	Tak, ławka w obrębie wiaty przystankowej.
1.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Tak, pomieszczenia w galerii. Dostępność w godzinach otwarcia.
1.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Objęty ochroną jest budynek galerii, parking objęty jest nadzorem monitoringu.
1.13.	Kameralność przestrzeni,	W ciągu dnia bardzo słaba, po zmroku aktywność w obrębie tej przestrzeni znacznie słabnie. Zwiększona aktywność odnotowana jest jedynie do czasu zamknięcia budynku. Brak w

	wyprowadzenie okien	budynkach naprzeciwległych okien lokali mieszkalnych skierowanych na tę przestrzeń. Przestrzeń słabo oświetlona, mimo to dość dobrze widoczna dla służb porządkowych od strony ulicy. Dodatkowo ważnym punktem schronienia jest zejście zewnętrznymi schodami do podziemnej kondygnacji handlowej.
1.14.	Estetyka przestrzeni	Budynek galerii kilka lat po generalnym remoncie. Przestrzeń zabałaganiona informacyjnie.
1.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Pomiędzy 850 a 950 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 200 m od sezonowej jadłodajni.
1.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Brak bezpośrednio w sąsiedztwie umieszczonego bankomatu. Obecność głównych wejść do funkcji handlowej.
1.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Brak.
1.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Tak, do sklepów.
1.19.	Dystans interpersonalny	Rozległość przestrzeni pozwala na zachowanie dystansu interpersonalnego publicznego 7,5 m.
1.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.3
Lokalizacja numer 2

Budka z fast-foodami

Ulica z przewagą budynków mieszkalnych z nielicznymi drobnymi usługami w parterze

Źródło: K. Kozłowska

Cofnięcie fasady, wejście do hostelu i drobnych usług

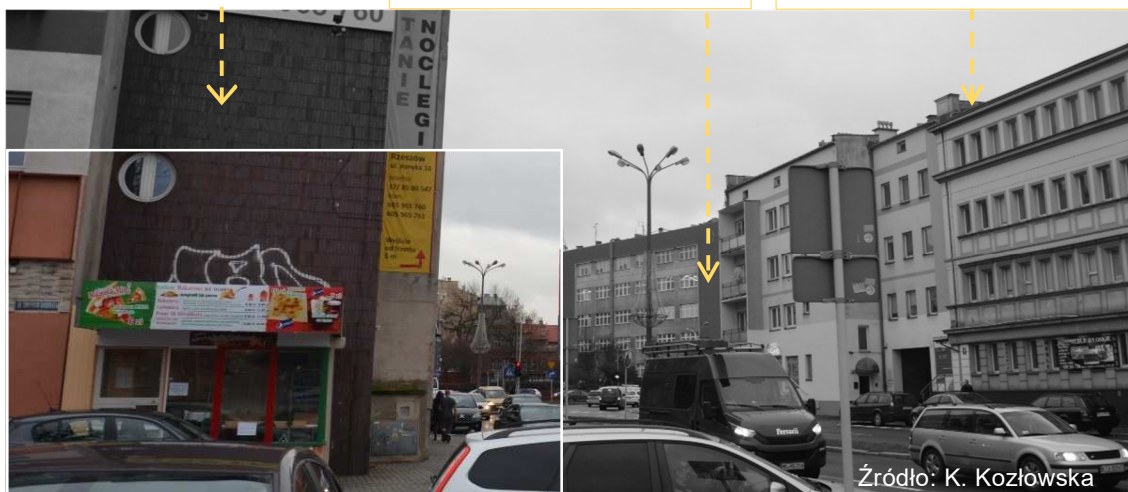

Budynek hostelu

Intensywnie użytkowana droga dojazdowa do głównego dworca autobusowego i kolejowego

Źródło: K. Kozłowska

Obiekty biurowe. Ograniczony czas działania Po 17.00 słaby nadzór naturalny.

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.4

Lokalizacja nr 2 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.4*Analiza lokalizacji numer 2*

Lp.	Kryteria	Opis
2.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
2.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, skrzyżowanie ulic Asnyka i Świętego Mikołaja.
2.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Budynki mieszkalne wielorodzinne z parterami przeznaczonymi pod usługi.
2.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego i autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
2.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	W odległości około 50 m miejsce składowania odpadów na zapleczu pobliskiego sklepu spożywczego.
2.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Brak.
2.7.	Obecność zadaszania	Brak zadaszania.
2.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Bezpośrednio w sklepie spożywczym zlokalizowanym po drugiej stronie ulicy.
2.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, typu fast food. Najbliższy w odległości około 15 m.
2.10.	Obecność miejsc do leżenia	Brak miejsc do leżenia na podwyższeniu, jednak wyraźne cofnięcie ściany w narożniku budynku około 1 m umożliwi zorganizowanie czasowego miejsca spoczynku.
2.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Całodobowy sklep spożywczy w odległości około 50 m.
2.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Nie.
2.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Cofnięcie ściany wpływa na zapewnienie pewnej intymności, jednak ulica jest oświetlona przez całą dobę, a miejsce bardzo dobrze widoczne dla służb porządkowych. Okna budynków,

		z których byłby możliwy wgląd w tę przestrzeń, należą do budynków biurowych nieczynnych po godzinie 18.00.
2.14.	Estetyka przestrzeni	Budynki dawno nieremontowane, duża przypadkowość wykończenia, znaczna ilość informacji umieszczonych na fasadzie budynku, brak możliwości jednoznacznego odczytania podziału własnościowego.
2.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 800 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 250 m od sezonowej jadłodajni.
2.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Tak, około 20 m dalej.
2.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Miejsce jest zlokalizowane w zagłębieniu elewacji, ale widoczne od strony sklepu po przeciwnej stronie drogi.
2.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Tak, ale w oddaleniu. Wejście do poczty po drugiej stronie ruchliwej drogi.
2.19.	Dystans interpersonalny	Nie ma możliwości zachowania dystansu interpersonalnego publicznego.
2.20.	Kąt widzenia	Tylko możliwy jest kąt widzenia dokładnego, na granicy przestrzeni ucieczkowych.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.5
Lokalizacja numer 3

Miejsce zdarzenia

Sklep spożywczy ze sprzedażą alkoholu. Czynny całą dobę

Źródło: K. Kozłowska

Budynki mieszkalne z usługami w parterze, możliwa obserwacja terenu przez dłuższy czas

Ulica ze słabym natężeniem ruchu pieszego i kołowego

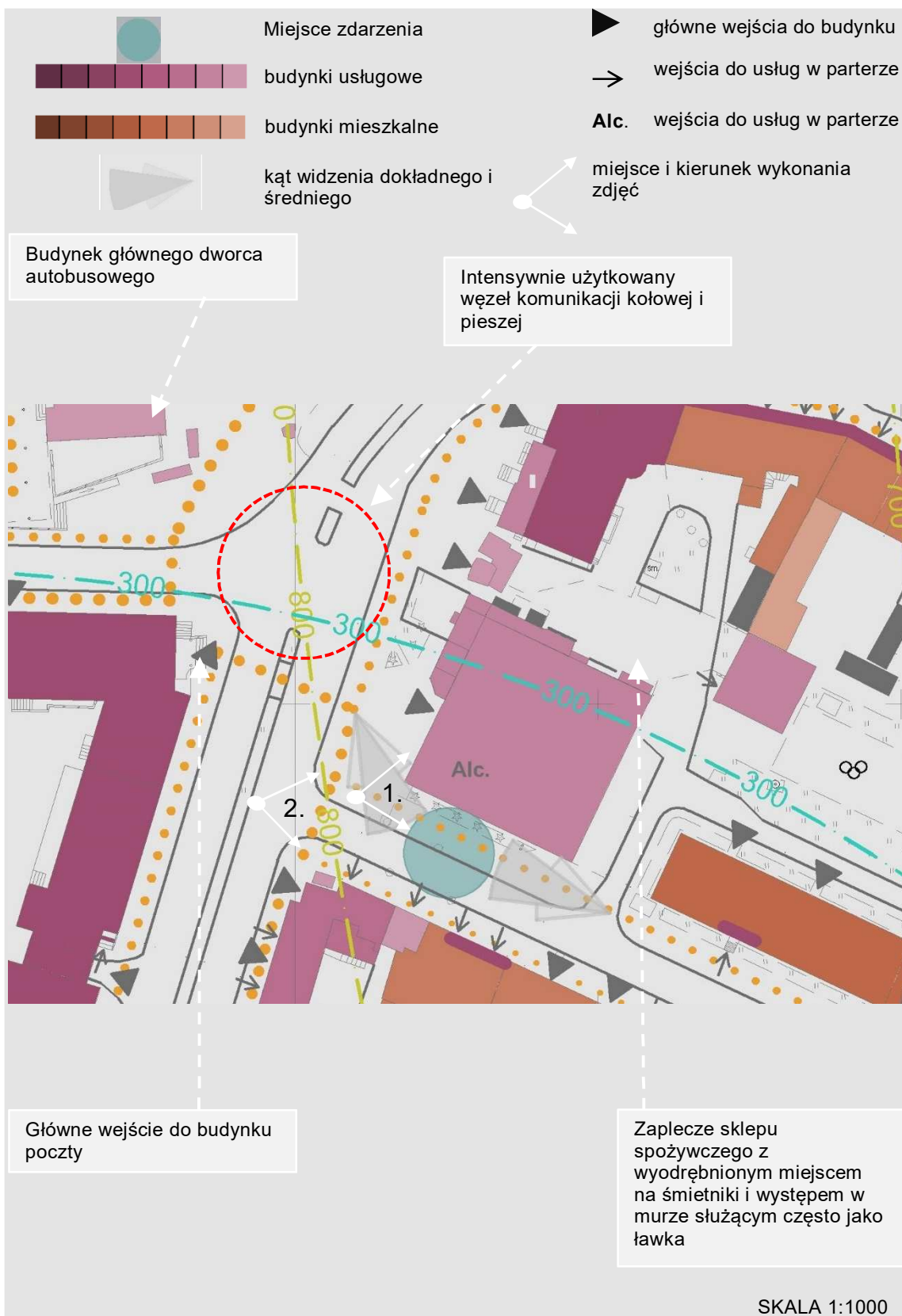

Miejsce zdarzenia

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.6

Lokalizacja nr 3 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.5*Analiza lokalizacji numer 3*

Lp.	Kryteria	Opis
3.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
3.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, skrzyżowanie ulic Asnyka i Świętego Mikołaja.
3.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Bezpośrednio przy bocznej ścianie sklepu spożywczego. Naprzeciwko, po drugiej stronie ulicy, budynki mieszkalne wielorodzinne z parterami przeznaczonymi pod usługi.
3.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego i autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o niskiej intensywności.
3.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	W odległości około 30 m miejsce składowania odpadów na zapleczu pobliskiego sklepu spożywczego.
3.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Brak.
3.7.	Obecność zadaszenia	Brak zadaszenia.
3.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Bezpośrednio w sklepie spożywczym.
3.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, kilka, typu fast food. Najbliższy po przeciwnej stronie ulicy.
3.10.	Obecność miejsc do leżenia	Brak miejsc do leżenia na podwyższeniu, wzdłuż budynku wąski pas zieleni, który może zapewnić cień w upalne dni, lecz w dni deszczowe podmokły teren nie nadaje się do leżenia.
3.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Całodobowy sklep spożywczy.
3.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Nie.
3.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Niska intensywność ciągów pieszych może pozytywnie wpływać na poczucie kameralności. Ogranicza ją lokalizacja po drugiej stronie ulicy budynków mieszkalnych z usługami jedynie w

		parterach. W porze letniej widok z okien może być zasłonięty przez zieleń.
3.14.	Estetyka przestrzeni	Budynek sklepu spożywczego z wyremontowaną ścianą zewnętrzną, nowa okładzina. Brak spójności z otoczeniem, ale odczytuje się ten budynek jako przestrzeń pod opieką, nadzorowaną.
3.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 800 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i 250–300 m od sezonowej jadłodajni.
3.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Tak, przy ścianie budynku handlowego, lecz z boku, nie od strony wejścia.
3.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Brak.
3.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Brak.
3.19.	Dystans interpersonalny	Raczej trudny do zachowania. Brak możliwości ominięcia osoby w odległości 7,5 m w dystansie publicznym.
3.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

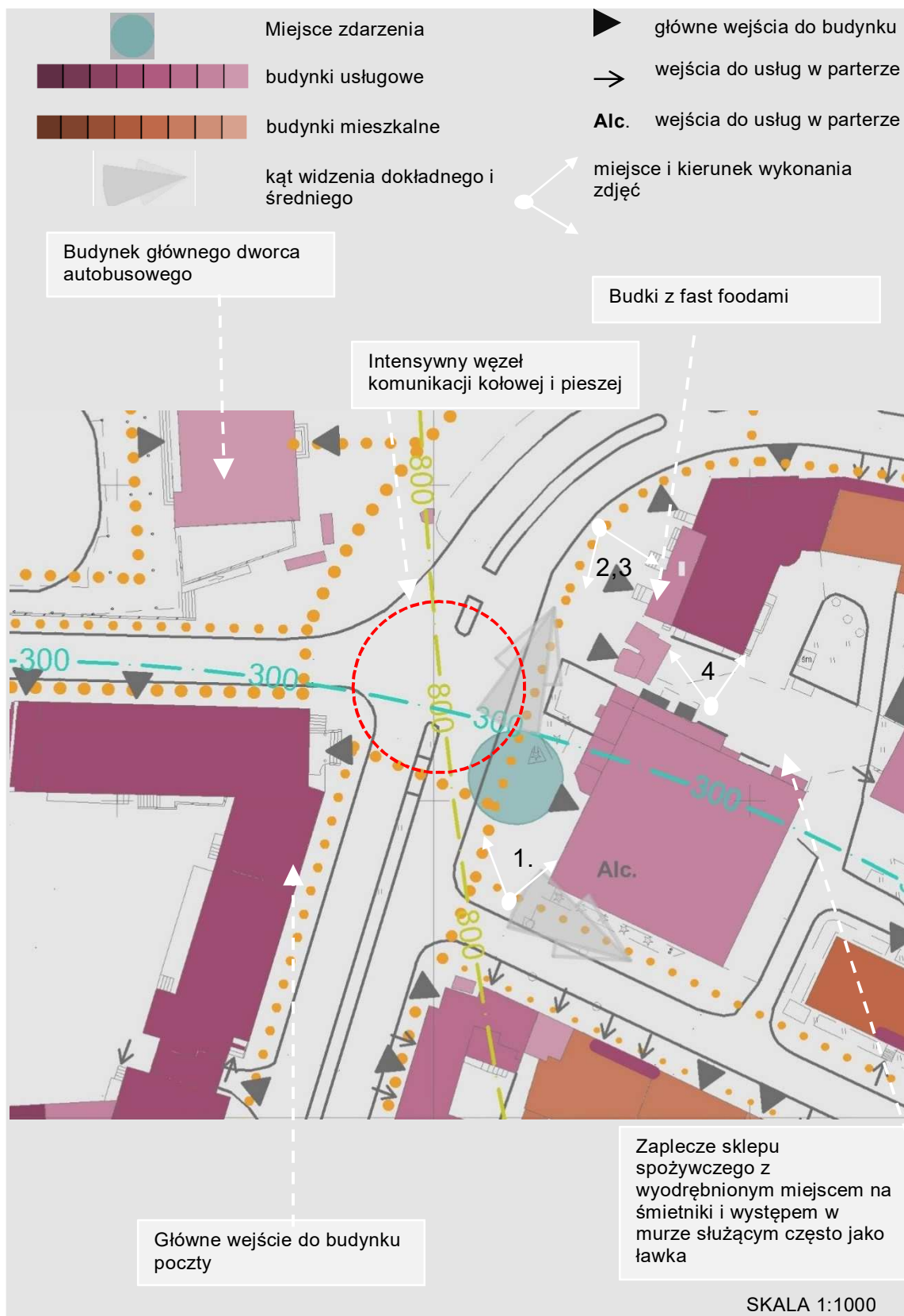
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.7
Lokalizacja numer 4

Rysunek 8.4.8

Lokalizacja nr 4 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.6*Analiza lokalizacji numer 4*

Lp.	Kryteria	Opis
4.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
4.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Asnyka.
4.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Bezpośrednio przy frontowej ścianie sklepu spożywczego całodobowego. Naprzeciwko, po drugiej stronie ulicy, budynki biurowe (m.in. poczta) nieczynne po godzinie 18.00. Niedaleko wejścia do sklepu bankomat, przy którym często klienci proszeni są o datki na jedzenie.
4.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego i autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
4.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	W odległości około 20 m miejsce składowania odpadów na zapleczu pobliskiego sklepu spożywczego.
4.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Brak.
4.7.	Obecność zadaszenia	Zadaszenie przy frontowej ścianie sklepu (cofnięcie fasady około 50 cm), zadaszenia przy stolikach towarzyszących punktowi sprzedaży fast food.
4.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Bezpośrednio w sklepie spożywczym.
4.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, kilka, typu fast food, bezpośrednio przy lokalizacji zjawiska.
4.10.	Obecność miejsc do leżenia	Na zapleczu sklepu występ muru, w ciągu dnia bezpośrednio przejście z lokalizacji nr 4.
4.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Całodobowy sklep spożywczy.
4.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Nie.

4.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Pomimo wysokiej intensywności ciągu pieszego duża liczba miejsc odosobnionych, słabo widocznych dla służb porządkowych. Pomiędzy budynkami tymczasowe budki punktów gastronomicznych typu fast food w przypadkowym układzie, co jest przyczyną powstania wielu zakamarków i miejsc ustronnych. Okna budynków, z których byłby możliwy wgląd w tę przestrzeń, należą do budynków biurowych nieczynnych po godzinie 18.00.
4.14.	Estetyka przestrzeni	Budynek sklepu spożywczego z wyremontowaną ścianą zewnętrzną, nowa okładzina. Brak spójności z otoczeniem, ale odczytuje się ten budynek jako przestrzeń będąca pod opieką, zadbaną.
4.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 800 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 300 m od sezonowej jadłodajni.
4.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Tak, bankomat w odległości 10 m, przy wejściu do sklepu.
4.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Tak, przy ogródku w pobliżu gastronomii i na zapleczu sklepu.
4.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Do sklepu spożywczego. Do budynku poczty po drugiej stronie ulicy.
4.19.	Dystans interpersonalny	Tak, możliwy do zachowania dystans interpersonalny, publiczny.
4.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.9
Lokalizacja numer 5

Miejsce zdarzenia

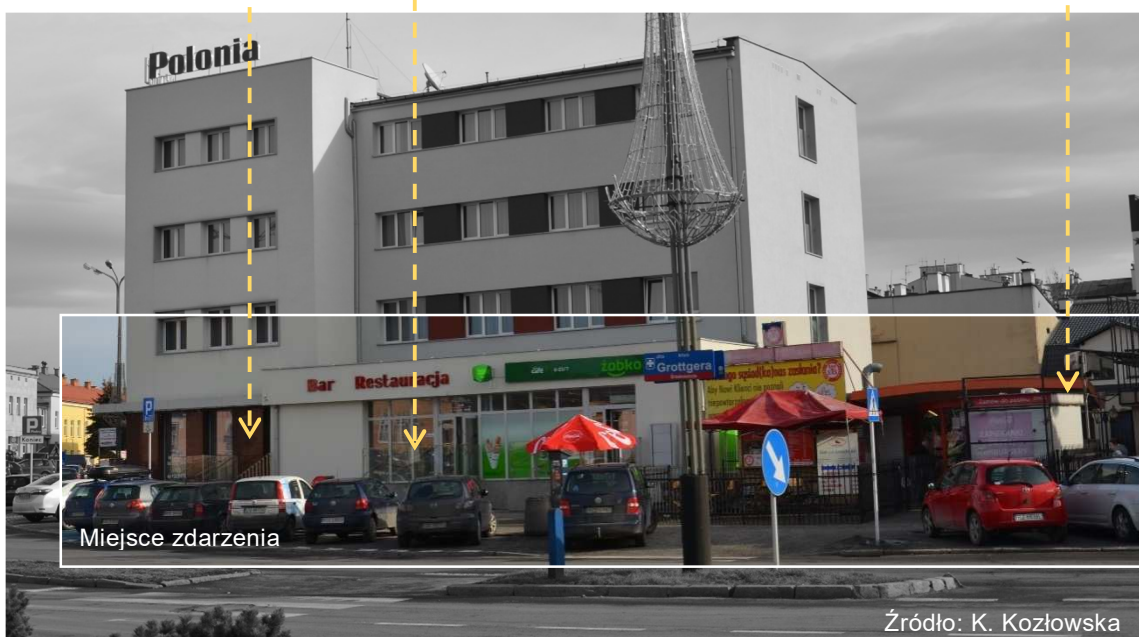
Źródło: K. Kozłowska

Główne wejście do hotelu
 kategorii II

Wejście do osiedlowego
 sklepu spożywczego

Bar, restauracja przy wejściu
 do hotelu

Ogrodzony ogródek do budki
 z małą gastronomią,
 zamykany na noc

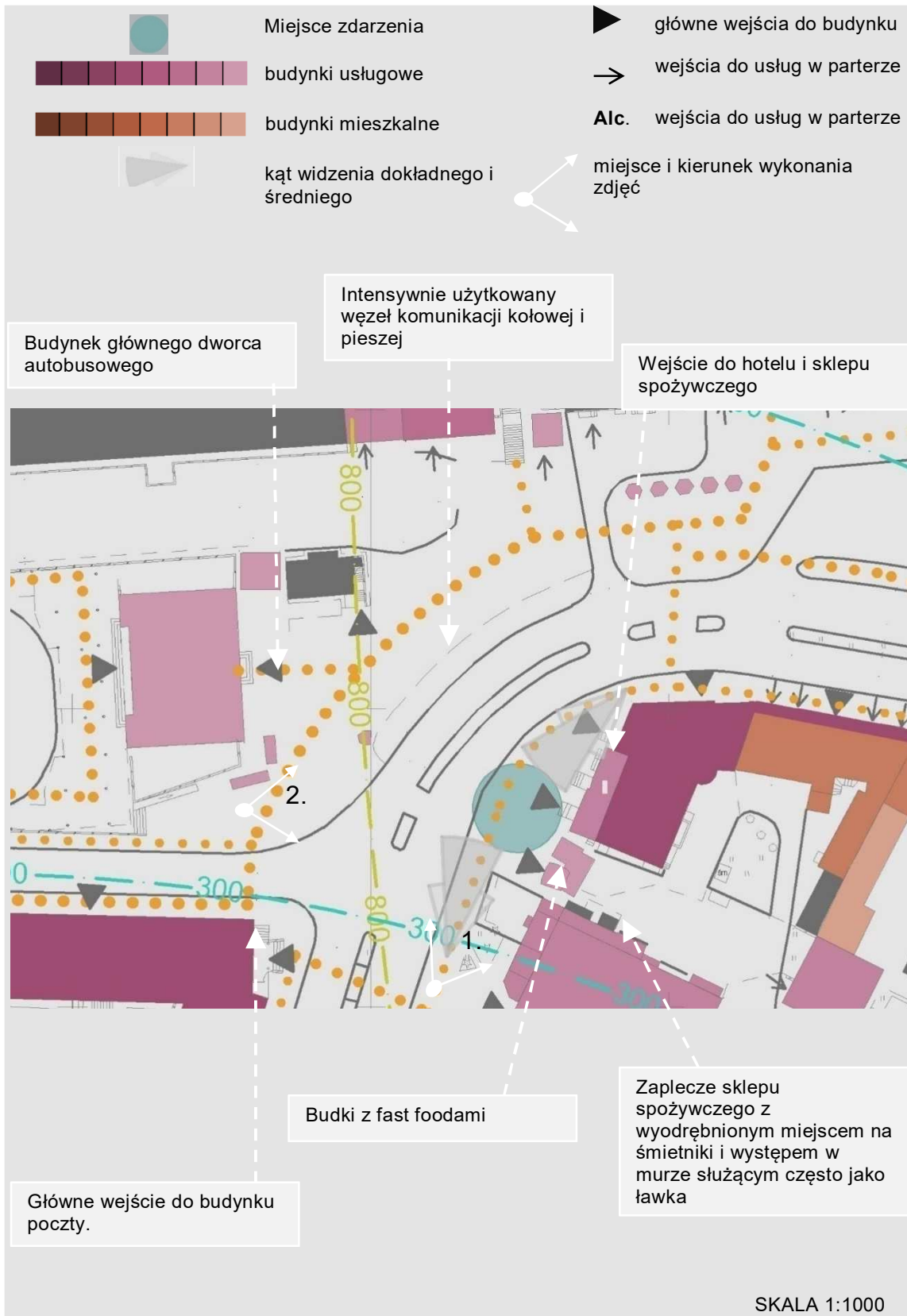

Miejsce zdarzenia

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.10

Lokalizacja stresora społecznego nr 5

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.7*Analiza lokalizacji numer 5*

Lp.	Kryteria	Opis
5.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
5.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Asnyka.
5.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Blisko głównego wejścia do hotelu. Naprzeciwko, po drugiej stronie ulicy, plac przed dworcem autobusowym z budkami gastronomicznymi i kwiaciarniami.
5.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego i autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
5.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	W odległości około 50 m miejsce składowania odpadów na zapleczu pobliskiego sklepu spożywczego.
5.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Brak.
5.7.	Obecność zadaszenia	Rozległe zadaszenie przed wejściem do hotelu. Zadaszenia przy stolikach towarzyszących punktowi sprzedaży fast food.
5.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Bezpośrednio w sklepie spożywczym.
5.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, typu fast food. Bezpośredni dostęp w miejscu lokalizacji zjawiska.
5.10.	Obecność miejsc do leżenia	Na zapleczu sklepu występ muru, w ciągu dnia bezpośrednio przejście z lokalizacji nr 4. Cofnięcie fasady budynku względem głównego ciągu pieszego.
5.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Bezpośrednia dostępność do całodobowego sklepu spożywczego.
5.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Częściowo, monitoring w obrębie sklepów spożywczych i hotelu.
5.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Cofnięcie ściany wpływa na zapewnienie pewnej intymności, jednak ulica jest oświetlona przez całą dobę, a miejsce bardzo dobrze widoczne dla służb porządkowych. Brak okien budynków mieszkalnych z widokiem na tę przestrzeń.

		Zagospodarowanie z licznymi zaułkami, brak uregulowania linii zabudowy.
5.14.	Estetyka przestrzeni	Niedawno budynek został wyremontowany i zjawisko gromadzenia się pod tym zadaszeniem osób bezdomnych osłabło. Najbliższe otoczenie – brak spójności architektonicznej, brak możliwości podziału odpowiedzialności za przestrzeń, duża tymczasowość budynków gastronomicznych.
5.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Pomiędzy 750 a 800 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 350 m od sezonowej jadłodajni.
5.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Bankomat około 40 m dalej, raczej poza koncentracją w tej lokalizacji. W pobliżu wejście do hotelu i osiedlowego sklepu spożywczego.
5.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Tak, na zapleczu ogródków gastronomicznych.
5.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Do hotelu.
5.19.	Dystans interpersonalny	Tak, przestrzeń rozległa, dystans publiczny możliwy do zachowania.
5.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Rysunek 8.4.11
Lokalizacja numer 6

Przeście na perony
dworca autobusowego

Słabo czytelne wejście do
budynku dworca
autobusowego i dalej
przeście na perony. Chaos
przestrzenny.

Budki handlowe, niska
estetyka, znaczne
zaburzenie czytelności
przestrzeni, duża ilość
cofnieć, zaułków.

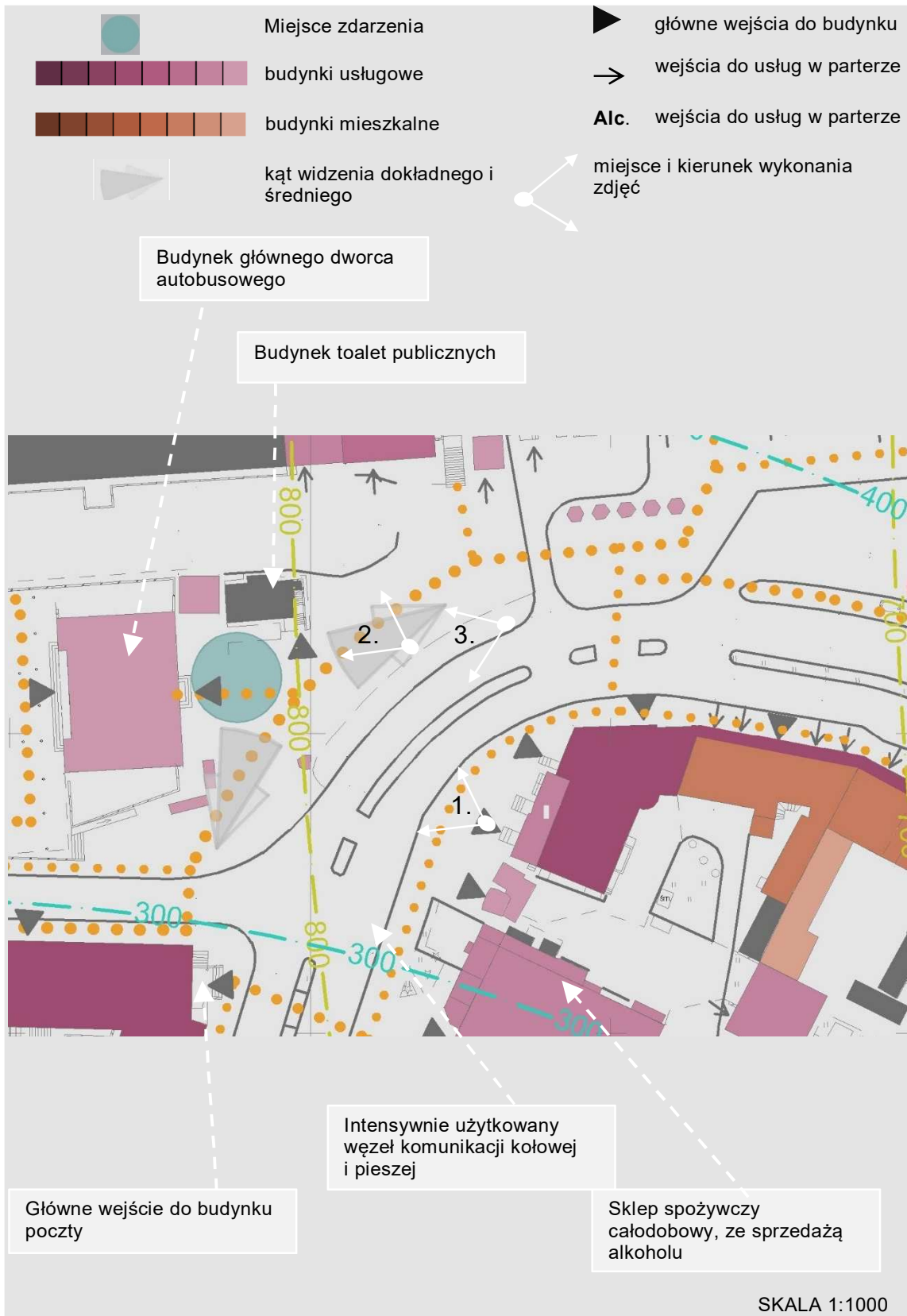
Budynek toalet publicznych
z zejściem do podziemnej
części, możliwość ukrycia
się

Budynki magazynowe,
dawno nie remontowane

Rysunek 8.4.12

Lokalizacja nr 6 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.8*Analiza lokalizacji numer 6*

Lp.	Kryteria	Opis
6.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
6.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Grottgera.
6.3.	Sąsiedztwo – funkcja	W obrębie głównego wejścia do budynku dworca autobusowego, również przy stanowiskach postojowych dla autobusów. W pobliżu płatne toalety publiczne.
6.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego i autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
6.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Mniejsze śmietniki w obrębie dworca autobusowego i budek z fast foodami.
6.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Rozległe zadaszenie nad miejscem oczekiwania podróżnych przy stanowiskach postojowych dla autobusów. Łatwe i bezpośrednie przejście przez budynek dworca.
6.7.	Obecność zadaszenia	Jak wyżej. Dodatkowo wiele osób bezdomnych gromadzi się w poczekalni dworca autobusowego.
6.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Kilka. W pobliskich sklepach spożywczych po drugiej stronie ulicy.
6.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, typu fast food. Bezpośredni dostęp w miejscu lokalizacji zjawiska.
6.10.	Obecność miejsc do leżenia	Liczne ławki pod wiatami dworca autobusowego.
6.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Bezpośrednia dostępność do poczekalni dworca autobusowego i około 100 m do całodobowego sklepu spożywczego.
6.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Tak, patrolowany obręb dworca autobusowego, dodatkowo monitoring.
6.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Przed wejściem – cofnięcie ściany wpływa na zapewnienie pewnej intymności, jednak ulica jest oświetlona przez całą dobę, a miejsce bardzo dobrze widoczne dla służb porządkowych. Brak okien budynków mieszkalnych z widokiem na tę przestrzeń.

		Przestrzeń zajezdni – podniesienie terenu zajezdni względem poziomu ulicy i jej ogrodzenie (na ogrodzeniu zamontowane reklamy) przyczynia się do słabej widoczności tej przestrzeni bezpośrednio z pobliskiej ulicy. Rozległe zadaszenie wiat stanowisk postojowych utrudnia wgląd w tę przestrzeń z okien naprzeciwległych budynków mieszkalno-usługowych.
6.14.	Estetyka przestrzeni	Budynek dworca w złym stanie, dawno nieremontowany.
6.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 800 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 350 m od sezonowej jadłodajni.
6.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Bezpośrednio przy budynku dworca autobusowego.
6.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Tak, wiele miejsc pozwalających się ukryć, duża chaotyczność przestrzeni zabudowanej tymczasowymi budkami gastronomicznymi.
6.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Bezpośrednio przy dworcu PKS.
6.19.	Dystans interpersonalny	Tak, możliwy do zachowania dystans publiczny, tylko w czasie mniejszej koncentracji pieszych. W godzinach szczytu brak takiej możliwości.
6.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.13
Lokalizacja numer 7

Źródło: IK. Kozłowska

Wejścia do usług w parterze (apteka całodobowa, bar) oraz wejście do posterunku policji na dworcu

Usługi w parterach intensywnie użytkowane w czasie dnia do około 17.00. Naturalny nadzór z okien mieszkań powyżej.

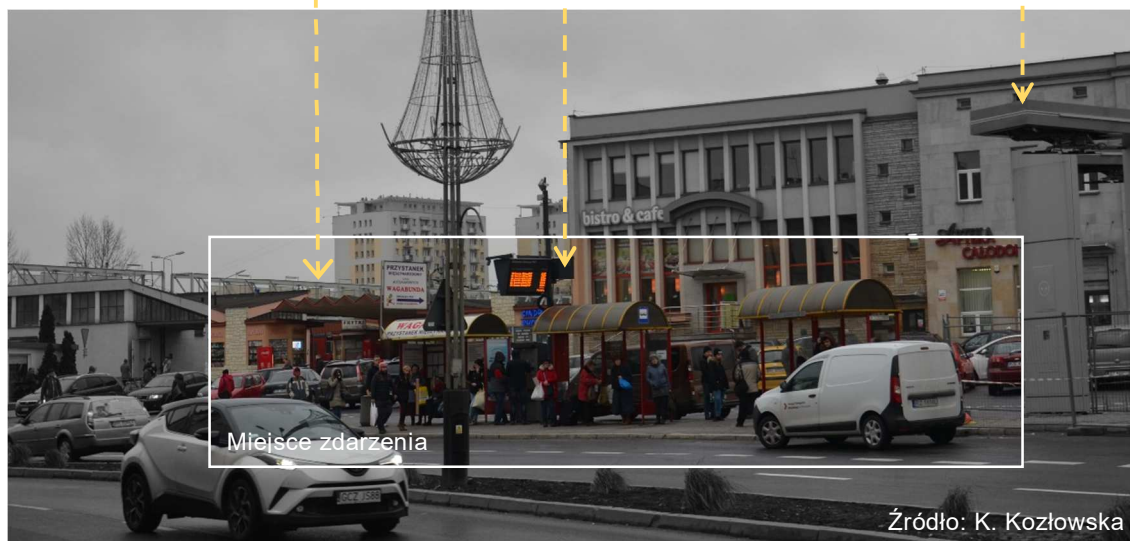

Źródło: K. Kozłowska

Przeście na perony dworca PKP

Wiaty przystankowe. Przystanek komunikacji miejskiej i linii komunikacji prywatnej dalekobieżnej.

Stacja ładowania autobusów elektrycznych

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.14

Lokalizacja nr 7 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

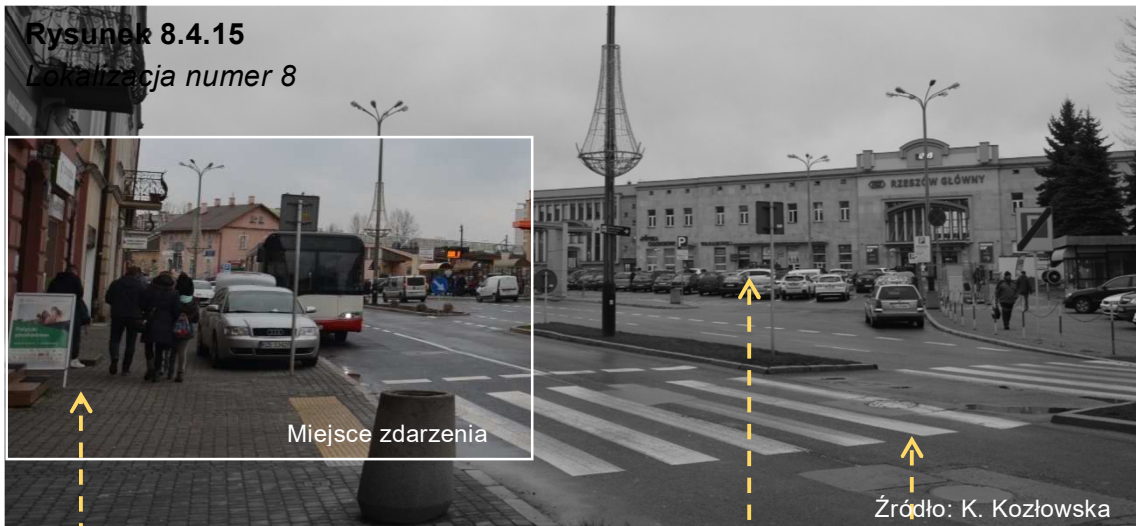
Tabela 8.4.9*Analiza lokalizacji numer 7*

Lp.	Kryteria	Opis
7.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
7.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Grottgera.
7.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Przystanek komunikacji publicznej przy zatoce parkingowej przed głównym dworcem kolejowym. Miejsce odjazdu autobusów „koło”; duża liczba podróżujących. Po drugiej stronie ulicy budynki mieszkalne (zabudowa pierzejowa) z usługami w parterach.
7.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
7.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Mniejsze śmietniki w obrębie budynku dworca autobusowego i budek z fast foodami.
7.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Tak, zadaszenie przystanku.
7.7.	Obecność zadaszenia	Jak wyżej. Dodatkowo wiele osób bezdomnych gromadzi się w poczekalni dworca kolejowego, odległość około 50 m.
7.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Kilka. W pobliskich sklepach spożywczych po drugiej stronie ulicy, odległość około 100 m.
7.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, typu fast food. Odległość około 50 m.
7.10.	Obecność miejsc do leżenia	Ławki pod wiatami przystanku autobusowego.
7.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Około 50 m do poczekalni dworca kolejowego, około 100 m do poczekalni dworca autobusowego i sklepów spożywczych całodobowych.
7.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Sama wiat przystankowa – brak. Patrolowany i monitorowany teren pobliskiego dworca kolejowego. Teren stosunkowo często patrolowany przez policję. Po drugiej stronie parkingu, w budynku dworca, zlokalizowany posterunek policji.
7.13.	Kameralność przestrzeni,	Miejsce bardzo dobrze widoczne dla służ porządkowych. Okna lokali mieszkalnych skierowane bezpośrednio na tę przestrzeń.

	wyprowadzenie okien	
7.14.	Estetyka przestrzeni	Trzy luźno ustawione wiaty przystankowe, dawno nieremontowane.
7.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 700 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i około 400 m od sezonowej jadłodajni.
7.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Około 100 m od dworca PKP, po drugiej stronie drogi pas usług w parterach budynków mieszkalnych.
7.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Brak.
7.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Do hotelu w odległości 100 m, podobnie do wejścia do budynku dworca.
7.19.	Dystans interpersonalny	Nieemożliwy do zachowania dystans interpersonalny publiczny.
7.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

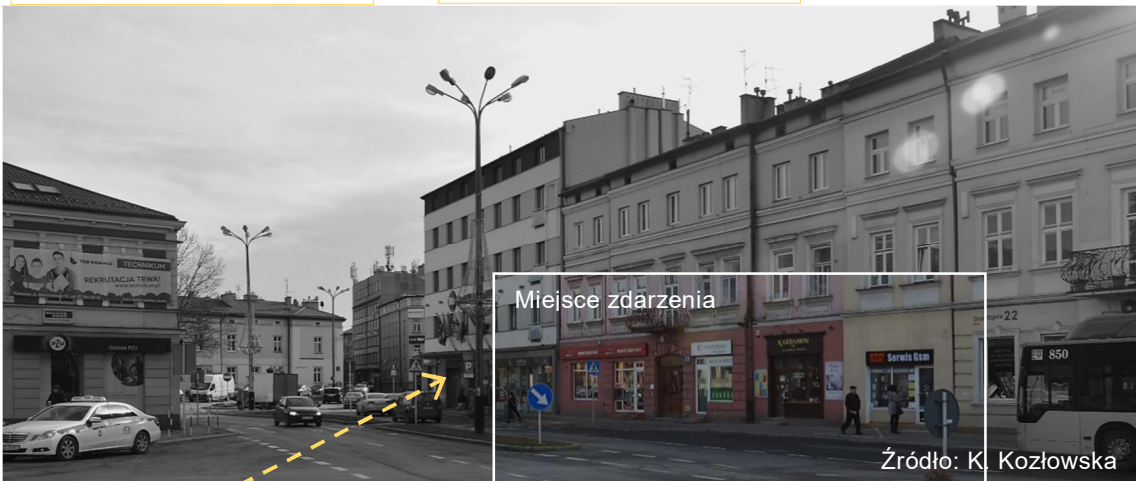
Rysunek 8.4.15
Lokalizacja numer 8

Pierzeja budynków mieszkalnych z drobnymi usługami w parterze czynnymi do około 17.00.

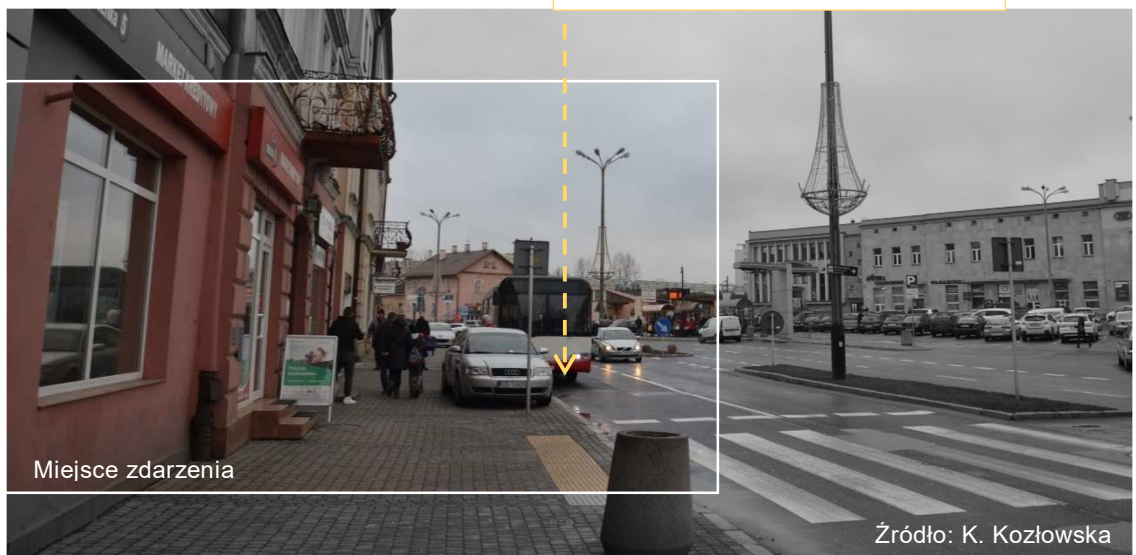
Parking przy dworcu kolejowym i przystanek komunikacji miejskiej i dalekobieżnej

Budynek dworca głównego – główne wejście

Budynek hotelu wraz z restauracją i kawiarnią. Usługa czynna cała dobę.

Przystanek komunikacji miejskiej, bez zatoki i wiaty przystankowej. Brak możliwości schronienia się.

Rysunek 8.4.16

Lokalizacja nr 8 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.10*Analiza lokalizacji numer 8*

Lp.	Kryteria	Opis
8.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
8.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Grottgera.
8.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Miejsce odjazdu autobusów „koło”, duża liczba podróżujących. Bezpośrednie sąsiedztwo budynków mieszkalnych (zabudowa pierzejowa) z usługami w parterach.
8.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o znacznej intensywności, przepływowości, obecność ludzi w różnym wieku.
8.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Małe śmietniki miejskie.
8.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Brak.
8.7.	Obecność zadaszenia	Brak. Przystanek bez wiaty przystankowej.
8.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Kilka. Najbliższy w odległości około 10 m.
8.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Tak, typu fast food. Odległość około 100 m.
8.10.	Obecność miejsc do leżenia	Brak.
8.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Około 80 m do poczekalni dworca kolejowego, około 120 m do poczekalni dworca autobusowego i sklepów spożywczych całodobowych.
8.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Stałej ochrony brak. Patrolowany i monitorowany teren pobliskiego dworca kolejowego. Teren stosunkowo często patrolowany przez policję. Po drugiej stronie parkingu, w budynku dworca, zlokalizowany posterunek policji.
8.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Miejsce bardzo dobrze widoczne dla służ porządkowych. Lokalizacja bezpośrednio pod oknami lokali mieszkalnych umiejscowionych na I piętrze i powyżej.
8.14.	Estetyka przestrzeni	Fasady budynków remontowane fragmentarycznie. Wyższa estetyka witryn nowych lokali gastronomicznych i hotelu.

		Wyraźniejsze odczucie przynależności przestrzeni do właścicieli i ponoszenia odpowiedzialności za nią, lecz jedynie w obrębie nowych lokali.
8.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 650 m od noclegowni połączonej z jadłodajnią i 350–400 m od sezonowej jadłodajni.
8.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Przy pasie usług w parterach. W odległości około 10 m hotel.
8.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Brak
8.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Do hotelu w odległości 10 m.
8.19.	Dystans interpersonalny	Niemożliwy do zachowania dystans interpersonalny publiczny.
8.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.17
Lokalizacja numer 9

Płatny, ogrodzony parking dla samochodów osobowych

Punkt napraw sprzętu AGD i obok punkt sprzedaży biletów i poczekalnia dla kierowców

Lokal gastronomiczny na poziomie parteru wraz z ogródkiem

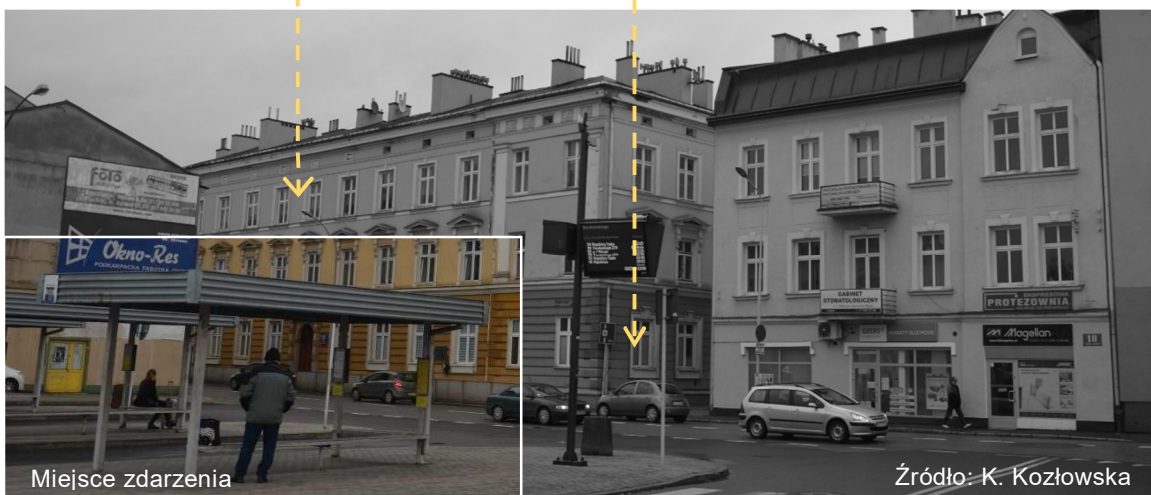
Swobodne wejście na niestrzeżony, rozległy obszar

Lokal gastronomiczny na poziomie parteru wraz z ogródkiem

Koncentracja osób pod wpływem alkoholu szczególnie na wysepce przystankowej najbliższej zabudowaniom i wejściu

Budynek mieszkalny bez usług w parterze

Intensywnie wykorzystywane przejście do przychodni zdrowia

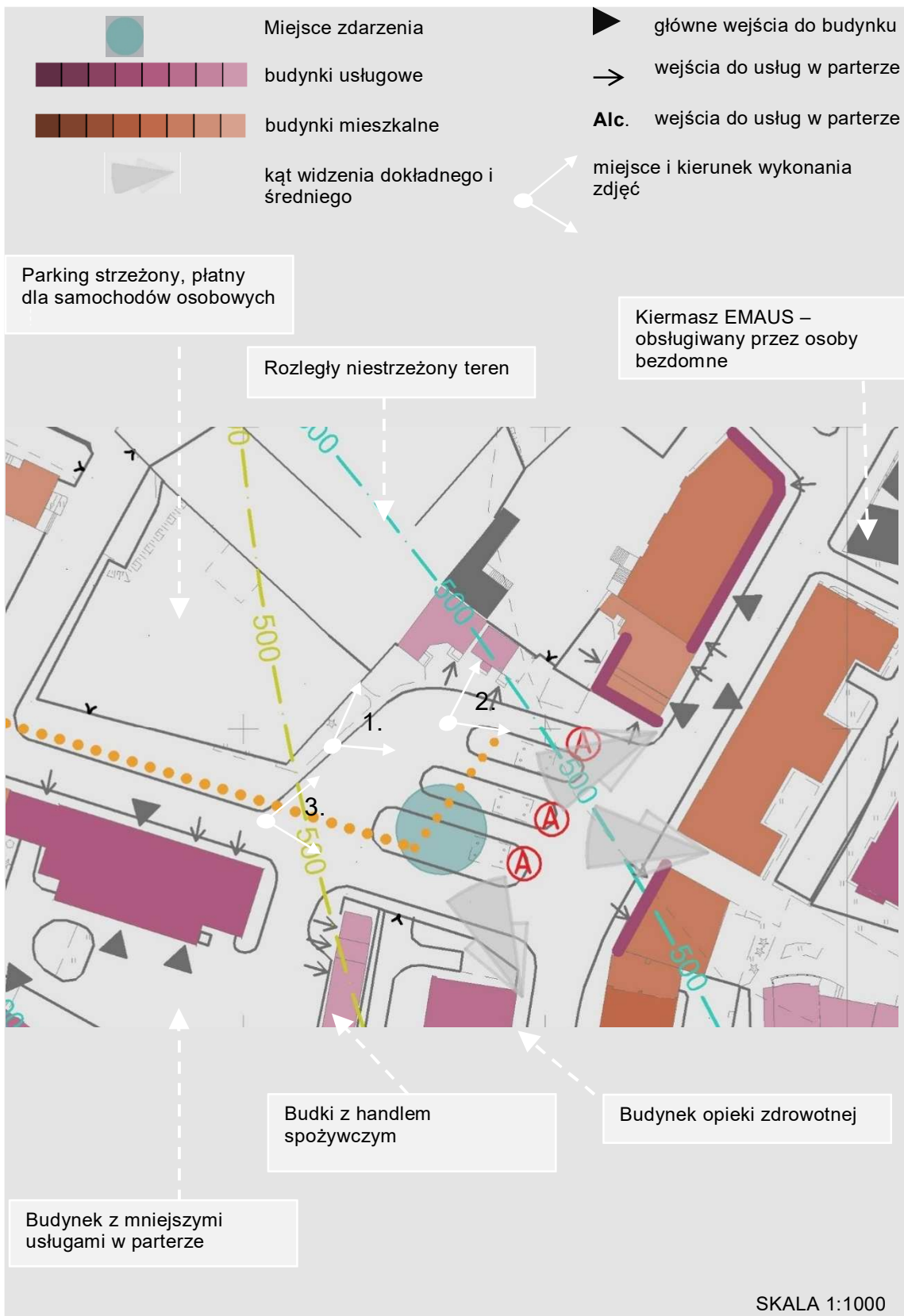

Miejsce zdarzenia

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.18

Lokalizacja nr 9 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.11*Analiza lokalizacji numer 9*

Lp.	Kryteria	Opis
9.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
9.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, skrzyżowanie ulic Bardowskiego i Batorego.
9.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Rozbudowany przystanek komunikacji publicznej. Miejsce odjazdu autobusów linii podmiejskich. Duża liczba podróżujących. Po drugiej stronie ul. Batorego budynki mieszkalne (zabudowa pierzejowa) z usługami w parterach. Bezpośrednia dostępność do rozległych, słabo nadzorowanych podwórzy przy luźnej zdegradowanej zabudowie mieszkalnej, w której mieszczą się punkty spotkań osób nadużywających alkoholu.
9.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego kolejowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o średniej intensywności. Głównie obecność osób oczekujących na przystankach.
9.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Mniejsze śmietniki w obrębie wiat przystankowych.
9.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Tak, zadaszenia przystanków.
9.7.	Obecność zadaszenia	Trzy wiaty przystankowe.
9.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Po drugiej stronie ulicy. Dwa w odległości do 50 m.
9.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Sklep spożywczy.
9.10.	Obecność miejsc do leżenia	Ławki pod wiatami przystanku autobusowego.
9.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Brak.
9.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Teren patrolowany przez policję.

9.13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Miejsce bardzo dobrze widoczne dla służb porządkowych. Okna lokali mieszkalnych skierowane bezpośrednio na tę przestrzeń. Najbardziej popularna wśród osób bezdomnych jest wiata najgłębiej usytuowana względem ciągu pieszego i jednocześnie najbliższa wejściu na pobliskie podwórza.
9.14.	Estetyka przestrzeni	Otoczenie zdegradowane. Bardzo niska wartość estetyczna. Mało nowych usług poprawiających estetykę przestrzeni. Przestrzeń kwalifikowana raczej jako ucieczkowa. Słabo oświetlona po zmroku.
9.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Okolo 500 m od noclegowni połączonej z jadalnią i od sezonowej jadłodajni.
9.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Brak bankomatów w pobliżu i większych funkcji komercyjnych. Tylko budynki usług napraw i drobnego handlu.
9.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Tak, rozległy obszar bez kontroli, za bramą przy budynku kasy.
9.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Brak.
9.19.	Dystans interpersonalny	W ramach wysepki niemożliwy do zachowania.
9.20.	Kąt widzenia	Możliwy kąt widzenia właściwego dla przestrzeni zrównoważonej 54°.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8.4.19

Lokalizacja numer 10

Miejsce zdarzenia

Źródło: K. Kozłowska

Popularny i intensywnie użytkowany ciąg usług w parterach, dom handlowy, poczta. Usługi funkcjonują do około 18.00.

Płyta dworca jest wyniesiona ponad otaczający poziom terenu około 1 m. Od strony chodnika wysokie ogrodzenie i często wieszane wielkoformatowe reklamy uniemożliwiają wgląd z chodnika na teren dworca.

Źródło: K. Kozłowska

Dworzec jest bardzo słabo doświetlony. Wgląd w przestrzeń dworca uniemożliwia konstrukcja wiaty.

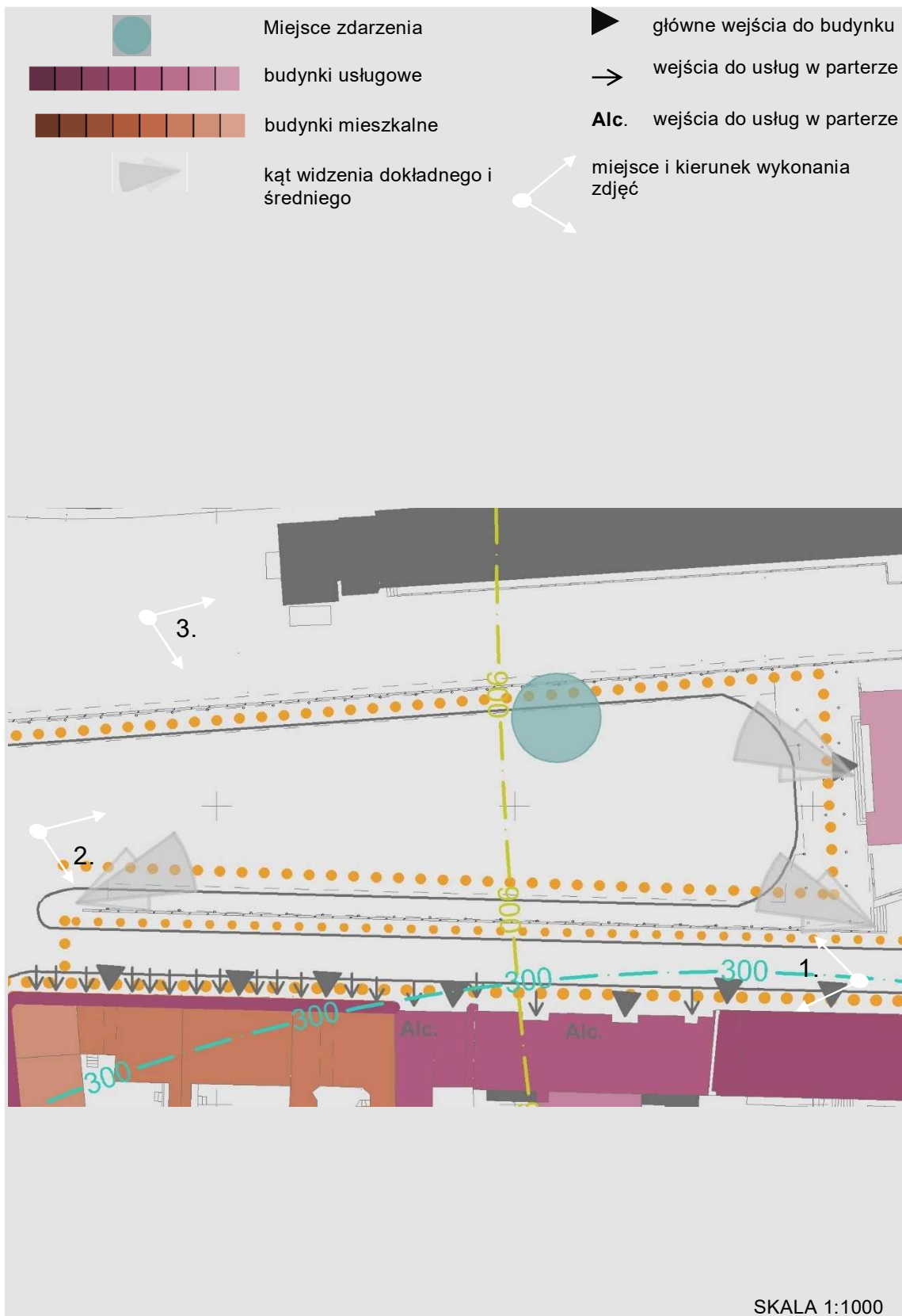
Dworzec jest bardzo słabo doświetlony. Wgląd w przestrzeń dworca uniemożliwia konstrukcja wiaty.

Źródło: K. Kozłowska

Rysunek 8.4.20

Lokalizacja nr 10 – miejsca występowania stresora społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.12*Analiza lokalizacji numer 10*

Lp.	Kryteria	Opis
10.1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych, z obserwacji często szczególnie po zmroku.
10.2.	Lokalizacja	Rzeszów, dzielnica Śródmieście Północ, ul. Grottgera.
10.3.	Sąsiedztwo – funkcja	Miejsce odjazdu autobusów linii krajowych. Duża liczba podróżujących. Po drugiej stronie ul. Grottgera budynki mieszkalne (zabudowa pierzejowa) z usługami w parterach, duża intensywność ruchu pieszego i samochodowego.
10.4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Przy ulicy dojazdowej do dworca głównego autobusowego. Styczność z ciągiem komunikacyjnym pieszym o dużej intensywności, lecz chodnik obniżony w stosunku do płyty dworca około 1 m. Głównie obecność osób oczekujących na autobus.
10.5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Brak.
10.6.	Obecność wiat przystanków autobusowych	Liniowe zadaszenie wzdłuż peronów.
10.7.	Obecność zadaszenia	Liniowe zadaszenie wzdłuż peronów.
10.8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Po drugiej stronie ulicy.
10.9.	Obecność punktów gastronomicznych	Sklep spożywczy.
10.10.	Obecność miejsc do leżenia	Ławki dla podróżnych na peronach.
10.11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	Tak, często użytkowany w tym celu budynek dworca autobusowego.
10.12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Teren patrolowany przez policję.
10.13.	Kameralność przestrzeni,	Miejsce bardzo dobrze widoczne dla służb porządkowych. Okna lokali mieszkalnych skierowane bezpośrednio na tę przestrzeń, lecz zadaszenie peronu utrudnia znacznie

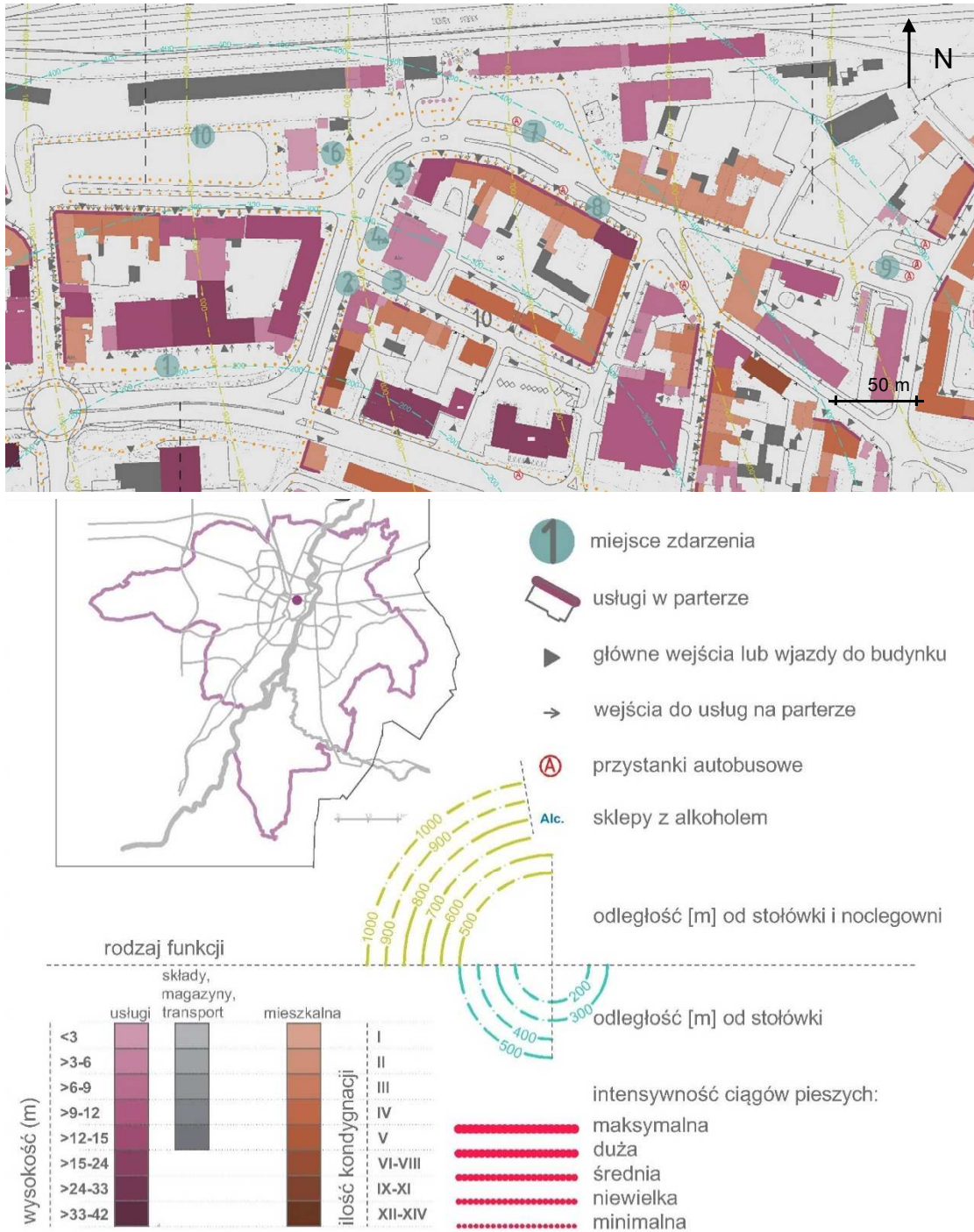
	wyprowadzenie okien	naturalną obserwację. Najbardziej popularny jest peron od strony zabudowy kolejowej.
10.14.	Estetyka przestrzeni	Otoczenie zdegradowane. Bardzo niska wartość estetyczna. Mało nowych usług poprawiających estetykę przestrzeni. Przestrzeń kwalifikowana raczej jako ucieczkowa. Słabo oświetlona po zmroku.
10.15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni	Około 900 m od noclegowni połączonej z jadalnią i od sezonowej jadalni.
10.16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Tak, teren dworca autobusowego.
10.17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Raczej nie, ewentualnie za budynkiem dworca, z boku we frontowej części placu.
10.18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Tak, do budynku dworca.
10.19.	Dystans interpersonalny	Niemożliwy do zachowania, szczególnie w porach intensywnego użytkowania.
10.20.	Kąt widzenia	Tak, ale gdy jest mniej ludzi, wtedy możliwy kąt 54°, kąt widzenia dokładnego dla przestrzeni zrównoważonych.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowniaie

Rysunek 8.4.21

Mapa badanego obszaru – stresory społeczne

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.13*Ocena kryteriów*

Lp.	Kryteria	Ocena
1.	Czas występowania zjawiska	Brak danych w statystykach policyjnych.
2.	Lokalizacja	Analizowany obszar znajduje się w obrębie dzielnicy Śródmieście Północ. Dominuje tu zabudowa z przełomu XIX i XX w. oraz plomby zabudowy z ostatnich trzech dekad. Charakterystyczną cechą badanego obszaru jest jego ożywiony charakter w ciągu dnia i znaczne wyciszenie w ciągu nocy. Punktem, przy którym w ciągu nocy odnotowuje się najwyższą aktywność, jest dworzec kolejowy i plac wraz z przystankiem autobusowym przed budynkiem dworca. Analizowany obszar posiada rozpiętość pomiędzy najbardziej oddalonymi badanymi lokalizacjami około 400 m. Wzajemne odległości pomiędzy poszczególnymi lokalizacjami nie przekraczają około 150 m.
3.	Sąsiedztwo – funkcja	Największe nasilenie zjawiska i jego długotrwałość ma miejsce w lokalizacjach nr 4, 6, 7, 9. Każda z tych lokalizacji jest związana z funkcją ogólnodostępną. Są to funkcje zróżnicowane, tj. sklep ogólnospożywczy, dworzec autobusowy, wiata przystankowa. Trudno jednoznacznie określić, czy w najbliższym sąsiedztwie występują funkcje jednoznacznie preferowane przez osoby bezdomne. Wspólną cechą jest ich publiczny charakter. Należy podkreślić, iż cały analizowany obszar dla wszystkich dziesięciu lokalizacji jest bardzo różnorodny funkcjonalnie, co pozwala przypuszczać, że głównie różnorodność funkcjonalna przestrzeni i możliwość wyboru jest wskaźnikowa dla koncentracji stresorów społecznych.
4.	Bliskość ciągów komunikacyjnych	Żadne z opisywanych miejsc nie jest znacznie oddalone od ciągów komunikacji kołowej i pieszej. Jako najbardziej spokojną można opisać lokalizację nr 3 przy kameralnej ulicy z niskim natężeniem ruchu pieszego i kołowego. Z kolei oddalenie wspomnianego miejsca od intensywnie użytkowanej drogi nie wynosi więcej niż 50 m, co jest wielkością łatwą do pokonania. Pozostałe stanowiska wybrane przez osoby bezdomne są umiejscowione bardzo blisko intensywnych ciągów pieszych, odznaczających się dużą zmiennością i obecnością osób w różnym wieku. Wszystkie chodniki w pobliżu miejsc przebywania osób bezdomnych charakteryzują się większą szerokością, co pozwala na zachowanie dystansu w stosunku do przechodniów. Żadne z miejsc nie jest bezpośrednio usytuowane przy drogach kołowych z mocnym natężeniem ruchu. Analiza wszystkich dziesięciu lokalizacji pozwala stwierdzić, preferowana jest bliskość intensywnych ciągów pieszych, choć wybierane są te chodniki, które odznaczają się znaczną szerokością.

5.	Występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	Jedynie miejsca nr 2, 3, 4 są wyraźnie blisko miejsc składowania odpadów na zapleczu sklepu spożywczego i budynków mieszkalnych. Pozostałe lokalizacje są oddalone od tego miejsca maksymalnie 200 m. Pozwala to na sformułowanie założenia, iż składowanie odpadów nie jest obligatoryjną funkcją przy wyborze miejsca spoczynku. Wystarczy, że znajduje się ono w stosunkowo niewielkiej odległości i zapewniona jest jego dostępność czasowa (np. możliwość zbierania o świcie puszek).
6.	Obecność przystanków autobusowych	Cztery z analizowanych dziesięciu lokalizacji są związane z przystankami autobusowymi. W okresie letnim szczególnie lokalizacje nr 7 i 9, w których występują wiaty przystankowe z ławkami, są wykorzystywane jako miejsca do odpoczynku. W okresie zimowym także, choć w mniejszym stopniu. Intensywność korzystania z komunikacji, szczególnie w okresie zimowym, nie jest znaczna zapewne ze względu na bliskość innych udogodnień w analizowanym obszarze. Zaobserwowano sporadyczne korzystanie z autobusów podmiejskich miejscowości (noclegownia dla kobiet nie jest zlokalizowana w granicach miasta, tylko w strefie podmiejskiej).
7.	Obecność zadaszenia	Występujące w analizowanym obszarze struktury zadaszeń, związane głównie z wiatami przystankowymi (brak głębszych zadaszeń przed wejściami do sklepów, altan, otwartych garaży), nie sprzyjają szczególnie koncentracji osób bezdomnych. Korzystanie z tych miejsc zaobserwowano tylko przy sprzyjającej pogodzie.
8.	Obecność punktów sprzedaży alkoholu	Mimo iż analizowany obszar nie jest rozległy (około 400 m rozpiętości liniowej), to występuje tu kilka punktów sprzedaży alkoholu, w tym w sklepach dostępnych całodobowo.
9.	Obecność punktów gastronomicznych	W analizowanym obszarze dominują punkty sprzedaży żywności typu fast food. Nie zaobserwowano szczególnego nasilenia korzystania z tych punktów przez osoby bezdomne. Raczej preferowana jest dostępność do sklepów spożywczych.
10.	Obecność miejsc do leżenia	Najdłuższe przebywanie osób bezdomnych odnotowano, szczególnie w porze zimowej, w poczekalniach dworców autobusowego i kolejowego. Otwarty, zewnętrzny teren na dłuższy spoczynek jest rzadziej wybierany przez osoby bezdomne.
11.	Dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza	We wszystkich lokalizacjach osoby bezdomne mają dobrą dostępność do pomieszczeń ogrzewanych, nie dalej niż 100 m. Bezpośrednio przy budynkach ogrzewanych ogólnodostępnych znajdują się miejsca nr 1, 3, 4, kolejno przy galerii handlowej, sklepie spożywczym i poczekalni dworca autobusowego.

12.	Przestrzeń podlegająca ochronie	Na podstawie obserwacji autorki najmocniej blokowany dostęp dla osób bezdomnych jest w galerii handlowej. Znacznie większą tolerancję na przebywanie ich we wnętrzach odnotowano na dworcu autobusowym i kolejowym. Nie zaobserwowano ostrych reakcji wyrzucania osób bezdomnych z przestrzeni zewnętrznych w pozostałych miejscach, jeśli nie naruszają one porządku. Ze względu na dużą liczbę funkcji analizowany obszar jest dość dobrze monitorowany. Można przypuszczać, iż obecność kamer nie jest szczególnie krepująca i mocno brana pod uwagę przy wyborze miejsca przez osoby bezdomne.
13.	Kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	Cały obszar jest dość często patrolowany przez policję, szczególnie patrole samochodowe. Jedynie w lokalizacjach nr 2, 7, 9 możliwa jest pełniejsza obserwacja przez mieszkańców naprzeciwległych lokali mieszkalnych. W ramach lokalizacji nr 2–9 osoby bezdomne mają bardzo łatwy dostęp do przestrzeni z ograniczonym nadzorem policji i mieszkańców lub przechodniów (podwórza na zapleczu budynków mieszkalno-usługowych). Najlepszy dostęp do przestrzeni uciezkowych zaobserwowano w lokalizacji nr 9. W tym wypadku są to głównie niestrzeżone podwórza budynków mieszkalnych wielorodzinnych w zabudowie kwaterowej. W przypadku lokalizacji nr 9 struktura podwórzy z niejasno nakreślonymi wnętrzami, licznymi zakamarkami.
14.	Estetyka przestrzeni	Większość miejsc jest utrzymana w dość dużej czystości. Są to obszary dawno nieremontowane, z wyjątkiem lokalizacji nr 1 i 3. We wszystkich lokalizacjach występuje bałagan informacyjny, odnawianie elewacji często jedynie w obrębie konkretnych lokali.
15.	Odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni.	Ze wszystkich lokalizacji można nawet w porze zimowej łatwo, bez użycia komunikacji publicznej, dostać się do schroniska dla bezdomnych i dwóch punktów czasowych jadłodajni uruchamianych w okresie zimowym. Największa odległość od noclegowni nie przekracza 900 m, a od jadłodajni – 300 m.
16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	Większość lokalizacji znajduje się w pobliżu usług komercyjnych z dużą intensywnością użytkowania i przepływowością ludzi. Jedynie lokalizacja na ul. Bardowskiego jest zdystansowana od większych usług komercyjnych, ale równoważą ją inne aspekty.
17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	Nie jest to determinanta. Występowanie zjawiska również zaobserwowano niedaleko przestrzeni bez możliwości ukrycia się.
18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej	Większość lokalizacji znajduje się w pobliżu budynków użyteczności publicznej, ale taka jest specyfika osiedla ze znacznym nagromadzeniem usług komercyjnych i administracyjnych.

19.	Dystans interpersonalny	W większości trudny do zachowania dystans interpersonalny publiczny. Nie jest to determinanta wyboru miejsca.
20.	Kąt widzenia	W większości lokalizacji możliwy do zachowania kąt 54°, właściwy dla przestrzeni zrównoważonych.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.4.14

Ocena sprzyjania występowaniu stresorów społecznych

l.p.	aspekty	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2.	lokalizacja	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
3.	sąsiedztwo - funkcja	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
4.	bliskość ciągów komunikacyjnych	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
5.	występowanie śmietników, miejsc składowania odpadów	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
6.	obecność wiat przystanków autobusowych	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
7.	obecność zadaszania	■	■	■	■	■	!	■	■	■	■
8.	obecność punktów sprzedaży alkoholu	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
9.	obecność punktów gastronomicznych, sklepów spożywczych	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
10.	obecność miejsc do leżenia	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
11.	dostępność do ogrzewanych pomieszczeń, wywiewy ciepłego powietrza.	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
12.	przestrzeń podlegająca ochronie	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
13.	kameralność przestrzeni, wyprowadzenie okien	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
14.	estetyka przestrzeni	■	■	■	■	■	!	■	■	!	!
15.	odległość od miejsc opieki nad bezdomnymi: schronisk, noclegowni, jadalni.	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
16.	Obecność funkcji komercyjnych lub punktów poboru pieniędzy	!	■	■	■	■	■	■	■	■	■
17.	Obecność zaułków, miejsc do łatwego ukrycia się	■	■	■	■	■	!	■	■	!	■

18.	Główne wejścia do budynków użyteczności publicznej										
19.	Dystans interpersonalny										
20.	Kąt widzenia										
	punkty	43	38	37	43	38	50	39	31	41	36
	ocena										

Tabela 8.4.15

Kryteria oceny

	Stopień sprzyjania stresorom społecznym	Ilość pkt.	Max ilość. pkt. na danym poziomie	Udział % max. ilości pkt.
!	Szczególnie wysokie sprzyjanie rozwojowi zjawiska	4	80 pkt	80-72 pkt ($\geq 90\%$)
	Wysokie sprzyjanie rozwojowi zjawiska	3	60 pkt	60-71 pkt (75-89%)
	Średnie sprzyjanie rozwojowi zjawiska	2	40 pkt	40-59 pkt (50-74%)
	Niskie sprzyjanie rozwojowi zjawiska	1	20 pkt	24-39 pkt (30-49%)
	Brak sprzyjania rozwojowi zjawiska	0	0 pkt	≤ 23 pkt (0-29%)

Podsumowanie

Zwartość analizowanego obszaru i stosunkowo małe odległości pomiędzy badanymi lokalizacjami pozwalają założyć, iż cechy poszczególnych miejsc wzajemnie się na siebie nakładają i są częściowo wspólne dla kilku lokalizacji.

Po przeprowadzeniu analizy stwierdzono, iż ocena autorki znacznie pokrywa się z zaobserwowanymi sytuacjami koncentracji stresorów społecznych. Według obserwacji powtarzalność i szczególna intensywność są właściwe dla lokalizacji nr 4, 6 i 9 i 10 (rys. 8.4.1-8.4.21; tab. 8.4.3-8.4.15). W tym wypadku obserwacja pokrywa się w znacznym stopniu z oceną.

Podsumowując, najintensywniej użytkowane lokalizacje w badanym obszarze odznaczają się:

- bezpośrednim sąsiedztwem ogólnodostępnych funkcji,
- znaczną różnorodnością funkcji w sąsiedztwie lokalizacji,
- bliskością intensywnie użytkowanych ciągów pieszych i jednocześnie pewnym zdystansowaniem w stosunku do ciągów komunikacji kołowej,
- szerokością ciągów pieszych odpowiednią, aby móc pozostać w tej przestrzeni, ale niekoniecznie wymagany jest dystans do przechodniów, raczej dobra widoczność przestrzeni wokół,

- czasową dostępnością do miejsc składowania odpadów, ale bez wymogu zbliżenia się do tych miejsc,
- obecnością zadaszonych wiat – w badanych przypadkach tylko wiaty przystanków autobusowych i dworca autobusowego, lecz aktywność w tym obszarze jest głównie sezonowa i ogranicza się do przebywania podczas dobrej pogody,
- dużą liczbą, dostępnością i bliskością punktów sprzedaży alkoholu,
- dostępnością do płatnej żywności ograniczoną głównie do korzystania z zakupów w sklepach spożywczych; raczej rzadko są wykorzystywane powszechne w tym obszarze punkty z żywnością fast food,
- w sezonie zimowym bliskością ogólnodostępnych budynków z ogrzewanymi pomieszczeniami – preferowane są raczej poczekalnie dworcowe niż wnętrza galerii handlowych ze względu na dostępność miejsc do siedzenia, rozległość i mniejszy rygor związany z ochroną (wspomniana we wstępie sytuacja z posiadaniem biletu, kiedy ochrona nie może nas wyrzucić z poczekalni),
- łatwym dostępem do niestrzeżonych podwórz z licznymi niewygrodzonymi zakamarkami,
- przestrzeniami o niskim poziomie estetycznym, przez wiele lat zaniedbanymi, zabałaganionymi informacyjnie,
- możliwością szybkiego dojścia do noclegowni i sezonowej jadłodajni – maksymalne odległości nie przekraczają 900 m.

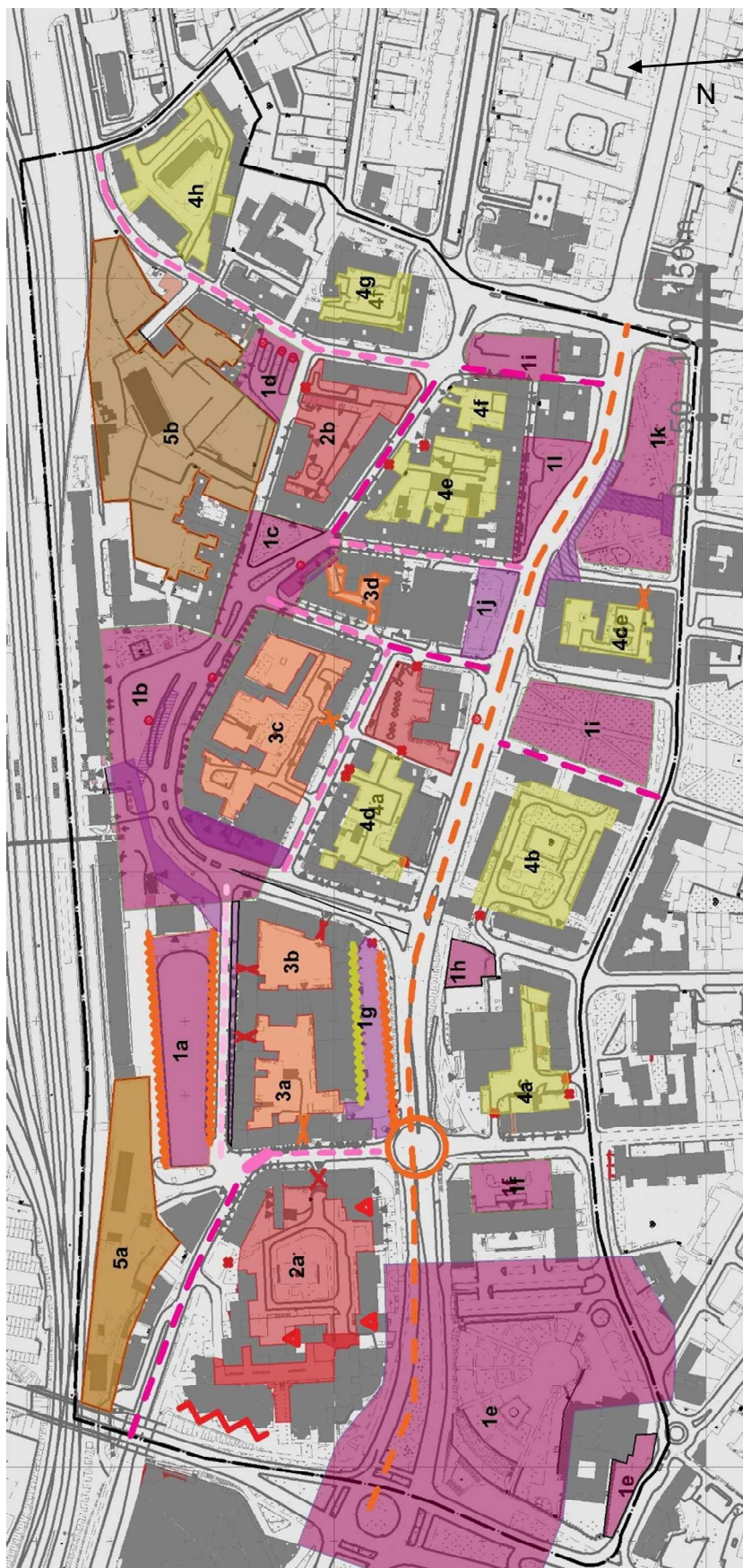
8.2 8.5 Własna metoda badawcza

Badania rozpoczęto od wyodrębnienia i sklasyfikowania przestrzeni ze względu na ich strukturę podziału terytorialnego. Wyróżniono przestrzenie o przeważającym charakterze przestrzeni publicznych, publicznych/półpublicznych, półpublicznych/półprywatnych i półprywatnych oraz o nieczytelnym charakterze przynależności terytorialnej (rys. 8.5.1). W kolejnym etapie każda z przestrzeni poddano ocenie w zakresie występowania czynników stresogennych według opracowanych wytycznych określonych w rozdziale 5.

Rysunek 8.5.1

Lokalizacja analizowanych przestrzeni – stresory przestrzenne

	budynki
	przestrzeń o charakterze publicznym
	przestrzeń o charakterze półpublicznym/publicznym
	przestrzeń o charakterze półpublicznym/półprywatnym
	przestrzeń o charakterze półprywatnym
	przestrzeń o nieczytelnym charakterze własności
	przestrzeń o znacznym natężeniu ruchu pieszych
	przestrzeń o cechach labiryntowości
	budynki wysokościowe
	wysoka złożoność elewacji
	przejazd/przejście bramne z kontrolą dostępu
	przejazd/przejście bramne bez kontroli dostępu
	kontrola dostępu (szlaban, brama, portier)
	okrągła kładka ze szklanymi barierami
	główna ulica o największej intensywności
	ulica z bardzo słabym nadzorem naturalnym
	ulica ze średnim nadzorem naturalnym
	ulica z dobrym nadzorem naturalnym

Źródło: opracowanie własne.

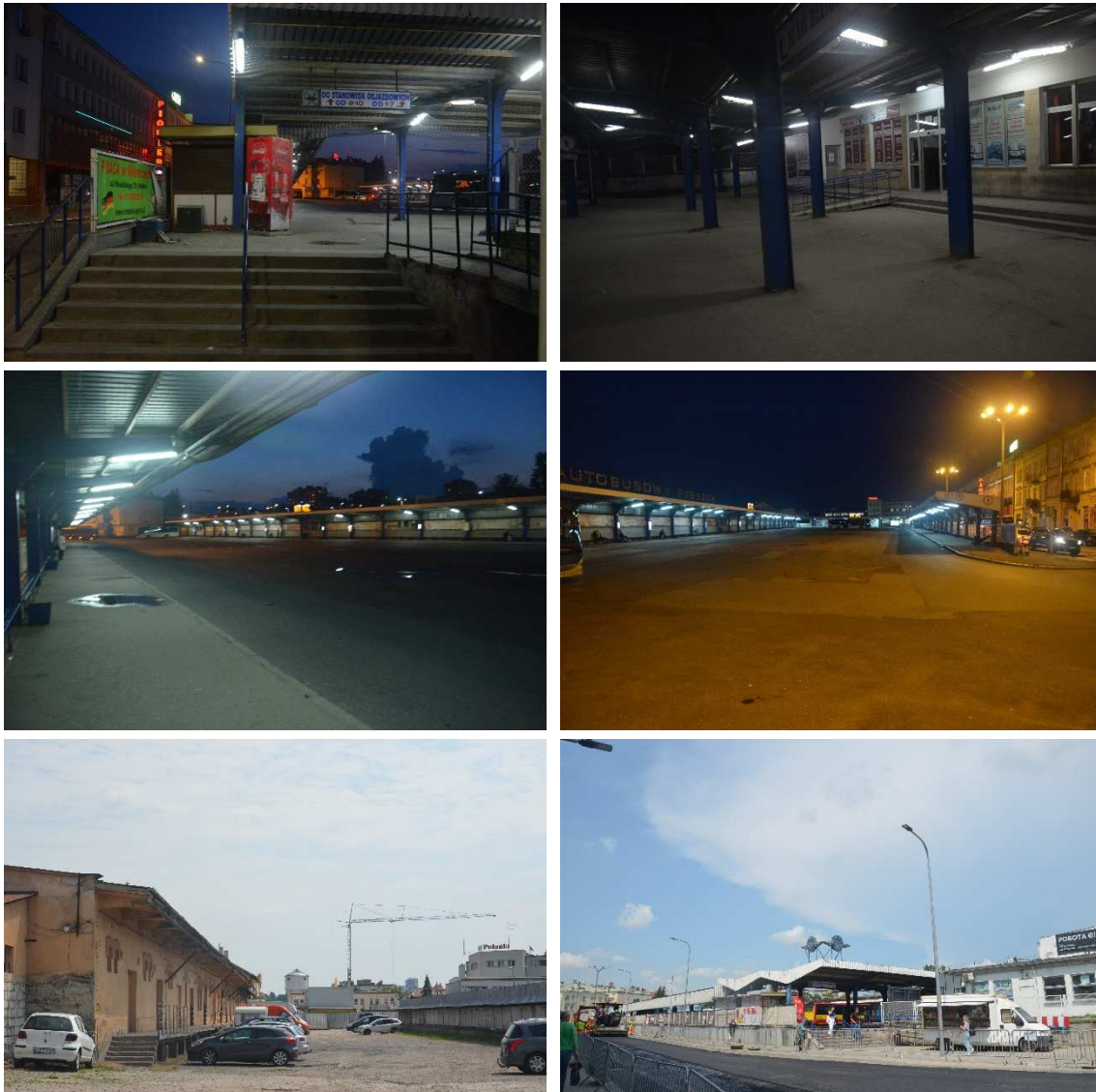
Przestrzeń 1a (rys. 8.5.2) wysokie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- bardzo mocno ograniczona liczba dróg ucieczki, długa droga do wyjścia,
- bardzo mocno zaniedbana przestrzeń,

- mocno ograniczony nadzór naturalny,
- słaby nadzór formalny,
- brak kontroli dostępu na perony,
- infrastruktura sprzyjająca przebywaniu osób pod wpływem alkoholu, żebrzących.

Rysunek 8.5.2

Dworzec PKS

Źródło: K. Kozłowska

Przestrzeń 1b (rys. 8.5.3) średnie nasilenie stresorów przestrzennych i wysokie społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- wnętrze rozległe (duży kąt środkowy),
- średnio czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- zaniedbana przestrzeń,

- ograniczony nadzór naturalny,
- słaby nadzór formalny,
- infrastruktura miejscami sprzyjająca przebywaniu osób pod wpływem alkoholu, żebrzących.

Rysunek 8.5.3

*Dworzec PKP i plac dworcowy*¹²⁴

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1c (rys. 8.5.4) wysokie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków w bezpośrednim otoczeniu,
- bardzo mocno zaniedbana przestrzeń,
- mocno ograniczony nadzór naturalny,
- bardzo słaby nadzór formalny,
- infrastruktura sprzyjająca przebywaniu osób pod wpływem alkoholu, żebrzących.

Rysunek 8.5.4

Plac Kilińskiego

Źródło: K. Kozłowska

¹²⁴ Zdjęcia przedstawiają stan przestrzeni z 2019 r. Obecnie prowadzone są prace nad przebudową placu dworcowego, cały teren jest objęty placem budowy.

Przestrzeń 1d (rys. 8.5.5) wysokie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków w bezpośrednim otoczeniu,
- bardzo mocno zaniedbana przestrzeń,
- mocno ograniczony nadzór naturalny,
- bardzo słaby nadzór formalny,
- brak kontroli dostępu na perony,
- infrastruktura sprzyjająca przebywaniu osób pod wpływem alkoholu, żebrzących.

Rysunek 8.5.5

Plac przy ul. Bardowskiego

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1e (rys. 8.5.6) średnie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- wnętrze bardzo rozległe (duży kąt środkowy),
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- zadbana przestrzeń,
- mocno ograniczony nadzór naturalny,
- słaby nadzór formalny.

Rysunek 8.5.6

Plac przy kościele bernardynów

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1f (rys. 8.5.7) niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- zadbana przestrzeń,
- wyraźna kontrola dostępu,
- dobry nadzór naturalny podczas dnia, znacznie słabszy po zmroku,
- mocny nadzór formalny.

Rysunek 8.5.7

Plac przed wejściem do Urzędu Wojewódzkiego

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1g (rys. 8.5.8) wysokie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności publiczny/półpubliczny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- średnio zadbana przestrzeń,
- chaos informacyjny,
- kontrola dostępu tylko dla samochodów,
- dobry nadzór naturalny podczas dnia, brak po zmroku,
- średni nadzór formalny,
- infrastruktura miejscami sprzyjająca przebywaniu osób pod wpływem alkoholu, żebrzących.

Rysunek 8.5.8

Plac przed Galerią Europa

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1h (rys. 8.5.9) średnie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- średnio czytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio zadbana przestrzeń,
- słaby nadzór naturalny (gęsta zieleń),
- brak nadzoru formalnego.

Rysunek 8.5.9

Skwer przy przejściu dla pieszych skrzyżowanie ul Asnyka i al. Piłsudskiego

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1i (rys. 8.5.10) średnie nasilenie stresorów przestrzennych, wysokie stresorów społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio czytelny układ wnętrza (gęsta zieleń blokująca widok w głąb wnętrza),
- zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny podczas dnia (wgląd blokują wysokie drzewa), bardzo słaby po zmroku.

Rysunek 8.5.10

Plac Ofiar Getta

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1j (rys. 8.5.11) średnie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- zadbana przestrzeń,
- dobry nadzór naturalny podczas dnia, słaby po zmroku.

Rysunek 8.5.11

Plac przed galerią na placu Wolności

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 1k (rys. 8.5.12) średnie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- dużo wejść bramnych do wnętrza kwartałów, brak możliwości wcześniejszego wglądu,
- średnio czytelny układ wnętrza,
- średnio zadbana przestrzeń,
- dobry nadzór naturalny podczas dnia, słaby po zmroku.

Rysunek 8.5.12

Skwer przy placu Wolności

Źródło; K. Kozłowska.

Przestrzeń 11 (rys. 8.5.13) średnie nasilenie stresorów przestrzennych i wysokie społecznych:

- dominujący charakter własności publiczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza,
- zadbane przestrzeń,
- dobry nadzór naturalny podczas dnia, ale tylko w wybranych obszarach, słaby po zmroku,
- brak nadzoru formalnego.

Rysunek 8.5.13

Skwer przy przychodni na placu Wolności

Źródło; K. Kozłowska.

Przestrzeń 2a (rys. 8.5.14) szczególne nasilenie stresorów przestrzennych i wysokie społecznych,

- dominujący charakter własności publiczny i półpubliczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza,
- mocne ograniczenie dróg ucieczki,
- układ labiryntowy w znacznym fragmencie przestrzeni,
- miejscami wyraźne cechy zaniedbania,
- miejscami wyraźne oznaki opanowania przestrzeni przez grupy społeczne.

Rysunek 8.5.14

Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego

Źródło: K. Kozłowska.

Przestrzeń 2b – średnie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności publiczny i półpubliczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- ograniczenie dróg ucieczki,
- miejscami wyraźne cechy zaniedbania.

Przestrzeń 3a – wysokie nasilenie stresorów przestrzennych,

- dominujący charakter własności półpubliczny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków,
- mocne ograniczenie dróg ucieczki,
- układ labiryntowy w znacznym fragmencie przestrzeni,
- miejscami wyraźne cechy zaniedbania,
- ograniczony nadzór naturalny,

- brak nadzoru formalnego,
- kontroli dostępu dla samochodów.

Przestrzeń 3b – średnie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półpubliczny i półprywatny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- raczej zadbana przestrzeń,
- ograniczony nadzór naturalny,
- nadzór formalny (CCTV, portier),
- kontroli dostępu (szlaban i portier).

Przestrzeń 3c – średnie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półpubliczny, półprywatny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków,
- ograniczona liczba dróg ucieczki,
- zadbana przestrzeń,
- ograniczony nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- brak kontroli dostępu.

Przestrzeń 3d – wysokie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półpubliczny, półprywatny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- mocno zaniedbana przestrzeń,
- mocno ograniczony nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- częściowa kontrola dostępu.

Przestrzeń 4a – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półprywatny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio czytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- średni nadzór formalnego,
- kontrola dostępu.

Przestrzeń 4b – niskie nasilenie stresorów przestrzennych, średnie społecznych:

- dominujący charakter własności półpubliczny i półprywatny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio czytelny układ wnętrza,

- duża liczba dróg ucieczki,
- zadbana przestrzeń,
- dobry nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- kontrola dostępu dla samochodów.

Przestrzeń 4c – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półprywatny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- ograniczona liczba dróg ucieczki,
- zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- kontrola dostępu dla samochodów, częściowo dla pieszych.

Przestrzeń 4d – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półprywatny,
- średnio czytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio czytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- średnio zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- kontrola dostępu dla samochodów.

Przestrzeń 4e – średnie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półprywatny,
- średnio czytelna struktura podziału terytorialnego,
- średnio czytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- średnio zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- kontrola dostępu.

Przestrzeń 4f – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półpubliczny i półprywatny,
- czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- zadbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- średni nadzór formalny,
- kontrola dostępu dla samochodów.

Przestrzeń 4g – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półprywatny,
- średnio czytelna struktura podziału terytorialnego,
- czytelny układ wnętrza,
- ograniczona liczba dróg ucieczki,
- średnio zadbane przestrzeń,
- dość dobry nadzór naturalny,
- brak nadzoru formalnego,
- brak kontroli dostępu.

Przestrzeń 4h – niskie nasilenie stresorów przestrzennych:

- dominujący charakter własności półpubliczny i półprywatny,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza,
- mocno ograniczona liczba dróg ucieczki,
- zaniedbana przestrzeń,
- średni nadzór naturalny,
- średni nadzór formalny,
- kontrola dostępu.

Przestrzeń 5a – wysokie nasilenie stresorów przestrzennych:

- nieczytelny charakter własności,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza,
- nieograniczona liczba dróg ucieczki,
- mocno zaniedbana przestrzeń,
- brak nadzoru naturalnego,
- słaby nadzór formalny,
- brak kontroli dostępu.

Przestrzeń 5b – wysokie nasilenie stresorów przestrzennych i społecznych:

- nieczytelny charakter własności,
- nieczytelna struktura podziału terytorialnego,
- nieczytelny układ wnętrza, duża liczba zaułków,
- nieograniczona liczba dróg ucieczki,
- mocno zaniedbana przestrzeń,
- brak nadzoru naturalnego,
- brak nadzoru formalnego,
- brak kontroli dostępu

Dla ośmiu lokalizacji, według własnej oceny autorki wykazujących nasilenie czynników stresogennych, opracowano macierz porównawczą (tab. 8.5.1, 8.5.2, 8.5.3, 8.5.4, 8.5.6, 8.5.6).

Tabela 8.5.1

Macierz porównawcza cz. 1

numer	1a	1b	1c	1d	1e	1f	1g	1h	1i	2a	2b	2c
nazwasymbol miejsca												
PKP-plac												
plac Ofiar Getta												
ul. Batorego-parking												
plac Wolności												
plac Kilińskiego												
ul. Bardowskiego												
ul. Jabłońskiego, wnętrze												
dworzec PKS												
stresory	<p>otwarcia obojętne widok na przestrzeń zblizony do charakteru wnętrza – zagrożenie monotonią</p> <p>szereg otwarć kierunkowych – odczucie niepokoju</p> <p>otwarcie agresywne – otwarcie na rozwidlenie ulic i narożnik budynku – zdekoncentrowanie</p> <p>zamknięcia związane z kształtem z niskim współczynnikiem widoczności nieba SVF – uczucie przytłoczenia</p> <p>wnętrze z fizycznie odczuwalną bliskością ścian – poczucie ograniczenia</p> <p>wnętrze z ograniczeniem dróg ucieczki – poczucie zamknięcia</p> <p>wnętrze z dużym kątem środkowym, zblizonym do 60°</p> <p>wnętrze z małym kątem środkowym około 10°</p> <p>zbyt wyrazista infrastruktura bezpieczeństwa – poczucie zamknięcia</p> <p>pełna przejrzystość barier w zamkniętej przestrzeni w otoczeniu miejskim – wysoka stresogenność, uczucie zamknięcia i odczucie braku schronienia</p> <p>pełna przejrzystość barier w zamkniętej przestrzeni w otoczeniu naturalnym</p> <p>brak przejrzystości barier przestrzeni publicznej – poczucie zagrożenia przed wejściem, zagrożenie przymusowością kontaktu</p>											
podgrupa	otwartość/zamkniętość przestrzeni											
grupa stresorów	stresory przestrzenne											
numer	1a	1b	1c	1d	1e	1f	1g	1h	1i	2a	2b	2c
Źródło: opracowanie własne.												

Tabela 8.5.2

Macierz porównawcza cz.2

nazwasymbol miejsca														
PKP-plac														
plac Ofiar Getta														
ul. Batorego-parking														
plac Wolności														
plac Kilińskiego														
ul. Bardowskiego														
ul. Jabłońskiego, wnętrze														
dworzec PKS														
stresory	<p>brak naturalnego zaplecza, osłonięcia i możliwości spokojnej obserwacji</p> <p>zaburzenie dystansu interpersonalnego</p> <p>zaburzenie hierarchizacji przestrzeni, wykorzystywanie stref niezgodnie z zamierzona strukturą własności</p> <p>poczucie izolacji przy nadmiernym wydzieleniu strefy prywatnej i półprywatnej</p> <p>brak wyraźnego podziału terytorialnego, określenia charakteru przestrzeni jako publiczna i prywatna</p> <p>brak wprowadzenie obszarów przejściowych w postaci przestrzeni półpublicznej i półprywatnej</p> <p>dostępność dla osób z niepełnosprawnością</p> <p>występowanie nadmiernych odchył od ludzkiego wymiaru</p> <p>rozległa przestrzeń bez punktów 'oparcia' dla osób z agorafobią w postaci elementów przelamujących rozległość przestrzeni</p> <p>nieograniczenie przy małych kubaturach wysokiego stopnia zamknięcia wnętrza</p> <p>niewprowadzenie alternatywnych przestrzeni ucieczkowych</p> <p>niewprowadzenie alternatywnych przejść dla osób nadwrażliwych na ekspozycje wysokości</p>													
podgrupa	prywatność				niedostępność, dostępność				rozległość, zawężenie					
grupa stresorów	stresory przestrzenne													
numer	3a	3b	3c	3d	4a	4b	4c	5a	5b	5c	5d	5e		

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.5.3

Macierz porównawcza cz.3

numer	6a	6b	6c	7a	7b	7c	7d	7e	7f	8a	
nazwasymbol miejsca											
PKP-plac											
plac Ofiar Getta											
ul. Batorego-parking											
plac Wolności											
plac Kilińskiego											
ul. Bardowskiego											
ul. Jabłońskiego, wnętrze											
dworzec PKS											
stresory	<p>niezachowanie odpowiedniej rozległości przestrzeni z uwzględnieniem taksonomii dystansów interpersonalnych, szczególnie w przestrzeniach ucieczkowych właściwych dla przestrzeni służących przemieszczaniu się jak tunele, mosty, kładki, przejścia pod budynkami (6a), niedostosowanie dystansów do charakteru własności przestrzeni (publiczne, półpubliczne, półprywatne i prywatne) (6b), brak zachowanego kąta 30° przestrzeni wizualnej dla uzyskania lepszej kontroli wnętrza brak optymalnej złożoności wprowadzenie nagłego wzrostu złożoności labiryntowość układu przy braku ograniczenia orientacji i możliwości wydostania się z układu wprowadzenie struktury labiryntowej na dużym fragmencie lub całości układu, brak czytelności układu monotonia pustka, zaniechanie szaty semiotycznej wprowadzenie segregujących, jawnych i agresywnych elementów bezpieczeństwa</p>										
podgrupa	bliskość, zdystansowanie			złożoność, labiryntowość, pustka				Wzmocnienie celu, kontrola dostępu			
grupa stresorów	stresory przestrzenne										
numer	6a	6b	6c	7a	7b	7c	7d	7e	7f	8a	

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.5.4
Macierz porównawcza cz.4

podgrupa	intensywność, stłoczenie			forma, materiał, kolor								
grupa stresorów	stresory przestrzenne											
numer	9a	9b	10a	10b	10c	10d	10e	10f	10g	10h	10i	10j
stresory	natłok bodźców akustycznych, wizualnych, dotykowych i zapachowych w jednej przestrzeni			w przestrzeniach zatłoczonych brak możliwości wybrania spokojnej alternatywnej drogi			wprowadzenie agresywnych form architektonicznych			zaburzenie rytmu		
				zaburzenia kąta prostego w układzie pionowym			wprowadzenie układu ze zwichrowanymi powierzchniami zarówno w układzie pionowym jak i poziomym jednocześnie			wykorzystanie materiałów szokujących termicznie lub szorstkich w dotyku		
							wprowadzenie materiałów, szczególnie na posadzkach z efektem lustrzanym lub sprawiających wrażenie śliskich			brak informacji dotykowych dla osób niewidomych lub niedowidzących		
							wprowadzenie znacznych kontrastów kolorystycznych			wprowadzenie ostrych barw poza strefą informacyjną, szczególnie kolorów podstawowych, nadużycie żółtego koloru		
										pozbawienie miejsca kodów kolorystycznych		
nazwa symbol miejsca												
PKP-plac												
plac Ofiar Getta												
ul. Batorego-parking												
plac Wolności												
plac Kilińskiego												
ul. Bardowskiego												
ul. Jabłońskiego, wewnątrz												
dworzec PKS												

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.5.5

Macierz porównawcza cz.5

nazwasymbol miejsca																																																		
PKP-plac																																																		
plac Ofiar Getta																																																		
ul. Batorego-parking																																																		
plac Wolności																																																		
plac Kilińskiego																																																		
ul. Bardowskiego																																																		
ul. Jabłońskiego, wewnątrz																																																		
dworzec PKS																																																		
stresory	brak przy skoncentrowanym budownictwie wysokościowym aktywizacji parteru		duże zagęszczenie zabudowy wysokościowej, niski współczynnik widoczności			brak dostępnych przestrzeni naturalnych			brak na obszarach osiedli ogrodów sąsiedzkich			wprowadzenie małych – kieszonekowych parków w zamkniętych wnętrzach w f			przebywanie osób pod wpływem alkoholu, pod wpływem narkotyków (			obecność hałasującej młodzieży, pseudokibiców			wprowadzenie oznak opapanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną,			wymuszanie datków			niezachowanie zasady widzieć i być widzianym, zablokowanie potencjalnym ofiarom możliwości wglądu w przestrzeń			lokalizacja potencjalnych schronień dla przestępcy			brak lub słabe oświetlenie terenu			brak nadzoru naturalnego			występowanie wysokich ogrodzeń, roślinności			występowanie opuszczonych budynków			widoczne i czasowe utrwalone elementy wandalizmu			zaniedbanie przestrzeni		
podgrupa	wysokość budynków		bliskość natury			nasilenie zachowań społecznych budzących obaw			lęk przed przestępczością			zarządzanie																																						
grupa stresorów	stresory właściwości otoczenia					stresory społeczne										zarządzanie																																		
numer	11a	11b	12a	12b	12c	13a	13b	13c	13d	14a	14b	14c	14d	14e	14f	14g	15a																																	

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.5.6**Macierz porównawcza – podsumowanie**

nazwasymbol miejsca	przestrzenne			otoczenia			społeczne			zarządzanie			suma	% całości
	łącznie	% grupy	% całości	łącznie	% grupy	% całości	łącznie	% grupy	% całości	łącznie	% grupy	% całości		
PKP-plac	17	37	27	2	20	3,17	5	45,5	7,94	1	100	1,6	25	
plac Ofiar Getta	12	26,1	19	1	20	1,59	7	63,6	11,1	0	0	0	20	38
ul. Batorego-parking	10	21,7	15,9	2	40	3,17	3	27,3	4,76	1	100	1,6	16	27
plac Wolności	12	26,1	19	1	20	1,59	8	72,7	12,7	0	0	0	21	30,1
plac Kilińskiego	16	34,8	25,4	1	20	1,59	7	63,6	11,1	1	100	1,6	25	36,5
ul. Bardowskiego	9	19,6	14,3	2	40	3,17	5	45,5	7,94	1	100	1,6	17	23,8
ul. Jabłońskiego - wewnątrz	15	32,6	23,8	3	60	4,76	6	54,5	9,52	1	100	1,6	25	41,2
dworzec PKS	16	34,8	25,4	2	40	3,17	8	72,7	12,7	1	100	1,6	27	36,5
grupa stresorów	przestrzenne			otoczenia			społeczne			zarządzanie				
numer	46			5			11			1			63	

Źródło: opracowanie własne.

8.3 Ocena poczucia bezpieczeństwa przez użytkowników – ankieta

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miejskiej.

Kwestionariusz ankietowy

Badanie było przeprowadzone wśród użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa w 2022 i 2023 r.

Uzyskano zwrotnie N = 100 kwestionariuszy ankietowych.

Celem badania było uzyskanie informacji o poziomie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni Rzeszowa w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście Północ na tle poczucia bezpieczeństwa w skali miasta i ogólnego poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do stresorów przestrzeni miejskiej.

Do odpowiedzi uprawnione były osoby pełnoletnie.

W ramach budowy kwestionariusza przygotowano cztery grupy pytań – jedną o charakterze ogólnym, trzy o charakterze merytorycznym.

Kwestionariusz przygotowano na podstawie literatury z zakresu socjologii (Oppenheim, 1992/2004; Churchill, 2002; Babbie, 2001/2003) oraz wzorcowych kwestionariuszy pytań opracowanych dla zagadnienia poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miast Warszawa (Siemaszko i in., 2018) i Kraków (MRW, 2017) oraz *International Crime Victim Survey* (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute [UNICRI], 2000).

Układ grup pytań zaplanowano tak, aby zapobiec przypadkowemu sugerowaniu odpowiedzi poprzez wcześniejsze ujawnienie w pytaniach możliwych stresorów. Stąd ogólne pytania dotyczące miast są wprowadzone jako pierwsze, a szczegółowe w ich następstwie.

Kwestionariusz rozpoczynają pytania o ogólnym charakterze dotyczącym poczucia bezpieczeństwa w skali miasta Rzeszowa. Jest to grupa pytań motywujących do dalszego podjęcia wypełniania kwestionariusza. Przy układzie kwestionariusza przyjęto zasadę edycji tekstu w formie luźniej rozstawionych wierszy i znaczników, która pozwala na czytelny układ pytań i pokonywanie przez respondenta sprawnie kolejnych stron kwestionariusza. Pod każdym pytaniem

umieszczono instrukcję wyjaśniającą sposób podania odpowiedzi. Dodatkowo najistotniejsze wyrażenia w pytaniu lub instrukcji do pytania zostały wyróżnione podkreśleniem, tak aby zminimalizować ryzyko zagubienia respondenta.

Pierwsza grupa pytań A. Informacje ogólne dotyczące poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w Rzeszowie.

Pytania z grupy A służą uzyskaniu informacji o ogólnym stanie poczucia bezpieczeństwa w skali miasta Rzeszowa z podziałem na najbardziej bezpieczne i najmniej bezpieczne miejsca. Otwiera je pytanie ogólne w formie pytania zamkniętego, które dotyczy ogólnej oceny poczucia bezpieczeństwa w skali miasta. Dwa kolejne pytania są w formie otwartej, aby uzyskać jak najbardziej indywidualne, niesugerowane odpowiedzi. Respondenci byli poproszeni o podanie od jednej do trzech odpowiedzi poprzez krótki opis miejsca, w którym się czują najbezpieczniej i najbardziej zagrożeni. Rozpoczęcie od stanu bezpieczeństwa nawiązuje do reguły rozpoczynania kwestionariusza od pozytywnych pytań, niebudzących zaniepokojenia. Można było udzielić trzech odpowiedzi. Poproszono ankietowanych także o krótkie uzasadnienie odpowiedzi. W wyniku uzyskanych odpowiedzi autorka otrzymała informację weryfikującą dodatkowo zasadność doboru miejsca badań (osiedle Śródmieście Północ) i podstawę do korelacji wyników z częścią pytań szczegółowych B.

Druga grupa pytań B. Informacje szczegółowe dotyczące poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni w wybranym obszarze miasta Rzeszowa.

Grupa pytań szczegółowych odnosiła się do zweryfikowania poziomu poczucia bezpieczeństwa na fragmencie obszaru osiedla Śródmieście Północ oraz otrzymania dokładnych informacji w formie wskazań na mapie dotyczących miejsc budzących niepokój lub lęk. Dane odnoszące się do miejsca uzupełniły pytania o czas nasilenia obaw i ich przyczynę. Pytania dotyczące wskazań miejsca zostały poprzedzone pytaniami o bardziej ogólnym charakterze – odnośnie do częstotliwości przebywania na tym obszarze, głównego powodu, oceny, czy jest miejsce sprzyjające kontaktom społecznym, oraz ogólnej oceny poczucia bezpieczeństwa na tym obszarze.

Pytania z bloku B są zamknięte z wyjątkiem pytania 8. Grupę tę otwiera pytanie zamknięte warunkowe o częstotliwość przebywania respondentów na wskazanym na mapie obszarze. Odpowiedź *nigdy* przekierowywała respondenta do bloku pytań C. Przy wskazaniach dotyczących częstotliwości podane do wyboru odpowiedzi jasno nie zawierały określeń niejasnych i różnie interpretowanych, np. *często*. W pytaniu 8 z uwagi na jednoznaczność odczytu respondenci zostali poproszeni o wskazanie obszarów związanych z poczuciem zagrożenia bezpośrednio na dołączonej mapie. Dwa zamknięte pytania kończące blok B odnosiły się do wskazań respondenta i oceny tych miejsc w zakresie pory występowania naniesionych obaw, przyczyny ich występowania i zagrożeń, których ankietowany najmocniej się obawia w oznaczonej przez siebie miejscu. Respondent był poinformowany w instrukcji przy każdym pytaniu o liczbie możliwych wskazań.

Trzecia grupa pytań C Informacje ogólne dotyczące poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej.

Ta grupa pytań szczegółowych dotyczyła wpływu składników fizycznych i społecznych lub związanych z zarządzaniem na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej. Pytania odnosiły się do wpływu formy, materiałów i zestawionych składników o różnym poziomie stresogenności i podłożu występowania. Zaplanowano je tak, by nie przyzwyczać odpowiadającego do udzielania odpowiedzi jednego rodzaju. W grupie pytań o stresory wprowadzono czynnik, który w literaturze jest wskazywany jako niestresujący wręcz sprzyjający np. obecność znajomych.

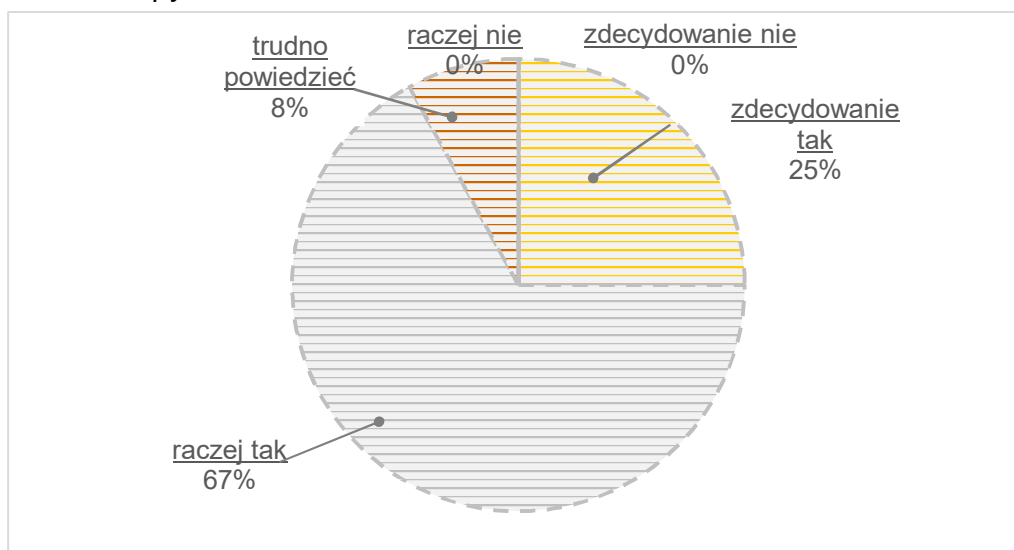
Ostania grupa pytań D to pytania o metryczkę związane z wiekiem, płcią, miejscem zamieszkania oraz faktem zaistnienia wcześniejszych doświadczenia bycia ofiarą przestępstwa osobiście i u osób znajomych.

A. INFORMACJE OGÓLNE DOTYCZĄCE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW PRZESTRZENI W RZESZOWIE

1. Czy Pana/Pani zdaniem Rzeszów jest miastem, w którym można czuć się bezpiecznie?

Rysunek 8.6.1

Odpowiedź na pytanie nr 1

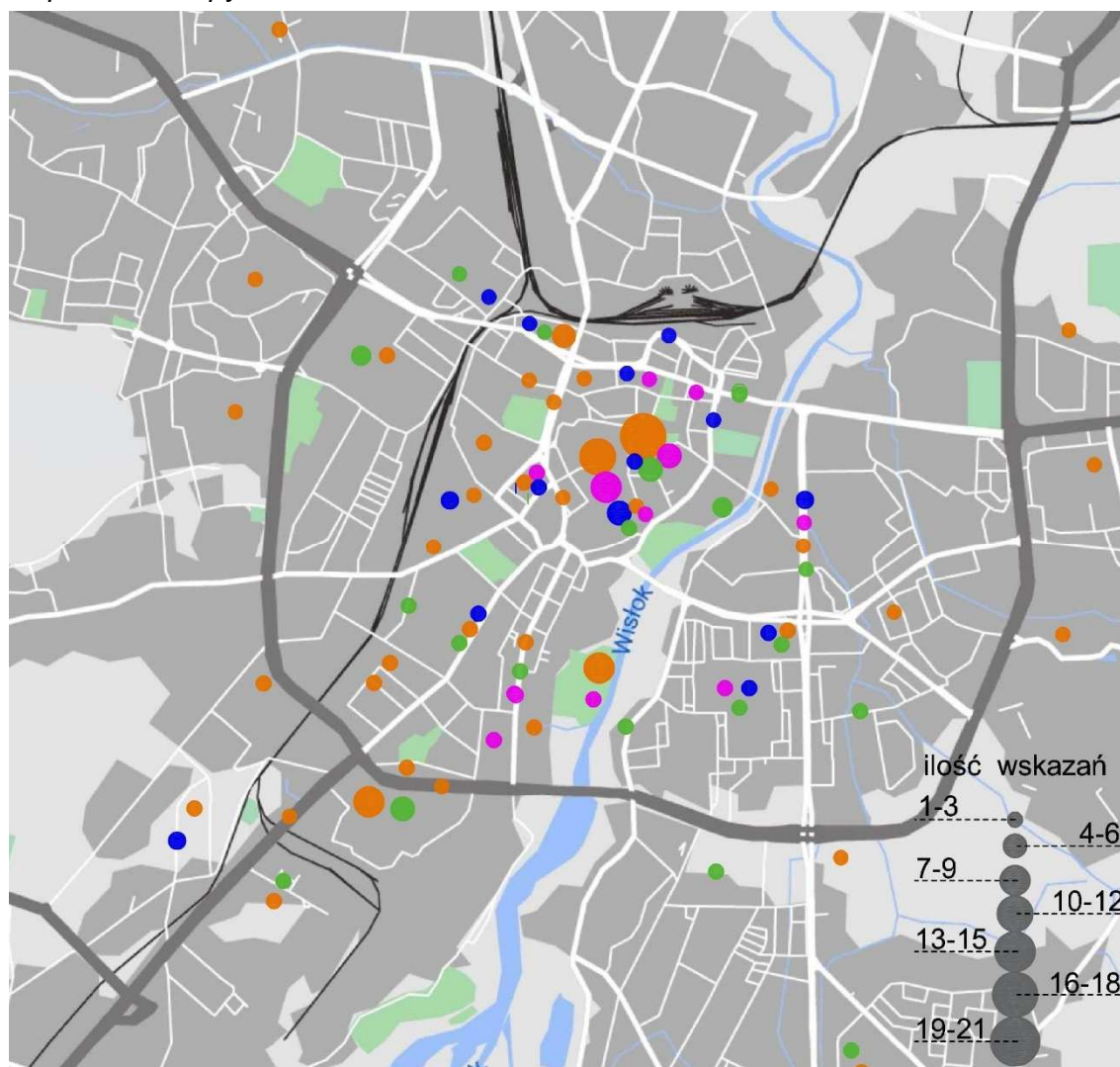
Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzi respondentów (rys. 8.6.1) wskazują na bardzo wysoki stopień poczucia bezpieczeństwa na obszarze Rzeszowa – aż 92 % odpowiedzi twierdzących, w tym 25% *zdecydowanie tak* (11 kobiet poniżej 60. roku życia, 4 kobiet w wieku 60 lat i więcej, 6 mężczyzn poniżej 60. roku życia, 4 mężczyzn w wieku 60 lat i więcej). Brak odpowiedzi negatywnych, 8% stanowią odpowiedzi wskazujące na niezdecydowanie.

2. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbezpieczniej?

Rysunek 8.6.2

Odpowiedź na pytanie nr 2

Źródło: opracowanie własne.

■ kobiety 60 lat i więcej

■ mężczyźni 60 lat i więcej

■ kobiety poniżej 60 lat

■ mężczyźni poniżej 60 lat

Wskazanie danej lokalizacji określa pozytywne nastawienie do tej przestrzeni i poczucia bezpieczeństwa podczas przebywania na jej obszarze. Szczególna koncentracja pozytywnych odpowiedzi dotyczy ul. 3 Maja – miejskiego deptaku z licznymi usługami, w tym z dużym natężeniem usług w parterach, oraz rynku miejskiego, zlokalizowanych w historycznej części miasta. Ponadto liczne wskazania mają miejsce na ul. Dąbrowskiego – ulicy z dużym natężeniem ruchu, lecz z mocno zarysowaną funkcją usług w parterach budynków mieszkalnych wielorodzinnych, oraz kampusie Politechniki Rzeszowskiej (rys. 8.6.2; tab. 8.6.1, 8.6.2).

Tabela 8.6.1*Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne*

	Campus PRZ	Bulwary nad Wisłokiem	Rynek	ul. Dąbrowskiego	ul. 3 Maja	Galeria Rzeszów	Galeria Graffica	Galeria Millenium Hall	os. Architektów	os. Nowe Miasto	os. Zalesie
SM	0	0	2	1	4	1	1	1	0	1	0
MM	4	0	6	1	2	1	0	1	0	2	1
SK	0	1	5	0	7	0	1	0	0	1	0
MK	8	7	16	3	12	6	1	1	3	0	2
razem	12	8	29	5	25	8	3	3	3	4	3

Źródło: opracowanie własne.

SM – starsi mężczyźni; MM – młodzi mężczyźni; SK – starsze kobiety; MK – młodsze kobiety

Rynek: 14 osób z Rzeszowa, 11 osób z powiatu, 4 osoby spoza powiatu

ul. 3 Maja: 8 osób z Rzeszowa, 14 osób z powiatu, 3 osoby spoza powiatu

Tabela 8.6.2*Przyczyna poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

	Dobre oświetlenie	Znajomość terenu	Dużo ludzi	Rozległość, otwartość	Cisza, spokój	Uporządkowanie	Ochrona, policja, monitoring
SM	4	2	2	1	0	0	4
MM	2	4	7	3	2	0	3
SK	6	2	10	3	1	0	4
MK	15	11	19	4	4	3	8
razem	27	19	38	11	7	3	19

Źródło: opracowanie własne.

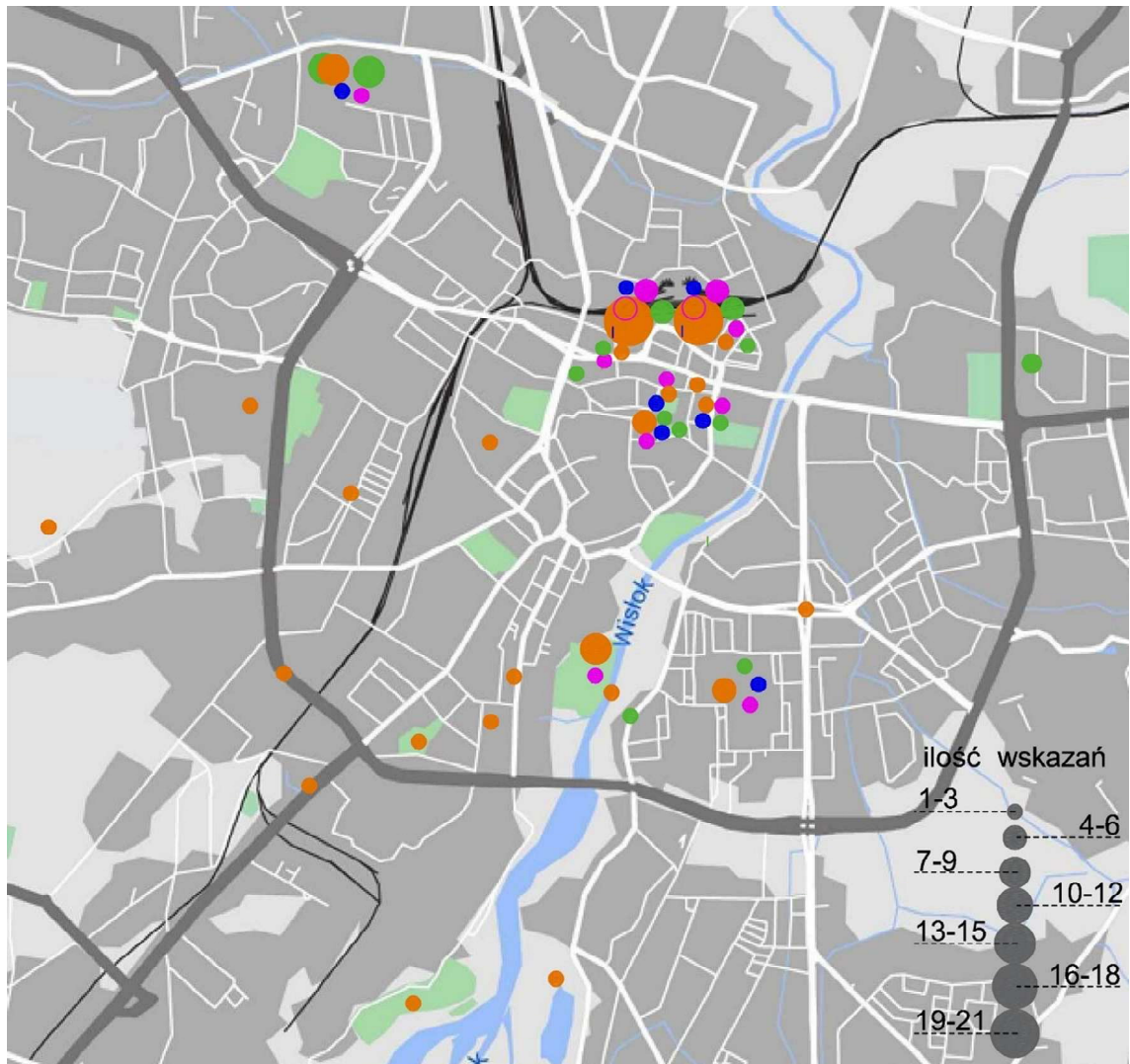
SM – starsi mężczyźni; MM – młodzi mężczyźni; SK – starsze kobiety; MK – młodsze kobiety

3. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbardziej zagrożony/a?

Rysunek 8.6.3

Odpowiedź na pytanie nr 3

Źródło: opracowanie własne.

- kobiety 60 lat i więcej
- mężczyźni 60 lat i więcej
- kobiety poniżej 60 lat
- mężczyźni poniżej 60 lat

Tabela 8.6.3

Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne

	stacja PKS	stacja PKP	os. Baranówka	os. Nowe Miasto	Bardowskiego-przystanek	Rynek	ul. Baldachówka	Bulwary nad Wisłokiem	ul. Targowa	pl. Ofiar Getta
SM	1	2	2	1	0	0	2	0	1	0
MM	5	5	9	3	0	2	2	0	1	1
SK	5	6	3	1	1	0	0	1	1	2

MK	21	19	8	4	2	5	0	9	3	2
razem	32	32	22	9	3	7	4	10	6	5

Źródło: opracowanie własne.

SM – starsi mężczyźni; MM – młodzi mężczyźni; SK – starsze kobiety; MK – młodsze kobiety

PKS: 13 osób z Rzeszowa, 13 osób z powiatu, 6 osób spoza powiatu

PKP: 15 osób z Rzeszowa, 11 osób z powiatu, 6 osób spoza powiatu

Baranówka: 12 osób z Rzeszowa, 10 osób z powiatu

Bulwary: 7 osób z Rzeszowa, 2 osoby z powiatu, 1 osoba spoza powiatu

Tabela 8.6.4

Przyczyna braku poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników

	Stresory społeczne	Nieuporządkowanie	Złe oświetlenie lub brak	Zakamarki	Zła orientacja
SM	2	0	3	0	0
MM	10	1	1	1	1
SK	8	2	3	1	1
MK	24	8	17	3	4
razem	44	11	24	5	6

Źródło: opracowanie własne.

SM – starsi mężczyźni; MM – młodzi mężczyźni; SK – starsze kobiety; MK – młodsze kobiety

Odpowiedzi na to pytanie (rys. 8.6.3; tab. 8.6.3, 8.6.4) pozwoliły uzyskać informacje o spostrzeganych przestrzeniach niebezpiecznych w mieście. Koncentracja wskazań respondentów dotyczy obszarów osiedla Śródmieście Północ – okolice dworca PKS i PKP, co potwierdza trafność wyboru obszaru dalszych badań. Dodatkowo znaczna koncentracja wskazań jest związana z miejscem hali targowej, z dużym natężeniem ruchu pieszego, oraz osiedlem Baranówka – osiedla z lat 80., z uproszczoną modernistyczną architekturą. Wskazania odnosiły się też do bulwarów nad Wisłokiem, ale respondenci nie wskazywali konkretnego miejsca (bulwary mają długość 6 km.)

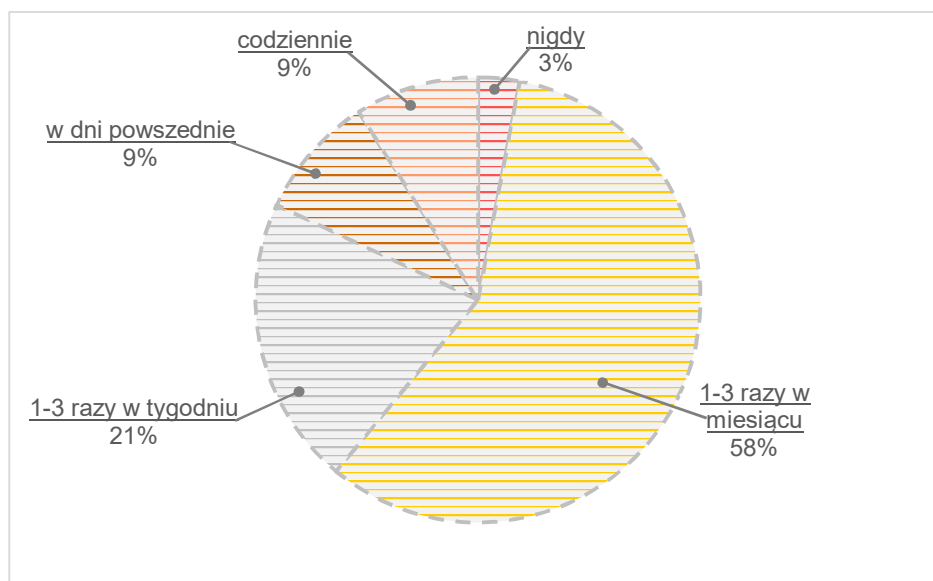
B. INFORMACJE SZCZEGÓŁOWE DOTYCZĄCE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA UŻYTKOWNIKÓW PRZESTRZENI W WYBRANYM OBSZARZE MIASTA RZESZOWA

4. Jak często Pan/Pani przebywa we wskazanej na mapie przestrzeni (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?

Respondenci głównie wskazywali (rys. 8.6.4) niską częstotliwość obecności w tym miejscu (1–3 razy w miesiącu) lub średnią (1–3 razy w tygodniu). Osób z deklarowanym częstym kontaktem (w dni powszednie lub codziennie) wyróżniono 18%.

Rysunek 8.6.4

Odpowiedź na pytanie nr 4

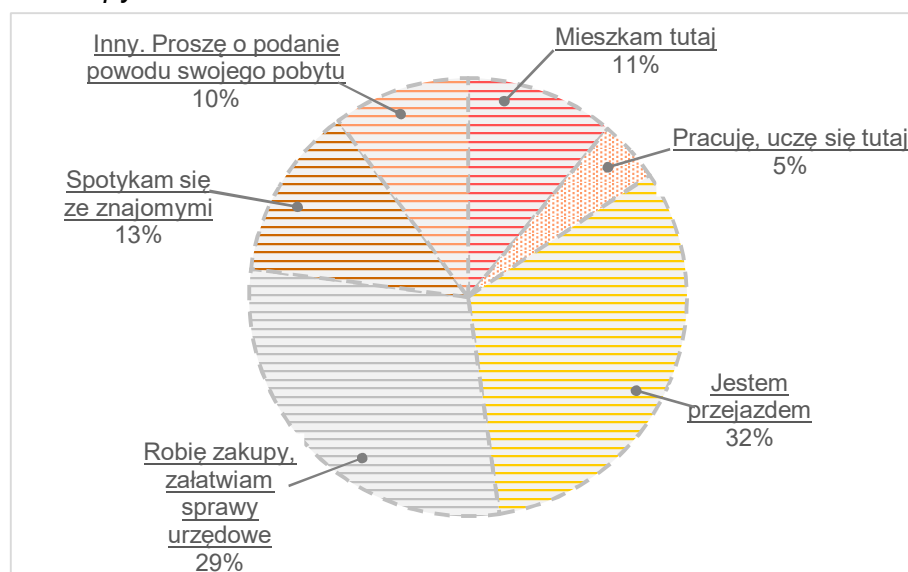
Źródło: opracowanie własne.

Respondenci głównie wskazywali (rys. 8.6.4) niską częstotliwość obecności w tym miejscu (1–3 razy w miesiącu) lub średnią (1–3 razy w tygodniu). Osób z deklarowanym częstym kontaktem (w dni powszednie lub codziennie) wyróżniono 18%.

5. Jaki jest powód Pana/Pani obecności w tym fragmencie miasta?

Rysunek 8.6.5

Odpowiedź na pytanie nr 5

Źródło: opracowanie własne.

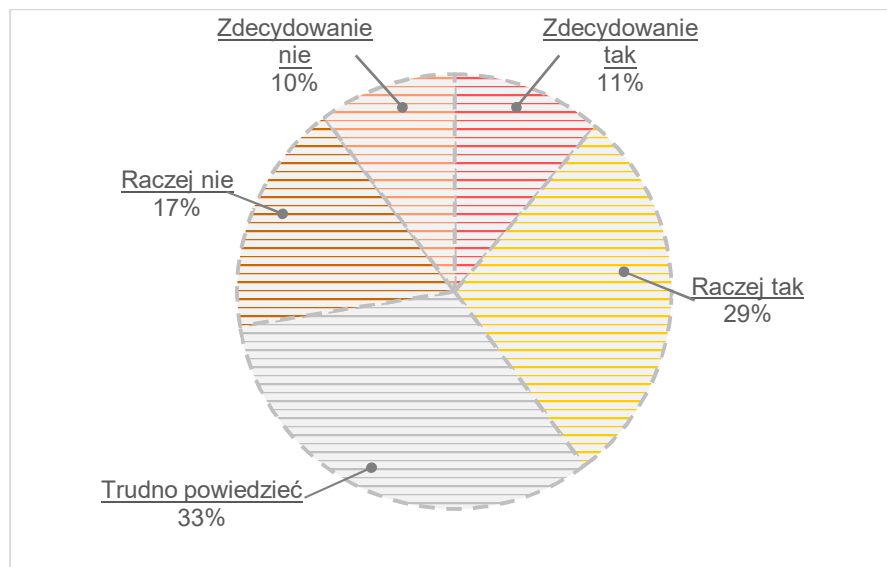
Przeważają odpowiedzi (ry. 8.6.5) sugerujące tymczasowy i krótkotrwały kontakt, jak robienie zakupów i załatwianie spraw urzędowych. Zwraca uwagę niski procent

odpowiedzi (13%) deklarujących chęć spotkania się w tym obszarze ze znajomymi. Sugeruje to, że jest on odbierany jako mocno antyspołeczna przestrzeń.

6. Czy uważa Pan/Pani, że rozpatrywany fragment miasta sprzyja kontaktom społecznym?

Rysunek 8.6.6

Odpowiedź na pytanie nr 6

Źródło: opracowanie własne.

Z poprzednią konkluzją nie do końca korelują odpowiedzi (rys. 8.6.6) na zadane wprost pytanie o sprzyjanie tego obszaru kontaktom społecznym. Prawie jedna trzecia respondentów odpowiedziała twierdząco:

Zdecydowanie tak: 7 młodych kobiet, 1 starsza kobieta, 1 starszy mężczyzna i 2 młodszych mężczyzn.

Raczej tak: 11 młodych kobiet, 5 starszych kobiet, 4 starszych mężczyzn, 5 młodszych mężczyzn.

Trudno powiedzieć: 15 młodych kobiet, 7 starszych kobiet, 4 starszych mężczyzn, 6 młodszych mężczyzn.

Raczej nie: 11 młodych kobiet, 2 starsze kobiety, 2 starszych mężczyzn, 2 młodszych mężczyzn.

Zdecydowanie nie: 6 młodych kobiet, 4 młodszych mężczyzn.

Spotykam się ze znajomymi z pytania 5: zdecydowanie tak – 6 osób, raczej tak – 6 osób, raczej nie – 1 osoba.

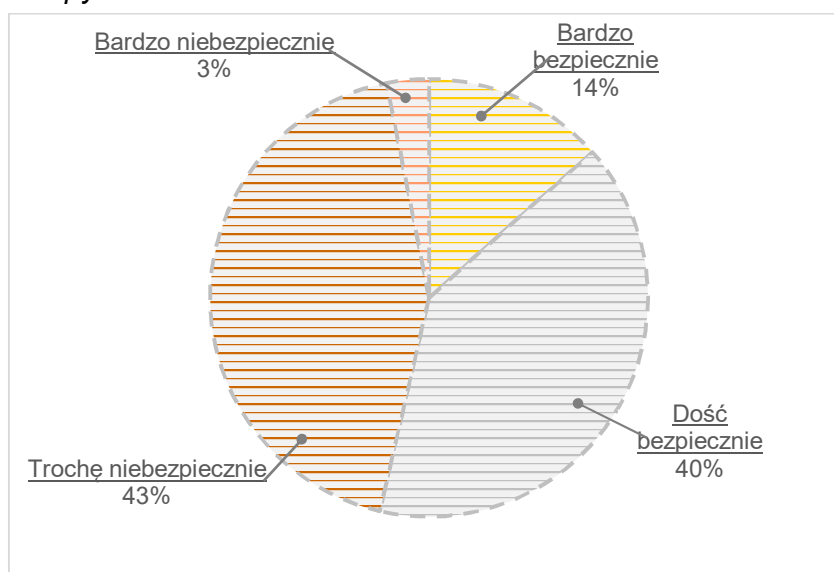
Zdecydowanie tak odpowiedzieli: 1 osoba, która przebywa codziennie; 2, które przebywają w dni powszednie; 2, które przebywają 1–3 razy w tygodniu, 6, które przebywają 1–3 razy w miesiącu

Raczej tak: 2 osoby przebywające codziennie, 1 osoba przebywająca w dni powszednie, 18 osób przebywających zaledwie 1–3 razy w miesiącu i 8 osób przebywających 1–3 razy w tygodniu.

7. Jak bezpiecznie czuje się Pan/Pani w tym fragmencie miasta?

Rysunek 8.6.7

Odpowiedź na pytanie nr 7

Źródło: opracowanie własne.

We wskazaniach (rys. 8.6.7) dla średniego stanu poczucia bezpieczeństwa i dla średniego niebezpieczeństwa wartości się niemal równoważą. Większą dysproporcję widać w krańcowych wartościach bardzo bezpiecznie i niebezpiecznie. Tutaj jest wyraźna przewaga pozytywnego odbioru przestrzeni.

Bardzo bezpiecznie: 3 młodsze kobiety, 3 starsze kobiety, 4 starszych mężczyzn, 3 młodszych mężczyzn.

Dość bezpiecznie: 16 młodszych kobiet, 7 starszych kobiet, 5 mężczyzn starszych, 11 młodszych mężczyzn.

Dość niebezpiecznie: 28 młodszych kobiet, 2 starszych mężczyzn, 5 starszych kobiet, 7 młodszych mężczyzn.

Bardzo niebezpiecznie: 3 młode kobiety.

Bardzo bezpiecznie: 4 osoby od urodzenia, pozostałe pojedyncze wskazania.

Dość bezpiecznie: 19 osób z Rzeszowa, 16 osób z powiatu.

8. Proszę wskazać miejsca, które budzą Pana/Pani osobiste obawy?

Rysunek 8.6.8

Odpowiedź na pytanie nr 8 – odpowiedź zbiorcza

Źródło: opracowanie własne.

 kobiety 60 lat i więcej	 mężczyźni 60 lat i więcej
 kobiety poniżej 60 lat	 mężczyźni poniżej 60 lat

Opracowanie mapy poznawczej (rys. 8.6.8) na podstawie odpowiedzi z pytania 9 o wskazanie miejsc niebezpiecznych wyróżniło obszary wokół stacji kolejowej i dworca autobusowego oraz z mniejszym natężeniem przed galerią handlową i przy przystanku lokalnych autobusów (ul. Bardowskiego) jako o obszary nieuboczne. Wszystkie te wskazania pokrywają się również z analizą koncentracji stresorów społecznych, choć nie są one tylko wskazywane jako jedyny czynnik wpływający na poczucie braku bezpieczeństwa.

Na obszar dworca PKS wskazało: 36 kobiet poniżej 60. roku życia, 8 kobiet w wieku 60. lat i więcej, 8 mężczyzn poniżej 60. roku życia i 2 mężczyzn w wieku 60 lat i więcej.

Na obszar PKP wskazało: 19 kobiet poniżej 60. roku życia, 3 kobiety w wieku 60 lat i więcej, 5 mężczyzn poniżej 60. roku życia, 3 mężczyźni w wieku 60 lat i więcej.

Na obszar przystanki przy ul. Bardowskiego i parking wskazało: 5 kobiet poniżej 60. roku życia, 3 kobiety w wieku 60 lat i więcej, 1 mężczyzn poniżej 60. roku życia, 1 mężczyzna w wieku 60 lat i więcej.

Na obszar przed galerią Europa wskazały: 4 kobiety poniżej 60. roku życia, 1 mężczyzna poniżej 60. roku życia.

Na pl. Wolności wskazało: 5 kobiet poniżej 60. roku życia, 1 kobieta w wieku 60 lat i więcej, 1 mężczyzna poniżej 60. roku życia.

Na pl. Ofiar Getta wskazały: 3 kobiety poniżej 60. roku życia, 1 kobieta w wieku 60 lat i więcej, 1 mężczyzna poniżej 60. roku życia.

Na pl. Kilińskiego wskazały: 3 kobiety poniżej 60. roku życia, 2 kobiety w wieku 60 lat i więcej, 2 mężczyzn poniżej 60. roku życia.

Na ul. Batoiego i parking pomiędzy ulicami Batoiego i Głowackiego wskazały: 2 kobiety poniżej 60. roku życia, 2 kobiety w wieku 60 lat i więcej, 1 mężczyzna w wieku 60 lat i więcej.

Na ul. Jabłońskiego i tereny po tory wskazały: 3 kobiety poniżej 60. roku życia, 1 kobieta w wieku 60 lat i więcej, 3 mężczyzn poniżej 60. roku życia.

Na ul. Jabłońskiego kwartał wskazały: 2 kobiety poniżej 60. roku życia, 2 mężczyzn poniżej 60. roku życia.

Rysunek 8.6.9

Odpowiedź na pytanie nr 8 – kobiety

Źródło: opracowanie własne.

 kobiety 60 lat i więcej

 kobiety poniżej 60 lat

Rysunek 8.6.10

Odpowiedź na pytanie nr 8 – osoby starsze, ≥ 60 lat

Źródło: opracowanie własne

 kobiety 60 lat i więcej

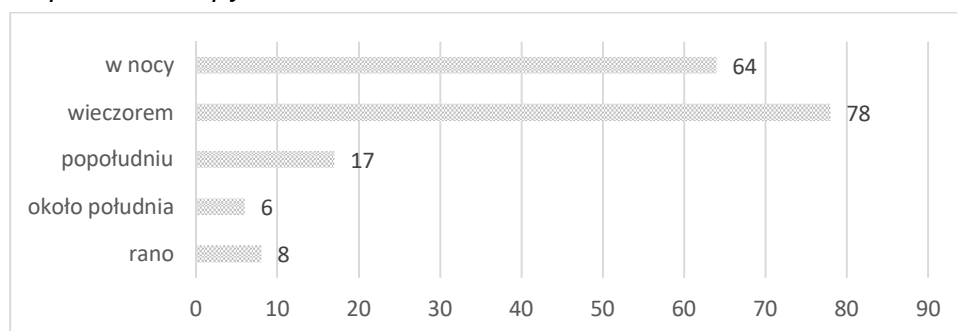
 mężczyźni 60 lat i więcej

Wyróżniono osobno grupę starszych osób po 60. roku życia (rys. 8.6.10) i grupę kobiet (rys. 8.6.9). Wskazania grupy kobiet pokrywają się zasadniczo z ogólnym natężeniem wskazań. Taki stan rzeczy może tłumaczyć znaczna reprezentacja tej grupy w badaniach. Starsi mężczyźni wskazywali częściej obszary poza ogólną grupą wskazań.

9. Proszę wskazać porę dnia, w której czuje się Pan/Pani w tych miejscach mniej bezpiecznie.

Rysunek 8.6.11

Odpowiedź na pytanie nr 9

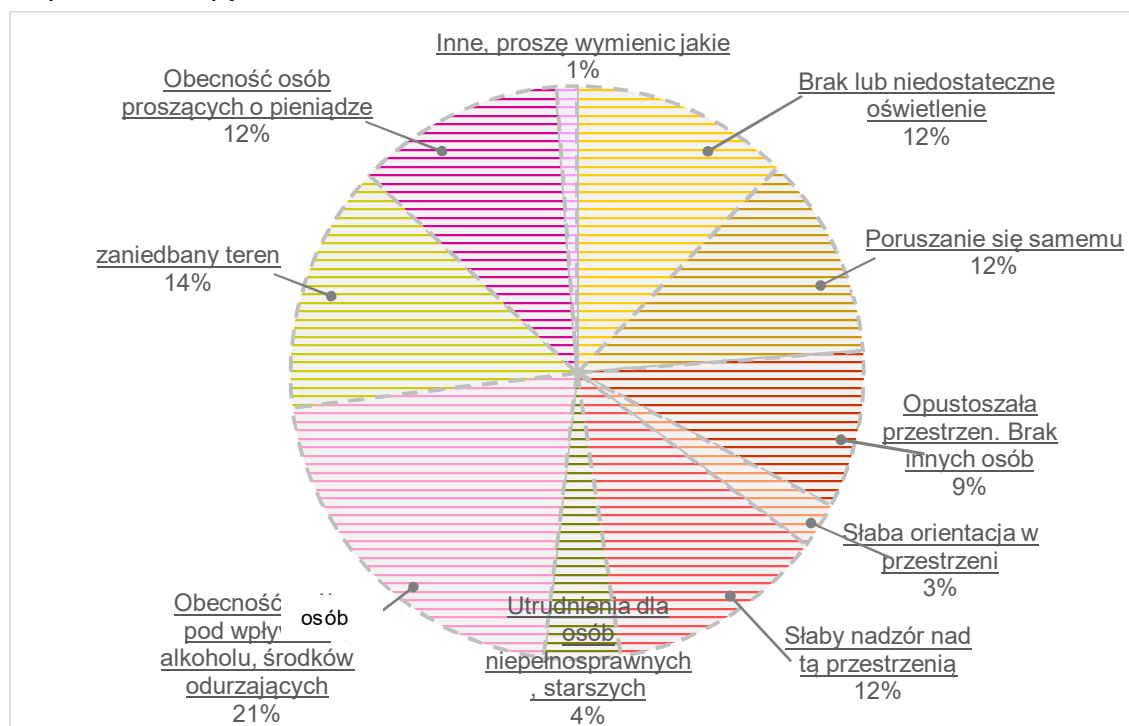
Źródło: opracowanie własne.

Porą, kiedy większość badanych czuła się niebezpiecznie, był wieczór i noc (rys. 8.6.11).

10. Jaka jest przyczyna Pana/Pani obaw?

Rysunek 8.6.12

Odpowiedź na pytanie nr 10

Źródło: opracowanie własne.

Pośród najczęściej wskazywanych stresorów przestrzeni (rys. 8.6.12) na pierwszym miejscu wskazywano stresory społeczne związane z przebywaniem osób nadużywających alkoholu i środków odurzających oraz wymuszających datki. Trzecim poziomem intensywności wskazań wyróżnia się stresor złego zarządzani terenem – przestrzeń zaniedbana.

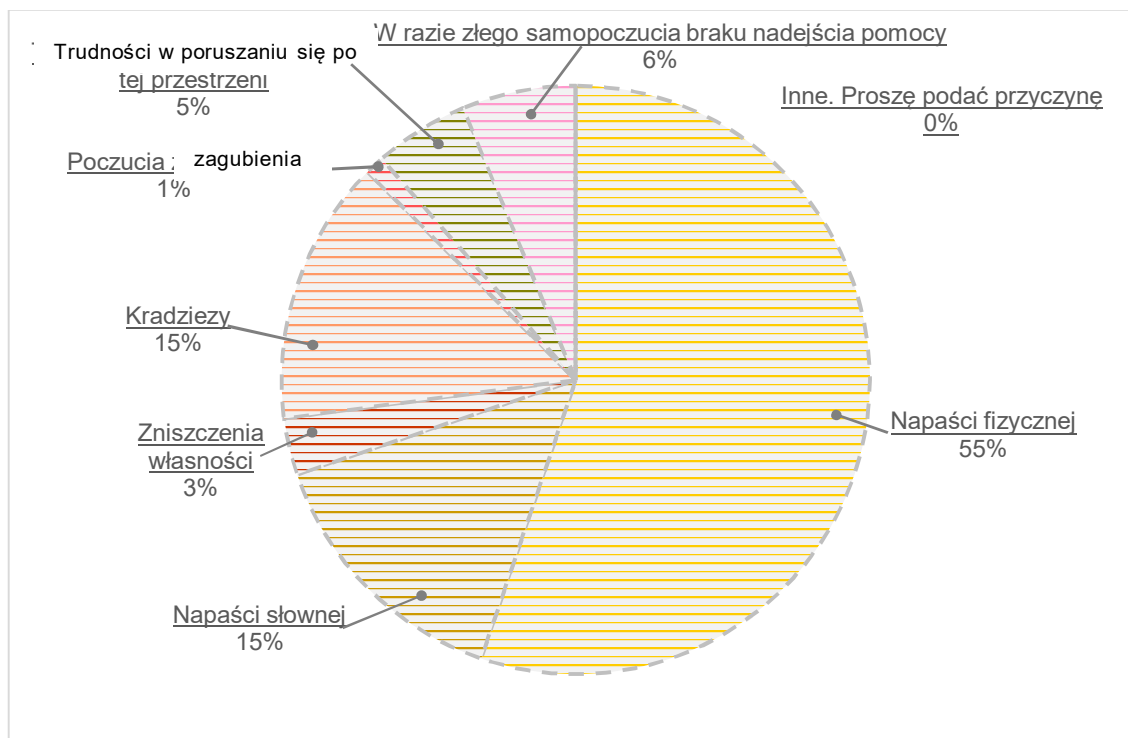
Na terenie dworca PKS wyróżniono czynniki:

- brak lub niedostateczne oświetlenie – 21,
- poruszanie się samemu – 21,
- opustoszała przestrzeń, brak innych osób – 9,
- słaba orientacja w przestrzeni – 5,
- słaby nadzór nad tą przestrzenią – 28,
- utrudnienia dla osób niepełnosprawnych, starszych – 10,
- obecność osób pod wpływem alkoholu, środków odurzających – 43,
- zaniedbany teren – 34,
- obecność osób proszących o pieniądze – 28,
- inne, proszę wymienić, jakie: zaułki i zła jakość nawierzchni, duży ruch w ciągu dnia.

11. Jakich zagrożeń Pan/Pani najbardziej obawia się, przebywając w tej przestrzeni?

Rysunek 8.6.13

Odpowiedź na pytanie nr 11

Źródło: opracowanie własne.

Wskazywaną najczęstszą przyczyną obaw (rys. 8.6.13) było zagrożenie napaścią fizyczną i na drugim miejscu słowną oraz kradzieżą. Marginalnie wskazania dotyczyły braku nadejścia pomocy i trudności w poruszaniu się.

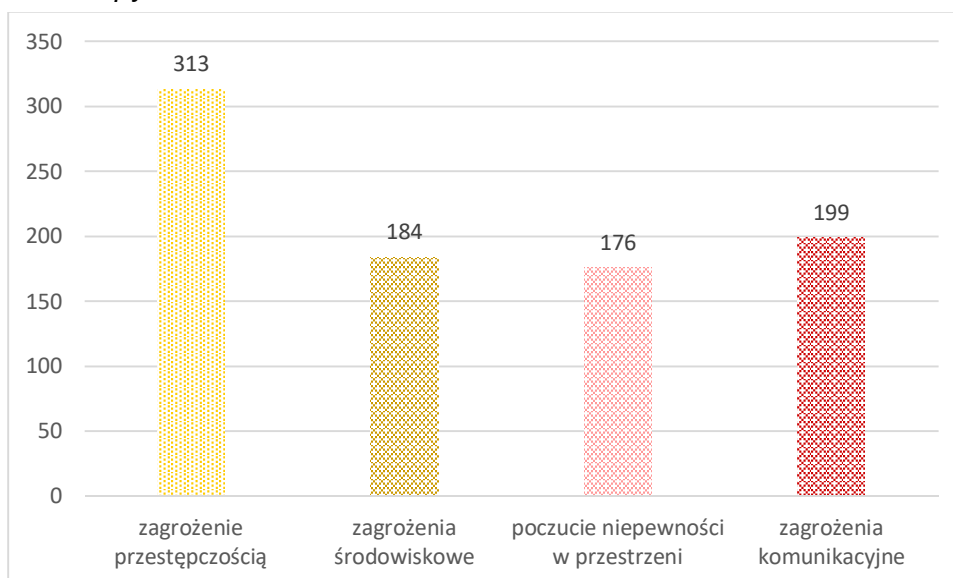
Napaści fizycznej: 32 młodsze kobiety, 8 starszych kobiet, 10 młodszych mężczyzn, 3 starszych mężczyzn.

C. INFORMACJE OGÓLNE DOTYCZĄCE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA W PRZESTRZENI ZBUDOWANEJ

12. Jak Pan/Pani ocenił/oceniłaby w kolejności poniższe elementy, które wpływają na Pana/Pani obniżenie poczucia bezpieczeństwa lub nawet jego brak.

Rysunek 8.6.14

Odpowiedź na pytanie nr 12

Źródło: opracowanie własne.

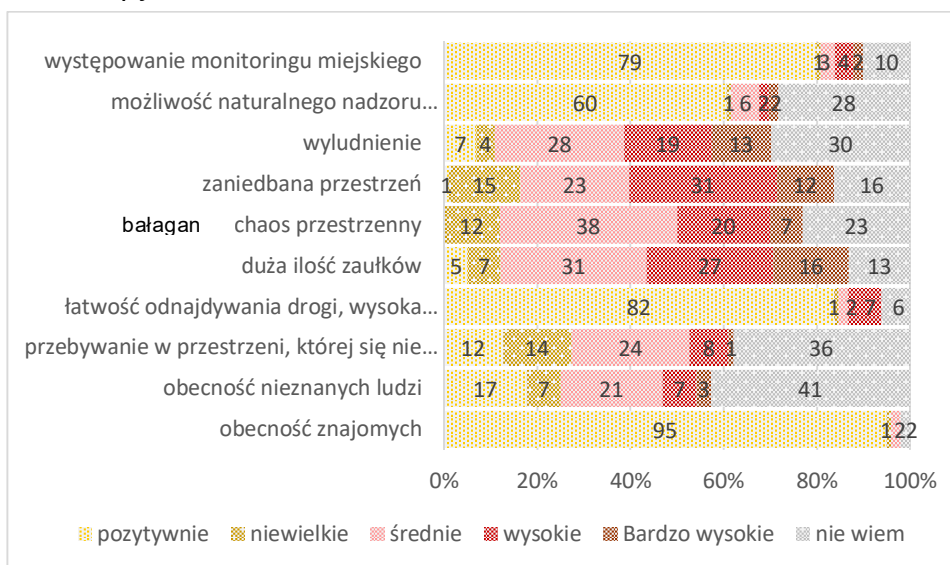
Na wykresie wyraźnie odznacza się przewaga obaw związanych z zagrożeniem przestępczością. Pozostałe jak zagrożenie środowiskowe, poczucie niepewności w przestrzeni i zagrożenia komunikacyjne są na wyrównanym względem siebie poziomie (rys. 8.6.14)

13. Jak ocenił/aby Pan/Pani wpływ wyszczególnionych elementów na swój poziom poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej?

W ogólnych odniesieniach, niezwiązanych z przestrzenią konkretnego obszaru, respondenci wskazywali najczęściej jako podłoże swoich obaw wyludnienie, dużą liczbę zaułków i bałagan, chaos przestrzenny. Bardzo pozytywnie ocenili występowanie monitoringu miejskiego, łatwość odnajdywania drogi, na równi zapytaniem sprawdzającym jak obecność znajomych (rys. 8.6.15).

Rysunek 8.6.15

Odpowiedź na pytanie nr 13

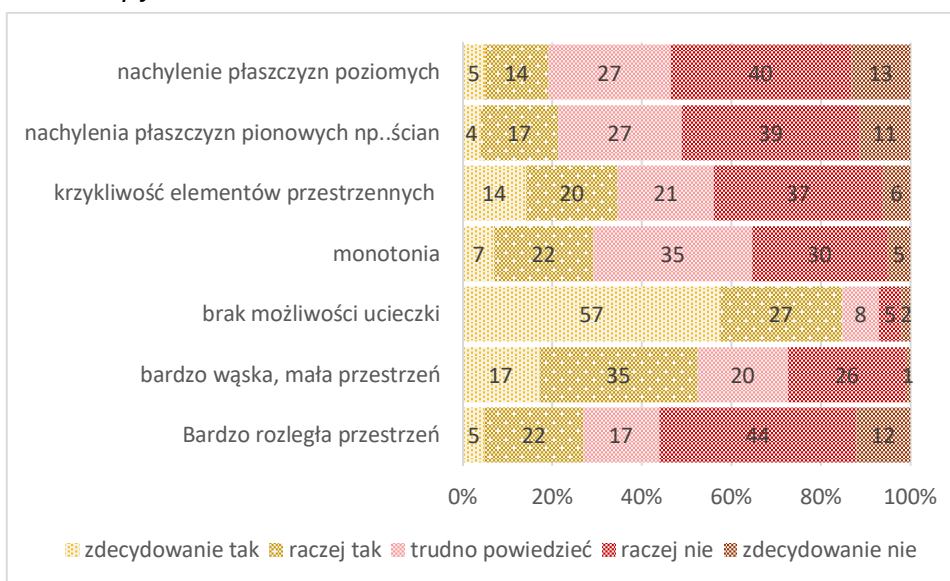

Źródło: opracowanie własne.

14. Czy Pan/Pani kontakt z poszczególnymi składnikami przestrzeni ocenia jako stresujący?

Rysunek 8.6.16

Odpowiedź na pytanie nr 14

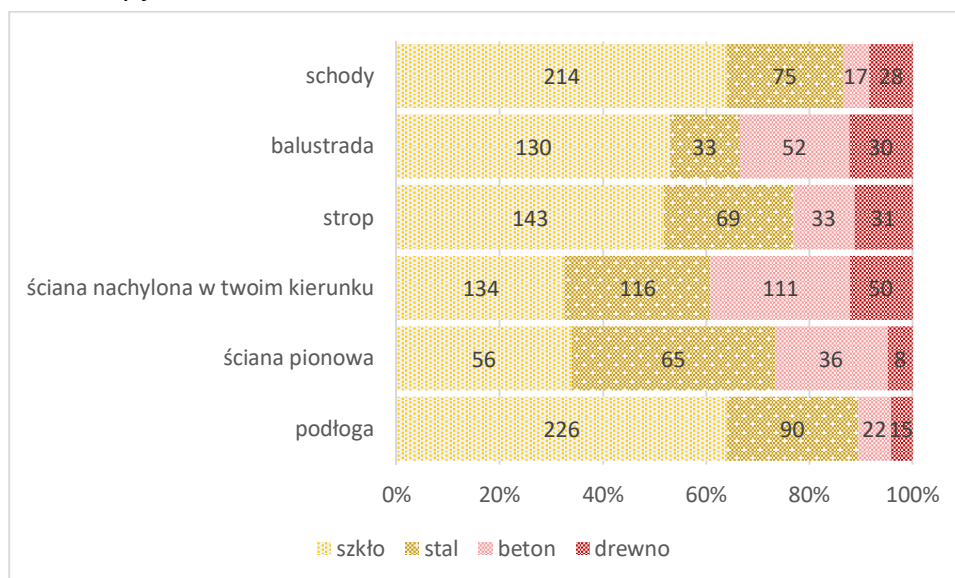
Źródło: opracowanie własne.

Pośród stresorów strukturalnych najczęściej respondenci wskazywali (rys. 8.6.16) obawy względem braku możliwości ucieczki. Pozostałe stresory nie miały tak wyraźnych wskazań negatywnych. Większa liczba wskazań przypisana była krzykliwości elementów przestrzennych i wąskiej przestrzeni.

15. Czy odczuwa Pan/Pani obawę przed zastosowaniem na powierzchniach poniższych materiałów?

Rysunek 8.6.17

Odpowiedź na pytanie nr 15

Źródło: opracowanie własne.

Najgorzej ocenili respondenci poziome szklane powierzchnie, jak podłoga i schody, w drugiej kolejności balustradę i strop. Za najbardziej stresogenny materiał uznali szkło, a jako najmniej – drewno. Zwracają uwagę odpowiedzi dotyczące ściany nachylonej w kierunku użytkownika. Tu wskazania się wyrównują pomiędzy materiałami – sugeruje to mniejszy udział materiału w stresogenności tego elementu (rys. 8.6.17)

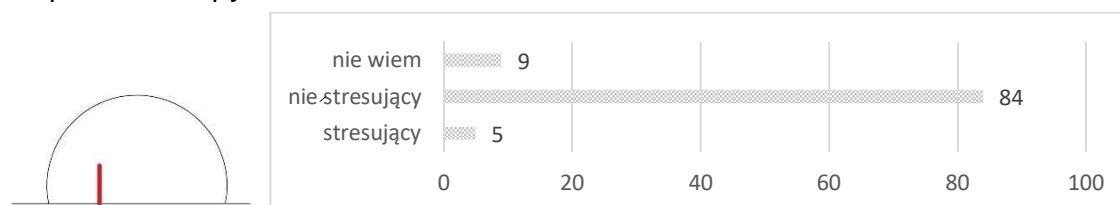
16. Czy może Pan/Pani wyszczególnić inne elementy w przestrzeni miejskiej, które budzą Pana/Pani niepokój? Jeśli TAK, to jakie?

Tylko 20 osób udzieliło odpowiedzi na tak. Wśród elementów, które najczęściej wskazywali pojawiły się: zniszczone nawierzchnie, zbliżenie chodników do dróg szybkiego ruchu,

17. Które z podanych poniżej przykładów form architektonicznych są dla Pana/Pani stresujące?

Rysunek 8.6.18

Odpowiedź na pytanie nr 17 – cz. 1

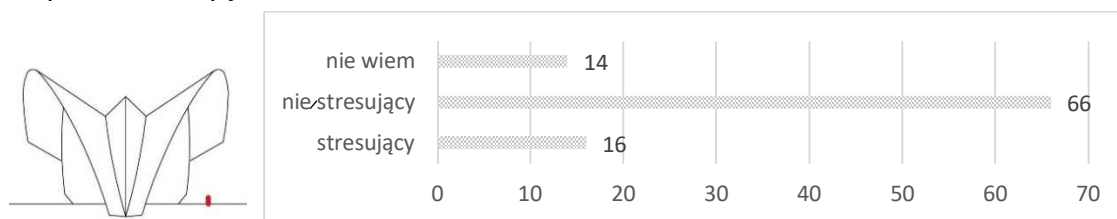

Źródło: opracowanie własne.

Za stresującą powyższą formę (ryz. 8.6.18) uznały: 2 kobiety poniżej 60. roku życia jako niewielką i małą przestrzeń; 1 kobieta w wieku 60 lat i więcej jako małą, zamkniętą przestrzeń; 1 mężczyzna poniżej 60. roku życia jako zbyt prostą formę na planie okręgu; 1 mężczyzna w wieku 60 lat i więcej jako przytłaczającą formę.

Rysunek 8.6.19

Odpowiedź na pytanie nr 17 – cz. 2

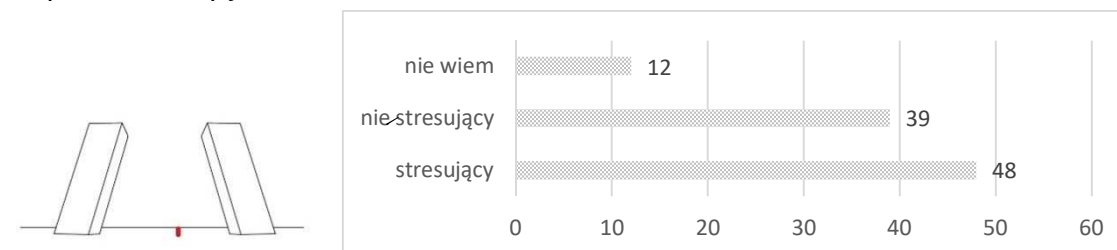
Źródło: opracowanie własne.

Za stresującą powyższą formę (rys. 8.6.19) uznali:

- 10 kobiet poniżej 60. roku życia: najczęściej określały tę formę jako agresywną i dynamiczną; pojawiały się też określenia: krzykliwa, monumentalna, duża, przeskalowana, dziwna, niestandardowa, a także obawy przed spadnięciem skrzydła budynku),
- 3 kobiety w wieku 60 lat i więcej: określały tę formę jako dominującą, zbyt dużo krawędzi i obawiały się upadku skrzydła,
- 1 mężczyzna poniżej 60. roku życia: określił tę formę jako posiadającą zbyt ostre krawędzie,
- 2 mężczyzn w wieku 60 lat i więcej: określili ją jako formę przytłaczającą i mogącą się zawalić.

Rysunek 8.6.20

Odpowiedź na pytanie nr 17 – cz. 3

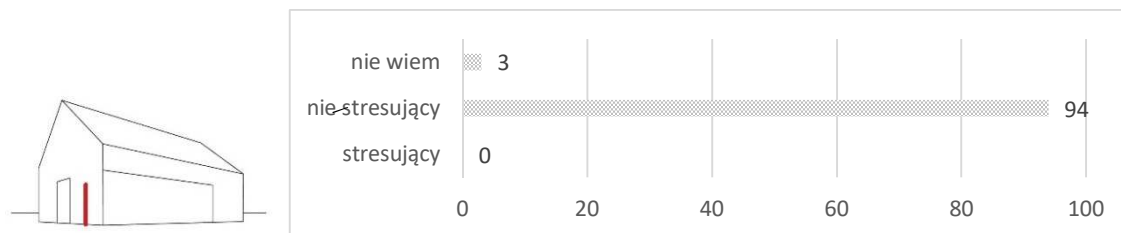
Źródło: opracowanie własne.

Za stresującą powyższą formę (rys. 8.6.20) uznali:

- 32 kobiety poniżej 60. roku życia: najczęściej określały tę formę jako mogącą się zawalić, duże nachylenie, wątpliwa, niestabilna konstrukcja, spada na głowę; pojawiały się też określenia: monumentalna, przytłaczająca, spada na głowę, dziwne wrażenie optyczne,
- 6 kobiet w wieku 60 lat i więcej: określały tę formę jako przytłaczającą, duszącą, ograniczającą, zbyt nachyloną, niepewną i obawiały się zawalenia się bryły,
- 4 mężczyzn poniżej 60. roku życia: określili tę formę jako posiadającą złe proporcje, krzywe ściany, brak wspornika, z ryzykiem zawalenia,
- 6 mężczyzn w wieku 60 lat i więcej: określili ją jako niepewną, niepokojącą formę, podkreślali też nachylone ściany.

Rysunek 8.6.21

Odpowiedź na pytanie nr 17 – cz. 4

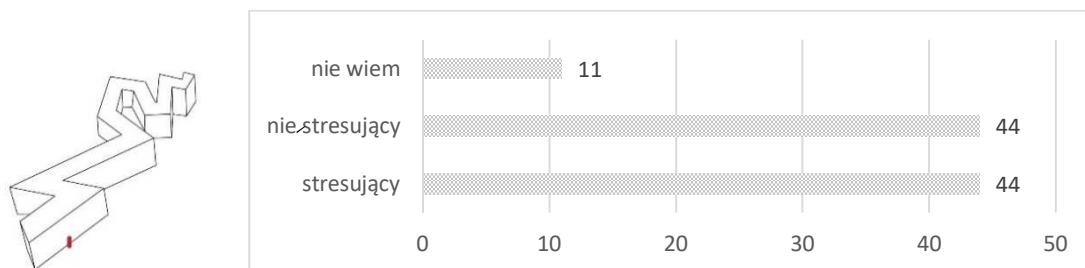

Źródło: opracowanie własne.

Żaden z respondentów nie ocenił tej formy jako stresującej (rys. 8.6.21).

Rysunek 8.6.22

Odpowiedź na pytanie nr 17 – cz. 5

Źródło: opracowanie własne.

Za stresującą powyższą formę (rys. 8.6.22) uznało:

- 21 kobiet poniżej 60. roku życia: najczęściej określały tę formę jako nieczytelną z dużą liczbą zaułków, zbyt długą, bez dodatkowych przejść, brak orientacji w terenie, nie widać, co się dzieje w zaułkach; Pojawiały się też określenia: mnogość linii, wiele ciemnych miejsc, dynamiczna, agresywna, nierówność, uczucie zagrożenia, odcina drogę ucieczki, kręta, uczucie zagubienia, brak możliwości ucieczki, skomplikowana, mało przejrzysta, ostre krawędzie, ryzyko zgubienia,
- 11 kobiet w wieku 60 lat i więcej: określały tę formę jako wprowadzającą chaos, niepokojącą, przytłoczenie, brak rozległej przestrzeni, skomplikowaną, dużo krzywizn i zaułków, trudno się odnaleźć, za duża, tracę orientację, zakamarki, labiryntowość, obawa przed zagubieniem, nie wiem, gdzie iść,
- 6 mężczyzn poniżej 60. roku życia: określili tę formę jako posiadającą dużą dynamikę, chaotyczną z dużą liczbą zaułków, labirynt, możliwość zgubienia się, zakamarki, nie lubię krawędzi, boję się,
- 6 mężczyzn w wieku 60 lat i więcej: określili ją jako brak perspektywy, poczucie labiryntu, niepewność, długość, zaułki, obawa, co za rogiem.

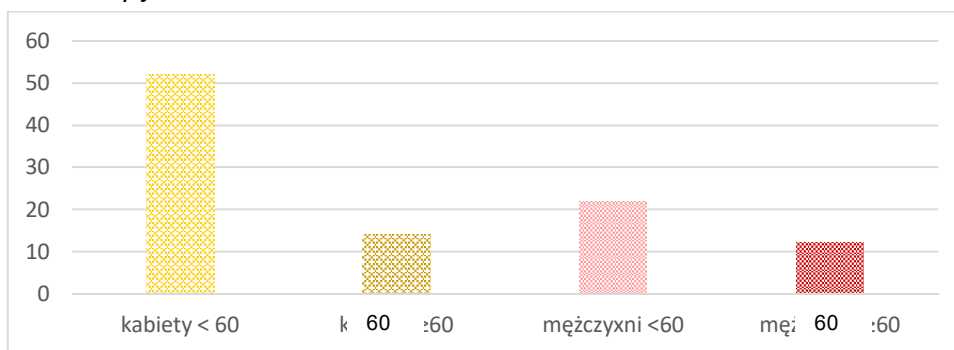
W ocenie stresogenności formy respondenci wskazali jako najbardziej stresującą formę dwóch nachylnych względem siebie wysokich wie oraz w drugiej kolejności formę budynku Muzeum Żydowskiego w Berlinie, co potwierdza analiza literatury przedmiotu.

D. INFORMACJE METRYCZKOWE RESPONDENTA

18. Wiek (w latach)

Rysunek 8.6.23

Odpowiedź na pytanie nr 18

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej w badaniu uczestniczyło młodszych kobiet (ponad połowa badanych osób) (rys. 8.6.23).

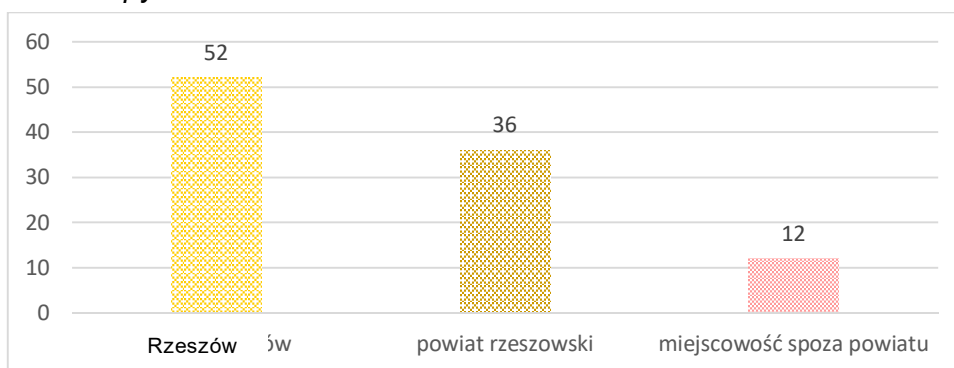
19. Płeć.

W badaniu uczestniczyło 66 kobiet i 34 mężczyzn.

20. Pana/Pani miejscem pobytu (dłużej niż 6 miesięcy) jest:

Rysunek 8.6.24

Odpowiedź na pytanie nr 20

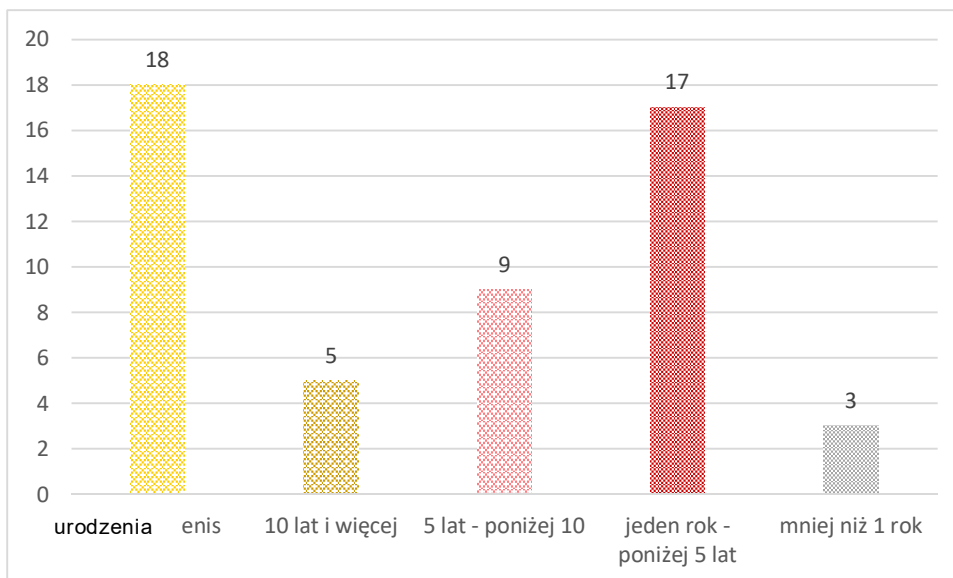
Źródło: opracowanie własne.

Najliczniej w badaniu uczestniczyli mieszkańcy Rzeszowa, ponad połowa badanych, w drugiej kolejności mieszkańcy powiatu rzeszowskiego i niewielka reprezentacja osób spoza powiatu (rys. 8.6.24).

21. Jak długo Pan/Pani przebywa w Rzeszowie?

Rysunek 8.6.25

Odpowiedź na pytanie nr 21

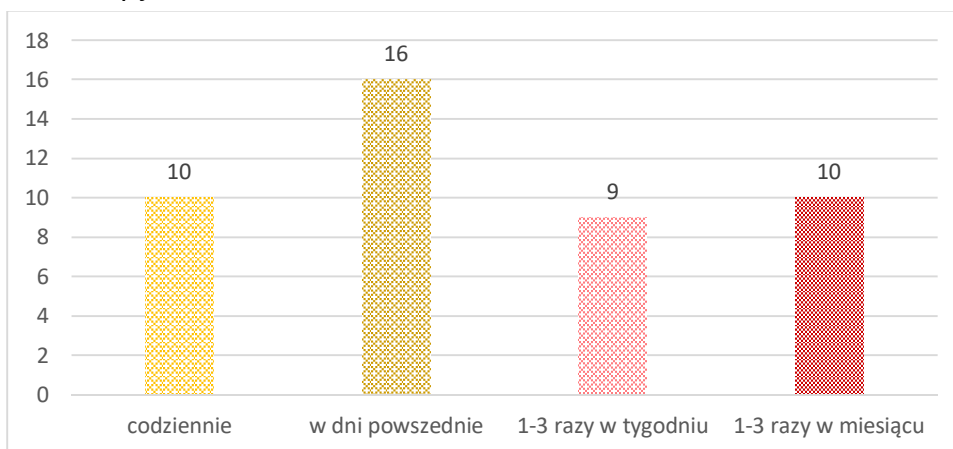
Źródło: opracowanie własne.

Tyle samo odpowiedzi przypadło na zamieszkanie w Rzeszowie od urodzenia co jeden rok do pięciu lat. Najmniejsza reprezentacja osób była z grupy zamieszkującej krócej niż rok.

22. Jak często Pan/Pani przebywa w Rzeszowie (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?

Rysunek 8.6.26

Odpowiedź na pytanie nr 22

Źródło: opracowanie własne.

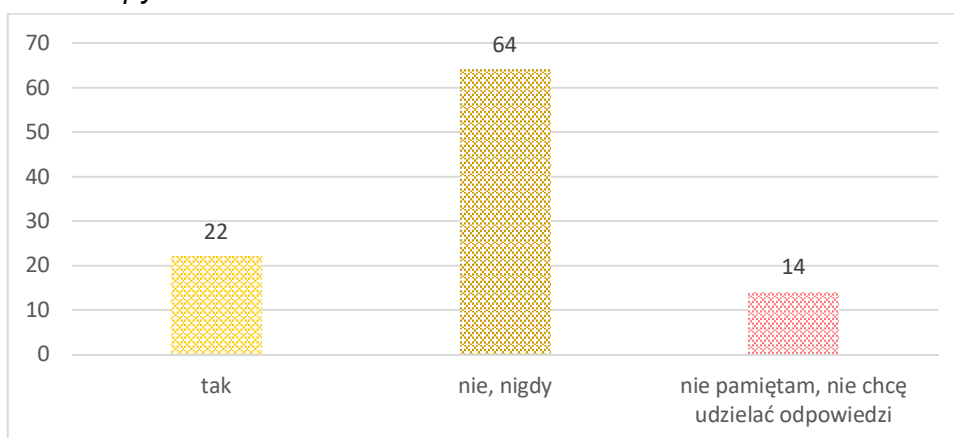
Tyle samo osób zadeklarowało przebywanie w Rzeszowie codziennie i 1-3 razy w miesiącu. W dni powszednie przebywa w Rzeszowie największa grupa respondentów (rys. 8.6.26).

23. Czy kiedykolwiek Pan/Pani był/a ofiarą przestępstwa?

Rysunek 8.6.27

Odpowiedź na pytanie nr 23

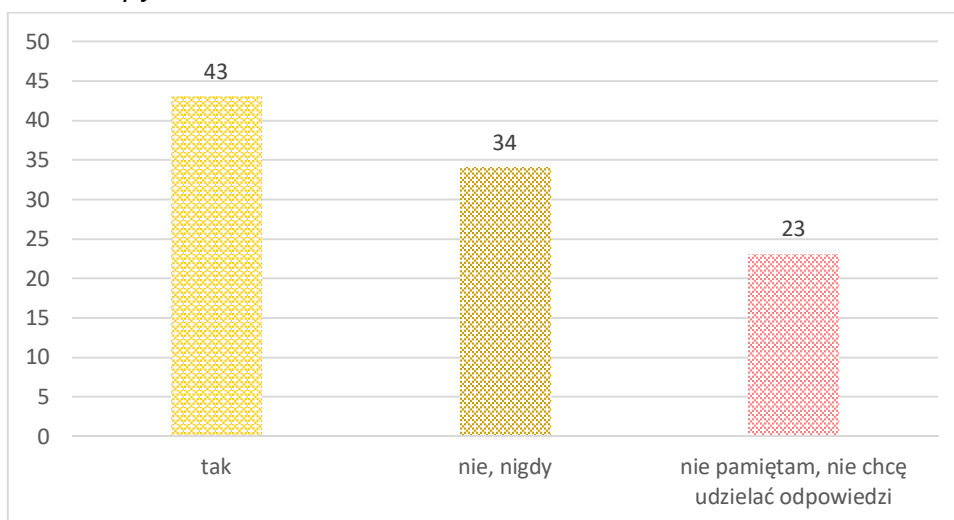

Źródło: opracowanie własne.

24. Czy ktoś z Pana/Pani znajomych lub bliskich był ofiarą przestępstwa?

Rysunek 8.6.28

Odpowiedź na pytanie nr 24

Źródło: opracowanie własne.

Zwraca uwagę wśród badanych niski odsetek osób, które doświadczyły przestępstwa osobiście (rys. 8.6.27). Znacznie wyższy jest odsetek odniesień do takich doświadczeń wśród znajomych (rys. 8.6.28). Takie wyniki dwóch ostatnich pytań nie sugerują znaczącego wpływu wcześniejszych złych doświadczeń na ogólny wynik badania.

9. ZAKOŃCZENIE

9.1 Analiza wyników, weryfikacja tezy i problemów badawczych

Wyniki badań umożliwiły udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze podstawowe i dopełniające:

- Czy rozpatrywanie czynnika poczucia bezpieczeństwa można określić jako współczesną tendencję w przestrzennej polityce miejskiej? W jakim zakresie wiedza o czynniku poczuciu bezpieczeństwa została uwzględniona w polityce miejskiej w skali międzynarodowej, europejskiej, krajowej i lokalnej?
- Czy i w jaki sposób czynnik odpowiedzialności za kształtowanie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni jest uwzględniany we współczesnych badaniach, realizacjach i planowaniu przemian zagrożonych obszarów miejskich?

Aby udzielić odpowiedzi na powyższe pytania, zrealizowano zadania:

- analizę dokumentów prawnych, podejść i programów obecnie wdrażanych w zakresie rewitalizacji w skali światowej, europejskiej i krajowej oraz dokumentów planistycznych w skali lokalnej,
- studium przypadków trzech osiedli europejskich miast poddanych rewitalizacji.

Wytuczanie podstaw prawnych do kształtowania przestrzeni miejskich jest mocno ograniczone do analizy bezpieczeństwa w zakresie kryminogennym, terrorystycznym, środowiskowym, odniesionym do budowania odporności miast i przestrzegania celów zrównoważonego rozwoju. Po analizie dokumentów bezpodstawny wydaje się wniosek, iż subiektywny czynnik poczucia bezpieczeństwa jest współczesną tendencją w kształtowaniu przestrzeni miejskiej. Jednak w powyżej określonej podstawie prawnej autorka odnajduje przestrzeń do zawiązania relacji pomiędzy badaniami nad poczuciem bezpieczeństwa współczesną zmianą podejścia określającego wymagania i oczekiwania wobec przestrzeni miejskiej, eksponując takie czynniki, jak zdrowie psychiczne, dobrostan, spójność społeczna. Pełnią one rolę swoistych mediatorów w budowaniu w przyszłości bardziej szczegółowego podejścia, mającego u podstaw bezpośrednio wskazany czynnik analiz – poczucie bezpieczeństwa. Takie podejście autorka również odczytała podczas prowadzenia badań w przestrzeni europejskich osiedli w Lyonie, Amsterdamie i Berlinie. Pomimo braku w programach rewitalizacyjnych bezpośrednich wzmianek o poczuciu bezpieczeństwa (jedynie uwzględniano podejście CPTED) widoczne jest w realizacjach przemian rewitalizacyjnych podejście respektujące subiektywne odczucia użytkowników i poprzez to bardzo niska reprezentacja stresorów przestrzennych w przebudowanych obszarach.

- Jakie właściwości elementów strukturalnych przestrzeni zbudowanej miejskiej mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni? Czy i w jakim stopniu elementy struktury miejskiej o obiektywnie stwierdzonym

charakterze stresogennym są oczywistą determinantą braku poczucia bezpieczeństwa? Jaka jest rola zmiennych pośredniczących w tym procesie? Wobec powyższego pytania zrealizowano zadania:

- zebranie i uporządkowanie dostępnej interdyscyplinarnej wiedzy odnoszącej się do tematyki poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej miejskiej,
- określenie ogólnego rozumienia poczucia bezpieczeństwa i rodzaju odniesień do zagadnienia w obszarach naukowych i prawnych,
- wyszczególnienie stresorów przestrzennych i naświetlenie podłoża stresogenności czynników strukturalnych, a także przedstawienie ich w postaci zbiorczej listy czynników wyznaczonych do analizy w przypadkach badawczych.

Szczegółowa analiza interdyscyplinarnych źródeł naukowych uzewnętrzniła rozległość tematyczną rozpatrywanego zagadnienia i jego wysoki stopień różnorodności i złożoności. Rozpatrywanie subiektywnego czynnika poczucia bezpieczeństwa naświetliło jego bogate podłoże emocjonalne, definiujące ostateczne doświadczenie percepcyjne przestrzeni. Analiza literatury wsparta odniesieniami do przykładów zaobserwowanych przez autorkę w przestrzeniach miejskich wykazała niemożliwość określenia determinującej roli architektury wobec poczucia bezpieczeństwa użytkowników publicznej przestrzeni miejskiej. Zależność czynników strukturalnych i odczuwanego subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa jest modyfikowana przez siłę i częstotliwość takich zmiennych pośredniczących, jak: podłoże kulturowe, behawioralne, osobowościowe i fizyczne oraz związane z wcześniejszymi osobistymi doświadczeniami. Cechy szczegółowe stresogennych czynników strukturalnych i wskazanie zmiennych pośredniczących zostały naświetlone i podsumowane w rozdziale 6 niniejszej dysertacji. Pojawił się jednoznaczny wniosek, iż rodzaj czynnika, jakim jest subiektywna percepcja środowiska zbudowanego i związane z nią trudności w jednoznacznym definiowaniu cech środowiska miejskiego odpowiedzialnych za poczucie bezpieczeństwa miejskiego, nie może być rozpatrywany wyłącznie na poziomie badań własnych. W poszukiwaniu wiarygodnych wskazań do prawidłowego kształtowania przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników wyłoniła się niezbędność wielopłaszczyznowego weryfikowania i korelacji podłoża badań własnych i zmysłowych, subiektywnych odczuć użytkowników. Zależność ta jednoznacznie wpłynęła na określenie zastosowanej metody badawczej.

- Jaka jest korelacja czynników stresogennych obiektywnie stwierdzonych z subiektywnymi odczuciami użytkowników przestrzeni?
- Jak można zredukować zbyt wysokie wymagania przystosowawcze?

W celu wyjaśnienia powyższych pytań zrealizowano zadania:

- studium przypadku fragmentu osiedla Śródmieście Północ miasta Rzeszowa,
- analiza korelacji liniowej Pearsona na podstawie oceny własnej i odpowiedzi respondentów.

Przy użyciu metody korelacji liniowej Pearsona wykonano porównanie na poziomie ogólnym: zbiorcza liczba wskazań dla danego miejsca oraz zbiorcza ocena dla czterech grup stresorów.

Ocena własna grup stresorów według zamieszczonej tabeli w rozdziale 8.4.

Ocenię podlegało 6 przestrzeni o publicznym i półpublicznym charakterze.

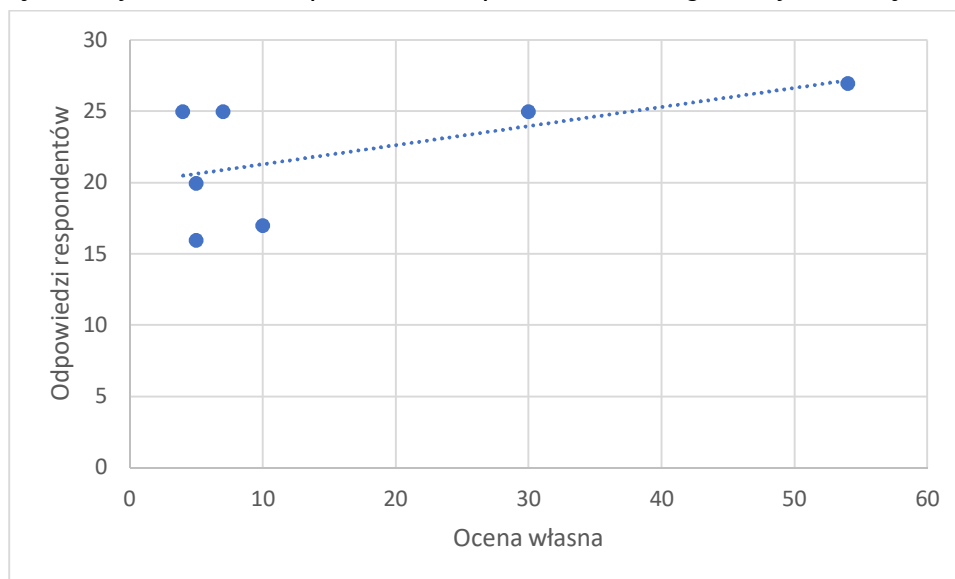
Ocenę wyników korelacji wykonano na podstawie zalecanej oceny korelacji dla nauk o bezpieczeństwie (Kulawiecka, 2016) przyjmując, iż wartość:

- $< 0,2$ oznacza brak związku liniowego pomiędzy zmiennymi,
- $0,2-0,4$ oznacza wyraźną zależność liniową, lecz na niskim poziomie,
- $0,4-0,7$ oznacza wyraźną zależność na umiarkowanym poziomie,
- $0,7-0,9$ oznacza wyraźną zależność na znaczącym poziomie,
- $> 0,9$ oznacza bardzo silną zależność.

Korelacja wyników oceny własnej i odpowiedzi respondentów dla wszystkich grup stresorów wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,57, (rys. 9.1.1) co oznacza wyraźny związek oceny własnej w grupach stresorów przestrzennych, społecznych, właściwości otoczenia i zarządzania ze wskazaniami respondentów na umiarkowanym poziomie.

Rysunek 9.1.1

Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów według oceny własnej

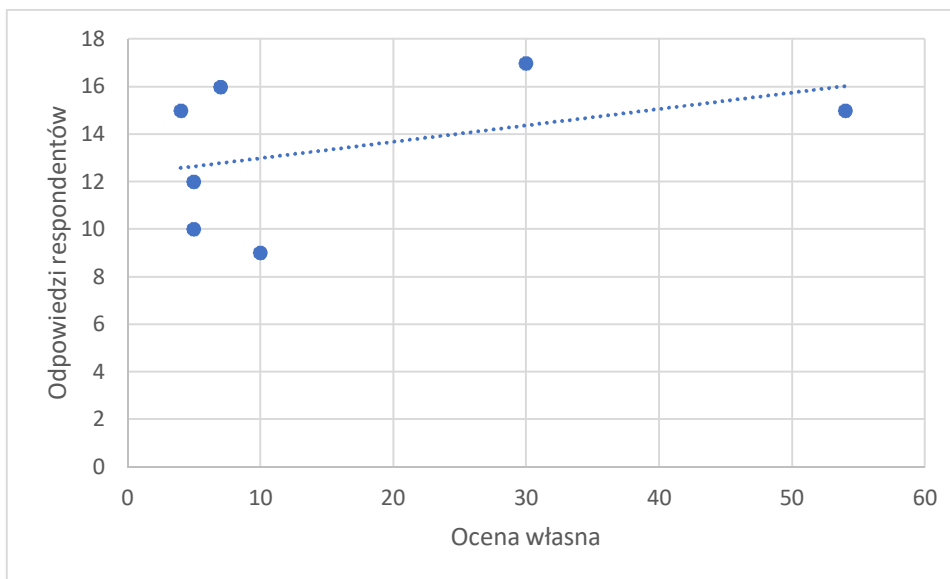

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych i odpowiedzi respondentów dla wszystkich grup stresorów (rys. 9.1.2) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,42, co oznacza wyraźny związek oceny własnej w grupach stresorów przestrzennych ze wskazaniami respondentów na umiarkowanym poziomie, na granicy z poziomem niskim.

Rysunek 9.1.2

Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych

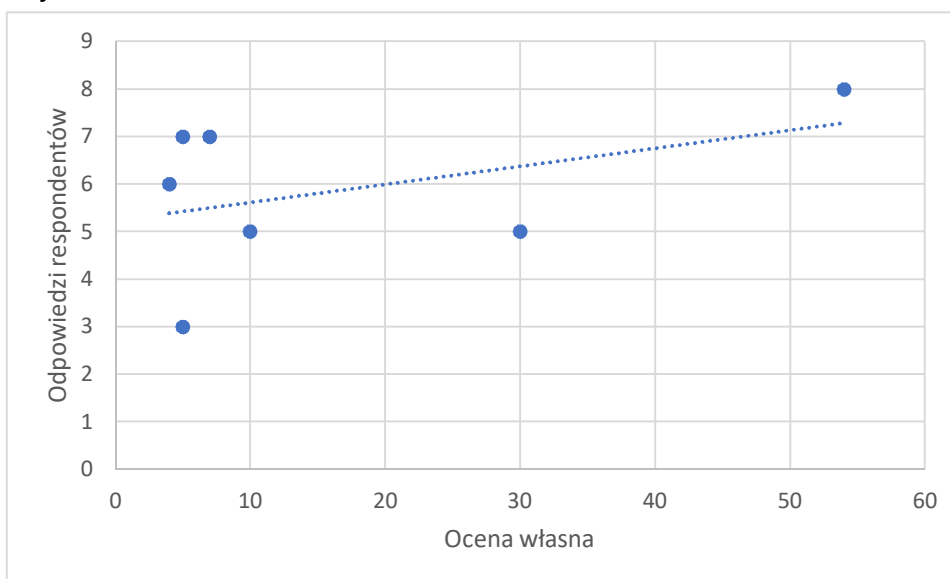

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla grupy stresorów społecznych i odpowiedzi respondentów dla wszystkich grup stresorów (rys. 9.1.3) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,43, co oznacza wyraźny związek oceny własnej w grupach stresorów społecznych ze wskazaniami respondentów na umiarkowanym poziomie, na granicy z poziomem niskim.

Rysunek 9.1.3

Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów społecznych

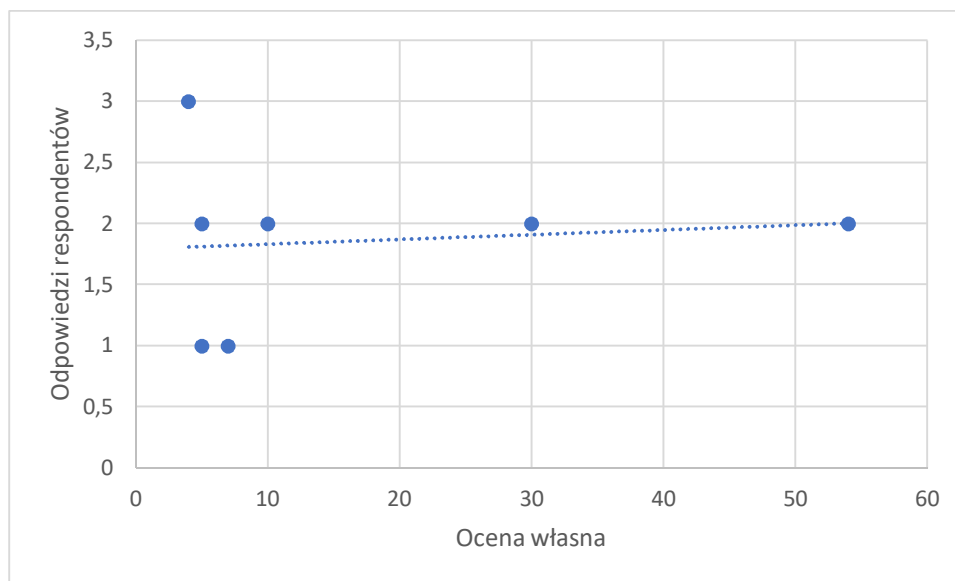

Źródło: opracowanie własne.

Korelacja wyników oceny własnej dla grupy stresorów szerszych właściwości otoczenia i odpowiedzi respondentów dla wszystkich grup stresorów (rys. 9.1.4) wykazała zależność liniową zmiennych na poziomie 0,08, co oznacza niemal brak związku oceny własnej w grupach stresorów szerszych właściwości otoczenia ze wskazaniami respondentów.

Rysunek 9.1.4

Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów właściwości otoczenia

Źródło: opracowanie własne.

Wykonane korelacje wyników zobrazowały wyraźny związek analizy własnej i wskazań respondentów. Jednak porównanie zestawienia dla wszystkich grup z zestawieniem dla każdej z grup osobno podkreśliło konieczność analizowania badań nad poczuciem bezpieczeństwa w łącznym zestawieniu wszystkich stresorów przestrzennych, społecznych, szerszych właściwości otoczenia i zarządzania i dla takiego zestawienia korelacja wyników była najmocniejsza.

Wszystkie korelacje wykazały wynik dodatni, co wskazuje, iż wzrost liczby wskazań jest liniowo zależny od wzrostu cech stresogennych.

Porównanie wyników badań subiektywnych odczuć użytkowników przestrzeni publicznej wyznaczonego fragmentu osiedla Śródmieście Północ z wynikami własnej metody badawczej wykazało pokrycie intensywności wskazań w zasadniczych obszarach wymienianych najczęściej przez respondentów. Rozbieżności dotyczyły obszarów rzadziej wskazywanych przez ankietowanych, funkcjonujących jako jednostkowe wskazania. Można postawić wniosek, iż analiza oparta na własnej metodzie badawczej autorki jest wiarygodnym narzędziem oceny obszarów pod kątem poczucia bezpieczeństwa, ale jej największa przydatność wskazana jest dla obszarów o szczególnie nasilonej stresogenności. Aby uzyskać pełny obraz stresogenności obszaru, należy wykonać analizę dwupłaszczyznową, zarówno z odniesieniem do wskazań własnej metody, jak i badań partycypacyjnych wśród użytkowników przestrzeni nieposiadających wiedzy w tym obszarze tematycznym.

W powiązaniu z powyższym uzyskano odpowiedź na pytanie praktyczne:

- Jakie wytyczne projektowe do działań profilaktycznych i reaktywnych powinno się uwzględniać w lokalnej przestrzennej polityce miejskiej?

W ramach działań profilaktycznych należy uwzględnić wskazania według własnej metody badawczej podczas realizacji projektu, obejmujące zestawienie czynników stresogennych we wszystkich czterech grupach: przestrzennych, społecznych, szerszych właściwości otoczenia i zarządzania. Na tym etapie realizacji trudno uzyskać w pełni wiarygodne wytyczne w ramach badań subiektywnych odczuć. Można jednak w pewnych lokalizacjach wspomóc się badaniami obszarów sąsiednich do planowanej realizacji i uzyskać wyniki określające właściwe wskazania dla analizowanej strefy kulturowej. W ramach działań reaktywnych wskazania eksperckie muszą być skorelowane z badaniami subiektywnego odczucia bezpieczeństwa. Badania powinny opierać się na wzorcowych formularzach ankiet, które jednak uwzględniają odpowiedzi spoza załączonej kafeterii.

Według autorki praca częściowo potwierdziła postawioną tezę. Można założyć, iż fala zainteresowania skierowanego na poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej będzie się nadal utrzymywała dzięki szybkiemu progresowi w obszarze nauk behawioralnych i nauk o mózgu. Konieczne jest jednak wzmocnienie praktycznych działań i wprowadzenie dokładniejszych zapisów i wytycznych do dokumentów prawnych. Widoczna jest mocna tendencja do pogłębiania wiedzy w tym aspekcie, szczególnie w zakresie podejścia CPTED.

Programy wprowadzane do realizacji w przestrzeniach miejskich wykazują możliwość upraktycznienia działań dotychczas w znacznej mierze skupionych na teoretycznym podejściu. Rozleglejsze praktyczne doświadczenia są widoczne jedynie w zakresie programów *crime prevention*. Konieczne jest wprowadzanie programów w przestrzeni urbanistycznej związanych z ograniczeniem stresorów strukturalnych, nieopartych wyłącznie na podłożu wiktymizacyjnym.

Z uwagi na rozbieżność pomiędzy rozwojem nauk i procesów badawczych a działaniami legislacyjnymi istnieje możliwość i konieczność wprowadzania dokładnych zapisów ukierunkowujących działania projektowe na uwzględnienie czynnika poczucia bezpieczeństwa. Jest to według autorki możliwe z uwagi na koncentrację uwagi na zagadnieniu dobrostanu, chorób psychicznych, spójności społecznej – czynniki te pośredniczą między mocno propagowanymi założeniami zrównoważonego rozwoju a jeszcze wciąż nieśmiało i bardzo ogólnikowo stawianymi wytycznymi dla wyższego poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach strukturalnych.

W opinii autorki niemożliwe jest pełne rozpatrywanie dobrostanu i troska o zdrowie psychiczne przy nieskorelowaniu tych działań ze szczegółowym podejściem do zagadnienia poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni.

Podejście to wymaga szczególnie rozbudowanych działań badawczych w zakresie lokalnym, nie tylko międzynarodowym czy europejskim, z uwagi na konieczność uwzględnienia różnic kulturowych.

9.2 Wnioski i rekomendacje

Rekomendacje:

1. Konieczne jest pełniejsze opracowanie programów opartych na badaniach poczucia bezpieczeństwa – wyjście spoza zawężonego podejścia wiktyimizacyjnego i rozszerzenie go do poczucia bezpieczeństwa w ujęciu holistycznym.
2. Niezbędne jest utrzymywanie w badaniach kształtowania przestrzeni zbudowanej aktywności działań naukowych architektów w celu podtrzymania koncentracji podejścia skupionego na kształtowaniu przestrzeni strukturalnej.
3. Działania naukowe architektów powinny być planowane w przemyślanych zespołach interdyscyplinarnych.
4. Nieodzwonne jest rozpatrywanie opracowanej metody jako części procesu wyznaczania przestrzeni zdegradowanych pod lokalne programy rewitalizacji.
5. Wytyczne musiałyby uwzględnić złożony kontekst kulturowy i być elastycznie dopasowywane do danego miejsca.
6. Należy opracować dla miast badania/audyty przestrzeni zagrożonych wyprzedzające dane działania projektowe. Tak określone wyniki badań byłyby archiwizowane i poddawane rewizji. Wcześniej przygotowane, znacznie wspomogłyby proces projektowy i skróciły etap przygotowania projektu.

Wnioski:

Mocne tendencje nakierowujące uwagę podejścia CPTED oraz psychologii środowiskowej na cele zrównoważonego rozwoju skłaniają do koncentracji działań w kierunku „zielonego nurtu” i jednoczesnego odchodzenia od badań fizycznej struktury. Aby wesprzeć proces powrotu do badań strukturalnych wspomaganych przez cele ZR, należy wzmocnić w badaniach nad poczuciem bezpieczeństwa reprezentację architektów, których obszar działań obecnie zamyka się głównie w ramach zawodów związanych z naukami społecznymi i bezpieczeństwa.

Uwzględnienie wyników badań nad subiektywnym czynnikiem poczucia bezpieczeństwa jest nieodzowne do wprowadzenia w plany działania dla poprawy bezpieczeństwa zespołów urbanistycznych dotkniętych zjawiskami kryzowymi. Poczucie bezpieczeństwa rozpatrywane jako kategoria urbanistyki i architektury staje się wpływowym elementem w ramach kształtowania kompozycji urbanistycznej, istotą urbanistyki operacyjnej i działań w ramach planowania przestrzennego, ze szczególnym zwróceniem się w stronę planów rewitalizacji obszarów zdegradowanych. W takim pojęciu staje się ono koniecznym narzędziem w kształtowaniu krajobrazu miejskiego, w szerokim zakresie działań od projektów inżynierskich po projekty urbanistyczne. Rola procedur badawczych, które jak konstatuje profesor Zuziak: „powinny weryfikować merytoryczną poprawność rozwiązań przyjmowanych w planach zagospodarowania przestrzennego” (Zuziak, 2018, s. 108) jest konieczna do implementacji w działania praktyczne w kształtowaniu środowiska miejskiego. Prace badawcze w zakresie subiektywnych odczuć przestrzennych zbudują współczesne podejście w dobieraniu narzędzi przy

kształtowaniu konstrukcji modeli przestrzennej struktury miasta, „narzędzi pomagających w rekonstruowaniu miejskości” (Zuziak, 2018, s. 109). Prace badawcze prowadzone w zakresie poczucia bezpieczeństwa stają się istotą zbudowania synergii opartej na logicznych podstawach pomiędzy konstrukcją teoretyczną, opartą na zrozumieniu emocjonalnych potrzeb współczesnego człowieka projektowaniem urbanistycznym.

Szanse:

1. Powiązanie bezpiecznego kształtowania przestrzeni z:
  - postępem w obszarze nauk behawioralnych i nauk o mózgu,
  - koncentracją uwagi na przestrzeniach zdegradowanych.
2. Rozpowszechnienie idei bezpiecznego kształtowania przestrzeni poprzez:
  - wiązanie celów zrównoważonego rozwoju z psychologią środowiskową i podejściem CPTED,
  - powiązanie poczucia bezpieczeństwa z dobrostanem, zdrowiem psychicznym i spójnością społeczną.

Zagrożenia:

1. Dystansowanie się wiedzy o kształtowaniu przestrzeni od głównego nurtu poszukiwań poprzez:
  - zawężenie współpracy ZR do wartości społecznych i nurtu „zielonego”,
  - odejście od podstaw w psychologii środowiskowej i podejściu CPTED, związanych z czynnikami fizycznymi kształtowania przestrzeni.
2. Brak odniesień do poczucia bezpieczeństwa w:
  - lokalnych programach rewitalizacyjnych,
  - strategiach rozwoju,
  - jednostkowo tylko w strategiach kształtowania przestrzeni bezpiecznych.

Podsumowanie:

1. Brak możliwości stworzenia ogólnie obowiązujących zasad z uwagi na różnice kulturowe.
2. Możliwość stworzenia strategii działań w planowaniu badań w przestrzeniach zdegradowanych, skoncentrowanych na poczuciu bezpieczeństwa.
3. Rozbudowanie działań naukowych architektów w celu utrzymania koncentracji podejścia skupionego na kształtowaniu przestrzeni strukturalnej.
4. Wzmocnienie praktycznych działań i wprowadzenie dokładniejszych zapisów i wytycznych do dokumentów prawnych, np. programów rewitalizacji.
5. Rozbudowa działań badawczych w zakresie lokalnym, nie tylko międzynarodowym czy europejskim, z uwagi na konieczność uwzględnienia różnic kulturowych.
6. Wyjście poza zawężone podejście kryminogenne i rozszerzenie go do poczucia bezpieczeństwa w ujęciu holistycznym.
7. Wprowadzenie do programów oceny przestrzeni zdegradowanych badań nad poczuciem bezpieczeństwa.

10. BIBLIOGRAFIA

10.1 Publikacje książkowe

- Ajdkiewicz, K. (1975). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Alexander, Ch., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., Angel, S. (2008). *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja* (A. Kaczanowska, K. Maliszewska, M. Trzebiatowska, tłum.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (wydanie oryginalne 1977).
- Atlas, R.I. (2008). *21st Century Security and CPTED, Designing for Critical Infrastructure Protection and Crime Prevention*. Taylor & Francis Group.
- Arak, P. (2017). Raport Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana i Fundacji Konrada Adenauera w Polsce. Bezpieczne i otwarte miasta. Warszawa: Polska Fundacja im. Roberta Schumana.
- Bać, Z. (red.). (2007). *Habitaty bezpieczne*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Banach, M. (2018). *Od inteligentnego transportu do inteligentnego miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bańska, A. (1997). *Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania*. Poznań: Gemini.
- Bańska, A. (2002). *Spółeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bańska, A. (2003). *Forma i przestrzeń w świadomości użytkowników i projektantów*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bell, P.A., Greene, Th.C., Fisher, J.D., Baum, A. (2004). *Psychologia środowiskowa* (A. Jurkiewicz, M. Lewicka, A. Skorupka, T. Sosnowski, J. Suchecki, tłum.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (wydanie oryginalne 2001).
- Barczykowska, A. (2011). *Kapitał społeczny zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bauman, Z. (2008). *Płynny lęk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. Bogdanowski, J. (1996). *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Budziło, P, Socala, D. (2019). Badanie dotyczące poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa. Kraków: BBS Obserwator.
- Carmona, M. (2021). *Public Places Urban Spaces* (3rd ed.). New York: Taylor & Francis. Ceccato, V. (2012). *The Urban Fabric of Crime and Fear*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4210-9>
- Chadzinikolau, N. (2014). *Mity greckie*. Wrocław: Siedmioróg.
- Chmielewski, J.M. (2001). *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Chomątkowska, B. (2018). *Betonia*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Chwalibóg, K. (2022). *Architektura przyjaznych przestrzeni*. Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.

- Coleman, N. (2020). *Materials and Meaning in Architecture: Essays on the Bodily Experience of Buildings*. Bloomsbury Visual Arts.
- COST Action TU1203 (2016). *Situational prevention in Lyon – a pioneering policy. From a controversial, taboo subject to an integrated approach in urban design and planning projects*.
- Cozens, P. (2016). *Think Crime! Using Evidence, Theory and Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) for Planning Safer Cities* (2nd ed.). Praxis Education.
- Crowe, T.D., Fennelly, L. (2013). *Crime Prevention Through Environmental Design* (3rd ed.) Elsevier.
- Czapska, J. (red.). (2012). *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czarnecki, B. (2011). *Przestrzenne aspekty przestępczości*. Białystok: Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
- Czarnecki, B., Siemiński, W. (2004). *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*. Warszawa: Difin.
- Czupryński, A. (2014). Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym. W: J. Zboina (red.), *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*. Józefów: Wydawnictwo CNBOP-PIB.
- Czupryński, A., Wiśniewski, B., Zboina, J. (2015). *Bezpieczeństwo. Teoria – badania – praktyka*. Józefów: Wydawnictwo CNBOP-PIB.
- Czyński, M. (2006). *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym*. Szczecin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej.
- Davey, C.L., Wootton, A.B. (2017). *Design Against Crime*. Taylor & Francis. <https://bookshelf.vitalsource.com/books/9781317152644>.
- Dąbrowka, A., Geller, E. (1995). *Słownik antonimów*. Warszawa: Warszawa: MCR.
- Dipartimento di Architettura e Pianificazione, Politecnico di Milano [DiAP]. (2007). *Planning Urban design and management for crime prevention. Handbook*. Politecnico di Milano.
- Długosz, L. (2016). *Ta chwila, ten blask lata cały...* Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Dunaj, B. (1996). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo WILGA.
- Donald, I. (2022). *Environmental and Architectural Psychology*. Routledge.
- Evans, G.W., Cohen, S. (1987). Environmental stress. W: D. Stokols, I. Altman (red.), *Handbook of environmental psychology*. Vol. I. New York: Wiley.
- Formański, J. (2004). *Psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Gądecki, J. (2009). *Za murami. Osiedla grodzone w Polsce – analiza dyskursu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gehl, J. (2013). *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Kraków: Wydawnictwo RAM.
- Gehl, J. (2014). *Miasta dla ludzi*. Kraków: Wydawnictwo RAM.

- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności* (A. Sulżycka, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 1991).
- Giddens, A., Sutton, P. (2022). *Socjologia* (O. Siara, A. Szulżycka, P. Tomanek, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2009).
- Graven, J., Ignace, O., Le Genissel, G. (2006). *GPV de La Duchère*. Institut D’urbanisme De Lyon.
- Gulla, B. (2021). *Wrażliwość człowieka*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska.
- Hall, E.T. (1976). *Ukryty wymiar* (T. Hołówka, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1966).
- Hauziński, A. (2003). *Mapy poznawcze środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Heszen, I. (2013). *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heszen-Celińska, I., Sęk, H. (2020). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2011). *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu (3rd ed)*. (M. Durska, tłum.). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne (wydanie oryginalne 2010).
- Hołyst, B. (2014a). *Bezpieczeństwo jednostki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2014b). *Bezpieczeństwo. Ogólne problemy badawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2014c). *Zagrożenia ładu społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hołyst, B. (2016). *Bezpieczeństwo gatunku ludzkiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jabkowski, P., Kilarska, A. (2013). *Poczucie bezpieczeństwa i poziom przestępczości w Poznaniu. Mieszkańcy – samorząd lokalny – instytucje państwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jacobs, J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki* (Ł. Mojsak, tłum.). Warszawa: Fundacja Centrum Architektury (wydanie oryginalne 1961).
- Jałowiecki, B., Szczepański, M. (2010). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janiszewska, A., Klima, E., Grabski, L., Woldendorp, T. (2017). *Relations between Quality of life and safety in high-rise housing*. Łódź: COST ACTION TU1203.
- Jankowiak, A., Krupiński, R. (2012). *Słownik psychologiczny. Leksykon ludzkich zachowań*. Konin: Wydawnictwo Psychoskok.
- Jasiński, A. (2013). *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek*. Warszawa: LEX.
- Jeffery, C. (1975). *Behaviour control techniques and criminology*. Ecology of Youth Development Workshop.

- Jencks, Ch., Kropf, K. (2013). *Teorie i manifesty architektury współczesnej* (D. Szymczak, tłum.). Warszawa: Grupa Sztuka Architektury (wydanie oryginalne 2006).
- Jędraszko, C. (1973). *Łacina na co dzień*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Kamiński, M. (2022). *Moje bieguny. Dzienniki z wypraw*. Gdynia: MAKAMI.
- Kelling, G.L., Coles, C.M. (2000). *Wybite szyby. Jak zwalczać przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu* (B. Ludwiczak, tłum.). Poznań: Media Rodzina (wydanie oryginału 1996).
- Kępiński, A. (1977). *Lęk*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Literackich.
- Kisielewski, S. (1998). *Rzeczy małe*. Warszawa: Iskry.
- Kopaliński, W. (1990). *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kopaliński, W. (2007). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Korzeniowski, L.F. (2008). *SECURITOLOGIA. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. EAS.
- Korzeniowski, L.F. (2017). *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*. Warszawa: Difin.
- Kubicka, E., Suwała, M. (b.d.). *Słownik łacińsko-polski, polsko łaciński*. Toruń: Literat.
- Kuczabski, M. (2020). *Psychologia zagrożeń i bezpieczeństwa*. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Kuczabski, M. (2021). *Psychologia zagrożeń i bezpieczeństwa. Zagrożenia psychospołeczne, środowiskowe, cywilizacyjne*. T. II. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Kumaniecki, K. (1957). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kumaniecki, K. (1983). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory. The Role of the Behavioral Sciences in Environmental design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Lawson, B. (2001). *The language of space*. London, New York: Routledge.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lenartowicz, J.K. (1992). *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Lenartowicz, J.K. (2010). *Słownik psychologii architektury; podręcznik dla studentów architektury*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (2014). *Wprowadzenie do projektowania urbanistycznego*. Gdańsk: Akapit-DTP.
- Loose, I. (red.). (b.d.). *Renowacja obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie Wyspy Młyńskiej w Bydgoszczy*. Bydgoszcz: Urząd Miasta Bydgoszczy.
- Löw, M. (2000). *Socjologia przestrzeni* (I. Drozdowska-Boering, tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Ludwiczak, D., Piskadłowa, A., Tarka-Huczek, E. (2000). *Słownik wyrazów bliskoznacznyc*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ludwin, K. (2017a). *O kolorze w architekturze*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Lynch, K. (2011). *Obraz miasta* (T. Jeleński, tłum.). Kraków: Wydawnictwo Archivolta. (wydanie oryginalne 1960).
- Machiavelli, N. (b.d.). *Il principe – Książę, czyli Mikołaja Machiavellego Traktat o Księżu* (A. Sozański, tłum.). Sandomierz: Amoryka (wydanie oryginalne 1532/1868).
- Majer, A. (2010). *Socjologia i przestrzeń miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Malmor, I. (2013). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Marczuk, K.P. (2012). *Bezpieczeństwo wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskiej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Maslow, A. (2006). *Motywacja i osobowość* (J. Radzicki, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 1987)
- Metzger, J. (2018). *Neuroarchitecture*. Jovis Verlag GmbH.
- Michalos, A. (red.). (2014). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5>,
- Mordwa, S. (2013). *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Newman, O. (1973). *Defensible space. Crime Prevention Through Urban Design*. New York: Collier Books.
- Newman, O. (1976). *Guidelines for creating defensible space*. Washington: National institute of law enforcement and criminal justice.
- Olszewska-Dyonizak, B. (1991). *Człowiek – kultura – osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kulturowej*. Kraków: Universitas.
- Ostaszewski, P. (2012). *Nasilenie i determinanty lęku przed przestępczością*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Oxley, J. (red.). (2005). *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach*. Garston: BRE Trust.
- Pallasmaa, J. (2012). *Oczy skóry* (M. Choptiany, tłum.). Kraków: Instytut Architektury (wydanie oryginalne 2012).
- Pawłowski, J., Zdrodowski, B., Kulickowski, M. (2020). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Petrozolin-Skowrońska, B. (red.). (1995). *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Plezi, M. (1999). *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pluta, K. (2012). *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Pokruszyński, W. (2010). *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.

- Pokruszyński, W., Piwowarski, J. (2019). *Bezpieczeństwo. Perspektywa filozoficzna teorii i praktyki*. Kraków: Naukowo-Wydawniczy Instytut Badań Bezpieczeństwa i Obronności WSBPI „Apeiron”.
- Pużyński, S. (red.). (1993). *Leksykon psychiatrii*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Ramachandran, V.S. (2012). *Neuronauka o podstawach człowieczeństwa. O czym mówi mózg?* (A. Binder, M. Binder, E. Józefowicz, tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego (wydanie oryginału 2011).
- Rasmussen, S.E. (2015). *Odczuwanie architektury*. Kraków: KARAKTER.
- Ritchie, I. (red.). (2020). *Neuroarchitecture. Designing with the mind in mind*. Oxford: John Wiley & Sons Ltd.
- Ryś, N. (red.). (2019). *Ekonomiczne i społeczne aspekty bezpieczeństwa sektora energetycznego w kontekście zrównoważonego rozwoju*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Sala, K., Kowalska, K., Nowak, P. (red.) (2019). *Bezpieczeństwo ekologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Saternus, P. (2013). *Leksykon urbanistyki i planowania przestrzennego*. Warszawa: BEL Studio.
- Selye, H. (1977). *Stres okiełznany*. (T. Zalewski, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1974).
- Saville, G. (red.). (2018). *SafeGrowth: Building Neighborhoods of Safety & Livability*. CreateSpace Independent Publishing Platform
- Sikora, P. (2016). *Pojęciowa treść percepcji w filozofii nowożytnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sillamy, N. (1989). *Słownik psychologii* (K. Jarosz, tłum.), Katowice: Wydawnictwo Książnica (wydanie oryginalne 1989).
- Soomeren, P., Kleuver, J., Klundert, W., Junyent, A. (2014). *High-rise in trouble. The Bijlmermeer in Amsterdam*. COST ACTION TU1203.
- Stańczyk, J. (2017). *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa*. Poznań: FNCE.
- Tatarkiewicz, W. (1995). *Historia filozofii*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Terelak, J. (1995). *Stres psychologiczny*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza „Branta”.
- Terzani, T. (2010). *Koniec jest moim początkiem* (I. Banach tłum.). Poznań: Wydawnictwo sj. Poznań (wydanie oryginalne 2006).
- Tuan, Y-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce* (A. Morawińska, tłum.), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wydanie oryginalne 1977).
- Urry, J. (2009). *Socjologia mobilności* (J. Stawiński, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2000).
- Vanderveen, G. (2006). *Interpreting Fear, Crime Risk and Unsafety. Conceptualisation and measurement*. Haga: Boom Juridische uitgevers.
- Wallis, A. (1971). *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wallis, A. (1977). *Miasto i przestrzeń*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Wallis, A. (1979). *Informacja i gwar.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wejchert, K. (1984). *Elementy kompozycji urbanistycznej.* Warszawa: Arkady.
- Wiśniewski, B. (red.). (2011). *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych.* Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
- Wiśniewski, B. (red.). (2021). *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych. Wyd. III.* Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji.
- Wyżykowski, A. (red.) (2004). *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców.* Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Wyżykowski, A., Wehle-Strzelecka, S. (red.). (2005). *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców. Materiały konferencyjne,* Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Youssef Hoteit, A. (1993). *Cultura, Espacio Y Organización Urbana En La Ciudad Islámica.* Aida Youssef Hoteit.
- Zabawa-Krzypkowska, J. (2018). *Jakość zamieszkania w istniejących zespołach mieszkaniowych w aspekcie problematyki bezpieczeństwa.* Katowice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Zeisel, J. (2006). *Inquiry by Design. Environment/Behaviour/Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning.* New York, London: W.W. Norton & Company.
- Zięba, R. (2017). Bezpieczeństwo w ujęciu różnych paradygmatów naukowych. W: R. Skarżyński, E. Kuźlewska (red.), *Bezpieczeństwo. Dyscyplina nauki wobec funkcjonowania państwa* (s. 13–26). Białystok: Agencja Wydawnicza Ekopress.
- Zimbardo, P., Gerrig, R. (2012). *Psychologia i życie* (E. Czerniawska, M. Guzowska-Dąbrowska, A. Jaworska-Surma, J. Radzicki, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wydanie oryginalne 2010).
- Zimny, L. (2003). *Encyklopedia ekologiczno-rolnicza.* Wrocław: Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- Zumthor, P. (2010). *Myślenie architekturą.* Kraków: Karakter.
- Żórawski, J. (1962). *O budowie formy architektonicznej.* Warszawa: Arkady.

10.2 Prace dyplomowe

- Gibson, W. (2016). *Third Generation CPTED? Rethinking the Basis for Crime Prevention Strategies.* [praca doktorska, University of Northumbria]. Northumbria Research Link (NRL). <http://nrl.northumbria.ac.uk/27318/>
- Pindral, A. (2005). *Uwarunkowania procesu demarginalizacji osób bezdomnych w Polsce* [praca doktorska, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych]. Pobrane z: http://www.bratalbert.wroclaw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=433:uwarunkowania-procesu-demarginalizacji-osob-bezdomnych-w-polsce&catid=120:literatura-specjalistyczna&Itemid=194.
- Podgórski, M. (2011). *Ucieczka od wizualności i jej społeczne konsekwencje. Fenomen estetyki haptycznej* [praca doktorska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych]. Repozytorium

Sumlet, W. (2018). *Skala ludzka wnętrza urbanistycznego w wielorodzinnych osiedlach mieszkaniowych* [praca doktorska, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury]. Repozytorium Politechniki Krakowskiej. https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/redu/resources/41760/file/resourceFiles/SumletW_SkalaLudzka-3.pdf.

10.3 Artykuły

- Adamczyk, M. (2017). Teoretyczne wprowadzenie do badań nad bezpieczeństwem. W: M. Debita i M. Adamczyk (red.), *Polska – Europa – Świat. Wczoraj i dziś* (s. 54–74). Poznań: Media-Expo.
- Ajdukiewicz, K. (2008). Główne zasady logiki i metodologii: wykłady z roku 1949. *Filozofia Nauki*, 16(1), 117–157.
- Aleksandrowicz, T. (2018). Kierunki zagrożeń antyterrorystycznych w pierwszej połowie XXI wieku. Próba prognozy. W: B. Wiśniewska-Paź, M. Szostak (red.), *Bezpieczeństwo antyterrorystyczne budynków użyteczności publicznej. Analiza-diagnoza – case study*. T. 1 (s. 13–29). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Angel, S., Lamson-Hall, P., Blanco, Z.G. (2021). Anatomy of density: measurable factors that constitute urban density. *Buildings and Cities*, 2(1), 264–282. <https://doi.org/10.5334/bc.91>.
- Armitage, R. (2016). Crime Prevention through Environmental Design. W: R. Wortley, M. Townsley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis. Crime Science Series* (s. 259–285). Routledge.
- Bal, K. (2017). Bezpieczeństwo ekonomicznej globalizacja w XXI wieku. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 11(2), 203–215.
- Beckford, C., Kong, S., Whitworth, M., Henson, N. (2005). Annex 16 – COPS: Crime Opportunity Profiling of Streets. W: J. Oxley (red.), *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach* (s. 173–176). Garston: BRE Trust.
- Blumson, B. (2012). Mental Maps. *Philosophy and Phenomenological Research*, 85(2), 413–434.
- Bogacka, E. (2017). Zależność między typem zabudowy mieszkaniowej a poczuciem bezpieczeństwa. Przykład Poznania. *Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN*, 178, 267–277.
- Bogacka, E., Sinięcka, A. (2016). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców miasta. Przykład Poznania. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 33, 57–71.
- Brantingham, P.J., Brantingham, P.L. (1995). Criminality of place. Crime generators and crime attractors. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 3(3), 1–26.
- Brunton-Smith, I, Jackson, J. (2012). Urban fear and its roots in place. W: V. Ceccato (red.), *The Urban Fabric of Crime and Fear* (s. 55–82).
- Bonenberg, W. (2010). Mapy emocjonalne jako metoda diagnozy przestrzeni publicznych. Na przykładzie miasta Poznania. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 5(107), 33–39.
- Ceccato, V. (2020). The architecture of crime and fear of crime. Research evidence of lighting CCTV and CPTED features. W: V. Ceccato, M. K. Nalla (red.), *Crime*

- and fear in public places. Towards safe, inclusive and sustainable cities* (s. 38–71). Oxon, New York: Routledge.
- Ceccato, V., Gaudelet, N., Graf, G. (2022). Crime and safety in transit environments: a systematic review of the English and the French literature, 1970–2020. *Public Transport*, 49. <https://doi.org/10.1007/s12469-021-00265-1>.
- Cieślarczyk M., Filipek, A., Świdorski, A.W., Ważniewska, J. (2014). The essence of the security culture and its significance for an individual and social groups. *Kultura Bezpieczeństwa*, 1–2, 17–57.
- Chrzanowska-Kluczevska, E. (2006). Pustka w języku – horror vacui? *Stylistyka*, XV, 85–98.
- Cohen, L., Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608. DOI: 10.2307/2094589.
- Cozens, P.M., Love, T. (2015). A Review and Current Status of Crime Prevention through Environmental Design (CPTED). *Journal of Planning Literature*, 1–20. DOI: 10.1177/0885412215595440.
- Cozens, P.M., Saville, G., Hillier, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): a review and modern bibliography. *Property Management*, 23(5), 328–356. DOI: 10.1108/02637470510631483.
- Cozens, P.M. (2011). Urban Planning and Environmental Criminology: Towards a New Perspective for Safer Cities. *Planning Practice and Research*, 26(4), 481–508.
- Czapska, J. (2008). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa. W: K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czyńska, K. (2021). Selected aspects of tall building visual perception – example of European cities. *Przestrzeń i Forma*, 48, 241–262. DOI: 10.21005/pif.2021.48.D-01.
- Czyński, M. (2010). Labirynty współczesnego miasta. *Przestrzeń i Forma*, 14, 249–266.
- Ćwięk, H. (2019). Zagrożenie bezpieczeństwa ekologicznego. Wybrane problemy. W: K. Sala, K. Kowalska, P. Nowak (red.), *Bezpieczeństwo ekologiczne* (s. 11–25). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Davey, S., Gordon, S. (2021). Concepts of Social Inclusion and Social Exclusion Perspective of Individuals with Mental Distress. W: P. Liamputtong (red.), *Handbook of Social Inclusion* (s. 1–16). Springer.
- Dovey, K., Ristic, M., Pafka, E. (2018). Mapping as Spatial Knowledge. W: K. Dovey, E. Pafka, M. Ristic (red.), *Mapping Urbanities Morphologies, Flows, Possibilities* (b.s.). Routledge.
- Dugiel, G., Tustanowska, B., Kęcka, K., Jasińska, M. (2012). Przegląd teorii stresu. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio B*(1), 47–70.
- Eaton, W., Bienvenu, J., Miloyan, B. (2018). Specific phobias. *Lancet Psychiatry*, 5(8), 678–686.
- Eklom, P. (2011). Deconstructing CPTED and reconstructing it for practice, knowledge management and research. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17, 7–28.

- Eliard, C. (2017). A New Agenda for Urban Psychology: Out of the Laboratory and Onto the Streets, *Journal of Urban Design and Mental Health*, 1. <https://www.urbandesignmentalhealth.com/journal2-ellard.html>
- Fisher, B., Nasar, J. (1992). Fear of Crime in Relation to Three Exterior Site Features Prospect, Refuge, and Escape. *Environment and Behavior*, 24(1), 35–65.
- Forsyth, A. (2003). Measuring Density: Working Definitions for Residential Density and Building Intensity. *Design Center for American Urban Landscape*, 8, 1–8.
- Epstein, Y.M. (2010). Crowding Stress and Human Behavior. *Journal of Social Issues*, 37(1), 126–144. DOI:10.1111/j.1540-4560.1981.tb01060.x.
- Garofalo, J. (1981). The fear of crime: causes and consequences. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 72(2), 839–857.
- Gendźwiłł, A. (2009). O prezentacji kartograficznej wyników badań map poznawczych. *Polski Przegląd Kartograficzny*, 41(2), 115–127.
- Gerber, M., Hirtenlehner, H., Jackson, J. (2010) Insecurities about crime in Germany, Austria and Switzerland: a review of research findings. *European journal of criminology*, 7(2), 141-157.
- Giecwicz, J., Kwieciński, K. (2019). Monotony & Repetitiveness in Architectural Design. Defining the architectural space – tradition and modernity in architecture, *Atut*, 17–26.
- Gruebner, O., Rapp, M.A., Adli, M., Kluge, U., Galea, S., Heinz, A. (2017). Cities and mental health. *Deutsches Ärzteblatt International*, 114, 121–127.
- Gustafsson, K., Krickel-Choi, N. (2020). Returning to the roots of ontological security: insights from the existentialist anxiety literature. *European Journal of International Relations*, 26(3), 875–895.
- Happach, M., Happach, M. (2010). Apel z mrówkowca. *Kultura Enter*, 9(26), <https://kulturaenter.pl/article/apel-z-mrowkowca/>.
- Happach, M. (2018). Stolica z betonu, czyli krótka historia warszawskich blokowisk. W: J. Trybuś, *Przewodnik po warszawskich blokowiskach*. Warszawa: Księży Młyn.
- Helleman, G., Wassenberg, F. (2004). The renewal of what was tomorrow's idealistic city. Amsterdam's Bijlmermeer highrise. *Cities*, 21(1), 3–17.
- Huppert, D., Wuehr, M., Brandt, T. (2020). Acrophobia and visual height intolerance: advances in epidemiology and mechanisms. *Journal of Neurology*, 267, 231–240.
- Jager, J. (2005). Annex 14 – Criminological Regional Analysis as a crime control database. W: J. Oxley (red.), *Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A quick crime analysis – rapid implementation approach* (s. 173–176). Garston: BRE Trust.
- Jakubiak, W. (2023). Bezpieczeństwo ponad wszystko? Narastający problem grodzenia się w polskich miastach. *KWARTAŁ. Magazyn SKN Spatium*, 26, 16–30.
- Jay, M., Conklin, P. (2017). Detroit and political origins of 'broken windows' policing. *Race & Class*, 59(2), 26–48.
- Joye, Y., Dewitte, S. (2016). Up speeds you down. Awe-evoking monumental buildings trigger behavioral and perceived freezing. *Journal of Environmental Psychology*, 47, 112–125. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2016.05.001>.

- Jongejan, A., Woldendorp, T. (2013). A Successful CPTED approach: the Dutch 'Police Label Secure Housing'. *Built Environment*, 39(1), 1–17. DOI: 10.2148/benv.39.1.31.
- Kapfhammer, H.P., Fitz, W., Huppert, D., Eva Grill, E., Brandt, T. (2016). Visual height intolerance and acrophobia: distressing partners for life. *Journal of Neurology*, 263, 1946–1953.
- Kitler, W. (2017). W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Znaczenie kultury metodologicznej i kultury bezpieczeństwa dla rozwoju tożsamości nauk o bezpieczeństwie w klasyfikacji nauk. W: T. Kośmider, W. Kitler (red.), *Granice tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Perspektywa materialna i formalna* (s. 80–95). Warszawa: Difin.
- Klamut, R. (2012). Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej*, 286, *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, 19(4), 41–51. <https://doi.org/10.7862/rz.2012.einh.26>.
- Klinenberg, E. (2018). The other side of „broken windows”. What if vacant property received the attention that, for decades, has been showered on petty crime? *The New Yorker*. Pobrane 15 lipca 2021 z: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/the-other-side-of-broken-windows>
- Kołodziejczyk, A. (2007). Bezpieczeństwo jako fenomen społeczny: pojęcie bezpieczeństwa, jego interpretacje i odmiany. *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne*, 14(1), 223–252.
- Kosiński, W. (2013). Dobro i piękno – miejsca przyjazne człowiekowi w miastach modernizmu po 1945: idee, projekty, realizacje. *Przestrzeń i Forma*, 20, 35–94.
- Kowalczyk, J. (2020). Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich jako element kształtowania bezpieczeństwa publicznego. *Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka*, 4(XLI), 91–108. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2020-4-005>.
- Kozłowska, K. (2022). Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju. W: A. Martyka, D. Jopek (red.), *Region, miasto, miasteczko. Nowe impulsy rozwojowe* (s. 3–48). Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.
- Krivý, M. (2019). Humanizing the living environment and the late socialist theory of architecture. W: V. Kulić (red.), *Second World Postmodernisms: Architecture and Society under Late Socialism* (s. 33–46). London: Bloomsbury Publishing.
- Kulawiecka, E. (2016). Rachunek korelacji w naukach o bezpieczeństwie z wykorzystaniem programu Statistica. *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 4(20), s. 22.
- Kupiński, J. (2019). Percepcja bezpieczeństwa podmiotu. *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego*, XIII, 1–13.
- Kwiatkowski, K., Racoń-Leja, K. (2004). Działania w warunkach polskich. Wprowadzenie do zintegrowanego Programu Bezpieczeństwa. W: A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*. Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Landman, K. (2009). Boundaries, bars, and barricades: reconsidering two approaches to crime prevention in the built environment. *Journal of Architectural and Planning Research*, 26(3), 213–227.

- Latkowska, M., Miernik, M. (2012). Ogrody terapeutyczne – miejsca biernej i czynnej „zielonej terapii”. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(30), 245–251.
- Lazarus, R., Cohen, J. (1977). Environmental stress. W: I. Altman, J. Wohlwill (red.), *Human behavior and environment* (s. 89–128). New York, London: Plenum Press.
- Ledwójcik, P. (2018). Alkoholizm jako zjawisko patologiczne zagrażające bezpieczeństwu społecznemu. *Humanum Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*, 31(4), 47–59.
- Loftus, G., Harley, E. (2005). Why is it easier to identify someone close than far away? *Psychonomic Bulletin & Review*, 12(1), 43–65.
- Lourenco, S., Longo, M., Pathman, T. (2011). Near space and its relation to claustrophobic fear. *Cognition*, 119, 448–453.
- Lubiak, J. (2013). Ogrom i pustka. Dwa berlińskie muzea-pomniki zagłady. *Rocznik Historii Sztuki*, XXXVIII, 115–138.
- Lucchini, M., Bonenber, A. (2022). A common ground between neurosciences and architectural design: empathy, embodiment, emotion. *Przestrzeń i Forma*, 50. <http://doi.org/10.21005/pif.2022.50.B-01>.
- Ludwin, K. (2017b). Architektura inteligentna światłem i kolorem. *Środowisko Mieszkaniowe*, 21, 39–50. DOI: 10.4467/25438700SM.17.066.7923.
- Marczuk, K. P. (2014). Pojęcie i zakresy *human security*. W: S. Sulowski i M. Brzeziński (red.), *Trzy wymiary współczesnego bezpieczeństwa* (s. 40–49). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Maas, J., Spreeuwenberg, P., Van Winsum-Westra, M., de Vries, S., Verheij, R., Groenewegen, P. (2009). Is Green Space in the Living Environment Associated with People's Feelings of Social Safety? *Environment and Planning*, 41(7), 1763–1777. DOI: 10.1068/a4196.
- Macedo, J., Benton, S. (2015). Fear of crime and residential fortification in Brazil. *Anais do XVI ENANPUR*, 16(1), 1–16.
- Mazumder, R., Spiers, H., Ellard, C. (2020). Exposure to high-rise buildings negatively influences affect: evidence from real world and 360-degree video. *Cities & Health*, 6(6), 1081–1093. <https://doi.org/10.1080/23748834.2020.1839302>.
- Michalak, H., Suchanek, J. (2021). Light in the interiors of the urban landscape/Światło w miejskich wnętrzach krajobrazowych. *Przestrzeń i Forma*, 46, 117–132. DOI: 10.21005/pif.2021.46.C-02.
- Michalek, P. (2012). Zanieczyszczenie światłem. *Prace Instytutu Elektrotechniki*, 255, 135–143.
- Mihinjac, M., Saville, G. (2019). Third-Generation Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED). *Social Science*, 8(6), 182. <https://doi.org/10.3390/socsci8060182>.
- Mizia, M. (2004). Bezpieczeństwo przestrzeni. Aspekt psychologiczny. W: A. Wyżykowski (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*. (s. 17–42). Kraków: KOiRZU, Instytut Projektowania Urbanistycznego Wydział Architektury PK.
- Moch, N. (2019). Bezpieczeństwo w procesie kształtowania inteligentnego miasta. *National Security Studies*, 16(2), 79-90. <https://doi.org/10.37055/sbn/140146>

- Mostafa, M. (2021a). Building for A Differently Abled World. *Inside Quality Design*, 65, 64–71.
- Niezabitowski, A. (1996). Struktura przestrzenna miast a poczucie bezpieczeństwa (Architektoniczne komponenty stresu środowiskowego). *Zeszyty Naukowe, Politechnika Śląska. Architektura*, 33(1344), 25–36.
- Olszewski, P. (2022). Terrorism in Modern Denmark. *Studia i Analizy Nauk o Polityce*, 2, 29–41.
- Pałka, S., Maj, D., Derewicka, O., Koziół, K., Kmiecik, M., Migdał, Ł., Bieniek, J. (2015). Zachowania eksploracyjne królików w teście otwartego pola. *Przegląd Hodowlany*, 3, 24–26.
- Parreno, Ch. (2021). A Component of modernity. *Boredom, Architecture, and Spatial Experience*, London: Bloomsbury Publishing, 9–14.
- Pawłuszko, T. (2018). Bezpieczeństwo ontologiczne państwa – koncepcja i zastosowanie. *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, 15, 235–252.
- Peen, J., Schoevers, R.A., Beekman, A.T., Dekker, J. (2010). The current status of urban-rural differences in psychiatric disorders. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 121, 84–93.
- Pelc, E. (2010). Wpływ wybranych zjawisk patologicznych na bezpieczeństwo i porządek publiczny w Polsce. 369–382.
- Peters, T. (2016). Social sustainability in context: rediscovering Ingrid Gehl's Bo-miljø. *arq: Architectural Research Quarterly*, 20(4), 371–380.
- Pluta, K. (2019). Rola barwy w kształtowaniu przestrzeni publicznych współczesnych miast. *Środowisko Mieszkalniowe*, 28, 13–29. DOI: 10.4467/25438700SM.19.026.11363.
- Ptak, J., Serafin, P. (2017). Osiedla grodzone i ocena ich zamknięcia w krakowskiej dzielnicy Podgórze. *Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, 6(966), 123–142. DOI: 10.15678/ZNUEK.2017.0966.0608.
- Radomsky, A., Rachman, S., Thordarson, D., Mclsaac, H., Teachman, B. (2001). The Claustrophobia Questionnaire. *Anxiety Disorders*, 15, 287–297.
- Rosiak, M. (2001). Filozofia pierwsza, metafizyka, ontologia: z dziejów pojęć, koncepcji i doktryn. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Philosophica*, 14, 5–41.
- Rubinowicz, P. (2011). Chaos jako porządek wyższego rzędu w wybranych trendach współczesnej architektury. *Przestrzeń i Forma*, 16, 111–120.
- Rybka, A., Kozłowska, K. (2017). Interdyscyplinarne wymiary bezpieczeństwa w kształtowaniu przestrzeni zurbanizowanej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo*, 173(23), 287–293. DOI: 10.17512/znb.2017.1.28.
- Rzeszotarska-Pałka, M. (2012). Rewitalizacja terenów zieleni osiedlowej szansą dla dwudziestowiecznych blokowisk? *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(1), 157–164.
- Schneider-Skalska, G. (2022). Sztuka kształtowania przestrzeni: forma, kolor, materiał. W: S. Gzell (red.), *Architektura, urbanistyka, sztuka* (182–211). Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Setkowicz, P. (2005). Budynki wysokie – próba identyfikacji rzeczywistych zagrożeń i powszechnych uprzedzeń. W: A. Wyżykowski, S. Wehle-Strzelecka (red.), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania*

- kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców (s. 335–341). Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Sevtsuk, A., Ekmekci, O., Nixon, F., Amindarbari, R. (2013). Capturing urban intensity. W: R. Stouffs, P. Janssen, S. Roudavski, B. Tunçer (red.), *Open Systems: Proceedings of the 18th International Conference on Computer-Aided Architectural Design Research in Asia* (s. 551–560). CAADRIA, CASA.
- Sęk, M. (2016). Zaburzona przestrzeń. *Magazyn Miasta #15. Zdrowie psychiczne*, 15, 36–39.
- Simpson, D. (2022). Spaces and measures between Welfare State and Security State. W: K.M. Raahauge, D. Simpson, M. Søbereg, K. Lotz (red.), *Architecture of Dismantling And Restructuring. Spaces of Danish Welfare 1970–Present* (s. 94–147). Lars Müller Publishers.
- Słuchocka, K. (2020). Zmysły w architekturze. *Przestrzeń i Forma*, 44, 163–176.
- Soomeren, P., Woldendorp, T. (1996). Secured by design in the Netherlands. *Security Journal*, 7, 185–195.
- Soomeren, P. (2013). Tackling Crime and Fear of Crime Through Urban Planning and Architectural Design. W: T. Crowe, L. Fennelly (red.), *Crime Prevention Through Environmental Design (3rd ed)* (s. 219–272). Butterworth-Heinemann.
- Stępień, A. (2019). Metafizyka czy ontologia. Dwa oblicza teorii bytu? Poznanie bytu czy ustalanie sensów? *Zadania Współczesnej Metafizyki*, 1, 119–126.
- Stonor, T. (2018). Intense relationships: measuring urban intensity. *Intensity: The Architectural Review*, 1451, 1–6.
- Szczerek, E. (2012). Problemy współczesnej rewitalizacji wielkopłytowych osiedli mieszkaniowych na przykładzie berlińskiego osiedla Marzahn. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(12), 353–357.
- Sztumski, J. (1968). Socjologiczne aspekty bodźców kształtujących działalność produkcyjną człowieka. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 30, 323–328.
- Taraszkiewicz, A., Taraszkiewicz, K. (2021). A sense of security and freedom in residential environment. *World Transactions on Engineering and Technology Education*, 19(1), 65–70.
- Thiel, P. (1969). La notation de l'espace, du mouvement et de l'orientation. *L'architecture d'au jourd'hui*, 145, 49–58.
- Tobiasz-Lis, P. (2011). Osiedla grodzone w Łodzi. Przyczyny i konsekwencje zjawiska. *Space – Society – Economy*, 10, 99–114.
- Verhage, R. (2009). Le Renouveau urbain a La-Duchère. W : P. Boino (red.), *La production de la ville* (s. 194–216). Parenthèses.
- Walz, N., Mühlberger, A., Pauli, P. (2016). A Human Open Field Test Reveals Thigmotaxis Related to Agoraphobic Fear. *Biological Psychiatry*, 80, 390–397.
- Wardenaar, K., Lim, C., Al-Hamzawi, A., Alonso, J., Andrade, L., Benjet, C., Bunting, B., de Girolamo, G., Demyttenaere, K., Florescu, S., Gureje, O., Hisateru, T., Hu, C., Huang, Y., Karam, E., Kiejna, A., Lepine, J., Navarro-Mateu, F., Oakley Browne, M., Piazza, M., Posada-Villa, J., ten Have, M., Torres, Y., Xavier, X., Zarkov, Z., Kessler, R., Scott, K., de Jonge, P. (2017). The cross-national epidemiology of specific phobia in the World Mental Health Surveys. *Psychological Medicine*, 47(10), 1744–1760.
- Wąs, C. (2007). Ekstatyczna pustka we współczesnej architekturze kultowej. *Quart*, 2(4), 92–106.

- Wersebe, H., Lieb, R., Meyer, A., Hofer, P., Gloster, A. (2018). The link between stress, wellbeing, and psychological flexibility during an Acceptance and Commitment. Therapy self-help intervention. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 18, 60–68.
- Wilson, Q., Kelling, G. (1982) Broken windows. The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*.
- Wortley, R. (2008). Situational crime Precipitators. W: R. Wortley (red.), *Environmental Criminology and Crime Analysis* (s. 48–68). Devon, UK: Wilan Publishing.
- Zaborska, K. (2007). Przestrzeń miejska – dobro wspólne czy ziemia niczyja? W: B. Jałowiecki i W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej* (s. 113–119). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zięba, R. (2012). O tożsamości nauk o bezpieczeństwie. *Zeszyty Naukowe AON*, 1(86), 7–22.
- Zięba, R. (2016). Współczesne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego. *Stosunki Międzynarodowe*, 3(52), 9–31.
- Zimring, C. (1981). Stress and the designed environment. *Journal of Social Issues*, 37(1), 145–171.
- Zimring, C. (1982). The built environment as a source of psychological stress: Impacts of buildings and cities on satisfaction and behavior. W: G. Evans (red.), *Environmental stress* (s. 151–178). Cambridge: Cambridge University Press.
- Znaniecki, F. (1938). Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, 89–119.
- Zuziak, Z.K. (2011). Kryterium bezpieczeństwa w urbanistyce współczesnej. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 17(108), 15–23.
- Zuziak, Z.K. (2012). Rewitalizacja miast i teoria urbanistyki. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 12(109), 7–18.
- Zuziak, Z. K. (2018). Węzły miejskości a modele przestrzenne struktur miejskich. Z notatek nt. synergii w urbanistycznych konstrukcjach Śródmieść. *Budownictwo Architektura* 17(3), 107–129.
- Żeromska, E. (2015). Między twarzą a japońską maską. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, XV, 265–276.

10.4 Teksty internetowe

- Aalbers, M., Musterd, S., Ostendorf, W. (2005). *Large Housing Estates in Amsterdam, The Netherlands. Opinions of the residents on recent developments*. Pobrane z: <http://restate.geo.uu.nl/results/Report4/4elamsterdam.pdf>.
- American Psychology Association (b.d.). *Dictionary of Psychology*. Pobrane z: 15 listopada 2021 z: <https://dictionary.apa.org/>
- Arpansa (b.d.). *History of safety*. Pobrane 16 października 2021 z: <https://www.arpansa.gov.au/regulation-and-licensing/safety-security-transport/holistic-safety/history>
- Arup (2016). *Research report volume 6/6. Measurement Guide*. Pobrane z: <https://www.arup.com>.

- BBZL (b.d.). *Berlin Marzahn Promenade*. Pobrane 9 czerwca 2023 z: <https://bbzl.de/berlin-marzahner-promenade/>
- BIG (b.d.). *8 House*. Pobrane 10 sierpnia 2023 z: <https://big.dk/projects/8-house-2021>
- Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen (b.d.) *Aktive Stadt- und Ortsteilzentren*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: https://www.staedtebaufoerderung.info/DE/ProgrammeVor2020/AktiveStadtOrtsteilzentren/aktivestadtortsteilzentren_node.html
- Monahan, S., Pascoe, T., Roys, M. (2004). *BRE Client report number 220-680. Review of Scientifically Evaluated Good Practices for Reducing Feelings of Insecurity or Fear of Crime in EU Member States*. Pobrane z www.bre.co.uk
- Nichtoffener Wettbewerb (2009). *Landschaftsplanerischer Ideen- und Realisierungswettbewerb "Aktives Stadtzentrum Marzahner Promenade"*. *Nichtoffener Wettbewerb*, (12). Pobrane 11 czerwca 2023 z: <https://www.competitionline.com/de/news/ergebnisse/landschaftsplanerischer-ideen-und-realisierungswettbewerb-aktives-stadtzentrum-marzahner-promenade-17397/prizegroup/2-preis-2-preis-nach-ueberarbeitung-22277.html>
- BREEM (2023). *Hea 06 – Security*. Pobrane 22 marca 2023 z: <https://kb.breeam.com/wp-content/plugins/breeamkb-pdf/pdf/?c=961>
- Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy (CIOP-PIB) (b.d.). *Hałas*. Pobrane 6 czerwca 2023 z: <http://archiwum.ciop.pl/1352.html>
- Cambridge Dictionary (b.d.). Pobrane 20 listopada 2021 z: <https://dictionary.cambridge.org>
- Cutting Crime Impact (CCI) (b.d.). *Toolkits*. Pobrane z: <https://www.cuttingcrimeimpact.eu/>
- Davey, C., Wootton, A., Heinrich, D., Lesch, P., de la Torre, P. (2020). *Report on integration of feelings of insecurity within European Security. Audit*. Pobrane z: <https://www.cuttingcrimeimpact.eu>
- Das Jüdische Museum Berlin (b.d.). *The Libeskind building. Architecture Retells German-Jewish History*. Pobrane z: <https://www.jmberlin.de/en/libeskind-building>
- DSP (b.d.). *Over ons*. Pobrane z: <https://www.dsp-groep.nl/>
- EDOCA, SVOB. (2002). *Designing Out Crime Newsletter*. Pobrane 4 kwietnia 2019 z: https://www.cpted.net/resources/Documents/ICA%20Resources/Newsletters/EDOCA_2002_03.pdf
- European Commission (2017). *Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Action plan to support the protection of public spaces*. Pobrane z:
- Eurostat. (2021). *Quality of life indicators – economic security and physical safety*. <https://www.who.int>
- Gardiner, J. (2017). *City-dwellers are prone to depression – are high-rises to blame?* Pobrane z: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2017/mar/16/cities-depression-stress-mental-health-high-rises-urban-design-london-toronto>
- Kaim, N. (2010). *Four Faces of Overstimulation*. Pobrane 10 lipca 2022 z: <https://autismspectrumnews.org/four-faces-of-overstimulation/>
- Klundert, W. (2014). *Biljmermeer Regenerated*. Pobrane 5 lipca 2019 z: www.svob.nl

- Kotarski, H., Piróg, K. (2021). *Miasto młodych. Miasto rodzin. Rzeszowska Diagnoza społeczna*. Pobrane 11 lipca 2023 z: [https://urbanlab.erzeszow.pl/static/img/k11/RZERSZOWSKA%20DIAGNOZA%20OSPO%20C5%81ECZNA%20\(1\).pdf](https://urbanlab.erzeszow.pl/static/img/k11/RZERSZOWSKA%20DIAGNOZA%20OSPO%20C5%81ECZNA%20(1).pdf)
- Merriam-Webster.com dictionary (b.d.). Pobrane 2 grudnia 2021 z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>
- Międzynarodowa Unia Astronomiczna (IAU) (b.d.). *Zanieczyszczenie światłem*. Pobrane 6 czerwca 2023 z: <https://www.pta.edu.pl/pliki/zanieczyszczenie-swiatlem.pdf>
- Mostafa, M. (2021b). *The autism friendly University design guide*. Pobrane 3 maja 2022 z: https://issuu.com/magdamostafa/docs/the_autism_friendly_design_guide
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego (OJUW) (2021). *Przebudzowanie*. Pobrane 6 lipca 2022 z: <https://nowewyrazy.pl/haslo/przebudzowanie.html>
- Otodom (2021). *10 najbezpieczniejszych miast w Polsce*. Pobrano 15 czerwca 2023 z: <https://detektywonline.pl/10-najbezpieczniejszych-miast-w-polsce/>
- Policja, GUGiK (b.d.). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>
- Policja. Działdowo (b.d.). *Powtórna wiktyimizacja – jak zapobiec ponownemu krzywdzeniu ofiar przemocy*. Pobrane 30 marca 2023 z: <https://dzialdowo.policja.gov.pl/o04/komunikaty/6720,Powtorna-WIKTYMIZACJA-jak-zapobiec-ponownemu-krzywdzeniu-ofiar-przemocy.html>
- Policja małopolska (b.d.). *Zintegrowana polityka bezpieczeństwa*. Pobrane 12 maja 2023 z: <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/dziala/prewencja/projek/zpb/1274,Zintegrowana-Polityka-Bezpieczenstwa.html>
- Polski Komitet Normalizacyjny (PKN) (b.d.). *Współpraca z europejskimi organizacjami normalizacyjnymi*. Pobrano 10 lutego 2023 z: <https://www.pkn.pl/o-pkn/wspolpraca-miedzynarodowa/wspolpraca-z-europejskimi-organizacjami-normalizacyjnymi>
- Polski Związek Niewidomych (b.d.). *Znaczenie wzroku w życiu człowieka*. Pobrane 22 czerwca 2023 z: <https://pzn.org.pl/znaczenie-wzroku-w-zyciu-czlowieka/>
- Polskie Towarzystwo Etologiczne, (b.d.). *Heini Hediger*. Pobrane 15 marzec 2021 z: <https://ptetol.nencki.gov.pl/biogramy/hediger.htm>
- Prime, C. (2017). *Do skyscrapers stress you out?* <https://uwaterloo.ca/news/doskyscrapers-stress-you-out>.
- Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer (2014). *The Renovation of the Bijlmermeer*; 2014. Pobrano 28 listopada 2023: https://saboadvies.nl/wp-content/uploads/2017/05/achtergronden_en_ontwikkelingen_vernieuwing_bijlmermeer_-_background_information_renewal_bijlmermeer.pdf
- Rader, N. (2017). Fear of crime. *Criminology and criminal justice*. Pobrane 10 kwietnia 2021 z: <https://oxfordre.com/criminology/>
- Resilient Citiec Network. (b.d.) *What is Urban Resilience?* Pobrane 10 luty 2023 z: <https://resilientcitiesnetwork.org/what-is-urban-resilience/>
- Saville, G., Cleveland, G. (1997). 2ND GENERATION CPTED: An Antidote to the Social Y2K Virus of Urban Design. *2nd Annual International CPTED Conference*,

- Orlando. Pobrane z: https://www.safegrowth.org/uploads/4/8/5/5/48559983/saville_cleveland-2nd_generation_cpted_4.pdf
- Serwis Informacyjny Urzędu Miasta Rzeszowa (b.d.). *Jak rosło nasze miasto*. Pobrane 17 czerwca 2023 z: <https://www.erzeszow.pl/692-rozszerzenie-granic-rzeszowa/13520-jak-roslo-nasze-miasto.html>
- Serwis Samorządowy PAP. (2019). *Ubywa nas*. Pobrane z: <https://samorzad.pap.pl/kategoria/archiwum/ubywa-nas-gus-w-2018-r-ludnosc-polski-zmniejszyla-sie-o-ponad-22-tys-osob>
- Soomeren, P. (2016). *Large scale restructuring of Housing Areas; lessons from Bijlmermeer Amsterdam and Bellvitge Barcelona*. Pobrane 28 listopada 2021 z: www.dsp-groep.nl
- The Academy of Neuroscience for Architecture (ANFA) (b.d.). *Mission*. Pobrane 20 marca 2023 z: <https://anfarch.org>
- The International Crime Prevention Through Environmental Design Association [ICA] (b.d.). *ICA Conferences/Awards Summary*. Pobrane 30 kwietnia 2023 z: <https://www.cpted.net/ICA-Conference/Awards-Summary>
- The Ministry of the Interior and Kingdom Relations. (b.d.). *Leefbaarometer*. Pobrane 28 listopada 2021 z: <https://www.leefbaarometer.nl/kaart/?indicator=1&schaalniveau=1&periode=14&referentiekaart=2&locatie=&latitude=&longitude=#kaart>
- Trójmorze, (2022). *Make love no war*”. *Słynny mural w Pradze, z aktualnym przesłaniem*. Pobrane 10 czerwca 2023 z: <https://trimarium.pl/projekt/make-love-no-war-slynnny-mural-w-pradze-z-aktualnym-przeslaniem/>
- UK Parliament (b.d.). *Churchill and the Commons Chamber*. Pobrane 20 marca 2023 z: <https://www.parliament.uk>
- United Nations (2016). *Nowa Agenda Miejska*. Pobrane 15 listopada 2021 z www.habitat3.org
- Urząd Miasta w Bydgoszczy (2011) *Rewitalizacja zasobów kulturowych i przyrodniczych Wyspy Młyńskiej oraz jej najbliższego otoczenia. Program 2004-2012*. Pobrane 15 maja 2023 z: https://www.bydgoszcz.pl/fileadmin/multimedia/rozwój/Projekty_Unijne/Wyspa_Mlynska_w_Bydgoszczy.pdf
- Urząd Miasta we Wrocławiu (2018). *Wrocławskie osiedla mogą otrzymać Certyfikaty Bezpieczeństwa*. Pobrane 15 września 2018 z: <https://bip.um.wroc.pl/artykul/pdf/376/33592/1>
- Wydawnictwo Naukowe PWN (PWN) (1997–2022). *Encyklopedia*. <https://encyklopedia.pwn.pl/>.
- Wallis, A. (1972). *Aktualność rozprawy Floriana Znanieckiego pt. Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej* [referat wygłoszony na sesji: Florian Znaniecki i jego rola w socjologii, Poznań 15-16 XII 1972 r.]. Pobrane z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/19483/1/018%20ALEKSANDER%20WALLIS.pdf>.
- WHO (2008). *ICD-10. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta*. Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf>.

WHO (b.d.). ICD-11. *International classification of diseases 11th revision. The global standard for diagnostic health information*. Pobrane 20 luty 2022 z: <https://icd.who.int/en>

Wrotek, A. (b.d.). *Personifikacje w mennictwie rzymskim*. Studenckie Koło Naukowe Numizmatyki i Archeologii Rzymu UW. Pobrane 7 grudnia 2022 z: <https://numizmatycy.wordpress.com/artykuly/personifikacje-w-mennictwie-rzymskim-alicja-wrotek/>

Żmigrodzki, P. (red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Polska Akademia Nauk. Pobrane z: <https://wsjp.pl/>.

b.a. (b.d.). *Histoire de La Duchère et son patrimoine*. Pobrane 8 czerwca 2023 z: <https://www.gpvlyonduchere.org/decouvrir/histoire-de-la-duchere-et-patrimoine/>

10.5 Teksty niepublikowane

Teksty zostały udostępnione za zgodą autorów przez organizatorów konferencji.

Davey, C., Wootton, A. (5 października 2022). *A Cutting Crime Impact human-centered approche to the design of practical tools for law enforcement*. [referat] Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.

Kozłowska, K. (2018) (14 grudnia 2018). *Crime prevention in architectural design and relation to the Eurocodes* [referat]. International Workshop CEN TC/325 "Public spaces protection and crime prevention nowadays", Bruksela, Belgia.

Matlovičová, K., Mocák, P. (5 października 2022). *Využitie konceptu CPTED pri plánovaní a revitalizácii slovenských miest, na príklade mesta Prešov. Urban environment security threat or opportunity for prevention?* [referat]. Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.

Rau, M. (5 października 2022). *CPTED and its use in practice: the role of standardisation*. [referat]. Urban environment – security threat or opportunity for prevention, Praga, Czechy.

Schröder, A., Schlüter, M. (24 listopada 2021). *On the trail of citizens' feelings of insecurity*. [referat]. CCI Conference: Designing Security Futures, Bruksela, Belgia.

Soomeren, P. (21 listopada 2017). *Revitalize the CEN 14383 European Standards for Secure Cities?* [referat]. European Workshop at ÚNMZ, Praga, Czechy

Soomeren, P. (14 grudnia 2018). *Urban planning and building design for crime prevention* [referat]. International Workshop CEN TC/325 "Public spaces protection and crime prevention nowadays", Bruksela, Belgia.

10.6 Dokumenty prawne

Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (2020). *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Pobrane z: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf

Drabka, M. (red.) (2017). *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Miasto Rzeszów do roku 2023 (Załącznik do Uchwały Nr LII/1203/2017 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 12 grudnia 2017 r.)*.

- International Organization for Standardization [ISO]. (2021). ISO: 223412021(E). Security and resilience — Protective security — Guidelines for crime prevention through environmental design.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
- Noworól, A., Noworól, K., Hałat, P. (2010). Program rewitalizacji obszarów miejskich w Rzeszowie na lata 2007–2015. Kraków: Aleksander Noworól Konsulting.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych (1996). *Deklaracja konferencji ONZ Habitat II*. Sztambuł.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych (2006). *Convention on The Rights of Persons with Disabilities*.
- Polski Komitet Normalizacyjny (2008). *Zapobieganie przestępczości, planowanie przestrzenne i projektowanie budowlane. Część pierwsza: Terminologia* (PN-EN 14383-1). Warszawa: PKN.
- Rada Miasta Bydgoszczy (2018). Uchwała nr IV/12/2018 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Bydgoszczy 2023+.
- Rada Miasta Rzeszowa (2000). Uchwała nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Rzeszowa, wraz z późniejszymi zmianami.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2002, nr 75, poz. 690).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. 2011 nr 179 poz. 1065).
- The European Committee for Standardization. (2005). CEN/TS 14383-3:2005. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 3: Dwellings.
- The European Committee for Standardization. (2006a). CEN/TS 14383-4:2006. Prevention of crime – Urban planning and design – Part 4: Shops and offices.
- The European Committee for Standardization. (2006b). EN 14383-1:2006. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 1: Definition of specific terms.
- The European Committee for Standardization. (2007). CEN/TR 14383-2:2007. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 2: Urban planning.
- The European Committee for Standardization. (2009a). CEN/TR 14383-7:2009. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 7: Design and management of public transport facilities.
- The European Committee for Standardization. (2009b). CEN/TR 14383-8:2009. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 8: Protection of buildings and sites against criminal attacks with vehicles.
- The European Committee for Standardization. (2010). CEN/TR 14383-5:2010. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 5: Petrol stations.

- The European Committee for Standardization. (2022). CEN/TS 14383-6:2022. Prevention of crime – Urban planning and building design – Part 6: Schools and educational institutions.
- The Partnership on Security in Public Spaces. (2020). *Action Plan Urban Agenda Partnership Security in Public Spaces*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/final_action_plan_security_in_public_spaces.pdf.
- Uchwała Nr XVIII/290/2007 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 25 września 2007 r. w sprawie uchwalenia Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Nr 107/15/2005 „Rzeszowskie Centrum Komunikacyjne”.
- Uchwała Nr L/1036/2021 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 6 lipca 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Nr 253/5/2013 – II-A „Dworzec” w Rzeszowie
- United Nations (1994). *United Nations Development Programme: Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Pobrane 10 listopada 2021 z: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
- United Nations (2016a). *Report on the World Social Situation 2016. Leaving no one behind: the imperative of inclusive development*. Pobrane 10 listopada 2021 z: <https://www.un.org>
- United Nations (2016b). *New Urban Agenda*. Pobrane 15 listopada 2021 z: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>.
- United Nations (2016c). *Nowa Agenda Miejska*. Pobrane 15 listopada 2021 z: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Polish.pdf>
- United Nations (2019). *World urbanization prospects. The 2018 revision*. Pobrane z: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003, nr 80, poz. 717; t.j. Dz.U. 2022, poz. 503, 1846, 2185, 2747).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004 nr 64 poz. 593).
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777).
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 poz. 1696).
- Ustawa – Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r.(Dz.U. 1994, nr 89, poz. 414).
- World Health Organization (1948). *Constitution of the World Health Organization*. Pobrane z: <https://www.who.int/about/governance/constitution>.
- Zespół Aleksander Noworól Konsulting (2015). Strategia rozwoju miasta Rzeszowa do roku 2025. Raport o stanie miasta przekształcenia strukturalne i tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego Rzeszowa w 2015 r. (Załącznik nr 1 do uchwały nr Nr XXII/452/2016 Rady Miasta Rzeszowa).

10.7 Dane statystyczne

Centrum Badania Opinii Społecznej (2017). Opinie o bezpieczeństwie i zagrożeniu przestępczością. Komunikat z badań nr 48/2017. Pobrane 18 listopada 2018 z: <https://www.cbos.pl>

Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/>.

Koło Naukowe Prawa Karnego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (b.d.). Raport z badań. Zagrożenie przestępczością w Bydgoszczy.

Komenda Główna Policji (2007). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2008). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2009). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2010). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2011). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2012). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2013). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2014). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2015). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2016). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Komenda Główna Policji (2017). *Polskie Badanie Przemocności*. Warszawa: Komenda Główna Policji. Pobrane 15 lutego 2019 z: <https://statystyka.policja.pl>

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2011). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2013). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2015). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2017). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019). Ogólnopolskie badanie osób bezdomnych – Edycja 2011. Pobrane 12 grudnia 2019 z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ogolnopolskie-badanie-liczby-osob-bezdomnych-i>

Siemaszko, A., Ostaszewski, P., Klimczak, J., Włodarczyk-Madejska, J. (2018). Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców Warszawy. Wyniki Badania sondażowego. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

Urząd Statystyczny w Rzeszowie. (2020). Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Miasto Rzeszów. Pobrane z : https://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_miast/miasto_rzeszow.pdf

10.8 Strony internetowe

<https://www.berlin.de/ba-marzahn-hellersdorf/> (10.06.2023).

<https://erzeszow.pl> (5.05.2023).

<https://icd.who.int/browse10/2019/en>

<https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>(5.06.2023)

<https://neuroexpert.org/wiki/hipokamp/> (6.02.2022)

<https://rzeszow.stat.gov.pl/> (9.07.2023).

<https://www.cencenelec.eu> (6.05.2023)

https://www.joom.com/pl/products/5f633da7edfcd101066cf41e?variant_id=5f633da7edfcd104066cf422 (23. 05.2023)

https://www.linkedin.com/in/gregory-saville-60812820?original_referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
(12.07.2023)

<https://zyciorysy.info/alfred-hitchcock/> (16.07.2023)

10.9 Materiały audio, video

Angel, S. (b.d.). *The anatomy of density*. Pobrane z: <https://unhabitat.org/the-anatomy-of-density-shlomo-angel>.

Copans, R., Neumann, S. (2004). *Architectures. La Mediatheque De Sendaï*.

Gehl, J. (2015). *In search of the human scale*. TEDxKEA. Pobrane 16 lipca 2021 z: <https://www.youtube.com/watch?v=Cgw9oHDfJ4k>

Gentile, N. (b.d.). *Benefits of daylight*. Pobrane z: <http://lms.nlited.eu>.

Libeskind, D. (2017). *Daniel Libeskind on the voids that cut through the Jewish Museum Berlin building*. Jewish Museum Berlin. Pobrane z: <https://www.jmberlin.de/en/libeskind-building>.

Mostafa, M. (2016). *The ASPECTSS™ of Architecture for Autism*. TEDxCairo. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=0H-6ilyQ9Bs> (10.07.2022).

Rau, M. (2021). *Gregory Saville, ICA Co-Founder & Inaugural Chair | CPTED TALKS*. [Plik video]. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=Otw1ECYm-Jg>.

Topoliński, P. (2012, 28 luty). *Klimat Popołudnia. Wywiad z prof. Marią Lewicką*. Akademickie Radio Kampus, Uniwersytet Warszawski.

Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta (b.d.). *Cinema Albert Production*.
Pobrane 28 grudzień 2018 z:
https://www.bratalbert.wroclaw.pl/?option=com_content&view=category&layout=blog&id=62&Itemid=92

11.SPIS ILUSTRACJI

11.1 Spis rysunków

- Rysunek 1.4.1 – *Oddziaływanie stresora przy udziale zmiennych pośredniczących na poziom poczucia bezpieczeństwa.*
- Rysunek 1.7.1 – *Schemat badań*
- Rysunek 1.7.2 – *Schemat podejścia w skali lokalnej, studium przypadku – Rzeszów*
- Rysunek 2.2.1 – *I fizyczna generacja CPTED*
- Rysunek 2.2.2 – *II społeczna generacja CPTED*
- Rysunek 2.2.3 – *Poziomy żywotności sąsiedztwa – III generacja CPTED*
- Rysunek 3.4.1 – *Trójkąt rutynowych działań*
- Rysunek 5.1.1 – *Psychologiczny model stresu środowiskowego*
- Rysunek 5.2.1 – *Przykład wnętrza wzmagających poczucie ograniczenia*
- Rysunek 5.2.2 – *Podział terytorialny i nałożone restrykcje w przestrzeni 8 House, Kopenhaga*
- Rysunek 5.2.3 – *Skłonność do przyswajania– schemat powiązań*
- Rysunek 5.2.4 – *Trzy poziomy ludzkiego zaprogramowania umysłu*
- Rysunek 5.2.5 – *Podział terytoriów na przykładzie kompleksu ambasad skandynawskich w Berlinie*
- Rysunek 5.2.6 – *Ujęcia podziału przestrzeni – kompleks ambasad skandynawskich w Berlinie*
- Rysunek 5.2.7 – *Klasyfikacja zaburzeń nerwicowych według ICD-10*
- Rysunek 5.2.8 – *Klasyfikacja zaburzeń lękowych według ICD-11*
- Rysunek 5.2.9 – *Charakterystyka przestrzeni agorafobicznej i klaustrofobicznej według Thiela*
- Rysunek 5.2.10 – *Zależność reakcji lękowych i posturalnych od wysokości bezwzględnej nad poziomem ziemi*
- Rysunek 5.2.11 – *Taksonomia dystansów interpersonalnych według Halla*
- Rysunek 5.2.12 – *Ucieczkowe i przyciągające ustawienie krzeseł*
- Rysunek 5.2.13 – *Przykład przejść w parterze o różnym stopniu stresogenności*
- Rysunek 5.2.14 – *Mitologiczny labirynt kreteński*
- Rysunek 5.2.15 – *Układ ulic w medynie w Fezie, Maroko*
- Rysunek 5.2.16 – *Medina w Fezie*
- Rysunek 5.2.17 – *Pomnik Pomordowanych Żydów Europy – Holocaust-Mahnmal*
- Rysunek 5.2.18 – *Muzeum Żydowskie w Berlinie/Muzeum Holokaustu*

Rysunek 5.2.19 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – ochrona przed niekontrolowanym wjazdem*

Rysunek 5.2.20 – *Zabezpieczenie wejścia do wydzielonego obszaru mieszkalnego*

Rysunek 5.2.21 – *Informacja o obecności kamer bezpieczeństwa na stacji metra w Berlinie*

Rysunek 5.2.22 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – granitowe rzeźby, bloki*

Rysunek 5.2.23 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – zieleń*

Rysunek 5.2.24 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – ogródki kawiarniane*

Rysunek 5.2.25 – *Fizyczne środki zabezpieczenia – meble miejskie – stojak na rowery*

Rysunek 5.2.26 – *Przykłady form stresogennych*

Rysunek 5.2.27 – *Pas ostrzegawczy*

Rysunek 5.2.28 – *Przykłady materiałów o różnym poziomie odczuwania stresogenności*

Rysunek 5.2.29 – *Przykłady wprowadzenia kolorów o różnym poziomie stresogenności*

Rysunek 5.2.30 – *Spanie na ulicy*

Rysunek 5.2.31 – *Radykalne środki prewencji przeciw gromadzeniu się osób w jednym miejscu*

Rysunek 5.2.32 – *Przykłady braku porządku w przestrzeni*

Rysunek 6.2.1 – *Lokalizacja dzielnicy Marzahn-Hellersdorf na mapie Berlina*

Rysunek 6.2.2 – *Oś czasu powstania osiedla Marzahn-Hellersdorf*

Rysunek 6.2.3 – *Obszar przemian wzdłuż osi Marzahner Promenade*

Rysunek 6.2.4 – *Wnętrza o cechach zamknięcia*

Rysunek 6.2.5 – *Wnętrza o cechach otwarcia*

Rysunek 6.2.6 – *Przejrzystość wnętrza ciągu handlowego poprzez zastosowanie szerokich otwarć*

Rysunek 6.2.7 – *Rozległe wnętrza z zaburzeniem poczucia prywatności*

Rysunek 6.2.8 – *Rozwiązania w przestrzeni publicznej chroniące prywatność*

Rysunek 6.2.9 – *Niepełne wydzielanie obszarów przejściowych*

Rysunek 6.2.10 – *Wydzielenie obszarów przejściowych*

Rysunek 6.2.11 – *Stresory rozległości przestrzennej*

Rysunek 6.2.12 – *Przykłady zapobiegania odczuwaniu rozległości przestrzennej*

Rysunek 6.2.13 – *Przykłady braku zachowania dystansów interpersonalnych*

Rysunek 6.2.14 – *Pozytywne elementy z zachowaniem możliwości zdystansowania*

Rysunek 6.2.15 – *Przykłady monotonii w przestrzeni osiedla*

Rysunek 6.2.16 – *Układy z odpowiednią złożonością formy*

Rysunek 6.2.17 – *Prawidłowe formy infrastruktury bezpieczeństwa*

Rysunek 6.2.18 – *Negatywny przykład przejścia do osiedla*

Rysunek 6.2.19 – *Pozytywny przykład ciągów pieszych*

Rysunek 6.2.20 – *Nadmierna intensywność formy i koloru*

Rysunek 6.2.21 – *Prawidłowe użycie kodu kolorystycznego*

Rysunek 6.2.22 – *Pozytywny przykład rewitalizacji otoczenia budynków wysokich*

Rysunek 6.2.23 – *Dostępność przestrzeni naturalnych*

Rysunek 6.2.24 – *Przykłady przestrzeni ułatwiających działania przestępcze*

Rysunek 6.2.25 – *Zaniedbanie przestrzeni*

Rysunek 6.3.1 – *Lokalizacja osiedla La-Duchère*

Rysunek 6.3.2 – *Główne arterie komunikacyjne północ-południe i wschód-zachód*

Rysunek 6.3.3 – *Zakres rewitalizacji dzielnicy La Duchère po 2003 r.*

Rysunek 6.3.4 – *Wnętrza o cechach mocnego zamknięcia lub otwarcia*

Rysunek 6.3.5 – *Wnętrza o wyważonych cechach zamknięcia*

Rysunek 6.3.6 – *Przejrzystość barier przestrzeni publicznej*

Rysunek 6.3.7 – *Brak prywatności*

Rysunek 6.3.8 – *Przykłady zachowania prywatności we wnętrzu*

Rysunek 6.3.9 – *Hierarchizacja przestrzeni*

Rysunek 6.3.10 – *Rozległa przestrzeń z punktami „oparcia”*

Rysunek 6.3.11 – *Brak możliwości zdystansowania*

Rysunek 6.3.12 – *Zachowanie dystansów interpersonalnych w przestrzeni publicznej*

Rysunek 6.3.13 – *Monotonia*

Rysunek 6.3.14 – *Optymalna złożoność układu*

Rysunek 6.3.15 – *Wzmocnienie celu*

Rysunek 6.3.16 – *Stresujące formy i materiały*

Rysunek 6.3.17 – *Materiały i formy łagodzące estetykę przestrzeni*

Rysunek 6.3.18 – *Przykład przestrzennej dominacji bryły*

Rysunek 6.3.19 – *Pozytywny przykład wprowadzenia budynku wysokościowego*

Rysunek 6.3.20 – *Dostępność przestrzeni naturalnych i rekreacyjnych*

Rysunek 6.3.21 – *Aktywatory przestępczości*

Rysunek 6.3.22 – *Przykład złego zarządzania przestrzenią*

Rysunek 6.4.1 – *Lokalizacja osiedla Biljmermeer*

Rysunek 6.4.2 – *Schemat transformacji strukturalnej Biljmermeer*

Rysunek 6.4.3 – *Stresory przestrzeni zamkniętych, ucieczkowych*

Rysunek 6.4.4 – *Przykład przejrzystości barier*

Rysunek 6.4.5 – *Przykład zachowania prywatności*

Rysunek 6.4.6 – *Oznaki wzmocnienia informacji o podziale terytorialnym*

Rysunek 6.4.7 – *Stresory rozległości przestrzeni*

Rysunek 6.4.8 – *Rozległość wnętrza – przykład pozytywny*

Rysunek 6.4.9 – *Stresory dystansów przestrzennych – podejście negatywne*

Rysunek 6.4.10 – *Dystanse przestrzenne – podejście pozytywne*

Rysunek 6.4.11 – *Stresor labiryntowości układu*

Rysunek 6.4.12 – *Szata informacyjna – podejście pozytywne*

Rysunek 6.4.13 – *Stresory wzmocnienia celu*

Rysunek 6.4.14 – *Wzmocnienie celu – podejście pozytywne*

Rysunek 6.4.15 – *Stłoczenie – przykład pozytywny*

Rysunek 6.4.16 – *Stresory intensywności formy, koloru*

Rysunek 6.4.17 – *Wysokość budynków – podejście pozytywne*

Rysunek 6.4.18 – *Dostępność przestrzeni naturalnych – podejście pozytywne*

Rysunek 6.4.19 – *Infrastruktura sprzyjająca przestępczości*

Rysunek 6.4.20 – *Stresory zaniedbania przestrzeni*

Rysunek 7.3.1 – *Wyspa Młyńska – przestrzenie rekreacyjne i sportowe*

Rysunek 7.3.2 – *Wyspa Młyńska – szerokie pola wejść wizualnych*

Rysunek 7.3.3 – *Wyspa Młyńska – możliwość naturalnego nadzoru, kod kolorystyczny i materiałowy*

Rysunek 7.3.4 – *Wyspa Młyńska – bezpieczne nawierzchnie*

Rysunek 7.3.5 – *Zablokowanie potencjalnym ofiarom możliwości wglądu w przestrzeń*

Rysunek 7.3.6 – *Lokalizacja potencjalnych schronień dla przestępcy*

Rysunek 7.3.7 – *Brak nadzoru naturalnego*

Rysunek 7.3.8 – *Występowanie wysokich ogrodzeń, roślinności*

Rysunek 7.3.9 – *Widoczne utrwalone elementy wandalizmu*

Rysunek 7.3.10 – *Wąskie i nieoświetlone przejścia bramne*

Rysunek 7.3.11 – *Zaniedbanie przestrzeni*

Rysunek 8.1.1 – *Schemat własnej metody badawczej*

Rysunek 8.3.1 – *Zestawienie rodzajów stresorów społecznych*

Rysunek 8.3.2 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków grupowania się małoletnich*

Rysunek 8.3.3 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych*

Rysunek 8.3.4 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków używania środków odurzających*

Rysunek 8.3.5 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków wandalizmu*

Rysunek 8.3.6 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków żebractwa*

Rysunek 8.3.7 – *Rozmieszczenie na mapie Rzeszowa przypadków przebywania osób bezdomnych*

Rysunek 8.3.8 – *Rozmieszczenie przypadków stresorów społecznych w poszczególnych osiedlach Rzeszowa*

Rysunek 8.4.1 – *Lokalizacja numer 1*

Rysunek 8.4.2 – *Lokalizacja nr 1 - miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.3 – *Lokalizacja numer 2*

Rysunek 8.4.4 – *Lokalizacja nr 2 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.5 – *Lokalizacja numer 3*

Rysunek 8.4.6 – *Lokalizacja nr 3 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.7 – *Lokalizacja numer 4*

Rysunek 8.4.8 – *Lokalizacja nr 4 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.9 – *Lokalizacja numer 5*

Rysunek 8.4.10 – *Lokalizacja nr 5 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.11 – *Lokalizacja numer 6*

Rysunek 8.4.12 – *Lokalizacja nr 6 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.13 – *Lokalizacja numer 7*

Rysunek 8.4.14 – *Lokalizacja nr 7 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.15 – *Lokalizacja numer 8*

Rysunek 8.4.16 – *Lokalizacja nr 8 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.17 – *Lokalizacja numer 9*

Rysunek 8.4.18 – *Lokalizacja nr 9 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.19 – *Lokalizacja numer 10*

Rysunek 8.4.20 – *Lokalizacja nr 10 – miejsca występowania stresora społecznego*

Rysunek 8.4.21 – *Mapa badanego obszaru*

Rysunek 8.5.1 – *Lokalizacja analizowanych przestrzeni*

Rysunek 8.5.2 – *Dworzec PKS*

Rysunek 8.5.3 – *Dworzec PKP i plac dworcowy*

Rysunek 8.5.4 – *Plac Kilińskiego*

Rysunek 8.5.5 – *Plac przy ul. Bardowskiego*

Rysunek 8.5.6 – *Plac przy kościele bernardynów*

Rysunek 8.5.7 – *Plac przed wejściem do Urzędu Wojewódzkiego*

Rysunek 8.5.8 – *Plac przed Galerią Europa*

Rysunek 8.5.9 – *Skwer przy przejściu dla pieszych skrzyżowanie ul Asnyka i al. Piłsudskiego*

Rysunek 8.5.10 – *Plac Ofiar Getta*

Rysunek 8.5.11 – *Plac przed galerią na placu Wolności*

Rysunek 8.5.12 – *Skwer przy placu Wolności*

Rysunek 8.5.13 – *Skwer przy przychodni na placu Wolności*

Rysunek 8.5.14 – *Wnętrze kwartału przy ul. Jabłońskiego*

Rysunek 8.6.1 – *Odpowiedź na pytanie numer 1*

Rysunek 8.6.2 – *Odpowiedź na pytanie numer 2*

Rysunek 8.6.3 – *Odpowiedź na pytanie numer 3*

Rysunek 8.6.4 – *Odpowiedź na pytanie numer 4*

Rysunek 8.6.5 – *Odpowiedź na pytanie numer 5*

Rysunek 8.6.6 – *Odpowiedź na pytanie numer 6*

Rysunek 8.6.7 – *Odpowiedź na pytanie numer 7*

Rysunek 8.6.8 – *Odpowiedź na pytanie numer 8 – odpowiedź zbiorcza*

Rysunek 8.6.9 – *Odpowiedź na pytanie numer 8 – kobiety*

Rysunek 8.6.10 – *Odpowiedź na pytanie numer 8 – osoby starsze, ≥60 lat*

Rysunek 8.6.11 – *Odpowiedź na pytanie numer 9*

Rysunek 8.6.12 – *Odpowiedź na pytanie numer 10*

Rysunek 8.6.13 – *Odpowiedź na pytanie numer 11*

Rysunek 8.6.14 – *Odpowiedź na pytanie numer 12*

Rysunek 8.6.15 – *Odpowiedź na pytanie numer 13*

Rysunek 8.6.16 – *Odpowiedź na pytanie numer 14*

Rysunek 8.6.17 – *Odpowiedź na pytanie numer 15*

Rysunek 8.6.18 – *Odpowiedź na pytanie numer 17 – cz.1*

Rysunek 8.6.19 – *Odpowiedź na pytanie numer 17 - cz.2*

Rysunek 8.6.20 – *Odpowiedź na pytanie numer 17 - cz.3*

Rysunek 8.6.21 – *Odpowiedź na pytanie numer 17 - cz.4*

- Rysunek 8.6.22 – *Odpowiedź na pytanie numer 17 - cz.5*
- Rysunek 8.6.23 – *Odpowiedź na pytanie numer 18*
- Rysunek 8.6.24 – *Odpowiedź na pytanie numer 20*
- Rysunek 8.6.25 – *Odpowiedź na pytanie numer 21*
- Rysunek 8.6.26 – *Odpowiedź na pytanie numer 22*
- Rysunek 8.6.27 – *Odpowiedź na pytanie numer 23*
- Rysunek 8.6.28 – *Odpowiedź na pytanie numer 24*
- Rysunek 9.1.1 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów wg. oceny własnej*
- Rysunek 9.1.2 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów przestrzennych*
- Rysunek 9.1.3 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów społecznych*
- Rysunek 9.1.4 – *Korelacja liczby wskazań respondentów i punktów oceny własnej dla grupy stresorów właściwości otoczenia*

11.2 Spis tabel

- Tabela 2.3.1 – *Wybrane pojęcia w języku polskim i angielskim*
- Tabela 2.4.1 – *Spis najważniejszych akronimów*
- Tabela 3.1.1 – *Cztery stany bezpieczeństwa według Freia*
- Tabela 3.1.2 – *Relacje subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa do obiektywnych warunków jego występowania*
- Tabela 3.5.1 – *Sytuacyjne czynniki sprzyjające występowaniu przestępstw*
- Tabela 5.2.1 – *Stresory środowiska fizycznego, podział według APA*
- Tabela 5.2.2 – *Stresory środowiska, podział według Bańki*
- Tabela 5.2.3 – *Stresory środowiska fizycznego, podział według Czyńskiego*
- Tabela 5.2.4 – *Czynniki stresotwórcze w przestrzeni zbudowanej zestawienie zbiorcze*
- Tabela 5.2.5 – *Podział terytoriów według Altmana*
- Tabela 5.2.6 – *Podział terytoriów według Newmana*
- Tabela 5.2.7 – *Typologia postrzegania bezpieczeństwa*
- Tabela 6.1.1 – *Szczegółowe zestawienie struktury użytkowania gruntów*
- Tabela 8.1.1 – *Wykaz badań*
- Tabela 8.2.1 – *Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – Polska*
- Tabela 8.2.2 – *Poczucie bezpieczeństwa spacerujących po zmroku – województwo podkarpackie*

Tabela 8.2.3 – *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju*

Tabela 8.2.4 – *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców kraju w obrębie miejsca zamieszkania*

Tabela 8.2.5 – *Poziom obaw mieszkańców Polski dotyczący stania się ofiarą przestępstwa*

Tabela 8.2.6 – *Poziom obaw mieszkańców Polski dotyczących osób bliskich jako ofiar przestępstwa*

Tabela 8.2.7 – *Poczucie zagrożenia przestępczością u mieszkańców Polski*

Tabela 8.4.1 – *Polska – województwo podkarpackie – Rzeszów – bezdomność*

Tabela 8.4.2 – *Uzasadnienie doboru kryteriów oceny*

Tabela 8.4.3 – *Analiza lokalizacji numer 1*

Tabela 8.4.4 – *Analiza lokalizacji numer 2*

Tabela 8.4.5 – *Analiza lokalizacji numer 3*

Tabela 8.4.6 – *Analiza lokalizacji numer 4*

Tabela 8.4.7 – *Analiza lokalizacji numer 5*

Tabela 8.4.8 – *Analiza lokalizacji numer 6*

Tabela 8.4.9 – *Analiza lokalizacji numer 7*

Tabela 8.4.10 – *Analiza lokalizacji numer 8*

Tabela 8.4.11 – *Analiza lokalizacji numer 9*

Tabela 8.4.12 – *Analiza lokalizacji numer 10*

Tabela 8.4.13 – *Ocena kryteriów*

Tabela 8.4.14 – *Ocena sprzyjania występowaniu stresorów społecznych*

Tabela 8.4.15 – *Kryteria oceny*

Tabela 8.5.1 – *Macierz porównawcza cz.1*

Tabela 8.5.2 – *Macierz porównawcza cz.2*

Tabela 8.5.3 – *Macierz porównawcza cz.3*

Tabela 8.5.4 – *Macierz porównawcza cz.4*

Tabela 8.5.5 – *Macierz porównawcza cz.5*

Tabela 8.5.6 – *Macierz porównawcza podsumowanie*

Tabela 8.6.1 – *Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne*

Tabela 8.6.2 – *Przyczyna poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

Tabela 8.6.3 – *Zestawienie wyników dla miejsc ocenionych jako bezpieczne*

Tabela 8.6.4 – *Przyczyna braku poczucia bezpieczeństwa – zestawienie wyników*

12. STRESZCZENIE/ABSTRACT

Nasilające się presje naturalne i antropomorficzne wymagają coraz bardziej rozbudowanych procesów adaptacyjnych podejmowanych przy budowaniu odporności miejskiej. Równolegle zarysowuje się wyraźna tendencja do realizacji potrzeby większej wolności człowieka i życia w lepszych standardach, w tym spełniających podstawową potrzebę bezpieczeństwa. Przestrzenie miejskie mogą wpływać na poziom pobudzenia stresowego i proces przetwarzania poznawczego. W wyniku pobudzenia stresowego osiągamy niższe wartości dobrostanu i dochodzi do ograniczenia kontaktów społecznych. Brak poczucia bezpieczeństwa oddziałuje nie tylko na jednostkę, ale i na dobrobyt zbiorowy, co w konsekwencji wiąże się z oddziaływaniem na zachowania w miejskich przestrzeniach publicznych i na sposób korzystania z nich. Dobrze zaprojektowane miasto może złagodzić stres poprzez zaprojektowanie „psychologicznych buforów”, a projektowanie urbanistyczne może stać się rodzajem „psychologicznej protezy” (Eliard, 2017, b.s. [tłum. własne]).

Badania przeprowadzono w celu zweryfikowania tezy: *Badanie poczucia bezpieczeństwa jednostek stanowi kluczowe wyzwanie i jednocześnie może stać się istotną tendencją we współczesnym podejściu do kształtowania bezpiecznej przestrzeni miejskiej.*

W celu zweryfikowania tak postawionej tezy opracowano plan badań przestrzennych, których celem była analiza struktury miejskiej w kontekście subiektywnego czynnika poczucia zagrożenia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej, w tym określenie właściwości fizycznych i funkcjonalnych przestrzeni budzących subiektywny brak poczucia bezpieczeństwa oraz określenie uwarunkowań kontekstu przestrzennego koncentracji stresorów społecznych mogących wpływać na obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa.

W tym celu opracowano własną metodę badawczą opartą na sporządzeniu mapy poznawczej w podejściu strukturalnym i ewaluatywnym. W ramach podejścia strukturalnego przedstawiono zarówno wyniki wskazań badań opartych o własną metodę badawczą, jak i subiektywne wskazania użytkowników przedstawiające percepcję składników ocenianej przestrzeni. Podejście ewaluatywne reprezentowane było poprzez wartościowanie składników przestrzeni i ocenę psychologicznych właściwości przestrzeni przez zbiorowość użytkowników przestrzeni publicznej miejskiej. Badania przeprowadzono na obszarze osiedla Śródmieście Północ w Rzeszowie. Poprzedzono je szczegółową analizą literatury w celu opracowania wskazań branych pod uwagę przy ocenie stresorów przestrzennych.

Podejście do badań na podstawie własnej metody badawczej wykorzystano w studiach przypadków w przestrzeni europejskich osiedli w Lyonie, Amsterdamie i Berlinie. Pomimo braku w programach rewitalizacyjnych bezpośrednich wzmianek o poczuciu bezpieczeństwa (jedynie uwzględniano podejście CPTED) wykazano w realizacjach przemian rewitalizacyjnych podejście respektujące subiektywne odczucia użytkowników i poprzez to bardzo niską reprezentację stresorów przestrzennych w przebudowanych obszarach.

W wyniku badań częściowo potwierdzono założoną tezę. Badanie poczucia bezpieczeństwa powinno i może stać się współczesną tendencją w kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni miejskiej. Jednak mocne nakierowanie uwagi podejścia CPTED oraz psychologii środowiskowej na cele zrównoważonego rozwoju koncentruje działania w kierunku „zielonego nurtu” przy jednoczesnym odchodzeniu od badań fizycznej struktury. Aby wesprzeć proces powrotu do badań strukturalnych wspomaganych przez cele ZR, należy wzmocnić reprezentację architektów w badaniach nad poczuciem bezpieczeństwa. Obecnie obszar ich działań zamyka się głównie w ramach zawodów związanych z naukami społecznymi i bezpieczeństwa.

Abstract

Increasing natural and anthropomorphic pressures requires more and more extensive adaptation processes undertaken to build urban resilience. At the same time, there is a clear tendency to realise the need for greater human freedom and better standards of living, including those that meet the basic need for security. Urban spaces can affect the level of stress arousal and cognitive processing. As a result of stress arousal, we achieve lower values of well-being and social contacts are limited. Insecurity affects not only the individual, but also collective well-being, with consequent effects on behaviour in urban public spaces and the way they are used. A well-designed city can relieve stress by designing "psychological buffers", and urban design can become a kind of "psychological prosthesis".

The research was conducted to verify the thesis: Investigating individuals' sense of security is a key challenge and at the same time can become an important trend in contemporary approaches to shaping safe urban space.

In order to verify this thesis, a plan of spatial research was developed, the purpose of which was to analyse the urban structure in the context of the subjective factor of the sense of threat to the safety of users of urban public space, including the determination of the physical and functional properties of spaces that evoke a subjective sense of insecurity and the determination of the determinants of the spatial context of the concentration of stressors which may affect a lowering of the sense of security.

To this end, a proprietary research method based on the development of a cognitive map in the structural and evaluative approach was developed. As part of the structural approach, both the results of research indications based on the proprietary research method and subjective indications of users presenting the perception of the components of the assessed space were presented. The evaluative approach was represented by evaluating the components of space and assessing the psychological properties of space by the community of users of public urban space. The research was conducted in the area of the Śródmieście Północ housing estate in Rzeszów. This was preceded by a detailed literature analysis to develop indications to be taken into account when assessing spatial stressors.

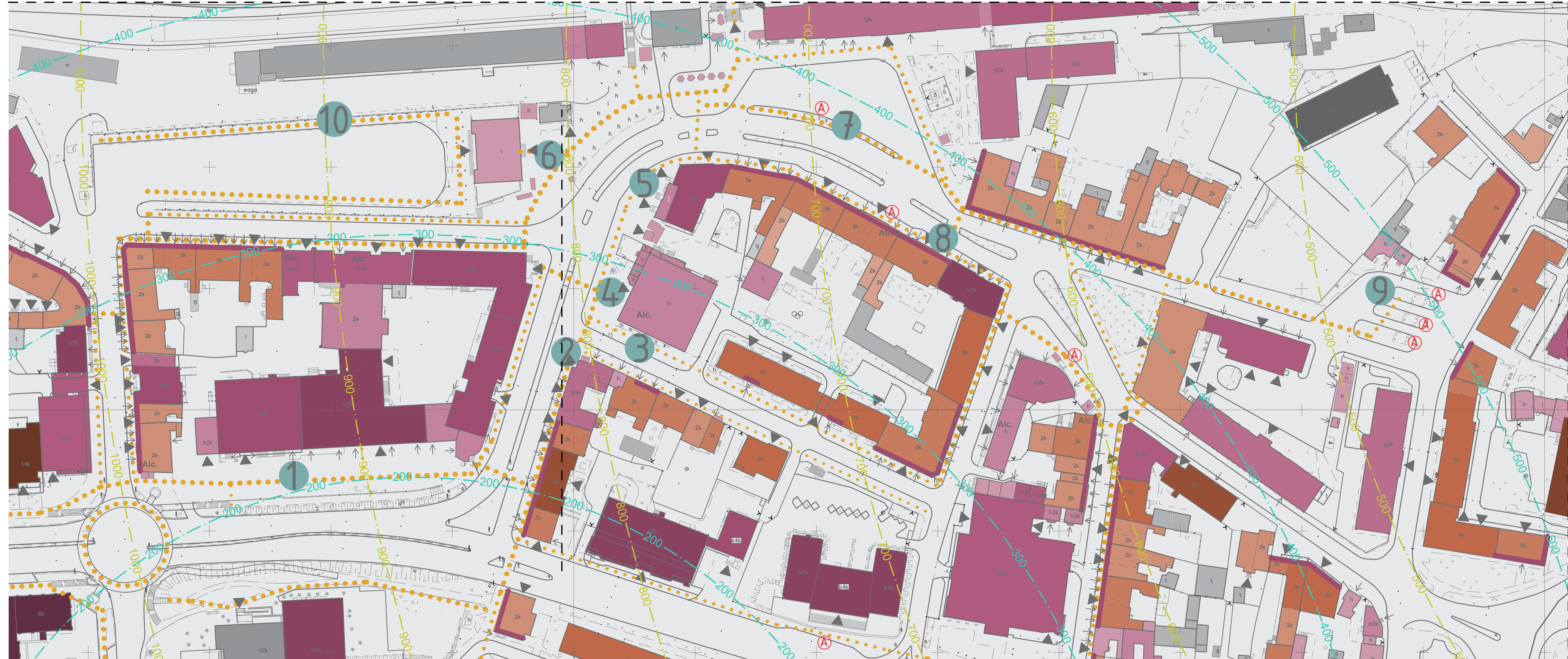
A research approach based on a proprietary research method was used in case studies in the space of European settlements in Lyon, Amsterdam and Berlin. Despite the lack of direct references to the sense of security in revitalisation programmes

(only the CPTED approach was taken into account), the implementation of revitalisation transformations showed an approach that respected the subjective feelings of users and thus a very poor representation of spatial stressors in the redeveloped areas.

The research partially confirmed the established thesis. The study of the sense of security should and may become a contemporary trend in shaping a safe urban space. However, the strong focus of the CPTED approach and environmental psychology on the goals of sustainable development focuses activities towards the "green trend" while moving away from the study of physical structure. In order to support the process of returning to structural research supported by the SR objectives, the representation of architects in research on sense of security should be strengthened. Currently, their area of activity is mainly confined within the social and security professions.

Spis załączników

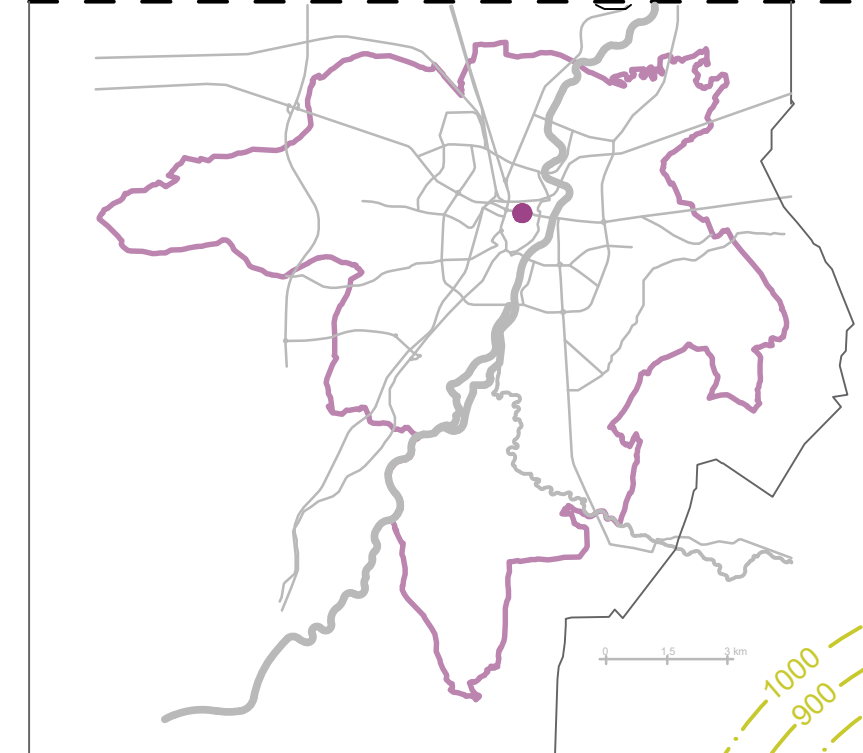
1. Mapa - Mapa badanego obszaru – stresory społeczne
2. Mapa - lokalizacja analizowanych przestrzeni – stresory przestrzenne
3. Kwestionariusz ankiety
4. Płyta CD

Mapa badanego obszaru stresory społeczne

Załącznik nr 1
Praca Doktorska
Kształtowanie przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników
autor: mgr inż. arch. Karolina Kozłowska

Wyjaśnienie oznaczeń:

- miejsce zdarzenia
- usługi w parterze
- główne wejścia lub wjazdy do budynku
- wejścia do usług na parterze
- przystanki autobusowe
- sklepy z alkoholem
- odległość [m] od stołówki i noclegowni
- odległość [m] od stołówki

rodzaj funkcji

wysokość (m)	składy, magazyny, transport	usługi	mieszkalna	ilość kondygnacji
<3	[light grey]	[light purple]	[light brown]	I
>3-6	[medium grey]	[medium purple]	[medium brown]	II
>6-9	[dark grey]	[dark purple]	[dark brown]	III
>9-12	[black]	[black]	[black]	IV
>12-15	[black]	[black]	[black]	V
>15-24	[black]	[black]	[black]	VI-VIII
>24-33	[black]	[black]	[black]	IX-XI
>33-42	[black]	[black]	[black]	XII-XIV

intensywność ciągów pieszych:

- maksymalna
- duża
- średnia
- niewielka
- minimalna

Mapa - lokalizacja analizowanych przestrzeni
stresory przestrzenne

Wyjaśnienie oznaczeń:

- budynki
- przestrzeń o charakterze publicznym
- przestrzeń o charakterze półpublicznym/publicznym
- przestrzeń o charakterze półpublicznym/półprywatnym
- przestrzeń o charakterze półprywatnym
- przestrzeń o nieczytelnym charakterze własności
- przestrzeń o znacznym natężeniu ruchu pieszych
- przestrzeń o cechach labiryntowości
- budynki wysokościowe
- wysoka złożoność elewacji
- przejazd/przejście bramne z kontrolą dostępu
- przejazd/przejście bramne bez kontroli dostępu
- kontrola dostępu (szlaban, brama, portier)
- okrągła kładka ze szklanymi barierami
- główna ulica o największej inetynsywności
- ulica z bardzo słabym nadzorem naturalnym
- ulica ze średnim nadzorem naturalnym
- ulica z dobrym nadzorem naturalnym

Nr kwestionariusza: .....

Data:.....

ANKIETA

Nazwa instytucji przeprowadzającej badanie

Doktorant:

mgr inż. arch. Karolina Kozłowska

Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury

Politechnika Rzeszowska

Opieka merytoryczna

Promotor:

dr hab. inż. arch. Jerzy Suchanek, prof. PP

Wydział Architektury

Politechnika Poznańska

prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Zuziak

Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury

Politechnika Rzeszowska

dr hab. inż. arch. Adam Rybka, prof. PRz

Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury

Politechnika Rzeszowska

Promotor pomocniczy:

dr inż. arch., inż. bud. Marzena Banach

Wydział Architektury

Politechnika Poznańska

Poczucie bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miejskiej.

Kwestionariusz ankietowy

Ankieta przeprowadzana jest wśród użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa.

Jest ona częścią prowadzonych badań naukowych w ramach pracy doktorskiej mgr inż. arch. Karoliny Kozłowskiej pt. „Kształtowanie przestrzeni miejskiej w kontekście poczucia bezpieczeństwa jej użytkowników”.

Celem badania jest uzyskanie informacji o poziomie poczucia bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni miasta Rzeszowa w wybranym fragmencie osiedla Śródmieście Północ, na tle poczucia bezpieczeństwa w skali miasta i ogólnego poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do stresorów przestrzeni miejskiej.

Informacja dla ankietowanego:

Pana/Pani odpowiedzi będą traktowane jako w pełni anonimowe.

Wypełnienie ankiety może zająć ok.30 minut.

Proszę wypełniać ankietę długopisem koloru innego niż czarny.

A. -----

1. Czy, Pana/Pani zdaniem Rzeszów jest miastem, w którym można czuć się bezpiecznie?

Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Trudno powiedzieć
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie

2. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbezpieczniej?

Proszę o przybliżone wskazanie max. 3 lokalizacji (osiedle, ulica, nazwa budynku itp.) oraz przyczyny owego poczucia bezpieczeństwa.

- a. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....
- b. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....
- c. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....

3. W jakim miejscu w Rzeszowie czuje się Pan/Pani najbardziej zagrożony/a?

Proszę o przybliżone wskazanie max. 3 lokalizacji (osiedle, ulica, nazwa budynku itp.) oraz przyczyny owego poczucia zagrożenia.

- a. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....
- b. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....
- c. Lokalizacja: .....
Przyczyna: .....

B. -----

Blok pytań od 4 do 11 dotyczy obszaru przedstawionego na poniższej mapie podkreślonego kolorem szarym – fragment osiedla Śródmieście Północ.

4. Jak często Pan/Pani przebywa we wskazanej na mapie przestrzeni (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)? Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Nigdy —→ Jeśli nigdy, proszę przejść do bloku pytań C.
- 1-3 razy w miesiącu
- 1-3 razy w tygodniu
- W dni powszednie
- Codziennie

5. Jaki jest powód Pana/Pani obecności w tym fragmencie miasta?

Proszę o podanie głównego powodu przebywania w tej przestrzeni i zaznaczyć jedną odpowiedź.
Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Mieszkam tutaj
- Pracuję, uczę się tutaj
- Jestem przejazdem (np. dojeżdżasz do pracy, szkoły, uczelni itd.)
- Robię zakupy, załatwiam sprawy urzędowe
- Spotykam się ze znajomymi
- Inny. Proszę o podanie powodu swojego pobytu.
- .....

6. Czy uważa Pan/Pani, że rozpatrywany fragment miasta sprzyja kontaktom społecznym? Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Trudno powiedzieć
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie

Dlaczego Pan/Pani tak uważa? Proszę podać powód.

.....

7. Jak bezpiecznie czuje się Pan/Pani w tym fragmencie miasta?

Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

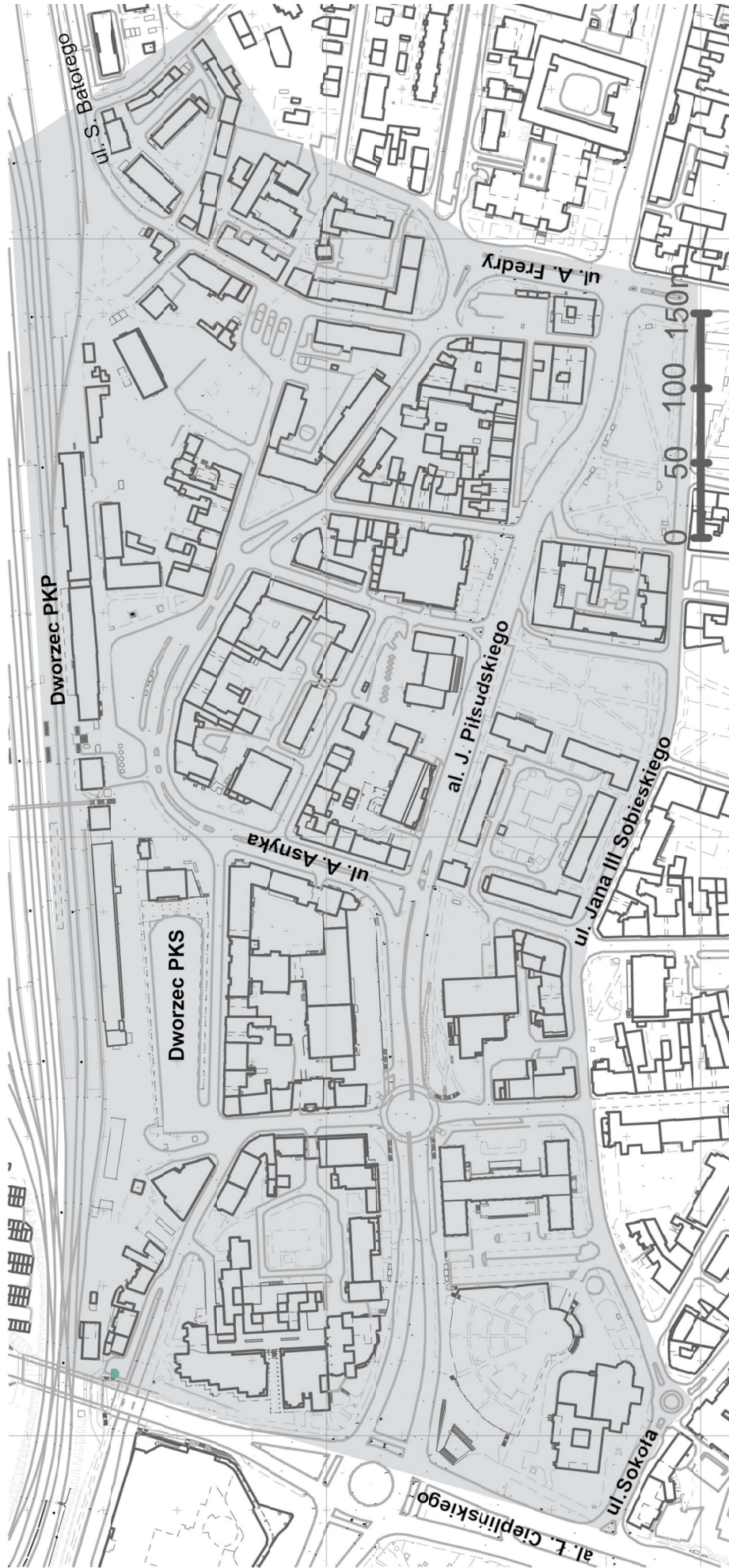
- Bardzo bezpiecznie
- Dość bezpiecznie
- Trochę niebezpiecznie
- Bardzo niebezpiecznie

8. Proszę wskazać miejsca, które budzą Pana/Pani osobiste obawy?

Proszę zaznaczyć te miejsca na mapie. Proszę zaznaczyć od jednej do trzech lokalizacji.

Oznaczenie może być punktowe, liniowe lub powierzchniowe.

Jeśli Pan/Pani zaznaczyła więcej niż jedną lokalizację proszę przy każdej lokalizacji wstawić numer.

9. Proszę wskazać porę dnia, w której czuje się Pan/Pani w tych miejscach mniej bezpiecznie.

Na wykropkowanej linii proszę wpisać określony przez Pana/Panią na mapie numer lokalizacji.

- Rano .....
- Około południa .....
- Popołudniu .....
- Wieczorem .....
- W nocy .....

10. Jaka jest przyczyna Pana/Pani obaw?

Można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Na wykropkowanej linii proszę wpisać określony przez Pana/Panią na mapie numer lokalizacji.

- Brak lub niedostateczne oświetlenie .....
- Poruszanie się samemu .....
- Opustoszała przestrzeń, brak innych osób .....
- Słaba orientacja w przestrzeni .....
- Słaby nadzór nad tą przestrzenią .....
- Utrudnienia dla osób niepełnosprawnych, starszych .....
- Obecność osób pod wpływem alkoholu, środków odurzających .....
- Zaniedbany teren .....
- Obecność osób proszących o pieniądze .....
- Inne, proszę wymienić jakie.
.....

11. Jakich zagrożeń Pan/Pani najbardziej obawia się przebywając w tej przestrzeni?

Proszę o podanie głównego powodu obaw związanych z przebywaniem w tej przestrzeni i zaznaczyć jedną odpowiedź. Proszę wstawić symbol x przy wybranej odpowiedzi.

- Napaści fizycznej
- Napaści słownej
- Zniszczenia własności
- Kradzieży
- Poczucia zagubienia
- Trudności w poruszaniu się po tej przestrzeni
- W razie złego samopoczucia braku nadejścia pomocy
- Inne, proszę podać przyczynę
.....

C. -----

12. Jak Pan/Pani oceniłby/oceniła w kolejności poniższe elementy, które wpływają na Pana/Pani obniżenie poczucia bezpieczeństwa lub nawet jego brak.

Proszę na wykropkowanej linii wpisać kolejność od 1 do 4. 1 oznacza element najmocniej wpływający na obniżenie poczucia bezpieczeństwa spośród zamieszczonych poniżej, a 4 element najslabiej wpływający.

- a. Zagrożenie przed przestępczością ....
- b. Zagrożenia środowiskowe ....
- c. Poczucie niepewności w przestrzeni ....
- d. Zagrożenia komunikacyjne ....

13. Jak ocenił/a by Pan/Pani wpływ wyszczególnionych elementów na swój poziom poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej?

Przy każdym elemencie proszę zaznaczyć jedną odpowiedź w kolumnie 1.

Jeśli zaznaczył/a Pan/Pani odpowiedź „negatywnie” w kolumnie nr 1 to proszę przejść do kolumny nr 2 i zaznaczyć jedną odpowiedź z czterostopniowej skali odpowiedzi.

	1			2			
	Pozytywnie	Negatywnie	Nie wiem	Poziom poczucia zagrożenia bezpieczeństwa:			
				Niewielkie	Średnie	Wysokie	Bardzo wysokie
Obecność znajomych	☐	☐	☐	1	2	3	4
Obecność nieznanymi ludzi	☐	☐	☐	1	2	3	4
Przebywanie w przestrzeni, której się nie zna	☐	☐	☐	1	2	3	4
Łatwość odnajdywania drogi, wysoka czytelność przestrzeni	☐	☐	☐	1	2	3	4
Duża ilość zaułków	☐	☐	☐	1	2	3	4
Bałagan, chaos przestrzenny	☐	☐	☐	1	2	3	4
Zaniedbana przestrzeń	☐	☐	☐	1	2	3	4
Oznaki opanowania przestrzeni przez jedną grupę społeczną	☐	☐	☐	1	2	3	4
Wyludnienie	☐	☐	☐	1	2	3	4
Możliwość naturalnego nadzoru przestrzeni przez inne osoby	☐	☐	☐	1	2	3	4
Występowanie monitoringu miejskiego	☐	☐	☐	1	2	3	4

14. Czy ocenia Pan/Pani kontakt z poszczególnymi składnikami przestrzeni jako stresujący?

	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
Bardzo rozległa przestrzeń	☐	☐	☐	☐	☐
Bardzo wąska, mała przestrzeń	☐	☐	☐	☐	☐
Brak możliwości ucieczki	☐	☐	☐	☐	☐
Monotonia	☐	☐	☐	☐	☐
Krzykliwość elementów przestrzennych	☐	☐	☐	☐	☐
Nachylenie płaszczyzn pionowych np. ścian	☐	☐	☐	☐	☐
Nachylenie płaszczyzn poziomych	☐	☐	☐	☐	☐

15. Czy odczuwa Pan/Pani obawę przed zastosowaniem na powierzchniach poniższych materiałów?

Proszę o ocenę w skali od 0 do 4, gdzie poszczególne cyfry oznaczają powierzchnie:

0 - nie stresująca, 1 - lekko stresująca, 2 - średnio stresująca, 3 - mocno stresująca, 4 - bardzo mocno stresująca

	szkło	stal	beton	drewno
Podłoga				
Ściana pionowa				
Ściana nachylona w twoim kierunku				
Strop				
Balustrada				
Schody				

16. Czy może Pan/Pani wyszczególnić inne elementy w przestrzeni miejskiej, które budzą Pana/Pani niepokój? Jeśli TAK, to jakie?

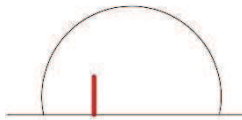
Nie

Tak

Proszę o podanie przykładu.

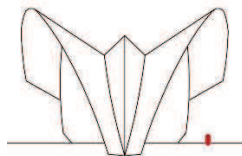
.....
.....
.....

17. Które z podanych poniżej przykładów form architektonicznych są dla Pana/Pani stresujące? Czerwona linia określa skalę człowieka.

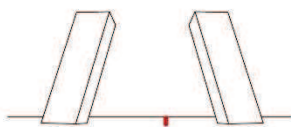
Stresujący   Niestresujący   Nie wiem

↳ Dlaczego? .....

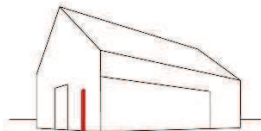
Stresujący   Niestresujący   Nie wiem

↳ Dlaczego? .....

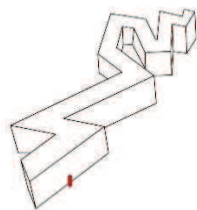
Stresujący   Niestresujący   Nie wiem

↳ Dlaczego? .....

Stresujący   Niestresujący   Nie wiem

↳ Dlaczego? .....

Stresujący   Niestresujący   Nie wiem

↳ Dlaczego? .....

D. -----

18. **Wiek** (w latach)

19. **Płeć.**

- Kobieta
 Mężczyzna

20. **Pana/Pani miejscem pobytu (dłużej niż 6 miesięcy) jest:**

- Miasto Rzeszów → proszę przejść do pytania **21**, ominąć 22.
 Powiat rzeszowski → proszę przejść do pytania **22**, ominąć 21.
 Miejscowość spoza powiatu rzeszowskiego → proszę przejść do pytania **22**, ominąć 21.

21. **Jak długo Pan/Pani przebywa w Rzeszowie?**

- od urodzenia
 10 lat i więcej
 5 lat – poniżej 10 lat
 jeden rok – poniżej 5 lat
 mniej niż rok

22. **Jak często Pan/Pani przebywa w Rzeszowie (dotyczy ostatnich 6 miesięcy)?**

- codziennie
 w dni powszednie
 1-3 razy w tygodniu
 1-3 razy w miesiącu
 rzadziej

23. **Czy kiedykolwiek Pan/Pani był/a ofiarą przestępstwa?**

- Tak
 Nie, nigdy
 Nie pamiętam, nie chcę udzielać odpowiedzi

24. **Czy ktoś z Pana/Pani znajomych lub bliskich był ofiarą przestępstwa?**

- Tak
 Nie, nigdy
 Nie pamiętam, nie chcę udzielać odpowiedzi

Dziękuję bardzo za poświęcenie czasu i wypełnienie ankiety.